

UNIVERSITAT^{DE}
BARCELONA

El lèxic de l'alimentació en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval

Adelaida Terol Amigó

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement 3.0. Espanya de Creative Commons.**

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento 3.0. España de Creative Commons.**

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution 3.0. Spain License.**

El lèxic de l'alimentació
en la documentació llatina
de la Catalunya altmedieval

ADELAIDA TEROL AMIGÓ

TESI DOCTORAL
2016

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

El lèxic de l'alimentació en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval

Tesi presentada per a optar al grau de Doctor
2016

Doctoranda:

ADELAIDA TEROL AMIGÓ

Directores:

DRA. ANA GÓMEZ RABAL

DRA. MERCÈ PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA

Tutor:

DR. ERNEST EMILI MARCOS HIERRO

Programa de doctorat: *Llengües i Cultures del Món Antic i la seva pervivència*

Departament de Filologia Grega, Filologia Llatina,

Filologia Romànica i Filologia Semítica

Facultat de Filologia

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Resum

Aquesta tesi doctoral, emmarcada dins del projecte del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (UB-CSIC), té com a objecte d'estudi el lèxic referent a l'alimentació que es troba en la documentació llatina del territori lingüístic català dels segles IX-XII. Aquesta documentació conforma un corpus molt ampli (més de 22.000 documents) i de tipologia molt diversa: donacions, vendes, contractes agraris, testaments, inventaris, judicis, convenis, juraments de fidelitat i judicials, actes de consagració d'esglésies, etc.

El buidatge d'aquestes fonts ha permès registrar 194 mots que denominen aliments o estris per a cuinar, servir, menjar o emmagatzemar aliments. Aquests mots es presenten, en el treball, dividits en dos grans blocs: "Aliments" i "Estris". Pel que fa al primer apartat, s'han registrat termes que denominen genèricament el concepte d'*aliment* i *beguda* i, més específicament, termes referents a productes vegetals, que són cereals (i productes elaborats a partir de cereals, com farina, pans i dolços), hortalisses, llegums, fruits i fruites, així com mots que denominen animals i productes d'origen animal, espècies i condiments, guisats i begudes. Pel que fa al segon bloc, s'han recollit termes que designen, en sentit genèric, un conjunt determinat d'estris, així com termes específics referents a estris de la bateria de cuina, estris de la llar de foc, plats i bols, copes i gerres, estris de la cobrateria, estris varis d'elaboració i recipients d'emmagatzematge i transport. Les veus aplegades es presenten sistemàticament en entrades o fitxes que presenten una mateixa estructura i on es fa un estudi exhaustiu del mot, parant especial atenció en l'aspecte etimològic, semàntic, morfològic i evolutiu (dins del territori romànic).

Essencialment, el lèxic recollit està format per mots pròpiament llatins, heretats d'etapes anteriors de la llengua, però s'hi registren també innovacions lèxiques (mots de nova creació o préstecs d'altres llengües) i innovacions semàntiques (mots ja existents que incorporen un nou significat). D'entre els primers, cal destacar la freqüent aparició de catalanismes, més o menys llatinitzats. Així, la barreja constant del llatí i la llengua romànica incipient d'aquest territori forneix una font primordial per al coneixement del català en el seu període preliterari, oferint, en múltiples ocasions, la primera datació de mots que conformen el cabal lèxic d'aquesta llengua.

A l'Ona i al Pep

Índex

Agraïments	9
INTRODUCCIÓ	11
I ALIMENTS	27
1 Denominacions genèriques	29
2 Vegetals	45
2.1 Cereals i productes derivats de cereals	60
2.1.1 Cereals	60
2.1.2 Productes derivats de cereals	103
2.1.2.1 Farina	103
2.1.2.2 Pans	106
2.1.2.3 Dolços	118
2.2 Hortalisses	121
2.3 Llegums	138
2.4 Fruits i fruites	147
3 Animals i productes d'origen animal	163
3.1 Animals	175
3.2 Productes d'origen animal	289
3.2.1 Carn i greixos	289
3.2.2 Ous	340
3.2.3 Làctics	343
4 Espècies i condiments	349

5	Guisats	365
6	Begudes	373
II	ESTRIS	387
1	Denominacions genèriques	389
2	Estris específics	413
2.1	Bateria de cuina	425
2.2	Estris de la llar de foc	439
2.3	Plats i bols	456
2.4	Copes i gerres	479
2.5	Coberteria	500
2.6	Estris d'elaboració	513
2.7	Recipients d'emmagatzematge i transport	524
	CONCLUSIONS	607
	Abreviatures	623
	Bibliografia	625
	Índex de veus	649
	<i>Index verborum et locutionum</i>	657

Agraïments

A les meves directores de tesi, la Dra. Ana Gómez i la Dra. Mercè Puig, vull agrair-los l'orientació i la dedicació que m'han donat al llarg del procés d'aquest treball. Així mateix, dono les gràcies a la resta dels companys del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* pel suport, l'esperó i l'ajuda que m'han lliurat durant aquests anys de recerca.

Als col·legues de l'antic Departament de Filologia Llatina de la Universitat de Barcelona, els agraeixo l'atenció que m'han ofert sempre que ho he necessitat i, per damunt de tot, el càlid acolliment amb què m'han rebut des del primer dia.

No voldria deixar d'expressar la meva gratitud a tots i a cadascun dels membres del *Mittellateinisches Wörterbuch* de la *Bayerische Akademie der Wissenschaften* per la seva amable hospitalitat i per l'ajuda que em proporcionaren durant la profitosa estada a la ciutat de Munic, que vaig poder realitzar gràcies a una beca del *Deutscher Akademischer Austauschdienst*.

A la Universitat de Barcelona he d'agrair la concessió d'un dels Ajuts de Personal Investigador Predoctoral en Formació (APIF), sense el qual aquesta tesi no hauria estat possible.

Fora de l'àmbit acadèmic, vull donar el més sentit agraïment a totes les persones tan estimades que m'acompanyen, de prop o de lluny, en el camí de la vida i que han estat el veritable suport durant aquest trajecte.

Introducció

Marc i objecte d'estudi

El lèxic de l'alimentació en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval és un treball que s'inscriu en un marc de recerca més ampli, el *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (GMLC), projecte iniciat a mitjan segle XX i compartit per la Universitat de Barcelona i el Consell Superior d'Investigacions Científiques. Com ja és ben sabut, el GMLC estudia el lèxic del llatí medieval i el lèxic romànic contingut en les fonts llatines del domini lingüístic del català durant els segles IX-XII, i ha publicat, fins a dia d'avui, els volums corresponents a les lletres A-D, F i G. El GMLC s'integra, a més, en el projecte europeu de la Unió Acadèmica Internacional que pretén publicar el *Novum Glossarium Mediae Latinitatis*, un diccionari europeu de llatí medieval, conegut com el "Nou Du Cange".

En el si del GMLC s'han desenvolupat –i s'estan desenvolupant– diverses tesis doctorals, algunes de les quals versen sobre camps lèxics concrets de la documentació llatina de la Catalunya altmedieval i tenen la finalitat d'estudiar aquests textos i la seva llengua.¹ En aquest mateix sentit, el treball que presentem a continuació pretén fer un estudi exhaustiu dels termes referents a aliments i estris relacionats amb els aliments que es registren en el corpus documental sobre el qual treballa el GMLC, amb la finalitat de contribuir substancialment, en la mesura del possible, en aquest àmbit de recerca.

¹ Ens referim a les tesis doctorals de Bastardas (1953), Rodón (1957), Nortes (1979), Lope (2008), Trias (2012) i Jaime (2015). També en el marc del grup, Segarrés ha presentat recentment la seva tesi doctoral titulada *De diuersibus artibus de Teòfil: edició, traducció al català i comentari* (2015). Entre les que s'estan duent a terme, comptem amb els treballs de Punsola, sobre els hel-lenismes, i de Prieto, sobre el lèxic d'oficis, càrrecs i funcions.

El corpus lèxic aquí presentat està constituït per un total de 194 termes, registrats en les fonts documentals, que denominen aliments o estris per a cuinar, servir, menjar o emmagatzemar aliments. Per tal de delimitar el corpus a una extensió pertinent a les característiques d'aquest treball, s'ha adoptat el criteri d'incloure tan sols els substantius referents al camp semàntic estudiat, deixant de banda les altres categories gramaticals (adjectius, verbs, etc.). Així, a tall d'exemple, s'inclouran les veus *hordeum* i *triticum*, però no els adjectius que en deriven, *hordeaceus* i *triticeus*, testimoniats també en les fonts estudiades.

Pel que fa als límits geogràfics i cronològics de la documentació estudiada, ens atenem, amb una lleugera modificació, als criteris del GMLC. Així, pel que fa als límits geogràfics, el present treball s'inscriu, com el GMLC, al domini original de la llengua catalana, és a dir, la Catalunya comtal. Quant als límits cronològics, seguint les pautes del GMLC, es pren l'any 800 com a data d'inici, moment del renaixement carolingi, que estableix el punt de referència necessari en la divisió cronològica entre el llatí tardà i el llatí medieval. A més a més, és una data idònia pel fet que els diplomes més antics del nostre territori pertanyen al segle IX. D'altra banda, en relació al límit final establert, se sobrepassa, per raons justificades, la data que estableix el GMLC. L'any 1100 és el límit final que, per diversos motius, fixà el GMLC, encara que també incorpora testimonis del segle XII quan la veu en qüestió es documenta abans d'aquest any. Aquest criteri, aplicat al lèxic de l'alimentació, si el seguíssim rigorosament, ens obligaria a renunciar –de vegades, per pocs anys– a termes de notable interès. És per això que, en el present treball, es prolonga la data final fins al 1160, eixamplament temporal que troba la seva raó en l'elevat nombre de mots referents a l'alimentació testimoniats en aquests seixanta anys de decalatge que són de gran interès filològic –sobretot pel que fa a les variants romàniques dels termes– i que, en conseqüència, enriqueixen substancialment el contingut de la recerca realitzada. Hi ha darrere d'aquests límits, a més, una realitat històrica, ja que un i altre terme comprenen l'època comtal catalana fins a l'entronització d'Alfons el Cast, l'any 1162, com a rei d'Aragó i comte de Barcelona, que heretà dels seus pares, el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV i la reina Peronella d'Aragó, llurs territoris i títols, donant lloc al naixement de la Corona d'Aragó. Cal dir, però, que, com a recolzament de les dades aportades, s'inclouran, quan calgui, testimonis que sobrepassen el límit cronològic establert, sempre i quan el mot estigui documentat abans de 1160.

La documentació compresa entre aquests confins geogràfics i cronològics conforma un corpus molt ampli i de tipologia molt diversa. En aquest sentit, les fonts objecte d'estudi, recollides en l'apèndix bibliogràfic, són les mateixes que s'usen per a l'elaboració del GMLC. De les característiques d'aquest corpus en parlarem, extensament, més endavant.

En definitiva, doncs, l'objecte d'estudi d'aquest treball és el lèxic format per substantius referents al camp semàntic de l'alimentació (tant pel que fa a aliments com a estris relacionats amb aquests) registrats en la documentació llatina del territori lingüístic català des de l'any 800 al 1160, una documentació que té com a peculiaritat més significativa, des del punt de vista lingüístic, l'aparició de la llengua vernacla en el cos de la redacció llatina.

Metodologia i objectius

La metodologia de treball s'ha desenvolupat sobre dues fases diferenciades: d'una banda, el buidatge lèxic del corpus documental estudiat i, d'altra banda, l'estudi aprofundit de cada una de les veus recollides. Pel que fa a la tasca del buidatge lèxic, aquesta s'ha dut a terme a partir dels següents recursos:

- Els volums del GMLC ja publicats de les lletres A-D, F i G.
- El fitxer intern del grup, compost de 30.000 fitxes aproximadament, per a les lletres no publicades.
- El corpus digital intern del GMLC, constituït per unes 70 edicions de cartularis i més de 22.000 documents escanejats i digitalitzats.

Tant l'ús dels volums publicats com del fitxer intern, realitzat al llarg de dècades per diversos membres del grup del GMLC, és de gran utilitat per a registrar, d'una manera sistemàtica i efectiva, diversos mots dels camps d'estudi que ja compten amb una àmplia informació sobre l'etimologia, les variants, el significat, els usos i altres aspectes rellevants. D'altra banda, la lectura dels documents inclosos en el corpus digital intern és imprescindible per a registrar encara altres mots no continguts ni en els volums ni en el fitxer del GMLC,²

² Cal tenir en compte que tant els volums com el fitxer del GMLC només registren innovacions lèxiques i semàntiques respecte al llatí clàssic i, per tant, no consideren les veus llatines que mantenen la seva forma i significat.

així com per a corroborar o descartar lectures i suposicions, a més d'ampliar la informació que conté el fitxer manual inicial.

La segona fase de recerca s'ha centrat, com ja s'ha dit, en l'estudi aprofundit de cada vocable recollit, fixant especial atenció en l'aspecte etimològic, semàntic, morfològic i evolutiu (dins del territori romànic). Per a aquest fi, ens hem servit –deixant a banda les pròpies fonts documentals examinades– de les obres lexicogràfiques de primer ordre, tant del llatí clàssic com del llatí medieval, d'obres de referència de diversos camps del saber (filologia, història, arqueologia, etc.) i d'estudis especialitzats dels mateixos camps. Tot aquest conjunt bibliogràfic, cabdal per a l'elaboració d'aquest treball, es troba citat al final d'aquest treball.

És clar que el mètode emprat ha estat escollit amb vista d'assolir uns objectius proposats prèviament. Si bé un estudi aprofundit del lèxic de l'alimentació en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval ja constitueix un objectiu en si mateix, hi ha, en aquest gran propòsit, tot un seguit d'objectius paral·lels, que relacionem a continuació:

- Establir un corpus, el màxim d'exhaustiu possible, del lèxic referent als aliments i estris culinaris que es troba en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, a fi de proporcionar una eina útil als estudiosos de diferents disciplines que s'acostin, d'una manera o altra, a aquest camp de treball.
- Reflectir totes les variants que presenta cada terme en els diferents testimonis aplegats.
- Aportar informació valuosa de cada veu recollida a propòsit de la seva etimologia, dels seus usos i significats en el corpus documental estudiat –comparant-ho amb d'altra documentació, quan sigui necessari–, de la seva diversitat morfològica testimoniada en els diplomes i de la seva evolució i pervivència, si escau, en el territori romànic, parant especial atenció a la llengua catalana.
- Dur a terme, per a una millor comprensió del lèxic, una contextualització històrica, atenent-nos a diversos aspectes de *realia* en l'àmbit sociocultural de l'època altmedieval en territori. Aquesta informació es trobarà sobretot en els davantals que precedeixen els diferents apartats, però també en els articles de cada veu, quan així es consideri oportú.

- Trobar els primers testimonis documentats de cadascun dels termes del nostre corpus, en la línia del que es proposa el GMLC.
- Registrar, semblantment, els primers testimonis dels mots romànics (catalans), amb l'objectiu de detectar tots aquells casos que permeten avançar la datació que en féu Coromines, en el seu moment, al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*.

Tots aquests punts condueixen al propòsit general d'estudiar el desenvolupament del lèxic de l'alimentació en els documents llatins de la Catalunya alt-medieval i s'arriba, en últim terme, al propòsit de contribuir substancialment en la conformació del GMLC.

Estructura del treball

Estructura general

A grans trets es pot dir que el present treball s'estructura, en conjunt, per camps semàntics, d'acord amb la temàtica objecte d'estudi. D'aquesta manera, l'obra s'articula en dos grans blocs temàtics: el primer, anomenat “Aliments”, i el segon, anomenat “Estris”. Al seu torn, aquests dos grans apartats s'organitzen en diferents àrees temàtiques, cadascuna de les quals ocupa un títol distint i conté una introducció on s'exposen sobretot qüestions de caràcter històric o lingüístic per tal d'oferir una millor contextualització i obtenir una visió general dels mots agrupats. Així, l'apartat “Aliments” conté sis subapartats temàtics diferents, a saber:

1. “Denominacions genèriques”, que inclou aquells mots testimoniats en el corpus documental que expressen, amb sentit genèric, el concepte d'*aliment* o *beguda*.
2. “Vegetals”, on s'estableix una divisió dels mots segons designin cereals i productes derivats de cereals, hortalisses, llegums, fruits o fruites.
3. “Animals i productes d'origen animal”, que reuneix, d'una banda, aquells termes que designen animals (la carn dels quals s'aprofitava per al consum alimentari) i, d'altra banda, els productes obtinguts d'aquests animals, és a dir, carn i greixos, ous i làctics.

4. “Espècies i condiments”, format pels mots que fan referència a productes emprats per a la condimentació del menjar.
5. “Guisats”, on hi tenen presència els termes que designen algun tipus de menjar cuinat.
6. “Begudes”, format per les veus que denominen diferents bevendes.

D'altra banda, l'apartat “Estris” s'estructura en dos subapartats temàtics, que són:

1. “Denominacions genèriques”, on hi tenen presència les veus que designen, en sentit genèric, un conjunt determinat d'estrís.
2. “Estris específics”, format per un seguit de mots que han estat dividits segons designin estrís de la bateria de cuina, estrís de la llar de foc, plats i bols, copes i gerres, estrís de la cobrateria, estrís d'elaboració i recipients d'emmagatzematge i transport.

Aquesta disposició en diversos subapartats temàtics s'ha dut a terme després del buidatge dels mots, atenent-nos, per tant, al significat dels diferents termes recollits i no pas encaixant-los forçosament a un esquema ideat a priori. La classificació per camps semàntics respon a la voluntat d'ordenar les veus reunides segons la realitat que designen, de manera que el lector pugui rastrejar, d'una manera força directa, l'accepció, si més no genèrica, de cada mot; a més, aquest criteri pot oferir major informació sobre l'alimentació a la Catalunya altmedieval i sobre els estrís relacionats amb aquesta. No obstant, com qualsevol criteri d'ordenació, també l'arranjament per camps semàntics està subjecte a un desavantatge que no s'ha d'obviar, i és que alguns mots inclosos en un apartat poden incloure's també en un altre apartat. Així, a tall d'exemple, la veu *mel*, que es troba dins d'“Espècies i condiments”, es podria incloure també, com a producte elaborat per les abelles, dins d'“Animals i productes d'origen animal”. Cal fer esment, a més, de la dificultat que existeix, especialment en l'apartat dels estrís, a l'hora de vincular nom i objecte a causa de la poca precisió dels testimonis recollits, fet que complica encara més la classificació dels diversos termes en blocs temàtics tancats. Amb tot, doncs, hem maldat per dur a terme una disposició de les veus el màxim de coherent possible, sempre amb vista a assolir un resultat encertat, però amb la consciència que un altre criteri

d'ordenació és igualment possible. Cal afegir, finalment, que les veus s'ordenen, dins de cada subapartat, segons un criteri alfabètic i que aquestes es presenten sempre sota una mateixa estructura, exposada més avall.

En un treball lexicogràfic com aquest, són indispensables uns índexs que permetin una millor consulta del treball. S'han inclòs, doncs, dos índexs: el primer exposa esquemàticament les veus recollides per a cada bloc temàtic establert; i el segon, un *index uerborum et locutionum*, recull alfabèticament les veus que tenen entrada pròpia, així com els mots o sintagmes llatins o romànics –i les variants gràfiques més rellevants d'aquests– que hem considerat de major interès o necessitat per a la consulta i el maneig d'aquest volum.

Estructura de les veus

El nucli del present treball està constituït pels prop de 200 termes registrats pertanyents als camps lèxics estudiats (aliments i estris), i es presenten en 180 entrades o fitxes diferents. Les veus recollides en els diplomes, disposades per blocs temàtics i ordenades alfabèticament dins de cada bloc, s'ofereixen en forma de fitxa que presenta una estructura fixa: lema, variants i formes, etimologia, significat, formes romàniques, testimonis i comentari. Les característiques i els criteris adoptats en cada un d'aquests apartats s'exposen a continuació.

LEMA

El lema, sempre en negreta, encapçala la fitxa. Seguint el criteri del GMLC, el lema és presentat sota la mateixa forma que té al ThLL quan això és possible; per a les lletres no contingudes al ThLL, s'ha emprat el *Dictionnaire étymologique de la langue latine* d'Ernout i Meillet i el *Dictionnaire latin-français* de Gaffiot. Per a les innovacions lèxiques, les obres de referència han estat el GMLC,³ el *Mediae Latinitatis Lexicon Minus* de Niermeyer i el *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis* de Du Cange. El lema dels mots llatins apareixen, doncs, en la seva forma de nominatiu. Pel que fa a les paraules romàniques que no es troben al GMLC, seguint el criteri d'aquest diccionari, no s'han admès llatinitzaci-

³ Només ens apartem del GMLC en el lema *cabfog* (*caput foco*, al GMLC), donant més rellevància a la forma romànica, ja que *caput foco* és, segons el nostre parer, una llatinització del compost romànic.

ons ni estructures hipotètiques, sinó que es presenten sota la forma amb què es troben en els documents treballats (si hi ha diverses variants gràfiques d'un mateix mot, s'agafa la més testimoniada); aquest és el cas de les veus *amenoles*, *barralo*, *bot*, *cirons*, *ferros (de fog)*, *isarn*, *iuntol(l)s*, *loza*, *magenc*, *sabrer*, *uexella* i *uexellet*.

En alguns casos particulars, la fitxa està encapçalada per dos mots diferents. Així, seguint el GMLC, s'inclouen en una mateixa entrada els mots *cohlear(e)* i *cochlearium*, que són, en essència, el mateix terme però amb desinències distintes. S'han inclòs també en una mateixa entrada els noms d'animals que presenten la mateixa arrel i que es diferencien pel sufix marcador de gènere per a al·ludir a un sexe diferent: *asinus*, *asina*; *capritus*, *caprita*; *equus*, *equa*; *gallus*, *gallina*; *mulus*, *mula*; *porcaster*, *porcastra*; *porcellus*, *porcella*; *porcus*, *porca*; *uitellus*, *uitella*; i *uitulus*, *uitula*. Igualment, dos mots que comparteixen arrel i significat i que es diferencien tan sols pel sufix marcador de gènere s'han inclòs dins d'una mateixa entrada: *ficus*, *fica*; *follador*, *folladora*. En tots aquests casos, ambdues formes apareixen diferenciades al lema i, en l'apartat de testimonis, s'inclouen separatament els testimonis d'un i altre mot. Altrament, en el cas en què el sufix femení presenta una diferència semàntica respecte al mot masculí, o viceversa, aleshores cada veu té una entrada pròpia i distinta, com és el cas de *barrilus* i *barrila*, i *cupa* i *cupus*. Cal afegir, per últim, que es dona una única entrada per al terme *baco*, que designa tant un animal ('porc') com una part d'aquest ('cansalada'); en l'apartat d'"Animals" es trobarà una remissió a l'apartat de "Productes d'origen animal", on hi figura pròpiament la veu *baco*. És per tot això que, si bé el nombre total de mots tractats és de 194, aquests criteris redueixen les entrades a 180.

Finalment, les formes diminutives s'ofereixen en entrada pròpia. En aquest sentit ens allunyem, en part, del procediment del GMLC, que normalment dona entrada als diminutius amb remissió a la veu d'origen, en la qual s'inclouen els testimonis i altra informació. Aquest criteri s'ha adoptat pel significat específic que prenen algunes formes diminutives, en especial aquelles que no presenten, en realitat, noció diminutiva, com és el cas d'*agnellus* o *ouicula*.

VARIANTS I FORMES

Sota l'epígraf de "Variants i formes", s'indiquen, amb lletra rodona, totes les variants d'escriptura testimoniades del mot en qüestió, tant ortogràfiques com fonètiques. L'ordre establert per a la seva disposició segueix un criteri morfològic, situant en primer lloc les formes més semblants al lema i, en darrer lloc, les més allunyades, amb la qual cosa sovint es pot resseguir l'evolució fonètica del mot.

ETIMOLOGIA

En aquesta secció, es donen les notes etimològiques corresponents. Seguint el criteri del GMLC, generalment només s'especifica l'etimologia en el cas de les innovacions lexicogràfiques, de manera que la seva absència indica que es tracta de termes registrats al ThLL. A més a més, quan el mot ja es testimonia en la llatinitat antiga, es precisa el període en què es documenta per primera vegada (llatí arcaic, clàssic, postclàssic o tardà).

SIGNIFICAT

En aquest apartat, s'indica el significat, o significats, del mot, ja sigui mitjançant una definició i/o a través d'un terme sinònim, que es presenta entre cometes simples. En aquelles veus ja recollides al GMLC, generalment s'ha mantingut la definició que en dona el diccionari esmentat, amb només algunes variacions quan s'ha considerat necessari. Si bé s'ha procurat oferir definicions el més exactes possibles, de fet, són els passatges citats els que han de proporcionar al lector els elements de judici necessaris.

FORMES ROMÀNIQUES

Sota aquest epígraf, es recullen les diverses formes del mot pervingudes al català, occità, francès, espanyol, portuguès, italià i romanès. El criteri adoptat fa prevaldre la coincidència de formes entre les diferents llengües, a fi d'estalviar-ne la repetició. A més a més, es diferencien, quan escau, els continuadors romànics medievals (afegint l'abreviatura *med.*) dels contemporanis (indicats tan sols amb l'abreviatura de la llengua corresponent).

Quan és d'especial interès una forma romànica que pertany a una llengua diferent de les esmentades anteriorment o a un dialecte romànic, se'n fa esment a l'apartat del comentari.

TESTIMONIS

Els testimonis recollits en el corpus documental estudiat s'exposen ordenats cronològicament. Cada un d'ells és encapçalat per un número entre parèntesis que permet una fàcil referència en l'apartat del comentari. Seguidament es troba, en negreta, la datació del document (els parèntesis, claudàtors i interrogants expressen dubtes o hipòtesis dels editors). Figura, a continuació, l'abreviatura de l'obra on s'ha publicat o s'ha citat, o bé la de l'arxiu on es conserva; les abreviatures adoptades són les establertes pel GMLC i es troben en l'apèndix bibliogràfic. Quan es tracta de la publicació de cartularis o de col·leccions modernes de documents es consigna el número d'ordre i també la pàgina, a fi de facilitar-ne la consulta. Finalment es reproduceix, en lletra rodona, el testimoni aportat, tal i com apareix en les edicions; les úniques modificacions és l'ús sistemàtic de *I/i* (en lloc de *J/j*) i *V/u* (en lloc de *U/v*), coincidint amb els criteris del GMLC, i l'eliminació d'accentos, dièresis i apòstrofs i del punt mig i els punts entre números romans. Finalment, cal assenyalar que els tres punts suspensius marquen els passatges omesos.

Incloure tots els testimonis recollits de les veus que conformen el corpus estudiat excediria de molt l'extensió adient per a un treball d'aquestes característiques, en faria feixuga la lectura i incòmode, el maneig de la informació aportada. És per això que, en aquelles veus que ofereixen un gran nombre de testimonis, se'n fa una selecció atenent-nos a diferents criteris: s'inclou sempre el testimoni de datació més antiga; es procura mantenir un equilibri cronològic i geogràfic, quan això és possible; s'introdueixen sempre els testimonis de totes les variants o formes registrades; se seleccionen aquells testimonis on el context clarifica o evidencia el significat del mot; i s'intenta aportar, d'una manera proporcionada, testimonis variats dels diferents usos del mot. Quan no es recullen tots els testimonis aplegats d'una veu, s'especifica al final de la relació d'aquests amb l'expressió *et alia*.

En el camp dels estris relacionats amb el menjar, hem ensopagat amb la dificultat de discernir, en els testimonis recollits d'algunes veus, entre l'objecte vinculat al culte i l'objecte d'ús domèstic, ja que sovint hom utilitza un mateix mot per a referir-se a dos àmbits completament diversos, com ocorre, per exemple, amb els termes *arca*, *baccinus*, *urceolus*, entre d'altres. En els casos en què aquesta diferenciació és possible, s'exclouen de la llista els testimonis on el mot en qüestió denomina l'objecte litúrgic. Aquesta decisió, però, aporta un desavantatge, i és que, en diferents casos, el testimoni més antic del mot és justament el que fa referència a l'estri vinculat al culte. Tanmateix, quan això passa, es fa constar en una nota al peu, en la qual es reproduceix el testimoni més antic del mot.

Cal dir que, com a recolzament de les dades aportades, s'inclouen passatges que sobrepassen el límit cronològic establert –datats fins a finals del segle XII i, en comptades ocasions, de principis del segle XIII–, que registren testimonis de mots ja presents en l'època estudiada però poc documentats fins aleshores o bé que aporten una major comprensió del mot, la qual cosa enriqueix substancialment el contingut de la recerca duta a terme.

Com ja s'ha dit anteriorment, s'intentarà trobar els testimonis més antics documentats de cadascun dels termes. En els casos en què s'avanci la datació aportada pel GMLC, s'indicarà, dins de la veu tractada, en una nota a peu de pàgina.

COMENTARI

Mentre que en els apartats anteriors la informació és donada de manera succinta, aquesta secció dóna lloc a l'exposició extensa de diferents aspectes del mot. Generalment, la informació és disposada seguint un ordre determinat, que es pot dividir, a grans trets, en quatre blocs, atenent-nos a l'etimologia, la semàntica, la morfologia i la pervivència en les diferents llengües romàniques del mot. Així, en primer lloc es contextualitza la veu en qüestió en la llatinitat antiga, sempre i quan no es tracti d'una veu ja romànica o en vies de romanització, i s'inclouen notes sobre l'etimologia del mot, més o menys extenses segons cada cas. Seguidament, s'exposa l'ús i els significats registrats del mot en el corpus documental estudiat en relació als testimonis aportats, comparant-ho, quan escau, amb docu-

mentació coetània d'altres territoris i amb l'ajuda de diferents aspectes de *realia* que ens aporten els estudis històrics i arqueològics sobre aquesta època. A continuació, s'observa la diversa morfologia amb què apareix el mot en els documents treballats, indicant-ne les diverses formes i variants; també en aquest espai s'assenyalen les primeres datacions registrades de formes romàniques que avancen la datació aportada per Coromines. Finalment, l'article conclou amb un breu repàs de la pervivència del mot en diferents llengües romàniques, parant especial atenció al català, ja que aquesta és la llengua del territori lingüístic estudiat.

Pel que fa a les convencions tipogràfiques emprades a l'hora de fer citacions, s'utilitza la lletra cursiva per a testimonis llatins antics (des d'època arcaica fins a època medieval); s'usen les cometes baixes o llatines (« ») per a citar testimonis romànics antics; i, finalment, les cometes volades o saxones (“ ”) s'empenen per a citacions textuais de passatges extrets de les obres de referència.

El corpus documental

La Catalunya altmedieval gaudeix d'una excepcional riquesa documental gràcies a la importància atorgada al testimoni escrit en aquesta època. Tots aquells textos redactats durant els segles IX-XII en el domini del català i que han arribat fins a nosaltres formen part del corpus documental que és objecte d'estudi del present treball.

Una de les principals característiques d'aquest corpus és l'àmplia i variada tipologia que presenta, tant d'àmbit civil com eclesiàstic. Hi predominen les donacions, les compravendes, les permutes de terres i altres possessions i els contractes agraris. S'hi troben també actes de judicis, convenis, juraments de fidelitat i judicials. Hi figura encara un conjunt notable de testaments que, a part de les notícies personals i familiars dels atorgants i llurs béns immobles, contenen inventaris força detallats dels béns mobles (vaixel·la, bestiar, robes, etc.). Semblant a aquests són els inventaris de béns mobles i immobles, també presents –tot i que no abundants– en aquest corpus documental. S'hi troben, a més, actes de consagració d'esglésies, d'elecció i consagració de bisbes i abats, decrets sinodals, relacions de greuges rebuts, cartes de franquícia, etc. D'altra banda, hi són inclosos també els preceptes reials carolingis i les butlles pon-

tífics, principalment en la mesura que contenen nombrosos topogràfics, que, sens dubte, procedeixen de la regió a què fan referència o en la mesura que constitueixen una font d'inspiració dels documents catalans. Igualment formen part d'aquest corpus els *Vsatici Barchinonae*, els quals contenen termes rellevants per a l'estudi del sistema feudal i per a la història del dret. Finalment, les poques obres literàries (la *Vita Petri Vrseoli*, l'*Epistola Garsiae monachi Cuxanensis*, els poemes i les epístoles de l'abat Oliba, etc.), així com les obres de caràcter científic i tècnic també són part d'aquest corpus tan extens.

La gran majoria d'aquests textos han estat editats en diverses publicacions, ja siguin pròpiament edicions o bé obres d'assaig o estudis històrics on hi apareixen els textos editats (en el cos de la redacció o bé en apèndixs a part). La publicació d'aquests documents proliferà considerablement a partir de 1980, la qual cosa ha donat lloc al fet que certs documents s'editin repetidament. Així, doncs, en el corpus s'hi troben documents duplicats per l'existència d'un document original i d'una o diverses còpies –totes elles, editades–, o bé perquè un mateix document ha estat publicat en diversos repertoris pel fet, per exemple, que es conservi en un lloc, però el seu lloc de procedència sigui un altre.⁴

Un dels objectius del GMLC, a banda de la publicació del glossari, és, precisament, dur a terme la digitalització de tots aquests documents ja editats. Aquesta tasca, iniciada l'any 2000, ha donat com a fruit el *Corpus Documentale Latinum Cataloniae* (CODOLCAT), que sortí a la llum l'any 2012 i que constitueix una base de dades lèxica destinada a posar a l'abast del públic general aquest corpus digital, tot permetent fer cerques lèxiques simples i avançades sobre el corpus documental incorporat gradualment.

Cenyint-nos ara al camp lèxic de l'alimentació, cal dir que, per la seva naturalesa, uns tipus de documents es presten més que d'altres a la inclusió de mots referents a aquest camp; aquests textos són, és clar, els que més interessaran a l'hora d'inventariar el lèxic estudiat. Així, seran d'especial interès els testaments i les adveracions testamentàries, els inventaris de béns mobles, els comptes de despeses de funcionaris locals i de viatge, les actes de consagració d'esglésies, les regles monàstiques i canòniques i tots aquells documents que, d'una manera o altra, relacionen censos en espècies. Tots aquests tipus de documents permetran rastrejar, d'una manera o altra, els mecanismes d'aprovisionament,

⁴ Vid. GÓMEZ (2008) 357, adn. 4.

les tècniques culinàries, els instruments relacionats amb el menjar i els costums alimentaris de la societat d'aquest moment, especialment, és clar, de les capes més altes.

Tot i que fins ara no s'havia abordat un estudi exhaustiu com aquest, ja anteriorment s'ha parlat, directament o indirecta, del lèxic de l'alimentació testimoniada en aquest corpus documental. En l'obra de Balari, *Orígenes históricos de Cataluña* (1899), s'hi troben constants referències a passatges dels diplomes estudiats que il·lustren els costums alimentaris i el mobiliari domèstic emprat d'aquesta època, especialment en els capítols intitolats “Vida domèstica”, “Habitación”, “Despensa”, “Agricultura”, “Viñas” i “Caza”. Cal citar, a més, els nombrosos articles de Riera a propòsit de l'alimentació a la Catalunya medieval, sobretot aquells que tenen com a font molts dels documents inclosos també en el nostre corpus d'estudi: “Alimentació i poder a Catalunya al segle XII. Aproximació al comportament alimentari de la noblesa” (1993), “Una aproximación a las fuentes medievales para el estudio de los «productos de la tierra» en Cataluña” (1996), “Documentació notarial i història de l'alimentació” (2000), etc. Paral·lelament, Puig i Quetglas han publicat recentment un article titulat “El léxico alimentario en la documentación de la Cataluña medieval” (2013), que parteix del pergami que conté els comptes dels hostes que s'allotjaren a la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor durant els anys 1156-1157 per a elaborar un repertori del lèxic de l'alimentació contingut en el corpus documental de la Catalunya altmedieval. Aquest article constitueix, de fet, les primeres traces de recerca de l'objecte d'estudi del present treball. Finalment, cal esmentar també el GMLC, que ja conté algunes veus que són incloses en el corpus lèxic aportat en les següents pàgines, així com el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Coromines i el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll, que recullen nombrosos testimonis dels diplomes estudiats.

En el seu vessant lingüístic, aquest corpus documental constitueix una eina indispensable per a l'estudi del lèxic del llatí medieval propi del domini català d'aquest moment i, alhora, del primer període del català preliterari.

Bastardas apuntava que el llatí medieval es caracteritza fonamentalment pel fet de ser el llatí que s'escriu –o es parla– quan allò que el comú de la gent

parla ja no és llatí.⁵ Es tracta, doncs, d'una llengua de cultura apresada i sense subjectes parlants espontanis, aspectes en què s'oposa al llatí tardà.⁶ Aquesta és la llengua que es troba en els diplomes estudiats i que Maurilio Pérez anomenà específicament “llatí medieval diplomàtic”, descrivint-lo en els següents termes: “el latín medieval diplomático es la lengua utilizada por los notarios, amanuenses y copistas medievales en el ejercicio de su oficio de redactar, escribir y copiar los diplomas medievales. Es una lengua fundamentalmente escrita, con frecuencia leída en voz alta y ocasionalmente tal vez incluso hablada. Es lengua latina en primera instancia, pero, por razones y necesidades prácticas, cada vez más salpicada de características (gráfico)fonéticas, morfosintácticas y léxicas propias de las lenguas romances (en los territorios del antiguo Imperio Romano) o de las lenguas no romances (el polaco, el sueco, el danés, etc.)”.⁷ A nosaltres ens sembla, després d'estudiar els documents conservats de la Catalunya altmedieval durant aquests anys de recerca, que aquesta definició s'ajusta bé a la llengua amb què són redactats els nostres diplomes. Així, doncs, i seguint de nou Pérez, no existeix un *llatí medieval* únic i uniforme, sinó diversos *llatins medievals*, segons la zona geogràfica i el moment en què es desenvolupin, els diferents estaments socials, els diferents escrivans i la finalitat amb què s'utilitzin (textos literaris, religiosos, diplomàtics, etc.).⁸

El llatí diplomàtic desenvolupat a la Catalunya altmedieval és, en línies generals, el resultat de la integració del llatí clàssic, en la seva variant tardana, amb el llatí dels cristians, el llatí vulgar i la llengua romànica que en deriva en aquest territori, el català. Així, doncs, la barreja d'allò llatí i allò romànic és constant i es mostra en diferents àmbits de la llengua: el morfològic, el sintàctic i el lèxic.

Un dels aspectes més rellevants del lèxic d'aquest llatí medieval, impregnat de formes i matisos romànics, són les innovacions lèxiques (neologismes i manlleus) i les innovacions semàntiques (canvis en el significat de mots ja existents) que es produeixen respecte al llatí dels períodes anteriors per tal de definir noves realitats.⁹ Així, els canvis en les estructures socials, econòmiques i jurídiques,

⁵ BASTARDAS (1995) 73-105.

⁶ BASTARDAS (1959) 251.

⁷ PÉREZ (2008) 98.

⁸ PÉREZ (2008) 49-50.

⁹ Vid. PUIG (2013).

produïdes pel feudalisme, comporten un nou lèxic per donar nom a les noves realitats; en són exemple els mots *hominaticum* (< *homo*) ‘acte de fer-se *homo* (és a dir, vassall) d’un senyor’ o ‘relació de vassallatge i dependència’, i *caballarius* (< *caballus*) ‘cavaller, home d’armes’, entès com un grau en la jerarquia feudal.¹⁰ Aquestes innovacions lèxiques es poden trobar igualment en d’altres camps (el menjar, la roba, etc.). Mentre que les innovacions semàntiques mantenen mots llatins ja existents als quals se’ls atorga un nou significat (conservant o no les accepcions antigues), les innovacions lèxiques es produeixen mitjançant un procés de derivació o composició (a partir de termes llatins ja existents) o bé mitjançant manlleus d’altres llengües, especialment catalanismes, però també germanismes, celtismes o arabismes.

Pel que fa al lèxic romànic, ja a partir del segle IX i cada vegada amb major freqüència, s’introdueixen en el text llatí mots catalans, manllevats o llatinitzats. Així, poden aparèixer com a mots plenament evolucionats (sense flexió) o bé afectats per una llatinització superficial, consistent, moltes vegades, en la simple addició d’una desinència del sistema de casos llatí al mot ja romànic. En aquest sentit, cal subratllar que els diplomes de la Catalunya altmedieval són una prova manifesta de l’existència d’una llengua romànica cada vegada més sòlida, el català. Per això, constitueixen una font primordial per al coneixement del català en el seu període preliterari, i ofereixen, en múltiples ocasions, la primera datació de veus que conformen el cabal lèxic d’aquesta llengua.

A banda dels catalanismes, la influència d’altres llengües en aquest nou lèxic hi és també present. S’hi troben, així, germanismes, que s’introdueixen al llatí en diferents estadis de la llengua i van arribar al llatí medieval a través del llatí vulgar o de manlleus del francès –que prèviament havia adoptat el mot germànic–, a través de l’occità o el català –que haurien pogut prendre el mot germànic del francès– o bé a través del llatí medieval de territori franc. No és fàcil, però, resseguir la via d’entrada dels mots d’origen germànic en la nostra documentació. El que sembla clar és que, en l’època medieval, aquests manlleus eren deguts sobretot a la influència franca, mentre que els germanismes procedents del gòtic són menys nombrosos. Poc abundants, però també presents, són els celtismes i els arabismes i, fins i tot, alguns mots d’origen preromà.

¹⁰ Vid. RODÓN (1957) 136-138 i 46-47. Tant l’obra de Rodón com la de Lope (2008) són una eina indispensable per al coneixement del lèxic feudal en documentació catalana medieval.

Part I

ALIMENTS

1 Denominacions genèriques

El *Gran diccionari de la llengua catalana* de l'Enciclopèdia Catalana defineix el mot *aliment* en els termes següents: “Substància que proporciona als éssers vius energia, primeres matèries i els composts químics indispensables per al bon funcionament o la regulació dels mecanismes vitals”.¹ Tenint en compte aquest sentit, el concepte d'*aliment* inclou tant el menjar com la beguda. Al corpus documental treballat, aquesta realitat hi és representada sota les veus *alimentum*, *nutrimentum* i *uictus*; aquests, doncs, inclouen, en el seu significat, tant el menjar com la beguda. Diferents a aquests mots són els termes –també testimoniats en la documentació– *cibus* i *potus*: el primer designa el menjar, sense incloure la beguda, i el segon designa pròpiament la beguda, ço és, tot líquid que hom beu. En definitiva, els termes *alimentum*, *nutrimentum* i *uictus* inclouen, en la seva accepció, tant *cibus* com *potus*, però no a la inversa.

El mot *alimentum*, derivat del verb *alere* ‘alimentar, nodrir’, es testimonia escassament en els documents; gairebé sempre apareix sota la forma plural amb el sentit genèric d’‘aliments’, referit només als aliments dels humans. Molt semblant a aquest és el terme *nutrimentum*, provinent del verb *nutrire* ‘alimentar, nodrir’, que presenta igualment el sentit genèric d’‘aliment, menjar’, referit al consum humà; es diferencia, però, del terme *alimentum* pel fet que, en els documents, s’aplica sovint als aliments de procedència animal. Un altre terme semblant a aquests i molt testimoniats en els diplomes és el llatí *uictus*, derivat del verb *uiuere* ‘viure’, que apareix sempre contraposat a *uestitus* en el gir formulari *uictus et uestitus* ‘menjar i vestit’, que defineix les primeres necessitats per a la subsistència humana.

¹ GDEC s.u. *aliment*.

Diferent als mots ara esmentats, encara que molt proper semànticament, és el terme *cibus*, que es testimonia en la documentació oposant-se a *potus* ‘beguda’ en el gir formulari *cibus et potus* ‘menjar i beguda’. En la llatinitat clàssica, aquest mot designava l’aliment tant d’humans com d’animals i plantes; de fet, *cibaria*, derivat seu, especialitzà el seu sentit originari d’‘aliments’ per a fer referència a l’aliment dels animals, com així apareix també en els diplomes estudiats. *Cibus*, doncs, és denominació del menjar, referit a la substància sòlida o parcialment sòlida que hom mastega i empassa; fins i tot, en alguns testimonis, sembla prendre el sentit de ‘menjar guisat’. Per contra, el terme *potus* designa la beguda, és a dir, tota substància líquida que s’empassa. Aquest últim terme, *potus*, només es testimonia en la documentació en la fórmula, ja esmentada, *cibus et potus*, mai sol. Cal dir, a més, que aquest és l’únic mot testimoniats, en el corpus treballat, amb el sentit de ‘beguda’.

Com es pot observar, tots cinc mots provenen ja del llatí clàssic, i la majoria d’ells romandran en el territori romànic. El substantiu *alimentum* és el que tingué més èxit en les diferents llengües romàniques, davant de *uictus* i *nutrimentum*, aquest últim conservat sobretot com a cultisme. D’altra banda, *potus* no subsistí en el territori romànic i *cibus*, només en part: en l’espanyol *cebo*, com a designació del menjar per a animals, i en l’italià *cibo*, denominació habitual del ‘menjar’.

alimentum

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *alimentum*, *-i* 'aliment', derivat del verb *alĕre* 'alimentar, nodrir'.

SIGNIFICAT:

'Aliment, menjar'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., fr., rom. *aliment*, esp., pg., it. *alimento*.

TESTIMONIS:

- (1) **974 [975]** DipRosselló 485, p. 414: ut clericorum monachorumque cetibus ibidem degentibus Deoque militantibus suorum sustentarentur alimentis.
- (2) **990** Baraut, *DocUrgell* 219 (Urgellia 3, p. 51): quod in antea adquisierint tam bestiis quam omnem facultatem atque substantiam uel alimenta seu aliqua res mobilia atque immobilia.
- (3) **1010** DACCBBarcelona 136, p. 434: ut habeant ipsas decimas et primicias atque oblationes ad alimentum, ut possint digne et iuste uiuere in ipsa Kannonica.
- (4) **1012** CSCugat II 442, p. 88: et insuper addedisti nobis in nostra necessitate in tempore caro ad nostra sustentacione atque alimenta uncias V ex auro puro.
- (5) **1013** DACCBBarcelona 204, p. 523: ut habeant ipsos fructus de iam dictas ecclesias ad alimentum, ut possint laudare Deum omni tempore.
- (6) **1092** Bolòs, *Serrateix* 120, p. 201: ut quando ego Bernard et Raimundus frater meus uenimus in hunc locum Sancte Marie ad ipsas uices que ibi eramus abeamus alimenta de pane et uino et de hoc que facere poterant seruis Sancte Marie.
- (7) **1111** Sangés, *DocGuissona* 98, p. 191: ut teneat et nutriat eum et donet ei alimentum et faciat ei insignare ad clericatum usque ad IIII annos.
- (8) **[1156?]** DipTortosa 66, p. 119: Deum ualeant exorare sufficienter necessaria corporis et uite habeant alimenta.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *alimentum*, provinent del verb *alĕre* ‘alimentar’, es testimonia ja en època clàssica, habitualment en plural, com a designació genèrica d’‘aliment’ o ‘aliments’.²

En el corpus documental treballat, el terme *alimentum* hi apareix poc testimoniats i hi conviu amb els mots, més o menys sinònims, *cibus*, *nutrimentum* i *victus* (uid. s.u.u.). En els testimonis recollits, el mot pren generalment la forma plural i sempre té el sentit genèric d’‘aliments’, és a dir, ‘allò que serveix per a menjar’. Tan sols en el testimoni n. 6 s’especifica de quins aliments es tracta, en mencionar *alimenta de pane et uino*; i en el n. 5 són uns determinats *fructus* els que han de servir d’*alimentum*.

El llatí *alimentum* perviu en tot el territori romànic amb el mateix sentit que ja tenia en llatí clàssic. Pel que fa al català *aliment*, no documentat fins al segle XIII, cal dir que, en època medieval, s’especialitzà, paral·lelament, com a terme jurídic per a designar l’‘assistència pecuniària que hom dóna a algú per a la seva manutenció i subsistència’, accepció que no es troba encara en la nostra documentació.³

² Vid. ThLL s.u. *alimentum* i DELL s.u. *alo*.

³ Vid. DCVB i DECat s.u. *aliment*.

cibus

VARIANTS I FORMES:

ciuum, cibu.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en època arcaica, *cibus*, *-ī* ‘aliment, menjar; pinso’.

SIGNIFICAT:

‘Aliment, menjar’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Esp. *cebo*, it. *cibo*.

TESTIMONIS:

- (1) **942 (967)** Baraut, *DocUrgell* 102 (Urgellia 2, pp. 76-77): et canent ipsas matinas cum ipsas missas et ueperas et abeant ipsa ofercione et faciant ipsos bereuos et abeant ciuum et potum obtimum.
- (2) **1040** Baraut, *CartAndorra* I 20, p. 122: ut comuniter uiuerent in unum congregati cibo carnali sicut unanimiter uiuebant cibo spirituali.
- (3) **1082** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1445, p. 735: quando michi mandas hostes ego uadam cum meo cibo et tu dones michi asinos IIII.
- (4) **[1092]** DACCBBarcelona 1558, p. 2421: ut nullus episcopus neque clericus de consecratione ecclesiarum aliquid accipiat sartaginem neque pannum aliquem, nisi solummodo cibum uel potum.
- (5) **1104** Chesé, *DipÀger* 192, p. 461: donet censum per unumquemque annum sextario I frumenti et duos de uini et unum moltonum aut unam pernam; in tale conuentum, ut habeat potum et cibum Guillelmus Mironi in ipsa canonica sancti Mikaelis.
- (6) **1105** Baraut, *DocUrgell* 1222 (Urgellia 9, p. 53): et nos quando faciunt ipso tragino damus eis ad comedendum, nisi quando a suis domibus exeunt comedunt de suo cibo et quando sunt reuersuri in domibus suis ita comedunt de suo.
- (7) **1117** DipADSolsona 143, p. 200: similiter damus tibi in ipsa canonica cibum et potum.
- (8) **1118** Baraut, *DocUrgell* 1307 (Urgellia 9, p. 136): et Arsen nutrice mea cibo et potu et uestimentum in uita sua.
- (9) **1153** Sangés, *DocGuissona* 167, p. 252: abeat in domo beate Marie in uita sua potu et cibu.

- (10) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 40, l. 35: et dispenderunt in pane LVIII solidos et inter pex, olei et lumen et piper et alias menucias cuzine LXXI solidos et de cibum XV sextarios ... Et dispenderunt inter pane et pexo et olei et piper II solidos et de cibum III quarta et saracenos et falconis qui ueniant ab regina et falconis de comte X paros de gallinas.
- (11) **1161-1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): in Aduentu quidem et Quadragesima cibi cum bono oleo et pipere, ita quod tercius cibus sit faba fracta uel siceres dentur.
- (12) **1167** Baraut, *CartAndorra* I 69, p. 206: precor ut Guillelmo presbitero, quem ego tenebam, detur cibus per unum annum in domo mea, et dimitto ei unum lectum de pannis qui sunt in domo mea.
- (13) **1172** Alturo, *Sta. Anna* 433, p. 449: donamus atque concedimus tibi et tuis quandam fogacam de meliore pane et unam scutellam de cibo omni tempore.
- (14) **1173** Chesé, *DipÀger* 458, p. 790: ut habeas cibum bonum et pulcrum in domo sancti Petri.
- (15) **1174** Chesé, *DipÀger* 471, p. 808: sexta uero feria et ieiuniis quatuor temporum et in omnibus uigiliis duo cibi quadragesimales cum olei sufficientia dentur.
- (16) **1183** CPoblación 169, p. 237: et donemus eis cibum et potum et lucrum.

et alia.

COMENTARI:

El llatí *cibus*, mot ja d'època arcaica, designa l'aliment o el menjar tant dels homes, dels animals, com de les plantes. D'aquest mot deriva el terme *cibaria*, que també té l'accepció genèrica d' 'aliments' i que s'anà especialitzant com a denominació del pinso per als animals (uid. s.u. *cibaria*).

En la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, el terme *cibus* hi apareix ben testimoniats, a partir del segle X. Sovint es contraposa a *potus* 'beguda' en el gir formulari *cibus et potus* (n. 4, n. 5, n. 7, n. 8, etc.), al qual s'hi afegeix, en una ocasió, *uestimentum* (n. 8) i, en una altra ocasió, *lucrum* (n. 16), per a fer referència a les necessitats materials. En el document n. 5 s'esmenten cereals, vi, un moltó i un pernil, que constitueix la beguda i el menjar (*potum et cibum*) d'un cens anual. No és així d'específic el testimoni

n. 14, però hom realça, almenys, la qualitat del *cibum* amb els adjectius *bonum* i *pulcrum*, i, en el n. 1, amb l'adjectiu *optimum*.

Si bé en general *cibus* es testimonia amb el sentit genèric d'‘aliment, menjar’, hi ha alguns testimonis on el mot pren un sentit especial. Així, en els testimonis n. 11, n. 13 i n. 15 el mot *cibus* hi apareix molt pròxim a l'accepció de ‘guisat, plat cuinat’; en el cas dels testimonis n. 11 i n. 15, es tracta de plats de Quaresma, acompanyats d'oli (substitut del greix animal), i de pebre i faves en el primer cas. D'altra banda, el present mot també es troba usat en sentit metafòric, com es llegeix en el testimoni n. 2, fent referència a l'aliment de l'esperit (*cibo spirituali*), oposat a l'aliment carnal (*cibo carnali*).

Pel que fa a la morfologia del mot, es testimonia la grafia *civum* (n. 1), així com la forma *cibu* (n. 9), amb alteració de flexió, possiblement influïda pel mot *potu* que el precedeix.

El llatí *cibus* presenta una escassa pervivència en les diferents llengües romàniques. En espanyol, el mot resultant, *cebo*, s'especialitzà per a designar el menjar donat als animals. En italià, tanmateix, *cibo* ha conservat el significat de l'original llatí i és mot habitual amb l'accepció de ‘menjar’.

nutrimentum

VARIANTS I FORMES:

nudri-, nodri-.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *nūtrīmentum*, *-ī* ‘aliment, menjar’, derivat del verb *nūtrīre* ‘alimentar, nodrir’.

SIGNIFICAT:

‘Aliment, menjar’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *nodriment*, fr. *nutriment*, esp. *nutrim(i)ento*, pg., it. *nutrimento*.

TESTIMONIS:

- (1) **1048** Baraut, *CartAndorra* II ap. 5, p. 147: et ipsa uaca que abeo in Engordan, que tenet Plazezinus, simul cum suo uitulo uel cum suo nutrimento quem Deus illi dederit.
- (2) **1055** Ordeig, *Dotalies* 197, p. 173: decimas et primicias de omnibus fructibus, hoc est decimam mensuram et de primitia uigesimam et de nutrimentis animalium et de caseis et alias rebus.
- (3) **1000?** [**1041-1068**, **1064?**] Bolòs, *St. Pere de la Portella* 3, p. 212: et omnem decimis de omni laboracione siue de lana uel de caseos siue de nutrimento que in iam dictis mansis facte sunt uel exire debent.
- (4) **1082** DipPoblet 27, p. 44: et cum ipsas decimas de laor et de nutrimentum que faciatis ibi uos nec uestris.
- (5) **1082** Bach, *ACSolsona* 249, p. 122: et nos canonicis Sancta Maria sic retinuimus in ipso locum ut nos habeamus eguas et uacas cum houes et porciis et cum alio nutrimentum, quod ad usum hominem pertinet.
- (6) **1092** Baraut, *ActUrgell* 75 (Urgellia 1, p. 164): suum decinum de omni suo dominico de sancto Guillelmo et de omni nutrimento de sua domo.
- (7) s. **XI** Bach, *ACSolsona* 408, p. 282: tam de pane et uino et oleo siue de omnibus nostris nudrimentis, quem Deus nobis dederit, id sunt, equas et uacas et oueles siue porcos siue gallinas et occas et anads siue lanam et canam et linum.
- (8) **1102** DipADSolsona 24, p. 65: et retinuimus in ipso loco ut nos habeamus equas et uaccas et oues et porcis et cum alio nutrimento quod ad usum hominis pertinet.

- (9) **1111** DipADSolsona 95, p. 149: et primitias sicut melius eas dare debemus de totos nostros dominicos et de nostro nodrimento.
- (10) **1122** DipADSolsona 173, p. 238: ipsum nostrum decimum de manso Morisca, de omni laboracione et de omnibus nutrimentibus quos de ipso manso exierint.
- (11) **1122-1123** Baraut, *DocUrgell* 1341 (Urgellia 9, p. 169): donemus decimas et primicias sicut melius eas donare debemus de tota nostra laboracione et de nostro nutrimento.
- (12) **1148** Sarobe, *DipTGardeny* 18, p. 107: et retinet Bernardus la bascula et nutrimentum e la medietate del blad ubiumque fiant ad facere suam uoluntatem.
- (13) **1155** Gonzalvo, *Pau i treva* 12, p. 57: tam de annona, quam de uino, et nutrimentis animalium omnium, de arboribus, et hortis et omni negocio.
- (14) **1166** Sarobe, *DipTGardeny* 161, p. 279: et donetis nobis decimum de ipso manso de omne nutrimentum.
- (15) **1169** Baraut, *DocUrgell* 1637 (Urgellia 10, p. 160): de omni uero nutrimento quod ibi facere poteritis, tam ouium quam peccorum siue bouum nec non equarum uel quorumlibet animalium donetis beate Marie.
- (16) **1172** Baraut, *DipTavèrnoles* 175, p. 237: uelut eciam de pane et uino nec non et carne et de omnem nutrimentum.
- (17) **1173** Chesé, *DipÀger* 455, p. 786: de terris, uineis, ortis, linaribus, et de arboribus simileque de animalibus et de omnibus nutrimentis.
- (18) **1188** Papell, *DipSantesCreus* 295, p. 421: dent etiam decimas nobis de omni nutrimento animalium suorum que ibi fuerunt et de fructu illorum sicut euenerit tam in lana quam in caseis siue in aliis rebus.

et alia.

COMENTARI:

D'acord amb el verb llatí *nutrire*, el substantiu clàssic *nutrimentum* presenta l'accepció pròpiament d'«aliment», així com el sentit figurat d'«educació».⁴

En el corpus documental estudiat es testimonia sovint la veu *nutrimentum*, a partir del segle XI. En els testimonis recollits, sempre presenta l'accepció

⁴ Vid. DELL s.u. *nutrimentum*.

genèrica d'‘aliment, menjar’ i sovint es concreta en l'aliment procedent dels animals (n. 5, n. 8 i n. 15), que ha de fer referència sobretot a la carn i a la llet. En aquest sentit, doncs, es diferencia parcialment dels seus sinònims *alimentum*, *cibus* i *victus*, també documentats en el nostre corpus. Evidentment, el terme *nutrimentum* inclou també els fruits dels arbres i de les hortalisses (n. 13 i n. 17).

En el terreny morfològic, es testimonien ja les formes romanitzades *nudri-mentis* (n. 7) i *nodrimento* (n. 9), amb sonorització de la primera dental i obertura de la vocal *u* en *o*. Aquests dos documents, datats del segle XI i inicis del XII respectivament, permeten avançar la primera datació del mot català *nodriment* –encara que sota formes llatinitzades–, que Coromines no documenta fins al segle XV.⁵

El llatí *nutrimentum* ha perviscut, tret del romanès i portuguès, en la resta del territori romànic, si bé el terme hi ha estat conservat com a cultisme per a designar l'acció de nodrir o nodrir-se, allunyant-se parcialment de l'accepció ‘aliment, menjar’ del terme original llatí.

⁵ DECat s.u. *nodrir*.

potus

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *pōtus*, *-ūs* 'acció de beure; beguda', amb la mateixa arrel que el verb *potāre* 'beure'.

SIGNIFICAT:

'Beguda'.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **942 (967)** Baraut, *DocUrgell* 102 (Urgellia 2, pp. 76-77): et canent ipsas matinas cum ipsas missas et ueperas et abeant ipsa ofercione et faciant ipsos bereuos et abeant ciuum et potum obtimum.
- (2) **[1092]** DACCBBarcelona 1558, p. 2421: ut nullus episcopus neque clericus de consecratione ecclesiarum aliquid accipiat sartaginem neque pannum aliquem, nisi solummodo cibum uel potum.
- (3) **1068** Chesé, *DipÀger* 87, p. 328: et donet ibi totum de nostrum mobile unde semper inueniant ibi pauperes aliquem consolacionem cibi et potus.
- (4) **1104** Chesé, *DipÀger* 192, p. 461: donet censum per unumquemque annum sextario I frumenti et duos de uini et unum moltonum aut unam pernam; in tale conuentum, ut habeat potum et cibum Guillelmus Mironi in ipsa canonica sancti Mikaelis.
- (5) **1117** DipADSolsona 143, p. 200: similiter damus tibi in ipsa canonica cibum et potum.
- (6) **1118** Baraut, *DocUrgell* 1307 (Urgellia 9, p. 136): et Arsen nutrice mea cibo et potu et uestimentum in uita sua.
- (7) **post 1130** DipPoblet 74, p. 77: et in ostes Ispanie nos prestemus ad Arbert asinos II ho li portemus suum cibum et potum.
- (8) **1153** Sangés, *DocGuissona* 167, p. 252: abeat in domo beate Marie in uita sua potu et cibo.
- (9) **1169** Sarobe, *DipTGardeny* 203, p. 327: cum nostro cibo et potu et cum nostra cibaria simus ibi.

- (10) **1177** Sangés, *DocGuissona* 222, p. 236: *damus tibi Iohanni, filio predicti Guilelmi donatoris, cibum et potum, in omni uita tua.*
- (11) **1183** CPoblación 169, p. 237: *et donemus eis cibum et potum et lucrum.*

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *potus* es testimonia des d'època clàssica, al costat del més antic *potio*, *-onis*, amb el sentit d'acció de beure; beguda', tot i que *potio* prengué, a més, l'accepció de 'beuratge, poció'.

En la nostra documentació, el mot *potus* apareix testimoniats a bastament. Com es pot observar, en tots els testimonis recollits, el terme *potus* es contraposa a *cibus* 'aliment, menjar' en el gir formulari *cibus et potus* (uid. s.u. *cibus*). Cal dir que, mentre que per a denominar el menjar d'una manera genèrica s'empren, en els documents, diferents termes (*alimentum*, *cibus*, *nutrimentum* i *uictus*), com a denominació genèrica de la beguda tan sols apareix el mot *potus*.

En els testimonis recollits, gairebé mai s'especifica a quina beguda –o a quines begudes– fa referència el terme *potus*; tan sols el n. 4 esmenta el vi, que, unit a altres aliments, constitueixen la beguda i el menjar (*potum et cibum*) d'un cens anual.

El mot llatí *potus* no pervingué a les llengües romàniques; ben diferentment de *potio*, que ha romàs, en una part del territori romànic, amb l'accepció de 'beuratge, poció, verí' (cf. cat. *poció*, fr. *poison*, pg. *poção*).

uictus

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *uīctus*, *-ūs* ‘aliment, subsistència, queviures’, derivat del verb *uiuĕre* ‘viure’.

SIGNIFICAT:

‘Aliment, menjar’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Esp. *victo*, it. *vitto*, rom. *vipt*.

TESTIMONIS:

- (1) **1009** DACCBBarcelona 121, p. 415: ut habeant ipsi kanonici et pauperes ad proprium uictum in omnibus locis episcopatus sui.
- (2) **1011** DACCBBarcelona 161, p. 466: hec omnia dimisit illis ut curam habuissent de prefato Paruuli de uictum et uestimentum et ut doceant eum litteras.
- (3) **1022** CSCCugat II 485, p. 133: et si mihi necesse fuerit per uictum aut uestitum aprehendam de ipsius fructu quantum mihi necesse fuerit.
- (4) **1033** DACCBBarcelona 499, p. 915: mancusus duobus auri ad opus nostrum, quod dispensauimus in uictum predicte canonice.
- (5) **1040** Baraut, *CartAndorra* I 20, p. 123: et sumerent carnalem uictum, quatinus sine excusatione agerent Dei ministerium.
- (6) **1044** Baraut, *DocUrgell* 580 (*Urgellia* 5, p. 109): et abuisset ipsa expleta de iam dicto alaude ut donasset ei uictum uel uestitum uel calciamenta.
- (7) **1052** Llorens, *DocSolsona* 104, p. 397: id sunt solidos centum in rem ualentem, et est manifestum, in aurum et argentum, in bestias, in uictum et uestitum et omnia que necessaria est michi in hoc seculo.
- (8) **1057** LFeud. I 490, p. 520: et cenobio Sancti Petri cenobii Gallican<t>ii dimitto LXX mancosos; ex istis LXX, sint XXX ad uestimenta monachorum et XXXX ad uictum eorum.
- (9) **1073** DACCBBarcelona 1237, p. 1931: et ipsum panem et uinum, que modo habebat, in comune habuisset uictum uxori sua et mater sua et filios suos.

- (10) **1093** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1607, p. 893: tribuat uictum et indumentum ad filium meum Reimundum quod ibi dimitto et interea tascam donet predictae ecclesie.
- (11) **1094** DACCBBarcelona 1599, p. 2480: hoc scilicet donum dono eo tenore et ordine: ut semper detur mihi ab absentibus et possedentibus prenominatam Kanonicam uictus et uestimentum.
- (12) **1110** Sangés, *DocGuissona* 97, p. 190: ut tenant me bene capellanum Sancte Marie et eiusdem clerici[s] semper in uictum et uestitum et in lectulis, in manducare et bibere, et est manifestum.
- (13) **1156** CSCugat III 1009, p. 181: si tibi necesse fuerit, donem tibi uictum et uestitum in uita tua in monasterio s. Cucuphatis.
- (14) **1170** DipPoblet 386, p. 292: et donetis nobis uictum et uestitum uestro posse.
- (15) **[1183]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 44, p. 108, l. 5: unoquoque die pro uicto donarent ad eos CCL solidos et XXX eiminas ordi ad ciuadam.
- (16) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 121, l. 32: inter uictum et ciuadam XX<V>I solidis barchinonensium ... Petrus Catelanus in reditu Montispesulani propter uictum et ciuadam de V bestiis V solidos melgoriensium.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *uictus*, derivat del verb *uiuere* ‘viure’, apareix ja en època arcaica amb el sentit col·lectiu d’‘aliment, subsistència, queviures’ (cf. CAES. *Gall.* 6, 22, 1 *maiorque pars eorum uictus in lacte, caseo, carne consistit*).

En la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, el terme *uictus* hi és ben testimoniats. Com els seus sinònims paral·lelament testimoniats, *alimentum*, *cibus* i *nutrimentum*, el terme *uictus* presenta sempre el sentit gènic d’‘aliment, subsistència’. No obstant això, cal dir que, a diferència dels altres mots, *uictus* apareix molt freqüentment al costat de *uestitum*, en el gir formulari *uictus et uestitus* ‘menjar i vestit’ (*uictum et uestimentum*, als testimonis n. 2 i n. 11, i *uictum et indumentum*, al n. 10), que s’esmenten com a primeres necessitats i sovint fent referència a l’almoïna per als pobres. I encara, en alguna ocasió (n. 6), s’allarga amb el mot *calciamenta* (< ll. cl. *calceamentum*) ‘calçat’, és a dir *uictum et uestitum et calciamenta* (cf. 1146 DipCardona 172, p. 246: *dones mihi uestimenta et calciamenta*).

El terme *uictus*, en els nostres documents, fa referència sempre al menjar dels humans. Així, en els testimonis n. 15 i n. 16 *uictum* es contraposa a *ciuadam*, que fa referència al menjar per als animals (uid. s.u. *cibata*). D'altra banda, gairebé mai s'especifica de quins aliments es tracta; tan sols el testimoni n. 9 esmenta *panem et uinum* i el n. 5 precisa un *carnelem uictum*.

El mot *uictus* tingué poca continuïtat en les llengües romàniques. Tan sols l'espanyol, l'italià i el romanès l'han conservat, sota les formes *victo*, *vitto* i *vipt* respectivament, tots ells amb el sentit originari d'«aliment (necessari per a viure)».

2 Vegetals

El present apartat ha estat dividit en quatre subapartats, exposats un per un més endavant: “Cereals i productes derivats de cereals”, “Hortalisses”, “Llegums” i “Fruits i fruites”. Cal dir que la documentació treballada ofereix un gran testimoniatge de les veus referents als cereals, però, per contra, presenta pocs termes que denominin hortalisses, llegums, fruits o fruites. Tanmateix, aquest escàs testimoniatge no ha de conduir a concloure que aquests tenien poca presència en la dieta alimentària de l’Alta Edat Mitjana; tal i com afirma Montanari, segurament “la mancata menzione di ortaggi, ove si verificchi, significhi semplicemente, il più delle volte, ovvietà della loro presenza”.¹ Aquests aliments, en ser productes peribles, no es lleguen en els testaments i únicament poden aparèixer en comptes i censos, encara que, fins i tot en aquests, hi tenen una reduïda manifestació. No obstant això, el seu cultiu –i, en conseqüència, el seu consum– es pot deduir de la descripció dels terrenys que apareixen en múltiples documents.

En la Catalunya altmedieval, l’agricultura concedia protagonisme al cultiu de la vinya i dels cereals i, en les explotacions grans i petites, s’hi trobaven horts que proporcionaven llegums, verdures i fruites. D’altra banda, els fruits comestibles d’arbres i plantes s’obtenien també per mitjà de l’explotació dels recursos espontanis del bosc.

L’hort constitueix, a l’Edat Mitjana, una realitat econòmica important i extensament difosa arreu. En la descripció de terrenys que apareixen en els documents llatins de la Catalunya altmedieval, l’hort hi té una menció gairebé indispensable, el qual se situa prop de la casa, juntament amb altres terres i béns immobles en general. Aquesta realitat s’expressa, en els documents, amb

¹ MONTANARI (1979) 371.

el mot *hortus*, ja existent en llatí clàssic amb el significat de ‘clos, jardí’ i que acabà especificant el seu sentit per a donar nom al ‘terreny, no gaire extens, on hom conrea hortalisses, llegums i fruiters’: *uindimus uobis teram nostram cum kasa et curte et orto* (888 Junyent, *DipVic* 9, p. 8); *uindimus tibi ... casa cum curte, et ortos, et cum pomiferis, et terras cultas et incultas* (898 Junyent, *DipVic* 26, p. 24); *dono uobis et ad uestros omnes ubi faciatis casas et ortos et ferragenals* (1150 CPoblación I 82, p. 134). Sovint s’esmenta, al costat de l’*hortus*, l’*hortalis*, és a dir, la terra pròpia per a l’horta: *ipsum meum massum que ego abuit in uilla senauaster cum casas, canalibus, ortis, ortalibus, terras cultas uel incultas* (1018 Bolòs-Pagès, *St. Llorenç prop Bagà* 60, p. 397); *terras, scilicet, et uineas, domos, edificia, orta, ortalia, arbores uarii generis* (1030 CSCugat II 167, p. 513). No només les hortalisses eren conreades a l’hort, sinó que també s’hi podien trobar arbres fruiters, com es desprèn del següent document: *ortum cum oliuis V, alium cum duabus oliuis* (post 1103 Puig i Ferreté, *Lavaix* 47, p. 96). A més a més, es testimonien, en la documentació, diferents tipus d’hort, com són la *clausa* i la *trilia* o *trilla*; la *clausa* (participi de perfet substantivat del verb *claudere* ‘tancar’, que donà el català *clousa*) denomina un tros de terra envoltat d’una paret, una tanca o una cleda destinat al cultiu d’arbres fruiters i s’usava amb la finalitat de resguardar els fruits:² *dono ... casa, curte, orto, terra et uinea, et clausa cum arbores qui ibidem sunt* (941 ACVic, c. 6, n. 592); *uindo tibi clausa mea propria cum multum genus arborum qui infra sunt* (1030 LAntiq. II 646, f. 19, Mas 448); i la *trilia* o *trilla* (< ll. *trichila* ‘pèrgola, emparrat, reixat’) era un tipus d’hort clos amb una tanca de bardissa o de troncs i pals entreteixits a mode d’enreixat:³ *uendimus tibi petias quatuor de terras, et arboribus multis generis et trillas et uitis qui in iamdictas quatuor petias de terra sunt fundatas* (1086 LAntiq. II 451, f. 156, Mas 1051).

En la dieta alimentària dels pagesos, l’hort constituïa una base constant de cultiu; de fet, Montanari afirma que el seu fonament alimentari era constituït no tant per la cerealicultura, sinó per l’horticultura, més variable i rendible que la primera.⁴ Molt documentats són els horts de les entitats eclesiàstiques, es-

² Vid. GMLC s.u. *clausa*.

³ Vid. BALARI (1899) 610.

⁴ MONTANARI (1979) 326.

pecialment monàstiques; la importància de l'horticultura, en aquestes, es troba lligada a l'observança d'una regla que imposava un alt consum d'hortalisses i llegums. D'aquests aliments era elaborat el *pulmentum*, base de l'alimentació dels monjos, i les hortalisses ocupaven el primer lloc dels aliments permesos. Així, doncs, l'hort assumí, en la tradició monàstica, un paper productiu de primer ordre.⁵

Com ja ha estat dit, a banda del cultiu d'arbres i plantes, exercia un paper complementari, en l'obtenció d'aliments vegetals, l'explotació forestal. El bosc oferia nombrosos productes aprofitables dels arbres i les plantes, com ara aglans, castanyes, figues, móres, maduixes, nespres, gerdons, nabius i altres fruits silvestres.⁶

Cereals i productes derivats de cereals

La terminologia dels cereals en la documentació llatina de la Catalunya alt-medieval és una qüestió força complexa, donada la difícil identificació d'alguns termes amb la realitat, o realitats, que designen. Això no obstant, mitjançant un estudi acurat dels valors semàntics de cada mot, s'ha pogut establir, amb més o menys precisió, el significat que ofereixen en el corpus treballat.

El present apartat s'ha dividit en dos supabartats: el primer reuneix els termes que designen cereals, mentre que el segon conté els mots que denominen productes derivats de cereals (farina, pans i dolços). Els dotze termes inclosos en el subapartat "Cereals" presenten una accepció específica per a denominar un tipus concret de cereal; a més, n'hi ha quatre que presenten també l'accepció genèrica de 'cereal', tal i com s'exposa, d'una manera succinta, en la següent taula:

VEUS	ACCEPCIÓ ESPECÍFICA	ACCEPCIÓ GENÈRICA
<i>annona</i>	‘blat’	‘cereal’
<i>bladum</i>		
<i>frumentum</i>		—
<i>triticum</i>		

⁵ Vid. MONTANARI (1979) 338.

⁶ Vid. RIERA (1988) 24.

VEUS	ACCEPCIÓ ESPECÍFICA	ACCEPCIÓ GENÈRICA
<i>avena</i>	'avena, civada'	---
<i>cibaria</i>		'cereal'
<i>cibata</i>		
<i>hordeum</i>	'ordi'	---
<i>milium</i>	'mill'	---
<i>secale</i>	'sègol'	---
<i>siligo</i>		
<i>spelta</i>	'espelta'	---

Com es pot observar, tant el terme *annona* –provinent ja del llatí clàssic– com el terme *bladum* –d’origen més recent– apareixen en la documentació com a designació genèrica de ‘cereals’. Ambdós mots, doncs, poden incloure, en la seva accepció, qualsevol espècie de cereal, ja sigui ordi, blat, civada, mill, etc., com així ocorre en alguns testimonis de la veu *annona* i en d’altres de la veu *bladum*.⁷ No obstant això, en alguns pocs testimonis, el mot *annona* presenta el sentit originari de ‘blat’, i també *bladum* apareix ja especialitzat com a denominació del ‘blat’. Hom pot afirmar, amb tot, que els dos mots es testimonien com a sinònims en la nostra documentació, observació que ja féu Aebischer en el seu estudi sobre la diversa terminologia de ‘cereals’, ‘blat’ i ‘forment’ en el llatí medieval.⁸ En la seva evolució a les llengües romàniques, *bladum* anà prenent el terreny del més antic *annona* fins a suplantarlo completament.

També les veus *cibaria* i *cibata* –aquest últim, terme popular i sinònim del més antic *cibaria*– es troben en la documentació amb el mateix significat. Si bé tots dos es testimonien amb el sentit primari de ‘cereal’, especialment ‘cereal destinat als animals’, *cibata* acabà prenent el significat específic d’‘avena’ o ‘civada’ (*Avena sativa*, segons la classificació científica) pel fet de ser aquest cereal

⁷ Cf., a tall d'exemple: 1088 Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1538, p. 823: [*I minam annon*]e inter ordeum et speltam; 1187 CPoblet 58, p. 31: *XII migeras annone: VI frumenti et VI orde;* 1085 Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1502, p. 786: *unam megeram de blad inter ordeum et speltam et milium*; 1094 LFeud. I 51, p. 66: *XX modios de blado: tercia parte de formento et tercia de ordio et tercia parte de auena*; uid. s.uu. *annona* i *bladum*.

⁸ AEBISCHER (1953) 80.

el que constituïa el pinso més usual en el territori on es produí la documentació estudiada. Així, en alguns casos s'estableix una relació de sinonímia entre els termes *cibata* i *avena*. Com no és d'estranyar, aquesta ampliació semàntica de *cibata* es traslladà també al mot *cibaria*, en tant que sinònim d'aquell.

Frumentum i *triticum* es testimonien com a denominació del 'blat'. Segons Carnevale, el mot *triticum*, en llatí medieval, designa el blat en general, sense distinció entre gra tendre (*Triticum aestivum*) i gra dur (*Triticum durum*), sentit que ja tenia en llatí clàssic.⁹ D'altra banda, el mot *frumentum* fou emprat en plural (*frumenta*) pels antics romans per a referir-se als cereals en general, en oposició a *legumina*, en l'ampli terreny dels productes del camp; poc a poc *frumentum* s'anà especialitzant com a designació del blat, sinònim, per tant, de *triticum*. En la nostra documentació, molt segurament la veu *frumentum* s'ha d'entendre com a denominació del gra tendre, és a dir, l'espècie *Triticum aestivum*, que rep en català el nom de *blat comú*, *blat xeixa* o simplement *xeixa* o *forment*, espècie que produeix les farines panificables. En efecte, en els textos són molt nombrosos, i majoritaris, els testimonis que parlen de pans i fogasses fets de *frumentum* i que, per tant, confirmarien aquest supòsit, ja defensat també per Carnevale, que no dubta a l'hora d'identificar, en la documentació llatina medieval, el mot *frumentum* amb aquesta espècie de blat.¹⁰

Tornant a la taula anterior, hom observa que el sègol (*Secale cereale*) és denominat mitjançant dos mots diferents, *secale* i *siligo*. Mentre que el primer ja existia en llatí clàssic amb aquest significat, *siligo*, en canvi, tot i existir també en llatí clàssic, tenia originàriament el significat de 'blat', designant concretament el gra tendre (*Triticum aestivum*). En època medieval, però, en prendre el mot *frumentum* el sentit de 'blat', fent referència al *Triticum aestivum*, el mot *siligo* va passar a designar el sègol, juntament amb el mot *secale*, morfològicament afí.¹¹

A la fi, apareixen també altres mots de sentit específic per a referir-se a diferents tipus de cereals. *Avena*, *hordeum* i *milium*, que designen l'avena' (*Avena sativa*), l'ordi' (*Hordeum vulgare*) i el 'mill' (*Panicum miliaceum*) respectivament, són mots provinents ja del llatí clàssic que no han patit cap desplaçament

⁹ CARNEVALE (2011) 682.

¹⁰ CARNEVALE (2011) 253.

¹¹ Ibid.

ni extensió semàntica, ans mantenen, en llatí medieval, el mateix significat originari. El terme *spelta*, en canvi, de procedència germànica i no testimoniada abans del segle IV, es generalitzà, en les llengües romàniques, com a denominació de l'‘espelta’, una espècie del blat de gra dur (*Triticum spelta*), que tal volta cal identificar amb el llatí clàssic *far*.¹²

Pel que fa a la freqüència, en el corpus estudiat, dels termes que designen cereals, destaca l'elevada presència del mot *hordeum*, seguit del terme *frumentum*; en menor mesura, apareixen els termes *bladum*, *cibata* i *annona*; i, a la fi, darrere d'aquests i amb força diferència, *auena*, *triticum*, *secale*, *cibaria*, *milium*, *spelta* i *siligo*.

Sovint acompanyen a aquests mots adjectius que en determinen la seva qualitat, la seva naturalesa o altres característiques. Per a destacar la seva qualitat, apareixen els adjectius *bonus* (*fromente bono*, *ordeo bono*) i *optimus* (*frumenti optimi*); per a especificar si el cereal esmentat és de nova o vella collita, s'empren els adjectius *novus* i *vetus* (*blado vetere*, *blado et in vetere et in nouo*, *ordeo vetere*); quan el gra ja ha estat net i purgat s'especifica, en alguns casos, amb els adjectius *nitidus* i/o *purgatus* (*frumenti optimi et nitidi*, *frumenti purgati*, *ordio nitido purgato*). A més a més, apareix en una ocasió l'adjectiu *cabalis* amb el sentit de ‘complet’ (*blado cabale*).¹³ Cal fer una menció especial de l'adjectiu *placibilis*, que es troba complementant diferents termes que designen cereals,¹⁴ i sobretot en l'expressió *in precio placibile* tan repetida en els documents de compravendes. Segons Niermeyer, aquest adjectiu té tres significats distints, a saber: 1) ‘agradable, grat’, 2) ‘acordat, establert’ i 3) ‘corrent, en curs’.¹⁵ En relació als nostres documents, els testimonis recollits en què *placibilis* qualifica un terme que designa un tipus de cereal es troben en vendes o en empenyoraments, i la quantitat esmentada de cereals sempre fa referència o bé al preu o bé al deute; per això, cal entendre l'adjectiu *placibilis* amb el segon sentit que apunta Niermeyer, és a dir, ‘acordat, establert’.

¹² Vid. CARNEVALE (2011) 623.

¹³ Vid. GMLC s.u. *cabalis*.

¹⁴ Vid. s.uu. *annona*, *frumentum* i *hordeum*.

¹⁵ MLLM s.u. *placibilis*.

Com ja s'ha dit anteriorment, s'ha inclòs un subapartat que conté els mots que designen productes derivats dels cereals, concretament farina, pans i dolços. En època medieval, de farina, se'n feia de tot tipus de cereal (blat, sègol, ordi, civada, espelta, etc.) i es podien barrejar entre elles (especialment farina de blat i ordi o de blat i sègol) per a elaborar pa de mestall;¹⁶ a més a més, era habitual també la farina de llegums (faves, cigrons, etc.) i, fins i tot, de castanyes,¹⁷ tot i que en la documentació no se'n fa menció explícita. Tal com exposa Carnevale a propòsit d'aquest producte, cada baia del gra (anomenat en català *cariopsi*) està formada per una "ametlla" composta d'un endosperma (on s'hi concentren els carbohidrats, el gluten i el midó) i d'un germen (que conté oli i vitamines), i tot és recobert per un tegument o embolcall de segó de diverses capes sobreposades (pericarpi); cadascun d'aquests components contribueix a produir la farina, i la presència de cada un d'ells, en menor o major quantitat, determina la qualitat del producte, que es diferencia a través dels procediments de la mòlta i el tamisatge. En època medieval, la farina era, en el millor dels casos, un producte semiintegral, ja que sempre contenia segó, en més o menys mesura; separant-ne el segó mitjançant el tamís, s'obtenia la flor de farina.¹⁸

Els cereals, i la seva farina, es destinaven a diversos usos. En l'àmbit alimentari, s'utilitzaven per a elaborar pa, coques, pastes i pastissos, així com farinetes i minestres. Fora de l'àmbit culinari, s'empraven com a pinso per a alimentar els animals domèstics. En la documentació del corpus estudiat, emergeixen termes que designen productes com aquests, elaborats a partir de cereals, com els pans, les fogasses o, en el camp de la rebosteria, les neules; aquestes tres realitats vénen denominades, respectivament, pels termes *panis*, *focacia* o *placenta* i *nebula*.

El terme *panis*, que és, de totes les veus recollides en el present treball, una de les més freqüents en la documentació –juntament amb *uinum*–, presenta, tal i com s'exposa a l'article de la veu corresponent, tres accepcions diverses, que, d'un sentit concret a un sentit més ampli, són: 1) 'pa', ço és el 'producte resultant de la cocció d'una pasta de farina i aigua', 2) 'cereal en gra panificable', i 3) 'menjar, aliment'.

¹⁶ Vid. BAUTIER (1984) 36.

¹⁷ Vid. CARNEVALE (2011) 220.

¹⁸ CARNEVALE (2011) 219-220.

Fóra en va insistir en la importància dels cereals panificables a l'Edat Mitjana, aliment ben destacat en la dieta d'aquest temps i preocupació essencial dels municipis, especialment en la Baixa Edat Mitjana, per les assídues crisis frumentàries a què es veié sotmesa la població. El pa era, doncs, el fonament de la dieta alimentària, especialment en les classes benestants de la societat, i era, per extensió, el símbol de tota subsistència, d'aquí que presenti l'àmplia accepció de 'menjar, aliment'. La farina panificable per excel·lència, i la que gaudia de més reputació, era la de blat, que gràcies al seu alt contingut de gluten conferia una major blanor al pa. Tanmateix, la seva disponibilitat no resultava sempre garantida arreu, especialment a les classes més desfavorides de la societat; en efecte, el cultiu de blat era costós i exigent, i de menor resistència a les adversitats climàtiques, mentre que els altres grans, tot i que més toscs i menys bons, garantien a mitjà termini collites segures i constants; per això la pagesia preferia generalment l'ordi, menys delicat que el blat, mentre que els senyors utilitzaven l'ordi i la civada per a alimentar les cavalleries. Al camp, on el pa de blat no era tan difós com a les ciutats, es podia utilitzar, per a la confecció del pa, pràcticament tot allò que fos susceptible d'ésser mòlt, com els blats menors (sègol, mill, ordi, espelta, etc.), altres grans normalment farratgers o, fins i tot, llegums i castanyes.¹⁹ Pel que fa al pa de mestall, la fórmula més corrent, segons Gual, era meitat blat i meitat ordi,²⁰ en els nostres documents, no es troba cap testimoni on s'especifiqui així, si bé, en alguns casos, es fa menció de la barreja d'ordi i blat.²¹

Segons la seva composició, el pa medieval es pot classificar en 'pa blanc' o 'pa negre',²² dicotomia que constitueix els dos pols d'un marcadore social: les classes benestants consumien pa blanc, és a dir, pa de farina de blat, amb un contingut escàs o nul de segó, mentre que les classes menys afavorides consumien 'pa negre', fet de cereals menors i amb un alt contingut de segó, que donava,

¹⁹ Vid. CARNEVALE (2011) 220 i 253.

²⁰ GUAL (1976) 379.

²¹ Cf. 955 Junyent, *Dip Vic* 285, p. 241: *et de meum pane et de meum uino donare faciatis per sacerdotibus modios X de ordio, de forment modios III et de uino tonnas II*; 1107 CSCugat II 793, p. 449: *libram I panis inter triticum et ordeum et quartanum I de uino*; uid. s.u. *panis*.

²² BAUTIER (1984) 36 i CARNEVALE (2011) 465.

com al pa integral, un aspecte més fosc al pa. No es testimonia, emperò, en els nostres documents cap menció d'aquests dos tipus de pans.

Pel que fa a l'aspecte del pa, Bautier, en el seu article a propòsit del pa i la pastisseria en els textos llatins medievals, afirma que la seva forma era generalment arrodonida i la mida, variable. Pel que fa a la seva elaboració, la mateixa autora, informa de les diferents maneres d'elaborar i coure el pa; així, esmenta el pa àzim, cuit sense llevat i emprat sobretot per al pa litúrgic; el pa lleugerament fermentat, representat probablement per les fogasses per ser uns pans plans; i el pa fermentat, de més llarga conservació. A la fi, quant a la cocció del pa, cal distingir, segons Bautier, entre el pa cuit al forn, el mètode més habitual; el pa cuit a les cendres, mètode per als pans sense llevat; el pa cuit en marmita de terra, d'on en resulta un pa molt sec; el pa cuit a l'aigua en ebullició; i, finalment, el pa cuit a la paella, ruixat amb oli.²³ De tots els mètodes esmentats, en els nostres documents tan sols s'hi testimonia el pa cuit al forn.²⁴ En aquest sentit, especialment en els segles més avançats de l'Edat Mitjana, el pa s'acostumava a pastar a les llars i es portava a coure al forn, pagant una taxa determinada al forner.²⁵ En els documents de la Catalunya altmedieval, s'hi testimonia ja la figura del *furnarius* 'forner, flequer', que elabora i ven pa,²⁶ així com el terme *furnus* com a denominació del dret senyorial per a la utilització de forns.²⁷

La *focacia*, un producte semblant al pa, també es testimonia molt abundantment en la nostra documentació. En alguns casos, en lloc de *focacia*, s'hi troba com a sinònim el terme més antic *placenta*. Tot i que el mot *placenta*, en la llatinitat clàssica, designava un tipus de pastís o coca dolça, en els documents medievals, tant un mot com l'altre donen nom a una espècie de pa o coca plana

²³ BAUTIER (1994) 34 i 38-42.

²⁴ Cf. 1109 CPoblación I 46, p. 79: *et habeat furnum suum ad quoquendum panem liberum hac solidum hominibus suis*.

²⁵ Vid. GUAL (1976) 379-380 i VINYOLES (1994) 21.

²⁶ Cf. 1180 CPoblación I 159, p. 221: *siquid autem furnarius uel ferrarius contumaciter ipsis populatoribus et eorum successoribus peiorauerit uel destruxerit emendetur et restituatur eis et nos distringamus eos ad emendandum et restituendum*. Per al terme *furnarius*, uid. PRIETO (2014) 99 i NORTES (1979) 119.

²⁷ Cf. 1078 CEGirona, pp. 330-331 (Marquès I 144, p. 273): *euacuo et diffinio uobis omnes uoces et directos quos habeo in ipsas domos, mansiones et furno; uid. GMLC s.u. furnus*.

i rodona, feta a base d'una pasta d'aigua i farina. La *focacia* podia ser feta de diferents cereals, si bé, en els testimonis recollits, tan sols queden especificades les fogasses de blat, ja que eren les més apreciades i, per tant, calia remarcar-ho en els textos.²⁸ Les fogasses, com s'observa en l'article de la veu corresponent, apareixen, sovint per parelles, com a part integrant d'un preu en espècie o com a prestació en censos anuals, sovint lliurats en diverses festivitats, especialment per Nadal.

Finalment, la rebosteria té, en el corpus treballat, una representació molt pobra. Tot i que és sabut que, en època medieval, es feien dolços i pastissos de tota mena on els cereals constituïen un ingredient essencial, en la nostra documentació aquesta realitat no es fa visible. Bautier aporta, en el seu article, tota una sèrie de mots referents a la pastisseria i que es troben en textos llatins medievals anteriors al segle XIII, d'entre els quals abunden pastissos fets amb espècies, mel i formatge, i també pastissos salats farcits de carn.²⁹ Malauradament, en els diplomes treballats, l'únic dolç que hi té presència és la *nebula*, un full prim de pasta de farina cuita que es prenia generalment acompanyant el *pigmentum* o vi piment i que és el predecessor de l'actual neula. Com revelen els escassos testimonis recollits d'aquesta veu, les neules constituïen una menja d'ocasió, ja que s'entregaven o es subministraven en diverses festivitats de l'any litúrgic.

Hortalisses

Dins de les veus recollides en el subapartat d'"Hortalisses", cal fer una distinció entre aquells termes que designen pròpiament fruits (*alium*, *almols*, *caulis*, *cepa* i *porrum*) i aquells que presenten un sentit genèric i/o col·lectiu (*herba*, *holus* i *hortalitia*). Els mots *holus* i *hortalitia* es testimonien amb un significat afí, designant les hortalisses o llegums –tant el fruit com la planta–, mentre que el terme *herba* tant pot fer referència a la planta, al fruit com a l'herba pròpiament.

²⁸ Cf., a tall d'exemple: 980 DipGirona 460, p. 421: *focacias duas triticeas*; 1120 Baraut, *DocUrgell* 1326 (Urgellia 9, p. 155): *V fogaces formenti*; uid. s.u. *focacia*.

²⁹ BAUTIER (1984) 42-46.

En època altmedieval, fou especialment difós el cultiu de porros, alls i cebes de tot tipus, així com de cols.³⁰ El *Capitulare de uillis* dóna coneixement del que seria, en època carolíngia, el model ideal d'hort, en fer una extensa llista de plantes que hi han de ser incloses. D'aquestes, poc més d'una vintena, entre hortalisses i llegums, es poden considerar pròpiament alimentàries, mentre que la resta són herbes aromàtiques o medicinals. Pel que fa a les hortalisses, s'hi esmenten cogombres, melons, carabasses, enciams, fonoll, endívies, bledes, malves, pastanagues, xirivies, armolls, amarants, colraves, cols, ceballots, porros, raves, escalunyes, cebes i alls.³¹ De tots aquests fruits, en el corpus treballat, tan sols s'hi documenten l'all, l'armoll, la col, la ceba i el porro, coincidint amb les hortalisses de cultiu més abundant, com s'ha dit més amunt.

Llegums

En el subapartat de "llegums", cal distingir també els termes referents pròpiament a les diverses llavors comestibles de les lleguminoses (*cirons*, *faba* i *pisum*) del terme genèric *legumen*, que designa col·lectivament totes aquestes. En aquest cas, el *Capitulare de uillis* no es mostra tan extens com amb les hortalisses; esmenta, en realitat, tan sols quatre tipus de lleguminoses, a saber: el fesol, el cigró, la fava i el pèsol.³² Tret del fesol, els altres tres llegums es troben testimoniats també en la nostra documentació, encara que d'una manera escassa.

Un document a destacar, pel que fa als llegums, és el políptic dels béns i censos de Sant Pere de Vilamajor (ca. 1060), editat per Mundó.³³ Al verso del pergami original, s'hi anoten els censos en espècie que pagaven els habitants de Vilamajor a l'església de Sant Pere; són censos en cereals, llegums i vi. Tot i que tan sols s'hi mencionen les faves i els pèsols, aquest document dóna prova

³⁰ Vid. MONTANARI (1979) 356-359.

³¹ Cf. *Volumus quod in horto omnes herbas habeant, id est ... cucumeres, pepones, cucurbitas, ... lactucas, ... feniculum, intubas, ... betas, ... maluas, caruitas, pastenacas, adripias, blidas, rauacaulos, caulos, uniones, ... porros, radices, ascalonicas, cepas, alia* (*Capitulare de uillis* 70); uid. MONTANARI (1979) 353.

³² Cf. *fasiolum, ... cicerum italicum, ... fabas maiores, pisos mauriscos* (*Capitulare de uillis* 70); *ibid.*

³³ Vid. MUNDÓ (1961).

de la seva presència en el panorama alimentari del nostre territori en aquesta època.

Cal assenyalar que, en època medieval –i ja en l'Antiguitat romana–, els llegums i els cereals sovint eren identificats com una mateixa realitat. De fet, les plantes lleguminoses acostumaven a conrear-se al costat dels camps de cereals i no tant als horts, i la farina de llegums podia servir com a substituta de la farina de cereals. En aquest mateix sentit, el consum de llegums frescs resultava notablement inferior al dels llegums secs, els quals constituïen, en realitat, “cereals” de reserva que, per la seva llarga conservació, es podien consumir fora d'estació; per això molt sovint es conservaven polvoritzats en farina i no sencers.³⁴

Els llegums constituïen, en l'època altmedieval, un factor essencial del règim alimentari de tots els estaments socials, molt especialment de les dietes monàstiques. Les faves eren, sens dubte, el llegum més consumit, seguides dels cigrons, els pèsols i, amb més distància, els fesols i les lleties. Eren la base del *pulmentum* i d'altres plats i, juntament amb el peix, el formatge i els ous, eren el substitut de la carn en els nombrosos dies de magre.³⁵

Fruits i fruites

En l'últim subapartat, s'hi han inclòs aquells termes que designen fruits i fruites, tant fruita fresca com fruita seca. Per “fruita fresca” s'entén tot fruit comestible d'arbres i plantes, amb un alt contingut d'aigua i generalment de gust dolç, mentre que amb “fruita seca” es fa referència a tot fruit comestible d'arbres i plantes, generalment envoltat de closca dura, sense polpa i amb baix contingut d'aigua. Com en els subapartats anteriors, també en aquest cal fer una distinció entre els termes que designen pròpiament fruits, ja siguin frescos (*ficus*, *fica*, *oliua* i *racemus*) o secs (*amenoles* i *castanea*), i aquells que tenen un sentit genèric i col·lectiu (*fructa* i *fructus*).

La presència de fruita, fresca o seca, en l'alimentació d'aquest moment es pot deduir de la descripció dels terrenys inclosos en nombrosos documents, on se sol fer menció dels arbres fruiters amb els termes genèrics *fructiferus*,

³⁴ Vid. MONTANARI (1979) 353.

³⁵ Vid. MONTANARI (1988) 82-83 i CARNEVALE (2011) 346.

glandiferus i *pomiferus*;³⁶ i, ja amb denominació més específica, *auellanus*,³⁷ *ammeler*,³⁸ *ceresium* (amb les variants *ciriso*, *ciresa* i *cirasia*) i *ceresarius*,³⁹ *ficulnea* i *ficaria* (o, romanitzat, *figera*),⁴⁰ *morarius*,⁴¹ *nogarius*,⁴² *peraria*,⁴³ *pomarius*,⁴⁴ *uinea* (usada segurament no només per a l'elaboració del vi),⁴⁵ etc. Val a dir que el *Capitulare de uillis* no esmenta gaires espècies més de les que es testimonien en la nostra documentació; segons aquesta acta legislativa, cal cultivar perers, pruners, servers, nesprers, castanyers, presseguers, codonyers, avellaners, ametllers, moreres, llorers, pins, figueres, noguers i cirerers.⁴⁶

³⁶ Cf., a tall d'exemple: 989 CSCugat I 234, p. 197: *ipsum meum alodem ... cum arboribus et fructiferis*; 1014 DACCB Barcelona 216, p. 536: *ipsas terras cultas et ermas, cum arboribus et glandiferis*; 1003 DACCB Barcelona 32, p. 306: *uindimus uobis terra subreganea cum arboribus uel pomiferis et uides et casa cum curte*.

³⁷ Cf. 1029 LAntiq. IV 294, f. 115 (Mas 441): *et est ipsa uinea ... in locum que uocitant ad ipso auelano*. En aquest passatge, *auellanus* és emprat com a topònim, però sembla probable que amb ell es faci al·lusió a un determinat avellaner; uid. GMLC s.u. *auellanus*.

³⁸ Cf. 1127 Miret, *Aplech*, p. 392: *damus et concedimus ... I casa latus casa de Isarno Companni cum ortal de ipso canto usque ad uiam cum ipso ammeler*.

³⁹ Cf. 918 Baraut, *DocUrgell* 77 (Urgellia 2, p. 61): *et ipso campo que est in contra ipso rio cum ipsa cirasia ab omni integriatate*; 1037 Baraut, *DocUrgell* 499 bis (Urgellia 5, p. 39): *uindimus terras et uineas et illorum arbores, hid sunt, nogarios uel ciresarios aut pereros siue morers*; uid. GMLC s.uu. *ceresium* i *ceresarius*.

⁴⁰ Cf. 904 Junyent, *DipVic* 35, p. 33: *casas cum curte et orto, et arboribus, et ficulleas*; 1027 Miret, *BRABL* VI, p. 392: *cum ipso ammeler et allium (ortum) ... cum ipsas figeras*; uid. GMLC s.uu. *ficulnea* i *ficaria*.

⁴¹ 1037 Baraut, *DocUrgell* 499 bis (Urgellia 5, p. 39): *uindimus terras et uineas et illorum arbores, hid sunt, nogarios uel ciresarios aut pereros siue morers*.

⁴² Cf. 1037 Baraut, *DocUrgell* 499 bis (Urgellia 5, p. 39): *uindimus terras et uineas et illorum arbores, hid sunt, nogarios uel ciresarios aut pereros siue morers*.

⁴³ Cf. 1002 DACCB Barcelona 23, p. 296: *uindo tibi petia I de terra cum ficulneas et perarias et glandiferos qui ibidem sunt*.

⁴⁴ Cf. 959 DipOsona 832, p. 630: *uindo tibi terras cum ipsas cassas et ipsa curte et ipso palomario et cum ipso orto et cum ipsos pomarios*.

⁴⁵ Cf. 1001 DACCB Barcelona 6, p. 279: *et ipsas oliuarias et ipsos arbores qui infra sunt, et sortes III de uinea ab ipsos arbores qui infra sunt*.

⁴⁶ Cf. *De arboribus volumus quod habeant pomarios diversi generis, pirarios diversi generis, prunarios diversi generis, sorbarios, mespilarios, castanearios, persicarios diversi generis, cotonarios, auellanarios, amandalarios, morarios, lauros, pinos, ficus, nucarios, ceresarios diversi generis* (*Capitulare de uillis* 70).

A banda dels arbres cultivats, la fruita fresca i seca també s'obtenia de la recol·lecció forestal, mitjançant la qual es podien obtenir aglans, castanyes, figues, móres, maduixes, nespres, gerdons, nabius i molts altres fruits. D'entre els fruits secs, el més difós era, sens dubte, la castanya. Aquest fruit generalment s'extreia del bosc, si bé el castanyer podia ser inclòs també entre els arbres cultivats en l'àmbit domèstic. Aquest producte, convertit en farina, sovint s'aprofitava per a fer-ne pa i també minestres; era, doncs, un aliment que es considerava intercanviable amb el cereal. No obstant això, les castanyes eren consumides principalment senceres, i podien ser sotmeses a diferents sistemes de cocció (rostides, bullides, fregides).⁴⁷

Segons transmet Montanari, els arbres fruiters eren presents sobretot en els horts o camps senyorials, atès l'espai i la perícia que exigeix el seu cultiu, a més d'un cert risc, en tractar-se d'un cultiu subjecte a la mutabilitat i variabilitat de producció. Per això, segons afirma l'autor, a l'Edat Mitjana, la fruita cultivada era generalment un menjar extraordinari i de luxe. La manca d'aquests aliments, especialment en el consum popular, era compensada, en part, per la recol·lecció de fruits silvestres, segurament notable al camp i esporàdica a la ciutat.⁴⁸ Sovint s'ha considerat que les verdures, els llegums i la fruita eren, en època medieval, aliments poc apreciats pels nobles i propis, en canvi, de gent mancada de recursos. Tot i que és cert que la fruita, i en general les hortalisses i els llegums, apareixen esmentats amb molt poca freqüència en la documentació, Montanari conclou: "Non che l'alimentazione dei ceti superiori disdegnasse gli ortaggi: si è visto, in primo luogo dal *Capitulare de villis*, l'interesse dimostrato verso questo tipo di colture dall'ambiente carolingio, espressione più alta del ceto dominante; si è vista l'importanza che gli orti rivestono nella tradizione culturale e nella realtà economica degli enti ecclesiastici, soprattutto monastici. Sia il signore che il contadino, dunque, mangiano ortaggi. Ma solo per il contadino il consumo di ortaggi si rivela in molti casi indispensabile".⁴⁹

Ja s'ha dit que, en els documents treballats, els termes referents a aliments d'origen vegetal hi tenen una reduïda presència. Tanmateix, ultrapassant per

⁴⁷ Vid. MONTANARI (1979) 296-301.

⁴⁸ MONTANARI (1979) 366-369.

⁴⁹ MONTANARI (1979) 370.

pocs anys la data límit d'aquest treball, es testimonien, en alguns documents, els termes *napus* 'nap', *eruca* 'ruca' –ambdós existents ja en llatí clàssic– i *espinac* –d'origen àrab–, que no apareixen anteriorment. El primer terme es troba en un document de 1162 sota la forma romanitzada *nabs: de fructibus siquidem omnibus et lanificiis, pullis et uedels, porcis, gallinis et ouis, nabs et cols, donemus fideliter temporibus suis* (Baraut, *CartAndorra* I 61, p. 193). Els altres dos mots apareixen en tres documents que contenen comptes de despeses, el primer mot sota les formes *eruga*, *orucca* i *oruga*, i el segon sota les formes de plural *espinax* i *espinacs*: *Die sabbati. In espinax XVI denarios ... In orucca et azeto III denarios* ([1181] Bisson, *Fiscal Accounts* II 39, p. 102, l. 8); *inter ligna et caulos et acetum et orugam et cepe IIII solidos ... Espinacs, cepas, oleum, fructus, piper III solidos et dimidium* ([1184] Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 120, l. 11); *expensauerunt ... in coch<in>es, scilicet in espinax et cepe XIII denarios ... eruga et acetum II denarios* ([1175-1185] Bisson, *Fiscal Accounts* II 56, p. 129, l. 3).

Com és comprensible, a mesura que hom s'endinsa en el segle XII i ja en plena Baixa Edat Mitjana, l'aparició d'hortalisses, llegums i fruites es va fent més abundant. Un factor molt important, en aquest sentit, fou la influència de la nova agricultura musulmana introduïda a la Península Ibèrica en època altmedieval, que donà com a resultat la integració de diverses plantes al patró de cultius i a les dietes dels catalans, durant la Baixa Edat Mitjana. Entre els segles XII i XV, doncs, ja s'hi testimonia la presència de productes importats pels musulmans, com ara l'albergínia, els espinacs i diversos fruits cítrics, per esmentar només hortalisses i fruites. Aquesta qüestió, exposada d'una manera succinta i entenedora per Riera en el seu article sobre el llegat alimentari islàmic a la Catalunya medieval,⁵⁰ sobrepassa, tanmateix, l'objecte d'estudi d'aquest treball.

⁵⁰ RIERA (2001) 787-841.

2.1 Cereals i productes derivats de cereals

2.1.1 Cereals

annona

VARIANTS I FORMES:

anona, annone.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *annōna*, *-ae* ‘collita de l’any’, especialment ‘collita de blat, aprovisionament de blat; blat’, derivat d’*annus*, *-ī* ‘any’.

SIGNIFICAT:

1. ‘Cereal en gra’.
2. ‘Blat’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Occ. med. *anona*.

TESTIMONIS:

- (1) **851** DipPallars 43, p. 306: precio quod inter nos bone pacis <placuit atque> conuenit, quartas V de annona quod uos emtores <nobis dedisti>.
- (2) **854** Abadal, *ECuixà*, ap. 9, p. 133: et de alaude dono ... kasas IIII ... et sunt tonnas VIII et de annona modii XXX.
- (3) **889** DipGirona 68, p. 108: ea uidelicet ratione ut omni anno modios II inter uinum et annonam ad sedis matrem genitricis Dei Mariam persoluentes, secundum consuetudinem ceterorum sacerdotum.
- (4) **900** Ordeig, *Dotalies* 23, p. 74: ut persoluas tam tu quam posteri tui tibi indicimus, id est, modiatas VI inter annona et uino et solidos III in parata et moltonem I.
- (5) **912** ACondal 34, p. 153: est ipsa terra plus minus quartariatas III ad anona seminandum.
- (6) **913** Baraut, *ActUrgell* 26 (Urgellia 1, p. 83): per unumquemque annum ... VII sesters de anona, fogaces V ... et modios VI de annona.
- (7) **947** DipPallars 155, p. 363: propter precium quod recipimus de te, CCC solidos placibiles, C modios annone, et unum cauallum.
- (8) **973** CSCugat I 102, p. 83: sic uobis reddere faciamus ipsa annona placibile.
- (9) **987** ACondal 207, p. 392: accepi ... kaficos III de annona, kaficos XII de uino.

- (10) **995** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 82, p. 738: nos tibi rendere faciamus ista annona, eminas V de ordio et quarteras VI de formente bona placibile ad tua mensura.
- (11) **1002** CSCugat II 372, p. 19: donare fecissent ... ad Bonefilio kaficio I de annona et kaficios III de uino.
- (12) **1010** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 131, p. 798: per mancuso I et medio de auro bono et quarta I de annona et emina I et pugneras VIII de formento.
- (13) **1016** DACCBBarcelona 250, p. 598: si ego inpignorator minime fecero et diem placiti mei non ad impleuero et tibi non persolsero sestarios V de annona et sestarium I de frumento cum suo locro, tunc abeas potestatem ipsa terra aprendere, uindere et facere que uolueris a proprio.
- (14) **1020** AComtalPerg I 149, p. 446: uindimus uobis in aquam ex nostre munificencie Dei dono, ut inde inrigetis et enutriatis arbores et ortos uestros, linares uestros, cannabarios uestros uel agrorum segetum uestrorum ac uniuersa uestra plantaria, nemorum, uitium seu frugum quorumcumque generum atque seminum laboratores ac uniuersum genus legumina atque uniuerse nature genus annona.
- (15) **1037** Baraut, *DocUrgell* ap. 25 (Urgellia 8, p. 137): et donet iam dictus Viuas per singulos annos duas libras de cera ad Sancta Maria et modios quatuor de annona, et inde faciant panem, et de uino chinales quatuor et donent ad pauperibus.
- (16) **1038** Junyent-Ordeig, *DipVic* 969, p. 293: ad ipsa canonica Sancti Petri sede Vico solidos XXX, ad unumquemque annum ad meo aniuersarium porcos II et sestarios II de froment et sestarios VI de [ano]na.
- (17) **1047-1060** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1202, p. 510: dimitto ... omnem meum alodium ... cum tonnīs et cubis et annona et uino, quantum abuero in predicto loco quando obiero.
- (18) **1060** Chesé, *DipÀger* 43, p. 264: et ex sua annona et uino et ex suis bestiis maioribus et minoribus, et ex omnibus suis mobilibus rebus terciam partem dimisit pro anima sua.
- (19) **1065** DACCBBarcelona 1078, p. 1696: de ipsa sua annona, quam habebat in Malananeges, concessit Eriballo sestario I ordeī, et alium tritario et Emina, uxori Guitardi Lobatoni.

- (20) **1088** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1538, p. 823: dimito ad Adaledem, puellam meam, que est in casa noua, I uit[ulum cum VI ouibus et sextarium I annone cum I guadin]ga et quato optimo ... Et ad Guifredum, fratrem meum, dimito asinam unam quam Guilelmus Olibe tenet [cum medietate ipsius pulli et cum tunica mea et I minam annon]e inter ordeum et speltam et medietatem asini pro debitis meis.
- (21) **1095** Alturo, *Sta. Anna* 145, p. 164: inter ouas et capras XII et eminas V de anona et emine I de tricci et sestercios VI de ui cum saracii I et ipso saracii cum ipso sestercio I de orde.
- (22) **1130** CSCugat III 901, pp. 92-93: et alium que remanet mobile, cubos et tonnas et uascula maiore uel minore, omnia in omnibus, et annona et uino et bestias et terris et uineis cum arboribus diuersisque generis.
- (23) **1145** Rocafiguera, *Aiguafreda* 23, p. 70: hoc [quod] supra scriptum est donent pro anima mea meos manumissores de terciam partem de meum auere et mobile, kaualllos et mulos, asinos et bouos et uexela et annona et uino, allium qui remanent relinco ad uxor mea.
- (24) **1187** CPoblet 58, p. 31: addant ... XII migeras annone: VI frumenti et VI orde.
- (25) **1187** CPoblet 79, p. 44: conuenio dare censum annuatim ... II migeras annone: unam frumenti et alteram orde.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *annona*, clar derivat d'*annus* 'any', significa en primer terme 'collita de l'any', fent referència especialment a la 'collita de blat', d'on estengué el seu significat a 'aprovisionament de blat' i 'blat'. Sembla probable que el mot provinguí del nom propi d'una divinitat, ço és *Annona*, deessa encarregada de vetllar per la collita anual, de creació anàloga a *Bellona* (< ll. *bellum* 'guerra'), deessa de la guerra, i *Pomona* (< ll. *pomus* 'arbre fruiter; fruit'), deessa dels fruits.⁵¹

En la documentació del corpus treballat, el terme *annona* es testimonia freqüentment amb el significat genèric de 'cereals' i també com a sinònim de

⁵¹ Vid. DELL s.u. *annus* i LEW s.u. *annona*.

‘blat’. Pel que fa a la primera accepció, ho deixen molt clar els testimonis n. 10, n. 24 i n. 25, on el mot *annona* es concreta amb els termes *hordeum* i *frumentum*, així com els testimonis n. 19 i n. 20, on es concreta amb *hordeum* i *triticum*, i *hordeum* i *spelta*, respectivament. Igualment, el testimoni n. 14, un document que conté una venda del dret a construir un rec, no ofereix dubte a l’hora d’entendre *annona* amb l’accepció genèrica de ‘cereals’, en aclarir que el rec esmentat servirà per a regar, entre altres plantacions, *uniuersum genus legumina atque uniuerse nature genus annona*, és a dir, “tot tipus de llegums i tot tipus de cereals”.

D’altra banda, *annona* amb el sentit de ‘blat’, que ja tenia en llatí clàssic, es troba en els testimonis n. 12, n. 13 i n. 16, on es diferencia de *frumentum*. Pel que fa a la resta de testimonis, és més difícil establir a quina de les dues accepcions fa referència. Cal remarcar, tanmateix, que molt sovint *annona* apareix al costat de *uinum*, d’una manera quasi formulària, on sembla que respongui a l’expressió general de ‘cereals i vi’ (n. 3, n. 4, n. 9, n. 17, n. 18, etc.).

Com ja anota el GMLC,⁵² en els períodes clàssic i postclàssic, el terme *annona* rarament s’emprava fent referència al gra en tant que és susceptible de ser mesurat; en la documentació estudiada, en canvi, el present mot fa referència gairebé sempre al gra mesurable.

En el terreny morfològic, es testimonia la forma *annone*, amb monoftongació de la desinència de cas, així com la variant *anona*, amb simplificació de la *n* geminada.

El terme *annona* no tingué continuïtat en les llengües romàniques, tret de l’occità medieval. Aquest fet respon a la introducció del terme cèltic *bladum* en territori gàl·lic, mot que acabà estenenent-se per tot el territori romànic i suplantant el llatí *annona*.

⁵² GMLC s.u. *annona*.

auena

VARIANTS I FORMES:

auene.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *auēna*, *-ae* ‘avena, civada’.

SIGNIFICAT:

‘Avena, civada’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., esp., it. *avena*, fr. *avoine*, pg. *aveia*.

TESTIMONIS:

- (1) **1043** Baraut, *DocUrgell* 568 (Urgellia 5, p. 98): ipso blado que abeo in Sallent, sunt modios VI de forment et V inter ordeo et auena.
- (2) **1054** Baraut, *DocUrgell* ap. 28 (Urgellia 8, p. 146): ad Bernard de la Macana remaneant modios IIII de auena quod debuit mihi.
- (3) **1071** AComtalPerg III 841, p. 1390: pro unoquisque ano et prenominate C fogaces et III porcos, que uallen V mancosos, et VIII sesters de uino, et ad sexanta kauallos ciuada, medietate de ordio et medietate de auena, per singulos sesteros.
- (4) **1073** Chesé, *DipÀger* 101, p. 353: scilicet porcum unum qui ualeat duos mancosos, et unum modium inter ordeum et auenam, et semodium uini, et quadraginta fochacias aut duos sextarios frumenti.
- (5) **s. XI-XII** Baraut, *DocUrgell* 1189 (Urgellia 8, pp. 114-115): et donat tascha et perna I et uendidit unum per modio I de auena corrent ad eius mensura.
- (6) **1120** Baraut, *DocUrgell* 1321 (Urgellia 9, p. 148): donetis albergam, uidelicet VIII fogaces et pernam unam de III argencios et sester I de ui et iuntols unes et quartal I de ordeu et alium de auena.
- (7) **1122** Puig i Ferreté, *Gerri* II 117, p. 83: per unumquemque annum dabitur abbati unum porcum ualentem IIII argenceos et XII fogasas tales queque abundant inter duos milites, et [...] semodios de ciuada ad sextarium uenale, medium ordeum et medium auene, et duos sextarios de uino optimo.
- (8) **1134** Chesé, *DipÀger* 277, p. 573: census hec per unumquemque annum, id unum porcum annalem obtimum, similiter unum arietem obtimum, et isti sint iuni ducti; et XL fogacas tritici optimas, et una quarta uino obtumo,

et duos sestarios ordeï, et II auena, et IIII perdices aut IIII gallinas aut IIII cuniculus.

- (9) [1157] Bisson, *Fiscal Accounts* II 6, p. 45, l. 9: dedimus per seminar: unum kaficium de tritico et unum kaficium de ordeo et VI faneches de segle et VI faneches de auena.
- (10) 1160 Sarobe, *DipTGardeny* 93, p. 191: ut uobis faciatis sensum per unumquemque annum III cafiç de blad: I de formen, I de ordine, I de auena de talis exient de ipsa condamina per secula cuncta uos et uestre posteritate ad me et ad meis.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *auena*, testimoniats ja en Enni i Cató, designava l'avena o civada (*Avena sativa*, segons la classificació científica), planta anual de la família de les gramínies amb els fruits reunits en panícula estesa o unilateral, de la qual s'extreu el cereal que rep el mateix nom. Era considerada generalment com una mala herba i s'emprava sovint per al farratge dels animals.⁵³ Segons apunta Carnevale, l'avena, com el sègol, fou importada de l'Europa central i, mentre els romans la consideraven una degeneració del blat, els germànics l'aprofitaven per a la seva alimentació, elaborant-ne farinetes (cf. PLIN. *nat.* 18, 149 *quippe cum Germaniae populi serant eam* [sc. *auenam*] *neque alia pulte uiuant*).⁵⁴

En el corpus documental treballat, el present mot apareix força sovint, no abans, però, de mitjan segle XI. La seva aparició és ocasional durant el segle XI, mentre que al segle XII esdevé molt més freqüent. En època medieval, l'*auena*, com a cereal, s'inclouïa dins de les accepcions de *bladum* i de *cibaria* (uid. s.uu.).⁵⁵

Com s'observa en els testimonis recollits, l'avena és esmentada sovint junt amb l'ordi (n. 1, n. 3, n. 4, n. 6, etc.); la barreja d'ambdós cereals servia de pinso per als animals, tal i com es pot llegir al testimoni n. 3, on aquesta mescla s'utilitza per a alimentar seixanta cavalls. A banda, però, del seu ús com a farratge, se sap que el gra de l'avena servia també per a l'elaboració

⁵³ Vid. ThLL i DELL s.u. *auena*.

⁵⁴ CARNEVALE (2011) 61.

⁵⁵ Vid. GUAL (1976) 221.

de pa, encara que no s'especifica en cap document del nostre corpus. Si bé la farina d'avena no és panificable, unida amb una petita porció de farina de blat, se'n podia fer pa de mestall, considerat de poca qualitat.⁵⁶ A la fi, sembla que l'avena s'usà fins i tot en alguna fase de la indústria tèxtil.⁵⁷

En receptaris de les darreries de l'època medieval, apareixen receptes on es fa ús de l'avena.⁵⁸ Així mateix, en el *Llibre de Sent Soví* s'explica com elaborar l'anomenat *avenat*, un tipus de bevenda feta amb avena i llet d'ametlles: «si vols fer avenat ages let d'ametlles..., les avenes bé netes, e fe'n farina e destenpra la ab let d'ametlles, e cola-ho ab un drap net e clar, e mit-ho a coure axí com l'ordiat, e mit-hi sucre».⁵⁹

En el terreny morfològic, es testimonia la forma *avene*, amb monoftongació de la desinència de cas.

El substantiu llatí *avena* pervingué a totes les llengües romàniques, tret del romanès. Pel que fa al català, el terme *avena* designava, en aquesta època, aquest cereal en particular; tanmateix, el terme *civada* (< ll. *cibata*, participi perfet de *cibare* 'alimentar, encebar'), que originàriament tenia el sentit genèric de 'pinso per a animals', des de finals de l'Edat Mijana s'anà especialitzant semànticament amb el sentit d'avena' (uid. s.u. *cibata*). És per això que, en català, *civada* designa l'antiga *avena* en tot el territori lingüístic, tret del País Valencià, on s'ha mantingut el substantiu *avena*. En castellà s'esdevingué un procés semàntic semblant en el moment en què el substantiu *cebada* (< ll. *cibata*), que en un inici, i fins al segle XV, també tenia l'aplicació genèrica de 'pinso', anà especificant el seu sentit convertint-se en el nom de l'ordi (uid. s.u. *hordeum*).⁶⁰

⁵⁶ Vid. CARNEVALE (2011) 61.

⁵⁷ Vid. GUAL (1976) 221.

⁵⁸ Vid. CARNEVALE (2011) 61.

⁵⁹ Vid. DCVB s.u. *avenat*.

⁶⁰ Vid. DECat s.u. *avena*.

bladum

VARIANTS I FORMES:

bladdo, blato, blad, bladd, blat; *pl.* blads.

ETIMOLOGIA:

Del cèltic **blāto-* ‘farina’, provinent de **mlāto-* ‘mòlt, destinat a la mòlta’, llatinitzat sota la forma *bladum, -i*.

SIGNIFICAT:

1. ‘Cereal en gra’.
2. ‘Blat’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ. *blat*, fr. *blé*, it. med. *biado*, it. *biada* ‘farratge’.

TESTIMONIS:

- (1) **967** DipRosselló 448, p. 387: omnem bladum meum quod est in comitatu Impuritano uel Ierundense, donare faciatis propter remedium anime de ienitori uel de ienitrice mea.
- (2) **976** DipGirona 435, p. 388: et de ipso blado quod habebat in Aquauiuua iussit ut diuidere eum fecissent ad opera Sancta Maria.
- (3) **988** Junyent, *Dip Vic* 534, p. 455: barrilios II et cubo I, et de ipso blado quod Deus in meo alaude de mea laboratione dede[r]int ... ter]ciam partem pro anima mea.
- (4) **998** CSCugat I 339, p. 287: et dare faciamus ex inde de ipso blado quod Deus ibidem dederit ad prelibato cenobio ipsa tascha.
- (5) **1003 (1005)** Baraut, *CartAndorra* II ap. 2, p. 143: ad Ermengaude nepoto meo cum ipsa mesnata ipso blato de Celsona et de Sanaugia cum ipso uino et sunt modios CXX de blato exceptus ipsum milium.
- (6) **1007** DACCBBarcelona 85, p. 369: ad ipsos meos debitores ipso blado cabale.
- (7) **1015-1018** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 791, pp. 129-130: et de ipso meo bladdo similiter de quantum inueneritis ipsa medietate ... Et de ipso meo blad qui est in ipsa mea casa de Vico.
- (8) **1020** AComtalPerg I 150, p. 452: de suo blado et uino que ad illo die abuerit de renouo et laborato, donare faciant ipsa medietate propter remedium anime sue.

- (9) **1020** Udina, *La successió testada* 116, p. 288: de ipso suo blado, ordeo uel frumento, uascula maiora uel minora, eramenta uel ferramenta quicquid dici uel nominari potest iussit uindere.
- (10) **1032** AComtalPerg II 217, p. 553: de ipso suo blado uetere concessit ad Sauil coniux sue sestarios III de ordio.
- (11) **1035** CEGirona, pp. 265-266 (Marquès I 90, p. 200): propter precium mancusadas II de blat et est manifestum.
- (12) **1037** Junyent-Ordeig, *DipVic* 958, p. 282: ipso blado et uino quod abebat in Maritima iussit dare pro anima sua.
- (13) **1043** Baraut, *DocUrgell* 568 (Urgellia 5, p. 98): ipso blado que abeo in Sallent, sunt modios VI de forment et V inter ordeo et auena.
- (14) **1045** CSCugat II 582, p. 248: et de ipso pane et uino quod abeo in ipsa sede S. Marie remaneat ad Sinifret scriba modios II de blad et quinals II de ui . . . remaneat ad cenobium S. Saturnini modios IIII de blad et quinals IIII de ui.
- (15) **1046** CSCugat II 587, p. 254: remaneat ad filiam Adaledis, ad nouo ueniente de ipso blad quod Deus dederit, ipsa medietate.
- (16) **1051** Baraut, *CartAndorra* II ap. 6, p. 149: ad ipsa kannonica modios V frumenti qui sunt in Bescharan et alios V de segel et in Ansoel modios V frumenti et in Tolo modios XV de blad.
- (17) **1053** Baraut, *DocUrgell* 661 (Urgellia 6, p. 46): recepimus nos de uos precio de Ponco et Belesen in blato et in carne ualentem de II manchus.
- (18) **1058** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1163, p. 472: Adalberto atque Raimundo, iussit dare duas manchusadas de bladd.
- (19) **1063** CSCugat II 631, p. 296: et alium meum mobile ... in uino et in blado et in uetere et in nouo et uascula maiore, et minore mobile uel immobile, faciatis partes tres.
- (20) **1065** LAntiq. II 13, f. 4 (Mas 804): ordeo simul cum ipso blado quod tenebat Guifredo Seniofredi dimisit prenominate canonicè.
- (21) **1068** DACCBBarcelona 1179, p. 1846: ut teneamus nos ea omnia prenomina diebus uite nostre, et de fructibus inde exiente, tam de blad quam et uini, donemus a predicto domo ipsa tascha fideliter.
- (22) **1074** Alturo, *Sta. Anna* 103, p. 120: concedo ad filio meo Raimundo simul cum cubos et tonnas quod habeo in iamdicto Uiastrèl siue ipso blad et uino quod ibi abeo et capras.

- (23) **1076** DACCBBarcelona 1301, p. 2021: ipsum meum equum meliorem faluum et ipsam cigam de blad, quod habeo in Palatio Dalmanla, et cafitios III et medio de uino quod ibi habeo.
- (24) **1085** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1502, p. 786: donent uobis unam megeram de blad inter ordeum et speltam et milium.
- (25) **1087** CSCCugat II 631, p. 296: et alium meum mobile . . . in uino et in blado et in uetere et in nouo et uascula maiore et minore, mobile uel immobile, faciatis partes tres.
- (26) **1094** LFeud. I 51, p. 66: donat Raimundo comite ad Artallo comite in ipso kastro de Liminiana XX modios de blado: tercia parte de formento et tercia de ordio et tercia parte de auena.
- (27) **1100** Baraut, *DocUrgell* 1181 (Urgellia 8, p. 107): mea parte de ipso blat quod habeo in Aristot et in Soueg et cuncto uino qui remanet, cum II obtimas pernas et formaticos VIII quem habet Bernardo Cardona comedant atque bibant ipsos clericos.
- (28) **1106** Ordeig, *Dotalies* 304, p. 43: omni anno persoluat scensum pernes tres et modios dos de blat, unum de formenti et alium de ordeï, et decem et VIII kannatlas uini.
- (29) **1142** LAntiq. III 13, f. 5: et tempore messium ad seccare et ad batre ipsum blad, nos ibi habeamus nostrum baiulum.
- (30) **1145** Puig i Ferreté, *Gerri* II 132, p. 93: donetis nobis omnibusque successoribus nostris per unumquemque annum LX modios inter blad et sal, XXX de blad et XXX de sal.
- (31) **1145** Bolòs, *Serrateix* 138, p. 225: donetis ... ipsa t[asch]a de ipsos blads et de ipsa[s] uineas.
- (32) **1147** Baraut, *DocUrgell* 1498 (Urgellia 9, p. 303): donetis mihi de anc laboracione quartes III de blad, inter forment et ordi et sigel, et quinals II de uino.
- (33) **1187** Baraut, *DocUrgell* 1824 (Urgellia 10, p. 328): et ipsam archam in qua est illum blad, cum tonna et tina que sunt ibidem et illum uini quod est in minori dolio in domibus meis.
- (34) **1191** CPoblet, p. 80: VI migeras de blat . . . : III de tritico et III de ordeï.

et alia.

COMENTARI:

La forma llatinitzada *bladum* prové del cèltic **blāto-* ‘farina’, i aquest de **mlāto-* ‘mòlt, destinat a la mòlta’.⁶¹ Si bé aquesta sembla la hipòtesi més acceptada avui, antigament s’havia proposat un origen germànic del mot, a través del germànic *blad* ‘fulla’.⁶² La forma llatinitzada *bladum* s’estengué pel territori gàl·lic amb l’accepció genèrica de ‘cereal’, i d’aquí es difongué a altres territoris romànics, on acabà suplantant el terme llatí més antic *annona* ‘cereal’ (uid. s.u. *annona*). Amb el temps, *bladum* s’anà especialitzant com a denominació de diverses espècies de cereal molt afins al forment.

En la documentació estudiada, el terme *bladum* es testimonia molt freqüentment a partir de mitjan segle X⁶³ i s’empra amb una accepció molt àmplia. Sembla que en alguns documents té el sentit de ‘collita de cereals’ (n. 3, n. 4 i n. 15), mentre que en el n. 29 fa referència al cereal collit però encara no trillat. Més freqüentment es troba amb el significat genèric de ‘cereals’; en aquest sentit cal destacar el plural *blads* ‘cereals’ del testimoni n. 31. Així, sota el terme *bladum* es pot incloure qualsevol tipus de cereal, ja sigui *hordeum*, *frumentum*, *auena*, *miliūm*, *spelta*, *secale*, *siligo* o *triticum* (n. 5, n. 9, n. 13, n. 24, n. 32, n. 34, etc.).⁶⁴ Cal dir que, en alguns documents, el *bladum* apareix en oposició a altres espècies de cereals i, per tant, es pot considerar amb el sentit actual de ‘blat’ (n. 16 i n. 20). A la fi, també apareix sovint com a ‘cereal panificable’ –semblant al terme *panis*– en oposició al vi (n. 8, n. 14, n. 19, n. 25, etc.).

Alguns documents permeten saber que el *bladum* podia ser entregat tant de nova com de vella collita (n. 10, n. 19 i n. 25) i que era emmagatzemat, per a la seva conservació, en sitges (n. 23) i en arques (n. 33).

Quant a la morfologia del mot, es testimonia una alternança de *-d-* i *-t-*, amb gran predominança de la forma sonora, “consonantisme llavors normal per als mots en *-t-* intervocàlica etimològica (no els en *-tt-* o *-t-* recolzada, que llavors ja s’escriuen amb *-t-*)”, segons les paraules de Coromines.⁶⁵ Ja a inicis del segle

⁶¹ Vid. DELAMARRE (2003) 78, s.u. *blato-*.

⁶² Vid. FEW s.u. **blad*. Per a la qüestió etimològica general, uid. DECat s.u. *blat*.

⁶³ Ja apareix, de fet, en un document datat de l’any 891, però, com ja anota el GMLC, el passatge en què es troba és interpolat: *donetur ... de annona bladi decimam Sancte Cecile de Beders* (891 [Cerdanya] Abadal, *ECuixà*, ap. 63, p. 167).

⁶⁴ Cf. «ordi ho forment ho altres blatz», en un document aportat per Gual; GUAL (1976) 232.

⁶⁵ DECat s.u. *blat*.

XI trobem el mot català *blad* (n. 7), primer amb *d* final, i una mica més tard, amb *t*; la forma amb *d* geminada (*bladdo* i *bladd*) dóna mostra d'aquest procés d'ensordiment. Segurament la forma *blato* –poc freqüent al costat de *blado*– s'ha d'entendre com una llatinització del català *blad/blat*.

El present mot tan sols s'ha conservat en català i en algunes llengües del territori gal·loromànic i itàlic. Pel que fa al mot català *blat*, així com el francès *blé*, si bé en època medieval s'emprà amb el sentit genèric de 'cereals', s'anà especialitzant com a denominació de diverses espècies de plantes gramínies del gènere *Triticum*. Cal dir, tanmateix, que el terme *blat* s'aplica per a designar el sègol a la part septentrional del català occidental, mentre que *forment*, en aquesta mateixa àrea, denomina tota mena de *Triticum*.⁶⁶ Pel que fa a l'italià *biado*, a diferència del català i el francès, conservà el sentit col·lectiu de 'cereals', així com el femení *biada*, que designa especialment els cereals emprats com a farratge dels animals; és, en canvi, el terme italià *frumento* el que s'aplica per a donar nom a les diferents plantes gramínies pertanyents al gènere *Triticum*.

⁶⁶ Vid. DCVB i DECat s.u. *blat*.

cibaria

VARIANTS I FORMES:

cibarie, ciuaria, ciuarie, cibario.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *cibāria*, *-ōrum* ‘aliments, menjar; pinso’, substantivació del neutre plural de l’adjectiu *cibārius*, *-a*, *-um* ‘relatiu a l’alimentació’, derivat del verb *cibāre* ‘alimentar, encebar’.

SIGNIFICAT:

1. ‘Cereal’, especialment ‘cereal que serveix d’aliment per als animals’.
2. ‘Avena, civada’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Esp. med. *cebera* (*cev-*), *cibera* (*civ-*), esp. *cibera*, it. *civaia*.

TESTIMONIS:

- (1) **997** DCBarcelona I 319, p. 553: *porcum unum, foc[h]acias XII, sextarios II de uino et sextarios II de cibaria.*
- (2) **1005** DipCardona 10, p. 68: *ex uno porco ex duobus solidis denariorum et ex uno parilio guallarum et ex duodecim fogausses et ex una quarta ex cibaria et ex uino.*
- (3) **1047** Llorens, *DocSolsona* 99, p. 394: *in tale conuentu ut bene nobis seruies de pane et uino et carne et cibaria et de tuis caballis et tuis mulis.*
- (4) **1049** ACA Ramon Berenguer I, n. 105: *et ut predictus Bernardus donet ad hoc assinos et assinarios qui portent cibaria.*
- (5) **1071** Bach, *ACSolsona* 173, p. 51: *ut faciant ipsum seruicium per unumquemque annum, quod ad nos donatores debent facere de pane et karne, uino et cibaria.*
- (6) **1091** DipMontalegre 64, p. 95: *per unumqueque annum parilium I de gallinis et parilium I de fogaces, et quartera I de cibaria.*
- (7) **1113** CSCugat III 821, p. 24: *tres fogaces et pernam unam recipientem, et quarteram unam cibarie de Minorisa.*
- (8) **1117** Sangés, *DocGuissona* 111, p. 203: *et per unumque annum nobis detis censum perna I et tres fogaces et quartera de cibario.*
- (9) **1119** Baraut, *DocUrgell* 1318 (Urgellia 9, p. 146): *habeant albergam unam per unumquemque annum de pane et uino et carne et ciuaria cum XX militibus in nobis et in nostris successoribus.*

- (10) **1122** Baraut, *DocUrgell* 1336 (Urgellia 9, p. 165): donamus ... per unumquemque annum pernam unam bonam et fogaces IIII et parilium galline et sestarium ciuarie siue migeram uini.
- (11) **1124** CSCugat III 877, p. 72: donetis omni tempore ... pernas II et parilios II de gallinas et eminam I cibaria et quarteram I tritico, et sextario I uini.
- (12) **1151** Constans, *DipBanyoles* 147, pp. 147-148: et habet Comes per albergam in monasterio et in honore de Ridadre IIII porcos et IIII solidos frumenti et I quarta de uino et modios II cibarie ... Et habet Comes in parrochia Sancti Martini de Campo Maiore IIII sextarios et medium cibarie et I quartera frumenti ... Et habet Comes pro custodia de ianua Bussullone III migeras frumenti et III migeras inter ordeum et cibariam.
- (13) **1151** ACA Ramon Berenguer IV, n. 233: VIII modios cibarie de quibus sunt IIII de auena et IIII de ordeo.

et alia.

COMENTARI:

El substantiu llatí *cibaria* és el resultat de la substantivació, en neutre plural, de l'adjectiu *cibarius*, *-a*, *-um* 'relatiu als aliments', derivat denominatiu de *cibus* 'aliment, menjar'. El terme *cibaria*, partint del significat primari de 'coses que concerneixen a l'alimentació', prengué el sentit col·lectiu d' 'aliments, menjar, queviures', ja testimoniats des d'Enni. Mentre que en la llatinitat clàssica és un terme de *pluralia tantum*, posteriorment esdevindrà forma femenina singular conservant la noció de pluralitat o col·lectivitat; com a mot femení es troba ja a la *Itala* i a la *Mulomedicina Chironis* (cf. *ITALA gen. 43, 24 dederunt cibariam asinis eorum*).⁶⁷

En els documents treballats, el terme *cibaria* és ja mot femení singular i hi apareix com a sinònim del terme popular *cibata* (uid. s.u. *cibata*), com ja observa el GMLC.⁶⁸ El mot *cibaria* es troba, en els nostres diplomes, amb l'especialització semàntica d' 'aliments per als animals', 'pinso'; essent que aquest era format generalment per gra i palla, *cibaria* prengué l'accepció genèrica de 'cereal', que també es troba en els nostres documents. En el seu sentit genèric de 'cereal', pot incloure diversos cereals, com l'*hordeum* o l'*auena* (n. 13); amb

⁶⁷ Vid. ThLL s.u. *cibarius*, *-a*, *-um*.

⁶⁸ GMLC s.u. *cibaria*.

aquest sentit, sovint s'esmenta com a part integrant de censos anuals, juntament amb el vi, el pa i la carn (n. 3, n. 5, n. 9, etc.). D'altra banda, en alguns documents s'oposa genèricament al *frumentum*, així com al *triticum* i l'*hordeum* (n. 11 i n. 12); en aquests casos, és possible que *cibaria* s'estigui usant com a denominació de l'avena', sentit que ja es troba també en *cibata* i que, de fet, acabà prenent el terme català *civada*.

En els testimonis recollits, el terme *cibaria* s'aplica sobretot a l'aliment de les cavalleries, però també a l'aliment dels humans. Al testimoni n. 3, la *cibaria* esmentada és, com s'indica, per als cavalls i els muls. Tanmateix, Nortes, en el seu estudi del lèxic llatí dels diplomes aragonesos medievals, aporta un testimoni de l'any 1068 on es fa evident que la *cibaria* també s'emprava per al consum humà, en esmentar-ne certa quantitat útil per alimentar els pobres: *ipsa cibaria XV cafices de tritico et XII cafices de ordio que sunt apud Enneco Acenarez de Bentue, X cafices de ipsos XII expargant modo illi eleemosinariii ad pauperes*.⁶⁹

Quant a la seva morfologia, *cibaria* s'usa sempre com a mot femení singular (prova d'això són les formes *cibarie*, *ciuarie*, amb monoftongació de la desinència femenina *-ae*), i no se'n testimonien gaires variants, segurament pel fet que es considerava un mot culte, al costat del terme popular *cibata*, molt més usat. Així, tan sols trobem alguns pocs casos en què el mot és escrit sota la grafia *ciuaria* (paral·lel a *cibata/ciuata*, *ciuada*), i un sol cas en què el mot presenta la forma masculina *cibario*, fruit, probablement, d'un error d'escriptura.

Com a continuadors romànics del llatí *cibaria*, es troba l'espanyol *cibera* (esp. med. *cebera/ceuera* i *cibera/ciuera*), que s'especialitzà amb el sentit de 'gra de cereal' –i concretament, 'gra de cereal que es tira a la roda del molí', i també 'residu dels fruits després d'expressir-los'⁷⁰–, i l'italià *civaia*, que prengué el sentit de 'llegum'. En documentació medieval de territori lleonès es testimonia la forma *ceuera* i *ciuera*: *unam cartam de ciuera, media de tritico et media de centeno* (a. 1173);⁷¹ *decem estopos de ceuera, mediun tritici et mediun de centeno* (ca. 1185-1186).⁷² Segons Coromines, l'espanyol *cibera* és avui un terme rural o antiquat.⁷³

⁶⁹ NORTES (1979) 229-230.

⁷⁰ Vid. DRAE s.u. *cibera*.

⁷¹ Vid. LELMAL s.u. *cibaria*.

⁷² Ibid.

⁷³ DCELC s.u. *cebo*.

cibata

VARIANTS I FORMES:

cibate, ciuata, ciuada, ziuada, ciuad.

ETIMOLOGIA:

Del llatí *cibāre* ‘alimentar, encebar’.

SIGNIFICAT:

1. ‘Cereal’, especialment ‘cereal que serveix d’aliment per als animals’.
2. ‘Avena, civada’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. *civada*, esp. *cebada*, pg. *cevada*.

TESTIMONIS:

- (1) **964** Marca, ap. 103, col. 884: pernam unam et foguaces duas et sestarium de ciuada et [ex]emina unam de uino et iornals nouem ad ipsas uineas.
- (2) **982** Baraut, *DocUrgell* 192 (Urgellia 3, p. 28): sestari de ciuada et fochacas II et sestari de uino.
- (3) **990** Baraut, *DocUrgell* 219 (Urgellia 3, p. 52): per singulos annos ad domno episcopo pernas II et quarta I de ciuada et fanegas II de uino et fogacias VI.
- (4) **1018** Puig i Ferreté, *Gerri* II 4, p. 4: XX fogasas et carnem I porcum et I molto ualentem inter ambos unum solidum, et II sesters de uino et I quartera de ciuada.
- (5) **[1048-1049]** DACCBBarcelona 757, p. 1253: liberauit Bonafilia a Guifadus traginer eminas III de frumentum et punneres II in ciuada de ordeo.
- (6) **1071** AComtalPerg III 841, p. 1390: et ad sexanta kauallos ciuada, medietate de ordio et medietate de auena, per singulos sesteros.
- (7) **1071** Baraut, *CartAndorra* I 29, p. 136: et si uenit iam dictus archidiaconus ad illos cum tres uel cum quatuor chauallarios recipiant eum cum pane et uino et carne et ciuada.
- (8) **1076** ACUrgell, *Cart.* I 208, f. 75, col. 1: donemus ... unum recepto ... de carne et pane et uino ... et ciuada a duos mulos.
- (9) **1085** Marquès, *Elins* 56, p. 94: et de nos iam dictos et successo[res] nostri in supra dictos omnes seruido de pane et carne et ciuada.
- (10) **1096** Baraut, *DocUrgell* 1143 (Urgellia 8, p. 71): ad episcopo Sancta Maria Sedis dimitto meo mulo pro missas canere et duos modios de ziuada et porco I et moltone I et XXX fogaces et I quinale de uino.

- (11) **1097** Bach, *ACSolsona* 373, p. 244: fogaces VIII et migeras II de uino et de ciuada sestarium I de ordeo et alium de spelta.
- (12) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1192 (Urgellia 9, p. 22): ad Udalard Iozfre sestarios VIII de ciuada et sestarios II de froment et sestarios II de ui.
- (13) **1111** DipADSolsona 98, p. 153: ad Sancta Maria Celsona modios II de ordeo et modio I de froment et modio I de ciuada et modios II de uino.
- (14) **1111** CSCugat III 814, p. 16: per unumquemque annum detis nobis, siue successoribus nostris, migera I de ciuada et media quarta de frumenti et unum latus de porco.
- (15) **1115** Baraut, *DocUrgell* 1286 (Urgellia 9, p. 115): donetis canonice Sancte Marie in unoquoque ano gallinas duas et sestario I de ciudad et fogaces II.
- (16) **1122** Puig i Ferreté, *Gerri* II 117, p. 83: semodios de ciuada ad sextarium uenale, medium ordeum et medium auene, et duos sextarios de uino optimo.
- (17) **1122** ACA Ramon Berenguer III, n. 247 (Balari, *Orígenes*, p. 648): in uno quoque manso migera I de ciuada ad mensuram Riuidadri et V garbas de ciuada.
- (18) **s. XII** (ante 1150, Organyà) Miret, *Segre*, p. 17: III almuds de ciuada censals et IIII garbes de ciuada et I dordi.
- (19) **1152** Baraut, *DocUrgell* 1513 (Urgellia 10, p. 27): per unumquemque annum VIII sextarios ordeï et VIII sextarios formenti et VIII sextarios ciuada et VII quartes de uinum ad tabula Sancte Marie Sedis.
- (20) **1163** CPoblación 123, p. 179: unum kaficium de bladi, quatuor fanecas frumenti et quatuor ordeï et quatuor ciuada.
- (21) **1175** Sans Travé, *DipTBarberà* 80, p. 161: abeat in domum Guillelmi Bonfil X migere de ordi et V migere de froment et emina et III migere de ciuada.
- (22) **1177** Sarobe, *DipTGardeny* 319, p. 469: cum IIII fanecas de blad de censu terciam partem frumenti et terciam ordeï et terciam de ciuada.
- (23) **1181** Bolòs, *Serrateix* 146, pp. 233-234: recipere pro censu anno quolibet, in tempore mesium, duas punyerias cibate.
- (24) **ante 1190** Chesé, *DipÀger* 593, p. 940: VI pernes et VI parels galines, et VIII fogaces de farina de for, et XI fogaces de ciuada, et I porc de IIII solidos et I molto de precio X et VIII denarios.

et alia.

COMENTARI:

El mot *cibata* no es testimonia en llatí clàssic. Sí que es troba, tanmateix, el substantiu masculí *cibatus*, *-us* ‘aliment’, ja des de Plaute, així com el plural *cibaria*, *-orum* ‘aliments, menjar, queviures’, testimoniats ja en Enni (uid. s.u. *cibaria*). Pel que fa al terme *cibata*, forma del participi perfet del verb *cibare* ‘alimentar, encebar’, sembla que es desenvolupà en territori iberoromànic i gal·loromànic com a terme popular, sinònim del més culte *cibaria*.⁷⁴

En la nostra documentació, el mot *cibata* s’hi testimonia a bastament des del segle X. Com ja anota el GMLC,⁷⁵ *cibata* i *cibaria* apareixen com a sinònims en el corpus documental estudiat, si bé el primer hi té una major presència que el segon, que, com a terme ja llatí, es deuria considerar més culte.

El terme *cibata* generalment fa referència al cereal en gra, encara que en alguns documents (n. 17 i n. 18) s’al·ludeix al cereal en garvelles (*garba*), i s’emprava normalment com a pinso dels animals, especialment de les cavalleries (n. 6 i n. 8). D’altra banda, com el seu sinònim *cibaria*, mostra una accepció molt àmplia en els documents. Així, la *cibata*, en el seu sentit genèric, pot incloure diversos cereals, especialment l’ordi, l’avena i l’espelta (n. 5, n. 6, n. 11, etc.); amb aquest mateix sentit, sovint s’esmenta com a part integrant d’un cens juntament amb el vi, el pa i la carn (n. 1, n. 3, n. 4, etc.). En altres ocasions, s’oposa genèricament al *frumentum*, així com a l’*hordeum* (n. 12, n. 13, n. 19, n. 20, etc.), la qual cosa porta a concloure que, en aquests casos, el mot ja deu fer referència a l’‘avena’, sentit que acabà adquirint el mot català *civada*. A més a més, el fet que es consideri un tipus de *bladum* –terme genèric per referir-se als ‘cereals’ (uid. s.u. *bladum*)–, al costat del *frumentum* i de l’*hordeum* (n. 20 i n. 22), fa pensar que, també en aquest cas, té el sentit específic d’‘avena’.

Pel que fa al mot *cibata* entès com a ‘cereal destinat als animals’, a banda dels testimonis n. 6 i n. 8, on el sentit és molt clar, també en el testimoni n. 7 es pot deduir que fa referència a aquesta realitat, en esmentar pa, vi i carn per

⁷⁴ Vid. FEW s.u. *cibare*.

⁷⁵ GMLC s.u. *cibata*.

a l'*archidiaconus* i *ciuada* per als cavalls dels *chauallarios*.⁷⁶ Possiblement els testimonis n. 7 i n. 9 s'han d'entendre també d'aquesta manera.

D'altra banda, el mot *cibata*, a partir del darrer terç del segle XI i sota la foma *ciuada*, desenvolupà, en la documentació treballada, una nova accepció, paral·lela a l'original, la de 'gra pagat en concepte d'impost' i, posteriorment, 'unitat de taxació o de prestació': *dono tibi ipsas gauttas et ciuadas* (1068 AComtalPerg III 727, p. 1264).⁷⁷ D'acord amb les paraules de Lope, "la demanda contínua i generalitzada de gra en aquestes circumstàncies hauria fet que el nom de *ciuada* passés a designar una quantitat de gra la mesura exacta de la qual ens és impossible de determinar. Finalment, usat en plural, el mot passarà a designar els pagaments de gra que els habitants d'un territori han de fer al senyor corresponent ja sigui directament, ja sigui a través de taxes d'abast més ampli com ara el *receptum*".⁷⁸ En alguns casos, en comptes de *cibata* (o *ciuada*) s'usa, amb aquest mateix sentit, el terme *cibaria*.

Des del punt de vista morfològic, el present mot es testimonia gairebé sempre sota la forma romànica *ciuada*. De fet, el testimoni n. 1, de l'any 964, constitueix la datació més antiga del mot català *civada*, dada ja aportada per Coromines i el GMLC.⁷⁹ Fenòmens aïllats són les formes *ziuada* i *ciudad*, que presenten només una ocurrència en tots els documents. D'altra banda, es testimonia la forma plural *ciuadas* tan sols quan el mot és emprat amb l'accepció d'unitat de taxació o de prestació, abans esmentada.⁸⁰

Pel que fa a les diferents formes romàniques que n'han perviscut, el català i l'occità *civada* s'especialitzaren com a denominació de l'avena, mentre que el castellà *cebada* i el portuguès *cevada* s'especialitzaren com a nom de l'ordi, d'acord amb el cereal que constituïa el pinso més usual en els territoris corresponents. No obstant això, en època medieval, com ja s'ha observat, aquest terme presenta un ús més ampli o vacil·lant en aquests territoris.⁸¹

⁷⁶ Cf., en un document aragonès de 1083: *pro unoquoque anno laboretis octo dies ad onorem Sancti Cucufati, scilicet duos in oprare in madio et manducare quale companage fuerit in illo palacio et ciuata ad illas bestias*; uid. NORTES (1979) 230-231.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ LOPE (2008) 235.

⁷⁹ DECat s.u. *civada* i GMLC s.u. *cibata*.

⁸⁰ Vid. alguns exemples a GMLC s.u. *cibata*.

⁸¹ Vid. DECat s.u. *civada* i DCELC s.u. *cebo*.

frumentum

VARIANTS I FORMES:

frumment-, furment-, froment-, forment-, formentu, fromente, formente, frument, froment, forment, formend.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *frūmentum*, *-ī* ‘cereal’, especialment ‘blat’.

SIGNIFICAT:

‘Blat’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *forment*, occ. med. *fromen*, fr. *froment*, it. *frumento*.

TESTIMONIS:

- (1) **907**⁸² DipPallars 107, p. 339: uindimus uobis ipsa terra media in pretio una quarta de formentu quod uos emtores nobis dedistis.
- (2) **948** Baraut, *ActUrgell* 30 (Urgellia 1, p. 88): sester I de forment et alio de ordio.
- (3) **973** CSCugat I 102, p. 83: debitores sumus uobis sextarios III de frumentum et sextarios III de ordeo.
- (4) **981** Junyent, *DipVic* 479, p. 400: de formente modio I ad ipsos clericos de Sancto Petro ad ipso conuiuio.
- (5) **982** Baraut, *DocUrgell* 196 (Urgellia 3, p. 31): in tres modios aberemus nos sestere VIII de formento et VIII de ordii.
- (6) **989** DCBarcelona I 199, p. 407: kaficios II, unum de ordeo et alium de frument.
- (7) **995** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 82, p. 738: nos tibi rendere faciamus ista annona, eminas V de ordio et quarteras VI de formente bona placibile ad tua mensura.
- (8) **998** DCBarcelona I 323, p. 557: sextarios II de frument et inter ordio et milio quartera I.
- (9) **1002** CSCugat II 377, p. 24: kaficios III de frument, et de ordio kaficios XVII.

⁸² El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l'any 948 (n. 2); GMLC s.u. *frumentum*.

- (10) **1007** DACCBBarcelona 85, p. 369: ad Beluz, mea gonela, donare faciatis medietate de ipso ordeo de uetere et sestarius I de frument ad nouo ueniente ... Ad Ranomir, emina I de frument.
- (11) **1021** DACCBBarcelona 337, p. 707: in propter precium quarteras III de fromente bono placibile.
- (12) **1037** Baraut, *DocUrgell* 502 (Urgellia 5, p. 43): ad ipsa canonica donet chinal I de ui per singulos annos et semodio de formend.
- (13) **1038** Junyent-Ordeig, *DipVic* 969, p. 293: ad unumquemque annum ad meo aniuersarium porcos II et sestarios II de froment et sestarios VI de [ano]na.
- (14) **1039** Junyent-Ordeig, *DipVic* 994, p. 318: ad ipsa channonicha porchos II et sestarios II de furmento et quarta I de uino et parilio I de occas et alium de capunos II. Et ad genitrice mea uellata I et quarta I de ordeo et sestario I de furmento et ipso meo uino quod habeo in Sancti Iuliani.
- (15) **1043** Baraut, *DocUrgell* 568 (Urgellia 5, p. 98): ipso blado quod abeo in Sallent, sunt modios VI de forment et V inter ordeo et auena.
- (16) **1051** Baraut, *DocUrgell* 642 (Urgellia 6, p. 27): modios III inter forment et alio blado.
- (17) **1053** DACCBBarcelona 823, p. 1331: dedissem receptum prefate Kannonice, unum scilicet porcum et quartarium unum de uacha et mig I frumenti farine et quartam I uini optimi.
- (18) **ca. 1060** Mundó, *St. Pere de Vilamajor*, p. 241, l. 2 i 15: migera I de ordeo et migera de frument ... quartera I infra froment et ordeo.
- (19) **1065** DACCBBarcelona 1092, p. 1718: ut uos donetis nobis omnibus diebus uestris, per unumquemque annum, V sextarios frumenti obtimi et nitidi aut X sextarios ordei.
- (20) **1067** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1309, pp. 608-609: per unumquemque annum donent inde semper pro anima sua in receptionem canonicorum Sancti Petri duos porcos et minam frumenti purgati et duos sextarios uini sani.
- (21) **1067** DACCBBarcelona 1154, p. 1813: concedo ad predicta opera eminam I tritici et alteram eminam de espelta cum frumento mixta.
- (22) **ante 1070** Puig i Ferreté, *Gerrí* II 12, p. 9: dent XIII modios de blado, VII de forment et VII de ordio.
- (23) **1084** Chesé, *DipÀger* 131, pp. 384-385: per unumquemque annum omni temporae porcis XII, et quartam unam frummenti cum sextarios sex uini.

- (24) **1085** Puig i Ferreté, *Gerri* II 36, p. 25: modio I de blado: medio fromento et medio ordio.
- (25) **1094** LFeud. I 51, p. 66: XX modios de blado: tercia parte de formento et tercia de ordio et tercia parte de auena.
- (26) **1106** Baraut, *ActUrgell* 78 (Urgellia 1, p. 167): omni anno persoluat scensum pernes tres et modios dos de blat, unum de formenti et alium de ordeï, et decem et VIII kannatlas uini.
- (27) **1120** Baraut, *DocUrgell* 1326 (Urgellia 9, p. 155): perna I porci et unum quarter de molto et parilium unum gallinarum et quartal I de ordi et V fogaces formenti et kanada I uini.
- (28) **1123** CSCugat III 863, p. 60: debet mihi Bernard Para Noues quartera I de frumento, et quartera I de ordeï.
- (29) **1139** Bach, *Sta. Maria de Gualter* 18, p. 236: per unumqueque annum fogaces II de pa de forment et gallinas II et migeria I de uino et eminam I de ordii.
- (30) **1147** Baraut, *DocUrgell* 1498 (Urgellia 9, p. 303): donetis mihi de anc laboracione quartes III de blad, inter forment et ordi et sigel, et quinals II de uino.

et alia.

COMENTARI:

En l'Antiguitat llatina, el terme *frumentum* tenia el sentit genèric de 'cereal', i el plural *frumenta* s'emprava per a designar genèricament els cereals amb espiga, en oposició a *legumina*, mot genèric per a denominar les lleguminoses. Poc a poc, el substantiu *frumentum* anà especificant el seu significat a 'blat, forment', sentit que tenien els antics termes *triticum* i també *ador*.⁸³

En la documentació treballada, el mot *frumentum* s'hi testimonia molt abundantment durant totes les èpoques. El GMLC ja observa que el present mot apareix sempre amb el significat específic de 'blat',⁸⁴ sinònim del clàssic *triticum*, en oposició a termes que fan referència a altres cereals (*auena*, *milium*, *hordeum*, *secale*, *spelta*) o bé diferenciant-se del terme genèric *bladum* 'cereal',

⁸³ Vid. ThLL i DELL s.u. *frumentum*.

⁸⁴ GMLC s.u. *frumentum*.

que inclou qualsevol tipus de cereal, tal i com donen prova diferents testimonis (n. 15, n. 16, n. 22, n. 24, n. 25 i n. 26).

El *frumentum* podia ser entregat ja mòlt en farina (n. 17) i s'utilitzava sobretot per a fer pans o fogaces (n. 27 i n. 29).⁸⁵

En el terreny morfològic, el terme apareix sota molt diverses formes. És especialment abundant la metàtesi *fur-* per *fru-* (i, amb obertura de la vocal, *for-* per *fro-*), que acabarà imposant-se en català. Criden l'atenció, d'altra banda, les formes inusitades *fromente* i *formente*, i també *formentu*, que presenten una alteració de flexió; aquesta última forma, en realitat, pot ser una mala lectura de l'editor per la forma *formentum*, si al manuscrit hi apareix l'abreviatura usual de *m* sobre la vocal final. Pel que fa a la geminació de *m*, tan sols es testimonia en un document (n. 23: *frummenti*). A la fi, es testimonien les formes ja catalanes *frument* i *froment* i, més abundantment, la forma amb metàtesi *forment* (escrit també *formend* en una ocasió). Coromines ja al·ludeix a la vacil·lació de la forma catalana, en època medieval, entre *froment* i *forment*; tanmateix, la segona forma s'acabarà imposant sobre la primera.⁸⁶ Cal dir en aquest punt que, amb el document de l'any 948 –ja recollit pel GMLC–, es pot avançar molt considerablement la primera datació del terme català *forment*, que Coromines situava al voltant del 1200.⁸⁷

El mot llatí *frumentum* ha pervingut a diferents llengües romàniques, sempre amb el sentit específic de 'blat'; tanmateix aquestes llengües presenten també, com a designació del *blat*, un altre substantiu més estès que remonta a *bladum* (uid. s.u. *bladum*). Altrament, llengües com l'espanyol i el portuguès, per a denominar el blat, no adoptaren ni el mot *frumentum* ni tampoc el terme *bladum*, ja que conservaren el llatí *triticum* 'blat', que resultà *trigo* en totes dues llengües (uid. s.u. *triticum*).

En el català i les formes gal·loromàniques s'observa una obertura vocàlica d' *-u-* a *-o-*, un fenomen fonètic inesperat tenint en compte que el mot original presenta *-ū-*. La substitució d' *-ū-* per *-ũ-* sembla que ha de remuntar almenys ja al segle VII, de què daten testimonis merovingis que presenten les formes *for-*

⁸⁵ Cf. BALARI (1899) 596.

⁸⁶ DECat s.u. *fruir*.

⁸⁷ Ibid.

mentum i *fromentus*.⁸⁸ Aquesta substitució s'ha explicat bé per una influència del verb *frūor*, de l'arrel de la qual deriva *frumentum*, o bé per una acció de la nasal següent, essent normal el pas d'-*ŭm*- a -*om*- en català i bona part dels parlars del sud de França, i fins del nord d'Itàlia.⁸⁹

⁸⁸ Vid. FEW s.u. *frumentum*.

⁸⁹ Ibid. i DECat s.u. *fruir*.

hordeum

VARIANTS I FORMES:

ordeum, ordi-, ordi, orzi.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *hordeum*, *-ī* ‘ordi’.

SIGNIFICAT:

‘Ordi’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ. *ordi*, fr. *orge*, esp. *hordio*, it. *orzo*, rom. *orz*.

TESTIMONIS:

- (1) **954** Bolòs-Pagès, *St. Llorenç prop Bagà* 11, p. 184: per singulos annos tascam donare facia[mus], id est: de frumento et de ordeo et de segale et de uino.
- (2) **955** Udina, *La successió testada* 9, p. 154: de meum panem et de meum uino donare faciatis per sacerdotibus modios X de ordio, de forment modios III et de uino tonnas II.
- (3) **973** CSCugat I 102, p. 83: debitores sumus uobis sextarios III de frumentum et sextarios III de ordeo.
- (4) **973** Bolòs-Pagès, *St. Llorenç prop Bagà* 34, p. 192: per unumqu[oque] annum donemus ipsa tascha Sancto Laurencio, et per ipsas kasas sestarios II de ordi.
- (5) **981** Junyent, *DipVic* 479, p. 402: ad ipsos canonicos de Sancti Petri remaneant modios V de ordeo et modios VI de milio et modios XII de uino in Callarios.
- (6) **983** CDipSGirona 123, p. 156: ad cenobium sancti Quirici uacas II et modios IIII inter ordeo et frumento.
- (7) **986** CSCugat I 188, p. 159: concedo illi ciga I plena de ordeo, quod abeo ad ipsa turre, et de ipso meo frumento ipsa medietate.
- (8) **995** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 82, p. 738: nos tibi rendere faciamus ista annona, eminas V de ordio et quarteras VI de formente bona placibile ad tua mensura.
- (9) **1004** DACCBBarcelona 43, p. 318: in propter precium manchusos V de auro cogto et mundo legitime pensatos et eminas III de ordeo bono placibile.

- (10) **1010** DACCBBarcelona 135, p. 433: [d]ebitor sum tibi sestarios V de ordio nitido porgato.
- (11) **1017** AComtalPerg I 125, p. 416: kafcios III de ordeo uetere quod habebat in mansione sua de Barchinona et tonna I de uino.
- (12) **1018** AComtalPerg I 127, p. 419: debitores sumus tibi sestarios II de ordi.
- (13) **1021** DACCBBarcelona 340, p. 712: in die quod erat festiuitas Sancti Felicis Gerunde, ista proxima ueniente et prima, sic redam uobis prescriptos kafcios VI de ordeo placibili et bono atque porgato.
- (14) **1030** DACCBBarcelona 451, p. 853: iam dicta casa in propter precium sextarios I de ordeo et tres de uino.
- (15) **1039** CEGGirona, p. 248 (Marquès I 99, p. 213): propter precium mancusada de ordeo et dineradas VIII de ordio.
- (16) **1040** AComtalPerg II 288, p. 645: concedo a Digna emina I de hordeo. A Bonadonna, uxor Abelunio, emina I de ordeo.
- (17) **1043** Baraut, *DocUrgell* 568 (Urgellia 5, p. 98): sunt modios VI de forment et V inter ordeo et auena.
- (18) **1049** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1073, p. 387: ad Mariam dimitto quartam ordei et ad matrem eius duos sextarios inter ordeum et speltam.
- (19) **1056** DACCBBarcelona 901, p. 1445: propter precium sestarios V de bono hordeo placibile ad mensura legitima de Granoliarios.
- (20) **1071** AComtalPerg III 841, p. 1390: VIII sesters de uino, et ad sexanta kauallos ciuada, medietate de ordio et medietate de auena, per singulos sesteros.
- (21) **1085** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1502, p. 786: per unumquemque annum ... donent uobis unam megeram de blad inter ordeum et speltam et milium.
- (22) **1097** Bach, *ACSolsona* 373, p. 244: migeras II de uino et de ciuada sestarium I de ordeo et alium de spelta.
- (23) **1102** Baraut, *DocUrgell* 1197 (Urgellia 9, p. 27): rogo uos iam dicti helemosinarii mei ut ipso uino quod relinquo in Assua et ipso ordeo quod dimito in archa Sancti Petri renouetis.
- (24) **1106** Ordeig, *Dotalies* 304, p. 43: omni anno persoluat scensum pernes tres et modios dos de blat, unum de formenti et alium de ordei.
- (25) **1137** Constans, *DipBanyoles* 142, p. 140: ad XII presbiteris VI sesters de ordei et VI sesters de uini.

- (26) **1142** Alturo, *Sta. Anna* 237, p. 265: ad ipso nutricato nomine Gillelmo II bestias et migera I ordeï et a Ponceta quarteras V ordeï inter II annos.
- (27) **1148** Sarobe, *DipTGardeny* 18, p. 107: ad Arnal de la Matela V quarteras d'Agremunt d'orzi ... XVIII sesters de froment e l'orzi de la cua ... ad Sancta Maria de Ribelas I modii d'orzi de Agromonte.

et alia.

COMENTARI:

El llatí *hordeum* es testimonia, ja des de Cató, designant l'ordi, planta anual de la família de les gramínies, de tiges robustes, fulles allargades, espigues amb llargues arestes i espícules fèrtils, de la qual s'extreu el cereal que rep el mateix nom. La disposició ordenada dels seus grans va suggerir a Isidor la derivació d'*hordeum* del mot *ordo* 'ordre': *hordeum dictum ... quod spica eius ordines habeat* (ISID. *orig.* 17, 3, 10).⁹⁰

En el corpus d'aquest treball, el terme *hordeum* es testimonia molt abundantment a partir del segle X en endavant; és denominació de l'ordi, en tant que cereal, i, per tant, es diferencia d'altres cereals, com el *frumentum*, el *secale*, el *milium*, l'*auena* o la *spelta* (n. 1, n. 5, n. 17, n. 18, n. 21, etc.). En l'àmbit culinari, l'ordi podia ser emprat per a l'elaboració del pa, com donen prova els documents examinats: *unam libram pannis ordeacii* (1161 DipCardona 201, p. 284); *panem triticeum et alia ordaceum* (1160 Baraut, *DocUrgell* 1548, Urgellia 10, p. 68). Era considerat un pa de poca qualitat, per raó que el seu escàs contingut de gluten produïa un pa pesant i eixut.⁹¹

Alguns documents aporten dades sobre diverses realitats referents a l'ordi. Així, alguns permeten conèixer que l'ordi podia ser emmagatzemat en sitges (n. 7) o en arques (n. 23), i que podia ser entregat de nova o vella collita (n. 11) i ja purgat (n. 10 i n. 13). A la fi, el testimoni n. 20 dóna prova que l'ordi, barrejat amb avena, servia com a farratge dels animals, especialment de les cavalleries. De fet, l'ordi, poc present a la cuina, s'emprava generalment com a farratge.⁹²

⁹⁰ Vid. CARNEVALE (2011) 457.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

En el terreny morfològic, cal dir que el mot apareix gairebé sempre sense *h* inicial, forma ja testimoniada en llatí vulgar; i, en el seu procés de romanització, apareix sovint amb tancament de la vocal *e* en *i*. La vacil·lació d'escriptura es constata en alguns documents on apareix el mot escrit de manera diversa; així, es llegeix tant *ordeo* com *hordeo* en el testimoni n. 16, i *ordeo* i *ordio* en el n. 15. Destaca també la forma *orzi*, amb fricatització de la dental sonora; aquesta forma es testimonia tan sols en aquest document del diplomatarí de la Casa del Temple de Gardeny (n. 27), i no deu tractar-se d'un error d'escriptura, tenint en compte que hi apareix tres vegades. D'altra banda, també al diplomatarí de la Casa del Temple de Gardeny, es testimonia, en documents de la segona meitat del segle XII, la variant *ordine*, que mostra una alteració de flexió, segurament per influència del mot *ordo*, *-inis: duos caphit de blat, duas partes ordine et tertia pars frumenti* (1159 [1158] Gardeny 90, p. 188).⁹³ Finalment, la forma catalana *ordi* emergeix ja en un document de l'any 973, si bé Coromines anota el segle IX com a primera datació del mot, encara que no n'aporta el testimoni ni la referència; de fet, el document més antic que cita és de vora l'any 1182.⁹⁴

El present mot pervingué a les llengües romàniques, si bé l'espanyol i el portuguès l'anaren substituint, ja en època medieval, pel terme llatí *cibata*, que donà *cebada* i *cevada* respectivament. No obstant això, en documents de territori lleonès datats del segle X-XIII encara es llegeix *hordeum: XII modios de ordeo et XII uicinarios de lino* (a. 917);⁹⁵ *habeo in domo mea centun et sesentaginta estopos tritici, setuaginta estopos siliginis, centum et sesaginta et tres estopos ordii et legumen et milium et linum multum* (ca. 1226-1229).⁹⁶ D'altra banda, en territori nordaragonès, l'espanyol *hordio* es manté encara com a ruralisme.⁹⁷

⁹³ Se'n troben més exemples a 1160 Gardeny 93, p. 191: *III cafiç de blad: I de formen, I de ordine, I de auena*; 1168 *ibid.* 190, p. 309: *VI feneques de frumento et VI de ordine et VI de auena*; 1168 *ibid.* 193, p. 312: *una faneca de forment et alia de ordine*.

⁹⁴ DECat s.u. *ordi*.

⁹⁵ Vid. LELMAL s.u. *ordeum*.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ Vid. DRAE s.u. *hordio*.

milium

VARIANTS I FORMES:

mil(l)o, mill; *pl.* milios.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *milium*, *-ii* ‘mill’.

SIGNIFICAT:

‘Mill’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *mill*, occ. med. *melh*, fr. *mil*, esp. *mijo*, pg. *milho*, it. *miglio*, rom. *meiu*.

TESTIMONIS:

- (1) **967** CDipSGirona 105, p. 138: in propter precium quarta I de milio.
- (2) **981** Junyent, *DipVic* 479, p. 402: ad ipsos canonicos de Sancti Petri remaneant modios V de ordeo et modios VI de milio et modios XII de uino in Callarios.
- (3) **986** DCBarcelona I 166, p. 371: et sextarios VI de ordio et sextarios II de frumento et quarta I de millo, a mensura legitima de ciuitate Barchinona.
- (4) **989** Junyent, *DipVic* 543, p. 465: de ipsos milios qui in suum alode erant iussit dare pro animam suam ipsa medietate.
- (5) **998** DCBarcelona I 323, p. 558: concedo ... parilio I de bubus cum suo apeiro, et exada I et cauago I et podadores II et falces IIII et caficio I de ordio et sextarios II de milio et sextarium I de pesos et sextarios II de frument.
- (6) **1003 (1005)** Baraut, *CartAndorra* II ap. 2, p. 143: ad Ermengaude nepoto meo cum ipsa mesnata ipso blato de Celsona et de Sanaugia cum ipso uino et sunt modios CXX de blato exceptus ipsum milium.
- (7) **1024** Udina, *La successió testada* 129, p. 310: iussit dare medietatem precii de ipso milo pro anima sua, et alia medietate ad uxori sue.
- (8) **1065** DACBarcelona 1079, p. 1698: concessit ad Iohannes mediam eminam de milio.
- (9) **1078** Alturo, *Sta. Anna* 113, p. 133: dimisit ad ipsa sua femina nomine Oruca mancosos III et sestercios III ordeï et porco I que tenebat Oliba et portadora I noua et ipsas suas gallinas et doio I cum ipso milio.
- (10) **1085** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1502, p. 786: donent uobis unam megeram de blad inter ordeum et speltam et milium.

- (11) **1085** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1508, p. 792: dimisit ad mater sua quarteras III inter milium et ordeï et quartera I de froment.
- (12) **1086** DACCBBarcelona 1468, p. 2275: concedo Adaledi femina de Yspania sestarium I de milio, et ad Buluga I frumenti ... Concedo Gerallo, meo nutricato, sestarium I de milio, et ad Buluga sestarium I de milio.
- (13) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 P, p. 27, l. 14: tenent baiuli istius honoris ... septuaginta II espatlas de carne et cussuras totas de ordeo et de cibaria et taschas frumenti et de milio et de canabo et lino et per censum C oua ad Pascha.
- (14) **1163** Constans, *DipBanyoles* 156, p. 163: Arnallo uero nepoti meo sestarios II frumenti, et milium terrarum mearum ubique sit.
- (15) **1182** Chesé, *DipÀger* 542, p. 883: relinquo sorori maeae, Ermessendi, II kafiz de mill.

COMENTARI:

El mot llatí *milium* es testimonia ja des de Cató com a denominació del mill, planta gramínia anual de fulles allargades i amples, de panícula penjada i molt ramosa, amb grans molt petits, de la qual s'extreu el cereal que rep el mateix nom.⁹⁸ Es tracta d'una gramínia cultivada des de molt antic, especialment preuada pel seu breu període vegetatiu (tres mesos), per la seva resistència a climes secs i per la seva capacitat d'adaptació a terrenys pobres.⁹⁹

En el corpus documental d'aquest treball, s'hi troben força testimonis de *milium*, que apareix diferenciant-se d'altres cereals com l'*hordeum* (n. 2, n. 3, n. 5, etc.), el *frumentum* (n. 3, n. 5 i n. 12) o la *spelta* (n. 10), i es considera un tipus de *bladum*, en tant que aquest mot presenta el significat genèric de 'cereal' (n. 6 i n. 10). Coromines diu, a propòsit de l'ús d'aquest cereal en l'Edat Mitjana: "hoy el mijo apenas se emplea más que para las aves, mientras que en la Edad Media proporcionaba la mayor parte de la harina de pan en las zonas rurales".¹⁰⁰ També Carnevale afirma que el mill fou probablement el cereal més consumit durant tota l'Edat Mitjana –i fins a l'arribada del moresc el segle XVI– i tingué un rol molt important, sobretot al camp, com un recurs indis-

⁹⁸ Vid. ThLL s.u. *milium*.

⁹⁹ Vid. CARNEVALE (2011) 403.

¹⁰⁰ DCELC s.u. *mijo*.

pensable i sovint determinant per a la superació de les èpoques de carestia.¹⁰¹ No obstant això, el pa de mill, donada la poca quantitat de gluten en la farina d'aquest cereal, resultava pesant i no tenia l'elasticitat i lleugeresa del pa de blat. Amb aquest cereal, però, es feien altres menjars, especialment minestres, que apareixen en els receptaris medievals.¹⁰²

El testimoni n. 9 dóna prova que el mill, un cop feta la seva collita, es guardava en contenidors, en esmentar un *doio* (= *dolio*) *cum ipso milio*, és a dir, “un recipient amb el mill” (uid. s.u. *dolium*).

Des del punt de vista morfològic, cal destacar les formes *milo* i *millo*, que resulten bé d'un estadi avançat de romanització, bé de la llatinització del català *mill*. És destacable, així mateix, la forma plural *milios* del testimoni n. 4, que, a banda de presentar una alteració del gènere original, és poc esperable tractant-se d'un mot que designa una realitat in comptable. El mot pròpiament català, *mill*, apareix testimoniats ja en un document de 1182 (n. 15), que constitueix la primera aparició del mot català, ja que Coromines no n'aporta cap testimoni anterior a l'any 1249.¹⁰³

El terme llatí *milium* és un substantiu panromànic, que ha mantingut la seva accepció original en totes les llengües a què ha pervingut. Tanmateix, el resultat fonètic en la majoria d'aquestes llengües mostra irregularitats, tenint en comte que el llatí *milium* presenta *i* breu, i no llarga, com suposen gran part de les formes romàniques. Aquest fenomen s'ha explicat per una probable contaminació del mot *mille* ‘mil’ per etimologia popular, a causa de la gran quantitat de grans petits que conté l'espiga del mill.¹⁰⁴

¹⁰¹ CARNEVALE (2011) 403.

¹⁰² Vid. CARNEVALE (2011) 403-404.

¹⁰³ DECat s.u. *mill*.

¹⁰⁴ Vid. REW s.u. *milium* i DECat s.u. *mill*.

secale

VARIANTS I FORMES:

segale, segele, segeilo, sigile, sigalis, segal(1), fegal (*pro* segal), sigal, segel, sigel, segle.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *sēcāle*, *-is* 'sègol'.

SIGNIFICAT:

'Sègol'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *segle*, *sègol*, occ. med. *seguel*, occ. *segal*, fr. *seigle*, it. *segale*, rom. *secară*.

TESTIMONIS:

- (1) **878** DipRosselló 109, p. 158: et modio uno de segale pro solidum unum, et capras II, et de uino denarios XX.
- (2) **954** Bolòs-Pagès, *St. Llorenç prop Bagà* 11, p. 184: per singulos annos tasc-ham donare facia[mus], id est: de frumento et de ordeo et de segale et de uino.
- (3) **1026** DACCBBarcelona 399, p. 786: concedo ... sestarios VI de ordeo et sestario I de formento et mediam iminam (et mediam iminam) de fegal (*pro* segal) et kafitios II de ui.
- (4) **1051** Baraut, *DocUrgell* 644 (Urgellia 6, p. 30): ad ipsa kannonica modios V frumenti qui sunt in Bescharan et alios V de segel et in Ansoel modios V frumenti et in Tolo modios XV de blad.
- (5) **1059** Baraut, *DocUrgell* 712 (Urgellia 6, p. 87): ad ponto Valeria remaneant modios III de frumento et modios III de segel et cinales XVI de uino.
- (6) **1064** Baraut, *DocUrgell* 755 (Urgellia 6, p. 125): per refectionem ad canonicis de iam dicta Sede iussit dare pecias II et duos moltos et modio I de forment et modio I de segal et kinals IIII de uino.
- (7) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 202): relinquo ad prephate canonicis modios XII de forment et modios V de segel et tonna I de uino primo et porcos III salatos.
- (8) **1081** Baraut, *DocUrgell* 959 (Urgellia 7, p. 88): ad ipsam canonicam ipsas bestias maiores tam boues quam asinos et per refectionem porchos II et anseres III et parilios III de gallinis et medium modium frumenti et medium modium inter ordeum et segal et quinales II de primo uino.

- (9) **1085** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1508, p. 792: ad clerichos [de] ip[so Sancti] Ipolitii similiter et insuper quartera I segeilo et insuper dimisit ad Sancti Ipolitii pugneria I olei ... Et dimisit ad Fulcrandus pugneria I de frumenti et quartera segall.
- (10) **1095** Baraut, *DocUrgell* 1339 (Urgellia 9, p. 168): faciamus annuatim ad domnum episcopum Urgellensis Sedem alberga de XXX fogaces panem frumenti et X canades de ui et II modios et medio de segele propter carn et II modios et medio de ciuada.
- (11) **1118** DipADSolsona 147, p. 205: facit seruicium Berengarius I modium de ciuada et quartal I de forment et alium de segle.
- (12) **1095-1122** Baraut, *DocUrgell* 1345 (Urgellia 9, p. 172): unusquisque in prefate ecclesie reformationem unum sextarium frumenti uel unam eminam cumulatam frumenti et aliam sigile et unam kannatam plenam puro uino daret.
- (13) **1146** Baraut, *DocUrgell* 1496 (Urgellia 9, p. 300): faciat seruicium Sancti Petri sester I uenal de corent de sigel ... faciat seruicium Sancti Petri uel suis sester I tali ad corent de sigal annuatim.
- (14) **1114-1150** Baraut, *DocUrgell* 1508 (Urgellia 9, p. 312): abstulit nobis decimam de Arauel per triennium et nos soliti sumus inde habere XXX sestarios annone et amplius annuatim et X sestarios sigalis annuatim apud Solanel.
- (15) **[1157]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 6, p. 45, l. 9: dedimus per seminar: unum kafcium de tritico et unum kafcium de ordeo et VI faneches de segle et VI faneches de auena.
- (16) **1165** Baraut, *DocUrgell* 1596 (Urgellia 10, p. 120): de campo de Cortal medietatem tocius expleti cum medietate seminis quam nos ponamus de segel et de ciuada et ordeo.
- (17) **1178** Baraut, *DocUrgell* 1744 (Urgellia 10, p. 261): facit censum anuatim ... I quartal uilla de ciuada et IIII fogaces de pa de forment et I panem de segle et unam canadam de uino, medietatem puri et medietatem aquati, et unam gallinam et XV denarios in madio.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *secale* es testimonia, des de Plini, com a denominació del sègol, planta gramínia anual de fulles linears i planes i espiga llarga, de la qual se

n'extreu el cereal que rep el mateix nom. El mot, testimoniats també sota la forma *sicale* en l'Edicte de Dioclecià (a. 301), es troba tan sols en textos en prosa, la qual cosa no permet saber amb exactitud la prosòdia del mot. No obstant això, la major part de les formes romàniques testimonien una forma *sēcāle* i, en conseqüència, una accentuació proparoxítona del mot. En aquest cas, la forma del romanès *secară*, juntament amb altres formes romàniques (friül. *siale*, venec. *segala*, etc.¹⁰⁵), que pressuposen, en canvi, una accentuació paroxítona, s'haurien de considerar formes resultants d'un procés fonètic secundari, espacialment limitat i influït pels mots acabats en *-āle*.¹⁰⁶ Amb tot, doncs, una forma *sēcāle* no es podria considerar derivada del verb *sēcāre* 'tallar, segar' –com s'hauria pensat en un origen–, tenint en compte la diferent quantitat de les vocals, a banda el fet que el sufix *-alis/-ale* és denominat; aquesta hipòtesi etimològica, de fet, és unànimement rebutjada.¹⁰⁷

En els documents treballats, el terme *secale* es testimonia a bastament, diferenciant-se d'altres cereals, com el *frumentum*, l'*hordeum*, la *ciuada*, el *triticum* o l'*auena* (n. 2, n. 8, n. 10, n. 15, etc.). D'aquest cereal se'n feia sobretot pa, tal i com fa saber el testimoni n. 17, en fer menció d'un *panem de segle*. Carnevale afirma que el sègol era el cereal més difós després del blat i que era apreciat per la seva resistència i la poca exigència en la seva cura. El seu contingut de segó és elevat i era un dels principals cereals emprats per a elaborar pa de mestall.¹⁰⁸

Quant a la morfologia del mot, apareix, en el nostre corpus documental, sota grafies molt diverses i, fins i tot, se'n poden trobar dues variants en un mateix document. Així, el testimoni n. 9 conté *segeilo* i *segall*, i el n. 13, *sigel* i *sigal*. En tots els documents recollits es testimonia sempre la sonorització de l'oclusiva velar, que es deuria produir en un estadi primerenc de l'evolució fonètica. És freqüent també el tancament de la vocal *a* en *e* (i en *i*, en un cas: n. 12), si bé, en altres casos, la *a* es manté. D'altra banda, les formes *segal(l)* i *segel*, ja romanitzades, haurien acabat donant lloc a la forma *segle*, de datació més tardana. Coromines aporta testimonis catalans de les dues variants, ço és *segel*

¹⁰⁵ Vid. REW s.u. *secale*.

¹⁰⁶ Vid. FEW s.u. *secale*.

¹⁰⁷ Vid. DELL, LEW, REW, FEW s.u. *secale*.

¹⁰⁸ CARNEVALE (2011) 613-614.

i *segle*. La primera, *segel* (escrit també *seguel*), es troba en els testimonis més antics, mentre que *segle* abunda sobretot durant els segles XIII i XIV, si bé en el corpus estudiat es testimonia ja a inicis del segle XII, concretament l'any 1118 (n. 11), primera datació, doncs, de l'antiga forma *segle*; fins i tot apareix també la variant *segla*, que acabà prenent gènere femení per influència d'altres cereals en *-a* (*ciuada*, *avena*, *xeixa*, *espelta*, etc.), segons considera l'autor. A la fi, pel que fa a la variant *sègol*, forma predominant en el territori lingüístic català, Coromines afirma que no es testimonia fins a la fi del segle XV. D'acord amb les paraules de Coromines, totes tres variants (*segel*, *segle* i *sègol*) “es justifiquen segons la fonètica històrica, car en català la A posttònica interna sovint es conserva (*escàlem*, *galàpet*), però altres cops es perd (*dissabte*), i davant *-l* la *e* sol tornar-se *o* (*escàndel* > *-àndol*, *Campdevàdol*, *sàvol*)”.¹⁰⁹

El llatí *secale* es conservà en tot el territori romànic, tret del grup iberoromànic, on s'adoptà el mot tardà *centēnum* com a designació del sègol, el qual resultà *centeno* en espanyol i *centeio* en portuguès.¹¹⁰

¹⁰⁹ DECat s.u. *sègol*.

¹¹⁰ El mot *centenum*, substantivació de l'adjectiu distributiu *centeni*, *-ae*, *-a*, derivat al seu torn de *centum* ‘cent’, es testimonia amb el significat de ‘sègol’ en l'Edicte de Diocleciana I, 3 (*centenu<m> siue sicale*) i, més endavant, en Isidor *orig.* 17, 3, 12 (*centenum appellatum eo, quod in plerisque locis iactus seminis eius in incrementum frugis centesimum renascatur*); uid. ThLL s.u. *centeni*, *-ae*, *-a* i REW s.u. *centenum*.

siligo

VARIANTS I FORMES:

siligini.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *siligō*, *-inis* ‘blat, forment; flor de farina’, amb desplaçament semàntic, en època medieval, per a designar el ‘sègol’.

SIGNIFICAT:

‘Sègol’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **[1109-1146]** Ordeig, *Dotalies* 365, p. 134: est annuatim in festo Omnium Sanctorum I octaneum tritici et alium siligini et I quarteria cibarie et II paria gallinarum et XX denarios pro carne salsa et VIII denarios pro uino.
- (2) **1151** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Pere i Sta. Maria d’Ègara* 135, p. 388: damus tibi unum ferragenal de subtus rasa, ut possit ibi seminari unam quarteram siliginis.
- (3) **1153-1158** DipTortosa 35, p. 85: in pane intelligimus siue de oleo: frumentum, ordeum, siliginem, spelta, omnia legumina et omnia milia et omnia ortalicia.
- (4) **1169** Baraut, *DocUrgell* 1636 (Urgellia 10, p. 159): si forte uenerit quod in predicto manso non abundauerit frumentum, donetur siliginem ad valorem frumenti.

COMENTARI:

El mot llatí *siligo* es testimonia des de Cató, designant un tipus de blat blanquinós, d’hivern o primavera. Columel·la, i posteriorment Isidor, inclouen la *siligo* en la varietat de *triticum*: *tritici genera complura cognouimus... Secunda conditio est habenda siliginis, cuius species in pane praecipua pondere deficitur* (COLVM. 2, 6, 2); *siligo enim genus est tritici* (ISID. orig. 20, 2, 15). Segon sembla, la *siligo* cal identificar-la, almenys en la llatinitat clàssica, amb l’espècie

de blat que avui rep el nom de *Triticum aestivum*, conforme a la classificació científica.¹¹¹

El corpus documental d'aquest treball ofereix un escàs testimoniatge del present mot, el qual n'aplega tan sols quatre testimonis, tots ells datats del segle XII, especialment de la segona meitat d'aquest segle. Cal dir, a més, que tres d'aquests testimonis no es troben en el pergami original, sinó en còpies de segles posteriors. Així, el testimoni n. 1, que conté una consagració de l'església de Sant Llorenç del Munt, es troba en una còpia realitzada l'any 1206 i es calcula que el document original hauria estat redactat al voltant de 1127.¹¹² D'altra banda, el testimoni n. 3, la memòria d'un acord, és una còpia del segle XIV-XV. A la fi, el testimoni n. 4, una donació, es tracta d'una còpia del segle XIII. Amb tot, doncs, l'únic testimoni del mot conservat en el document original és el n. 2.

El terme *siligo* apareix en els testimonis recollits diferenciant-se d'altres cereals, com el *triticum*, la *cibaria*, el *frumentum*, l'*hordeum* i la *spelta*. És possible que el reduït nombre de testimonis del mot sigui un inidici que el terme hi és confós per *secale* 'sègol', molt abundant en el corpus treballat. Coromines parla d'aquesta confusió en documentació catalana medieval: "En les *VidesR* (fº 50r2) hi ha *panis siliginis* en l'original llatí (127.11) que els frares de Cuixà traduïren per *pa de sègel* (P) o *de segla* (B); en el text llatí d'Arnau de Vilanova hi ha *siligo* on la versió catalana que hem citat posa *sèquel*".¹¹³ Aebischer també confirma l'ús de d'un mot per l'altre en textos d'època medieval d'Itàlia i Alemanya.¹¹⁴ I, a la fi, també Carnevale parla de la identificació de *siligo* amb el sègol (ll. *secale*) per l'ampla difusió d'aquest cereal, que, en èpoques i regions determinades, substituï el blat en la producció del pa.¹¹⁵

¹¹¹ Vid. CARNEVALE (2011) 253.

¹¹² Cf. Ordeig, *Dotalies* 365, p. 134: "No s'hi diu res tampoc sobre l'any de la consagració. Això no obstant, com que s'hi dona el nom del bisbe consagrant, Ramon Gaufred, i aquest prelat regí la seu de Vic en 1109-1146, la consagració i la dotació corresponent hagueren de tenir lloc entre ambdues dates; probablement a l'entorn o després de 1127, en què l'església de Sant Llorenç rebé una donació *ad restaurationem*, seguida d'altres donacions i adquisicions a partir de 1130".

¹¹³ DECat s.u. *sègol*.

¹¹⁴ AEBISCHER (1953) 392-402.

¹¹⁵ CARNEVALE (2011) 613.

En el cas de la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, ajudaria a sostenir la hipòtesi d'aquesta confusió el fet que el terme *siligo* hi aparegui diferenciant-se de *triticum* (n. 1) i de *frumentum* (n. 3 i n. 4), quan, en realitat, és una espècie d'aquests. Fins i tot Baraut, en el regist del document aportat (n. 4) identifica el *siliginem* esmentat amb el sègol i no pas amb un tipus de blat.¹¹⁶ La confusió de *siligo* per *secale* s'explicaria també per la seva semblança morfològica, atès que en les fonts treballades es testimonien variants de *secale* molt similars a *siligo*, com ara *sigile*, *sigalis*, etc. (uid. s.u. *secale*), i per la pertinença de tots dos mots en un mateix camp semàntic.

Pel que fa a les variants testimoniades de *siligo*, tan sols apareix una forma de genitiu *siligini*, que presenta una alteració de flexió.

El present mot no romangué en les llengües romàniques.

¹¹⁶ El regist diu així: “Pere de Lillet i la seva muller Arsenda donen a l'obra de Santa Maria de la Seu un modi de blat a la vila d'Olceja, repartit entre dos masos que els pertanyen. Si el blat no era suficient, la diferència es suplirà amb sègol” (Baraut, *Doc Urgell* 1636, Urgellia 10, p. 159).

spelta

VARIANTS I FORMES:

espelt-, expelt-, espeltum (*pro* espeltam?).

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *spelta*, -ae ‘espelta’, mot d’origen germànic, potser del fràncic **spelta* ‘tros de fusta’.

SIGNIFICAT:

‘Espelta’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., esp., pg. *espelta*, occ. med. *espeuta*, fr. *épeautre*, it. *spelta*.

TESTIMONIS:

- (1) **1049** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1073, p. 387: ad Mariam dimitto quartam ordeï et ad matrem eius duos sextarios inter ordeum et speltam.
- (2) **1054** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1130, p. 439: dimitto mo[dios II o]rdeï et semodium espelte et tonnam uini maiorem ... Et ad Adaleiz Estelelam sestarium unum inter ordeum et espeltum.
- (3) **1056** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1147, p. 456: ad Guilelmo Atoni quartam unam inter ordeum et speltam.
- (4) **1067** DACCBarcelona 1154, pp. 1813-1814: concedo ad predicta opera emnam I tritici et alteram emnam de espelta cum frumento mixta ... Item concedo pauperibus pro anima mea emnes III ordeï cum expelta mixti, et oues II, et caficium I uini.
- (5) **1073** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1358, p. 655: ad Sancte Marie Riupollenti alias II uncias et ad nouo ueniente modium I ordeï et semodium I de espelta.
- (6) **1085** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1502, p. 786: donent uobis unam megeram de blad inter ordeum et speltam et milium.
- (7) **1097** Bach, *ACSolsona* 373, p. 244: migeras II de uino et de ciuada sestarium I de ordeo et alium de spelta, et in diebus messis donent sestarium I frumenti et alium ordeï et alium spelta.
- (8) **1097** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1649, p. 930: ad Sancta Maria Riopullenti cenobi sextario I expelte et alium de uino pro anima sua. Et ad Sancta Cecilie dimisit emina I ordeï cum sextario I expelte et sextario I uini.

- (9) **1113** DipADSolsona 117, p. 174: ad opera de Sancti Petri et de Sancti Saturnini de Mirambel sestarios II ordii et sestarios II forment et sestarium I spelta.

et alia.

COMENTARI:

El mot *spelta* ‘espelta’ es testimonia per primera vegada en llatí tardà, en l’Edicte de Dioclecià (a. 301), i apareix també en Jeroni (s. IV-V).¹¹⁷ És denominació d’un tipus de blat, d’espigues planes dístiques i de gra dur i blanc, així com del cereal que proporciona. El terme llatí estaria relacionat amb l’antic alt alemany *spelta* ‘tros de fusta’, del qual sembla que provindria a través del fràncic **spelta* ‘id.’, tal i com apunta Jaime a propòsit d’aquest mot.¹¹⁸

En els testimonis del corpus treballat, l’espelta apareix sovint barrejada amb altres cereals, com l’*hordeum* (n. 1, n. 2, n. 3, n. 4 i n. 6), el *milium* (n. 6) o el *frumentum* (n. 4); la barreja d’espelta i ordi s’emprava sobretot per a alimentar el bestiar, però també per a l’elaboració del pa. Ja Alcover-Moll assenyala que l’espelta és una mena de blat de baixa qualitat; tant és així, que sant Vicent Ferrer, en els seus *Sermons*, indicava: «si no és lo pa de forment, no’s pot consagrar, així com si ere d’ordi, o de spelta, o de avena».¹¹⁹

Des del punt de vista morfològic, el terme apareix sovint amb una *e*- protètica, pròpia del català, i de les llengües iberoromàniques, davant del grup *sp*- en posició inicial. El testimoni n. 5, de l’any 1073, aporta, de fet, la primera aparició del mot català *espelta*, que Coromines no documenta fins a l’any 1113.¹²⁰ En relació a les altres variants testimoniades, *expelta* s’ha de considerar probablement com una hipercorrecció que suposaria el prefix llatí *ex*-, i *espeltum* sembla una confusió gràfica per *espeltam*, influïda pel mot *ordeum* que té davant.

¹¹⁷ Vid. DELL i LEW s.u. *spelta*.

¹¹⁸ JAIME (2015) 249. Vid. etiam LEW s.u. *spelta*.

¹¹⁹ Vid. DCVB s.u. *espelta*.

¹²⁰ DECat s.u. *espelta*.

triticum

VARIANTS I FORMES:

trictici, triciti, tricci, trici.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *trīticum*, *-ī* ‘blat, forment’.

SIGNIFICAT:

‘Blat, forment’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Esp., pg. *trigo*.

TESTIMONIS:

- (1) **839** DipPallars 16, p. 289: accepimus de uobis precium quod inter nos et uos bone pacis conuenit boue placibile et uaca uetellaria et X modios tritici.
- (2) **1067** DACCBBarcelona 1154, p. 1813: concedo ad predicta opera eminam I tritici et alteram eminam de espelta cum frumento mixta.
- (3) **1069** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1334, p. 632: iussit dari pro anima sua porcellos duos et capram I cum tres quarteras ordei et unam quarteram tritici.
- (4) **1069** AComtalPerg III 747, p. 1290: porchos II et chapra I, et quarteras III de ordeo et quartera I trictici.
- (5) **1086** DACCBBarcelona 1468, p. 2275: concedo Sancti Petri cenobii puellarum mancos III per pisces in caritate, et eminam I tritico. Concedo Adaledi femina de Yspania sestarium I de milio, et ad Buluga I frumenti.
- (6) **1095** Alturo, *Sta. Anna* 145, p. 164: eminas V de anona et emine I de tricci et sestercios VI de ui.
- (7) **1107** CSCugat II 793, p. 449: ut habeam in uita mea de ipsa iam dicta helemosinam libram I panis inter triticum et ordeum et quartanum I de uino et scutulam I pulmento.
- (8) **1111** CSCugat III 815, p. 17: ut dum ego donator uiuus fuero habeam iam dicta helemosina libram I panem tritici, et scutulam unam pulmenti, et iusticiam I de uino.
- (9) **1113** Sangés, *DocGuissona* 101, p. 194: de fructibus autem uenturis relinco Sancte Marie Gissone inter ordeum et triticum et unum duos modios ad kannonicam eius.
- (10) **[1115-1116]** Chesé, *DipÁger* 231, p. 508: donet cata annum ille comes in Tartarenz XXV solidos et III capizes de blato et medium de tritico.

- (11) **1124** CSCugat III 877, p. 72: pernas II et parilios II de gallinas et eminam I cibaria et quarteram I tritico, et sextario I uini.
- (12) **1129** Alturo, *DipAlguaire* 2, p. 81: donamus et concedimus tibi in Epila illa hereditate quod debet nobis senior Lop Garcez a seminata de IIII kaficadas tritici et II campos in Sungen que tenent inter ambos V kaficadas tritici serment ... damus uobis uno campo in Agello a seminata de II kaficadas tritici.
- (13) **1134** Chesé, *DipÀger* 277, p. 573: et XL fogacas tritici optimas, et una cuarta uino obtumo, et duos sestarios ordeï, et II auena, et IIII perdices aut IIII gallinas aut IIII cuniculus.
- (14) **1135** Chesé, *DipÀger* 279, p. 575: per unumquemque annum de uno porcho, de duos solidos aud unum molto cum una perna, et sextarium unum farina tritico, et duos sestarios uini.
- (15) **1109-1137** Rocafiguera, *Aiguafreda* 21, p. 64: do[na]tis ad nos et ad posterita nostra per unumquimque anno puner[as] II triticum et quartan I et medium de mel.
- (16) **[1157]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 6, p. 45, l. 9: dedimus per seminar: unum kaficium de tritico et unum kaficium de ordeo et VI faneches de segle et VI faneches de auena.
- (17) **1168** DipMontalegre 134, pp. 175-176: dimito ad cenobium Sancti Pauli propter conuiuium III quarteres de blad et I barril plenum uini et ad Geraldum scriptorem medietatem mei tritici et de lino quem seminaui.
- (18) **1180** Chesé, *DipÀger* 525, p. 866: per unumquemque annum detis nobis unum arietem qui ualeat bene II solidos, et unam pernam de II solidos, et II sestarios farina tritici barutelada, et II sestarios uino optimo.
- (19) **1184** Papell, *DipSantesCreus* 265, p. 384: dederunt ei caritatiue V quarteras tritici.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *triticum* es testimonia des de Varró com a denominació genèrica de 'blat', si bé l'adjectiu derivat *triticeus* apareix ja en Cató. Es tracta d'un substantiu derivat del verb *terēre* 'fregar, desgastar; batre (el gra); moldre, triturar', com ja indica Varró: *triticum, quod tritum e spicis* (VARR. *ling.*

5, 106).¹²¹ Segons Columel·la, els cereals (*frumenta*) més útils als homes són el blat (*triticum*) i l'espelta (*semen adorem*): *prima et utilissima sunt hominibus frumenta, triticum et semen adorem* (COLVM. 2, 6, 1-2). En època medieval, tal i com afirma Carnevale, el *triticum* és sinònim de 'blat'.¹²²

En la documentació estudiada, el terme *triticum* s'hi testimonia a bastament, especialment des de mitjan segle XI en endavant. Els diferents testimonis aportats presenten el *triticum* com un cereal diferenciat d'altres tipus de cereals, com la *spelta*, l'*hordeum*, l'*auena*, el *secale*, etc. (n. 2, n. 3, n. 16, etc.). Ara bé, segons es llegeix als testimonis n. 2 i n. 5, sembla que el *triticum* disigni, també, una realitat diferent de *frumentum*, que apareix en la nostra documentació donant nom al blat o forment. Els dos mots no es contraposen directament en els testimonis esmentats, però sí que sorprèn que hi apareguin un immediatament després de l'altre, com si donessin nom a dos tipus de cereals diferents.

Del *triticum* se'n feia pa i fogasses, com donen prova els testimonis n. 7, n. 8 i n. 13, i també el següent testimoni: *eminas singulas de ordeo, et focatias duas triticeas* (980 DipGirona 460, p. 421); d'altra banda, podia ser entregat ja mòlt en farina, segons es llegeix als testimonis n. 14 i n. 18.

Pel que fa a les variants morfològiques testimoniades, cal destacar la forma *trictici* –probablement un error d'escriptura–, les formes sincopades *triccii* i *trici*, i la forma amb metàtesi *tricitì*, testimoniada tan sols en dues ocasions, en dos documents diversos del diplomatarí de la cartoixa de Montalegre, datats de 1168 i signats per escribes diferents.¹²³

El llatí *triticum* com a designació del blat tan sols ha perviscut en espanyol i portuguès, on ha resultat la forma *trigo* en tots dos casos. Segons Coromines, la primera ocurrència del terme espanyol es troba en un document lleonès datat de l'any 964,¹²⁴ i també en documents posteriors, dels segles XI-XII, sota les formes *tridicu*, *tridico*, *tridigo*, etc.¹²⁵ Com a denominació del blat, el català i el grup gal·loromànic van adoptar el terme més recent *bladum* (cat., occ. *blat*, fr. *blé*), mentre que l'italià generalitzà el mot *frumento* (> ll. *frumentum*).

¹²¹ Vid. DELL s.u. *tero*.

¹²² CARNEVALE (2011) 682.

¹²³ A banda del testimoni n. 17, cf. etiam DipMontalegre 133, p. 173: *unam quartera de tricitì*.

¹²⁴ El LELMAL no conté la veu *triticum*.

¹²⁵ DCELC s.u. *trigo*.

2.1.2 Productes derivats de cereals

2.1.2.1 Farina

farina

VARIANTS I FORMES:

farine.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *farīna*, *-ae* ‘farina’, derivat de *far*, *farris* ‘blat, espelta’.

SIGNIFICAT:

‘Farina’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ., it. *farina*, fr. *farine*, esp. *harina*, pg. *farinha*, rom. *făină*.

TESTIMONIS:

- (1) **1036** Baraut, *DocUrgell* ap. 24 (Urgellia 8, p. 136): de ipsa carne que habebat in ipsa Sede donent receptione ad ipsos canonicis Sancte Marie, simul cum quartes tres de farina parada et quinales III de ui.
- (2) **1053** DACCBBarcelona 823, p. 1331: unum scilicet porcum et quartarium unum de uacha et mig I frumenti farine et quartam I uini optimi.
- (3) **1055** Baraut, *DocUrgell* 685 (Urgellia 6, p. 68): quartera I de farina cum latus uno de porco, cum III chinades de ui remaneat per elemosina.
- (4) **1097** Baraut, *DocUrgell* 1147 (Urgellia 8, p. 76): relinquo Sancte Marie eiusque kanonice pernas V et IIII guinalls de uino puro et III quartes de farina formen et una quarta de segel per elemosina et mortario I.
- (5) **1114** MEBarcelona 20, p. 51: trado eidem pontifici et successoribus eius eandem terciam partem, tam de ordeo quam (etiam) de frumento necnon et de farina, siue (etiam) de omnibus rebus inde exeuntibus.
- (6) **post 1116** Chesé, *DipÀger* 233, p. 511: de ista III part, antequam sit diuisa, exeat inde III solidos per missas, et II sestarios farina, et I quarta uino, et I bestia pro anima mea, et postea diuidant.
- (7) **1135** Chesé, *DipÀger* 279, p. 575: per unumquemque annum de uno porcho, de duos solidos aud unum molto cum una perna, et sextarium unum farina tritico, et duos sextarios uini.

- (8) **1142** Alturo, *Sta. Anna* 237, p. 265: dimito G. nepoti me ... I archa et ipsa roba de bascula, canades et escudelas et bancos et tabula et cubellos de farina et de sal et cultros II.
- (9) **1150** CSCugat III 983, p. 163: dimisit Deus de emina I de farina propter suum debitum.
- (10) **1180** Chesé, *DipÀger* 525, p. 866: per unumquemque annum detis nobis unum arietem qui ualeat bene II solidos, et unam pernam de II solidos, et II sestarios farina tritici barutelada, et II sestarios uino optimo.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *farina*, tesitmoniat ja des de ben antic, és un derivat –amb simplificació fonètica de *-rr-*– del substantiu *far*, *farris*, mot que denominava l’espelta o diferents tipus de blat i, fins i tot, també tingué l’accepció de ‘farina’, com el seu derivat.¹²⁶ El terme *farina* designa el producte de la mòlta de grans de les gramínies, especialment del blat, i també de les lleguminoses, o d’altres productes.

En el corpus documental estudiat, el mot *farina* no apareix fins al segon quart del segle XI i la seva ocurrència és força escassa fins al segle XII. En els testimonis recollits, tan sols es fa referència a la farina de blat o forment, en aquells textos on s’especifica, ja que era la farina més apreciada i, per això, se’n deixava constància en els textos (n. 4, n. 7 i n. 10). Si bé podia ser d’altres cereals, la farina per antonomàsia, i la més preuada, és aquella obtinguda del blat. Com fa saber Carnevale, en època medieval, el terme *farina* generalment dóna nom, en el millor dels casos, a un producte semiintegral, ja que sempre contenia segó, en més o menys mesura.¹²⁷

El testimoni n. 8 deixa clar que la farina, ço és el gra mòlt, s’emmagatzemava en contenidors, en fer menció d’uns *cubellos de farina*. En aquest sentit, Gual afirma que la farina “solía guardarse en las casas en ‘gerras’, cubas, arcas, arquetas o ‘tinaias’”.¹²⁸

¹²⁶ Vid. ThLL, DELL i LEW s.u. *far*.

¹²⁷ CARNEVALE (2011) 220.

¹²⁸ Vid. GUAL (1976) 311.

Pel que fa a l'aspecte morfològic, no es testimonia, en els diplomes, cap variant del mot *farina*, que, en la seva evolució cap al català, no experimentà cap canvi fonètic. Tan sols es testimonia la forma *farine* (n. 2), amb l'habitual monoftongació de la desinència de cas.

El mot llatí *farina* pervingué en totes les llengües romàniques mantenint el seu sentit originari.¹²⁹

¹²⁹ Vid. REW s.u. *farina*.

2.1.2.2 Pans

focacia

VARIANTS I FORMES:

pl. fochacias, focatias, focazas, fochaca (= -ça), fogacias, fogazas, fogasas, fogacas (= -ças), focaces, fogaces (-zes), foguaces (-asses), fogatos (?).

ETIMOLOGIA:

Substantiu femení provinent de l'adjectiu tardà *focācius*, *-a*, *-um* 'cuit a les cendres', derivat de *focus*, *-i* 'llar, fogó'.

SIGNIFICAT:

'Pa de forma rodona i plana', 'fogassa'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med. *fogassa*, fr. *fougasse*, *fouace*, esp. *hogaza*, pg. *fogaça*, it. *focaccia*.

TESTIMONIS:

- (1) **913**¹³⁰ Baraut, *ActUrgell* 26 (Urgellia 1, p. 83): <per unumquemque annum ... VII sesters de anona, fogaces V>.
- (2) **942** DipOsona 523, p. 417: et faciamus exinde seruicium a domum Sancti Ioannis per singulos annos, tascha de iamdicto alode et oblias: costa et fogazas duas et pullos duos, et ad iamdicto sancto Matheo cera una de dinarios V et a Natale Domini perna una et fogazas duas.
- (3) **953** CSCugat I 34, p. 32: et per unumquisque anum donare faciamus ad domum s. Cucuphati moltone I aut soldeo I et fo[ca]cias V et sextarios I de uino.
- (4) **970** Baraut, *DipTavèrnoles* 21, p. 94: per unumquemque annum in natali Domini, unum quoque hominem pernam unam et foguaces duas et sestarium de ciuada.
- (5) **980** DipGirona 460, p. 421: in octabas Natalis Domini persoluant aut costolati[c]o unum cum ancha, aut capones II, et eminas singulas de ordeo, et focatias duas triticeas.

¹³⁰ El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l'any 942 (n. 2); GMLC s.u. *focacia*.

- (6) **982** Baraut, *DocUrgell* 192 (Urgellia 3, p. 28): et insuper alium seruitium oblias donare faciant de Natale Domini perna I, sestari de ciuada et fochacas II et sestari de uino.
- (7) **990** Baraut, *DocUrgell* 219 (Urgellia 3, p. 52): per singulos annos ad domno episcopo pernas II et quarta I de ciuada et fanegas II de uino et fogacias VI.
- (8) **997** DCBarcelona I 319, p. 553: persoluere faciatis per unumquemque annum, id est, porcum unum, foc[h]acias XII, sextarios II de uino et sextarios II de cibaria.
- (9) **1005** DipCardona 10, pp. 67-68: tali modo ut donet uicecomiti de Cardona ... ex uno porco ex duobus solidis denariorum et ex uno parilio guallarum et ex duodecim fogaasses et ex una quarta ex cibaria et ex uino.
- (10) **1018** Puig i Ferreté, *Gerri* II 4, p. 4: ut per unumquemque annum donem XX fogasas et carnem I porcum et I molto ualentem inter ambos unum solidum, et II sestars de uino et I quartera de ciuada.
- (11) **1037** Baraut, *DocUrgell* 502 (Urgellia 5, p. 44): ipsum moltone et V eminas de ui et V fogacas propter amorem Dei.
- (12) **1044** Baraut, *ActUrgell* 55 (Urgellia 1, p. 133): modios VI de annona et XXX VI alnas de lencio et pernas IIII et chinal I de ui et focaces V.
- (13) **1095** Baraut, *DocUrgell* 1339 (Urgellia 9, p. 168): XXX fogaces panem frumenti et X canades de ui.
- (14) **1112** Puig i Ferreté, *Gerri* II 103, p. 72: et donent Sancte Mariae per unumquemque annum XII fogazas bonas, et II sextarios uini, et unum moltonem.
- (15) **1120** Baraut, *DocUrgell* 1326 (Urgellia 9, p. 155): quartal I de ordi et V fogaces formenti et kanada I uini.
- (16) **1122** CDipObarra 150, p. 134: donetis censum IIII focazas bonas, et una emina de uino.
- (17) **1128** Sangés, *DocGuissona* 116, p. 208: per unumquemque annum perna I bona et III fogazes et quartera I ciuada.
- (18) **1139** Bach, *Sta. Maria de Gualter* 18, p. 236: fogaces II de pa de forment et gallinas II et migeria I de uino et eminam I de ordii.
- (19) **1148** Puig i Ferreté, *Lavaix* 55, p. 101: faciatis sensum XII fogatos et unum arietem et unum sestarium uini et unam quarta ciuada.
- (20) **1155** DipAmer 33, p. 71: et donetis annuatim de censu Sancte Marie II mensuras frumenti pro duobus parilibus fogaciarum et II parilia gallinarum.

- (21) [1162] Bisson, *Fiscal Accounts* II 14, p. 64, l. 3: Petrus Bernardi media quart<er>a cibarie et parilium de gallinis et placentas dua, scilicet fogaces.
- (22) 1177 Chesé, *DipÀger* II 503, p. 842: pernam unam ualente IIII solidos et IIII fogaces pane de duobus almuds farina frumenti.

et alia.

COMENTARI:

L'adjectiu tardà *focacius*, -a, -um 'cuit a les cendres', derivat de *focus* 'llar, fogó', qualificava un tipus de pa o coca que, com transmet Isidor, es coïa sobre les cendres: *subcinericius* (sc. *panis*) *cinere coctus et reuersatus: ipse est et focacius* (ISID. *orig.* 20, 2, 15). Aquest mot apareix a la *Ítala* com a substantiu neutre: *uiuít dominus deus tuus, si est mihi focacium nisi pusillum farinae* (ITALA III *reg.* 17, 12); *fac mihi inde focacium pusillum in primis* (ibid. 17, 13); que correspon, a la *Vulgata*, a *panem* i *subcinericium panem paruulum* respectivament.¹³¹ En les llengües romàniques tan sols pervingué, com a denominació d'aquest tipus de pa, el femení *focacia*; així, es testimonien l'any 846, al Cartulari de Chartres, les formes *focaciae* i *fogatiae*.¹³²

El substantiu femení *focacia* es testimonia a bastament en el corpus documental d'aquest treball. Generalment les fogasses apareixen aparellades i s'esmenten sovint com a part integrant d'un tribut o cens, juntament amb el vi, algun tipus de cereal i la carn. Tal com revela el testimoni n. 21, les *focaciae* eren equivalents a les *placentae*, mot clàssic per a denominar un tipus de pa o coca (uid. s.u. *placenta*); també Balari identifica les *focaciae* de l'Alta Edat Mitjana amb les antigues *placentae* i aporta un altre testimoni datat de 1179 que confirma aquesta sinonímia: *IIII focatias siue placentas denariales*.¹³³ Igualment dos testimonis de territori gèl·lic, datats de 1060 i 1168 respectivament, presenten la *focacia* com a equivalent de la *placenta*: *quadraginta placentas (id est fouacos gallice)*;¹³⁴ *si aliquis uoluerit coquere placentas, id est fogacias*.¹³⁵

¹³¹ Vid. ThLL s.u. *focacius*, -a, -um.

¹³² Vid. FEW s.u. *focacium*.

¹³³ BALARI (1899) 596-597.

¹³⁴ Vid. BAUTIER (1984) 40 i adn. 117 i 118.

¹³⁵ Ibid.

Les *focaciae* s'elaborarien amb una barreja de farina i aigua, tal i com s'extreu d'un passatge de Llull: «aportà foc e lenya e un sedaç e farina e aygua, e dix volia fer una fogaça» (LLULL, *Blanq.* 82, 6).¹³⁶ Del nostre corpus documental, tan sols en uns pocs documents s'especifica de quin cereal estaven fetes; generalment només s'especifica quan es tracta de fogasses fetes de blat o forment (n. 5, n. 13, n. 15, n. 18, n. 20 i n. 22¹³⁷), ja que, si bé es deuriem fer de tota mena de cereals, aquestes es consideraven més bones. Així, doncs, les *fogazas* (o *focazas*) *bonas* esmentades als testimonis n. 14 i n. 16 han de fer referència a les fogasses fetes d'aquest cereal.

Pel que fa a la morfologia del mot, moltes de les variants que apareixen a la documentació estudiada mostren ja la seva romanització. D'aquesta manera, gran part de les formes testimoniades presenten la sonorització de l'oclusiva velar, així com una vacil·lació en l'escriptura de *-ci-*, que, seguint l'evolució fonètica pròpia del català, acabarà esdevenint la fricativa [s], com ja deixen entreveure molts dels testimonis (n. 1, n. 4, n. 9, n. 10, etc.); sovint aquest so, davant d'*a*, és representat amb la grafia *-c-*, que equival a *-ç-* (n. 6 i n. 11). Una de les formes més abundants és el plural *fogaces*, on el mot es mostra en l'últim estadi de l'evolució fonètica cap al català. Finalment, la forma isolada *fogatos* (n. 19), de gènere masculí, s'ha de considerar un error d'escriptura o bé una confusió de l'escrivà.

El mot femení *focacia* ha pervingut a totes les llengües romàniques, tret del romanès. Pel que fa al terme català *fogassa*, el testimoni de l'any 913 permet avançar uns quants anys la primera datació del mot, tenint en compte que el GMLC no aporta cap testimoni anterior a l'any 942¹³⁸ i que el primer testimoni que aporta Coromines és de l'any 980.¹³⁹

¹³⁶ Vid. GGLul·lià s.u. *fogaça*.

¹³⁷ Vid. etiam 1134 Chesé, *Dip.Åger* 277, p. 573: *XL fogacas tritici obtimas*; 1169 Marquès, *Dipl. Sant Daniel de Girona* 59, p. 120: *unam fugaciam bonam frumenti*; 1176 Baraut, *DocUrgell* 1711 (Urgellia 10, p. 233): *XL fogaces pulcras de frumento*; 1178 Baraut, *DocUrgell* 1744 (Urgellia 10, p. 261): *III fogaces de pa de forment*.

¹³⁸ GMLC s.u. *focacia*.

¹³⁹ DECat s.u. *foc*.

panis

VARIANTS I FORMES:

pann-, pa.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *pānis*, *-is* ‘pa’.

SIGNIFICAT:

1. ‘Pa’.
2. ‘Cereal en gra panificable’.
3. ‘Menjar, aliment’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *pa*, occ. med., occ., esp. *pan*, fr. *pain*, pg. *pão*, it. *pane*, rom. *pâine*.

TESTIMONIS:

- (1) **907** Baraut, *ActUrgell* 21 (Urgellia 1, p. 78): census annuale persoluatur, idest modios VI inter panem et uinum et solidos III in parata et moltone I.
- (2) **955** Junyent, *DipVic* 285, p. 241: et de meum pane et de meum uino donare faciatis per sacerdotibus modios X de ordio, de forment modios III et de uino tonnas II.
- (3) **966** DipGirona 374, p. 336: et alium meum mobilem quidquid habuero quando migrauero de hoc seculo, siue in auro siue in argento, siue in pane et uino, siue in bestias maiores uel minores, siue in drapos.
- (4) **[979]** DipPallars 260, p. 422: in istos duos annos ipsa tercia parte in pane et uino sic donabimus pro mea anima in Sancta Maria et Sancti Petri.
- (5) **983** CDipSGirona 123, p. 155: ad sancta Maria et sancti Felicis Ierunda iussit dare equas IIII et modios XL inter pane et uino et uacas VI et porcos X.
- (6) **990** CSCugat I 258, p. 217: et de meum panem et uinum tam de uetere quam de nouo donare faciatis ipsa tercia parte pro anima mea.
- (7) **992** CSCugat I 280, p. 236: et ad nouo ueniente de suo pane quod habebat laborato ipsa tercia parte pro anima sua.
- (8) **997** Udina, *La successió testada* 47, p. 197: et alium meum abere mobili, id sunt bestias, pane et uino, drapos, armas, aurum, argentum, tonnas et cubos, archas, portadoras, homniaque inuenire potueritis.
- (9) **1000** Udina, *La successió testada* 55, p. 206: iussit de ipso pane et uino quod Deus dederit in anno ueniente de suo labore, ipsa tercia parte pro anima sua.

- (10) **1010** Baraut, *DocUrgell* 314 (Urgellia 3, p. 146): iusit pascere in Sanauga quingentos pauperes de pane et uino.
- (11) **1014** Junyent-Ordeig, *DipVic* 751, p. 97: alio parilio de enapos et equas IIII et mula I et parilio de boues et quilares VI et uascula maiore uel minore et pane et uino, quantum inuenire potueritis.
- (12) **1017** DACCBBarcelona 269, p. 622: boue I et caficios II inter pane et uino, ad Sancta Maria de Mare.
- (13) **1021 (1023)** Baraut, *DocUrgell* 370 (Urgellia 4, p. 80): per singulos annos modios III de anona et faciat panem et kinales IIII uini.
- (14) **1031** AComtalPerg II 211, p. 545: ad nouo ueniente de pane que Deus dederit ipsa quarta parte pro anima mea.
- (15) **1032** CSCugat II 526, p. 179: et ipso pane et uino cum uascula maiore uel minore qui est in ipsa mansione.
- (16) **1036** Bolòs, *St. Pere de la Portella* 18, p. 234: in tali conuentu ut donetis et donare faciatis omni tempore fideliter ipsa tascha de pane et uino et de omni laboracione.
- (17) **1037** Baraut, *DocUrgell* ap. 25 (Urgellia 8, p. 137): et donet ... modios quatuor de annona, et inde faciant panem, et de uino chinales quatuor et donent ad pauperibus.
- (18) **1047** Llorens, *DocSolsona* 99, p. 394: in tale conuentu ut bene nobis seruias de pane et uino et carne et cibaria et de tuis caballis et tuis mulis.
- (19) **1061** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1217, p. 527: iussit dari ... terciam partem fructus uenientis panis et uini ex omni terra quam abebat.
- (20) **1064** CSCugat II 640, p. 307: et domum s. Laurenti libra panis et cupam uini et semper fiat in eorum baiulia et fiat nutritus et uestitus.
- (21) **1070** Chesé, *DipÀger* 95, p. 339: ex fructibus inde collectis semper unam recepcionem donemus per festiuitatem sancti Andree ad omnes canonicos et clericos sancti Petri de pane et carne et uino.
- (22) **1071** Baraut, *CartAndorra* I 29, p. 136: et si uenit iam dictus archidiaconus ad illos cum tres uel cum quatuor chauallarios recipiant eum cum pane et uino et carne et ciuada.
- (23) **1042-1075** Baraut, *DocUrgell* 899 (Urgellia 7, p. 30): de Paladol porc I de III solidos de moneta optima et sestarium I de forment per pa ad ssester.

- (24) **1075** DACCBBarcelona 1285, p. 1997: concessit ad Bonutius Viuani ipso suo furno, quod iam dimisit ad Sancti Petri, ut tenuisset omnibus diebus uite sue in eo modo: ut panem Sancti Petri coxisset sine ullo auere.
- (25) **1082** DACCBBarcelona 1410, p. 2188: et ipsa mea tercia parte de panne de uetere uel de nouo, et de oues tam de porcis dimitto ad Sancti Benedicti cenobii.
- (26) **1085** Marquès, *Elims* 56, p. 94: et de nos iam dictos et successo[res] nostri in supra dictos omnes seruicio de pane et carne et ciuada.
- (27) **1095** Baraut, *DocUrgell* 1339 (Urgellia 9, p. 168): XXX fogaces panem frumenti et X canades de ui et II modios et medio de segele propter carn et II modios et medio de ciuada.
- (28) **1107** CSCugat II 793, p. 449: ut habeam in uita mea de ipsa iam dicta helemosinam libram I panis inter triticum et ordeum et quartanum I de uino et scutulam I pulmento.
- (29) **1109** CPoblación I 46, p. 79: et habeat furnum suum ad quoquendum panem liberum hac solidum hominibus suis.
- (30) **1111** CSCugat III 815, p. 17: libram I panem tritici, et scutulam unam pulmenti, et iusticiam I de uino.
- (31) **1120** DipADSolsona 167, p. 228: ipsum receptum, scilicet panes quinquaginta et porcous III et quarteras III de uacca et quartam unam uini et migeram unam mellis et libram piperis.
- (32) **1139** Bach, *Sta. Maria de Gualter* 18, p. 236: fogaces II de pa de forment et gallinas II et migeria I de uino et eminam I de ordii.
- (33) **1152** DipPoblet 144, p. 130: XII fogaces bones de pane et I solido de ui et IIII fanneces de ciuada.
- (34) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 37, l. 5: dispenderunt in pane et ouos et fromages et pexo, ui et olei et lumen et sabrer VIII solidos dem. et de ciuada VII quartas dem.
- (35) **1161** DipCardona 201, p. 284: donat ei unam libram pannis ordeacii.
- (36) **1167** Baraut, *DocUrgell* 1615 (Urgellia 10, p. 136): et hoc fiat de pane et uino que sunt in cellario meo apud Sedem.
- (37) **1178** Baraut, *DocUrgell* 1744 (Urgellia 10, p. 261): IIII fogaces de pa de forment et I panem de segle et unam canadam de uino.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *panis* es testimonia ja des de Plaute com a denominació del pa, ço és, el producte resultant de la cocció d'una pasta feta de farina i aigua. Posteriorment, es troba també usat amb el sentit genèric d'aliment, menjar' (cf. VVLG. *Luc.* 4, 4).¹⁴⁰

En la documentació estudiada, el terme *panis* s'hi testimonia molt abundantment, encara que no sempre presenta el mateix significat. Els testimonis recollits revelen tres accepcions diferents del mot: d'una banda, el seu sentit original 'pa'; d'altra banda, el sentit de 'cereal en gra panificable', format per metonímia; i finalment el sentit genèric d'aliment, menjar'. Per bé que no sempre és fàcil distingir el significat precís del mot en cada cas, sembla que l'accepció més freqüent de *panis* en els nostres documents és la de 'cereal en gra panificable', i no pas la de 'pa' com succeïa en l'Antiguitat.

Alguns testimonis no ofereixen dubte a l'hora d'entendre *panis* amb aquesta accepció, la de 'cereal en gra panificable'; és el cas del n. 2 i n. 28, on *panis* inclou l'*hordeum*, el *frumentum* i el *triticum*, i també d'altres on el mot sembla que fa referència a la collita de cereals (n. 6, n. 14, n. 19 i n. 25); també el n. 36 ha de fer referència al cereal collit, juntament amb la verema (*uino*).

El significat original de 'pa' es troba també en diferents testimonis, com són el n. 13, n. 17, n. 29, n. 30, n. 31, n. 32 i d'altres que sobrepassen el límit cronològic d'aquest treball (n. 34, n. 35 i n. 37). Segons Balari, el pa es feia o bé de blat o bé d'ordi,¹⁴¹ i és cert que en la documentació s'hi esmenten aquests dos tipus de pans (cf. 1160 Baraut, *DocUrgell* 1548, Urgellia 10, p. 68: *panem triticeum et alia ordaceum*); també entre els testimonis recollits s'esmenta el pa de *frumentum* 'blat' (n. 32 i n. 37), el d'ordi (n. 35) i s'especifica, així mateix, que determinades quantitats d'*annonna* 'cereals' serviran per a fer pa (n. 13 i n. 17). No obstant això, també altres tipus de cereals eren emprats per a l'elaboració del pa, com el sègol, tal i com dona prova el testimoni n. 37, en esmentar un *panem de segle*.

A la fi, en altres testimonis, el terme *panis* s'ha d'entendre, segons sembla, amb el sentit genèric d'aliment'. En aquest cas, el terme apareix sempre oposat a *uinum* i s'esmenten tots dos, d'una manera formulària (*panis et uinum*), com

¹⁴⁰ Vid. ThLL s.u. *panis*.

¹⁴¹ BALARI (1899) 596.

a part integrant dels béns mobles d'una casa, juntament amb la vaixela, els animals, els teixits i altres objectes valuosos. Els testimonis n. 3, n. 8, n. 11 i n. 15 donen prova d'aquest ús.

Aquests tres significats són els que apareixen també en documentació llatina altmedieval de territori leonès, com anota el LELMAL, el qual afegeix encara una quarta accepció del mot *panis*, la de 'pa eucarístic'. El diccionari esmentat aporta testimonis on l'ús metonímic de *panis* fent referència al cereal en gra amb què es fa el pa és molt evident: *ad panem coligendum* (a. 1164); *de pane seminato* (a. 1220).¹⁴² Segons Coromines, aquest ús fou molt habitual en textos antics castellans i portuguesos, però poc en textos catalans;¹⁴³ no obstant això, Alcover-Moll n'aporta alguns exemples: «lo terç del delme del pa et del vin de la orta de la ciutat de València» (a. 1315).¹⁴⁴ En canvi, el sentit genèric d'«aliment» s'ha mantingut fins als nostres dies.¹⁴⁵

En el terreny morfològic, les variants de *panis* testimoniades al corpus treballat són poques. Cal destacar, especialment, la forma ja catalana *pa*, que apareix per primera vegada en un text datat del tercer quart del segle XI (n. 23) i que avança la primera datació del mot aportada per Coromines, el qual la situa al segle XII.¹⁴⁶ D'altra banda, es testimonien també les formes *panne* (n. 25) i *pannis* (n. 35), amb geminació de la *n*, segurament per contaminació del mot *pannus* 'tela, teixit', mot habitual en el corpus documental estudiat. Aquesta forma geminada es troba també en documentació lleonesa: *liceat uobis fructus illi anni pannis uidelicet seminatum et uini* (a. 1220);¹⁴⁷ en aquest cas, la grafia amb *-nn-* pot estar influïda pel mot precedent, *anni*.

Finalment, pel que fa a la seva pervivència, el terme llatí *panis* ha tingut continuïtat en totes les llengües romàniques.

¹⁴² LELMAL s.u. *panis*.

¹⁴³ DECat s.u. *pa*.

¹⁴⁴ DCVB s.u. *pa*.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ DECat s.u. *pa*.

¹⁴⁷ LELMAL s.u. *panis*.

placenta

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *placenta*, *-ae* 'coca, pastís'.

SIGNIFICAT:

'Tipus de coca', 'fogassa'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Rom. *plăcintă*.

TESTIMONIS:

- (1) **1139** Marquès, *Dipl. Sant Daniel de Girona* 40, p. 101: *tascham nobis fideliter dones et annuale censum, uidelicet agnam unam in mense madio et II paria gallinarum et I placentarum par et III migeras de ciuada.*
- (2) **[1162]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 14, p. 64, l. 3: *Petrus Bernardi media quart<er>a cibarie et parilium de gallinis et placentas dua, scilicet fogaces ... Berengarius de Arundineto tercianam I cibarie et placentam I et denarios II per carnem et medium quarter de uino et mediam gallinam.*
- (3) **1180** Papell, *DipSantesCreus* 228, p. 336: *et donamus uobis predictis illam placentam, quam Willelmi de Castro Vetulo dedit nobis in ipsis nostris domibus, quam omnibus diebus martis ibi accipiat si ibi flecaretur.*
- (4) **1193** Sans Travé, *DipTBarberà* 170, p. 258: *et modo in presenti donamus eisdem fratribus per tenedonem par unum gallinarum et I placentarum par in manso Petri de Salent.*
- (5) **1197** Marquès, *Dipl. Sant Daniel de Girona* 90, p. 154: *cui dabitur inde annuatim pro censu I eiminam blati ad mensuram de Monellis et II paria gallinarum et I par placentarum et I agnam.*
- (6) **1201** Pons, *Sta. Maria de Roca Rossa* 15, p. 66: *faciatis uero censum annuatim quod sibi uestrisque soletis facere mediam quarteriam cibarie ad mensuram supradictam, et quatuor denarios et I gallinam et I par placentarum.*
- (7) **1201** Pons, *Sta. Maria de Roca Rossa* 16, p. 67: *annuatim censum illum ... uidelicet unam pernam octo denariorum et I par gallinarum, et quatuor placentas, et I quarteriam cibarie de foro ad mensuram Sancti Celedonii, et censum illum preterea sicut nobis soletis facere annuatim, scilicet I gallinam*

et II placentas et I puneriam cibarie de foro ad mensuram Sancti Celedonii et IIII denarios per pernam.

- (8) **1211** Pons, *Sta. Maria de Roca Rossa* 20, p. 73: dono et offero ... unum par gallinarum et aliud placentarum optimum, et mediam quarteriam blati ad mensuram Sancti Celedonii.

COMENTARI:

El mot llatí *placenta* denominava una mena de coca dolça o pastís (cf. MART. 5, 39, 3 *madidas thymis placentas*).¹⁴⁸ El mot llatí és un préstec del grec πλακοῦς, -οῦντος ‘aplanat, pla’, que, substantivat, donava nom a una mena de pa aplanat o coca; la forma llatina es construí sobre l’acusatiu grec, amb alteració fonètica per influència del verb *placēre*.¹⁴⁹ Cató aporta una recepta detallada del que havia de ser una *placenta* típicament romana: una coca feta de diferents fulls de pasta untats amb oli, que alternen capes d’un compost de mel i formatge fresc de cabra, i tot tancat en un altre full de pasta i cuit sobre un llit de fulles de llorer amb oli (cf. CATO *agr.* 76). En època medieval, tanmateix, la *placenta* esmentada als diferents textos fa referència a un altre tipus de menjar, semblant o igual a la *focacia*, és a dir, una coca rodona feta de farina i aigua, cuita al forn o a la brasa, que, segons afirma Carnevale, seria l’antecedent de l’actual pizza.¹⁵⁰

El present mot ofereix un escàs testimoniatge en la documentació treballada: tan sols apareix en uns pocs documents datats del segle XII en endavant. Com manifesten els textos aportats, les *placentae* apareixen sempre en censos, generalment aparellades i acompanyades de carn i algun tipus de cereal.

La *placenta* és l’equivalent de la *focacia* (uid. s.u. *focacia*), com revela el testimoni n. 2. També Balari identifica les *focaciae* de l’Alta Edat Mitjana amb les antigues *placentae* i aporta un altre testimoni datat de 1179 que confirma aquesta sinonímia: *IIII focatias siue placentas denariales*.¹⁵¹ De fet, el terme *focacia* està molt més estès en la nostra documentació que no pas el terme *placenta*, recuperat del llatí clàssic.

¹⁴⁸ Vid. ThLL s.u. *placenta*.

¹⁴⁹ Vid. DELL s.u. *placenta*.

¹⁵⁰ CARNEVALE (2011) 517.

¹⁵¹ BALARI (1899) 596-597.

El mot *placenta*, amb el sentit originari de ‘coca, pastís’, tingué escassa continuïtat en les llengües romàniques, on, en canvi, perdurà el llatí *focacia*. Només el romanès conserva el substantiu *plăcintă* com a denominació d’un tipus de pasta o pastís.¹⁵² D’altra banda, sí que s’ha conservat el llatí *placenta* en tot el territori romànic com a terme mèdic i botànic: cat., fr., esp., pg. i it. *placenta* i rom. *placentă*.¹⁵³

¹⁵² Vid. REW s.u. *placenta*.

¹⁵³ Vid. DIEC s.u. *placenta*.

2.1.2.3 Dolços**nebula**

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Mot propi del llatí medieval, provinent del clàssic *nebula*, *-ae* ‘boira, vapor’, i també ‘substància fina’, amb desplaçament semàntic, en època medieval, per a designar un ‘full prim de pasta de farina cuita’.

SIGNIFICAT:

‘Full prim de pasta de farina cuita’, ‘oblia’, ‘neula’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *neula*, occ. med. *neola*, *neula*, fr. med. *niule*, *neule*.¹⁵⁴

TESTIMONIS:

- (1) **1098** DACCBBarcelona 1654, p. 2559: et donet nobis prenominatus Petrus Umberti anuatim, in sollempnitate Ascensionis Domini, refeccionem pigmenti atque nebularum.
- (2) **1100** Baraut, *DocUrgell* 1181 (Urgellia 8, p. 108): et per I quemque annum donet predicto Raimundo ad iam dicte canonice ipso censu quod ego solitus sum donare, sextarium I de pigmento et nebulas ad initium XL.
- (3) **1174** Chesé, *DipÀger* 471, p. 808: in natiuitate Domni, in Epiphania, in purificatione beate Marie, in Septuagesima, in Pascha, in Ascensione Domni, in Pentecosten, in festiuitate apostolorum Petri et Pauli, in asumpcione beate Marie, in festiuitatibus beati Augustini et Omnium Sanctorum, dominica prima aduentus Domni duo genera carnum et pigmentum cum IIII nebulis ministrentur.

COMENTARI:

El terme llatí *nebula* (< gr. νεφέλη, -ης ‘núvol’) significa originàriament ‘boira’. Metafòricament, s’usà també per a denominar una matèria fina, quasi transparent. Així, en Petroni es troba *nebula lineae* referit a una vestimenta (PETR. 55, 6) i, en Marcial, el mot apareix designant una placa de metall molt

¹⁵⁴ Per a més formes franceses, uid. FEW s.u. *nebula*.

fina (MART. 8, 33, 3). Posteriorment, a partir d'aquesta segona accepció, el terme *nebula* s'emprà per a donar nom al 'full prim de pasta de farina cuita' o 'oblia', sentit que es considera propi d'època medieval.¹⁵⁵ Es documenta ja en glosses: *collyridas: cibus quem nos nebulam dicimus* (GLOSS. V 494, 73); i també, sota la forma *nefela*, en les notes Tironianes (NOT. Tir. 109, 32). A més a més, el mot es troba ben testimoniats també en documentació gal·loromànica.¹⁵⁶

Pel que fa al corpus documental d'aquest treball, les *nebulae* apareixen tan sols en tres testimonis, sempre acompanyades de la beguda anomenada *pigmentum* (uid. s.u.), que juntes constituïen una menja exclusiva que es prenia en festivitats o en dates assenyalades. El testimoni n. 3, un document d'Àger on l'abat de Sant Pere d'Àger dicta les normes de distribució del menjar per als canonges, conté una relació extensa de les festes en què es consumien neules i piment.

La tradició d'acompanyar les neules amb el piment és suficientment testimoniada en d'altra documentació i obres literàries catalanes. Es troba en un document datat de l'any 1285: «e si no trob hom neules ne piment, fruyta seca o fresca abastament».¹⁵⁷ Així mateix, es recull en les *Ordinacions* del rei Pere III d'Aragó: «quant neules o coses que ab piment són acostumades de menjar pos devant nós en la taula».¹⁵⁸ També Francesc Eiximenis en fa esment en la seva obra *Lo Crestià* (s. XIV): «e a la fi clarea ab neules e piment, per tota la hivernada» (*Lo Crestià, Terç del Crestià CCCLIV*).

Segons sembla, en aquesta època, la forma de la *nebula* era aplanada i arrodonida; la tècnica de caragolar la pasta en forma de canó, com es fa avui dia, seria posterior. Ramon Llull encara parla de la neula prima i ampla: «I mestre gità per Ia finestra Ia neula, la qual embiax se moch tota hora tro a la terra. Aquell maestre demanà a un seu scolà per qual natura la neula era cahude per linya obliqua, e no per linya dreta. Lo scolà respòs, e dix que la neula, cor és prima e ample, cau per l'àer de biaix» (*Mer. II, 17*).¹⁵⁹ No obstant això, la «verga de argent» esmentada en un document català de l'any 1342 podria

¹⁵⁵ Vid. FEW s.u. *nebula* i Diez s.u. *nevula*.

¹⁵⁶ Vid. DuCange s.u. 2 *nebula* i GlossArch. s.u. *nieulle*.

¹⁵⁷ Vid. DCVB s.u. *piment*.

¹⁵⁸ Vid. DCVB i DECat s.u. *neula*.

¹⁵⁹ Vid. GGLul-lià s.u. *neula*.

tractar-se ja de l'estri per donar forma de canya a la neula: «I verga de argent que serveix a turrar neules».¹⁶⁰

Del terme *nebula* 'neula' se'n derivà el substantiu *nebularii* (> cat. *neuler[s]*), que dóna nom a l'estri emprat per a elaborar les neules i que es troba testimoniats ja en la nostra documentació, al costat d'altres utensilis culinàries (uid. s.u. *nebularii*).

Des del punt de vista morfològic, no es testimonia cap variant del terme *nebula*. Pel que fa a la forma catalana *neula*, Coromines no la documenta fins al segle XIV. No obstant això, cal dir que la forma catalana *neulers* ja apareix en un document datat de l'any 1101 (uid. s.u. *nebularii*), la qual cosa posa de manifest que, en aquest moment, existiria igualment la forma catalana *neula*, malgrat que en la nostra documentació aparegui sempre sota la forma llatina *nebula*.

El substantiu *nebula* amb l'accepció de 'neula, oblia' ha romàs tan sols en català i en les llengües del territori gal·loromànic.¹⁶¹

¹⁶⁰ Vid. DECat s.u. *neula*.

¹⁶¹ Vid. REW i FEW s.u. *nebula*.

2.2 Hortalisses

alium

VARIANTS I FORMES:

Pl. alliis, alos.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *ālium*, *-ī* ‘all’.

SIGNIFICAT:

‘All’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *all*, occ. med. *alh*, fr. *aïl*, esp. *ajo*, pg. *alho*, it. *aglio*, rom. *aiu*.

TESTIMONIS:

- (1) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 34, l. 28: uigilia sancte Mariae mediante augusti uenit regina. Et dispensauit inter olei et cebas et piper et alias menutias cuzine II solidos et I denarium ... et piper II denarios et alos et cebas II denarios et cera III denarios.
- (2) **1189** Sangés, *DocGuissona* 246, p. 257: et in omnibus suis dominicaturis de omnibus meis hominibus de pane et de uino, de carne et de lana, de lino, de ca[nnamares? de...] de alliis, de ceris, de porris, de molinis et de omnibus aliis rebus unde decimum exit et exire debet.

COMENTARI:

El mot llatí *alium* ‘all’ es testimonia des de Plaute, i apareix, a partir del segle I dC, sota la forma vulgar *allium*, d’on deriven les formes romàniques que n’han perviscut.¹⁶²

Dins del corpus documental treballat, el present mot es testimonia en un document, que sobrepassa, per poc, l’any 1150, i en un altre de posterior, de 1189. El testimoni n. 1 es tracta d’un document on s’hi recullen les despeses fetes a Vilamajor per als afers del comte; els alls s’hi esmenten al costat del pebre i les cebes, que són considerats, tots ells, “menudeses de la cuina” (*menutias cuzine*), és a dir, allò que servia per a condimentar. D’altra banda, en el testimoni n. 2,

¹⁶² Vid. ThLL, DELL i LEW s.u. *alium*.

els alls s'esmenten al costat dels porros i d'altres productes que conformen la dècima.

Tot i que en la nostra documentació els alls hi apareixen esmentats a partir de mitjan segle XII i d'una manera escassa, Gual afirma que el seu cultiu i consum deuria ser general a tota la Península Ibèrica durant l'època medieval, ja que és un producte que abunda en la documentació d'aquest territori, almenys des del segle XIII.¹⁶³ A l'Edat Mitjana, aquest bulb s'emprava especialment per a les salses i com a condiment per a les carns rostides, sobretot de volateria.¹⁶⁴

Pel que fa a la seva morfologia, el mot es troba testimoniats sota la forma *alos*, potser llatinització del mot català *all*, documentat en textos medievals catalans sota la forma singular *ayl* i plural *ayls* i *alls*.¹⁶⁵ La grafia *alliis* del testimoni n. 2 segueix la forma *allium* testimoniada ja al segle I dC, com ja ha estat dit.

El llatí *allium* ha pervingut a totes les llengües romàniques, si bé a través de la forma *allium* (i *alliis*), que apareix en època imperial.

¹⁶³ GUAL (1976) 202.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Vid. DECat i DCVB s.u. *all*.

almols

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Mot català, provinent del llatí *holus molle* ‘verdura blana, suau’.

SIGNIFICAT:

‘Armoll’ (hortalissa semblant al blet).

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *almoll*, cat. *armoll*, occ. med. *armol*, occ. *armòu*, *ermòu*, esp. *armuelle*, pg. *armole*, *armola*.

TESTIMONIS:

- (1) **1042-1075** Baraut, *DocUrgell* 899 (Urgellia 7, p. 30): et habet episcopum in Sanauga per usaticum in mansiones legna et kols et almols et fromaticos et ouis.

COMENTARI:

La forma lexicalitzada (*h*)*olus molle* apareix en una glossa del segle VIII on es defineix com un tipus d’hortalissa: *olus molle: genus erbe ortulane*.¹⁶⁶ D’altra banda, Isidor alinea *ollus molle. [...] atriplex. brassica. oliastrum* (ISID. *orig.* 17, 10, 16), la qual cosa condueix a pensar que l’*ollus molle* i l’*atriplex* (nom que rebia en llatí clàssic l’armoll) eren o bé sinònims o bé designacions de plantes molt semblants.

En la documentació treballada, el mot que ens ocupa apareix tan sols en un document, que conté una relació dels drets que percebia la mitra d’Urgell a les cases de Sanaüja. Els armolls hi són esmentat juntament amb les cols i altres aliments, com el formatge i els ous.

Fora de la documentació de territori català, el mot apareix també en un document de Narbona datat de l’any 1127, sota la forma *armollibus: a pascha usque ad ascensionem Domini in tertiis et in quintis feriis aliquando, nec semper, liceat illis dare carnem sale conditam cum armollibus, uel cum aliis bonis et sanis herbis*.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Vid. MLW s.u. *holus*.

¹⁶⁷ Vid. DuCange s.u. *armollis*.

Comptar només amb un sol testimoni en la nostra documentació no causa, en aquest cas, cap dubte que, efectivament, es tracta d'aquest tipus d'hortalissa, no només pel fet que apareix en un altre text fora del territori, sinó també perquè el mot està ben documentat en català medieval, amb la forma *almoll*, i les seves variants. Alguns exemples d'aquest es troben en un document de Cervera de 1373: «saquet, quaix de erba, semblant laor de almoylls, 13 onçes»;¹⁶⁸ en la traducció catalana del *Regiment de sanitat* atribuït a Arnau de Vilanova: «letugues o berdolagues, ho encare almoylls ho bledes» i «en stiu letugues e borratges e aumolls»;¹⁶⁹ i també al *Libre que feu Macer de les herbes quina virtut han*, del segle XV: «dien los doctors que almoyll es fort en lo primer grau e vmit en lo segon, e fa ben exir a cella aquells qui la menjen».¹⁷⁰

Pel que fa a la seva morfologia, el mot apareix en el testimoni recollit sota una forma plural que es troba pràcticament al final d'un procés d'evolució fonètica, que partiria del sintagma *holus molle* per arribar, mitjançant un procés de lexicalització, al català medieval *almoll* i a l'actual *armoll*.¹⁷¹ Amb tot, la forma *almols* és variant gràfica d'*almolls*, ambdues amb el mateix valor fonètic, i, per tant, el testimoni aportat, ja citat per Coromines i el GMLC,¹⁷² conté la primera aparició del mot català.

Els continuadors romànics del sintagma lexicalitzat *holus molle* es troben tan sols en una part del territori gal·loromànic i en el territori iberoromànic. Si bé la forma catalana ja es documenta a la segona meitat del segle XI (n. 1), el primer testimoni del mot espanyol *armuelle* data de finals del segle XV.¹⁷³

¹⁶⁸ Vid. DECat s.u. *armolls*.

¹⁶⁹ Vid. DCVB s.u. 2 *armolls*.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Vid. DECat s.u. *armolls*.

¹⁷² Ibid. i GMLC s.u. *almols*.

¹⁷³ Vid. DCELC s.u. *armuelle* i DECat s.u. *armolls*.

caulis

VARIANTS I FORMES:

Pl. cauli, caulos, cauls, cols (k-).

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *caulis*, *-is* ‘tija, planta; col’.

SIGNIFICAT:

‘Col’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., esp. *col*, occ. med. *caul*, fr. *chou*, pg. *couve*, it. *cavolo* (< ll. td. *caulus*).

TESTIMONIS:

- (1) **1041-1075** (Urgell) Miret, *Aplech*, p. 383: legna, kols, almols, formaticos, ouis.
- (2) **ca. 1075** Miret, *Antig text*, p. 12: exceptus pallea et ligna e cauls e porres e cebes e fruita.
- (3) **1162** Baraut, *CartAndorra* I 61, p. 193: de fructibus siquidem omnibus et lanificiis, pullis et uedels, porcis gallinis et ouis, nabs et cols, donemus fideliter temporibus suis.
- (4) **[1184]** Bisson, *Fiscal Acounts* II 52, p. 120, l. 1: hec est dispensa comitis Prouence quando fuit apud Perpinianum ... Cauli VI denarios. Ligna II solidos. Piper VIII denarios ... Inter ligna et caulos et acetum et orugam et cepe IIII solidos ... Vinum X denarios. Ligna IIII denarios. Caulos XIII denarios.

COMENTARI:

El terme llatí *caulis* designava, en origen, la tija de les plantes i posteriorment, per metonímia, la pròpia planta o hortalissa, especialment la col, que era designada pròpiament mitjançant el terme *brassica*, *-ae*.¹⁷⁴ A partir d'època tardana, es testimonien diferents formes del mot: *caulus*, *cōlus* i *cōlēs*, i el femení *caula*.¹⁷⁵ Segons Cató, la col era l'hortalissa més important: *brassica est quae omnibus holeribus antistat* (CATO agr. 156).

¹⁷⁴ Vid. DELL s.u. *caulis*.

¹⁷⁵ Vid. ThLL s.u. *caulis*.

En el corpus documental estudiat, el present mot hi té un testimoniatge escàs, especialment abans del segle XII. En tots els casos, les cols hi són esmentades al costat d'altres hortalisses, com els armolls, els porros, les cebes i els naps. Segons Gual, la col apareix com un producte molt abundant –especialment com a complement alimentari– en documentació dels segles XIII-XIV de la Corona d'Aragó.¹⁷⁶

En el terreny morfològic, els testimonis recollits permeten observar una clara romanització del mot, especialment les formes *kols* o *cols* (n. 1 i n. 3), i també la forma *cauls* (n. 2), mig llatinitzada. De fet, el testimoni n. 1, ja citat per Coromines i el GMLC,¹⁷⁷ conté la primera aparició del mot català. D'altra banda, les formes *cauli* i *caulos* del testimoni n. 4 presenten una alteració de flexió respecte a l'original, seguint la forma *caulus*, ja testimoniada en llatí tardà, com s'ha dit més amunt.

El terme llatí *caulis* ha pervingut en la major part de les llengües romàniques, tret del romanès. Pel que fa al gènere del mot –masculí, en origen–, el català i el grup iberoromànic el transformà en femení, mentre que l'italià i el grup gal·loromànic ha mantingut el masculí. De fet, com ja ha estat exposat anteriorment, el mot *caulis* patí aviat diferents alteracions de flexió que acabaren donant com a resultat noves formes, com el masculí *caulus* (> it. *cavolo*) i el femení *caula*.

¹⁷⁶ GUAL (1976) 275

¹⁷⁷ DECat s.u. *col* i GMLC s.u. *caulis*.

cepa

VARIANTS I FORMES:

Pl. cepe, cebas, cebes, cibas.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *cēpa* (*cae-*), *-ae* ‘ceba’.

SIGNIFICAT:

‘Ceba’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ. *ceba*, fr. med. *cive* (fr. *cive* ‘cebolí’), rom. *ceapă*.

TESTIMONIS:

- (1) **ca. 1075** Miret, *Antig text*, p. 12: exceptus pallea et ligna e cauls e porres e cebes e fruita.
- (2) **1101** Puig i Ferreté, *Gerri* II 82, p. 57: de alio orto terciam partem similiter det et operetur in istis ortis quantum poterit cepas.
- (3) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 34, l. 28: uigilia sancte Mariae mediante augusti uenit regina. Et dispensauit inter olei et cebas et piper et alias menutias cuzine II solidos et I denarium ... et piper II denarios et alos et cebas II denarios et cera III denarios.
- (4) **1161-1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): secunda feria more solito de carne porcina cum oleribus si fieri potest uel cepis.
- (5) **1162** Baraut, *CartAndorra* I 61, p. 193: decimas autem de agnis et de lana donemus semper ad festum sancti Iohannis Babtiste ... Cepas etiam similiter donemus ad festum sancti Iohannis.
- (6) **1176** Baraut, *CartAndorra* I 76, p. 221: decimas quidem de agnis et lana et cepis donemus semper ad festum sancti Iohannis Babtiste.
- (7) **1178** Baraut, *DocUrgell* 1738 (Urgellia 10, p. 257): conuenimus uobis dare ipsas decimas fideliter ... agnos, uitulos, lanam, cepe ceteraque omnia que ad usum decimarum spectare dinoscuntur, sine retentu in festo sancti Iohanis Babtiste.
- (8) **[1181]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 39, p. 102, l. 10: in oleo VI solidos. In mel II solidos. In cibas IIII denarios. In castanies II solidos ... In sale II denarios. In cibas IIII denarios.
- (9) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 120, l. 11: inter ligna et caulos et acetum et orugam et cepe IIII solidos ... Diuenres III solidos et IIII denarios

in piscibus XX denarios unum et III denarios in pipere et cepis et cominum V denarios fructus et I denarium panem.

- (10) [1175-1185] Bisson, *Fiscal Accounts* II 56, p. 129, l. 4: in espinax et cepe XIII denarios.

COMENTARI:

El mot *cepa*, escrit també *caepa*, es testimonia, en l'Antiguitat llatina, des d'època arcaica per a designar la ceba. Isidor l'emparenta amb el mot *caput* per l'aspecte del bulb: *caepa uocatur, quia non aliud est, nisi caput* (ISID. *orig.* 17, 10, 12).¹⁷⁸

El terme llatí *cepa* 'ceba' apareix en uns pocs documents del corpus llatí de la Catalunya altmedieval. De fet, en la documentació dels segles IX, X i la major part del segle XI no es troba rastre d'aquest mot. Estrictament tan sols dos dels testimonis aportats encaixen dins dels termes cronològics d'aquest treball, si bé ha estat oportú referir igualment alguns testimonis posteriors per tal de contextualitzar millor el mot en qüestió.

En quatre testimonis (n. 3, n. 8, n. 9 i n. 10) les cebes són incloses en diferents recomptes de despeses, tres d'ells d'afers comtals i reials (n. 3, n. 8 i n. 9). Com indica el testimoni n. 3 les cebes són considerades *menutias cuzine*, juntament amb l'oli i el pebre; eren emprats, per tant, com a condiment. De fet, en els documents n. 8 i n. 9 es llegeix que les cebes són comptades amb altres condiments, a part de l'oli i el pebre, com el vinagre, la mel, les castanyes o la sal. Només en els testimonis n. 1 i n. 3 apareixen al costat d'altres hortalisses: les cols, els porros i els espinacs. A més, el testimoni n. 4, on s'indica la distribució del menjar per als canonges de la Seu d'Urgell, confirma que les cebes es menjaven com a condiment o acompanyament, en establir que els dilluns havia de ser servida, *more solito*, carn de porc amb llegums o bé cebes.

D'altra banda, els documents n. 5, n. 6 i n. 7 inclouen les cebes dins d'un tribut consistent en anyells, llana i cebes i que havia de ser entregat en la festivitat de sant Joan Baptista.

Pel que fa a la morfologia del present mot, en alguns testimonis recollits ja s'hi troben traces de romanització. Així, en el n. 3 la forma *cebas* presenta la sonorització de l'oclusiva labial en posició intervocàlica; i encara va més enllà

¹⁷⁸ Vid. ThLL s.u. *cepa*.

el testimoni n. 1, on la forma *cebes* hi consta plenament catalanitzada, amb la sonorització esmentada i la presència del sufix del plural femení *-es*; aquest testimoni de vora l'any 1075 conté, de fet, la primera aparició del mot català. A la fi, es recull també la variant *cibas* (n. 8), que apareix ocasionalment en un document de finals del segle XII, on s'observa el tancament vocàlic de *e* a *i*, com ocorregué en el mot francès *cive*.

Pel que fa a les diferents llengües romàniques, algunes mantingueren el llatí *cepa* i d'altres prengueren la seva forma diminutiva *cepul(l)a* (cf. esp. *cebolla*, pg. *cebola* i it. *cipolla*).¹⁷⁹ Fins i tot en català també en derivà el mot *cebolla*, i en occità *cebola*, conservant una diferència de significat respecte a *ceba*, tal i com aporta Coromines, segons el qual la *cebolla* seria un tipus concret de *ceba*.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Vid. REW s.u. *cepulla*.

¹⁸⁰ DECat s.u. *ceba*.

herba

VARIANTS I FORMES:

erb-.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *herba*, *-ae* 'herba, planta'.

SIGNIFICAT:

1. 'Herba; camp d'herba'.
2. 'Planta'.
3. 'Hortalissa, verdura'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med. *herba*, occ. *èrba*, fr. *herbe*, esp. *hierba*, pg. *erva*, it. *erba*, rom. *iarbă*.

TESTIMONIS:

- (1) **1024** Junyent, *Oliba* Dip. 79, p. 127: [tam de montibus quam de boschis, et de ortis, et de omni genere herbarum que ad ortum uel campum pertinet ad seminandum, uel aquaticum, et ouorum Pasche, et etiam lane ouium quorumque in hac predicta parrochia manebunt ad tercium].
- (2) **1039** DACCBBarcelona 572, p. 1006: et est ipsa terra uenduda per grandine necessitatis, ut illas uinditricas non abent nichilque manducare neque bibere nisi erbas de ipsos campos.
- (3) **1058** CDipSGirona 280, p. 290: et conuenit ... ut de ipsos placitos de predicta honore de Fonolleres abeat predictus Petrus duas partes et illos terciam et exceptus mancuso I et faciant alberga in ipsa honore, una cum ciuada et alia cum erba.
- (4) **1090** DipPoblet 38, p. 52: et donamus uobis pala et erba in castrum Auela et medietatem de ipsa ciuada qui debet ad me Bernad Oromir.
- (5) **1145** CSCugat III 960, p. 141: et non liceat nobis in omni iam dicto honore forciam uel questam facere, aut erbam et cibariam uel paleam accipere, neque seniore ibi alium mittere, nisi nos et successores nostros.
- (6) **1174** Chesé, *DipÀger* 471, pp. 808-809: secunda feria, quarta et sabbato tria oua cum caseo et cum legumine uel erbis singulis clericis ministrentur ... Dominicis diebus et quintis feriis aduentus Domni et Quadragesime tria fercula, primum de erbis, secundum de leguminibus, tercium de piscibus. Et

singulis aliis diebus unum de erbis, alterum de leguminibus. Fructus autem suo tempore ad sufficienciam ministrari decreuimus.

- (7) **1184** LFeud. I 467, p. 496: habent eciam rex et regina quod sarraceni tendarii emant olera herbarum siue ortalicia sui orti moderato.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *herba* es testimonia durant tota la llatinitat amb el sentit de ‘planta, herba’; d’altra banda, en un passatge de Ciceró, apareix aquest mot amb el sentit de ‘verdura, hortalissa’: *fungos, heluellas, herbas omnes ita condiunt* (CIC. *fam.* 7, 26, 2).

En el corpus documental d’aquest treball, el substantiu *herba* s’hi testimonia fent referència a diferents realitats. A banda del sentit pròpiament d’‘herba’ o ‘camp d’herba’,¹⁸¹ el present mot es troba, en els documents, designant plantes d’hort (n. 1 i n. 7) i, fins i tot, les pròpies hortalisses o verdures, és a dir, el fruit (n. 6). D’altra banda, l’*herba* s’esmenta, en alguns casos, al costat de la civada i la palla, casos en què, ja tallada com a farratge, deuria ser destinada als animals (n. 3, n. 4 i n. 5).

Des del punt de vista morfològic, cal subratllar que el mot apareix escrit majoritàriament sense *h* inicial.

El llatí *herba* ha romàs en totes les llengües romàniques amb el mateix significat.

¹⁸¹ Cf., en les enumeracions de propietats: *uindimus tibi predictas terras, ermas et cultas, et uineas, et casas, et curtes et superposito, et silua et erba, et lapides et ligna et omnes nostras portiones quod nos tenemus in nostras potestatem* (941 CSCugat I 20, pp. 21-22); *sic donamus uobis per liberum et franchum alaudem, cum herbis, pascuis, nemoribus, siluis, garrigis, petris, lignis, rochis, aquis, ueductibus et reductibus, introitibus et exitibus, terris cultis et heremis, plantis et arboribus cuiuscumque generis* (1066 DipPoblet 20, p. 37).

holus

VARIANTS I FORMES:

ol-, oleo.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *holus*, *-eris* ‘verdura, hortalissa’.

SIGNIFICAT:

‘Verdura, hortalissa, llegum’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **977** Bolòs, *Serrateix* 22, p. 96, adn. 12: habeant uictum et uestitum secundum consuetudinem et regulam Sancti Benedicti, et propter indigentiam huius terrae aut necessitatem leguminum uel olera aut alio quod casu unde uiuere possint, donamus et constituimus eis edendi et recreandi quicquid habere poterunt in refectioem.
- (2) **1061** Baraut, *DocUrgell* 732 (Urgellia 6, p. 103): uindimus tibi ipso orto totum ab integrum cum sua olera siue cum suis arboribus diuersi generis uel quiquid ad eandem ortum pertinent.
- (3) **1094** DACCBBarcelona 1598, p. 2477: ex illis frugibus, quos Deus ibi dederit, tam de arboribus quam de oleribus atque ex uiminarios, donetis predictae Canonice medietatem atque decimam fideliter.
- (4) **1142** CPoblación 59, p. 97: de ortis uero, singulis annis pro unoquoque anno dabunt duodecim denarios, et agrarium de oleribus, de uitibus, de arboribus, et de hiis que ibi hedificabuntur.
- (5) **[1153-1158]** DipTortosa 35, p. 85: in pane intelligimus siue de oleo: frumentum, ordeum, siliginem, spelta, omnia legumina et omnia milia et omnia ortalicia.
- (6) **1161-1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): secunda feria more solito de carne porcina cum oleribus si fieri potest uel cepis, sin autem quadrans arietis tribus detur canonicis.
- (7) **1184** LFeud. I 467, p. 496: habent eciam rex et regina quod sarraceni tendarii emant olera herbarum siue ortalicia sui orti moderato.

COMENTARI:

El terme llatí *holus*, testimoniats des d'època arcaica, té el sentit genèric d'hortalissa, verdura, llegum', i conviu amb la forma *olus*, sense *h* inicial, forma pròpia de la llengua rústica.¹⁸² Aquest terme s'especialitzà també amb el sentit de 'col' per ser aquesta l'hortalissa per antonomàsia.¹⁸³

En la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, el mot *holus* hi apareix testimoniats escassament. Pel que fa al seu significat, en alguns casos, el mot sembla que faci referència més aviat a la planta hortalissa (n. 2, n. 3 i n. 4), mentre que, en d'altres, designa clarament el fruit d'aquestes plantes (n. 1, n. 6 i n. 7). En el cas del testimoni n. 5, el terme *oleo* (que ha de ser variant d'*holus* i no una forma d'*oleum* 'oli') sembla que inclou tant *legumina* com *ortalicia*.

Des del punt de vista morfològic, el terme apareix generalment sota la grafia *ol-*, grafia ja present en l'Antiguitat llatina, com s'ha dit més amunt. Cal fer notar, igualment, la forma irregular *oleo*, que, pel context, es revela com una variant d'*holus* i no pas com una forma d'*oleum* 'oli'.

El llatí *holus* no ha perdurat en les llengües romàniques, on ha estat reemplaçat pel terme *legumen*, així com *hortalitia* (uid. s.uu.).

¹⁸² Vid. DELL s.u. *holus*.

¹⁸³ Ibid.

hortalitia

VARIANTS I FORMES:

ortalici-.

ETIMOLOGIA:

Forma plural d'*hortalitium* 'hort petit', diminutiu format sobre el llatí vulgar *hortale* 'hort gran', i aquest derivat del clàssic *hortus*, *-i* 'clos, jardí, hort'.

SIGNIFICAT:

'Verdures o plantes comestibles conreades a l'hort', 'hortalisses'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *hortalissa*, occ. med. *ortalissia*, *ortalessia*, *ortaleza*, occ. *ortalécia*, esp. *hortaliza*, pg. *hortaliça*.

TESTIMONIS:

- (1) [1153-1158] DipTortosa 35, p. 85: in pane intelligimus siue de oleo: frumentum, ordeum, siliginem, spelta, omnia legumina et omnia milia et omnia ortalicia.
- (2) 1177 DipPoblet 589, p. 430: tali scilicet modo ut uos et omnes successores uestri donetis inde mihi et successoribus meis in perpetuum medietatem panis et uini et omnium fructuum quod habueritis illius hereditatis de Biuerol, preter ortaliciam qua ibi faciatis ad uestram domum per uestram expensam.
- (3) 1184 LFeud. I 467, p. 496: habent eciam rex et regina quod sarraceni tendarii emant olera herbarum siue ortalicia sui orti moderato.

COMENTARI:

Sobre el mot clàssic *hortus* 'clos, jardí, hort' es creà l'adjectiu *hortualis*, *-e* 'd'hort', testimoniats en època tardana. La forma del llatí vulgar *hortale* 'hort gran' sembla que és la substantivació d'aquest adjectiu i la base del diminutiu *hortalitium* (també, *hortalicium*), que es testimonia en època medieval designant un 'hort petit'; tant Du Cange com el MLW presenten testimonis amb aquesta accepció del mot.¹⁸⁴ Igualment, en el corpus documental treballat apareix també aquest terme (sota la forma *ortalici-*) donant nom a un 'hort petit': *dono namque uobis in donatione ipsum meum alaudem, id sunt, terris*

¹⁸⁴ DuCange s.u. *hortus* i MLW s.u. **hortalitium*.

uel uineis, et arboribus pomiferis uel impomiferis, et cassas, chasalicis, et ortis, ortalicis, cum solos et suprapositos (1071 AComtalPerg III 840, p. 1388).

El plural d'aquest mot, *hortalitia* (i *hortalicia*), així com *hortalia* (plural d'*hortale*), partint del sentit original de 'les coses que concerneixen l'hort', prengueren el sentit de 'verdures, plantes conreades a l'hort'; així és com Du Cange defineix aquest dos termes: "olera et alia id genus, quae in hortis nascuntur"; i n'aporta un testimoni per a cada mot: *pro rebus esculentis, hortaliitiis et similibus, qui non possit puniri pro frutos*,¹⁸⁵ *linum, legumina, airatia, hortalia, fructus*.¹⁸⁶ Per raó del seu valor col·lectiu, aquesta forma de plural acabà esdevenint, amb el temps, un substantiu de gènere femení que es troba encara en algunes llengües romàniques.

En el nostre corpus documental, el terme *hortale* (i el seu plural, *hortalia*) presenta sempre l'accepció d'hort' o bé 'terreny apte per a horts', però mai el sentit de 'verdura, hortalissa'.¹⁸⁷ D'altra banda, el plural *hortalitia* (escrit sempre sota la forma *ortalici-*) sí que hi apareix, encara que molt escassament i a partir de la segona meitat del segle XII, amb el significat de 'verdures o plantes conreades a l'hort'.

En el terreny morfològic, cal dir que el mot apareix sempre sota la forma *ortalici-*, en el seu procés fonètic romanitzant. La supressió de la *h* inicial pot venir donada per la influència del mot (*h*)*olus, -eris* 'verdura, hortalissa', de significat afí i que, ja des de la llatinitat arcaica, presenta sovint la grafia no aspirada (uid. s.u. *holus*). Dels tres testimonis recollits, dos presenten el mot en plural amb valor col·lectiu (n. 1 i n. 3), mentre que el n. 2 es troba ja en forma singular femenina (*ortaliciam*), mantenint el valor col·lectiu.

El terme *hortalitia* ha romàs, com a substantiu femení i singular, tan sols en les llengües romàniques del territori iberoromànic i gal·loromànic. Pel que fa al català, els primers testimonis del mot daten, segons Coromines, d'inicis del segle XIV,¹⁸⁸ si bé els testimonis aportats presenten una grafia ja romanitzant.

¹⁸⁵ DuCange s.u. *hortalia, hortalitia*.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Cf. 1020 CDipObarra 99, p. 88: *uindo uobis ipso ortale cum ipsas arbores ab integrum*; 1043 Miret, *Aplech*, p. 354: *et est ipsum alaudem uno maso et I terra et II ortales*.

¹⁸⁸ DECat s.u. *hort*.

porrum

VARIANTS I FORMES:

Pl. porres, porros.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *porrum* (-us), -i 'porro'.

SIGNIFICAT:

'Porro'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *porre*, cat., occ. med., pg., it. *porro*, occ. *pòrre*, fr. *poireau*, esp. *puerro*, rom. *por*.

TESTIMONIS:

- (1) **ca. 1075** Miret, *Antig text*, p. 12: exceptus pallea et ligna e cauls e porres e cebes e fruita.
- (2) **[1181]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 39, p. 102, l. 8: die sabbati. In espinax XVI denarios. In porris III solidos. In sale II denarios ... Die dominica. In espinax XVI denarios. In porris VII denarios. In sale II denarios.
- (3) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 121, l. 25: piper, cera, panis, ligna, uinum, porros et acetum et eruga et cepa VI solidos et II denarios.
- (4) **1189** Sangés, *DocGuissona* 246, p. 257: et in omnibus suis dominicaturis de omnibus meis hominibus de pane et de uino, de carne et de lana, de lino, de ca[nnamares? de...] de alliis, de ceris, de molinis et de omnibus aliis rebus unde decimum exit et exire debet.

COMENTARI:

En llatí conviuen la forma neutra *porrum* i la forma masculina *porrus* com a designació del porro.

En la documentació treballada, el present mot s'hi testimonia molt escassament. En tots els casos, els porros apareixen al costat d'altres hortalisses, com les cols, les cebes, els espinacs, els alls, i altres aliments. En època medieval, el porro era emprat sobretot com a condiment, si bé també se'n feia una minestra, anomenada *porrada*, on era l'ingredient principal.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Vid. CARNEVALE (2011) 533 i DCVB s.u. *porrada*.

Quant a la morfologia del mot, cal destacar la forma romanitzada *porres* que apareix en el primer testimoni recollit. Aquesta és una forma que es repeteix en documentació catalana posterior de territoris del nord-est i datats fora del nostre àmbit cronològic, però que permeten descartar que sigui un error d'escriptura. Així, un document de 1308 diu: «qui vuyla vendre fruita o pex o porres o cauls ... o tota altra ortalissa».¹⁹⁰ De la mateixa manera, en la versió catalana del *Regiment de Sanitat* d'Arnau de Vilanova, s'hi troba la forma *porres* reiteradament: «les raÿls de les quals usam comunament són aquestes: porres, cebes, ayls ... De les primeres 4 se deven guordar ... majorment si són crues: ço és de porres, ayls e cebes e ràvens; mas en iverne ... pot hom fer menjar de porres o de cebes; aquels, emperò, qui an morenes ... se deven tostemp guordar de porres e d'ayls».¹⁹¹ Fins i tot, es troba la forma singular *porre* en un text del segle XIV: «posat oli, e suc de porre».¹⁹² La forma *porre* (pl. *porres*), doncs, fou una variant catalana de l'època medieval (cf. occ. *pòrre*), que desaparegué aviat i quedà substituïda totalment per la forma *porro* en els textos catalans. *Porre* es testimonia per primera vegada en el testimoni aportat de l'any 1075 (n. 1), citat també per Coromines,¹⁹³ mentre el testimoni n. 3, de l'any 1184, es pot considerar el primer testimoni de la forma catalana *porro*, que Coromines no documenta fins a l'any 1268.¹⁹⁴

Finalment, tal i com s'observa a l'apartat corresponent, el llatí *porrum* (-us) pervingué en totes les llengües romàniques.

¹⁹⁰ Vid. DECat s.u. *porro*.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Ibid.

2.3 Llegums

cirons

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Mot romànic provinent de *cicero*, diminutiu del clàssic *cicer*, *-eris* ‘cigró’.

SIGNIFICAT:

‘Cigró’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 41, l. 27: dispensauit in cebas II solidos et III denarios et cirons XX denarios et I quarta de olei II solidos ... Et alio die gouis dispenserunt in cebas II solidos c<iro>ns XVIII denarios, mel VI denarios, olei XVIII denarios.

COMENTARI:

En la llatinitat antiga, s'empra el mot *cicer*, testimoniats des de Plaute, com a designació del cigró. Si bé el gènere del mot és neutre, a partir del segle VI sembla que es formà un masculí **cicere-*, que romandrà en algunes llengües romàniques.¹⁹⁵ D'altra banda, la forma de diminutiu *cicero*, testimoniada com a sobrenom (que acabà esdevenint nom propi), donà el català *ciuró* i *cigró*.

De tot el corpus documental estudiat, tan sols un document testimonia el present mot. Es tracta d'un document de mitjan segle XII, on s'hi relacionen les despeses fetes a Vilamajor per als afers comtals. Els cigrons s'hi esmenten en dues ocasions, al costat de les cebes, l'oli i la mel. Els cigrons i, en general, els llegums eren consumits molt sovint en èpoques d'abstinència de carn. Les despeses testimoniades es registren el mes de març, coincidint segurament amb l'època de Quaresma.

Quant a la morfologia del mot, l'únic testimoni recollit presenta la forma ja romanitzada *cirons*. Es tracta d'una forma derivada de la forma diminutiva

¹⁹⁵ Vid. ThLL i REW s.u. *cicer*.

cicero, i no del positiu *cicer*, que acabà donant el català *ciuró*, i plural *ciurons*. Segons Coromines, la documentació antiga del mot en català presenta sempre *ciuró*, i la forma *cigró*, de datació posterior, seria un derivat de la primera. L'autor dóna com a primera datació del mot pròpiament català un document de 1249, la lleuda de Cotlliure, on s'hi testimonia la forma *ciurons*.¹⁹⁶

A banda del català, els diferents continuadors romànics provenen de diverses formes del mot. El llatí *cicer* ha romàs en territori gal·loromànic (occ. med. *cezer*, fr. med. *çoire*, fr. [pois] *chiche*) i italaromànic (it. *cece*). D'altra banda, una forma masculina **cicere-*, que s'anà estenent a partir del segle VI, ha pervingut a l'espanyol i portuguès *chícharo* i a altres llengües itàliques.¹⁹⁷

¹⁹⁶ DECat s.u. *cigró*.

¹⁹⁷ Vid. REW s.uu. *cicer* i *cicero* i FEW s.u. *cicer*.

faba

VARIANTS I FORMES:

Pl. fauas, faues, fabias, faba.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *faba*, *-ae* 'fava'.

SIGNIFICAT:

'Fava'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., pg., it. *fava*, fr. *fève*, esp. *haba*.

TESTIMONIS:

- (1) **ca. 1060** Mundó, *St. Pere de Vilamajor*, p. 241, l. 13: quartera I ordeï et punera I de faues.
- (2) **ca. 1060** Mundó, *St. Pere de Vilamajor*, p. 242, l. 48: quartera de faues.
- (3) **1122** ACA Ramon Berenguer III, núm. 247: V garbas de ciuada et singulos ciphos plenos de fabis.
- (4) **1124** CSCugat III 876, p. 71: per ipsum molinum ad s. Cucuphatis ... migera I de fauas.
- (5) **1132** CSCugat III 918, p. 105: ut illos qui tenerint donent semper migera I de fabias per unumquemque annum ad predictum locum.
- (6) [**ca. 1160-1161**] Bisson, *Fiscal Accounts* II 11, p. 56, l. 4: et II [...] de faes et I modiu<s> et VIII sextari<i> de frument<o>.
- (7) **1161-1162** Baraut, *Doc Urgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): in Aduentu quidem et Quadragesima cibi cum bono oleo et pipere ita quod tercius cibus sit faba fracta uel siceres dentur.

COMENTARI:

El mot llatí *faba* 'fava' es testimonia ja des d'Enni i Plaute.

La nostra documentació ofereix alguns testimonis del present terme, mai abans, però, de mitjan segle XI. El mot *faba*, que apareix sempre en plural i sota diverses formes, es troba al costat d'altres termes referents a aliments, especialment cereals (n. 1, n. 3 i n. 6), ja que cereals i llegums sovint eren entesos com una mateixa realitat (uid. s.u. *legumen*).

En època medieval, la fava era el llegum més important i difós, i es consumia tant seca com fresca.¹⁹⁸

Quant a la diversa morfologia del mot, destaca la forma *faba* emprada com un neutre plural, així com la grafia *faua* i el plural del tot romànic *faues*. Els testimonis n. 1 i n. 2, ja recollits pel GMLC,¹⁹⁹ constitueixen la primera datació del mot català, que Coromines no testimonia fins al segle XIII.²⁰⁰

¹⁹⁸ Vid. CARNEVALE (2011) 224.

¹⁹⁹ GMLC s.u. *faba*.

²⁰⁰ DECat s.u. *fava*.

legumen

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *legūmen*, *-inis* 'llegum, verdura'.

SIGNIFICAT:

'Llegum'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *llegum*, occ. med. *leum*, fr. med. *leun*, fr. *légume*, esp. *legumbre*, pg., it. *legume*, rom. *legumă*.

TESTIMONIS:

- (1) **967** DipRosselló 448, p. 387: et precipio uobis ut omnem bladum meum que est in Monte Forchato uel in cunctis aliis locis, in comitatu Ressonionense, ipsas duas partes de uinnea et annona milium et legumen, donare faciatis propter remedium animae de ienitori meo uel de ienitrice mea.
- (2) **977** Bolòs, *Serrateix* 22, p. 96, adn. 12: habeant uictum et uestitum secundum consuetudinem et regulam Sancti Benedicti, et propter indigentiam huius terrae aut necessitatem leguminum uel olera aut alio quod casu unde uiuere possint, donamus et constituimus eis edendi et recreandi quicquid habere poterunt in refectioem.
- (3) **1020** AComtalPerg I 149, p. 446: uindimus uobis in aquam ex nostre munificencie Dei dono, ut inde inrigetis et enutriatis arbores et ortos uestros, linas uestros, cannabarios uestros uel agrorum segetum uestrorum ac uniuersa uestra plantaria, nemorum, uitium seu frugum quorumcumque generum atque seminum laboratores ac uniuersum genus legumina atque uniuerse nature genus annona.
- (4) **1044** Baraut, *CartAndorra* II ap. 4, p. 145: et de annata per conduit que abeo in ual de Annorra et in ipsa Sede et legumine quartas X de Guadall.
- (5) **1049** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1069, p. 381: et donet per singulos annos prelibate canonice de frugibus et omni annona et legumine XI partem, que uulgo dicitur tascha, et de uino quartam partem.
- (6) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 203): ad Guitard et muliere sua quinalls IIII de uino ateserato qui est in Ventenags et mea parte [de]legumina.

- (7) **1079** Ordeig, *Dotalies* 241, p. 246: tunc temporis possidebat prenominata ecclesia tertiam partem ex omni decimo quodcumque ullo modo exiit ab omni parroechia sua de pane et uino et carne de lana et lino cannaboque ac legumine et ex omnibus causis undecumque debet decimum exire.
- (8) **[1153-1158]** DipTortosa 35, p. 85: in pane intelligimus siue de oleo: frumentum, ordeum, siliginem, spelta, omnia legumina et omnia milia et omnia ortalicia.
- (9) **1167** Baraut, *DocUrgell* 1616 (Urgellia 10, pp. 137-138): damus etiam in Meranages et eius terminis XV kafisos de bono frumento et VI modios de optimo uino ad mensuram Agromontis et XII kafisos de ordeo et totam decimam leguminum omnium tocius termini de Meranages.
- (10) **1174** Chesé, *DipÀger* 471, pp. 808-809: secunda feria, quarta et sabbato tria oua cum caseo et cum legumine uel erbis singulis clericis ministrentur ... Dominicis diebus et quintis feriis aduentus Domni et Quadragesime tria fercula, primum de erbis, secundum de leguminibus, tertium de piscibus. Et singulis aliis diebus unum de erbis, alterum de leguminibus. Fructus autem suo tempore ad sufficienciam ministrari decreuimus.
- (11) **1188** Bach, *Sta. Maria de Solsona* 69, p. 106: si uero seminaueris ibi frumentum uel legumen uel aliquid aliud dones nobis tertiam partem fideliter et bracatge et medietatem de batedura ita quod nihil seminis ibi mitamus.

COMENTARI:

El terme llatí *legumen* es testimonia, des d'època clàssica, com a terme genèric, que inclou l'accepció de 'verdura' i 'llegum'. Sembla que, en origen, el mot feia referència només a les verdures amb beina, ço és els llegums, per oposició al genèric *holus* 'verdura, hortalissa'.²⁰¹ A més a més, posteriorment el terme es testimonia encara amb sentit més ampli, incloent també l'accepció de 'cereal'; aquest ús apareix en un passatge de Col·lumela, on el mot *legumen* inclou tant llegums com cereals: *leguminum genera cum sint complura, maxime grata et in usu hominum uidentur faba, lenticula, phaselus, cicer, cannabis, milium, panicum, sesama, lupinum, linum etiam, et ordeum, quia ex eo ptisana est* (COLVM. 2, 7, 1). Gual afirma que, també en època medieval, aquest terme

²⁰¹ Vid. DELL i LEW s.u. *legumen*.

no feia referència tan sols al fruit o llavor que es cria en beines, sinó que incloïa també els grans o cereals.²⁰²

En el corpus treballat, el terme *legumen* hi té un testimoniatge notable i apareix sempre amb sentit col·lectiu i genèric, sense especificar-se, en cap cas, el llegum concret a què hom fa referència. En un cas, sembla que el terme denomina més aviat les plantes lleguminoses (n. 3), mentre que en els altres casos designa pròpiament els fruits o, millor dit, les llavors de les lleguminoses (n. 1, n. 2, n. 4, etc.).

A l'Edat Mitjana, el consum de llegums frescos era menys habitual que el dels llegums secs, els quals es consideraven com uns cereals de reserva, ja que podien conservar-se molt de temps, ja fos sencers, trencats o bé molts en farina. Segons afirma Carnevale, les faves eren el llegum més important, seguides, en ordre d'importància, dels cigrons i els pèsols, i en menor rellevància, de fesols i llenties.²⁰³

En el terreny morfològic, no es testimonia, en el nostre corpus, cap variant del mot *legumen*. S'hi observa, tanmateix, un ús indiferenciat del nombre, ja que tant el singular com el plural apareixen amb sentit genèric i col·lectiu. Segons Coromines, la primera aparició del mot pròpiament català *llegum*, no es dona fins a l'any 1249, a la lleuda de Cotlliure: «sester de legum».²⁰⁴

En les llengües romàniques, *legumen* acabà suplantant el terme *holus* amb l'accepció de 'verdura' i 'llegum'. En algunes llengües, el mot continuador del llatí *legumen* pot incloure, en el seu significat, qualsevol tipus de llegums i hortalisses; és el cas del fr. *légume*, l'esp. *legumbre*, el pg. *legume* i el rom. *legumă*; en canvi, en altres llengües, com el cat. *llegum* i l'italià *legume*, el terme s'ha especialitzat únicament com a denominació dels llegums secs o verds, mentre que s'empra el terme *verdura* (en ambdues llengües) per a designar la resta d'hortalisses.

²⁰² Vid. GUAL (1976) 345.

²⁰³ Vid. CARNEVALE (2011) 346.

²⁰⁴ Vid. DECat i DCVB s.u. *llegum*.

pisum

VARIANTS I FORMES:

Pl. pesos, pesus.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *pīsum*, -ī ‘pèsol’.

SIGNIFICAT:

‘Pèsol’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Occ. med. *pes*, fr. *pois*.

TESTIMONIS:

- (1) [989] DCBarcelona I 199, p. 410: concedo ad so<ro>ri mee Erme(n)truite ipsum ordeum et pesos quod habeo in Uilar de Abdela cum ipso uino quod ibidem est.
- (2) 998 DCBarcelona I 323, p. 558: concedo ad Cusca ... caficio I de ordio et sextarios II de milio et sextarium I de pesos et sextarios II de frument.
- (3) [1018] CSCugat II 467, p. 116: et concedo ad filia de Oliba de Caselas sextarios II de pesos ad filio de Rodullo.
- (4) 1023 AComtalPerg I 164, p. 471: et kaficios III et sestarios VIII de ordeo, et pesos sestario I et media emina.
- (5) 1040 AComtalPerg II 280, p. 633: et ad Gotfre presbiter sestario I de pesos et alio de ordio.
- (6) 1050 Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 351, p. 1109: in primis concessit a Sancti Laurentii de ipso Monte capra I et migera I de pesos pro anima sua ... Ad Esperando sacer migera I de pesos.
- (7) ca. 1060 Mundó, *St. Pere de Vilamajor*, p. 241, l. 13: quartera I de pesus ... et II t(er)canes de faues.
- (8) 1067 DACBarcelona 1154, p. 1814: iubeo filiis meis Poncio et Petro ut reddant predicto Bernardo migeres III de pesos quod ego illi debeo.
- (9) 1082 DACBarcelona 1412, p. 2193: hoc totum dedi cognata mea primum sestarium I ordeu, qui ualebat XXIII sol<ido>s, et media quartera de pesos et kaficios II de optimo uino.
- (10) 1095 DACBarcelona 1621, p. 2511: et prefato Umberto, cum filio suo, quartam unam inter pesos et ordeum.

COMENTARI:

El terme llatí *pisum* ‘pèsol’ no es testimonia abans de Varró, si bé ha de ser un mot més antic, com revela el cognomen *Piso*.²⁰⁵

La documentació treballada ofereix alguns testimonis del present mot, a partir de finals del segle IX. Sovint els pèsols hi són esmentats entre diferents cereals, com l'*hordeum*, el *milium* i el *frumentum* (n. 2, n. 4, n. 5, n. 9 i n. 10). Això es deu al fet que, ja d'antic, tant els llegums com els cereals es consideraven *legumina* (uid. s.u. *legumen*).

Pel que fa a la morfologia, la major part dels testimonis recollits sempre presenten el plural *pesos*, i en tan sols un document es testimonia la variant *pesus* (n. 7); aquestes formes revelen una alteració de gènere respecte al terme originari i l'obertura de la vocal *ī* a *e*, de camí cap a la romanització del mot.

Si bé en territori gal·loromànic s'ha conservat el llatí *pisum*, altres formes romàniques suposen un diminutiu **pisulum* o **pisellum*, que haurien donat el català *pèsol* i l'italià *pisello* respectivament. D'altra banda, l'espanyol i el portuguès no han mantingut el terme llatí *pisum*, sinó que, en un inici, van adoptar el llatí *ervilia* (dim. d'*ervum* ‘lentia’), que donà l'esp. *arveja* i el pg. *ervilha*. L'esp. *arveja* fou emprat durant tota l'Edat Mitjana i fins al segle XVI, segons afirma Coromines, però acabà sent suplantat per la forma *guisante*, provinent segurament de la deonominació composta *pisum sapidum* (cf. arag. *bisalto*, *bisalte*, *guisalto*).²⁰⁶

Pel que fa a la forma catalana *pèsol*, Coromines el documenta per primera vegada a mitjan segle XIII, concretament a la lleuda de Cotlliure, de 1249.²⁰⁷

²⁰⁵ Vid. DELL s.u. *pisum*.

²⁰⁶ DCELC s.u. *guisante*.

²⁰⁷ DECat s.u. *pèsol*.

2.4 Fruits i fruites

amenoles

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Forma romànica deturpada, provinent segurament de la forma del llatí vulgar *amindula*, variant del clàssic *amygdala*, *-ae* ‘ametlla’, préstec del grec ἀμυγδάλη, *-ης* ‘id.’.

SIGNIFICAT:

‘Ametlla’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *amenla*, cat. *ametlla*,²⁰⁸ occ. med. *amendola*, *amella*, fr. *amande*, esp. *almendra*, pg. *amêndoa*, it. *mandola*, *mandorla*, rom. *migdală*.

TESTIMONIS:

- (1) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 K, p. 16, l. 57: habet Comes in parroechia de Villarig XX denarios comitales et I emina ordeï et [I] scutellas et I enap de amenoles aut de frumento, et ad Cu[gul]els X denarios et II fogazas et III pullos.

COMENTARI:

El llatí *amygdala*, *-ae* ‘ametlla’ és un préstec del grec ἀμυγδάλη ‘id.’. En el llenguatge vulgar, aquest mot adoptà molt diverses formes: es troba *amiddula* en l'*Appendix Probi* (com a forma blasmada) i en glosses; *amyndala*, en les notes Tironianes; i *amandula*, en Oribasi i en glosses.²⁰⁹ També en les llengües romàniques aquest mot apareix diversament deturpat.

El corpus treballat conté un document que presenta la forma *amenoles* per fer referència a aquest fruit; concretament, s'esmenta un *enap de amenoles*, és a dir, un recipient amb ametlles (uid. s.u. *hanappus*). També el terme *amenola* es testimonia, en la nostra documentació, com a topònim.²¹⁰ D'altra banda, si

²⁰⁸ Per a altres variants dialectals, uid. DCVB i DECat s.u. *ametlla*.

²⁰⁹ Vid. ThLL s.u. 1 *amygdala* i DELL s.u. *amiddula*.

²¹⁰ Cf. 1017 DACCB Barcelona 269, p. 622: *ipsum meum alaude que est in Amenola*; 1168 Constans, *DipBanyoles* 161, p. 169: *in loco nuncupatur Amenola et in eius terminis*.

bé el fruit en si no s'esmenta en cap document anterior al testimoni recollit, sí que són esmentats sovint els ametllers: *ipsa terra ... cum ipso ortal et ipsis arboribus qui ibidem sunt; id sunt morers III et oliver I et noyer I et pomer I et amendolers IIII et pruners et figers* (1034, Organyà, Miret, *Aplech*, p. 352); *et ad Sanctam Mariam de Monteoliu et ad Sanctum Salvatoris ipsa condamina de amenlers* (1133 DipPoblet 82, p. 84).²¹¹

Segons apunta Gual, les ametlles eren un producte habitual i es menjava de molt diverses maneres: pelades, amb pell, picades, seques, amargues, dolces; i, fins i tot, es feia llet d'ametlles i oli d'ametlles.²¹²

Morfològicament, la forma de plural *amenoles* és clarament romanitzada. Sembla que ha de procedir d'una forma del llatí vulgar *amindula*, amb nasalització i canvi de la vocal posttònica i que, segons les diferents formes romàniques del mot, hauria estat la més estesa i la base d'aquestes, tret del romanès *migdală*, que l'ha pres directament del grec.

Pel que fa al català, tal i com anota Coromines, la variant *amenla* apareix profusament en textos antics, però acabà sent reemplaçada per altres formes no nasalitzades.²¹³

Quant a l'espanyol *almendra*, l'epèntesi de la *l* s'explica per analogia dels mots d'origen àrab.²¹⁴

²¹¹ Vid. GMLC s.u. *amicdularius*.

²¹² GUAL (1976) 203.

²¹³ DECat s.u. *ametlla*.

²¹⁴ Vid. DCELC s.u. *almendra*.

castanea

VARIANTS I FORMES:

Pl. castanias, castanies.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *castanea*, *-ae* ‘castanya’.

SIGNIFICAT:

‘Castanya’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *castanya*, occ. med., pg. *castanha*, fr. *châtaigne*, esp. *castaña*, it. *castagna*, rom. *castană*.

TESTIMONIS:

- (1) **1070** AComtalPerg III 759, p. 1305 (= 1071 Bisson, *Fiscal Accounts* II 139, p. 255, l. 12): L pernas in Gerunda et VII parilios (parel *Bisson*) de gallinas et ipsum tolneum de ipsas castanias quod inde exierit.
- (2) **[1181]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 39, p. 102, l. 10: in oleo VI solidos. In mel II solidos. In cibas IIII denarios. In castanies II solidos. In piper VIII denarios.
- (3) **(1183) 1184** DipAmer 40, p. 78: scilicet in sale et pipere, castaneis et in ollis. Dixit etiam hoc feudum ita constitutum esse quod ubi in sale et in castaneis ecclesie Sancte Marie accipit cum suo consensu.

COMENTARI:

El terme llatí *castanea* ‘castanya’, testimonia a partir de Virgili, és, en origen, un antic adjectiu substantivat (*nux castanea*), préstec del grec κάρυα καστάνεια (ο καστανῶνα) ‘arbre de castanya’, ‘castanyer’, adjectiu derivat al seu torn de κάστανον ‘castanya’. En llatí, el mot es testimonia també sota altres formes, especialment *castania*, que es troba en tots els còdexs, però també *castanum*, *castenea*, *castinea*, etc.²¹⁵

El corpus documental d’aquest treball presenta escassos testimonis del mot *castanea* significant ‘castanya’.²¹⁶ En els tres testimonis recollits del mot, les

²¹⁵ Vid. ThLL i DELL s.u. *castanea*.

²¹⁶ Cal dir que, en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, el terme *castanea* s'empra també per a donar nom a un cert tipus de tela: *palleos V, alium album et castanea*

castanyes apareixen al costat d'altres productes útils per al consum humà. Tot i que aquest fruit no aparegui esmentat en altres documents anteriors, cal dir que, en textos més antics del corpus, sí que hi apareix l'arbre, sota el terme *castannarius* 'castanyer': *cum omnes suos kastagnarios et nogarios et alios diuersos arbores* (875 HLanguedoc II, pr. 187, col. 379).²¹⁷

En l'àmbit alimentari, durant l'època medieval, la castanya pren un rol semblant al dels cereals menors, en tant que el seu consum contraresta sovint la carestia de pa. En la cuina popular, les castanyes seques, com si de cereals es tractessin, es podien conservar bé senceres bé mòltes en farina. En canvi, a la cuina senyorial es preferien les castanyes fresques.²¹⁸

En el terreny morfològic, cal destacar la variant *castanias*, ja testimoniada d'antic, i *castanies*, forma romànic plural. Segons Coromines, el terme català *castanya* es documenta per primera vegada en els *Costums de Tortosa* (finals del segle XIII). Així, la forma *castanies* del testimoni de 1181 (n. 2) avança considerablement la primera aparició del mot.

El mot llatí *castanea* ha pervingut a tot el territori romànic, encara que algunes formes itàliques suposen la base *castenea* (forma testimoniada en Oribasi) o *castinea*, amb debilitament de la vocal interior (cf. friül. *chastine* i llomb. *kasteña*).²¹⁹

I (1066 Junyent, *Oliba* Not. 14, p. 415); *duos superlitos, unum de palii et alio de castania* (1101 Baraut, *DocUrgell* 1193, *Urgellia* 9, p. 24). Per a l'ús d'aquest mot, uid. TRIAS (2012) 445-446 i GMLC s.u. *castanea*.

²¹⁷ Vid. GMLC s.u. *castannarius*.

²¹⁸ Vid. CARNEVALE (2011) 134-135.

²¹⁹ Vid. FEW i REW s.u. *castanea*.

ficus, fica

VARIANTS I FORMES:

Del masc. ficus: fichus.

Del fem. fica: pl. figes.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *fīcus*, *-ī* (*-ūs*) ‘figa, figuera’, i, en llatí tardà, fem. *fīca*, *-ae* ‘figa’, provinent segurament d’un plural neutre **fica*, o bé per influència del gènere femení del mot i per analogia amb altres substantius, com *pirus/pira* ‘pera, perera’.

SIGNIFICAT:

‘Figa’.

FORMES ROMÀNIQUES:

De *ficus*: esp. *higo*, pg. *figo*, it. *fico*.

De *fica*: cat., occ. med., occ. *figa*, fr. *figue*.

TESTIMONIS:

- (1) **1149** DipPoblet 121, p. 114: II quintars de ficubus, et de racemis XXX chintars.
- (2) **1151** Papell, *DipSantesCreus* 48, p. 124: et colligunt racemos chintars XXX et ficus chintars XXV et oleum cantars X.
- (3) **1151** Papell, *DipSantesCreus* 49, p. 125: et colligit recemos chintars XXX, ficus chintars XX, chantars X olei.
- (4) **1151** Papell, *DipSantesCreus* 50, p. 126: et colligunt recemos chintars uiginti et ficus chintars V et oleum cantars XI.
- (5) **1151** DipTortosa 26, p. 73: et colligat racemos XX chintars et ficus VIII chintars et oleum XXX cantars.
- (6) **1152** DipTortosa 30, p. 79: sicut seminatur quarteras V et colligit racemos chintars X, fichus chintar I, oleum cantars V.
- (7) **[1153-1158]** DipTortosa 35, p. 85: ut pro fructibus decimalibus VI quintaria ficuum annuatim nobis ab eis redderentur.

Fem. fica:

- (8) **1159** Papell, *DipSantesCreus* 82, p. 158: ut omni anno in die Natalis Domini reddatis nobis sex quoque cantars olei boni et sani et puri et una sporta de figes.

- (9) **1171** DipTortosa 219, p. 279: in tali co<n>uinencia quod de omnem [fructum] quod ibi dederit de uino, de figas, de bladeum et de omne fructum quod Deus ibi dederit, ut uos et uestris reddatis nobis et nostris quartam partem annuatim fideliter.

COMENTARI:

En llatí, el terme *ficus* tant designava la ‘figuera’ com el fruit, la ‘figa’. Sembla que la flexió originària fou *ficus*, *-i*, de gènere femení, però aviat es creà el doblet *ficus*, *-us*, també femení. D’altra banda, es constata, des d’antic, una vacil·lació en el gènere del mot, si bé predominà sempre el femení.²²⁰ Sembla que en llatí vulgar i tardà existí una forma *fica*, testimoniada en Oribasi i mantinguda en una part del territori romànic; *fica* fou segurament un plural neutre en origen (cf. it. med. *delle fica*) i acabà convertint-se en una forma singular femenina.²²¹ Altres expliquen l’origen de la forma *fica* per influència del gènere femení del mot i per analogia amb altres substantius, com *pirus*/*pira* ‘pera, perera’.²²²

En la documentació estudiada, el mot hi apareix tant en la forma *ficus* com *fica*, amb les seves variants. Tot i que el nom de l’arbre apareix en datació molt anterior i repetidament sota les formes *ficaria*, *ficarius* i *ficulnea*,²²³ els mots *ficus*/*fica* designant el fruit no es testimonien fins a mitjan segle XII. Cal dir, a més, que el terme *ficus* apareix també en documentació nostra com a denominació de l’arbre, la figuera: *episcopus uero et canonici donauerunt ... multas oliuas quas habebant in terminis de Sum et in alio orto prope ortum G. Petri de Casteleth oliuas et ficus quas ibi habebant* (1158 DipTortosa 91, p. 145).

La major part de testimonis recollits són documents on el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, fa donació de certes cases amb llurs terres, en les quals s’hi pot sembrar i collir diferents mesures de diversos fruits, generalment figues, raïm i olives, d’on se n’extraurà oli (n. 1, n. 2, n. 3, n. 4 i n. 5). La *sporta de figes* esmentada en el testimoni n. 8 fa referència a una senalla de figues (cf. «sporta de figa d’Alacant», en la lleuda de Cotlliure de 1249²²⁴).

²²⁰ Vid. ThLL i LEW s.u. *ficus*.

²²¹ Vid. FEW s.u. *ficus* i DECat s.u. *figa*.

²²² Vid. LEW s.u. *pirus*.

²²³ Vid. GMLC s.uu. *ficaria*, *ficarius* i *ficulnea*.

²²⁴ Vid. DCVB s.u. *esporta*.

En l'àmbit culinari, les figues es podien menjar tant fresques com seques, mode, aquest últim, més habitual per a la seva conservació.²²⁵

Des del punt de vista morfològic, els testimonis de la veu *ficus* presenten, en tots els casos, la flexió *ficus*, *-us* (*fich-*, en un cas: n. 6). D'altra banda, pel que fa a la forma *fica*, el mot es testimonia sota les grafies romàniques *figas* i *figes*, amb sonorització de l'oclusiva intervocàlica, d'acord amb l'evolució fonètica normal del català. El testimoni de 1159 (n. 8) constitueix la primera documentació del mot català, amb la qual s'avança notablement la data aportada per Coromonies, que el testimonia per primera vegada l'any 1249.²²⁶

Tant *ficus* com *fica* han tingut continuïtat en les llengües romàniques (tret del romanès), si bé el segon mot ha quedat reduït tan sols al català i al territori gal·loromànic, mentre que a la resta de territoris es conserva el més antic *ficus*.

²²⁵ Vid. CARNEVALE (2011) 235.

²²⁶ DECat s.u. *figa*.

fructa

VARIANTS I FORMES:

fruita, fruitam.

ETIMOLOGIA:

Forma plural del neutre *fructum*, que es creà en llatí tardà a partir del clàssic *frūctus*, *-ūs* ‘fruit’, i que es generalitzà amb el sentit col·lectiu de ‘fruits comestibles (d’arbres i plantes)’.

SIGNIFICAT:

‘Fruits comestibles (d’arbres i plantes)’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *fruita*, occ. med., occ. *frucha*, esp., pg. *fruta*, it. *frutta*.

TESTIMONIS:

- (1) **ca. 1075** (Vallespir) Miret, *Rev. Bibliografia Catalana* IV 7, p. 12: exceptus pallea et ligna e cauls e porres e cebes e fruita.
- (2) **1129** ACA Ramon Berenguer III, núm. 301: donamus nos ad uobis medietatem de ipsa leuda que habemus ad Aicmonte ad dia de ipso mercato et ad alios dies... similiter ipsa medietate de uino et de ipsa fruita et de bestias que si uendant.
- (3) **[1183]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 45, p. 111, l. 20: in ligna et calles et carnem porci et montonos et ceram et gallinas et carnem salatam et panem et uinum et piperem et fruitam XXXIII solidos et X denarios.
- (4) **[1175-1185]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 56, p. 129, l. 5: in pisce salad et fresch XXII solidos et VIII denarios; piper VIII denarios; fruita XII denarios et obolum; in pa LXXIII solidos et IIII denarios.

COMENTARI:

En llatí tardà es formà, a partir del clàssic *fructus*, un neutre *fructum*, amb possible influència de *pomum*, *-i* ‘fruit’.²²⁷ La forma de plural *fructa* prengué valor col·lectiu per designar els fruits comestibles d’arbres i plantes i, posteriorment, acabà prenent forma singular femenina, conservant la noció col·lectiva.

El femení *fructa* apareix en uns pocs documents del nostre corpus documental, sota la forma romanitzada *fruita*. En tots els casos, el terme és emprat en

²²⁷ Vid. ThLL s.u. *fructus*.

singular i amb valor col·lectiu i genèric. Tal com assenyala Coromines, enfront de *fruit*, “és el col·lectiu *fruita* el que tendeix a apropiari-se cada cop més el significat estricte, agrícola”.²²⁸

Quant al significat concret del mot, el femení *fructa* no actua com un sinònim exacte de *fructus* (uid. s.u.), sinó que, segons els testimonis recollits, fa referència a aquells fruits comestibles, generalment dolços i frescos, que poden ser menjats sense elaboració prèvia, sentit igual al del terme actual *fruita*. Si més no, en el testimoni n. 1, el terme *fruita* no inclou les cols, els porros i les cebes. També en Llull es testimonia el mot *fruita* amb aquest significat.²²⁹

En el terreny morfològic, com ja ha estat dit, el mot es testimonia sota la forma romanitzada *fruita*; així el testimoni n. 1, ja aportat per Coromines i el GMLC,²³⁰ constitueix la primera aparició del mot català. D’acord amb l’evolució fonètica natural del català, el grup *-ct-* intervocàlic se simplificà a *-t-*, amb modificació del vocalisme anterior (cf. ll. *tructa* > cat. *truita*; ll. *lucta* > cat. *lluïta*). Cal destacar, per últim, la forma llatinitzada *fruitam* (n. 3).

El mot *fructa* pervingué a les llengües romàniques, tret del francès i el romanès.

²²⁸ DECat s.u. *fruir*.

²²⁹ Vid. GGLul·lià s.u. *fruita*.

²³⁰ DECat s.u. *fruir* i GMLC s.u. *fructa*.

fructus

VARIANTS I FORMES:

frutto; *pl.* fructos.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *frūctus*, *-ūs* ‘allò de què es gaudeix’, ‘producte, guany’, ‘producte de la terra o dels arbres, fruit; collita’, provinent al seu torn de *fruī* ‘gaudir’.

SIGNIFICAT:

‘Fruit (de la terra o dels arbres)’, ‘collita’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., fr. *fruit*, occ. med., occ. *fruch*, esp., pg. *fruto*, it *frutto*, rom. *fruct*.

TESTIMONIS:

- (1) **911** Junyent, *DipVic* 55, p. 54: et usque in perpetuum ab omni integritate uindicentur usuandi atque laborandi, offerendique fructum potestatem habeant ab odierno die et tempore cum omni integritate.
- (2) **958** CSCugat I 55, p. 49: et de omnes ipsos fructos ipsas tascas per cotidio anno ad domum s. Cucuphati ibidem donemus sine ulla fraude.
- (3) **1001** DACCBBarcelona 1, p. 274: fructus tamen quod Deus ibidem dederit ... habeas tu medietate et nostra ecclesia alia medietate.
- (4) **1036** DACCBBarcelona 529, p. 956: et ad nouo ueniente de fructos, quod Deus nobis dederit, de pane et uino ipsa tertia parte concedo pro anima mea.
- (5) **1064** DACCBBarcelona 1061, p. 1672: et de ipsos fructos, quod Deus ibidem dederit, quartam partem nobis dare faciatis per unumquemque annum, tam de istas quod plantastis quam de istis, adiuuante Deo, plantaueritis uel edificaueritis.
- (6) **1066** DACCBBarcelona 1119, p. 1770: et de predicto frutto, quod Deus dederit, abeat Guilemus predicti et Ermengardis predicta ipsa medietate et alia medietate Ricele predicta in diebus uite sue.
- (7) **1067** DACCBBarcelona 1151, p. 1809: duas partes fructus arboris nucis.
- (8) **1083** DACCBBarcelona 1419, p. 2203: sic damus uobis ambobus prenomina-tis cum eadem decima de fructibus prelocuti alodii.
- (9) **1151** Bisson, *Fiscal accounts* II 1 C, p. 6, l. 7: et exeunt ad comitem de honore Sancti Clementis censualiter XXII paria caponum et VIII porcos

et II pernas et agrarios panis et uini et fructuum terrarum et I sextarium ordeï per censum.

- (10) **1174** Chesé, *DipÀger* 471, p. 809: Dominicis diebus et quintis feriis aduentus Domni et Quadragesime tria fercula, primum de erbis, secundum de leguminibus, terciū de piscibus. Et singulis aliis diebus unum de erbis, alterum de leguminibus. Fructus autem suo tempore ad sufficienciam ministrari decreuimus.
- (11) **1184** Bisson, *Fiscal accounts* II 52, p. 123, l. 91: diluns VIII denarios fructus.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *fructus*, derivat de *frui* ‘gaudir’, designa ‘allò de què es gaudeix’ i, en sentit concret, ‘producte, guany’ i ‘producte de la terra o dels arbres, fruit’, d’on també el sentit col·lectiu ‘collita’. Si bé per al fruit de l’arbre existeix el terme específic *pomum*, el terme genèric *fructus* es pot emprar també en aquest sentit.²³¹

En el corpus estudiat, el terme *fructus* s’hi testimonia a bastament fent referència gairebé sempre a la collita anual produïda per un determinat camp.²³² En aquest sentit, tant apareix en singular, amb valor col·lectiu, com en plural. Pel que fa al sentit concret, només en uns pocs casos s’especifica de quins fruits es tracta; així, el testimoni n. 4 fa referència al cereal (*pane*) i la vinya (*uino*), i el testimoni n. 7 als fruits d’un noguer.

Pel que fa a la morfologia del mot, es testimonia, en una ocasió, l’assimilació del grup *-ct-* a *-tt-* (n. 6) i, sovint, la forma d’acusatiu plural *fructos*, que presenta una alteració de flexió respecte al mot original; aquesta forma es testimonia ja en Varró.²³³

El llatí *fructus* pervingué a totes les llengües romàniques. D’altra banda, en llatí tardà es creà el neutre *fructum*, i plural *fructa* amb valor col·lectiu. La forma *fructa* persistí, com a substantiu femení, en les llengües romàniques, com a denominació estricta dels fruits d’alguns arbres i plantes (uid. s.u. *fructa*).

²³¹ Vid. ThLL s.u. *fructus*.

²³² També Nortes atribueix el significat de ‘collita anual (produïda per un determinat camp)’ al mot *fructus* en documentació aragonesa; NORTES (1979) 231.

²³³ Vid. ThLL s.u. *fructus*.

oliua

VARIANTS I FORMES:

oliue.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *olīua*, *-ae* ‘oliva, olivera’.

SIGNIFICAT:

‘Oliva’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ., esp., pg. *oliva*, fr. *olive*, it. *oliva*, *uliva*.

TESTIMONIS:

- (1) **1071** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 449, p. 1252: et de ipsas uineas de ipso fructu quod Deus ibidem dederit fideliter ipsa tascha, et de ipsas oliuarias colligatis uos ipsas oliuas et donetis nobis ipsa medietate.
- (2) **1119** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Pere i Sta. Maria d'Ègara* 113, p. 360: concedo ad Sancta Maria Egera mediam quarteram olei per unumquemque annum si fuerint oliue.
- (3) **1167** Baraut, *DocUrgell* 1616 (Urgellia 10, p. 138): damus etiam ad luminaria ipsius ecclesie omnes redditus olei uel oliuarum et omnes oliuarios quos habemus in Alos.
- (4) **1167** DipTortosa 166, p. 222: ut ego teneam et expletem eam in uita mea et de fructibus qui ibi uenerint tam de oliuis quam de racemis quam de aliis omnibus donem quartam partem.
- (5) **1205** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Pere i Sta. Maria d'Ègara* 215, p. 490: de omni fructu panis quem Deus ibi dederit in aliis laborationibus quartum et braciaticum fideliter, et de uino et oliuis quartum fideliter.

COMENTARI:

El terme llatí *oliua* prové del grec ἐλάια, -ας, que designava tant el fruit, l'oliva, com l'arbre, l'olivera; així mateix, el mot llatí, adoptat del grec, podia denominar tant el fruit com l'arbre.

En la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, el mot *oliua* presenta un testimoniatge notable, si bé en la majoria de casos fa referència a l'arbre, l'olivera: *terras cultas uel heremas cum arboribus, oliuas, pomiferis et inpomiferis* (1006 Bach, *Sta. Maria de Solsona* 2, p. 46); *universas ceteras oliuas necnon ceteras arbores* (1092 Baraut, *DocUrgell* 1092, Urgellia 7, p. 210);

dimitant ipsum ortum cum ipsas oliuas qui est prope ipsas mansiones nostras, prope ad ipsum riuum (1105 Puig i Ferreté, *Gerri* II 92, p. 63).²³⁴ En canvi, són molt pocs els documents que presenten el mot *oliua* fent referència pròpiament al fruit, l'oliva.

En el terreny morfològic, no es testimonia cap variant del present mot; tan sols apareix la forma *oliue*, amb l'habitual monoftongació de la desinència *-ae*.

El llatí *oliua* amb l'accepció d'‘oliva’ ha romàs en totes les llengües romàniques, excepte el romanès. Pel que fa a la denominació de l'arbre, es creà, per influència d'altres denominacions d'arbres en *-us* (cf. *pirus* ‘perera’), un masculí *oliuus*, testimoniats en Oribasi i que ha pervingut a l'esp. *olivo* i l'it. *olivo* i *ulivo*. D'altra banda, es creà un derivat en *-arius*, conforme a l'usual creació de noms d'arbres, que donà el cat. *oliver/-a*, el fr. *olivier*, l'esp. *olivera* i el pg. *oliveira*.²³⁵

²³⁴ Cal dir que, a banda del mot *oliua*, en la documentació treballada també apareixen molt freqüentment, com a denominació de l'olivera, els substantius derivats *oliuarius* i *oliuaria*: cf. 1031 DACCB Barcelona 457, p. 859: *ipsas casas cum solos et superpositos, cum cigas et terras, cultas uel ermas, et oliuariis siue cum illorum arboribus qui infra sunt, glandiferis et pomiferis*; 1074 DACCB Barcelona 1265, p. 1968: *et uitis et oliuarios et ficulneas seu cum aliis arboribus de multis generis*; 1081 DACCB Barcelona 1383, p. 2147: *casas cum solos et suprapositos, cum curtes, terras et uineas, et arboribus que dicunt oliuarias*.

²³⁵ Vid. FEW s.u. *oliua*.

racemus

VARIANTS I FORMES:

recem-.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *racēmus*, -ī ‘gotim (de raïm), raïm’.

SIGNIFICAT:

‘Raïm’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *raïm*, occ. med. *razim*, fr. *raisin*, esp. *racimo*, pg. *racimo*, *racemo*, it. *racemo*.

TESTIMONIS:

- (1) **1023?** Baraut, *DipTavèrnoles* 49, p. 118: quod non detis homicidium neque arsina nec chugucia nec cistellas de racemos nec garbas.
- (2) **1149** DipPoblet 121, p. 114: II quintars de ficubus, et de racemis XXX chintars.
- (3) **1149** CPoblación I 76, p. 127: XXX chintars de racemus et III chintars de oleo.
- (4) **1151** Papell, *DipSantesCreus* 48, p. 124: et colligunt racemos chintars XXX et ficus chintars XXV et oleum cantars X.
- (5) **1151** Papell, *DipSantesCreus* 49, p. 125: et colligit recemos chintars XXX, ficus chintars XX, chantars X olei.
- (6) **1151** Papell, *DipSantesCreus* 50, p. 126: et colligunt recemos chintars uiginti et ficus chintars V et oleum cantars XI.
- (7) **1151** DipTortosa 26, p. 73: et colligat racemos XX chintars et ficus VIII chintars et oleum XXX cantars.
- (8) **1152** DipTortosa 30, p. 79: sicut seminatur quarteras V et colligit racemos chintars X, fichus chintar I, oleum cantars V.
- (9) **1156** Baraut, *DipTavèrnoles* 156, p. 222: donetisque nobis et nostris successoribus de ipsis que inde exierint IIII partem et decimam et primicias omnibus annis in garbes et in racemos.
- (10) **1167** DipTortosa 166, p. 222: ut ego teneam et expletem eam in uita mea et de fructibus qui ibi uenerint tam de oliuis quam de racemis quam de aliis omnibus donem quartam partem.

- (11) **1176** Baraut, *DipTavernoles* 178, p. 241: et de expletis que inde exierint, preter arbores et ortum, terciam partem et decimum et primiciam in garbam fideliter nobis et successoribus nostris semper donetis et de uineis similiter in racemos.

COMENTARI:

El llatí *racemus* té com a primera accepció ‘gotim de raïm’, en oposició a *uua*, que dóna nom al ‘gra de raïm’. No obstant això, *racemus* també es troba, en l’Antiguitat, com a sinònim d’*uua*.²³⁶ És el fruit de la vinya i primera matèria per a l’elaboració del vi.

En el corpus documental treballat, s’hi troben alguns testimonis de la veu *racemus*, que apareix generalment al costat d’altres denominacions de fruits, especialment les figues i les olives. Una gran part dels testimonis recollits són documents on el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, fa donació de certes cases amb llurs terres, en les quals s’hi pot sembrar i collir diferents mesures de figues, raïm i olives, d’on se n’extraurà oli (n. 2, n. 3, n. 4, n. 5, n. 6, n. 7 i n. 8). Com s’observa en els diversos testimonis, el raïm sempre s’esmenta fent referència a la seva collita.

Pel que fa a l’aspecte gastronòmic, sembla que, en època medieval, es preferia, per al consum de taula, el raïm blanc, que es menjava fresc a l’inici de l’àpat. Pel que fa a la cuina medieval, el raïm hi fa escassa aparició, deixant a banda el vi.²³⁷

Quant a la diversa morfologia del mot, tan sols es testimonia la variant *recem-*, molt probablement un error d’escriptura, atès que l’escrivà del document n. 4, que conté *racemos*, i del n. 6, que conté *recemos*, és el mateix.

La majoria de les formes romàniques provinents d’aquest mot presenten formes fonètiques corresponents a *racimus* i no al clàssic *racemus*. La forma *racimus* es testimonia en fonts tardanes, com Gregori de Tours, Gregori el Magne i en diverses glosses.²³⁸ Fonèticament, *racimus* no es pot considerar una forma continuadora de *racēmus*, per la qual cosa sembla que cal considerar-la una variant tan originària com *racemus*.²³⁹

²³⁶ Vid. ThLL i DELL s.u. *racemus*.

²³⁷ Vid. CARNEVALE (2011) 692.

²³⁸ Vid. ThLL s.u. *racemus*.

²³⁹ Vid. DECat s.u. *raïm*.

Moltes de les llengües romàniques han pres el mot llatí com a denominació del fruit en lloc d'*uva*. No obstant això, l'espanyol, el portuguès i l'italià han mantingut la mateixa diferenciació que en llatí entre *uva* i *racimo* o *racemo*.²⁴⁰ En italià, però, la forma de diminutiu *racimolo* s'ha imposat sobre la forma més antiga *racemo*.

²⁴⁰ En portuguès, és més freqüent el terme *cacho* que no pas *racimo* o *racemo*, com a designació del gotim de raïm.

3 Animals i productes d'origen animal

Segons les paraules d'Isidor, ovelles i porcs són els animals per antonomàsia que serveixen d'aliment als homes, mentre que cavalls i bous els són útils per a les tasques feixugues: *pecorum nomen his animalibus adcommadari solet quae sunt aut ad uescendum apta, ut oues et sues; aut in usu hominum commoda, ut equi et boues* (ISID. *orig.* 12, 1, 5). Aquesta realitat es fa palesa encara en la documentació de la Catalunya altmedieval, on els animals ovins i porcins apareixen molt abundantment com a aliment, i els equins i bovins, com a eines indispensables del camp.

La documentació examinada posa de manifest la importància del bestiar domèstic, esmentat ací i allà, especialment en testaments, compravendes, donacions i dotalies d'esglésies. Una gran quantitat de censos en espècie testimoniat en els documents integren algun cap de bestiar, sobretot gallines i anyells. Els animals, doncs, proveïen aliment i altres matèries bàsiques per a la subsistència de les persones, i la seva obtenció es duia a terme per mitjà de diverses pràctiques, com són la ramaderia, la caça i la pesca, que, en època medieval, esdevingueren habituals, de notable valor econòmic i de creixent prestigi social.¹

El bestiar era present a totes les explotacions, fins i tot a les més petites. En l'àmbit de l'alimentació, la ramaderia hi exercia un paper fonamental, al costat de l'agricultura, ja que dels animals domèstics s'obtenien aliments, especialment carn i làctics, a més de força de tracció per a l'arada i el transport i primeres matèries bàsiques, com són la llana i el cuir.² De les fonts documentals de l'Alta Edat Mitjana, es desprèn que la ramaderia pagesa estava constituïda essencialment per ovins i porcins, mentre que el bestiar gros, molt exigent en

¹ Vid. RIERA (2004) 751.

² Vid. RIERA (2004) 756.

pastura, hi tenia una escassa representació. Segons les dades aportades per Riera en el seu estudi sobre la ramaderia pagesa a la Catalunya altmedieval, el bestiar d'un petit propietari consistia en un bou o un ase, unes vuit ovelles, uns quatre porcs i una petita porció d'aviram. En canvi, el bestiar d'un pagès benestant estava format per un cavall o una euga, dos bous, dues vaques, un vedell, un ase o una somera, més de cinquanta ovelles i més de trenta porcs, a banda de l'aviram.³

La denominació genèrica d'animal, en els documents, apareix expressada sota els termes *bestia*, sobretot, i *animal*, mots tots dos ben coneguts en la llatinitat clàssica. El bestiar apareix com a part integrant dels béns mobles (*habere mobile*), juntament amb el menjar, la vaixela, els teixits i altres estris domèstics. Molt sovint s'estableix una distinció entre el bestiar menut (*bestias minores, minutas, minimas*, etc.) i el bestiar gros (*bestias maiores, grossas, maximas*, etc.). El primer grup, més nombrós en caps, està constituït pel bestiar oví, porcí i caprí, mentre que el segon grup el formen essencialment el bestiar equí i boví; noti's aquesta distinció en els següents testimonis: *ipsas bestias maiores tam boues quam asinos* (1081 Baraut, *DocUrgell* 959, Urgellia 7, p. 88); *de bestias minutas, porchos cum oues, ipsa tercia parte* (1111 DipADSolsona 98, pp. 152-153); *in pane et uino, et bestias maiores uel minores, et uascula maiora uel minora, et omnia cuncta mouencia sua* (1039 DACCBBarcelona 1695, p. 2622). Un altre grup d'animals el formen l'aviram, o aus de corral, representat principalment per galls, gallines, pollastres, ànecs i oques. Aquesta realitat és mencionada, en el corpus documental estudiat, per mitjà del terme genèric *uolatilia*, substantivació, en neutre plural, de l'adjectiu clàssic *uolatilis* 'volador, que vola'.

Generalment els animals citats en els documents fan referència als animals vius, ja que, en el cas contrari, s'esmenten parts d'aquests un cop sacrificats. Els animals testimoniats es poden dividir en tres grans grups: mamífers, aus i peixos.

³ RIERA (2004) 758.

Mamífers

Ja s'ha vist més amunt, a partir de les dades extretes de l'estudi de Riera, la importància que tenien els ovins i els porcins en el bestiar domèstic, com així ho prova també la seva reiterada aparició en els documents.

El porc constituïa una font important, si no la principal, de carn i greixos. Aquests animals pasturaven a l'aire lliure una gran part de l'any i s'alimentaven de baies, herbes i arrels. Sembla ser que els porcs més comuns en època medieval eren més esvelts i sovint de color negre.⁴ Anualment, pels volts de Nadal, les famílies pageses duïen a terme la seva matança i en preparaven salaons i embotits, que, gràcies a la seva llarga conservació, permetia el seu consum al llarg de l'any.⁵ Generalment se sacrificaven entre el primer i segon any de vida, encara que es podia arribar fins al tercer o quart.⁶

En la documentació llatina del corpus treballat, apareix el terme *porcus* i *baco* com a denominació del porc (no es testimonia, en canvi, el clàssic *suis*), mentre que per a designar la truja, apareix el terme *porca* –femení de *porcus*– i el més recent *troia*, gairebé sempre sota la forma *truia* o *truga* i variants. A més a més, apareixen també els diminutius *porcellus* i *porcaster*, per al mascle petit, i *porcella* i *porcastra*, per a la cria femella.

Com ja s'ha esmentat, també els animals ovins tenien una gran representació en el bestiar domèstic. D'aquests s'obtenien productes bàsics, com la llana (per a teixits i indumentària), la llet (per a elaborar-ne sobretot formatges) i la carn. Els petits pagesos tan sols els sacrificaven al tercer o quart any de vida, quan la seva capacitat productiva escassejava, mentre que els pagesos benestants i la classe senyorial els mataven abans i els integraven en les seves dietes festives. Un cop sacrificats, se n'aprofitava també la pell per a confeccionar peces de vestir.⁷ La importància que adquiriren els ovins també es manifesta en els censos en espècie, on van esdevenir un dels components habituals, tal i com s'observa en els testimonis recollits de les veus corresponents.

En els documents, l'ovella apareix mencionada sota el terme *ovis* i la seva forma diminutiva *ouicula*. El mascle de l'ovella, és a dir, el marrà, hi és repre-

⁴ Vid. RIERA (2004) 759.

⁵ Ibid.

⁶ Vid. MONTANARI (1988) 44.

⁷ Vid. RIERA (2004) 758.

sentat mitjançant els termes, ja clàssics, *aries* i *ueruex*,⁸ i més abundantment pel terme *multo*, d'origen cèltic, que acabà desbancant completament els altres dos mots en territori català. Com a designació de la cria ovina, s'hi testimonia en els termes *agnus*, el diminutiu *agnellus*, així com *cordarius*, mot propi del llatí vulgar que perdurà en les llengües romàniques de la Península Ibèrica. Cal afegir, a més, el terme *magenc* o *maienc*, adjectiu substantivat derivat de *maig* (< ll. *maius*), que apareix en la documentació fent referència a l'anyell o moltó lliurat com a tribut el mes de maig.

Pel que fa al cabrum, sembla ser que el nombre de caps entre el bestiar era menor que el dels ovins. Les cabres, com les ovelles, es criaven sobretot com a bèsties vives per a obtenir-ne llet, i només secundàriament s'aprofitaven com a aliment carni.

Els termes referents als animals caprins que es documenten en el corpus són *capra*, per a la femella adulta, *hircus*, per al mascle adult, i, com a denominació de la cria, es testimonia el masculí *capritus* i el femení *caprita*. D'altra banda, apareix també, en una ocasió, el terme *caprinus*, adjectiu en origen, però substantivat en el testimoni recollit, probablement amb el sentit genèric de 'bèstia caprina'.

La presència del bestiar gros, donada la seva exigència de pastures i el seu alt valor, quedava reduïda, en les petites explotacions, a dos bous o a un sol animal (o, en el pitjor dels casos, a cap). En canvi, a les explotacions intermèdies, s'hi trobaven uns sis animals bovins i encara es podia destinar una vaca a la cria.⁹ Els bovins es criaven principalment per a les feines agrícoles, essencialment per a tirar l'arada. En els documents, aquestes bèsties s'individualitzen esmentant-ne el color del pèl o, fins i tot, atribuint-los un nom propi, fet que fa palès el seu alt valor.¹⁰

La terminologia referent als bovins present en la documentació està integrada per mots ja existents, tots ells, en el llatí clàssic; així, es testimonia la veu *uacca* per a la vaca, *bos* per al bou i, finalment, com a designació de la cria bovina,

⁸ En la llatinitat clàssica, el terme *aries* designa el mascle de l'ovella, mentre que *ueruex* és denominació del mascle de l'ovella castrat. Aquesta diferenciació, tanmateix, no es pot distingir en els testimonis aplegats del corpus d'estudi; uid. s.uu. *aries* i *ueruex*.

⁹ Vid. RIERA (2004) 759.

¹⁰ Vid. BALARI (1899) 615-616.

apareixen els termes *uitulus* i *uitula* i –formes diminutives d'aquests– *uitellus* i *uitella*.

Els equins tenien una vàlua molt alta en època medieval. El cavall tan sols es trobava a les explotacions dels pagesos benestants i formava part, és clar, de les possessions de les classes senyoriales, considerat una marca de classe. En canvi, en les petites explotacions, el bestiar equí era representat per un ase o una somera, o bé un mul o mula, encarregats també de les tasques agrícoles.

El cavall apareix en la documentació sota els termes *equus* i *caballus*, que no presenten cap diferència de significat; l'euga, sota el terme *equa*. *Mulus* i *mula* s'hi troben com a denominació del mul i la mula, i *asinus* i *asina*, com a designació de l'ase i la somera.

Des del punt de vista alimentari, el bestiar gros tingué un rol molt marginal en època altmedieval. Com ja ha estat dit, aquests s'usaven com a força de treball per a les operacions agrícoles i els transports, i tan sols es sacrificaven a la fi del cicle laboral, ja vells, o bé si presentaven alguna tara física que els feia inservibles.¹¹ No obstant això, tant equins com bovins apareixen testimoniats en alguns dels documents estudiats, dels quals es desprèn que l'animal ha estat sacrificat i dividit en parts, si bé aquests casos són realment escassos.

A banda de la cria del bestiar domèstic, la caça també constituïa una font de productes carnis. Segons apunta Montanari, aquesta activitat era normalment exercida per tothom en època altmedieval.¹² En les classes senyoriales hi tenia un paper del tot fonamental, si bé les classes rurals també la practicaven en terrenys comuns o bé en terrenys de propietat senyorial, amb el pagament d'un tribut.¹³ En aquest sentit, es testimonia, en els documents, l'existència de la *foresteria*, un tribut sobre el dret d'explotació forestal.¹⁴ Dels animals de caça, el cérvol era la presa més cobejada entre les classes més poderoses. També es

¹¹ Vid. MONTANARI (1988) 41.

¹² Vid. MONTANARI (1988) 42-43.

¹³ Cf. el següent testimoni, una concòrdia feta entre el monestir de Santes Creus i els habitants de Cabra, on hom concedeix als homes de Cabra l'explotació d'unes determinades tinences; a canvi, hauran de donar, entre altres tributs, la quarta part de tots els cérvols i de les cabres salvatges que es capturin: *dent etiam ... de ceruis quoque et capreis, qui ibi capti fuerint, quarterium, ut est consuetudo* (1188 Papell, *DipSantesCreus* 295, p. 421).

¹⁴ Vid. GMLC s.u. *foresteria*.

caçaven isards, cabres salvatges, óssos, conills, galls salvatges i, fins i tot, bous salvatges.¹⁵

D'entre els mamífers objecte de caça, en el corpus estudiat, hi tenen presència el cérvol (*ceruus*), l'isard (*isarn*), l'ós (*ursus*) i el conill (*cuniculus*), el qual no sembla que, en aquesta època, fos encara objecte de cria.¹⁶ D'altra banda, en un document es posa de manifest l'existència de la falconeria per a la caça, ja que en els recomptes de despeses de Sant Pere de Vilamajor s'hi anota la visita d'alguns hostes que portaven falcons, la despesa de manutenció dels quals també és inclosa en els comptes: *et dispenserunt IIII solidos inter pane et candelas et II porcous et VII parilios de galinas inter illos et VII falconos que portauen et in ciuada VI quartas* ([1156-1157] Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 39, l. 30).¹⁷

Aus

Al costat del bestiar menut i gros, s'hi ajuntava la volateria domèstica, integrada principalment per galls, gallines, ànecs i oques, i que es troba esmentada en la documentació sota el terme genèric *uolatilia*. Tant la carn d'aviram com els ous constituïen, aleshores, dos aliments molt apreciats, com s'extreu del fet que els senyors els incloguessin sistemàticament en els censos. Els pollastres i les gallines eren un aliment carni molt corrent. Un exemple d'aquest fet es troba en els comptes de despeses de la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor (1156-1157), on la carn de gallina s'observa com la més consumida, després de la carn de porc.¹⁸ A banda d'aquests dos, la cria domèstica de les oques era també important, si bé aquestes no es troben gaire freqüentment en els censos. Menys presència tenien, en canvi, els ànecs i els paons. A la fi, cal fer menció també de la cria de coloms, la carn dels quals, segons sembla, també s'aprofitava per al consum alimentari, tal com es dedueix de l'existència del *palumbarius*, testimoniats en la documentació.¹⁹

¹⁵ Vid. MONTANARI (1988) 42-43.

¹⁶ Vid. PUIG-QUETGLAS (2013) 75.

¹⁷ Vid. BALARI (1899) 697.

¹⁸ Vid. PUIG-QUETGLAS (2013) 69; el document es troba a Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, pp. 33-43.

¹⁹ Cf., a tall d'exemple, el següent testimoni extret del corpus documental treballat: 1021 DACCBarcelona 338, p. 708: *affrontant ipsas chasas cum curte apud ipso palumbario*.

En el corpus d'estudi, hi apareixen galls i gallines, sota els termes llatins *gallus* i *gallina*, i també capons i pollastres, designats amb els termes *capo* i *pullus* respectivament. Deixant a banda els animals gal·linacis, també s'hi testimonien oques, mitjançant dos termes distints, el clàssic *anser* i, més abundantment, el terme *auca*, testimoniats en llatí tardà i que, en les llengües romàniques, acabà desbancant el més antic *anser*. Amb menys freqüència es testimonien els mots *anas*, denominació de l'ànec, i, entre els fasiànids –poc abundants i de gran valor–, els termes *pauo* ‘paó’ i *perdix* ‘perdiu’.

Peixos

Cal fer menció, finalment, dels peixos, també presents en la dieta alimentària altmedieval. La pesca era practicada arreu, en els rius, torrents, canals, estanys, llacs i al mar, així com en els vivers, anomenats *piscaria* en els documents.²⁰ Existien també els drets de pesca i impostos sobre aquests, que reben el nom de *piscatio* o *pescazon*.²¹ L'enorme presència dels vivers, ben documentats, demostra que la pesca i la conservació del peix eren, aleshores, tasques corrents; la reclosa del molí d'aigua era emprada com a viver i la difusió d'aquest va estimular el consum de peix al si de la ruralia.²²

En l'àmbit alimentari, el peix constituïa, juntament amb els ous i els llegums, una alternativa de primer ordre a la prohibició eclesiàstica de menjar carn. El peix es consumia fresc o salat (*pisce salso ... pisce frisco, pisce salad et fresch*), si bé el fumatge era també una tècnica habitual de conservació emprada en aquesta època.

En el corpus documental emprat en aquest treball, el peix apareix mencionat generalment sota el terme genèric *piscis*, i, en els casos en què s'especifica el tipus de peix, tan sols s'esmenta la truita, anomenada *tructa*. No obstant això, es pescaven altres espècies per al consum, com anguiles, salmons, lluços, tonyines, esturions, etc.²³ Lògicament, en les zones no costaneres, es consumia

²⁰ Cf. 839 [860-900] Baraut, *CartAndorra* I 5, p. 99: *fontibus, molendinis, piscariis, aquis aquarumque discoursibus*.

²¹ Cf. 1163 Papell, *DipSantesCreus* 108, p. 189: *in scitionem arborum in nostris siluis et piscationem in nostris aquis*; 1041/1050 AComtalPerg II 388, p. 764: *siue de ipsos pascueros uel de ipsas pescazons, siue de ipsos mercads*.

²² Vid. RIERA (1988) 23.

²³ Vid. MONTANARI (1979) 292-295 i RIERA (1993-1994) 198.

majoritàriament peix d'aigua dolça. En documents que sobrepassen el límit cronològic establert s'hi troba esmentat un altre tipus de peix, l'escat o àngel, sota la denominació *squatus*:²⁴ cf. *et annuatim in festo s. Cucuphatis V schatos, et si forte per impedimentum maris tunc ipsos schatos non habueritis dabit eos nobis infra XV dies subsequentes* (1178 CSCugat III 1117, p. 270).

Tots aquests animals citats en els documents sovint apareixen acompanyats d'atribucions que en determinen característiques diverses. Per posar èmfasi en la seva qualitat, apareixen els adjectius *bonus* (*gallinas bonas*), també amb grau comparatiu, *melior* (*suum porcum meliorem*), i superlatiu, *optimus* (*caponum I optimum*), i l'adjectiu *pinguis* 'gras, ben nodrit' (*oues XXX pinguis*), i superlatiu *pinguissimus* (*arietes obtimos et pinguisimos*), els quals realcen el valor de l'animal. La seva grandària s'expressa mitjançant els adjectius *minor*, *maior* (*capras magores uel minores*), *grandis* (*I porco grande*) i el ja romànic *gros* (*III gallines grosses*); relacionat amb la grandària, s'indica, en alguns casos, l'edat de l'animal (*capones X ueteres, moltono I de uno anno, uedela I de II ans*). Dels animals entregats per Pasqua, se'n diuen *pascuales* (*agnos pascuales*) i dels que s'entreguen en tribut el mes de maig, *magenc* o *maienc* (*moltons magencs XXI*). En alguns casos s'especifica si l'animal és viu (*nouem parilios de chonils uius, porco uiuo*). Dels animals ja sacrificats, se'n precisa sovint si són frescos o salats, mitjançant els adjectius *salsus* (*pisce salso, quarta pars boni agni cum carne salsa*), el romànic *salat* (*porcos III salatos*) i, quan es tracta de carn fresca, *recens* (*truytas recentes et salsas*) i *friscus* (*CC truitas, C salatas et C frescas*), aquest últim d'origen germànic.

Com ja s'ha apuntat anteriorment, la carn comestible provenia de la caça, de la ramaderia menor, present en totes les explotacions, i només secundàriament, de la ramaderia major.²⁵ En època altmedieval, la classe senyorial consumia

²⁴ Bastardas ja parlà, en un article, a propòsit del mot *squatus*; uid. BASTARDAS (1995) 22.

²⁵ Pou, en el seu *Thesaurus puerilis*, ofereix una llarga llista de carns de tot tipus d'animals que s'aprofitaven per al consum humà: «Carn de molto: ueruecina, ae. Carn de ouella: ouilla, ae. Carn de cordero: agnina, ae. Carn de cabro, o cabra: caprina, ae. Carn de cabrit: haedina, ae. Carn de bou o vaca: bouilla, ae. Carn de bedella: uitulina, ae. Carn de porc: suilla, ae. Carn saluatge: aprugna, feina, ae. Carn de ceruo: ceruina, ae. Carn de llebra: leporina, ae» (OPou 129).

molta carn, generalment rostida i assaonada amb condiments i espècies. Aquesta l'obtenien dels erms i una bona part era aportada, en concepte de cens, pels pagesos tributaris. A diferència d'aquests, la classe camperola feia un consum de carn més aviat escàs; aquests practicaven la caça menor per a obtenir conills, llebres, galls salvatges, perdius, entre altres animals, i també la ramaderia menor, on el porc constituïa l'únic animal criat expressament per a la carn, de la qual en feien salums, embotits i fumats, a fi de disposar-ne al llarg de l'any, sense esmentar el llard i la xulla obtinguts també del porc. En canvi, dels ovins, n'esperaven sobretot llana i llet, amb la qual elaboraven principalment formatges. Pel que fa a l'aviram, els censos entregats periòdicament al senyor obligaven els pagesos a refrenar-se en el consum d'aus de corral. D'altra banda, en l'estament eclesiàstic, s'observen dos comportaments distints davant el consum carni: les dietes monàstiques promulgaven la sobrietat i l'abstenció de la carn, mentre que les comunitats canòniques incloïen la carn d'una manera freqüent a les seves taules. Un exemple d'aquest últim costum es troba representat, en el nostre corpus, per un document d'Àger on es dicten les normes de distribució del menjar per als canonges de Sant Pere d'Àger. Aquest repartiment s'estructura per dies de la setmana, festivitats del calendari litúrgic i dies de dejú o abstinència; tret d'aquests últims, en les altres ocasions, la carn hi és present i especialment abundant els diumenges, els dimarts i els dijous (uid. 1174 Chesé, *DipÀger* 471, pp. 808-809).

Els productes comestibles derivats dels animals són, en essència, carn i greixos, ous i làctics. És molt notable la quantitat de termes documentats en els nostres textos que fan referència a diferents parts del cos d'un animal sacrificat, tractant-se gairebé sempre d'un animal quadrúpede. En relació a la part lateral de la bèstia, apareixen els termes *costa*, *costatus*, *costolatium* i *latus*; de les parts que se situen a les cames davanteres, es testimonien els mots *spatula* i *spatularis*, mentre que *ancha*, *coxa* i *perna* fan referència a determinades regions de les cames posteriors; i també s'han d'incloure tal volta, entre aquests últims, els mots *iuncta* i *iuntol(l)s*, si es consideren denominació del garró. Encara en relació a les quatre potes de l'animal, apareix el terme *pes* donant nom a la part terminal d'aquestes. Designant les entranyes de l'animal, es troba el terme *frixura*. D'aquestes, el fetge era el menut més emprat en la cuina medieval, tant d'aliment base com d'espessidor en les salses. Si bé en els documents treballats no es fa mai menció del fetge, se sap que s'aprofitava el fetge d'oca, d'ànec, de

pollastre, de porc i de cabrit.²⁶ D'altra banda, cal fer menció igualment dels mots *canalis*, que designa l'animal sencer sacrificat i obert, i *quartarius*, que denomina una de les quatre parts en què es considera dividit el cos d'un animal. Finalment, el terme sens dubte més abundant per a fer referència a la carn obtinguda de l'animal és el genèric *caro*.

La conservació de la carn constituïa, en època medieval, una dificultat per a l'economia domèstica. L'eliminació de l'aigua continguda en la carn de l'animal (que afavoreix el desenvolupament de la flora bacteriana) fou el principal objectiu en els processos de conservació, el qual es duia a terme mitjançant tres tècniques diverses: la salaó, el fumatge i l'assecatge, que permetien perllongar la conservació de la carn durant un any.²⁷ La salaó fou, sens dubte, el mètode més aplicat, que consisteix en adobar la carn amb sal per tal de deshidratar-la parcialment i inhibir, així, alguns bacteris. La major part dels porcs sacrificats, en ser la carn porcina la que més es presta a aquest mètode, es destinava generalment a la salaó i constituïa, així, la principal font d'aprovisionament carni. No obstant això es testimonia també la conservació en sal de carn d'altres animals, com la dels ovins (uid. s.u. *multo*).

Pel que fa al consum de carn fresca, la major part de les peces càrnies se sotmetien a ebullició. Sembla ser que aquesta era la tècnica culinària més practicada, amb la qual es podia obtenir, a més, brou.²⁸ En època altmedieval, va esdevenir molt habitual, segons sembla, el bulliment de la carn amb espècies i herbes aromàtiques per tal de potenciar-ne el sabor.²⁹ Al costat d'aquest mètode, existien també el rostit, tècnica molt apreciada, l'estofat i el fregit. A més, s'aplicà també, en època medieval, la tècnica de les "coccions successives" o "doble cocció", que consistia a bullir els diferents talls abans de ser sotmesos a un altre tractament (rostit, fregit, etc.); aquesta tècnica, ja practicada en època romana, es mantingué fins al segle XVII.³⁰

²⁶ Vid. CARNEVALE (2011) 229.

²⁷ Vid. CARNEVALE (2011) 127.

²⁸ Vid. MONTANARI (1988) 45.

²⁹ Vid. RIERA (1993) 13.

³⁰ Ibid. i MONTANARI (1988) 45.

Per últim, cal fer menció de la figura del carnisser, ja testimoniada en aquesta època sota el terme *carnifex*,³¹ que s'encarregava de comerciar amb la carn animal d'ús alimentari.³²

A més de la gran quantitat de carn que fornava el bestiar menut (i en primer lloc, el porc), també proporcionava gran part dels greixos d'origen animal emprats per a la preparació dels menjars. El més comú era el greix porcí, tot i que també el d'ovella s'aprofitava per a l'alimentació.³³ Fent referència a aquest producte, apareixen en la documentació els termes *axungia*, *baco* i *saginum*; i, en un document que sobrepassa el límit cronològic d'aquest treball, es testimonia també el terme *lardum*, que, tot i tenir una escassa presència en la documentació, remunta al llatí clàssic: *piper VIII denarios. Cere et acetum III denarios. Lardum VI denarios* ([1184] Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 120, l. 4).

Deixant a banda la carn i els greixos, altres productes derivats de l'animal de gran importància van ser els ous i el formatge, que, en els nombrosos dies d'abstinència del calendari litúrgic, prenen un paper cabdal juntament amb el peix. En la dieta monàstica, sòbria en carn, un dels principals substituïts de la carn van ser els ous, a banda del peix, el formatge i els llegums; així, els ous constituïen l'aliment energètic per excel·lència, servit com a plat o, més sovint, com a acompanyament.³⁴

Els ous s'obtenien de l'aviram domèstic. La documentació medieval posa de manifest la importància que els ous tenien entre els censos lliurats anualment per part dels pagesos als propietaris de la terra.³⁵ Els més apreciats eren els ous de gallina, seguits dels de perdiu; en canvi, es consideraven de menys qualitat els ous d'oca i d'ànec i, encara menys, els d'estruç.³⁶ En el corpus documental treballat, aquest producte es testimonia sota la forma llatina *ouum*. Com s'observa en els testimonis recollits, els ous són entregats, en cens, juntament amb formatges i, en molts casos, per a la festivitat de Pasqua, en consonància amb el que s'ha dit anteriorment respecte als dies d'abstinència.

³¹ En el corpus estudiat tan sols apareix un testimoni d'aquesta veu: 1155 DipPoblet 177, p. 153: *S+num Ricardi, carnifex*; uid. PRIETO (2014) 53.

³² Vid. NORTES (1979) 118.

³³ Vid. MONTANARI (1988) 40.

³⁴ Vid. MONTANARI (1988) 82.

³⁵ Vid. MONTANARI (1988) 82.

³⁶ Vid. CARNEVALE (2011) 686.

Pel que fa a la llet, aquesta s'obtenia sobretot del bestiar oví i caprí, especialment del primer. La llet era consumida en part fresca i majorment transformada en formatge, un producte abundant en els censos. Els formatges acompanyaven sovint el peix en els dies de magre, però també podien servir com a acompanyament de la carn o com a companatge. En la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, la llet no s'esmenta ni una sola vegada; l'únic producte làctic que s'hi testimonia és el formatge, que és denominat amb els termes *caseus*, ja existent en llatí clàssic, i *formaticus*, mot propi del llatí medieval, derivat del llatí *forma* 'motlle'. Tant un terme com l'altre apareixen escassament abans del segle XII, mentre que abunden a partir del segle esmentat. S'esmenta generalment com a part integrant d'un cens i se'n podien arribar a donar fins a quasi deu peces (uid. s.u. *formaticus*). En els comptes ja esmentats de la residència de Sant Pere de Vilamajor, es registra la despesa de vint-i-set formatges, la qual cosa dóna prova de la seva importància: *dispensavit X denarios in cebas et XI denarios in ouo et XXVII fromages* (1156-1157 Bisson, *Fiscal accounts* II 4, p. 35, l. 15). Pel que es dedueix dels testimonis recollits, els formatges esmentats eren fets majoritàriament de la llet d'ovella; tanmateix, se n'elaboraven també a partir de llet de cabra i de vaca, tal i com afirma Gual, el qual afegeix que, ja en aquella època, existien formatges de tot tipus (blancs, magres, grassos, etc.) i s'empraven sencers, ratllats o picats.³⁷

³⁷ GUAL (1976) 320.

3.1 Animals

agnellus

VARIANTS I FORMES:

agnel, agel; *pl.* angel(l)os.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *agnellus*, *-i* ‘anyell’, diminutiu d'*agnus*, *-i* ‘id.’.

SIGNIFICAT:

‘Anyell’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *anyell*, occ. *anhèl*, fr. *agneau*, it. *agnello*, rom. *miel*.

TESTIMONIS:

- (1) **1018** Puig i Ferreté, *Lavaix* 12, p. 68: recepimus de uos de ipsum auere de Sancta Maria C oues cum C angellos, et XIII annas et X modios de frumtum et quinque metrus de uino.
- (2) **1015-1019** CDipObarra 56, p. 56: donastis mihi precium uiginti obellas et suos angelos.
- (3) **1147** DipADSolsona 315, p. 389: faciat censum ipso manso uintols unes de molto et IIII fogaces et canada I de ui et argencios IIII et agel I magenc et quarteles II de ciuada.
- (4) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 53, p. 126, l. 15: una perna de censum et I pol et I agnel et usaticos quantos faciebat a seniore.

COMENTARI:

El terme *agnellus*, forma diminutiva del mot *agnus*, es troba testimoniat per primera vegada en l'obra de Plaute (*Asin.* 667) com a terme afectiu. Sovint la forma diminutiva reemplaçà el mot primitiu amb el mateix significat. De fet, la major part de les formes romàniques revelen que el llatí vulgar afavorí l'extensió del diminutiu *agnellus*, forma ampliada i lexicalitzada –és a dir, sense noció diminutiva–, en substitució d'*agnus*.³⁸

Tal i com s'exposa a la veu corresponent a *agnus*, l'anyell apareix sovint esmentat en els diplomes estudiats, els quals donen prova de l'aprofitament de la

³⁸ Vid. DELL s.u. *agnus* i FEW s.u. *agnellus*.

seva carn per al consum alimentari (uid. s.u. *agnus*). L'*agel magenc* mencionat al testimoni n. 3, és a dir un “anyell de maig”, fa referència a un tribut força freqüent imposat sobre els ramats i les pastures que era entregat al senyor el mes de maig. L'adjectiu *magenc* (també, *maienc*), que es troba en la documentació qualificant sempre l'anyell o el moltó, acabà substantivant-se per a fer referència a l'anyell o moltó donat com a tribut, de manera que sovint apareix el substantiu *magenc* (o *maienc*) com a sinònim d'*agnus* o *agnellus*, i de *multo* (uid. s.u. *magenc*).

Des d'un punt de vista morfològic, cal posar en relleu el fet que les formes del diminutiu llatí *agnellus* es troben romanitzades per la pressió de la llengua vernacla, mentre que el terme *agnus* es conserva fàcilment sota la seva forma llatina per la poca pressió de la llengua vernacla, ja que el mot llatí continuador en català fou *agnellus* i no *agnus*. Destaquen les grafies del diminutiu *angelos* i *angellos*, que, com ja exposa Coromines, presenten el grup consonàntic *-ng-* com a equivalent fonètic del dígraf *-ny-*, i la simplificació de la *l* geminada, que s'ha d'entendre fonèticament amb valor palatal.³⁹ Segurament amb el mateix valor fonètic s'han d'entendre les grafies, del tot romanitzades, *agel* i *agnel*, equivalents a l'antiga forma *ayel* de què parla Coromines i que és testimoniada en textos catalans medievals. Coromines considera el testimoni de 1015-1019 (n. 2) com a primera datació del mot català *anyell*, si bé, en aquest document, el mot s'hi troba sota una forma llatinitzada (*angelos*).

La forma positiva *agnus* tingué escassa continuïtat en les llengües romàniques (uid. s.u. *agnus*), mentre que la forma diminutiva *agnellus* tingué més difusió en els diferents territoris. Així, en la majoria de llengües romàniques es mantingué la forma diminutiva, tret del portuguès, que ha mantingut el terme positiu sota la forma *anho*, i l'espanyol, que adoptà el terme del llatí vulgar *cordarius* sota la forma *cordero* (uid. s.u. *cordarius*). D'altra banda, l'italià ha mantingut tant el terme positiu (*agno*), com el terme diminutiu (*agnello*), aquest últim més comú.

³⁹ DECat s.u. *anyell*.

agnus

VARIANTS I FORMES:

Pl. aggnos, anos.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *agnus*, *-ī* ‘anyell’.

SIGNIFICAT:

‘Anyell’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Pg. *anho*, *it.* *agno*.

TESTIMONIS:

- (1) **899** Baraut, *ActUrgell* 10 (Urgellia 1, p. 66): soluere faciat in seruicio episcopatus sancte Marie urgellitane sedis modios VI de annona et sollidos III et agnos II.
- (2) **907** Baraut, *ActUrgell* 22 (Urgellia 1, p. 79): ut persoluantur modios VI de annona per singulos annos ad sanctam Mariam Sedis et solidos III de argento et uno agno.
- (3) **907** CSCugat I 50, p. 45: per unum quisque annum donare faciamus ad domum s. Cucufati unum agnum obtimum et focacias quinque et sextarios II de uino.
- (4) **964** CSCugat I 72, p. 61: parilio I de boues cum suo apero, oues X cum octo agnos, porcellos II, tonna I, exada I, falce I, parilio I de sachos.
- (5) **964** CSCugat I 73, p. 62: uaca I, somera I cum ipso aпарio, troia I, oues IX, anos V, dextrale I, tribano I.
- (6) **985** CSCugat I 171, p. 143: concessit ad Oria, femina, uaca I et oues IIII et capra I cum ipsos agnos, et irco I, et trua I.
- (7) **1007** DACCBBarcelona 87, p. 372: concessit ad Elias sacer porcho I et oue I cum suo agno.
- (8) **1069** AComtalPerg III 747, p. 1290: dimitto a domum Sancti Cristofori oue I cum aggnos.
- (9) **1081** DipMontalegre 59, p. 89: ut teneatis omnibus diebus uite uestre et dedetis per unumquemque annum I agnum recipientem bonum.
- (10) **1093** DACCBBarcelona 1575, p. 2445: damus iniuctu canonicorum sepe dicte ecclesie in festiuitate paschali quot annis migeram frumenti et duos sextarios

- uini ad mensuram Vici, et tres optimos arietes cum duabus pernis optimis carnis suille salse, et tres agnos et ducenta oua gallinarum.
- (11) **1102** Baraut, *CartAndorra* I 39, p. 148: habeat Arnallus Raimundi in castrum Seuz ipsum decimum et pernas de suos meliores porcos et oblias et agnos pascuales cum aliis usaticis uel aliis censis uel seruiciis.
- (12) **1155** Ramon Berenguer IV, núm. 284 (Balari, *Orígenes*, p. 593): censum de carne, id sunt, pernas, et moltons, et agnos, et gallinas et capons.
- (13) **1168** Baraut, *DipTavèrnoles* 167, p. 231: totum decimum unius hominis nomine Guillem Ferruz in Menarges de ouibus, id est de agnis et lana et chaseis.
- (14) **1174** Chesé, *DipÀger* 471, p. 808: die dominica, tercia feria et quinta, quibus licitum est carnibus uesci, carnes unius arietis XIII clericis administretur, quarta pars boni agni cum carne salsa, gallina una cum carne salsa duobus detur.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *agnus* ‘anyell, xai’ apareix testimoniats ja en Plaute (*Poen.* 776) i és un mot comú en el llatí clàssic. Sovint, però, és reemplaçat per la seva forma diminutiva *agnellus* amb el mateix significat (uid. s.u. *agnellus*).

El terme *agnus*, que designa la cria de l’ovella menor d’un any d’edat,⁴⁰ apareix freqüentment en la documentació estudiada. Cal dir que, si bé en català la forma resultant *anyell* prové del diminutiu *agnellus*, en el corpus documental encara es registra una aparició molt més elevada d’*agnus* que no pas de la forma diminutiva, que presenta, en realitat, un escàs testimoniatge (uid. s.u. *agnellus*).

En el context alimentari, l’anyell oferia bona carn per a ser consumida. Que es menjava carn d’anyell ho deixa clar el testimoni n. 14, que, en una relació de les normes de distribució del menjar per als canonges de Sant Pere d’Àger, s’explicita que el diumenge, el dimarts i el dijous serà permès menjar carn, i entre aquesta la “quarta part d’un anyell bo” (*quarta pars boni agni*). També

⁴⁰ Amades, en el seu *Vocabulari dels pastors*, dóna fins a tres designacions, lleugerament diferents, del terme català *anyell*: 1) el fill de l’ovella, des que neix fins a l’estiu següent (de 8 a 10 mesos d’edat); 2) el fill de l’ovella fins que compleix un any; i 3) el fill de l’ovella des del mig any fins a un any d’edat (abans de mig any és *xai*); AMADES (1932) 78.

posa en evidència el consum de la carn d'aquest animal el fet que l'anyell s'esmenti molt sovint com a part integrant d'un tribut o cens, al costat d'altres aliments, com els cereals i el vi (n. 1, n. 2, n. 3, n. 10, n. 12, etc.).

Fora de l'àmbit alimentari, els documents treballats posen de manifest que, de l'anyell, se n'extreia igualment la llana, útil per a la indumentària: *ipsas pelles de agnos dimitto inter Ermemirum sacerdotem atque Bonefilium* (1043 Junyent, *Oliba* Dip. 152, p. 258); *G. Companni presbiter I pelles agnus et G. leuita unas pelles cubertas* (1142 Alturo, *Sta. Anna* 237, p. 265).

En el terreny morfològic, com ja s'ha exposat a l'article corresponent a la veu *agnellus*, les formes del diminutiu es troben romanitzades, sota diferents grafies, per la pressió de la llengua vernaclea, mentre que el terme *agnus* es manté majoritàriament sota la seva forma llatina per la poca pressió de la llengua vernaclea, ja que el mot llatí continuador en català fou *agnellus* i no *agnus*.

La forma positiva *agnus* tingué poca continuïtat en les llengües romàniques, ja que fou reemplaçada generalment per la forma diminutiva *agnellus*. Així, tan sols el portuguès i l'italià mantingueren el llatí *agnus*, sota les formes *anho* i *agno* respectivament, encara que l'italià conservà també el diminutiu *agnellus*, sota la forma *agnello*, més habitual que *agno*. A la resta de llengües romàniques, hi pervisqué la forma diminutiva, tret de l'espanyol, que adoptà el terme del llatí vulgar *cordarius*, sota la forma *cordero* (uid. s.u. *cordarius*).

anas

VARIANTS I FORMES:

Pl. annas, anades, anads.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *anas*, *-itis* (*-atis*) ‘ànec’.

SIGNIFICAT:

‘Ànec’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *ànet*, cat. *ànec*, occ. med. *anede*, occ. *anet*, fr. med. *ane*, esp. *ánade*, pg. *adem*, it. *anatra*, *anitra*.

TESTIMONIS:

- (1) **1018**⁴¹ Puig i Ferreté, *Lavaix* 12, p. 68: recepimus de uos de ipsum auere de Sancta Maria C oues cum C angellos, et XIII annas et X modios de frumtum et quinque metrus de uino.
- (2) **1063** CSCugat II 634, p. 300: de porchos et oues tercia parte et cubos II meliores, et tonnas II meliores et barrilias II et uascula minore, ochas et capones et gallinas et anades exceptus ipsa challera meliore.
- (3) **1066** CSCugat II 650, p. 317: porcs VII et porcels VII et paos VIII et occes VI et anads VI.
- (4) **1078** CSCugat II 694, p. 356: banbacios III de seda et brisals II de oued el porcs VI, exceptus III meliores, et ocas et gallinas et anads.
- (5) s. **XI** Bach, ACSolsona 408, p. 282: dono... omnem nostrum decimum ... tam de pane et uino et oleo siue de omnibus nostris nudrimentis, quem Deus nobis dederit, id sunt, equas et uacas et oueles siue porcos siue gallinas et occas et anads siue lanam et canam et linum.
- (6) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1193 (Urgellia 9, p. 24): uno porcho et inter ochas et anads VII et decem gallinas.
- (7) s. **XII in.** Russell-Gebbet, *MCLT* 17: unes pels de cabridis, et guadengas III, et I guat, et I boraç, et unes mapas, et unes touaies, et flads III de lin, et parilios I anades, et estopa de lin I coua, et caseos VIII obtimos.

⁴¹ El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l'any 1066 (n. 3), ja que només inclou els testimonis que presenten la variant romànica *anads*; GMLC s.u. *anas*.

COMENTARI:

Pel que fa al mot llatí *anas* 'à nec', s'observa, en la llatinitat antiga, una vacil·lació entre *anas*, *-itis* (amb apofonia), forma testimoniada en Plaute i Ciceró, i *anas*, *-atis*, forma emprada per Varró i els escriptors posteriors i d'on han derivat la major part de les formes romàniques.⁴²

El present terme no abunda gaire en el nostre corpus documental i segueix sempre sota la forma *anas*, *-atis*, amb diferents variants. Es troba testimoniada en alguns documents, no anteriors al segle XI, on s'esmenta gairebé sempre al costat d'altre bestiar domèstic, sobretot aus, com oques i gallines (n. 2, n. 3, n. 4 i n. 6).

Des del punt de vista alimentari, dels ànecs se n'aprofitava la carn, els ous i el fetge, i, a la cuina, la seva preparació era igual a la de carn d'oca, tal com apunta Carnevale.⁴³

En el terreny morfològic, s'observa la repetició de la forma plural *anads*, forma del tot romanitzada i molt pròxima fonèticament, si no igual, a l'antiga forma catalana *ànet*. En efecte, la forma originària del català fou *ànet*, esdevingué posteriorment en *à nec*. Segons exposa Coromines, "el pas d'*ànet* a *à nec* és un fet que es retroba en altres mots de forma semblant, com *préste* de *préste*: en general es tracta de la preferència de les terminacions corrents en perjudici de les més rares, que pot actuar més fàcilment en una terminació consonàntica quan es tracta d'una síl·laba àtona".⁴⁴ La grafia derivada *à nec* (*ànech*) sembla que no es troba abans del segle XV segons afirma el mateix autor.

Quant al conjunt de les llengües romàniques, tendiren majoritàriament, com s'ha dit més amunt, a la forma *anas*, *-atis*.

⁴² Vid. DELL s.u. *anas*.

⁴³ CARNEVALE (2011) 31.

⁴⁴ DECat s.u. *à nec*.

animal

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *animal*, *-ālis* 'ésser viu, animal', derivat d'*anima*, *-ae* 'respiració, aire, vida, ànima'.

SIGNIFICAT:

'Animal, bèstia'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ., fr., esp., pg., rom. *animal*, it. *animale*.

TESTIMONIS:

- (1) **879** DipRosselló 126, p. 172: sunt apud uos quingente oues, et centum animalia, et quinquaginta iumenta, et porcos quadraginta, et caballos duos, et asinos quinque, et boues XX.
- (2) **1001** DACCBBarcelona 8, p. 281: cum bubis, ouibus, porcis et asinis, cauallis, honeratis et uacuis, uel cum cetera alia animalia, minima et maxima.
- (3) **1017** Udina, *La successió testada* 105, pp. 275-276: et cum omnia animalia quod habebat et cum omnia uascula maiore uel minore.
- (4) **1049** Chesé, *DipÀger* 28, p. 238: et hoc faciant de pane et uino et carne atque animalia.
- (5) **1055** Ordeig, *Dotalies* 197, p. 173: decimas et primicias de omnibus fructibus, hoc est decimam mensuram et de primitia uigesimam et de nutrimentis animalium et de caseis et alias rebus.
- (6) **1057** Chesé, *DipÀger* 36, p. 253: tam ex auro et argento quam ex animalibus et ornamentis et uestibus, decimam partem ei donent.
- (7) **1155** Gonzalvo, *Pau i treva* 12, p. 57: tam de annona, quam de uino, et nutrimentis animalium omnium, de arboribus, et hortis et omni negocio.
- (8) **1156** Baraut, *DipTavernoles* 155, p. 221: seu de nutrimentis uestrorum animalium nullus a uobis decimas exigat.
- (9) **1173** Gonzalvo, *Pau i treva* 14, p. 71: boues, oues, asinos uel asinas, equos uel equas ceteraque animalia siue sint apta ad arandum.

et alia.

COMENTARI:

El terme *animal* presenta un sentit genèric i s'aplica, en la llatinitat antiga, tant als homes com a les bèsties.

Els textos de la documentació estudiada ofereixen diversos testimonis de la veu animal, emprada com a sinònim de *bestia*, però menys utilitzada que aquesta (uid. s.u. *bestia*). Com *bestia*, el present terme es troba usat, amb sentit genèric, gairebé sempre fent referència al bestiar domèstic (n. 1, n. 2, n. 5, n. 6, etc.), que s'inclou dins dels béns mobles, juntament amb la vaixella, la indumentària i altres objectes de valor (cf. n. 3 i n. 6). També com ocorre amb el terme *bestia*, els textos estableixen una diferenciació entre el bestiar menut i el bestiar gros mitjançant els adjectius contraposats *minima/maxima*, tal i com es llegeix al testimoni n. 2. Finalment, en el document n. 9 s'especifica que els *animalia* esmentats fan referència a animals de tir per a llaurar el camp.

Cal assenyalar que no es documenta cap variant del terme *animal*, el qual es mantindrà, sota la mateixa forma, en català i en la major part del territori romànic, on el mot ha tingut continuïtat arreu.

anser

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *ānser*, *-eris* 'oca'.

SIGNIFICAT:

'Oca'.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1047-1060** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1202, p. 512: dimitto omnes oues et porcos et anseres quos et quas abeo in domo Seniofredi ... et omnes anseres et gallinas que sunt in supradictis locis.
- (2) **1075** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1374, p. 671: duos porcos annales per omnes annos donetis et anseres nostres teneatis et de nutrimento earum medieta-tem semper nobis donetis.
- (3) **1081** Baraut, *DocUrgell* 959 (*Urgellia* 7, p. 88): ad ipsam canonicam ipsas bestias maiores tam boues quam asinos et per refectionem porchos II et anseres III et parilios III de gallinis et medium modium frumenti et medium modium inter ordeum et segal et quinales II de primo uino.
- (4) **1086** Baraut, *DocUrgell* 1029 (*Urgellia* 7, p. 149): omnia maiora necnon minora uascula, cum porcis eciam et anseribus meis, omnia canonice alme Marie relinquo.
- (5) **1159** Marquès, *Dipl. Sant Daniel de Girona* 51, p. 112: donetis inde tasc- ham nobis fideliter de omni expleto quem ibi Deus dederit, et duos anseres annuatim pro censu.
- (6) **1174** Chesé, *DipÀger* 471, p. 808: die dominica, tertia feria et quinta, quibus licitum est carnibus uesci, carnes unius arietis XIII clericis administretur, quarta pars boni agni cum carne salsa, gallina una cum carne salsa duobus detur, de carne porcina et uacheina sufficientes porciones duobus, anserem cum carne salsa sufficienter quatuor dari statuimus.
- (7) **[1183]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 45, p. 111, l. 8: quando comes de Prouencia erat uille de Sancto Stephano ego Bernar Sancius compraui inter panem et carnem salatam et anseres et gallinas X solidos que misi domino comiti.

- (8) **1193-94** Marquès, *Dipl. Sant Daniel de Girona* 83, p. 144: census quos in iamdicto honore accipit Elissendis VIII fogacias et II pernas porci, et pro ariete XII denarios et I eminam uini et I schillatam cibarie et IIII solidos pro questia et I anserem ad Sanctum Felicem et I migeriam blati ad mensuram de Munells.

COMENTARI:

El terme llatí *anser* ‘oca’ fou un mot usual en l'Antiguitat llatina, si bé en època tardana fou doblat pel terme *auca* ‘oca’ –derivat d'*avis* ‘au’–, el qual desbancà el primer en les llengües romàniques (uid. s.u. *auca*).⁴⁵

L'ocurrència del mot en la documentació treballada és més aviat escassa i no es troba abans de mitjan segle XI. Això es deu al fet que el terme més corrent per a denominar l'oca era ja *auca*, que es testimonia molt més abundantment i des de més antic (s. X) en els textos estudiats.

En el terreny alimentari, de l'oca se n'aprofitava especialment la carn, i també els ous i el fetge.⁴⁶ En el testimoni n. 6, es fa menció de carn d'oca salada, és a dir sotmesa al procés de salaó (*anserem cum carne salsa*).

Com ja s'ha dit anteriorment, en llatí tardà conviví, paral·lelament al mot *anser*, el terme *auca*, el qual posteriorment, en les llengües romàniques, substituï del tot el primer terme. D'altra banda, existí en llatí vulgar una forma *ansar*, forma blasmada per l'*appendix Probi*,⁴⁷ que es troba en l'espanyol *ánsar* i el portuguès *ansar*, encara que aquest ha estat reemplaçat, en gran part, pel mot de procedència germànica *ganso*, en els dos idiomes.

⁴⁵ Vid. DELL s.u. *anser*.

⁴⁶ Vid. CARNEVALE (2011) 228-230.

⁴⁷ Vid. DELL s.u. *anser*.

aries

VARIANTS I FORMES:

arieta.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *ariēs*, *-ētis* ‘marrà’.

SIGNIFICAT:

‘Mascle de l’ovella, marrà’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Occ. med. *are*, occ. *aret*, rom. *arete*.

TESTIMONIS:

- (1) **977** Baraut, *ActUrgell* 37 (Urgellia 1, p. 100): per singulos perenniter annos persolvere ad sancta Maria sedis Urgelli modios VI de annona et solladas III de trapos et arietes II.
- (2) **1013** AComtalPerg I 105, p. 390: accepimus nos pro nostra grata munificentia ex illorum parte treginta arietes optimos et pinguiissimos.
- (3) **1080** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1422, p. 713: per singulos annos fideliter ex omnibus fructibus ipsam tascham nostre canonice exsoluatis cum ariete uno et pernam I.
- (4) **1093** DACCBBarcelona 1575, p. 2445: damus iniuctu canonicorum sepe dicte ecclesie in festiuitate paschali quot annis migeram frumenti et duos sextarios uini ad mensuram Vici, et tres optimos arietes cum duabus pernis optimis carnis suille salse, et tres agnos et ducenta oua gallinarum.
- (5) **1093** DACCBBarcelona 1715, pp. 2649-2650: ad canonicam Sancti Petri de Ager, uncias duas, cum duobus modiis frumenti et duobus modiis uini, cum duobus porcis et arietibus duobus.
- (6) **1101** DipADSolsona 5, p. 35: ad Arnall Esclua una oue apud una arieta.
- (7) **1114** Baraut, *DocUrgell* 1283 (Urgellia 9, p. 112): relinquo eidem kannonice refectionem unam IIII porcorum et V arietum et omnem meum uinum quod habeo in omnibus locis.
- (8) **1134** Chesé, *DipÀger* 277, p. 573: censum hec per unumquemque annum, id unum porchum annalem optimum, similiter unum arietem optimum, et isti sint iuni ducti.
- (9) **1148** Puig i Ferreté, *Lavaix* 55, p. 101: faciatis sensum XII fogatos et unum arietem et unum sestarium uini et unam quarta ciuada.

- (10) **1150** Baraut, *CartAndorra* I 49, p. 167: accipit ibi de ublies III modios et V porcs et V arietes et XVI pernas et I gallina, et preter hoc habet ibi XIIIII quarteras de ariete et III de porco et XVI fogazas de ublies et XVIII canatas de uino et II iuntes arietis ... et ex alia parte II sesterios rasos et em[in]am I ordeï et I canal de ariete.
- (11) **1171** Chesé, *DipÀger* 425, p. 750: per unumquemque annum facias nobis seruicium di midium (*sic*) moltonem tu et ipse cui dederis aut dubitaueris. [Istum] autem seruicium sit semper factum dimidium arietem in carnipriuuium quadragesime.
- (12) **1174** Chesé, *DipÀger* 471, p. 808: die dominica, tertia feria et quinta, quibus licitum est carnibus uesci, carnes unius arietis XIII clericis administratur, quarta pars boni agni cum carne salsa, gallina una cum carne salsa duobus detur.

et alia.

COMENTARI:

El substantiu llatí *aries* designa el mascle de l'ovella o marrà.

El marrà o moltó, animal freqüent en temps medievals, apareix molt sovint en la nostra documentació. S'esmenta freqüentment al costat d'altres animals i gairebé sempre com a part integrant d'un tribut. No obstant això, com a designació d'aquest animal és més freqüent, en els nostres documents, el terme d'origen cèltic *multo*, que acabà rellevant el llatí *aries* en el nostre territori lingüístic i en d'altres llengües romàniques (uid. s.u. *multo*).

Que la carn d'aquest animal servia com a aliment de consum humà ho deixa ben clar el testimoni n. 12, on les *carnes unius arietis* han de servir per a alimentar catorze canonges de Sant Pere d'Àger. Pel testimoni n. 10 se sap que l'animal era dividit en quaters i que se n'aprofitaven diferents parts, com les *iuntes* i la *canal* (uid. s.uu. *iuncta* i *canalis*). Per a tal efecte, era bo que els *arietes* fossin *pinguissimi* i *optimi*, adjectius amb els quals són qualificats en algun cas (n. 2, n. 4 i n. 8) i que n'augmentaven el seu valor. Fora de l'àmbit alimentari, dels moltons se n'extreia també la pell i el pelatge per a la confecció de diversos teixits, objectes i materials.⁴⁸

⁴⁸ Vid. GUAL (1976) 259.

Pel que fa a la morfologia del mot, en els documents treballats tan sols s'hi registra la variant *arieta* (n. 6), que pot tractar-se d'un error d'escriptura.

El terme *aries* per a designar el mascle de l'ovella no tingué pràcticament continuïtat en les llengües romàniques, tret de la regió gàl·lica i romanesa, per bé que sí que s'ha mantingut, com a cultisme, en la major part de les llengües romàniques per a designar la constel·lació zodiacal així anomenada: cat. *Àries*, esp. *Aries*, pg. *Áries*, it. *Ariete* (cf., en canvi, fr. *Bélier*).⁴⁹

⁴⁹ Vid. REW i FEW s.u. *aries*.

asinus, asina

VARIANTS I FORMES:

Del masc. asinus: assino, asinem; *pl.* asines, asens.

Del fem. asina: asine.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *asinus*, *-ī* 'ase', i fem. *asina*, *-ae* 'somera'.

SIGNIFICAT:

'Ase', 'somera'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ. *ase*, fr. *âne*, esp., pg. *asno*, *asna*, it. *asino*, *asina*.

TESTIMONIS:

- (1) **[864]** DipRosselló 55, p. 115: ego Protasius, archipresbyter, dono caualllo uno, et mulo, et asinos duos, et uakas quatuor cum suos uitulos, et oues C, et cabras XXX, et porcos XXVI.
- (2) **908** DipOsona 78, p. 125: mapas I, tuualia I, iumenta III, boues II, porcos IIII, oues X, asinum I.
- (3) **992** DCBarcelona I 229, p. 449: concessit ad filiis suis ipsa alia medietate, cubos II, exada I, cauago I, podadora I, dextrale I, tribanos II, sira I, scrinio I, parilios II de portaduras, bariles II, uaca I, asino I.
- (4) **1031** AComtalPerg II 211, pp. 544-545: parilio I meliore de boues cum ipso apero, et asina I cum ipso pullo suo, et medietate de alio asino.
- (5) **1034** DACBarcelona 516, pp. 936-937: et asino I et porco I et terciam partem de ipso uino et de meum alium auere.
- (6) **1039** DipCardona 30, p. 98: ad domum Santi Petri cenobii predicta, asinos III meliores et baccas quas abeo omnes et equas VII.
- (7) **1040** Chesé, *DipÀger* 11, p. 214: dono ad ipsa channonicha ipso meo asino et ipsa mea sartaginem.
- (8) **1058** Alturo, *Sta. Anna* 70, p. 79: concedo ad iamdicta uxori mea equas II et parilios II de bubus cum illorum aporis et omnes meas oues et calleres II et padela I et escudeles et canades de draps de lecto et asino I.
- (9) **1064** AComtalPerg III 615, p. 1118: et donet eis predictus Guilielmus et iam dicta Ermengardis octo asines.

- (10) **1070** DACCBBarcelona 1201, p. 1878: et alias bestias que remanet, id sunt, bubus et asino et oues et capras et porcos, et ipsas duas partes de pane et uino, et uascula, maiore uel minore.
- (11) **1088** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1538, p. 823: ad Guifredum, fratrem meum, dimito asinam unam quam Guilelmus Olibe tenet [cum medietate ipsius pulli et cum tunica mea et I minam annon]e inter ordeum et speltam et medietatem asini pro debitis meis.
- (12) **1091** Baraut, *DocUrgell* 1076 (Urgellia 7, p. 192): asinem namque meum dimito a domina mea eiusque cannonice.
- (13) **1099** Baraut, *DocUrgell* 1171 (Urgellia 8, p. 99): et in bous et in eguas et in asens uel in oues.
- (14) **1101** DipADSSolsona 5, p. 35: a Raimundi Mironi sacer sestarios IIII de ui; et abet Rengarius sacer sestarios IIII de forment; ad Arnall Esclua una oue apud una arieta. Et ad Ollemer uno assino apud duas oues.

et alia.

Fem. asina:

- (15) **881** Junyent, *DipVic* 3, p. 3: bindo tibi uaca una cum suo uitulo, et bindo tibi asinam una, et uindo tibi porco uno.
- (16) **981** Junyent, *DipVic* 479, p. 402: et ad Ierusalima ipsa mea asina maiore et oues VI, et ad Amalrico asino I maiore, et ad Gigone asina I.
- (17) **1004** Junyent-Ordeig, *DipVic* 685, p. 32: ipsa mea asina cum pulla sua dare facite ad Bonadomna, soror mea, cum alio suo pullo.
- (18) **1023** AComtalPerg I 164, p. 471: et meditas mea de ipsa asina cum suo filio, et bouo I et medietas de alio bouo, et kaficios XV de uino simul cum ipsa tonna, et kaficios IIII de ordeo, et oues XVI et capras III et duas truias.
- (19) **1031** DACCBBarcelona 465, p. 868: et concessit porcum unum pro anima sua et medietatem asine, quam habebat cum fratribus suis, similiter et de ipsa pullina asinina, quam habebat cum fratribus suis, concessit pro anima sua ipsam suam porcionem.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *asinus* es testimonia des d'època arcaica per a designar l'ase. Pel que fa al femení *asina*, és probablement un mot artificial creat en el llenguatge rústic.⁵⁰ D'altra banda, el mot *asinus* –i freqüentment també el seu diminutiu *asellus*– es troba sovint en els textos antics com a terme abusiú (cf. PLAVT. *Aul.* 230 *in mentem uenit te bouem esse et me esse asellum*).⁵¹

El corpus documental treballat presenta un testimoniatge ingent tant del masculí *asinus* com del femení *asina*. L'ase era un animal domèstic emprat sobretot com a bèstia de tir; és per això que, en els documents, apareix sovint esmentat amb el seus estris o complements: *asino I cum suos utres et bulcias* (900 DipOsona 44, p. 99); *asinum I cum bolzis et salma* (1062 DACCBBarcelona 1038, p. 1639); *uno asino cum suo argumento* (1113 DipADSolsona 116, p. 172); *III asinos preparatos eundi in hostem et preter hoc suas tragines et operas* (1150 Baraut, *CartAndorra* I 49, p. 167). Tot i que l'ase no era un animal domesticat per al seu consum, igualment podia servir com a aliment, tal i com donen prova alguns documents on s'esmenta l'animal sacrificat i partit. Així, en els testimonis n. 11 i n. 18 apareix la meitat d'un ase i d'una somera, respectivament, al costat d'altres animals i aliments. Igualment, en els dos testimonis de 1031 (n. 4 i n. 19), s'hi menciona la meitat d'un ase i la meitat d'una somera, respectivament.

També en documentació llatina de territori gallec d'aquesta època s'hi esmenta aquest animal partit i entregat com a producte alimentari: *et V quartarios de uino et medio de uno asino tantum nobis bene complacuit* (a. 1098).⁵² D'altra banda, en documentació de territori lleonès, tot i que s'hi troben diferents testimonis d'*asinus*, no se'n testimonia cap on s'especifiqui com a animal sacrificat.⁵³

Pel que fa als diferents tipus d'ases, en la nostra documentació es diferencien segons el color del pelatge: *ipsa asina rossa cum filio suo* (1003 Junyent-Ordeig, *DipVic* 672, p. 22); *asino I bruno* (1031 DACCBBarcelona 469, p. 876). Sovint és

⁵⁰ Vid. DELL s.u. *asinus*.

⁵¹ Vid. ThLL s.u. *asinus*.

⁵² Vid. COSTA, A. DE J. DA (1965-1978, ed.), *Liber Fidei Sanctae Bracarensis Ecclesiae*, 2 vols., Braga, doc. 8289, p. 172-173, extret de CODOLGA.

⁵³ Vid. LELMAL s.u. *asinus*.

esmentat també l'*asinus spanescus*, una raça àrab d'ase: *asino spanesco meliore* (1009 Juyent-Ordeig, *Dip Vic* 711, p. 55).⁵⁴ D'altra banda, els ases i les someres hi apareixen mencionats molt sovint amb les respectives cries: *asino I et ... pullino asinino* (981 Juyent, *Dip Vic* 479, p. 402); *ipsa mea asina cum pulla sua* (1004 Juyent-Ordeig, *Dip Vic* 685, p. 32).

Des del punt de vista morfològic, pel que fa al terme masculí, es testimonia la forma *assino* (n. 14), amb geminació de la *s*, així com la forma *asinem*, i plural *asines*, amb canvi de flexió respecte al mot original llatí. Cal destacar, però, sobretot la forma plural romanitzada *asens* (n. 13). Aquest document de 1099, ja inclòs en el GMLC,⁵⁵ avança considerablement la primera datació del terme català, que Coromines no documenta fins al segle XIII.⁵⁶ En català antic, dominava la forma de plural *asens*, que poc a poc anà perdent terreny davant de la forma no nasalitzada *ases*, si bé encara perdura en alguns territoris, segons afirma Alcover-Moll.⁵⁷ Quant a la forma femenina *asina*, tot i que Coromines documenta una forma catalana *àsena*,⁵⁸ el mot fou substituït aviat pel terme *somera*.

El mot llatí *asinus* pervingué a totes les llengües romàniques, tret del romanès.

⁵⁴ Vid. GMLC s.u. *asinus*.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ DECat s.u. *ase*.

⁵⁷ DCVB s.u. *ase*.

⁵⁸ DECat s.u. *ase*.

auca

VARIANTS I FORMES:

pl. auccas (auch-, ouch-), ocas (occ-, och-, hocc-), oces (och-, occ-).

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *auca*, *-ae* 'oca'.

SIGNIFICAT:

'Oca'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., esp., it. *oca*, occ. *auca*, fr. med. *oue*, fr. *oie*.

TESTIMONIS:

- (1) **981** DCBarcelona I 131, p. 332: dono tibi boue I colore nigra et oues IIII et truias aput porcellos VII et apario I et auccas II et kauago I et exada I.
- (2) **988** Junyent, *DipVic* 534, p. 455: pro anima mea parilio I de boues aut ipso pretio et equa I [...] et occas II et de ipso blado ipsam terciam partem.
- (3) **998** Udina, *La successió testada* 49, p. 201: porcellos II et inter oues et capras XII et oces III, quod tenet Iohanne.
- (4) **1000** Junyent, *DipVic* 635, p. 544: iussit dare ad Donnucio sacer helemosinario berbices II, et alias oues iussit dare a Saueguncia femina, et iussit dare ad Sentario sacer occas II et a Petro sacer barrilio I.
- (5) **1001** Alturo, *Sta. Anna* 14, p. 21: de ipsum nostrum alaudem donare faciamus ad Sancti Cucufati per unusquisque annum parilia I de auccas per diem festum Sancti Iohannis in diebus uitae nostrae.
- (6) **1002** CSCugat II 372, p. 20: ad iam dicto domo auchas III, gallos II, gallinas II.
- (7) **1002** CSCugat II 377, p. 24: dono ad s. Cucufati ... oues septuaginta, et porcos XII, et parilios noue de ocas, et tonnas V, et cubos V.
- (8) **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, pp. 55-56: ad conuiuium congregatione sede Sancti Petri iussit dare semodio I de forment et modio I de uino et porcos IIII et paones IIII et capones X ueteres et occas XX ... Et alios suos porchos quod remanent, ipsa medietate pro anima sua, alia medietate cum XL inter oues et capras et occas et galinas.
- (9) **1018-1019** Udina, *La successió testada* 111, p. 280: ipsas oues et porcos et ouchas et gallinas remaneant in mea mansione et ad uxore et filiis meis.

- (10) **1026-1030** Baraut, *DocUrgell* 405 (Urgellia 4, p. 113): alium meum auere quod remanet tam mobile quam etiam immobile, pane et uino siue in equas uel etiam in oues siue in porcis uel in uelladas uel in paones, hoccas uel gallinas.
- (11) **1038** Junyent-Ordeig, *DipVic* 966, p. 290: et suas aucas et gallinas iussit dare medietatem pro anima sua.
- (12) **1040** Junyent-Ordeig, *DipVic* 998, p. 321: ipsam porcellam et auchas et drapos laneos et gallinas relinquo ad Maria femina.
- (13) **1045** DACCBBarcelona 687, p. 1168: ipsos meos boues et oues et porcous et pauones et oches et alia uolatilia et ipso blad et ipso uino que abeo in iam dicta parrochia Betulona ... et ipsos porcous et ochas et alia uolatilia ... Et ipsos boues et porcous et ochas et alia uolatilia et panem et uinum et uascula, maiore uel minore, que abeo in iam dicto alodio de Pinells.
- (14) **1053** Baraut, *DocUrgell* 660 (Urgellia 6, p. 45): iubeo donare modio I de for[ment] et quinals IIII de uino et porchos III et ochas IIII et moltonos II.
- (15) **1066** CSCugat II 650, p. 317: porcous VII et porcelis VII et paos VIII et occes VI et anads VI.
- (16) **1078** CSCugat II 694, p. 356: banbacios III de seda et brisals II de oued et porcous VI, exceptus IIII meliores, et ocas et gallinas et anads.
- (17) **1090** Baraut, *DocUrgell* 1062 (Urgellia 7, p. 180): ad Iozleta cum filiis suis boue I et oches III, cum ipsa uexella et cum ipsa ferramenta qui est in ipsa mansione et cum ipso porc.
- (18) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 34, l. 16: feria III alberga la regin ad Sancti Celedoni et dispensauit in pane VIII solidos et III porcous et I perna et I auca.

et alia.

COMENTARI:

El terme *auca* ‘oca’ es testimonia per primera vegada en època tardana, en l’obra d’Aviè (s. IV-V) i en glosses, i es tracta d’un mot derivat clarament del terme llatí *avis* ‘au’; aquest últim es troba poc representat en les llengües romàniques, atès que tendí a ser substituït, ja en llatí, per les formes més plenes dels diminutius *auicula* (*aucula*, en inscripcions) i *aucella* (també masc. *aucellus*, en glosses). Precisament, el mot *auca* s’ha entès o bé com una forma

reconstruïda a partir del diminutiu *aucella*,⁵⁹ o bé com una variant d'una forma **auica*, reconstruïda sobre el diminutiu *auicula*, que casaria amb la forma *aucula* testimonada en inscripcions;⁶⁰ tanmateix, la forma **auica* no es troba testimoniada en les fonts llatines.

El substantiu *auca*, com a derivat d'*avis*, tindria en el seu origen el significat d'ocell, au' i s'hauria especialitzat aviat com a 'au de corral' o, pròpiament, 'oca'. En aquest sentit, doncs, *auca* esdevingué sinònim de l'antic *anser* 'oca' i, de fet, acabà desbancant-lo totalment, tal i com revelen les diferents llengües romàniques, on pràcticament les restes del llatí *anser* són inexistentes (uid. s.u. *anser*).

En els documents del corpus treballat, s'hi registra un gran nombre de testimonis de la present veu, a diferència del mot *anser*, que s'hi troba documentat escassament; aquest fet posa de manifest que el mot més corrent per a denominar l'oca era ja *auca*. Les oques apareixen esmentades gairebé sempre al costat d'altres animals domèstics com els porcs i les ovelles, però sobretot juntament amb altres animals que formen la volateria, com els ànecs, els galls, els capons, les gallines i els paons. Per bé que cap testimoni de la veu *auca* especifica quines parts de l'animal eren aprofitades per al consum humà, és segur que se n'extreia la carn (cf. s.u. *anser*),⁶¹ els ous i el fetge.⁶²

Des del punt de vista morfològic, s'observa ja la vacil·lació entre *au-* i *o-* en el resultat del diftong *au-*, que, en la seva forma plenament catalana, acabarà monoftongant-se en *o-*.⁶³ De fet, els diplomes testimonien la forma plural catalana *oces* (i *och-*, *occ-*), on la geminació de la *c* i la grafia *-ch-* responen al so oclusiu velar sord [k]. Si bé Coromines dóna l'any 1045 com a primera da-

⁵⁹ Vid. DELL s.u. *avis*.

⁶⁰ Vid. LEW i FEW s.u. *auca* i REW s.u. *avica*, *auca*. Wartburg, a diferència dels altres, planteja una possibilitat –força inconsistent–, segons la qual el sufix *-ica* del terme **auica* podria ser influència del llatí *fulica* 'fotja' pel fet que totes dues aus coincideixen en els seus hàbitats.

⁶¹ Cf. el següent document, on es dicten les normes de distribució del menjar als canonges de Sant Pere d'Àger: *die dominica, tertia feria et quinta, quibus licitum est carnibus uesci ... anserem cum carne salsa sufficienter quatuor dari statuimus* (1174 Chesé, *Dip Àger* 471, p. 808); aquest testimoni evidencia que la carn d'oca (*anserem cum carne salsa*) s'aprofitava com a aliment per al consum humà.

⁶² Vid. CARNEVALE (2011) 228-230.

⁶³ La grafia *oc[c]a* es troba ja en GLOSS. V 615, 40; uid. DELL s.u. *avis*.

tació del terme català *oca*,⁶⁴ amb els testimonis registrats hom pot avançar-la fins a finals del segle X, gràcies al testimoni n. 3, de l'any 998 –ja aportat pel GMLC⁶⁵–, que presenta el plural *oces*.

⁶⁴ DECat s.u. *oca*.

⁶⁵ GMLC s.u. *auca*.

baco

Vid. s.u. *baco* a “Productes d’origen animal”.

bestia

VARIANTS I FORMES:

Pl. besties.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *bēstia*, *-ae* ‘animal, especialment animal salvatge (oposat a l’home)’.

SIGNIFICAT:

‘Bèstia, animal’, aplicat especialment als animals mansos que són objecte d’exploració per part de l’home.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. *bèstia*, fr. *bête*, esp., it. *bestia*, pg. *béstia*, *besta*, rom. *bestie*.

TESTIMONIS:

- (1) **966**⁶⁶ DipGirona 374, p. 336: *alium meum mobilem quidquid habuero quando migrauero de hoc seculo, siue in auro siue in argento, siu in pane et uino, siue in bestias maiores uel minores, siue in drapos.*
- (2) **970** Junyent, *Dip Vic* 403, p. 334: *de omne rerum facultatum mearum quicquic mobilis est, pane, uino, lana, lino, bestias maiores uel minores, uascula maiore uel minore, in omnia et in omnibus quicquid inuenire possitis.*
- (3) **997** Junyent, *Dip Vic* 614, p. 524: *alium meum abere mobile, id sunt bestias, pane et uino, drapos, armas, scamnos, aurum et argentum, tonnas et cubos, archas, portadoras homniaque inuenire potueritis donare faciatis pro anima mea in ecclesias, in sacerdotes, in redempcione captiuus.*
- (4) **1003** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 672, p. 22: *de cunctis bestiis maiores uel minores iussit dare ipsa medietate pro anima sua ... alias uero bestias quos inuenimus in suos testamentos.*
- (5) **1007** DACCBBarcelona 85, p. 369: *alias bestias quod remanent, oues et capras et porcos, ipsa medietate pro anima mea.*
- (6) **1017** LAntiq. II 251, f. 85 (Mas 362): *in primis iussit de suum auere de panem et uinum ... et de omnes suas bestias et ferramenta ... iussit dari pro animam suam ipsa tertia parte.*

⁶⁶ El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l’any 1017 (n. 6); GMLC s.u. *bestia*.

- (7) **1022** LAntiq. I 342, f. 133 (Mas 403): et concessit ad filias meas ... terras uel uineas uel bestias et drapos ... et de ipsas bestias quam de minutas uel grossas.
- (8) **1032** LAntiq. I 118, f. 56 (Mas 456): et concessit ad me Lobetum presbiterum bestias VI et sestarium unum de ordeo.
- (9) **1038** Junyent-Ordeig, *DipVic* 969, p. 293: de panem et uinum quem Deus dederit, et de omnes besties et alio auere, tercia parte pro anima mea.
- (10) **1039** DACCBBarcelona 1695, p. 2622: in pane et uino, et bestias maiores uel minores, et uascula maiora uel minora, et omnia cuncta mouencia sua
- (11) **1081** Baraut, *DocUrgell* 959 (Urgellia 7, p. 88): ipsas bestias maiores tam boues quam asinos.
- (12) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1192 (Urgellia 9, p. 22): ad s. Iohannis bestias VI minimas et I porcho et I tina.
- (13) **1111** DipADSolsona 98, pp. 152-153: de bestias minutas, porchos cum oues, ipsa tercia parte.
- (14) **1131** Gonzalvo, *Pau i treva* 10, p. 47: omnes qui uadunt ad molendinum cum omnibus suis rebus in hac pacis securitate cum ipsis bestiis et [honeribus] suis constituerunt. Boues autem, et omnes alias bestias aregas, cum toto suo apere et cum ipso aratore, qui inde arauerit.
- (15) **1185** CSCreus 273, p. 272: et in ipsa tamen cabana uel domibus, que in ipsa comba de Comarasa erunt facta, non teneatis nisi bestias de expletis et si ipsas bestias de expletis nolueritis tenere, teneatis tantum bestias baciuas, sed tamen omnes bestie uestre, baciue et de expletis, habeant pasturam in omni meo honore et in mea terra sine tala de blad.

et alia.

COMENTARI:

El llatí *bestia* designa, en l'Antiguitat, tota espècie animal, especialment l'animal salvatge, en oposició a l'ésser humà.⁶⁷ No obstant això, també pot fer referència a l'animal domesticat, com es llegeix en el següent passatge de Petroni: *mutae bestiae laboriosissimae boues et oues* (PETRON. 56, 4).

⁶⁷ Vid. ThLL i DELL s.u. *bestia*.

Els documents treballats ofereixen un extens testimoniatge d'aquest terme, que apareix aplicat, gairebé en tots els casos, als animals domèstics. En aquest sentit, sovint es fa distinció entre els caps de bestiar gros (bous, mules, eugues, etc.) i els caps de bestiar menut (ovelles, cabres, etc.) amb les designacions *bestias maiores* (*grossas/maximas*) i *bestias minores* (*minutas, minimas*), tal i com es llegeix en els testimonis n. 1, n. 2, n. 4, n. 7, n. 10, n. 11 i n. 12. Sovint s'empra aquest mot per a fer referència a les bèsties de càrrega, com dóna prova el testimoni n. 14 (*cum ipsis bestiis et honeribus suis*).

Relacionat amb la primera aplicació esmentada, es testimonia, en documents posteriors al límit cronològic establert, el mot *bestiarium* (> cat. *bestiar*), que presenta sentit col·lectiu per a fer referència al conjunt dels animals o bestiar que algú posseeix: *habeatis omni tempore pascheria ad totum uestrum bestiar in totis illis calmis meis ... et ego recipio totum uestrum bestiar que ibi adduxeritis in mea custodia* (1170 CSCreus 145, p. 147); *quod nullum alium bestiarium pascat ibi nisi nostrum* (1177 CSCreus 198, p. 197).

D'altra banda, apareixen diverses atribucions aplicades a les bèsties, recollides ja al GMLC.⁶⁸ Així, es fa menció de les *bestias aregas* (n. 14), que designen els animals aptes per a llaurar (cf. l'adjectiu català *arec*, *-ega* 'apte per a llaurar' i el verb *aregar* 'acostumar a l'arada', relacionats probablement amb el llatí *arare*⁶⁹). També s'esmenten les *bestias baciuas* (n. 15), ço és, el bestiar no destinat a la cria (cf. l'adjectiu català *baciva* 'no prenyada', del llatí **uacciu*, en comptes de *uaciua* per influència de *uacca*⁷⁰). Diferents a aquestes últimes són les *bestias de expletis* (n. 15), aquestes sí, destinades a la cria.

Pel que fa a la morfologia del mot, cal destacar la forma de plural ja romànica *besties*, testimoniada aviat, en un document de 1038, que avança considerablement la datació aportada per Coromines, el qual dóna com a primera aparició del mot català un document de mitjan segle XII.⁷¹

El llatí *bestia* ha romàs en tot el territori romànic.

⁶⁸ GMLC s.u. *bestia*.

⁶⁹ Vid. DCVB s.u. *aregar*.

⁷⁰ Vid. DCELC s.u. *vagar*, adn. 1.

⁷¹ DECat s.u. *bestia*.

bos

VARIANTS I FORMES:

bouo, bou; *pl.* bouos, bubos, bubus, bubis, bous.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *bōs*, *bouis* 'bou'.

SIGNIFICAT:

'Bou'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., rom. *bou*, occ. med., occ. *buòu*, fr. *boeuf*, esp. *buey*, pg. *boi*, it. *bove*, *bue*.

TESTIMONIS:

- (1) **839**⁷² DipPallars 16, p. 289: boue placibile et uaca uetellaria et X modios tritici.
- (2) **908** DipOsona 78, p. 125: mapas I, tuualia I, iumenta III, boues II, porcos IIII, oues X, asinum I.
- (3) **[926]** DipPallars 136, p. 354: in aderato et definito precio quod nobis conuenit, id est medium boue colore rubio, que tu emtor nobis dedisti.
- (4) **964** CSCugat I 72, p. 61: parilio I de boues cum suo apero, oues X cum octo agnos, porcellos II, tonna I, exada I, falce I, parilio I de sachos.
- (5) **984** CSCugat I 161, p. 135: donamus uobis ... bouo I.
- (6) **1002** CSCugat II 372, p. 19: et parilio I de bouos.
- (7) **1023** AComtalPerg I 164, p. 471: et meditas mea de ipsa asina cum suo filio, et bouo I et medietas de alio bouo, et kaficios XV de uino simul cum ipsa tonna, et kaficios IIII de ordeo, et oues XVI et capras III et duas truias.
- (8) **1031** DACCBBarcelona 469, p. 875: et parilio I de boues qui ibidem sunt, cum illorum aper et ipsa uascula maiore uel minore.
- (9) **1031** AComtalPerg II 211, pp. 544-545: parilio I meliore de boues cum ipso apero.
- (10) **1032** ACA Berenguer Ramon I, n. 90: et ipsos suos bubos III et egua I et capras et oues et porcos.

⁷² El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l'any 984 (n. 5), ja que no inclou els testimonis que presenten les formes pròpiament llatines del terme; GMLC s.u. *bos*.

- (11) **1037** CSCugat II 547, p. 207: de meis porchis et de meis bubis.
- (12) **1039** Miret, *A Documents* 12, p. 10: parilio I de bous ... et a Bonofilio Vidal bou I.
- (13) **1048** Baraut, *CartAndorra* II ap. 5, p. 147: a Ledgards iam dicta cum filiis meis remaneat bouo I cum medietate de alio bouo simul cum ipso asino et ouas XX.
- (14) **1057** Chesé, *DipÀger* 36, pp. 253-254: et ad omnes pariliatas supradictas conueniunt ei dare boues unde arent.
- (15) **1066** CSCugat II 650, p. 317: parilio I de bous cum illorum aper.
- (16) **1070** DACCBBarcelona 1201, p. 1878: et alias bestias que remanet, id sunt, bubus et asino et oues et capras et porcos, et ipsas duas partes de pane et uino, et uascula, maiore uel minore, exceptus uascula de mater mea, remaneat ad mulier mea et ad ipsos meos infantes.
- (17) **1076** DACCBBarcelona 1305, p. 2028: dimisit de omne suum mobile, panem et uinum, aurum et argentum, equas et pullos, boues et uaccas, oues et capras, et porcis, mulos et cauillos, siue de alio suo mobile, tercia parte pro anima sua.
- (18) **1092** ACA Berenguer Ramon II, n. 77: dimisit ... parilio I de bouis.
- (19) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 N, p. 23, l. 20: et VII arietes et I magenc et per unumquemque bouem exarantem I sextarium ordeï.
- (20) **1169** Baraut, *DocUrgell* 1637 (Urgellia 10, p. 160): de omni uero nutrimento quod ibi facere poteritis, tam ouium quam peccorum siue bouum nec non equarum uel quorumlibet animalium donetis beate Marie.

et alia.

COMENTARI:

El llatí *bos* es testimonia, des d'antic, per designar el bou. En origen, era un mot de dos gèneres, com *ouis* o *agnus* (cf. VARRO *ling.* 6, 15 *bos farda, quae fert in uentre*) i s'aplicava, fins i tot, per a designar altres bovins. Posteriorment es creà el terme *uacca* per a denominar la femella del bou (uid. s.u. *uacca*).

El terme *bos* es testimonia molt abundantment en el corpus d'aquest treball, en tots els territoris i totes les èpoques. Era l'animal agrícola per excel·lència; per això sovint s'esmenten de dos en dos i juntament amb el jou o l'arada (n. 2, n. 4, n. 8, n. 9, etc.). Encara que el bou era domesticat primordialment com a animal de tir per a les feines del camp (per a l'arada, el jou, el carro i la trilla),

d'ell se n'extreia també la carn per al consum humà, tal com ho proven alguns testimonis on l'animal apareix sacrificat i partit en meitats (n. 7 i n. 13). A més, el testimoni n. 20 esmenta diferents animals que proporcionen *nutrimentum*, entre els quals hi apareix el bou. Deixant a banda l'àmbit alimentari, també se n'aprofitava la pell, el pelatge i les banyes.⁷³

Pel que fa als diferents tipus de bous, en la documentació es diferencien pel color del pelatge, com es pot llegir al testimoni n. 3, on s'esmenta un bou *colore rubio*; cf., a més, *unum bouem colore lauru* (846 DipPallars 34, p. 299); *unum boue colore uario* (864 DipPallars 58, p. 315); *boue I colore nigra* (981 DCBarcelona I 131, p. 332); *bouo faluo* (1056 DACBarcelona 912, p. 1465).

En el terreny morfològic, es testimonien diferents formes i variants del present mot, que ja en l'Antiguitat presentava una flexió irregular. Les formes *bouo*, *bouos*, *bubos* i *bubis* mostren una alteració de flexió respecte al terme original llatí. D'altra banda, es testimonien ben aviat, l'any 1039, la forma catalana singular *bou* i plural *bous* (n. 12).

El llatí *bos* romangué en tot el territori romànic.

⁷³ En els aranzels medievals (s. XIII-XIV) estudiats per Gual, el cuir boví hi apareix testimoniad molt abundantment; uid. GUAL (1976) 238.

caballus

VARIANTS I FORMES:

c(h)auall-, kauallo, caual (k-); *pl.* cauals.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *caballus*, *-ī* ‘rossí, cavall’.

SIGNIFICAT:

‘Cavall’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med. *cavall*, occ. *caval*, fr. *cheval*, esp. *caballo*, pg., it. *cavallo*, rom. *cal*.

TESTIMONIS:

- (1) [864]⁷⁴ DipRosselló 55, p. 115: ego Protasius, archipresbyter, dono cauallo uno, et mulo, et asinos duos, et uakas quatuor cum suos uitulos, et oues C, et cabras XXX, et porcos XXVI.
- (2) 951 Baraut, *DocUrgell* ap. 8 (Urgellia 8, p. 123): ad fratre meo Ratefredo cauallo I blancardo cum freno granato et sella granata et asbergo I et spata I ignea et scuto I et equas V.
- (3) 981 CSCugat I 139, p. 117: ipsum suum cauallum cum suas armas.
- (4) 981 ACVic, c. 6, n. 785: ipso kauallo baio.
- (5) 994 Baraut, *DocUrgell* 238 (Urgellia 3, p. 71): ipsum meum chauallum balzanum.
- (6) 1000 Junyent-Ordeig, *DipVic* 635, p. 544: iussit de suo cauallo ipsa medietate pro anima sua donare et alia medietate a Saueguncia femina.
- (7) 1001 Miret, *Aplech*, p. 389: propter ipsum kaual.
- (8) 1030 LAntiq. IV 375, f. 159 (Mas 449): aut in mul aut in caual.
- (9) 1076 DACCBBarcelona 1305, p. 2028: dimisit de omne suum mobile, panem et uinum, aurum et argentum, equas et pullos, boues et uaccas, oues et capras, et porcis, mulos et cauallus, siue de alio suo mobile, tercia parte pro anima sua.
- (10) 1094 DACCBBarcelona 1612, p. 2498: et ipsum panem et uinum, quod habebat in Altafolia, dimisit domine sue Ermessindi [pre]dicte cum suo mulo

⁷⁴ El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l'any 951 (n. 2); GMLC s.u. *caballus*.

et medietatem sui caualli, aliam medietatem predicti caualli concessit pro anima sua.

- (11) **1174** CSCugat III 1099, p. 256: II milia solidis ... en muls et en cauals.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *caballus*, testimoniats des d'època arcaica juntament amb *equus*, designava especialment el rossí, el cavall de feina o el cavall castrat, però ja en llatí vulgar començà a aplicar-se al cavall en general. És un terme usat sovint en sentit pejoratiu i pertany al llenguatge popular, on fou, des de Varró, el substituït d'*equus*.⁷⁵

Les cites del cavall en la nostra documentació són inesgotables. Per a la seva denominació s'alternen les formes *equus* i *caballus*. El cavall era animal de transport, animal de tir i animal de guerra; per això sovint els cavalls s'esmenten, en els documents, al costat de les armes i armadures, i també amb els seus propis complements, com la sella, els frens o regnes, etc. (n. 2 i n. 3). Deixant a banda aquests usos, del cavall se n'aprofitava també la seva carn com a aliment de consum humà; així ho mostren alguns testimonis, on s'esmenta un cavall sacrificat i partit en meitats (n. 6 i n. 10).

En els documents del nostre corpus, de cavalls se n'esmenten de molts diferents tipus, sovint diferenciats pel color del seu pelatge. Així s'esmenta el *cauallo blancarado*, de pelatge blanc (n. 2), el *kauallo baio*, de color castany (n. 4), el *chauallum balzanum*, de dos colors (n. 5), etc.⁷⁶ El valor dels cavalls variava molt segons l'edat, la raça, el color i altres característiques de cada exemplar.⁷⁷

En el terreny morfològic, el present terme apareix diversament escrit. D'una banda, es testimonien les grafies *c(h)auall-* i *kauallo*, que presenten formes romanitzants i, d'altra banda, s'hi troben les formes plenament romanitzades *caual*, per al singular, i *cauals*, per al plural, formes en les quals la *l* final s'ha d'entendre fonèticament amb valor palatal. Coromines dona com a primera

⁷⁵ Vid. ThLL i DELL s.u. *caballus*.

⁷⁶ Vid. GMLC s.uu. *blancaradus*, *badius* i *balzanus*.

⁷⁷ Vid., en relació al preu dels cavalls, GMLC s.u. *caballus* i GUAL (1976) 261-262.

datació del mot el testimoni del 951 (n. 2), tot i que hi apareix sota la forma llatinitzada *cauallo*.⁷⁸

Des dels inicis de l'Edat Mitjana, el terme *caballus* substituï *equus* en el llenguatge popular,⁷⁹ la qual cosa produí que tan sols pervisqués *caballus* en totes les llengües del territori romànic.

⁷⁸ DECat s.u. *cavall*.

⁷⁹ Vid. FEW s.u. *caballus*.

capo

VARIANTS I FORMES:

caponum, capun; *pl.* caponos (chapon-, kapon-, cabpon-), caponorum, capunos, capons (k-, capp-).

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí postclàssic, *cāpō*, *-ōnis* 'capó', sobre el qual es creà la variant vulgar **cappo*, d'on provenen la major part de les formes romàniques.

SIGNIFICAT:

'Pollastre castrat de petit per engreixar-lo', 'capó'.

FORMES ROMÀNIQUES:

De **cappo*: cat., occ. med. *capó*, fr. *chapon*, esp. *capón*, pg. *capão*, it. *cappone*, rom. *capun*.

TESTIMONIS:

- (1) **980**⁸⁰ CEGirona, p. 71 (Marquès I 59, p. 148): in octabas Natalis Domini persoluant aut costolati<c>o unum cum ancha aut capones II et eminas singulas de ordeo et focatias duas triticeas et eminas singulas de uino per singulos annos.
- (2) **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, pp. 55-56: ad conuiuium congregatione sede Sancti Petri iussit dare semodio I de forment et modio I de uino et porcos IIII et paones IIII et capones X ueteres et occas XX.
- (3) **1018** DACCBarselona 300, p. 658: faciam exinde seruitium solido I et parilio I de capons in dies meos Richelle.
- (4) **1035** CSCugat II 538, p. 197: per singulos annos ipsam tascham persoluatis predicto coenobio de omnibus frugibus qui exinde exierint et duos parilios de kaponos obtimos.
- (5) **1039** Junyent-Ordeig, *DipVic* 994, p. 318: ad ipsa channonicha porchos II et sestarios II de furmento et quarta I de uino et parilio I de occas et alium de capunos II.
- (6) **1057** CSCugat II 609, p. 275: per unumquemque annum parilio I de kapons nobis donetis.

⁸⁰ El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l'any 1035 (n. 4), ja que no inclou els testimonis que presenten les formes pròpiament llatines del terme; GMLC s.u. *capo*.

- (7) **1063** CSCugat II 634, p. 300: de porchos et oues tercia parte et cubos II meliores, et tonnas II meliores et barrilias II et uascula minore, ochas et capones et gallinas et anades.
- (8) **1064** DACCBBarcelona 1066, p. 1678: ad domina mea Ermetruit, sestarios IIII de ordeo et mancuso I et IIII parilios de caponos.
- (9) **1068** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1321, p. 620: ipsa tascha de Bellaro Atoni cum ipso pabelle de chaponos dimisit ad Sancti Martini Merlense.
- (10) **1071** DACCBBarcelona 1204, p. 1884: donetis per unumquemque anum ad Ermesindis [quartari]a I ordi ad mos iaranaccha (?), et parilio I de cabponis.
- (11) **1082** DACCBBarcelona 1407, p. 2182: ad festiuitatem Sancti Andree aprili, unam bonam pernam de porc cum uno bono parilio de capons.
- (12) **1084** CEGirona, p. 221 (Marquès I 154, p. 285): dimisit ad Belisindim et ad filios suos ipsam domum suam usque ad ianuam nouam ut darent annuatim prenominatae canonice caponum I optimum dum uiuerent.
- (13) **1089** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1558, p. 843: per censum per unumquemque annum ad festiuitatem Sancti [Mic]haelis que celebratur in mense septembris duo paria caponum persoluat.
- (14) **1094** Marquès, *Dipl. Sant Daniel de Girona* 29, p. 89: ut ... per unumquemque annum cenobio Sancti Danielis prescripto et nobis in Natiuitate Domini tria parilia caponum inde donetis.
- (15) **1100** DACCBBarcelona 1666, p. 2582: ut de prefata mansione detis mihi censum in Nathale Domini parilium unum de capons uos et uestri successores omnique tempore.
- (16) **1105** CSCugat II 788, p. 445: et donem inde censum ad s. Cucuphati parilio uno de caponos per unicuique anno.
- (17) **1120** CEGirona, p. 41 (Marquès I 225, p. 368): ut donetis per unumquemque annum pro censu capun I.
- (18) **1146** Baraut, *DocUrgell* 1494 (Urgellia 9, p. 297): ut ... per unumquemque annum dones mihi uel meis successoribus terciam partem de ipsis espletis et capo I.
- (19) **1150** DipMontalegre 112, p. 148: ut ... donetis pro domibus annuatim par unum caponum.
- (20) **1152** Miret, *Antig text*, p. 17: parilium unum de cappons.

- (21) 1174 DipPoblet 508, p. 376: et detis nobis et nostris uos et uestris unum par caponorum annuatim per censum in singulis annis in festum Sancti Michaelis.

et alia.

COMENTARI:

En llatí es testimonien dues formes que denominen el gall castrat o capó: un masculí més primitiu *capus*, *-i*, testimoniats en Varró (*rust.* 2, 7, 15; 3, 9, 3) i Columel·la (8, 2, 3), i una forma *cāpō*, *-ōnis* que substituï l'anterior i que no es testimonia abans de Marcial (3, 58, 38).⁸¹ Totes dues formes donen nom al gall castrat de petit (entorn als dos mesos d'edat) per tal d'engreixar-lo fàcilment, conservant encara la carn tendra.⁸²

És a causa de les formes resultants en les diferents llengües romàniques que s'ha hipotitzat una variant vulgar **cappo* que explicaria les diferents formes que n'han resultat. Meyer-Lübke explica la geminació *-pp-* com a influència de la forma germànica *kappon* 'partir, fendre', del qual fa derivar igualment el verb català *capar* (cf. esp. *capar*, pg. *capar*, it. ant. *cappare*).⁸³ Ara bé, és majorment acceptada la hipòtesi que es tracti d'un geminació amb valor expressiu o intensiu, com ja afirma Wartburg, i que fóra aquesta forma la que hauria influït en les formes germàniques i no a la inversa.⁸⁴ Coromines, tot i no rebutjar aquesta última proposició, va més enllà suposant l'influx d'una forma verbal *kapp* 'tallar, castrar' del substrat indoeuropeu; aquesta proposició, resultant de la comparació amb formes afins pretanyents a les llengües bàltiques (lituà *kapōti* 'tallar, destralejar', letó *kapāt* 'id.'), l'eslau (*skopiti* 'castrar' i *skopici* 'capó, eunuc') i el grec (*κόπτω* 'tallar'), explicaria, a més de la geminació de **cappo*, la creació del verb català *capar*, més difícil de justificar a partir de *capo* o *capó*.⁸⁵ De totes les llengües romàniques, tan sols en sard, en el dialecte campidanès, es manté la forma *caboni* 'gall', provinent de l'antiga forma llatina *capo*, *-onis*, sense geminació.

⁸¹ Vid. ThLL s.uu. 1 *capus* i *capo*.

⁸² Vid. CARNEVALE (2011) 112.

⁸³ REW s.uu. *capo* i *kappan*.

⁸⁴ Vid. FEW s.u. *capo* i DELL s.u. *capus*.

⁸⁵ DECat s.u. *capó*.

En la documentació estudiada la forma més abundant és *capo*, *-onis*, per bé que s'observen algunes alteracions de flexió. Com bé es llegeix en els testimonis, els capons es troben especialment, i gairebé sempre per parells, com a part integrant de tributs anuals, juntament amb altres animals, cereals i pans o vi (n. 1, n. 4, n. 5, etc.). La documentació revela que sovint eren entregats per a diferents festivitats, especialment per Nadal (n. 1, n. 14 i n. 15), car el capó –i la volateria en general– era ja una menja tradicional durant aquesta celebració.

En el terreny morfològic, es testimonien alguns casos en què el mot adopta la forma llatinitzada **caponus*, *-i* (n. 4, n. 8, n. 9, etc.). D'altra banda, cal destacar la forma romanitzada *capons*, forma plural del català *capó*, que apareix ben aviat, ja en un document de l'any 1018 (n. 3); és precisament aquest document que permet a Coromines establir la primera datació del mot català *capó*, si bé ell data el document de 1019.⁸⁶ També el *capo* que es llegeix al testimoni n. 18 s'ha d'entendre com una representació del català *capó*, és a dir amb accentuació oxítona, i no com la forma antiga llatina *capo*.

⁸⁶ DECat s.u. *capó*.

capra

VARIANTS I FORMES:

chapra; *pl.* kapras, capres, chabras (k-), chabres.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *capra*, -ae 'cabra', femení de *caper*, -prī 'boc'.

SIGNIFICAT:

'Cabra'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ., esp., pg. *capra*, fr. *chèvre*, it. *capra*, rom. *capră*.

TESTIMONIS:

- (1) **854** Abadal, *ECuixà*, ap. 9, p. 133: oues C et cabras XXX.
- (2) **874** DipRosselló 85, p. 138: acceperunt precio capras III et II peciolas de uinea.
- (3) **870-878** DipRosselló 115, p. 161: accepimus kapras quatuor.
- (4) **960** Baraut, *ActUrgell* 34 (Urgellia 1, p. 95): de bestias equas VI, uacas V, porcós III, inter oues et capras C, et boues IIII cum illorum aperos, et II asinos.
- (5) **983** DipManresa 162, p. 163: parilio I de bouos, et inter oues et kabras VII, kauagos II, et exada I.
- (6) **985** CSCugat I 171, p. 143: concessit ad Oria, femina, uaca I et oues IIII et capra I cum ipsos agnos, et irco I, et truia I.
- (7) **986** CSCugat I 188, p. 159: inter oues et chapras donare faciatis centum pro uno captiuo.
- (8) **1002** Udina, *La Successió testada* 57, p. 210: relinquo ... oues IIII et multone I et irchos III et capras III.
- (9) **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, p. 55: inter oues et capras magores uel minores iussit aprehendere XL et diuidere pro anima sua. Et alios suos porchos quod remanent, ipsa medietate pro anima sua, alia medietate cum XL inter oues et capras et occas et galinas et drapos et tonna I de pino et cubos II et caldaria minore et sartagine una iussit dare ad Chindeuerga femina et ad filia sua Ermengardis.
- (10) **1012** DipCardona 11, p. 69: concedit ad illum... inter oues et chapras X, et pro animam suam inter oues et chabres XXX per missas et porchos IIII.

- (11) **1018** CSCugat II 467, p. 116: uindere faciatis tonnas II et ipso precio pro anima mea; ad Oliba capra I cum cabrida.
- (12) **1022** CSCugat II 485, p. 133: inter oues et capras et ircos XX.
- (13) **1039** DACCBBarcelona 572, p. 1006: est in precium quartera I et media de ordeo et capra I et emina I de uino.
- (14) **1056** DACCBBarcelona 912, pp. 1464-1465: tercia parte de ipsis porcis et oues et kapris pro anima sua ... Et concessit prescripta uxori sua et ad filium eius duas partes de ipsis porcis et de ouibus et capris.
- (15) **1063** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1231, p. 542: ex suis ouibus et kapris et porcis et uolatilibus cunctis et de uascula maiora uel minora terciam partem.
- (16) **1069** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1332, p. 630: de ipsas oues et capres predicta Ermengards iussit dare pro anima sua ipsa medie[tate].
- (17) **1069** AComtalPerg II 747, p. 1290: porchos II et chapra I, et quarteras III de ordeo et quartera I trictici.
- (18) **1076** DACCBBarcelona 1305, p. 2028: dimisit de omne suum mobile, panem et uinum, aurum et argentum, equas et pullos, boues et uaccas, oues et capras, et porcis, mulos et cauillos.
- (19) **1096** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1641, p. 924: in propter precium chabres III.
- (20) **1122** Baraut, *Doc Urgell* 1337 (Urgellia 9, p. 166): mandauit iterum de suo mobile, quod omnes oues et capras, agnos et edos et asinum I et I cot quod dimiserat in Montardid.

et alia.

COMENTARI:

El llatí *capra* ‘cabra’ és el mot femení de *caper* ‘boc’ (generalment castrat, a diferència de l’*hircus*⁸⁷) i es testimonia ja en Enni i Plaute; de fet, en la literatura llatina apareix més freqüentment el femení que el masculí.⁸⁸

En el corpus documental estudiat, la *capra* també apareix amb freqüència, al costat d’altres animals domesticats, especialment del bestiar de llana, i sovint com a part integrant d’un preu en espècie (n. 2, n. 13 i n. 19) o bé formant part dels béns mobles que són entregats en testaments o en donacions (n. 5, n. 6, n. 18, etc.). Tot i que en els testimonis recollits no es fa evident que la carn

⁸⁷ Vid. DELL s.u. *caper*.

⁸⁸ Vid. ThLL s.u. *caper*.

de cabra s'aprofités com a aliment, fora del nostre marc territorial, sí que ho deixa clar un passatge de Hildegarda (s. XI-XII): *capra ... usque ad Augustum comedi potest*.⁸⁹ A més a més, encara en el terreny alimentari, la cabra era útil com a proveïdora renovable de llet, a partir de la qual es podia fer formatge. I fora de l'àmbit alimentari, se n'aprofitava també la pell i el pelatge.⁹⁰

Des del punt de vista morfològic, en els textos recollits s'observa clarament la romanització del mot, amb la sonorització de la bilabial sorda (*cabra*, *chabres*) i les formes de plural *capres* i *chabres*.

Derivats del terme *capra* són els mot *caprinus* i *capritus* (fem. *caprita*), que apareixen testimoniat també en el corpus documental estudiat (uid. s.uu. *caprinus* i *capritus*, *caprita*).

El mot llatí *capra* ha perviscut en tota la Romània, a diferència del masculí *caper*, que ha estat substituït per formes derivades (cf. **capronus* > esp. *cabrón*, pg. *cabrão*, it. *caprone*) o per altres mots d'origen no llatí (cf. cat. *boc*, esp. *buco*, fr. *bouc*).

⁸⁹ Vid. MLW s.u. *capra*.

⁹⁰ Vid. GUAL (1976) 244.

caprinus

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent, com a adjectiu, en llatí arcaic, *caprīnus*, -a, -um 'de cabra, caprí' (*caprūnus*, en llatí tardà) derivat de *caper*, -prī 'boc'.

SIGNIFICAT:

'Bèstia caprina'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *caprí*, occ. med. *cabrí*, fr. med. *chevrin*, esp. *caprino*, *cabruno*, it. *caprino*.

TESTIMONIS:

- (1) **1040** Chesé, *DipÀger* 11, p. 214: ad ipsa Channonicha porchos II, et sestarios II de furmento, et quarta I de uino, et parilio I de occas, et alium de caprinos II.

COMENTARI:

El terme llatí *caprinus* 'de cabra, cabré' es testimonia com a adjectiu ja en Cató (*agr.* 36) i es registra més tard, en llatí tardà, sota la forma *caprunus*, i com a adjectiu substantivat femení, *caprina*, fent referència a la carn de cabra (VOPISC. Prob. 4, 6 *caprinae pondo X*).⁹¹

Els documents treballats presenten un únic testimoni d'aquest mot, on apareix substantivat, sota la seva forma masculina. Els *caprinos* esmentats poden tenir el sentit genèric de 'bèsties caprines' o bé, més concretament, fan referència al mascle de la cabra, és a dir al boc (en aquest cas, seria sinònim d'*hircus*) o bé a la cria de la cabra, mascle en aquest cas, sinònim de *capritus*, mot testimoniatiu també en la nostra documentació (uid. s.u. *capritus*, *caprita*). En l'única ocurrència del mot, no s'especifica que els *caprinos* esmentats siguin destinats al consum humà, si bé, com ja s'ha dit a propòsit de *capra* i *hircus*, la carn caprina era de consum habitual (uid. s.uu. *capra* i *hircus*). En aquest cas, els *caprinos* s'entreguen, en un testament, juntament amb altres animals (porcs i oques) i aliments (cereals i vi).

⁹¹ Vid. ThLL s.u. *caprinus*, -a, -um i LEW s.u. *caper*.

El llatí *caprinus*, com a adjectiu, ha romàs en diferents llengües romàniques. En espanyol s'ha mantingut l'adjectiu *caprino* (< ll. *caprinus*), així com l'adjectiu *cabruno* (< ll. *caprunus*), que, substantivat en femení (*cabruna*), significa 'pell de cabra' en la ruralia d'Oscà.⁹² En italià, semblantment, s'ha mantingut l'adjectiu *caprino*, que, substantivat en gènere masculí, pot designar un tipus de formatge fet amb llet de cabra o bé la fetor i la femta del bestiar cabrú.

⁹² Vid. DRAE s.u. *cabruno/-na*.

capritus, caprita

VARIANTS I FORMES:

Del masc. capritus: pl. cabridis.

Del fem. caprita: cabrida.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *caprītus*, *-i* ‘cabrit’, format sobre el clàssic *caper*, *-prī* ‘boc’.

SIGNIFICAT:

‘Cria de la cabra’, ‘cabrit/-da’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *cabrit*, *cabrida*, occ. med., fr. *cabrit*, fr. med. *chevri*, esp. *cabrito*, *cabrita*.

TESTIMONIS:

- (1) **1018** CSCugat II 467, p. 116: uindere faciatis tonnas II et ipso precio pro anima mea; ad Oliba capra I cum cabrida.
- (2) **s. XII in.** Russell-Gebbett, *MCLT* 17: una sauana optima, et unum mantel de diuit, et unes pels de cabridis, et guadengas III.

COMENTARI:

El terme *capritus* referit a la cria de la cabra de menys d'un any d'edat apareix documentat per primera vegada en la *Lex Salica* (s. VI), com a derivat del mot *caper* ‘boc’, amb l'addició del sufix *-itus* (cf. *mas-maritus*).⁹³

Dins del corpus treballat, aquest terme es testimonia tan sols en dos documents. En un document d'inicis del segle XI (n. 1) apareix sota la seva forma femenina i ja romanitzada *cabrida*; en aquest document, la cabrida es menciona al costat de la *capra* mare. D'altra banda, el mot torna a aparèixer en un inventari datat de la primera meitat del segle XII (n. 2), on la seva forma d'ablatiu *cabridis* no permet distingir-ne el gènere, però probablement cal entendre'l com un mot masculí. Del cabrit se n'extreia la carn per al consum humà i, fora de l'àmbit alimentari, s'aprofitava també el seu pelatge (com mostra el testimoni n. 2), així com la seva pell, que s'utilitzava per a diversos tipus de calçat i també com a folre de diferents peces de vestir.⁹⁴

⁹³ Vid. LEW i DELL s.u. *caper* i MLW s.u. *capritus*.

⁹⁴ Vid. GUAL (1976) 244-245.

Des del punt de vista morfològic, el mot apareix en els testimonis recollits sota les grafies romanitzades *cabridis* i femení *cabrida*, amb sonorització de les oclusives intervocàliques *-p-* i *-t-*, d'acord amb l'evolució fonètica natural del català. Coromines cita el document de 1018 (n. 1) com a primer testimoni del mot català femení *cabrida*.⁹⁵

Dins del territori de la Romània, el masculí *capritus* perduraren en el català, així com en les llengües de la zona gal·loromànica i del territori iberoromànic, amb la respectiva evolució fonètica. En canvi, el femení *caprita* no es mantingué en tots aquests territoris.

⁹⁵ DECat s.u. *cabra*.

ceruus

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *ceruus*, *-i* 'cérvol'.

SIGNIFICAT:

'Cérvol'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., pg., it. *cervo* (> cat. *cérvol*), occ. med., fr. *cerf*, occ. *cèrvi*, esp. *ciervo*, rom. *cerb*.

TESTIMONIS:

- (1) **1012** CPoblación I 11, p. 21: locus ... non ad aliter utilis nisi ad pascua honagrorum atque ceruorum ceterumque pecudum a[nimal]ium.
- (2) **1038** Junyent-Ordeig, *DipVic* 971, p. 295: si aliquis infra os terminos aliquam capturam ceruorum fecit, quartam partem sibi dedit.
- (3) **1162** DipPoblet 229, p. 188: donamus nos uobis medietate de ipsas pernas quod nos recepimus, et medietate de ipsos lexiuos et de exorchias et de placitos et de trobas et de quarters de ceruos et de ezeuros, et tertia parte in uno forno.
- (4) **1188** Papell, *DipSantesCreus* 295, p. 421: de ceruis quoque et capreis, qui ibi capti fuerint, quarterium, ut est consuetudo.

COMENTARI:

Del mot llatí *ceruus* 'cérvol', es formà l'adjectiu *ceruīnus*, *-a*, *-um* 'de cérvol', el qual, substantivat en femení, apareix en l'obra d'Apici per a fer referència a la carn de cérvol, utilitzada com a aliment: *ceruinae conditura* (APIC. 8, 345), *in ceruinam assam* (APIC. 8, 347). També, molts segles més tard, el *Thesaurus puerilis* de Pou (s. XVI) encara parla de «carn de cervo: cervina».⁹⁶

El mot *ceruus* també es testimonia en la documentació estudiada. Si bé no es fa cap referència explícita a l'aprofitament de la carn cervina com a vianda, és segur que se'n continuava consumint, ja que el cérvol hi apareix com a animal de caça (n. 2 i n. 4). De fet, al testimoni n. 3 se citen directament els quarters

⁹⁶ Vid. DECat s.u. *cervo*.

d'uns cérvols, ço és, les parts en què es dividia l'animal un cop mort, juntament amb els dels “ezeuros”, animal que deu fer referència a l'onagre que existí a la Península Ibèrica fins a finals de l'Edat Mitjana.⁹⁷ Sigui com sigui, el *ceruus* apareix molt poc testimoniats en el corpus documental treballat, cosa que posa de manifest que, si, en efecte, la seva carn s'aprofitava com a menja, en tot cas no era un aliment ordinari, sinó excepcional i reduït a les classes senyoriales, per a les quals era reservada la caça major. De fet, com es pot observar, en els quatre testimonis recollits, sempre apareix amb altres animals salvatges, poc habituals en la documentació: els ases salvatges (n. 1), els onagres (n. 3) i les cabres salvatges (n. 4).

El llatí *ceruus* és un mot panromànic.⁹⁸ En català, la forma resultant fou *ceruo*, la primera aparició de la qual se situa al segle XIII segons Coromines. Tot i això, el testimoni n. 3 potser podria avançar tal datació, si hom considera els *ceruos* mencionats com un reflex del plural català al costat del mot, també català, *quarters*; però això és difícil d'establir en un document on el llatí i el català es barregen constantment i perquè les dues formes d'una i altra llengua són, en aquest cas, coincidents. La variant catalana *cérvol* es forjà molt posteriorment (s. XIX o XX), com a ultracorrecció, “afavorida pel prejudici infundat que els mots en -o són poc genuïns o acastellanats”, segons les paraules de Coromines.⁹⁹

⁹⁷ Pedro Montserrat parla d'aquesta espècie en els termes següents: “el cebro, *zebro* en portuguès (*Equus hydruntinus*) era el onagro peninsular con piel rayada en las patas, gran mancha en hocico y una banda oscura dorsal; desapareció extinguido por abusos cinogéticos al finalizar la Edad Media. Los portugueses al descubrir en África un équido parecido, lo llamaron zebra”; MONTSERRAT, P. (2008), *Ecología eficaz en la vida rural de montaña*. Madrid, Universidad de Alcalá, p. 59. Pel que fa a la forma testimoniada del mot, *ezeuros*, Coromines parla de formes afins en espanyol i portuguès antic: esp. (*e*)zebro, *enzebro*, (*en*)zebra i pg. *ezebro*, *ezevro*, *ezevra*; DECat s.u. *zebra*.

⁹⁸ Vid. REW s.u. *ceruus*.

⁹⁹ Vid. DECat s.u. *ceruo*.

cordarius

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Mot propi del llatí vulgar, derivat de *cordus*, *-a*, *-um* ‘tardà, nascut tardanament’ (aplicat als anyells).

SIGNIFICAT:

‘Anyell, corder’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *corder*, esp. *cordero*, pg. *cordeiro*.

TESTIMONIS:

- (1) **964** DCBarcelona I 75, p. 271: in tale uidelicet ratione ut in diebus uite mee et posteritas mea teneo et possideo cum ipso seruicio cordario uno.

COMENTARI:

El terme *cordarius* ‘anyell’ és un clar derivat de l’adjectiu llatí *cordus*, *-a*, *-um* ‘tardà, nascut o madurat tardanament’, mot propi de la llengua rural testimoniada ja en Cató, i també en Varró i Columel·la. Aquest adjectiu s’aplicava bé a les plantes, especialment als cereals, bé als animals, concretament als anyells, tal i com fa saber el següent testimoni de Varró: *dicuntur agni cordi, qui post tempus nascuntur ac remanserunt in uoluis intimis* (VARR. *rust.* 2, 1, 19). Sobre l’adjectiu *cordus* s’haurien creat, en la llengua vulgar, els mots **cordiscus* i **cordarius* amb el sentit de ‘corder, anyell’, mots, tots dos, que han pervingut a diferents llengües romàniques: el primer, en territori italià (cf. it. *cordesco* ‘anyell’) i el segon, en territori ibèric.

En els documents estudiats, tan sols es troba un testimoni del terme *cordarius*, en una donació de béns immobles. Com ja alerta el GMLC, aquest testimoni únic s’ha d’admetre amb reserves pel fet que es troba en un document de redacció obscura, i, de fet, l’original va presentar dificultats evidents de transcripció al copista del Cartulari de la Seu de Barcelona.¹⁰⁰

El terme *cordarius* que apareix en aquest testimoni és sinònim d’*agnus* o *agnellus*, molt més freqüents en la documentació (uid. s.u. *agnus* i *agnellus*), i

¹⁰⁰ GMLC s.u. *cordarius*.

del no tan freqüent *magenc* (uid. s.u. *magenc*). Designa, per tant, la cria mascle de l'ovella de menys d'un any d'edat. En realitat, el sentit general d'aquest testimoni no ofereix cap diferència amb el següent document del nostre corpus, també una donació de béns immobles: *in tale uidelice ratione, ut ego et filii mei et posteritas mea, teneamus ista omnia, et per unum quisque annum donare faciamus ad domum s. Cucufati unum agnum optimum* (957 CSCugat I 50, p. 45).

Que deuria existir, en llatí vulgar, un terme **cordarius* ho revelen les formes romàniques que, del mot, han romàs: cat. *corder*, esp. *cordero* i pg. *cordeiro*. Si certament el testimoni aportat és vàlid, el català *corder* s'ha de considerar un mot provinent directament del llatí vulgar i no pas un mot manllevat del castellà, com afirma Alcover-Moll.¹⁰¹ També Coromines descarta que *corder* sigui un manlleu del castellà pel fet que es troba, des de 1400, en els escriptors valencians, segons ell, “més purs”.¹⁰²

¹⁰¹ DCVB s.u. 2 *corder*, -era.

¹⁰² DECat s.u. *corder*.

cuniculus

VARIANTS I FORMES:

conil; *pl.* chonilibus, c(h)onils, conills, cunillis.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *cuniculus*, *-ī* ‘conill’.

SIGNIFICAT:

‘Conill’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *conill*, occ. *conilh*, fr. med. *conil*, esp. *conejo*, pg. *coelho*, it. *coniglio*.

TESTIMONIS:

- (1) **978** CSCugat I 130, p. 104: ipsa silua cum ipsis chonilibus.
- (2) **1042-1075** Baraut, *DocUrgell* 899 (Urgellia 7, p. 30): quis predidit unum conil in boscho emendauit ad episcopum unum bouis et I porc et nouem parilios de chonils uius.
- (3) **1134** Chesé, *DipÀger* 277, p. 573: XL fogacas tritici obtimas, et una quarta uino obtumo, et duos sestarios ordeï, et II auena, et IIII perdices aut IIII gallinas aut IIII cuniculus.
- (4) **1149** LAntiq. IV 228, f. 89: pellicia I de cunillis et I brisal.
- (5) **1181** Chesé, *DipÀger* 532, p. 874: per unumquemque annum tres sestarios farina frumenti barutelada, et tres sestarios de meliori uino quam habueritis, et unum molto de precio II solidos, et I porchum de III solidos, IIII gallines uel IIII conills, et tres sestarios ciuada migenta, et ueniant comedere cum isto seruicio IIII homines.
- (6) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 120, l. 11: inter ligna et caulos et acetum et orugam et cepe IIII solidos. Gallinas et conils VI solidos ... Conils IIII denarios et maala perdiz ... Porcus conils III et I perdiz VII denarios X denarios.
- (7) **[1192-1194]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 100, p. 189, l. 65: inter custuras et cuniculos et pignora dedit Boneto sartre XII solidos et dimidium.

et alia.

COMENTARI:

El substantiu llatí *cuniculus*, testimoniats a partir de Catul, presenta dues acepcions diverses: d'una banda, 'conill', que segurament fou el primer significat, i, d'altra banda, 'galeria subterrània', que deuria derivar del primer, tal i com ho proposa el ThLL.¹⁰³ Segons un passatge de Plini, sembla que aquest mot tingué, en llatí, un origen ibèric: *leporum generis sunt et quos Hispania cuniculos appellat, fecunditatis innumerae famemque Baliarum insulis populatis messibus afferentes* (PLIN. *nat.* 8, 217); per tal de justificar tal origen, hom ha relacionat el mot amb el basc *unchi* 'conill'.¹⁰⁴

La menció del *cuniculus* en la documentació és relativament freqüent a partir del segle XII. Que el conill s'aprofitava com a aliment ho deixa clar el testimoni n. 5, on el conjunt d'una mesura de forment i una de civada, una mesura de vi, un moltó, un porc, quatre gallines o quatre conills ha de servir per a alimentar quatre homes. Balari inclou el conill dins dels animals de caça;¹⁰⁵ en efecte, sembla que en aquesta època no era encara un animal de cria domèstica.¹⁰⁶ Fora de l'àmbit alimentari, del conill se n'aprofitava també la pell per a la confecció d'indumentària, com demostren altres testimonis del corpus treballat: *unum gonellum et unum bambeiz et unas pells de conils* (1101 Baraut, *DocUrgell* 1193, Urgellia 9, p. 24); *pelles I et de chonils copertis de gualabru nigre* (1125 CSCugat III 879, p. 7).

D'altra banda, per a denominar el conill, en els documents treballats més tardans, a part del terme *cuniculus*, s'hi testimonia també el mot *choerogrillus* (sota la forma *cirogrillus*), llatinització del grec χοιρόγρυλλος 'porc espi'; tanmateix, la primera aparició d'aquest terme no té lloc fins a l'any 1183, data que sobrepassa el límit cronològic establert en aquest treball: *dispensavit P. de Sancto Celedonio in pane et uino et carne et cera et pipere et lignis et gallinis et cirogrillis et in omnibus aliis minuciis XXXXII solidos* ([1183-1184] Bisson, *Fiscal Accounts* II 50, p. 118, l. 4).

En el terreny morfològic, el present mot es testimonia sota formes ja romanitzades, com són el singular *conil* (n. 2) i el plural corresponent, *c(h)onils* i

¹⁰³ ThLL s.u. *cuniculus*.

¹⁰⁴ Vid. DELL i LEW s.u. *cuniculus*.

¹⁰⁵ BALARI (1899) 595.

¹⁰⁶ Vid. PUIG-QUETGLAS (2013) 75.

conills (n. 2 i n. 5), que han arribat a aquesta forma mitjançant la síncope de la segona *u*, la posterior palatització del grup *-cl-* i l'obertura d'*ũ* a *o*, d'acord amb l'evolució fonètica normal del català: *cũnĩcũlus* > *cuniclus* > *cunill(us)* > *conill*. Cal destacar, a més, la forma *cunillis* (n. 4), llatinització del català *conill*, sobre el qual es formà l'adjectiu *conillinus* 'de conill', testimoniats també en el corpus estudiat: *et ipso cubo qui est in ipsa Sede remaneat ad Guillelmo sacer scriptore simul cum ipsa mea pellicia conillina operta tireizo* (Baraut, *DocUrgell* 712, Urgellia 6, p. 87).

Pel que fa a les formes romàniques del terme, la majoria mantenen la *i* llarga del mot original (quantitat que està documentada en un hexàmetre de Marcial). No obstant això, tal i com exposa Coromines,¹⁰⁷ pel fet que en el sufix diminutiu *-iculus* solen coexistir la *ĩ* i la *ĩ* en els derivats que formen, a voltes es poden trobar totes dues variants. És el cas de les formes *conejo* i *coelho*, de l'espanyol i el portuguès respectivament, que, a diferència de les altres formes romàniques, presenten *-e-* en lloc de *-i-*, la qual cosa fa suposar que provenen d'una forma *cunĩculus*.

¹⁰⁷ DECat s.u. *conill*.

equus, equa

VARIANTS I FORMES:

Del fem. equa: euga, euga.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *equus*, *-ī* 'cavall', i fem. *equa*, *-ae* 'euga'.

SIGNIFICAT:

'Cavall', 'euga'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *egua*, *euga*, occ. med. *ega*, fr. med. *ive*, esp. *yegua*, pg. *égua*, rom. *iapă*.

TESTIMONIS:

- (1) **1022** AComtalPerg I 160, p. 466: propter pretium equum unum optimum.
- (2) **1049** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1071, p. 384: et ipsum equum balcianum relinco ad Bernardum Annalrici.
- (3) **1072** Chesé, *DipÀger* 99, p. 347: et spatas et equos, quos et quas abeo comendatas, ita abeant mei homines quibus ego comendaui.
- (4) **1076** DACCBBarcelona 1301, p. 2021: et ipsum meum equum meliorem falluum et ipsam cigam de blad, quod habeo in Palatio Dalmanla, et cafitios III et medio de uino quod ibi habeo.
- (5) **1095** Chesé, *DipÀger* 165, p. 428: et mando reddi meum equum uarium Raimundo Berengarii.

et alia.

Fem. equa:

- (6) [**ca. 870-878**] DipRosselló 116, p. 161: accepimus pretio equa una, quod dedimus domno Mirone comite, et solido uno.
- (7) **981** Junyent, *DipVic* 479, p. 402: et ad domno episcopo seniori meo eguas II et uacas II, et ad Ermemiro egua I et uacas II.
- (8) **988** DipManresa 206, p. 196: et eugas IIII et uachas II et pesas II et lito I.
- (9) **1044** CSCugat II 572, p. 236: concessit ad opera s. Crucis sancteque Eulalie e[u]ga I.
- (10) **1044** Baraut, *CartAndorra* II ap. 4, p. 146: et ipsa uacca qui est in Pal remaneat ad Guadall, et ipsa egua que abeo in Pal, ipsa medietate remaneat ad ipsa canonica cum ipso meo asino.

- (11) **1071** DACCBBarcelona 1206, pp. 1887-1888: et ad sororem suam Deuslafed medietatem de egua I. Et ad sororem suam Elliardis, medietatem de alia egua. Et ad sororem suam Ermengardis remansiset medietatem de uaca I cum medietate de uitulo I.
- (12) **1169** Baraut, *DocUrgell* 1637 (Urgellia 10, p. 160): de omni uero nutrimento quod ibi facere poteritis, tam ouium quam peccorum siue bouum nec non equarum uel quorumlibet animalium donetis beate Marie.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *equus* es testimonia des d'època arcaica com a denominació genèrica del cavall. Sobre aquest es creà un femení *equa*, en la llengua rústica, per a designar la femella de l'animal, és a dir, l'euga.¹⁰⁸ Poc a poc, el mot *equus* anà sent desbancat pel terme *caballus*, que, en origen, designava especialment el rossí, el cavall de feina o el cavall castrat (uid. s.u. *caballus*).

En la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, s'hi troba representació tant del masculí *equus* com del femení *equa*, si bé el primer mostra ja un retrocés respecte a *caballus*, que l'acabarà reemplaçant completament. Així, doncs, en aquests documents, la parella, mascle i femella, d'aquests animals sol ser representada sota les formes *caballus* i *equa*. Com ja s'ha dit anteriorment (uid. s.u. *caballus*), el cavall era el transport i l'animal de guerra per excel·lència i, per això, sol ser esmentat, en els documents, juntament amb armes i armadures i amb els seus complements (n. 3). No obstant això, la carn del cavall també s'aprofitava com a aliment, un cop mort l'animal, com ja s'ha observat a propòsit de *caballus*. En donen prova els testimonis n. 10 i n. 11, on es fa referència a una euga sacrificada i partida en meitats. Així mateix, el testimoni n. 12 esmenta un seguit d'animals que proporcionen *alimentum*, i entre aquests s'hi esmenten les egues.

En l'àmbit morfològic, cal destacar la forma romanitzada *equa* i, amb transposició de la *u*, *euga*, que apareixen ben aviat, en documents del segle X (n. 7 i n. 8), si bé Coromines no n'aporta cap testimoni d'abans del segle XI.¹⁰⁹ Així, doncs, els testimonis citats de l'any 981 i 988 constitueixen la primera

¹⁰⁸ Vid. DELL s.u. *equus*.

¹⁰⁹ DECat s.u. *equa*.

aparació del mot català *equa* i *euga*, respectivament, formes totes dues que han perviscut fins al català d'avui.¹¹⁰

El llatí *equus* no ha sobreviscut en les llengües romàniques, en les quals fou substituït completament pel terme *caballus*. En canvi, el femení *equa* hi ha pervingut parcialment. Així, com a denominació de l'euga, l'italià i el francès han pres el llatí *iumenta*, forma femenina a partir de *iumentum* 'bèstia de càrrega o de tir', especialment 'cavall, mul, ase', si bé en francès medieval perviu encara el terme *ive*. Paral·lelament, l'italià presenta també una forma femenina *caualla*, que es formà sobre el masculí *cauallo*.¹¹¹

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Vid. FEW s.u. *equa*.

gallus, gallina

VARIANTS I FORMES:

Del fem. gallina: galinia, cal(l)ina; *pl.* galinas, guallarum, gadlinas, gal(l)ines.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *gallus*, *-ī* ‘gall’, i fem. *gallīna*, *-ae* ‘gallina’.

SIGNIFICAT:

‘Gall’, ‘gallina’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *gall*, *gallina*, occ. *gal*, *galina*, fr. med. *jal*, *geline*, esp., it. *gallo*, *gallina*, pg. *galo*, *galinha*, rom. *găină*.

TESTIMONIS:

- (1) **981** DipCBarcelona 131, p. 332: dono tibi boue I colore nigra et oues IIII et truias apud porcellos VII ... et gallinas II cum ipso gallo.
- (2) **1002** CSCugat II 372, p. 20: ad iam dicto domo auchas III, gallos II, gallinas II.
- (3) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 18, l. 18: habet comes omnes gallos saluaticos.
- (4) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 O, p. 25, l. 4: habet comes in omnibus gallis saluaticis medietatem.
- (5) **1175** DipPoblet 546, p. 403: unum mansum ... cum omnibus pertinenciis suis et exitibus suis, cum perna, gallis, fogacis et ciuata et questa, exceptis uineis et molendino.

Fem. gallina:

- (6) **956** DipOsona 748, p. 574: per singulos annos donare facias perna una et gallinas II.
- (7) **981** DipCBarcelona 131, p. 332: dono tibi boue I colore nigra et oues IIII et truias apud porcellos VII ... et gallinas II cum ipso gallo.
- (8) **1005** DipCardona 10, p. 68: ex uno porco ex duobus solidis denariorum et ex uno parilio guallarum et ex duodecim fogausses et ex una quarta ex cibaria et ex uino.
- (9) **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, p. 55: alios suos porchos quod remanent, ipsa medietate pro anima sua, alia medietate cum XL inter oues et capras et occas et galinas ... iussit dare ad Chindeuerga.

- (10) **1026 (1030)** Baraut, *DocUrgell* 405 (Urgellia 4, p. 113): alium meum auere ... pane et uino siue in equas uel etiam in oues siue in porcis uel in uelladas uel in paones, hoccas uel gallinas.
- (11) **1040** AComtalPerg II 278, p. 630: concedo a Sancia oues III et quadenca I, et porcella I et callina I.
- (12) **1051** Baraut, *ActUrgell* 60 (Urgellia 1, p. 138): ad festa beati Iohannis Babtiste I emina de frument de Sanauia et II sollades de carnisalada de porc et III gallines grosses et IIII migeras de Sanauia de uino puro.
- (13) **1061** DipPoblet 15, p. 33: faciatis seruicium unumquemque annum parilio I de galines et parilio de fogaces et quarter I de ui.
- (14) **1063** CSCugat II 634, p. 300: ochas et capones et gallinas et anades.
- (15) **1066** DipCervià 15, p. 212: doned a Sancta Maria, tasca de ipsa terra, et de ipso maso, calina I.
- (16) **1076** Bach, *ACSolsona* 209, p. 83: donent ipsos canonici per unumquemque annum galinia I seruicium.
- (17) **1079** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1420, p. 711: de ipso manso prescripto duos capones aut duas obtimas gallinas.
- (18) **1086** CDipSGirona 396, pp. 415-416: accipi ad Berengario archileuita ... perna una obtima et parilio uno de galines obtimes et quartera una de forment.
- (19) **1087** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1519, p. 800: donetis per unumquemque annum parilium de gallines.
- (20) **1091** DACCBBarcelona 1530, p. 2380: donetis censum parilio uno de gallinas, bonas et obtimas, ad clerichos Sancti Andree.
- (21) **s. XI-XII** Baraut, *DocUrgell* 1355 (Urgellia 9, p. 178): Arnall Mir gallinas III bones. Guadall de Gosa gallines II bones.
- (22) **1117** CSCugat III 834, p. 35: ad ipso mas de sobre Rocha, decimam panis et uini et pols, et de seruicio parel I galines.
- (23) **1126-1127** DipPoblet 69, pp. 73-74: faciatis censum uos et uestris ad nos et ad nostris per unusquisque annum parilio I galines.
- (24) **1134** Chesé, *DipÀger* 277, p. 573: XL fogacas tritici obtimas, et una quarta uino obtumo, et duos sestarios ordeï, et II auena, et IIII perdices aut IIII gallinas aut IIII cuniculus.

- (25) **1145** Rocafiguera, *Aiguafreda* 23, p. 69: donent ad iam dicto ceno[bio] per reconnicimentum parilio I gadlinas per totos annos, et sextario I annona et quarta una uino.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *gallus*, testimoniats ja en Plaute (*Aul.* 401), designava el gall, mentre que el substantiu femení *gallina*, creat sobre el masculí *gallus* –seguint el model *rex-regina*– i testimoniats també des de Plaute (*Asin.* 666), denominava la bèstia femella. Tots dos mots foren d'ús corrent durant tota la llatinitat.¹¹²

En el corpus documental treballat, s'hi registren només uns pocs testimonis del masculí *gallus*, i amb un notori decalatge temporal entre ells. Aquest fet contrasta amb l'abundant presència, en els mateixos textos, de *capo* 'gall castrat, capó', de *pullus* 'pollastre, gall jove' (uid. s.uu. *capo* i *pullus*), així com de *gallina*, testimoniats al llarg de tot el període estudiat. En el terreny alimentari, això s'explica pel fet que era més apreciada la carn dels capons i dels pollastres i perquè, de la gallina, n'obtenien, a més, ous. Pel que fa al terme *gallus*, sembla que els testimonis n. 1, n. 2 i n. 5 fan referència a galls domèstics, a diferència dels testimonis n. 3 i n. 4, on es fa menció específica de "galls salvatges" (*gallos saluaticos*). Aquests últims, tal i com ho exposa Balari, eren animals de caça, que, en aquests dos casos concrets, són entregats al comte de Barcelona com a animals per a ser menjats.¹¹³

A diferència de *gallus*, el femení *gallina* es testimonia molt abundantment en el corpus treballat. Molt sovint les gallines són part integrant d'un servei o cens anual i, en aquest cas, apareixen aparellades (n. 6, n. 13, n. 16, n. 19, n. 20, etc.). En l'àmbit alimentari, la gallina era una au de corral criada per aprofitar-ne els ous i la carn.¹¹⁴ Fins i tot en un document s'esmenten les gallines com a aliment per als hostes i també per als falcons que els acompanyaven: *et VII*

¹¹² Vid. DELL i LEW s.u. *gallus*.

¹¹³ Cf. BALARI (1899) 595-596 i 696.

¹¹⁴ Puig i Quetglas, en el seu estudi a propòsit del lèxic de l'alimentació en els comptes de la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor, afirmen que el pa, la carn de porc i la carn de gallina constituïen els aliments principals; uid. PUIG-QUETGLAS (2013) 69.

parilios de galinas inter illos et VII falconos que portauen (1156-1157 Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 39, l. 31).

En el terreny morfològic, cal dir que només es registren variants del terme femení *gallina*. Així, sovint es troba testimoniada la grafia *galina*, i el plural *galines*, on la *l* simple d'aquestes formes s'ha d'entendre potser amb valor palatal. Tot i això, Coromines fa menció d'una forma llatina *galīna*, originada en època arcaica, segons una tendència de simplificar les geminades en posició pretònica; aquesta forma hauria romàs en llatí vulgar, i sembla que se'n troba algun testimoni aïllat en llatí tardà. Tanmateix, en les llengües romàniques ha prevalgut la forma clàssica *gallina*, tret del fr. med. *geline*, on s'intueix la forma vulgar *galina*. En els textos catalans, tot i que s'hi testimonien les dues formes, *gallina* i *galina*, és difícil establir si la segona és rastre de la forma vulgar *galina*, ja que, en textos antics, les dues grafies podien respondre al so palatal. Coromines, però, creu possible el manteniment en català de la forma vulgar *galina* per la seva aparició en un document de 1420 i pel seu derivat *galinassa*, testimoniats en un text de ca. 1500, textos tots dos on la confusió gràfica ja no sembla possible; a més a més, la forma *galina* s'ha mantingut en diversos llocs de Mallorca, com sosté també Alcover-Moll.¹¹⁵

A la fi, quant a les formes romàniques dels mots, tret del romanès, on només pervingué el femení *gallina*, la resta de llengües han mantingut tant *gallus* com *gallina*, amb concurrència de *pullus* i *pulla*, adjectius substantivats que designaven originàriament la cria d'un animal (uid. s.u. *pullus*). En francès medieval es mantingué el masculí *gallus*, amb l'evolució fonètica corresponent, *jal*, si bé, posteriorment, fou reemplaçat pel terme *coq* 'gall', d'origen onomatopèic i aïllat en les llengües romàniques;¹¹⁶ i, encara en el francès medieval, el femení *geline*, si bé dominà fins al segle XIII,¹¹⁷ aviat fou substituït completament pel terme *poule*, provinent del llatí *pulla*, femení de *pullus*, *-i* 'cria d'un animal'.¹¹⁸

¹¹⁵ Vid. DECat s.u. *gall* i DCVB s.u. *gallina*.

¹¹⁶ Vid. DELL s.u. *gallus*.

¹¹⁷ Vid. FEW s.u. *gallina*.

¹¹⁸ Vid. DELL s.u. *pullus*.

hircus

VARIANTS I FORMES:

irc(h)-; *pl.* ircas (*pro* ircos?).

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *hircus*, -ī ‘boc’.

SIGNIFICAT:

‘Boc, cabró’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **985** CSCugat I 171, p. 143: concessit ad Oria, femina, uaca I et oues IIII et capra I cum ipsos agnos, et irco I, et trua I.
- (2) **1002** Udina, *La successió testada* 57, p. 210: relinquo ad supradictos patre cum matre et Oliba et Bonushomo, oues IIII et multone I et irchos III et capras III.
- (3) **1022** CSCugat II 485, p. 133: inter oues et capras et ircos XX.
- (4) **1064-1066** LFeud. II 708, p. 223: neque de bobus neque de uaccis siue uitulis earum, neque de asinis uel asinabus siue pullibus earum, neque de ouibus, arietibus, ircis, capris siue earum fetibus.
- (5) **1071** DACCBBarcelona 1206, p. 1888: ad sororem suam Ermengardis cum uiro suo remansisset ipsa medietate de suas oues et ircas, cum uncias III de auro.

COMENTARI:

El mot llatí *hircus* es troba ja en Plaute (*Cas.* 550), sota la forma *irquus*, per a designar el mascle de la cabra o boc, en concurrència amb el terme *caper*, -*pri*, de mateix significat.

El present mot es troba escassament testimoniat en la documentació estudiada, i en cap cas apareix en context alimentari, però sí al costat d’altres bèsties domèstiques. Cal pensar que la domesticació dels bocs s’explica sobretot pel fet d’assegurar la reproducció de l’espècie, però també per l’aprofitament del seu pèl i de la seva pell, i també de la seva carn, especialment dels exemplars més joves.

Pel que fa a la morfologia del mot, en la nostra documentació es troba testimoniat sempre sense *h* inicial, forma que ja apareix en Varró (*ling.* 5, 97);

de fet, la grafia del mot *hircus* presenta vacil·lacions durant tota la llatinitat.¹¹⁹ Pel que fa a la forma *ircas* del testimoni n. 5, cal pensar probablement en un error d'escriptura per *ircos*.

El substantiu llatí *hircus* no ha pervingut a les llengües romàniques; tan sols es troba en l'adjectiu derivat, propi del francès medieval, *hircin* 'relatiu al boc' (< ll. *hircinus*, ja testimoniats en Plaute, sota la forma *irquinus*).¹²⁰ En comptes d'aquest mot, doncs, per a designar el mascle de la cabra, es troben en les diferents llengües romàniques formes provinents del llatí *caper* (cf. cat. *cabró*, esp. *cabrón* i it. *caprone*, que suposen una forma derivada **capronus*) o bé d'un mot d'origen preromà, que ha donat el cat. *boc*, el fr. *bouc* i l'esp. *buco*.¹²¹

¹¹⁹ Vid. ThLL s.u. *hircus*.

¹²⁰ Vid. FEW s.u. *hircus*.

¹²¹ Vid. REW s.u. *bukk*.

isarn

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Variant del català *isard*, d'origen preromà, però d'etimologia incerta; possiblement d'una arrel protobasca **izarr-*.

SIGNIFICAT:

‘Isard’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. *isard*, occ. med. *uzar(n)*, fr. *isard*.

TESTIMONIS:

- (1) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 18, l. 15: exeunt de unoquoque urso quando ibi moritur cuxes ambe retro et IIII pedes suos; et de [...] et de isarn quarter deretro et espatla ad baiulum; et habet comes omnes gallos saluaticos.

COMENTARI:

La forma *isarn* es testimonia només un cop en tota la documentació treballada, com a variant del català *isard*, mot que presenta una etimologia poc clara, si bé és d'acord unànime que es tracta d'un mot preromà, segurament iberobasc.

Meyer-Lübke, per a les formes *isard*, *uzarn* i *izar(t)*, del català, l'occità medieval i el gascó respectivament, tan sols proposa una base *isar-*, per a la qual suposa un origen ibèric.¹²² D'altra banda, Wartburg, seguint Bertoldi i Giese, relaciona el català *isart* i l'aragonès *chizado* amb el basc *izar* ‘estrella’; els dos primers mots s'haurien pres com a designació de l'animal per la taca clara que té entre les orelles i els ulls. Segons Bertoldi, aquest mot hauria resultat *isart* en la zona oriental dels Pirineus, mitjançant l'addició del sufix *-di* ‘on es troba quelcom’; i, en canvi, hauria donat *sarri* a la banda pirinenca occidental, pres més tard del basc.¹²³

¹²² REW s.u. **isar-*.

¹²³ FEW s.u. **izar-di*.

Tanmateix, Coromines, contrari a aquesta teoria, reconstrueix un protobasc **isarr-* o **içarr-*, que hauria donat tant *isard* i *isarn*, del català i occità, com *sarri* o *sarrío*, de l'aragonès (formes, aquestes últimes, que Meyer-Lübke considera que han de tenir un origen divers per raons fonètiques). Per a arribar a tal reconstrucció, Coromines se serveix de l'explicació que “en els iberismes i basquismes hi ha una espècie de *i-* caduca, que adés apareix, adés se suprimeix. [...] Per altra banda no és menys freqüent, en mots d'aquest origen, que alternin *rr* i *rd*, i fins *rn*, i així mateix alternen *-rr* amb *-rri* (cat. *-erri*, *-arri*, enfront del cast. *-ier*, *-erre*, *-arre*)”. Si bé en el basc no es conserva aquest mot, l'autor encara segueix: “si fos exacta l'afirmació d'Azkue que, en la toponímia biscaïna, guipuscoana i alt-navarresa, *izar* (*izarra*) significués ‘altura’, això ens podria donar la clau de tot plegat, car ‘cabra de les altures’ fóra una denominació apropiada per als isards; però, en realitat, els altres diccionaris bascos (Van Eys, Lhande, Larrasquet) no confirmen pas aquesta afirmació d'Azkue, ni hi ha proves d'aquesta idea entre els derivats de l'arrel *izarr-* que al·lega Azkue mateix”. Deixant a banda aquesta hipòtesi, Coromines crida l'atenció de l'arrel basca que es troba en *izai* ‘avet’, compartida també en *itza* ‘joncar’ i *izaki* ‘bosc d'avets, avetar’; la relació entre *izai* ‘avet’ i el protobasc reconstruït **izarr-* ‘isard’ seria paral·lela, segons afirma l'autor, a la relació que hi ha entre *ibai* ‘ribera’ i *ibarr-* (> *Ivars*, *Ibarra*). Així, l'isard prendria la denominació de ‘(cabra) avetenca, (cabra) entre avets’.¹²⁴

És cert que es tracta d'una qüestió complexa i que les teories exposades sobre l'origen d'aquest mot són difícilment verificables; tanmateix, no hi ha dubte que el català *isard*, així com les altres formes romàniques que es testimonien, troba la seva procedència en un mot, en efecte, preromà, però més concretament iberobasc, donada l'extensió geogràfica dels testimonis que s'han trobat del mot, amb totes les seves variants.

Com ja exposa Balari¹²⁵ i com bé es pot extreure del testimoni recollit, l'isard era un animal de caça; en aquest cas, el quarter posterior i l'esquena de l'animal és entregat al batlle. Per testimonis catalans posteriors, adduïts per Coromines, hom pot tenir notícia que ja antigament l'isard era una animal preuat per la seva pell, amb la qual se'n feien peces diverses (cf. «manam-vos

¹²⁴ DECat s.u. *isard*.

¹²⁵ BALARI (1899) 595 i 696-697.

que, vistes les presents, nos trametats a Barchinona la pell del lahó, la pell del cervo o totes les pells dels isarts, així vermelles com blanques», en un document de ca. 1390;¹²⁶ i «un sobreleit de isarcz; una falczada blava», en una escriptura de 1400¹²⁷). Però cal pensar que la carn d'aquest animal servia també com a aliment per al consum humà; això ho posa en evidència el fet que l'animal fos esquarterat per tal de ser entregat per parts, tal i com apareix al testimoni aportat.

Deixant a banda el mot que ens ocupa, en llatí tardà es testimonia el terme *camox*, *-ōcis* com a denominació de l'isard, animal oriünd de les altes muntanyes dels Alps i dels Pirineus. Wartburg assenyala que el llatí *camox* es mantingué a la zona alpina, mentre que als Pirineus s'hi troba el preromà *isart* (amb les seves variants).¹²⁸ Això no obstant, el terme *camox* s'acabà estenent per tota la Romània i tingué continuïtat en les diverses llengües romàniques, llevat del romanès: cat. *camussa*, occ. med. *camos*, fr. *chamois*, esp. *gamuza*, pg. *camurça* i it. *camoscio* (fem. *camozza*). Tanmateix, de la veu *camox*, no se'n troben testimonis en el nostre corpus documental.

¹²⁶ Vid. DECat s.u. *isard*.

¹²⁷ Vid. *ibid*.

¹²⁸ FEW s.u. *camox*.

magenc

VARIANTS I FORMES:

pl. magencs, maienc(h)s.

ETIMOLOGIA:

Mot romànic, en origen adjectiu, derivat de *maig*, amb l'addició del sufix germànic *-inc*, que expressa relació o pertinença, 'relatiu o pertanyent al mes de maig'; més tard, substantivat, amb aplicació a l'anyell i al moltó.

SIGNIFICAT:

'Anyell' o 'moltó', especialment 'anyell o moltó que es donava com a tribut al senyor el mes de maig'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *magenc* (subst. i adj.), occ. med. *majenc* (adj.), fr. *maien* (adj.).

TESTIMONIS:

- (1) **1118** DipADSolsona 147, p. 205: Guilelmus Bernardi facit seruicium comiti quartals II de parada, et II de toltà, et porchum I et magenc I et perna I.
- (2) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 N, p. 23, l. 2: exeunt de isto honore XXVIII porcs et XXVI pernas et XXV arietes et VI magencs et agnos XXI ... et VII arietes et I magenc.
- (3) [**ca. 1163-1165**] Bisson, *Fiscal Accounts* II 17, p. 67, l. 7: de his exit ei XVI modii de ciuada, II pernas et III maienchs.
- (4) **1180** Bisson, *Fiscal Accounts* II 38, p. 100, l. 4: facit censum XX quartals de ciuada et II sesters mig ordi mig ciuada et quartal I de segle e sesters II et V sol<idos> de chesta et pernes II et iuntols unas et galines III et magenc I et fogaces X ... et perna et iuntols et galines II et magenc et chanades VIII de ui de botage.
- (5) **1184** Bisson, *Fiscal Accounts* II 53, p. 124, l. 3: habemus in uilla de Liuia ... de porcs e de pernas VIII solidos III moltons e tres maiencs de mercad de Pug Cerdan.

COMENTARI:

Sobre el terme *maig*, es creà, en català, el derivat *magenc* 'relatiu o pertanyent al mes de maig', format amb l'addició del sufix germànic *-inc*, que expressa relació o pertinença. Inicialment tingué funció d'adjectiu, però posteriorment se substantivà amb diferents significats. Paral·lelament, aquest derivat

adjectival es forjà també en el grup gal·loromànic; així, en època medieval, es testimonia l'adjectiu occità *majenc* (amb les variants *mahenc* i *magenc*), el francès *maien*.¹²⁹

En els documents estudiats, l'adjectiu *magenc* hi apareix molt abundantment testimoniats, qualificant sempre el moltó o l'anyell: *agel I magenc* (1147 DipADSolsona 315, p. 389); *moltons magencs XXI* ([1158] Bisson, *Fiscal accounts* II 7, p. 47, l. 17). L'anyell o moltó *magenc* es donava com a tribut, imposat sobre els ramats i les pastures, i els animals rebien aquesta qualificació “perquè es satisfieia pel maig, o sia quan ja s'havia vist el resultat de les cries i se sabia el resultat que daria el bestiar”, com apunta Amades en el seu estudi del *Vocabulari dels pastors*.¹³⁰ Aviat el mot es substantivà, com transmeten tots els testimonis aportats, fent referència a l'anyell o moltó que era entregat com a tribut. Així, doncs, el substantiu *magenc* és sinònim d'‘anyell’ i de ‘moltó’ (uid. s.uu. *agnellus*, *agnus* i *multo*). Cal dir, amb tot, que l'adjectiu no apareix fins a les darreries del segle XI, i que l'adjectiu substantivat es testimonia per primera vegada, dins del corpus estudiat, a inicis del segle XII (n. 1).

En el terreny morfològic, es testimonia la forma mig llatinitzada *maienc(h)s* (< ll. *maius* ‘maig’). Coromines aporta un testimoni d'Organyà de vora l'any 1100, que constituïria la primera aparició del terme català: «argencios 4, de ost, et argencio un de magench». ¹³¹

¹²⁹ Vid. FEW s.u. *maius*.

¹³⁰ AMADES (1932) 161.

¹³¹ DECat s.u. *maig*.

multo

VARIANTS I FORMES:

molt-, multuno, moltono, multon, molton, molto; *pl.* moltonos, moltons, moltos.

ETIMOLOGIA:

Del cèltic **multo-* ‘marrà; marrà castrat, moltó’, llatinitzat sota la forma **multo, -onis*.

SIGNIFICAT:

‘Mascle de l’ovella’, ‘moltó’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med. *moltó*, occ. *moton*, fr. *mouton*, it. *montone*.

TESTIMONIS:

- (1) **907** Baraut, *ActUrgell* 21 (Urgellia 1, p. 78): censum annuale persoluatur, idest modios VI inter panem et uinum et solidos III in parata et moltone I.
- (2) **953** CSCugat I 34, p. 32: per unumquisque anum donare faciamus ad domum s. Cucuphati moltone I aut soldeo I et fo[ca]cias V et sextarios I de uino, et ipsa tasca et ipsa decima.
- (3) **981** DipOsona 1353, p. 970: ad Ermemiro presbitero moltones IIII, et ad Sonegilde presbitero oues V.
- (4) **1015** Junyent-Ordeig, *DipVic* 759, p. 104: est precium mancosos III et medium de auro placibiles et moltono I.
- (5) **1018** Puig i Ferreté, *Gerri* II 4, p. 4: per unumquemque annum donem XX fogasas et carnem I porcum et I molto ualentem inter ambos unum solidum, et II sesters de uino et I quartera de ciuada.
- (6) **1040** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 300, p. 1028: cum omne illarum censum, moltonos uidelicet duos et sestarios IIII ordeï et IIII sestarios uini et sestario I frumenti.
- (7) **1051** Baraut, *DocUrgell* 644 (Urgellia 6, p. 30): moltos V qui sunt in Ciuitate unde est fideiussor Bernard Ermemir.
- (8) **1059** Baraut, *DocUrgell* 712 (Urgellia 6, pp. 87-88): ad ponto Valeria remaneant modios III de frumento et modios III de segel et cinales XVI de uino in ipsa Sede, et moltonos VIII et porco I optimo ... Et ad Albert sacer cinales II de uino primo et molto I salad.

- (9) **1064** Baraut, *DocUrgell* 755 (Urgellia 6, p. 125): per refectionem ad canonicis de iam dicta Sede iussit dare pecias II et duos moltos et modio I de forment et modio I de segal et kinals IIII de uino.
- (10) **1071** AComtalPerg III 765, p. 1312: per unumquemque annum ad domum Sancti Iohannis et ad habitatoribus eius cera I ualente multuno optim.
- (11) **1088** CSCugat II 729, p. 391: ut donet per unumquemque annum ad s. Cucuphato moltono I de uno anno.
- (12) **1094** DACCBBarcelona 1604, p. 2486: in propter precium solidos VIII de Uc et per pastum migram I de ui et II focaces et quarter I de molto.
- (13) s. **XI-XII** Puig i Ferreté, *Gerri* II 78, p. 54: breue de ipsos moltos de Corts que debet habere Sancta Maria per suis decimis, in primis: de ipso maso de Eico Eico, molton I.
- (14) **1105** Baraut, *DocUrgell* 1222 (Urgellia 9, p. 53): de manso de Baldrig est census cum suos heredes, perna I et quarter V de molto et sesters V de ciuada et fogaces VIII ... Chacull cum suos heredes, perna I et iuntolls de molto, sester I de ciuada, fogaces II.
- (15) **1118** DipADSolsona 147, p. 205: facit quidem Laurentius seruicium comiti quartes III de parada et de tragins II et quarter I de molto et migera I de ui, et fogaces II et sesterios II de ciuada per alberga.
- (16) **1120** Baraut, *DocUrgell* 1326 (Urgellia 9, p. 155): pernas II porci et medium molto, et per alberga perna I porci et unum quarter de molto et parilium unum gallinarum.
- (17) **post 1120** Chesé, *DipÀger* 251, p. 535: A. Belid I perna et medio molto.
- (18) **1122** CDipObarra 150, p. 134: donetis census IIII focazas bonas, et una emina de uino, et uno quarter de multon, et II sextarios de ciuata.
- (19) **1147** DipADSolsona 315, p. 389: faciat census ipso manso uintols unes de molto et IIII fogaces et canada I de ui et argencios IIII et agel I magenc et quarteles II de ciuada.
- (20) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 M, p. 21, l. 36: accipit comes in illo honore uineas de quibus accipit <quarter I et> IIII modios de uino censualiter et IIII canades et III quarters de moltone.
- (21) **[1158]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 7, p. 47, l. 17: sunt pernes in Ribes ad opus comitis XCII et moltos magencs XXI et XVII paria de gallinis.

- (22) s. XII Baraut, *DocUrgell* ap. 47 (Urgellia 11, p. 107): reddet perna I de IIII argenciis et IIII argencios per I quemque annum et insuper gallinas II et I costad de molto.

et alia.

COMENTARI:

El terme *multo*, testimoniats des d'època carolíngia,¹³² troba el seu origen en el cèltic **multo-*, que es troba en l'irlandès mitjà *molt*, així com en el kymri *mollt*, el còrnic *mols* i el bretó *maout*, tots ells significant principalment 'marrà', però també 'marrà castrat', és a dir 'moltó'. L'origen indoeuropeu del cèltic es troba en l'antic participi de l'arrel verbal **mel-/mol-* 'batre, esclafar, macar, moldre'. El terme cèltic fou adaptat al llatí, pel grup gal·loromànic, com un substantiu d'arrel nasal, seguint la declinació *-o, -onis*.¹³³

El present mot es testimonia molt abundantment en la documentació treballada. Sovint els moltons s'esmenten com a part integrant d'un cens o tribut anual (n. 1, n. 2, n. 5, n. 6, etc.), i amb freqüència es menciona l'animal ja sacrificat i esquarterat, cosa que posa en evidència que la seva carn s'aprofitava com a aliment. En aquest sentit, les diferents parts del moltó que eren entregades podien ser els quaters en què era dividit (n. 12, n. 14, n. 15, n. 18 i n. 20), la meitat de la bèstia (n. 16 i n. 17), els *iuntols* (n. 19; uid. s.u. *iuntol(l)s*) o bé el "costat" (n. 22; uid. s.u. *costatus*). També és bèstia sacrificada el *molto salad* esmentat al testimoni n. 8, la carn del qual ha estat posada en salaó per a millor conservació. D'altra banda, per als *moltons magencs* mencionats al testimoni n. 21, que fan referència als animals integrants d'un determinat tribut entregat el mes de maig, vegi's s.u. *magenc*.

Des del punt de vista morfològic, la grafia del mot presenta vacil·lacions per raó del seu origen. Generalment es testimonia sota la forma *mol-*, tot i que en alguns casos es troba també *mul-*. Cal destacar igualment les formes que presenten una clara alteració de flexió seguint la forma llatinitzada *moltonus*, tant en singular (*moltono*: n. 4 i n. 11) com en plural (*moltonos*: n. 6 i n. 8), així com les formes del tot romanitzades *molto* i el respectiu plural *moltons* i, en forma no nasalitzada, *molto*s, tots tres d'accentuació oxitona. Coromines

¹³² Vid. FEW s.u. **multo*.

¹³³ Vid. FEW s.u. **multo* i DECat s.u. *moltó*.

aporta, com a primer testimoni del mot català, un document datat de l'any 907, si bé el mot s'hi troba en forma llatinitzada (*moltone*); per a la forma catalana, cita com a primer testimoni un document de 1157, on apareix sota la forma *multó*.¹³⁴ Tenint en compte aquestes dates, el testimoni n. 5, de 1018, avançaria considerablement la primera datació del mot català *moltó*.

El català *moltó* és mot comú amb l'occità medieval, que presenta la mateixa forma, el francès *mouton* i l'italià *montone*; no es troba, en canvi, ni en espanyol ni en portuguès ni en romanès. Pel que fa a la forma italiana *montone*, generalment s'ha explicat la primera *-n-* com una influència, en el llenguatge popular, del verb *montare*;¹³⁵ tanmateix, Wartburg, adduint el fet que aquest últim mot no es troba en fonts italianes fins al segle XV, creu que en realitat es tracta directament d'una assimilació de *-lt-* en *-nt-*, procés fonètic repetit esporàdicament en diferents dialectes italians.¹³⁶

¹³⁴ DECat s.u. *moltó*.

¹³⁵ Vid. REW s.u. **multo*.

¹³⁶ Vid. FEW s.u. **multo*.

mulus, mula

VARIANTS I FORMES:

Del masc. mulus: *mul*; *pl.* muls.

Del fem. mula: *pl.* mules.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *mūlus*, *-ī* 'mul', i fem. *mūla*, *-ae* 'mula'.

SIGNIFICAT:

'Mul', 'mula'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med. *mul*, *mula*, fr. med. *mul*, fr. *mule*, esp., it. *mulo*, *mula*, pg. *mulo*, *mua*.

TESTIMONIS:

- (1) [864] DipRosselló 55, p. 115: ego Protasius, archipresbyter, dono cauhallo uno, et mulo, et asinos duos, et uakas quatuor cum suos uitulos, et oues C, et cabras XXX, et porcos XXVI.
- (2) 951 DipManresa 27, p. 54: ad Wadallo, nepoti meo, mulo I cum freno blanco et sella.
- (3) 999 DCBarcelona 336, p. 574: in propter precium mulo I obtimo per uncias V.
- (4) 1009 Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, p. 55: et ipso suo mulo cum freno meliore et ipsas suas equas II melioras.
- (5) 1062 DACBarcelona 1038, p. 1639: et concessit ad Sanctum Laurentium suum mulum, que uocant Zarafa.
- (6) 1075 DipBanyoles 90, p. 53: et ipsum suum mulum cum ipsa sella et freno dimisit ad nepotem suum Bernardi Gaucefredi.
- (7) 1076 DACBarcelona 1305, p. 2028: dimisit de omne suum mobile, panem et uinum, aurum et argentum, equas et pullos, boues et uaccas, oues et capras, et porcis, mulos et cauhallos, siue de alio suo mobile, tercia parte pro anima sua.
- (8) 1078 CSCugat II 694, p. 356: et kaficio I de ordeï et sextarios II frument, et mul I et mula I.
- (9) 1087 DACBarcelona 1481, p. 2298: et concessit medietatem de ipso mulo, quem tenebat Guilielmus Guilaberti, ad prefatum Guilelmum, aliam medietatem redemisset quomodo preciata fuisset per directum.

- (10) **1099** Baraut, *DocUrgell* 1171 (Urgellia 8, p. 99): ipsos CC mancosos in auers ualentes et in bestias iouens, in muls et in mules.
- (11) **1113** DipADSolsona 117, p. 174: et remaneat ad Malet ipsum mul falbo.
- (12) **1120** DipADSolsona 166, p. 226: CC morabetinos in cauals et in muls.

et alia.

Fem. mula:

- (13) **938** ACondal 113, pp. 266-267: in aderato et definitio precio quod inter te et nos conuenit hi sunt equas X et mula una et exinde non remansit.
- (14) **972** DipOsona 1122, p. 813: propter pretium appretiati septuaginta uncias auri in rem ualentem, id est, cauuallo baccino et optima mula.
- (15) **1031** DACCCBarcelona 469, p. 874: et ipsa mea mula nigra.
- (16) **1076** DACCCBarcelona 1305, p. 2029: et per istas X uncias dimisit mula I minor.
- (17) **1076** DACCCBarcelona 1307, p. 2034: et concessit ad Reimundum Olibani ipsam suam mulam baia.
- (18) **1097** DACCCBarcelona 1640, p. 2540: et concedo ad uxor mea Sancia ipsa mea mula apud insellament et suo freno.
- (19) **1101** DipADSolsona 5, p. 34: et relinco ad Sancta Maria una tonna et uno cub meliores; apud II duas mulas, et modios X de ordio a ser uenal, et modios V de forment, et modios III de ui.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *mulus*, juntament amb el femení *mula*, es testimonien des d'època arcaica designant el 'mul' o 'mula', ço és l'híbrid de l'ase i l'egua o del cavall i la somera (cf. VARRO *ling.* 9, 28 *quod ex quocumque asino et equa nascitur*).¹³⁷

Els termes *mulus* i *mula* estan a bastament testimoniats en el corpus documental treballat. Aquests èquids eren domesticats com a animals de tir o transport. En aquest sentit, sovint es troben esmentats juntament amb els seus complements, com ara la sella o les regnes (n. 2, n. 4, n. 6 i n. 18). Tanmateix,

¹³⁷ Vid. ThLL i DELL s.u. *mulus*.

la carn de l'animal, un cop mort, també servia com a aliment, tal com revela el testimoni n. 9, on s'esmenten dues meitats d'un mul.

Des del punt de vista morfològic, sobresurten les variants romanitzades *mul* (n. 8) i *mul*s (n. 12) per al masculí, i *mules* (n. 10) per al femení, que ja Coromines documenta en textos coetanis als nostres.¹³⁸

Pel que fa a les llengües romàniques, el mot llatí *mulus* i el seu femení *mula* han pervingut a tots els territoris romànics, tret del romanès. Tot i que en francès medieval es testimonia la forma masculina *mul*, aquesta fou substituïda posteriorment pel seu diminutiu *mulet*.

¹³⁸ DECat s.u. *mul*.

ouicula

VARIANTS I FORMES:

ouela; *pl.* obellas, ouellias, ouelgas, ouueles.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí postclàssic, *ouicula*, *-ae* ‘ovella’, diminutiu d’*ouis*, *-is* ‘id.’.

SIGNIFICAT:

‘Ovella’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *ovella*, occ. med., pg. *ovelha*, fr. med. *oveille*, esp. *oveja*.

TESTIMONIS:

- (1) **1015-1019** CDipObarra 56, p. 56: donastis mihi precium uiginti obellas et suos angelos.
- (2) **1022** DACCBBarcelona 343, p. 716: concedo pro anima mea ipsa tercia parte de pane et uino, tam de uetere quam de nouo, et de ipsas ouelgas et de ipsas cabras et de ipsos porcos.
- (3) **1044** DACCBBarcelona 668, p. 1126: de ipsas ouellias et capras et porcos, ipsa tercia parte pro anima sua.
- (4) **1053** DACCBBarcelona 824, p. 1332: [de ouueles] ipsa medietate [per iuro?] meo ipsas alias similiter.
- (5) **1090** Bach, *ACSolsona* 308, p. 177: dimito ad Sancti Iacobi tonna I [r]edonna et cubel I et ad suos clericos ouelas II per misses.
- (6) **1196** Sangés, *DocGuissona* 274, p. 281: relinquo ad Bernardum Geral, fratrem meum, ipsam meam guadengam nouam et ipsum meum ataud maior et I ouela ... et habeo XII puneres de ordi et II puneres de forment et II oues.

COMENTARI:

En llatí postclàssic, es testimonia el diminutiu *ouicula*, provinent d’*ouis* i format amb el sufix *-co-* i ampliat amb l’addició de *-lo-*, donant lloc al doble sufix diminutiu *-co-lo-*, propi de la tercera declinació.¹³⁹ El terme *ouicula* es testimo-

¹³⁹ Vid. PISANI (1948) 130.

nia com una forma ampliada i lexicalitzada –és a dir, sense noció diminutiva– pròpia del llenguatge tècnic, i és, per tant, sinònim del terme positiu *ovis*.

El mot diminutiu *ovicula* té poca presència en el corpus documental estudiat. Molt més freqüent és, en canvi, el terme positiu *ovis* com a designació de l'ovella. En l'àmbit alimentari, de l'ovella se n'aprofitava sobretot la llet, però també la carn (uid. s.u. *ovis*).

En el terreny morfològic, cap de les formes testimoniades es presenta sota la forma originària llatina, *ovicula*, sinó amb els canvis fonètics que hi han operat en el seu procés de romanització. Així, la síncope de la vocal *-u-*, amb la consegüent assimilació del grup consonàntic *-cl-* a *-ll-*, i l'obertura de la vocal *-i-* a *-e-* es mostra en totes les formes testimoniades del diminutiu. La grafia de la consonant palatal és la que porta més dificultats, però cal entendre les grafies *-l-*, *-lli-* i *-lg-* amb valor palatal.¹⁴⁰ Coromines considera el testimoni n. 1, datat d'entre 1015 i 1019, com el primer testimoni del mot català *ovella*.¹⁴¹

Pel que fa a les llengües romàniques, el territori ibèric i part del grup gal-loromànic adoptaren la forma diminutiva lexicalitzada *ovicula*, per una tendència a les formes fonèticament més plenes, mentre que el romanès ha mantingut el terme positiu *ovis* sota la forma *oaie*. Les altres llengües romàniques van recórrer a altres mots llatins, com *pecus* 'bestiar, ramat; ovella, moltó' (cf. it. *pecora*) i *ueruex* 'moltó' (cf. fr. *brebis*).¹⁴²

¹⁴⁰ Vid. DECat s.u. *ovella*.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Vid. FEW s.u. *ovis*.

ouis

VARIANTS I FORMES:

ouue; *pl.* houes, ouas.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *ouis*, *-is* ‘ovella’.

SIGNIFICAT:

‘Ovella’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Rom. *oaie*.

TESTIMONIS:

- (1) **876** DipRosselló 101, p. 152: Ataulfus et Cixilo receperunt pretium boue uno et oues capita quindecim.
- (2) **940** Baraut, *ActUrgell* 29 (Urgellia 1, p. 86): houes XXXX, et bachas IIII, equas IIII, kaballo I cum freno et [sella, por]chos V.
- (3) **964** CSCugat I 72, p. 61: parilio I de boues cum suo apero, oues X cum octo agnos, porcellos II, tonna I, exada I, falce I, parilio I de sachos.
- (4) **1007** DACCBBarcelona 85, p. 369: concedo ad Liuulo, uxor mea, ipsa fexa de terra ... cum oues et capras et porcos, capitas X, cum semodio I infer pane et uino.
- (5) **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, p. 55: inter oues et capras magores uel minores iussit apprehendere XL et diuidere pro anima sua.
- (6) **1013** AComtalPerg I 105, p. 390: in iuste pretium acceperunt, id est, oues XXX pinguias ex prefata terminata terra.
- (7) **1018** Puig i Ferreté, *Lavaix* 12, p. 68: recepimus de uos de ipsum auere de Sancta Maria C oues cum C angellos, et XIII annas.
- (8) **1022** CSCugat II 485, p. 133: inter oues et capras et ircos XX.
- (9) **1035** DACCBBarcelona 526, p. 952: sic uindo tibi: ipsa terra tota ab integrum, in propter precium ouue I.
- (10) **1060** Chesé, *DipÀger* 43, p. 264: dimisit ad canonicam sancti Petri decem inter oues et capras, unam uacam cum sua uitula et terciam partem de suis porcis.
- (11) **1070** DACCBBarcelona 1201, p. 1877: iubeo ut uendant elemosinarii mei parilio I de bubus et infra oues et capras et porcos XI.

- (12) **1076** DACCBBarcelona 1305, p. 2028: dimisit de omne suum mobile, panem et uinum, aurum et argentum, equas et pullos, boues et uaccas, oues et capras, et porcis, mulos et cauillos.
- (13) **1080** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 459, p. 1266: concessit pro sua sepultura oua I, et concessit de suas oues et porcs tercia parte pro anima sua.
- (14) **1095** Alturo, *Sta. Anna* 145, p. 164: inter ouas et capras XII et eminas V de anona et emine I de tricci et sestercios VI de ui.
- (15) **1142** Alturo, *Sta. Anna* 237, p. 265: inter ouas et cabras V et I porco de ipsos miganos et I archa minore et II escudeles et I mapes minores.
- (16) **1153-1158** DipTortosa 35, p. 35: in ouibus sine fraude intelligimus lanam, denarios, caseos, de lino quoque et canabo quartam partem acciperemus.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *ouis* era, en origen, un mot de gènere epicè, de manera que el sexe es marcava mitjançant l'adjunció de *mas* o *femina*. Posteriorment, pel fet que la major part de noms en *-is* eren femenins i perquè el ramat es componia essencialment de femelles, el mot *ouis* tendí a designar únicament la bèstia femella, és a dir l'ovella, mentre que el mot *aries* 'marrà' designava el mascle de l'ovella, al costat de *ueruex* 'marrà castrat, moltó'.¹⁴³

Tot i la seva nul·la conservació en el català, el substantiu *ouis* es troba molt abundantment testimoniats en la documentació altmedieval d'aquest territori lingüístic; de fet, molt més que el diminutiu *ouicula*, que és, en última instància, d'on prové el català *ovella* (uid. s.u. *ouicula*). No cal dir que l'ovella era uns dels principals animals del bestiar domèstic; d'ella se n'aprofitava gairebé tot: la llana, la llet i la carn. Sovint les ovelles són esmentades juntament amb les seves cries, els anyells, i amb altres animals del bestiar, especialment les cabres, i també els porcs.

Quant a les diferents grafies testimoniades, cal destacar el singular *oua*, que apareix en diferents casos i que fou creat segurament com a singular analògic del plural *oues*, que seria entès com una forma de plural romànica. I, a la inversa,

¹⁴³ Vid. DELL s.u. *ouis*.

sobre el singular *oua* es creà un plural llatinitzat *ouas*, també testimoniats en diferents documents.

Pel que fa a les llengües romàniques, el terme *ouis* tan sols tingué continuïtat en romanès. D'altra banda, com a designació de l'ovella, el territori ibèric i part del grup gal·loromànic adoptaren la forma diminutiva lexicalitzada *ouicula*, per una tendència a les formes fonèticament més plenes (uid. s.u. *ouicula*), mentre que les altres llengües romàniques van recórrer a altres mots llatins, com *pecus* 'bestiar, ramat; ovella, moltó' (cf. it. *pecora*) i *ueruex* 'moltó' (cf. fr. *brebis*).¹⁴⁴

¹⁴⁴ Vid. FEW s.u. *ouis*.

pauo

VARIANTS I FORMES:

Pl. paones, paos.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *pāuō*, *-ōnis* (i arcaic *pāuus*, *-ī*) 'paó'.

SIGNIFICAT:

'Paó'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med. *paó*, fr. *paon*, esp. *pavón*, pg. *pavão*, it. *pavone*, rom. *păun*.

TESTIMONIS:

- (1) **1002** CSCugat II 372, p. 20: ad Igilane parelio I de paones, et alios paones quod remanent donare fecissent ad iam dicto domo s. Cucufati.
- (2) **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, pp. 55-56: ad conuiuium congregatione sede Sancti Petri iussit dare semodio I de forment et modio I de uino et porcos IIII et paones IIII et capones X ueteres et occas XX.
- (3) **1026 (1030)** Baraut, *DocUrgell* 405 (Urgellia 4, p. 113): alium meum auere quod remanet tam mobile quam etiam immobile, pane et uino siue in equas uel etiam in oues siue in porcis uel in uelladas uel in paones, hoccas uel gallinas.
- (4) **1039** Junyent-Ordeig, *DipVic* 989, p. 314: ipsos suos paones pro anima sua.
- (5) **1045** DACCBBarcelona 687, p. 1168: et ipsos meos boues et oues et porcos et pauones et oches et alia uolatilia et ipso blad et ipso uino que abeo in iam dicta parrochia Betulona, remaneat ad iam dicta Kannonica Sancte Marie Sedis Urgelli.
- (6) **1066** CSCugat II 650, p. 317: porcs VII et porcels VII et paos VIII et occes VI et anads VI.
- (7) **1123-1127** Ricard Guillem 79: conquerimus namque de porciis quos nobis occidit, et insuper accepit sibi ipsos paones nostros qui erant de ipso castro.

COMENTARI:

El llatí *pauo*, *-onis* 'paó' tenia una forma popular paral·lela, *pauus*, *-i*, testimoniada ja en Enni i Varró, i molt més freqüent des de Marcial i els autors

tardans. El sexe era indicat mitjançant els termes *masculus* o *femina*,¹⁴⁵ no obstant això, al costat de *pauus*, es troba un femení analògic *paua*, testimoniats per primera vegada en Ausoni.¹⁴⁶ Tant Varró (*ling.* 5, 75) com Isidor atribueixen l'origen del nom al so de l'au; Isidor, a més, parla de la poca qualitat de la seva carn: *pauo nomen de sono uocis habet; cuius caro tam dura est ut putredinem uix sentiat, nec facile coquatur* (ISID. *orig.* 12, 7, 48).

En la documentació estudiada, no hi apareix cap testimoni de la forma *pauus*, si bé és un terme que tingué continuïtat en diferents llengües romàniques, com s'exposa més avall. Sí que s'hi troben, en canvi, alguns testimonis de la veu *pauo*.

Que la carn de paó s'aprofitava per a ser menjada ho deixa clar el testimoni n. 2, on quatre paons són entregats *ad conuiuium* de la congregació de la seu de Sant Pere de Vic. Els paons són llegats generalment al costat d'altres caps de bestiar, especialment de la volateria (*uolatilia*), i com a part integrant dels béns mobles (n. 3 i n. 5).

Pel que fa a la morfologia del mot, el present terme es testimonia en els documents treballats sota la forma llatinitzada *paones*, que ha patit la caiguda de la semiconsonant *u*, i també sota la forma plural romànica *paos* –forma no nasalitzada–, que es troba en un document del tot catalanitzant (n. 6) i que s'ha de llegir com un mot d'accentuació oxítona. Aquest document, de fet, conté el testimoni més primerenc del mot català *paó*, que Coromines no documenta fins al segle XIII.¹⁴⁷

En el conjunt de les llengües romàniques, el terme *pauo* apareix com un mot panromànic, conservat arreu. D'altra banda, algunes llengües, com el català, l'occità medieval i el grup iberoromànic, adoptaren també la forma *pauus*, ja testimoniada des d'antic: cat. *pago*, occ. med. *pau*, esp. i pg. *pavo*.

¹⁴⁵ Vid. DELL s.u. *pauo*.

¹⁴⁶ Vid. FEW s.u. *pauus*.

¹⁴⁷ DECat s.u. *paó*.

perdix

VARIANTS I FORMES:

perdiz.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *perdix*, *-icis* 'perdiu', manllevat del grec *πέρδιξ*, *-ιχος* 'id.'.

SIGNIFICAT:

'Perdiu'

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *perdiu*, occ. med. *perditz*, fr. *perdriz*, esp., pg. *perdiz*, it. med. *perdice*.

TESTIMONIS:

- (1) **1134** Chesé, *DipÀger* 277, p. 573: *censum hec per unumquemque annum, id unum porchum annalem obtimum, similiter unum arietem obtimum, et isti sint iuni ducti; et XL fogacas tritici obtimas, et una quarta uino obtumo, et duos sestarios ordeï, et II auena, et IIII perdices aut IIII gallinas aut IIII cuniculus.*
- (2) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 122, l. 79: *sabbato V denarios in lignis III denarios pipere et c<o>minum XVIII denarios piscis XV denarios porcum IIII denarios perdiz II et obolum oua XVIII ... Conils IIII denarios et maala perdiz ... Porcus conils III et I perdiz VII denarios X denarios.*

COMENTARI:

El mot llatí *perdix* 'perdiu', un manlleu del grec *πέρδιξ* 'id.', es testimonia a partir de Varró.¹⁴⁸

En els diplomes treballats, el terme *perdix* tan sols hi apareix en dues ocasions i no abans del segle XII. En el testimoni n. 1, s'esmenten quatre perdius com a part integrant d'un cens anyal; en el n. 2, les perdius són repetidament citades en els recomptes de les despeses fetes pel comte de Provença a Perpinyà, al costat d'altres animals, com els porcs o els conills. El fet que, tant en un cas com en l'altre, apareguin al costat d'altre bestiar domèstic, condueix a pensar que potser les *perdices* (o *perdiz*) esmentades són perdius de corral, criades per al seu consum, tot i que també eren animal de caça.

¹⁴⁸ Vid. ThLL s.u. *perdix*.

Quant a la morfologia del mot, la forma *perdiz* que es troba repetidament al testimoni n. 2 és molt segurament d'influència occitana, ja que existí en occità medieval el terme *perditz*.

El mot perviu en les diferents llengües romàniques, tret del romanès. En italià, si bé en la llengua antiga es testimoni la forma *perdice*, el terme ha evolucionat a *pernice*, potser per influència de *coturnix* 'guatlla', tal i com afirmen Meyer-Lübke i Wartburg.¹⁴⁹

¹⁴⁹ REW i FEW s.u. *perdis*.

piscis

VARIANTS I FORMES:

pexo, pex.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *piscis*, *-is* 'peix'.

SIGNIFICAT:

'Peix'

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *peix*, occ. *peis*, esp. *pez*, pg. *peixe*, it. *pesce*, rom. *pește*.

TESTIMONIS:

- (1) **1045** Baraut, *ActUrgell* 588 (Urgellia 5, p. 117): ipsi canonici pisces in quadragesima et oleum.
- (2) **1051** Baraut, *ActUrgell* 60 (Urgellia 1, p. 138): ad cena Domini ad suo presbitero in sua mansione I emina frument mensuram Sanauia et III migeras de uino puro et I libra de olei et I argenzada de piscium.
- (3) **1062** LFeud. I 472, p. 502: et predicti comes et comitissa detinent sibi per eorum dominicaturam terciam partem de coral et terciam partem de piscibus qui exeunt de ipso mari de termino de castro de Pals usque ad Vallem Lubricam.
- (4) **1119** Baraut, *ActUrgell* 1313 (Urgellia 9, p. 141): faciat censum in XL refec-tionem unam piscium ac uini pro anima mea uel consaguinerorum meorum.
- (5) **1129** CPoblación I 51, p. 88: decimas quoque fructuum terrae et animalium et piscium, et de praedis et caualcatis et de omnibus prouentibus.
- (6) **1133** Baraut, *CartAndorra* I 45, p. 164: si autem in die ueneris festum illius uenerit, magnis piscibus honorifice clerici reficiantur.
- (7) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 37, l. 5: dispenderunt in pane et ouos et fromages et pexo, ui et olei et lumen et sabrer VIII solidos dem. et de ciuada VII quartas dem. ... et olei et pexo et lumen II solidos ... Et dispenserunt in pane II solidos et inter olei et pexo alios cunctictos XII denarios ... Et dispenderunt in pane LVIII solidos et inter pex, olei et lumen et piper et alias menucias cuzine LXXI solidos et de cibum XV sextarios.
- (8) **[1181]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 39, p. 102, l. 10: in oleo VI solidos. In mel II solidos. In cibas IIII denarios. In castanies II solidos. In piper VIII denarios. In pisce salso VII solidos et VI denarios. In pisce frisco X denarios.

- (9) [1175-1185] Bisson, *Fiscal Accounts* II 56, p. 129, l. 5: in oleo XXVIII liures VIII solidos et VIII denarios; in pisce salad et fresch XXII solidos et VIII denarios; piper VIII denarios; fruita XII denarios et obolum.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *piscis* tenia el significat genèric de ‘peix’, ço és ‘animal vertebrat de sang freda, respiració primàriament branquial i hàbitat aquàtic’, com a definició zoològica, mentre que, en la terminologia culinària, el terme *piscis* designa una àmplia categoria alimentària tradicionalment contraposada a la carn.

El present terme apareix en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval amb els dos sentits exposats, si bé és més abundant el terme gastronòmic, de major interès per al nostre treball. Segons les paraules de Balari, “la pesca de coral y de peces alcanzaría en la costa catalana, durante el siglo XI, cierta importancia”;¹⁵⁰ així mateix es desprèn del testimoni n. 3, on es reconeix la dominicatura dels comtes de Barcelona en la tercera part del coral i el peix marí. També s’esmenta el peix com a part integrant d’un cens anual (n. 4) o de la dècima (n. 5), així com en recomptes de despeses de diversos sojorns (n. 7, n. 8 i n. 9).

És difícil establir quins eren els peixos més habituals per al consum alimentari, ja que, en tota la documentació estudiada, tan sols s’esmenten les truites (uid. s.u. *tructa*). Molt segurament, en aquells documents procedents d’Urgell, hom fa referència al peix de riu (n. 1, n. 2, n. 4 i n. 6). D’altra banda, en relació al consum de peix, alguns documents fan saber que hom el menjava tant fresc com en salaó (n. 8 i n. 9). Era un producte de gran consum, especialment en els molts dies d’abstinència.

Sigui com sigui, el consum de peix s’evidencia també per l’existència dels anomenats *piscaria*, llocs apropiats per a la pesca: *fontibus, molendinis, piscariis, aquis aquarumque discursibus* (839 [860-900] Baraut, *CartAndorra* I 5, p. 99); i també per l’existència dels drets de pesca i impostos sobre aquests (*piscatio, pescazon*): *in scitionem arborum in nostris siluis et piscationem in nostris aquis* (1163 Papell, *DipSantesCreus* 108, p. 189); *sive de ipsos pascu-*

¹⁵⁰ BALARI (1899) 700.

eros uel de ipsas pescazonis, siue de ipsos mercads (1041/1050 AComtalPerg II 388, p. 764); i, a la fi, per l'existència dels *piscatores* o pescadors: *eisque potestatem piscandi homines tribuit, secundum promissionem suam qui prius piscatores piscium esse uidebantur* (947 Constans, *DipBanyoles* 35, p. 237).¹⁵¹

Pel que fa a la morfologia del mot, no és fins a mitjan segle XII que es testimonien formes romanitzants o del tot romanitzades, com *pezo* i *pex*. De fet, la forma *pezo* s'ha de considerar més aviat una llatinització del mot ja català, que es troba testimoniada sota la grafia *pex*. D'altra banda, aquestes formes del singular revelen la tendència del català en l'ús de *peix* amb sentit col·lectiu.¹⁵²

El llatí *piscis* és un mot panromànic, si bé el francès adoptà un antic diminutiu *peisson*, i més tard *poisson*, que acabà generalitzant-se per evitar l'homònimia amb *peis* 'pèsol' (< ll. *pisum*) i *pois* 'pes' (< ll. *pensum*).¹⁵³

¹⁵¹ Vid. PRIETO (2014) 161.

¹⁵² Vid. DECat s.u. *peix*.

¹⁵³ Vid. DECat s.u. *peix* i FEW s.u. *piscis*.

porcaster, porcastra

VARIANTS I FORMES:

Del masc. porcaster: porch-, purcastro.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *porcaster*, *-tri* i *porcastra*, *-ae*, forma diminutiva de *porcus*, *-i* ‘porc’ i *porca*, *-ae* ‘truja’ respectivament.

SIGNIFICAT:

‘Porc jove’, ‘truja jove’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *porcastre*, *porcastra*, it. *porcastro*.

TESTIMONIS:

- (1) **1044** Baraut, *CartAndorra* II ap. 4, p. 146: et ipso meo porcastro remaneat ad Guadall et ad Eg et ad Ranlo.
- (2) **1047** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 339, p. 1090: infra oues et capras XXX et trugia I et porchastros III et somarium unum.
- (3) **1050** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 351, p. 1109: concessit a Sancti Laurentii de ipso Monte capra I et migera I de pesos pro anima sua, et per ipso cimiterio de Sancti Laurentii de ipsa Ualle porchastro I.
- (4) **1067** Marquès, *Dipl. Sant Daniel de Girona* 17, p. 74: ad Remun Seniofret purcastro I et ad nouo emina I de ordeo.
- (5) **1067** DACCBBarcelona 1154, p. 1814: concedo Miro et Bernardo, sacerdotibus Sancti Andree, sestarium I ordei, et oues II, et porcastrum I, et barrilium I.

Fem. porcastra:

- (6) **1007** DACCBBarcelona 85, p. 369: concedo ad Igila monach<us> porcastra I cum sestarios I de ordeo.
- (7) **1178** Chesé, *DipÀger* 515, p. 852: dimito ad opera beate Marie de Almacta et ad suos clericos una guadenga et I porcastra.

COMENTARI:

Sobre el mot *porcus* es formà el diminutiu *porculus* i, sobre aquest últim, *porcellus*, de mateix significat. En època tardana, es formà encara, sobre *porcus*, una altra forma de diminutiu, *porcaster/-tra*, amb l'addició del sufix *-aster/-*

astra, propi del llenguatge popular i que expressa, en primer terme, similitud.¹⁵⁴ El terme *porcaster/-tra* fa referència a un porc petit o jove però ja desmamat, a diferència de *porcellus/-a*, que denomina la cria porcina que encara mama i on, per tant, la noció diminutiva és més acusada.

Els documents estudiats ofereixen alguns testimonis de les veus *porcaster* i *porcastra* com a designació del porc o truja jove. Els testimonis recollits donen prova suficient de l'enorme presència del porc en l'àmbit culinari; per a aquesta qüestió remetem a l'article corresponent a *porcus*, *porca*.

Des del punt de vista morfològic, si bé el mot, tant masculí com femení, ha pervingut al català sota la forma *porcastre* i *porcastra*,¹⁵⁵ no es testimonia encara en la nostra documentació sota la grafia catalana.

Els termes *porcaster* i *porcastra* han tingut escassa pervivència en les llengües romàniques, on tan sols es manté en el català (*porcastre* i *porcastra*) i l'italià *porcastro*, especialment freqüents, en ambdós casos, en època medieval. La formació, en català, d'una nova forma diminutiva, *porcastrell/-a* 'porc des que el desmamen fins que acaba de créixer', revela que el terme *porcastre* perdé anteriorment el seu valor diminutiu.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Vid. ThLL s.u. *porcaster* i STOTZ (1996-2004) II VI § 39.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Vid. DCVB s.u. *porcastrell*.

porcellus, porcella

VARIANTS I FORMES:

Del masc. porcellus: porcel(1); *pl.* porcels.

ETIMOLOGIA:

Ja existents en llatí arcaic, *porcellus*, *-i* i *porcella*, *-ae*, diminutius del masculí *porcus*, *-i* ‘porc’ i femení *porca*, *-ae* ‘truja’ respectivament.

SIGNIFICAT:

‘Porc petit’, ‘truja petita’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *porcell*, *porcella*, occ. med. *porcel*, fr. *porceau*, esp. *porcel*, it. *porcello*, *porcella*, rom. *purcel*, *purcea*.

TESTIMONIS:

- (1) **964** CSCugat I 72, p. 61: et parilio I de boues cum suo apero, oues X cum octo agnos, porcellos II, tonna I, exada I, falce I, parilio I de sachos.
- (2) **981** DCBarcelona I 131, p. 332: dono tibi boue I colore nigra et oues IIII et truias aput porcellos VII et apario I et auccas II.
- (3) **1034** CSCugat II 533, p. 533: ad duos fillolos, porcels II ... et ad Guarinus, monachus, porcel I.
- (4) **1053** DACBarcelona 837, p. 1356: concessit pro anima sua porco I et porcellos II.
- (5) **1066** CSCugat II 650, p. 317: et porcs VII et porcels VII et paos VIII et occes VI et anads VI.
- (6) **1082** DACBarcelona 1412, p. 2193: et oues V, et capra I, et porc I, et porcello I, et gallina I.
- (7) **1095** CDipSGirona 458, pp. 469-470: ad Ferriol truia I. Ad Ermesena porcell I. Ad Bechras alium porcell.

Fem. porcella:

- (8) **1040** AComtalPerg II 278, p. 630: concedo a Sancia oues III et quadenca I, et porcella I et callina I.
- (9) **1071** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1342, p. 639: dimitto etiam filia mea Chixol guadenga I cum uno borrhacio et oues III cum uno agno et porcella I cum uno porcello.

COMENTARI:

Els diminutius *porcellus* i *porcella* es testimonien, ja des de Plaute i Cató, així com *porculus*,¹⁵⁷ fent referència a la cria porcina. En època tardana, es formà encara, sobre *porcus*, una altra forma de diminutiu, *porcaster/-tra* (uid. s.u.); aquest últim mot fa referència a un porc petit o jove però ja desmamat, a diferència de *porcellus/-a*, que denomina la cria porcina que encara mama i on, per tant, la noció diminutiva és més acusada.

El corpus documental presenta un notable testimoniatge dels diminutius *porcellus* i *porcella* –més abundant el masculí que el femení–, que designen la cria del porc. Com bé s'exposa a l'article corresponent a *porcus*, *porca*, el porc s'esmenta abundantment en els documents, ja que era un dels principals caps del bestiar. En l'àmbit alimentari, el porc era molt rendible, ja que s'aprofitaven gairebé totes les parts del seu cos, a més del greix, tal i com donen prova els testimonis recollits del terme (uid. s.u. *porcus*, *porca*).

En el terreny morfològic, la forma catalana resultant apareix aviat, a la primera meitat del segle XI, sota la grafia de plural *porcels* (n. 3); la grafia *porcel* i *porcell* s'han d'entendre com a equivalents fonèticament parlant, és a dir, amb so palatal a final de mot. Amb el testimoni n. 3, de l'any 1034, es pot avançar notablement la primera datació del mot català *porcell*, que Coromines documenta per primer cop l'any 1242.¹⁵⁸

Com *porcus*, el diminutiu *porcellus* és un mot panromànic.

¹⁵⁷ El mot *porcellus* és, de fet, forma diminutiva de *porculus*, diminutiu, al seu torn, de *porcus*.

¹⁵⁸ DECat s.u. *porc*.

porcus, porca

VARIANTS I FORMES:

Del masc. porcus: porch-, porc(h); *pl.* porcs.

Del fem. porca: porcha.

ETIMOLOGIA:

Ja existents en llatí arcaic, *porcus*, *-i* ‘porc (domèstic)’ i *porca*, *-ae* ‘truja’.

SIGNIFICAT:

‘Porc’, ‘truja’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. *porc*, *porca*, fr. *porc*, esp. *puerco*, *puerca*, pg., it. *porco*, *porca*, rom. *porc*, *poarcă*.

TESTIMONIS:

- (1) **881** Junyent, *DipVic* 3, p. 3: bindo tibi uaca una cum suo uitulo, et bindo tibi asinam una, et uindo tibi porco uno.
- (2) **940** Baraut, *ActUrgell* 29 (Urgellia 1, p. 86): houes XXXX, et bachas IIII, equas IIII, kaballo I cum freno et [sella, por]chos V.
- (3) **960** Baraut, *ActUrgell* 34 (Urgellia 1, p. 95): de bestias equas VI, uacas V, porcos III, inter oues et capras C, et boues IIII cum illorum aperos.
- (4) **990** CSCugat I 258, p. 218: et donare faciatis inter pauchos et grandos porchos V pro anima mea; et concedo ad uxori mea porchos V, et concedo a filio meo porchos V.
- (5) **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, pp. 55-56: ad conuiuium congregatione sede Sancti Petri iussit dare semodio I de forment et modio I de uino et porcos IIII et paones IIII et capones X ueteres et occas XX.
- (6) **1018** Puig i Ferreté, *Gerri* II 4, p. 4: ut per unumquemque annum donem XX fogasas et carnem I porcum et I molto ualentem inter ambos unum solidum.
- (7) **1024** Udina, *La successió testada* 134, p. 314: de ipso pane et uino et bestias: porcos, oues, chapras et uolatilia, tam maiore quam minore.
- (8) **1038** Junyent-Ordeig, *DipVic* 969, p. 293: ad unumquemque annum ad meo aniuersarium porcos II et sestarios II de froment.
- (9) **1051** Baraut, *ActUrgell* 60 (Urgellia 1, p. 138): ad festa beati Iohanis Babtiste I emina de frument de Sanauia et II sollades de carnisalada de porc et III gallines grosses.

- (10) **1051** Baraut, *CartAndorra* II ap. 6, p. 150: ad ipsa kannonica in ipsa Sede kinals XX uini et porcs IIII in Baiamde et in ipsa Sede porcs X.
- (11) **1055** Baraut, *DocUrgell* 685 (Urgellia 6, p. 68): quartera I de farina cum latus uno de porco, cum III chinades de ui remaneat per elemosina.
- (12) **1056** DACCBBarcelona 904, pp. 1451-1452: et uaccas tres et omnes suas oues uel capras quas habebat in diuersis locis, et porcos uel trugas quas habebat in Subarbar et in Castelar.
- (13) **1059** Baraut, *DocUrgell* 712 (Urgellia 6, p. 87): ad ponto Valeria remaneant ... moltonos VIII et porco I optimo.
- (14) **1065** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 419, p. 1209: concedo ad filia mea Neuia ipsa mea capal arginteia et ipsa mea capa et ipsas meas calces et bachono I de porcho, ad Sancti Laurencii cenobii bachono I.
- (15) **1071** Bach, *ACSolsona* 176, p. 54: a domno Eriball equa I et porch I.
- (16) **1042-1075** Baraut, *DocUrgell* 899 (Urgellia 7, p. 30): quis prendidit unum conil in boscho emendauit ad episcopum unum bouis et I porc et nouem parilios de chonils uius.
- (17) **1076** DACCBBarcelona 1301, p. 2020: concedo quatuor cafitios uini ... simul cum IIII pernas de porco salatas quod habeo ad Sanctam Eulaliam de Promptianam. Et ad cenobium Sancti Petri Puellarum, anxugias II de porco et asinam I maiorem.
- (18) **1078** Alturo, *Sta. Anna* 113, p. 133: dimisit ... duas medietates de II porcos, unum que tenebat Iocbertus et alium que tenebat Bernardus Bergedano.
- (19) **1082** Baraut, *DocUrgell* 966 (Urgellia 7, p. 94): relinquo ad prephate canonicie modios XII de formen et modios V de segal et tonna I de uino primo et porcos III salatos cum una ansuina.
- (20) **1082** DACCBBarcelona 1408, pp. 2184-2185: dimisit supra dicte Canonice suum porcum meliorem ... Omne suum mobile, quod inuenire potuissent, hoc est, de pane et uino et uaccas et oues et capras et porchos.
- (21) **1084** Baraut, *DocUrgell* 997 (Urgellia 7, p. 120): iubeo dare ad canonicie Sedis Urgelli modio I formen et kinals VI de ui primo et porcho I salato et alio porco uiuo.
- (22) **1091** Baraut, *DocUrgell* 1076 (Urgellia 7, p. 192): porchos uero remaneant ad refectionem clericorum, excepto ipso porch maior qui remanet ad ipsa cannonica.

- (23) **1095** Baraut, *DocUrgell* 1135 (Urgellia 8, p. 60): iubeo dare ad domno episcopo I bona tonna de uino, ipsa qui est iuxta ostium cellario, et I porco grande.
- (24) **1111** Baraut, *DocUrgell* 1267 (Urgellia 9, p. 100): relinquo ad canonice Sancte Marie sesters X de for[ment] et canadas XV de uino et uaca I et porco I salato.
- (25) **1114** DipADSolsona 122, p. 180: per unumquemquem annum duos porcos, et nos donemus ipsos duos porcos qui bonis siant per nutrir.
- (26) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 34, l. 23: dispensau<it> miga quarta de pa et mig porc et I parilios de capons.
- (27) **1162** CDipObarra 154, p. 138: facit nobis seruicium VII fogacas et uno quarter de molton et una perna de meliore porcho quod occidit, et si porcum non occiderit, una perna de molton.
- (28) **1178** Baraut, *DocUrgell* 1744 (Urgellia 10, p. 261): facit censum anuatim quarters III de porc et duos quarters de molto.
- (29) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 121, l. 24: porcum fresc et salat et agnos et gallinas VIII solidos minus II denarios.

et alia.

Fem. porca:

- (30) **1097** DipAmer 27, p. 63: inter filium meum Guilielmum Bernardi filiamque meam Garsendis porcha I <et> uacca I.
- (31) **1146** CSCugat III 969, p. 150: dimito et I tonna et I asina et I porcho et unum arietem ... et ad Iohannes, monachus, I porcha.

COMENTARI:

En la llatinitat antiga, el mot *sus*, *suis* era un mot genèric que designava tant el porc com la truja, mentre que el terme *porcus* designava el ‘porc domèstic’ o ‘porc jove’.¹⁵⁹ Posteriorment, en llatí tardà, el mot *porcus* anà desbancant poc a poc el terme *sus* amb el sentit genèric de ‘porc’;¹⁶⁰ segons Ernout-Meillet, aquesta substitució s’explica per la declinació irregular de *sus* i per la tendència

¹⁵⁹ Vid. DELL s.u. *porcus*.

¹⁶⁰ Vid. FEW s.u. *porcus*.

a les formes més plenes,¹⁶¹ si bé Hakamies defensa una altra explicació, segons la qual el terme *sus*, de sentit despectiu, havia de ser substituït per un altre mot menys evocador, com *porcus*.¹⁶² Paral·lelament a *sus* i *porcus*, per a especificar el sexe de l'animal existia el substantiu *uerrēs*, *-is* per al mascle, i *scrōfa*, *-ae* per a la femella; això no obstant, Cató usa el sintagma *porcus femina* o, fins i tot, el femení *porca* per designar la femella.

La documentació de la Catalunya altmedieval acull un gran nombre de testimonis de la veu *porcus*, fet que revela la clara prevalença de *porcus* sobre *sus*, originada ja en un estadi anterior de la llengua. Quant al femení *porca*, cal dir que apareix molt escassament en els documents estudiats, a diferència del masculí; això es deu al fet que la femella és designada, en la documentació, mitjançant el substantiu *truia* 'truja', testimoniats, aquest sí, força abundantment (uid. s.u. *troia*). A la fi, comptem també amb uns quants testimonis del diminutiu *porcellus/-a* (uid. s.u.), així com de *porcaster/-tra* (uid. s.u.); també en el cas dels diminutius, el masculí mostra una preponderància sobre el femení.

Segons revelen els documents treballats, el consum de carn porcina era elevat.¹⁶³ De l'animal un cop sacrificat, se n'aprofitaven diferents parts; així, hom esmenta sovint la *perna* (n. 17) o el *latus* (n. 11) i també el greix de l'animal, el *baco* (n. 14), l'*axungia* (n. 17) o la *carnisalada* (n. 9), així com la seva carn en general (n. 6).¹⁶⁴ L'animal, un cop sacrificat i dividit, podia ser lliurat per meitats (n. 18) o per quarts (n. 28), i la seva carn s'entregava o bé processada, en salaó (n. 19, n. 21 i n. 24), o bé fresca (n. 29).

Com ja dóna a conèixer Balari,¹⁶⁵ en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, a banda del terme *porcus*, també s'empra el mot *baco* per fer referència a aquest animal, mot que, tanmateix, presenta generalment l'accepció de 'cansalada', com en el testimoni n. 14 abans citat (uid. s.u. *baco*).

En el terreny morfològic, cal assenyalar que el terme català *porc*, i el seu plural *porcs*, apareix ja a mitjan segle XI. Quant a la forma femenina *porca*

¹⁶¹ Vid. DELL s.u. *sus*.

¹⁶² HAKAMIES (1951) 63.

¹⁶³ Puig i Quetglas, en el seu estudi a propòsit del lèxic de l'alimentació en els comptes de la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor, afirmen que el pa, la carn de porc i la carn de gallina constituïen els aliments principals; uid. PUIG-QUETGLAS (2013) 69.

¹⁶⁴ Vid. s.uu. *perna*, *latus*, *baco*, *axungia* i *caro*.

¹⁶⁵ BALARI (1899) 593-594.

(escrit sempre *porcha*), aquesta no es testimonia fins a finals del segle XI, ja que era més habitual el terme *truia*, com ha estat dit anteriorment.

El llatí *porcus* i *porca* són mots panromànics.

pullus

VARIANTS I FORMES:

pol; *pl.* pols.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *pullus*, *-ī* 'cria d'un animal', especialment 'pollet (de gallina), pollastre'.

SIGNIFICAT:

'Pollastre'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *poll*, occ. *pol*, esp., it. *pollo*, pg. *polho*.

TESTIMONIS:

- (1) **942** DipOsona 523, p. 419: *faciamus exinde seruicium a domum Sancti Ioannis per singulis annos tascha de iamdicto alode et oblias costa et fogazas duas et pullos duos.*
- (2) **1076** Baraut, *DocUrgell* 911 (Urgellia 7, p. 43): *dono in uita mea per unumquemque anno parilio I de [pu]llos.*
- (3) **1151** Bisson, *Fiscal accounts* II 1 K, p. 17, l. 59: *ad Cu[gul]els X denarios et II fogazas et III pullos ... Et habet comes pro custodia de janua Busullone III migeras frumenti et III migeras inter ordeum et cibariam et IIII paria pullorum et III ochas et V sextarios de uino.*
- (4) **1180** Bisson, *Fiscal Accounts* II 38, p. 100, l. 17: *et emina una de ciuada et sol<idos> II e mig de chesta et pol I et truites XX.*
- (5) **s. XII** Baraut, *DocUrgell* ap. 45 (Urgellia 11, p. 106): *et alio homine Gilelmi Oliba, qui facit I perna et IIII fogaces et I parel de pols.*

et alia.

COMENTARI:

El llatí *pullus*, que en Plaute es troba testimoniats tan sols com a adjectiu amb el sentit de 'petit, jove', era emprat sovint com a substantiu per a designar la cria de qualsevol espècie animal, anant especialitzant, amb el temps, el seu sentit per a denominar la cria de la gallina, i també el pollastre. Al segle V, el mot *pullus*

es testimonia substituïnt *gallus* ‘gall’;¹⁶⁶ de fet, l’especialització semàntica del mot en l’accepció de ‘pollastre’ és la que pervingué majoritàriament en les llengües romàniques.

En la documentació de la Catalunya altmedieval, el terme *pullus* hi és a bastament testimoniats amb dos significats diversos. D’una banda, designa el gall domèstic o pollastre i, d’altra banda, la cria d’una bèstia equina; en el segon cas, el terme es troba tant en masculí, *pullus*, com en femení, *pulla*: *ipsa mea asina cum pulla sua dare facite ad Bonadomna, soror mea, cum alio suo pullo* (1004 Junyent-Ordeig, *DipVic* 685, p. 32). Tot i aquesta distinció semàntica, en aquesta veu tan sols s’han inclòs els testimonis referents a *pullus* ‘pollastre’ pel fet de ser un animal criat per al consum alimentari. En aquest sentit, s’observa en els documents que els pollastres sempre són part integrant d’un servei o cens anual, conjuntament amb altres aliments.

Quant a la morfologia del mot, en dos documents del segle XII es testimonia la forma ja catalana *pol*, i el plural corresponent *pols*, on la *l* s’ha d’entendre amb valor palatal.

Si bé en la documentació estudiada el substantiu masculí *pullus* es testimonia amb el significat de ‘gall domèstic, pollastre’, el mot no perdé mai el sentit originari de ‘pollet (de gallina)’, atès que és l’accepció habitual del català *poll*, mentre que es prengué el derivat *pollastre* per a designar el gall domèstic,¹⁶⁷ mot no testimoniats en els diplomes del nostre corpus. Coromines ja observa, en relació al català *poll*, que el sentit de ‘pollastre’ fou més difós que el de ‘pollet’ en època medieval.¹⁶⁸ Finalment, el significat de ‘cria equina’, testimoniats en la nostra documentació, quedà reduït a l’època medieval i no tingué continuïtat en català.

Pel que fa a la resta de llengües romàniques, el descendent de *pullus* prengué majoritàriament el sentit de ‘pollastre’. D’altra banda, el francès adaptà el femení *poule* (< ll. *pulla*) amb el sentit de ‘gallina’ i, en canvi, prengué el derivat *poulet* per a denominar el ‘pollastre’ i el terme onomatopèic *coq* per a designar el ‘gall’.

¹⁶⁶ Vid. FEW s.u. *pullus*.

¹⁶⁷ Vid. DECat s.u. *poll*.

¹⁶⁸ Ibid.

troia

VARIANTS I FORMES:

troga, truaia, trugia, truga; *pl.* truiias, truges

ETIMOLOGIA:

Mot provinent possiblement d'una base cèltica **trōgiā*, possible modificació del cèltic comú **torkos* 'porc, verro'.

SIGNIFICAT:

'Truja'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *truja*, occ. med. *troja*, occ. *truèja*, fr. *truie*, it. *troia*.

TESTIMONIS:

- (1) **874** DipPallars 71, p. 322: et I cauhallo de colore tilgo, et unum boue et XX III oues, et I troga, et nostra ferramenta ad laborandum.
- (2) **964** CSCugat I 73, p. 62: tres pecias de terras et uinea cum illorum afrontaciones, et uaca I, somera I cum ipso apario, troia I, oues IX, anos V.
- (3) **981** DCBarcelona I 131, p. 332: dono tibi boue I colore nigra et oues IIII et truias apud porcellos VII.
- (4) **985** CSCugat I 171, p. 143: et concessit ad Oria, femina, uaca I et oues IIII et capra I cum ipsos agnos, et irco I, et truaia I.
- (5) **986** Junyent, *DipVic* 524, p. 446: ad ipsa fraterna Sancti Petri Laurano donare faciatis modios XXX de uino et truiias XXX pro trentanarios.
- (6) **1012** DipCardona 11, p. 70: ad Bonofilio, sacer de Chancios, muchosos II et ipsas osas et medietate de ipsa trugia quod tenet Petro de Casellas et pelliciata I de pelles, totum per missas.
- (7) **1047** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 339, p. 1090: infra oues et capras XXX et trugia I et porchastros III et somarium unum et ipsa tonna de Agello et cubo I nouo.
- (8) **1054** CSCugat II 602, p. 269: concessit ad Ermetruit et ad filia sua modiatia I de terra et semodiatia I de uinea, et oues V, et barril I, et truga I, piga et pulina I, et draps II de lectulo.
- (9) **1047-1060** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1202, p. 512: et oues et capras et troiam cum duobus porcis quas abeo in ualle Orsera.
- (10) **1071** Bach, *ACSolsona* 176, p. 54: adhuc dimito ad Bilissen, nepta mea, parilio I de bous et asina I et oues XII et truges II.

- (11) **1073** DACCB Barcelona 1237, p. 1931: concessit ad mater sua truga una et porcho uno et rela I et exada I.
- (12) **1084** DipCervià 26, p. 227: cum alia terra qui est iuxta meo domo ubi ego abito cum ipso columbario qui ibidem est, et trugia I cum suo porcello I et mancosos V.
- (13) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1192 (Urgellia 9, p. 22): modios X de ordeo ad sestereo uenale et modios V de froment et modios III de ui et oues XV et III porchos, apud una truga et I challera meliore et unos cremasclcs.

et alia.

COMENTARI:

El terme *troia* ‘truja’ es testimonia per primera vegada en les glosses de Kassel (s. VIII), un recull “més romànic que llatí”, amb paraules de Coromines, “ple de mots romànics, amb diversos celtismes barrejats ... i molts germanismes de lèxic i de fonètica pertot”.¹⁶⁹ El terme es troba en una enumeració d’animals pecuaris i domèstics: *vaccas: choi; ... troia: suu; scruva: suu.*¹⁷⁰ El terme *scruva*, que respon a la grafia germanitzada del llatí *scrofa* ‘truja’, és glossat, com *troia*, per l’antic alt alemany *suu* (> al. *Sau* ‘truja’) i, per tant, el primer és sinònim del segon, o viceversa.

En la qüestió etimològica del mot *troia*, alguns estudiosos, com Wartburg,¹⁷¹ han mantingut la hipòtesi ja antiga¹⁷² que provingui de l’expressió *porcus troianus* (construït a partir de *equus troianus*), emprat per Macrobi (*Sat.* 3, 13, 13) fent referència a un porc farcit rostit; aquest *porcus troianus* hauria pogut ser transformat en *porcus de Troia* i aquest, simplificat en *troia* per fer referència a la truja prenyada. Tanmateix aquesta hipòtesi tradicional, qualificada per Coromines de “faula”, és forçada i insostenible.

Atesa la font originària on es testimonia per primera vegada el present mot, sembla probable que la llatinització *troia* provingui d’una base cèltica, segons han assenyalat diversos autors. Com aporta Coromines, en les llengües cèl-

¹⁶⁹ DECat s.u. *truja*.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ FEW s.u. *troia*.

¹⁷² Aquesta hipòtesi sembla que la proposà per primera vegada, segons expressa Coromines, el francès Gilles Ménage (s. XVII), estudiós de la llengua francesa; uid. DECat s.u. *truja*.

ques s'hi troba una base comuna **torkos* que designa el porc o verro (irlandès ant. i gaèlic *torc*, kymri *twrch*, bretó *tourc'h* i còrnic ant. *torch*); sobre aquesta base, s'hi hauria format el femení llatinitzat mitjançant el sufix *-ia* (cf. ll. *ceruus/ceruia*, *auus/auia*), i amb metàtesi de la *r*: **trogia*. Amb tot, Coromines conclou: “hi ha, per tant, bona base per creure que el nostre mot seria un **TRÖGĪĀ* gàl·lic format sobre *TORCOS* ‘verro, porc’ amb simple terminació femenina *-ĪĀ*; en el s. VIII, naturalment, *-GĪ-* ja s’havia simplificat en *Ī*, d’on la tardana grafia *troia* de les glosses de Càssel”.¹⁷³

En la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, per a denominar el porc femella hom emprà, de manera general, el terme *troia* (amb les seves variants), molt més freqüent que el més antic, i pròpiament llatí, *porca* (uid. s.u. *porcus*, *porca*). Si bé els porcs domèstics apareixen molt abundantment en els documents treballats, les truges són més escassament esmentades. Això ha de respondre al fet que els porcs es criaven per al consum de la carn, mentre que les truges eren destinades, sobretot, a la cria, per bé que la seva carn també s’aprofitava. Es mencionen sempre en testaments, donacions o vendes juntament amb altres animals domèstics, molt sovint amb les seves cries. En tan sols un dels testimonis registrats (n. 6) sembla que la truja ha estat ja sacrificada per raó que s’entrega una meitat d’aquesta.

En el terreny morfològic, el mot apareix sota grafies diverses, les quals revelen la tendència romànica de la palatalització de la *i* semiconsonant; així, trobem les formes *troga*, *trugia* i *truga*, on *-g-* i *-gi-* responen al mateix valor fonètic, és a dir, al so fricatiu palatal sonor. Cal destacar també la forma *truges* (n. 10), corresponent al plural romànic de les formes singulars esmentades. Aquests testimonis aporten les primeres aparicions del mot català *truja*; també Coromines cita documentació coetània als testimonis aportats i dóna, com a primer testimoni del plural català *truges*, el document de 1071 (n. 10).¹⁷⁴

Pel que fa a les llengües romàniques, el present mot es mantingué en català, en el grup gal·loromànic i italomànic; no se’n troba rastre, en canvi, ni en el grup iberoromànic ni en romanès.

¹⁷³ Vid. DECat s.u. *truja*.

¹⁷⁴ Ibid.

tructa

VARIANTS I FORMES:

truita; *pl.* truitas, truytas, truites.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *tructa*, *-ae* ‘truita (de riu)’, provinent possiblement d’un cèltic **trukanta*, provinent al seu torn de **trukantos* ‘gobi’; o, menys probablement, del gr. τρώκτης, -ου ‘voraç’, adjectiu aplicat a un tipus de peix.

SIGNIFICAT:

‘Truita (de riu)’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *truita*; occ. med. *trocha*, fr. *truite*, esp. *trucha*, pg. *tru(i)ta*, it. *trota*.

TESTIMONIS:

- (1) **1049** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 348, p. 1105: et ad Ierberto meo directo de porco I et truita (*pro truia?*) I que tenet Guitardo.
- (2) **1083** Baraut, *DipTavèrnoles* 92, p. 163: per unumquemque annum receptionem unam, uidelicet semodium I de for[mento] ad mesuram Cerdanie et caseos IIII optimos et centum ouas et truitas C.
- (3) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 18, l. 12: a die Pentecostes usque ad festum Sancti Michaelis exeunt de isto honore censualiter de XV in XV diebus CL oua et XL truites.
- (4) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 N, p. 23, l. 8: et exit de isto honore I quart<al> de cibaria de parada et II sextarios cibarie; et exeunt ad comitem MC truites salates.
- (5) **1180** Papell, *DipSantesCreus* 235, p. 344: trado domino Deo et toti conuentui monasterii Sancte Crucis in perpetuum omnes truytas recentes et salsas, que mihi exeunt et perueniunt per totam Cerritaniam in omnibus locis.
- (6) **1180** Bisson, *Fiscal Accounts* II 38, p. 100, l. 17: et emina una de ciuada et sol<idos> II e mig de chesta et pol I et truites XX.
- (7) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 53, p. 124, l. 3: habemus in uilla de Liuia CC truitas, C salatas et C frescas e XI mugs de blad.

COMENTARI:

El terme *tructa* ‘truita (de riu)’ apareix per primera vegada en sant Ambrosi (s. IV) –també sota la forma *trocta*– i, sota la forma masculina *tructus*, en Plini

Valerià (s. IV); posteriorment, es troba també en Isidor. Diversos estudiosos han acceptat l'origen grec del mot entenent que es tracta d'un manlleu de τρώκτης 'voraç', un adjectiu aplicat a un peix no identificat clarament, que seria o bé un tipus de túnid o bé un tipus de selaci; aquest adjectiu, a força de ser usat com a epítet, hauria acabat per donar nom al peix.¹⁷⁵ Ara bé, aquesta hipòtesi ha rebut força objeccions per la dificultat d'acceptar que es produís un canvi semàntic tan gran en el mot llatí, ateses les propietats de tots dos peixos: l'un, peix de mar, i l'altre, peix de riu.

S'ha acceptat, posteriorment, un origen cèltic del mot. En aquest sentit, el terme podria estar relacionat amb el gàl·lic *trucantus* 'gobi', com ja suggereix Ernout-Meillet,¹⁷⁶ i que seria el prolongament del cèltic **trukantos*. Segons Coromines, "hem de creure que el ll. tardà TRUCTA és el resultat d'una síncope primerenca d'un cèltic **TRÚKANTĀ*, germà del cèltic TRÚKANTOS, accentuats tots ells a la sil·laba inicial, ... accentuació d'un tipus tan normal en cèltic com anòmal en llatí; però aquesta accentuació bastava per provocar la contracció de **TRÚKANTĀ*, en *tructa*, tot seguit que el mot va popularitzar-se en la llengua llatina".¹⁷⁷ Com el mateix autor indica, ajuda a sostenir aquesta hipòtesi el fet que molts noms romànics de peixos afins són d'origen cèltic, com ara els catalans *salmó* i *saboga*, i l'espanyol *esquín*.

En els diplomes estudiats, s'hi troben alguns testimonis de la veu *tructa*, especialment a partir del segle XII. Cal dir que el terme *tructa* és l'única denominació de peix que apareix en tota la documentació; en els altres casos s'empra el genèric *piscis* (uid. s.u. *piscis*). Les truites són esmentades sobretot en diversos registres de despeses o bé com a part integrant d'un cens. El gran nombre d'exemplars de truites que es troben esmentats permeten concloure que la pesca d'aquest animal era una pràctica molt habitual. De fet, com ja ha estat dit, en la nostra documentació es testimonia l'existència dels *piscaria*, llocs apropiats per a la pesca, on hi deuria haver també truites (cf. 839 [860-900] Baraut, *CartAndorra* I 5, p. 99: *fontibus, molendinis, piscariis, aquis aquarumque discursibus*).

¹⁷⁵ Així ho sostenen Walde-Hofmann i Wartburg; uid. LEW i FEW s.u. *tructa*.

¹⁷⁶ DELL s.u. *tructa*.

¹⁷⁷ DECat s.u. *truita*.

D'altra banda, quant a la conservació d'aquests peixos, si bé s'esmenten truites fresques (n. 5 i n. 7), alguns testimonis donen notícia a pròposit de la salaó d'aquest peix (n. 4, n. 5 i n. 7).

En l'àmbit morfològic, cal destacar les formes pròpiament catalanes *truïta* i el plural *truïtes*, que es troben documentades ja al segle XI i XII respectivament. La forma *truïta* del testimoni n. 1 potser cal considerar-la un error de lectura pel terme *truïa* (= truïja), ja que s'esmenta al costat del porc i perquè, en tots els casos, les truites sempre hi apareixen en gran nombre. Es pot considerar que el testimoni de 1083 (n. 2) conté la primera aparició del mot català *truïta*, que Coromines no documenta fins a l'any 1180.¹⁷⁸

Finalment, pel que fa a la pervivència d'aquest mot en les llengües romàniques, s'ha mantingut en tots els grups, tret del romanès. Les diferents formes posen en evidència una discrepància en la vocal radical original; així, l'it. *trota* i l'occ. med. *trocha* suposen una forma d'origen *trūcta*, mentre que el cat. *truïta*, el fr. *truite*, l'esp. *trucha* i el pg. *tru(i)ta* suposen, en canvi, una forma *trūcta*.

¹⁷⁸ Ibid.

uacca

VARIANTS I FORMES:

uaccha, uaca, uacha, uaka, bacha; *pl.* baccas, uaces, uaches, uakes.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *uacca*, *-ae* 'vaca'

SIGNIFICAT:

'Vaca'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ., esp., pg. *vaca*, fr. *vache*, it. *vacca*, rom. *vacă*.

TESTIMONIS:

- (1) **839** DipPallars 16, p. 289: boue placibile et uaca uetellaria et X modios tritici.
- (2) **881** Junyent, *DipVic* 3, p. 3: bindo tibi uaca una cum suo uitulo, et bindo tibi asinam una, et uindo tibi porco uno.
- (3) **900** ACondal 12, p. 124: dono ibi de rebus maioris uel minoris boue uno, uaca una cum suo uitulo.
- (4) **901** Baraut, *ActUrgell* 14 (Urgellia 1, p. 71): ad domum sancte Cecilie cenobium I passionario et II equas et bachas II.
- (5) **986** Russell-Gebbett, *MCLT* 5: et parilio I de boues et alio de uachas cum suis apers.
- (6) **1011** DACCBBarcelona 161, p. 467: cum parilio I de bouos, et uachas IIII, et inter leufas et porchos X, et inter oues et capras XXX.
- (7) **1017** AComtalPerg I 125, p. 417: concessit ad ipsa canonica Sancte Crucis Sancteque Eulalie parilio I de uaces pro redemptione anime sua.
- (8) [**ca. 1019-1020?**] CDipObarra 86, p. 79: dono uobis precium I bacha.
- (9) **1022** Junyent-Ordeig, *DipVic* 823, p. 159: et ad Guifreda, pario I de uaches.
- (10) **1026** DACCBBarcelona 399, p. 786: concedo pro anima mea oues VI et kapras IIII et trua I et uaka I brava et uitula I roia, et sestarios VI de ordeo et sestario I de formento.
- (11) **1031** DACCBBarcelona 469, p. 874: ad ipsos monachos, parilio I de uachas obtimas cum illorum uitulos.
- (12) **1034** DACCBBarcelona 516, p. 936: et ad Gaucefredus presbiter, uacca I et cubo I.

- (13) **1039** DipCardona 30, p. 98: ad domum Santi Petri cenobii predicta, asinos III meliores et baccas quas abeo omnes et equas VII.
- (14) **1044** CSCugat II 568, p. 231: et de ipsa uacha, ipsa medietatem ad Iofredus.
- (15) **1053** DACCBBarcelona 823, p. 1331: dedissem receptum prefate Kannonice, unum scilicet porcum et quartarium unum de uacha et mig I frumenti farine et quartam I uini optimi.
- (16) **1053** DACCBBarcelona 837, p. 1355: concessit ad ipsos mancosos II supra scriptos uaca I. Alium quod remanet de ista uaca, concessit pro anima sua per missas.
- (17) **1071** DACCBBarcelona 1206, p. 1888: ad sororem suam Ermengardis remansisset medietatem de uaca I cum medietate de uitulo I.
- (18) **1080** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 459, p. 1266: concessit a coniugs sua parilio I de uakes cum uitulos II, et a Gillemia filia sua uaca I et a Gillem pullina I asina.
- (19) **1089** DACCBBarcelona 1498, p. 2335: dimisit ad Guilelmo Ugono uacca I meliore.
- (20) **1095** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 492, p. 1312: concedo ad Sancti Laurenti cenobii de mea tercia parte uacha I laura et tonna I noua de kaficios IIII et oues II et kapras III et porcho I.
- (21) **1111** Baraut, *DocUrgell* 1267 (Urgellia 9, p. 100): relinquo ad cannonice Sancte Marie sesters X de for[ment] et canadas XV de uino et uaca I et porco I salato.
- (22) **1146** Baraut, *DocUrgell* 1496 (Urgellia 9, p. 300): et ad Bernardo filio meo relinquo medietate de I uaccha.
- (23) **1161-1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): octabe Domini Resurrectionis, Pentecosten more solito de carnibus porcinis seruiatur; Aparicionis uero de uaccis sicut fieri solet.
- (24) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 120, l. 7: uinum X solidos. Porcum et uacca XLI solidos. Ciuada XXVIII solidos. In pigmento VII solidos.

et alia.

COMENTARI:

En l'Antiguitat llatina, per a denominar tant el bou com la vaca es feia servir el terme *bos* (uid. s.u. *bos*). Tanmateix, per a diferenciar la femella d'aquest

animal, es creà el terme *uacca*, originat segurament en el llenguatge rústic, tal i com revela la geminació de la *c* de tipus popular.¹⁷⁹

El terme *uacca* es troba abundantment testimoniat en la documentació treballada. Gairebé sempre s'esmenta al costat d'altres animals domèstics. De la vaca se n'extreia principalment la llet, però també la seva carn, tal i com demostren alguns testimonis on l'animal apareix sacrificat i partit en trossos (n. 14, n. 15, n. 17, n. 20 i n. 22). A més a més, al testimoni n. 21 s'esmenta directament carn de vaca, i en el n. 24 la vaca s'inclou en una llista de despeses d'aliments. Fora de l'àmbit alimentari, de la vaca també se n'aprofitava la pell.¹⁸⁰

D'altra banda, per fer referència a la cria bovina s'empra, en la documentació, el terme *uitulus* i *uitula* (uid. s.u.). Per tant el mot *uaca* sempre fa referència a la femella de l'espècie bovina a partir d'un any d'edat.¹⁸¹

En el terreny morfològic, cal destacar especialment les formes del plural romanitzades *uaces*, *uaches* i *uakes*, que apareixen a partir del segle XI, com també apunta Coromines.¹⁸²

¹⁷⁹ Vid. DELL s.u. *uacca*.

¹⁸⁰ Vid. GUAL (1976) 444.

¹⁸¹ Vid. DCVB s.u. *vedell*.

¹⁸² DECat s.u. *vaca*.

ueruex

VARIANTS I FORMES:

berbic-.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *ueruex*, *-ēcis* ‘mascle de l’ovella castrat, moltó’.

SIGNIFICAT:

‘Mascle de l’ovella’, ‘moltó’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Occ. med. *berbitz*, fr. *brebis*, it. med. *berbice*, rom. *berbec*.

TESTIMONIS:

- (1) **1000** Junyent-Ordeig, *DipVic* 635, p. 544: iussit dare ad Donnucio sacer helemosinario berbices II, et alias oues iussit dare a Saueguncia femina, et iussit dare ad Sentario sacer occas II.
- (2) **1064-1066** Gonzalvo, *Pau i treva* 5, p. 23: confirmauerunt ut ullus homo ... predam non faciat de equabus uel pullis earum usque ad medium annum, nec de bobus nec de uaccis et earum filiis, nec de asinis aut asinabus et eorum filiis, nec de ouibus, ueruecibus uel agnis, uel de capris uel ircis uel eorum fetibus.
- (3) **1102** LFeud. II 695, p. 208: habeat de baiulia de Liuia porcos XXV et pernas XL et berbices VII et VII paria gallinarum.

COMENTARI:

En l'Antiguitat llatina, el mot *ueruex*, testimoniat ja des de Plaute, designava el mascle de l'ovella castrat, tal i com indica Varró: *quoniam si cui oui mari testiculi demtpti ui natura uersa, uerbex declinatum* (VARR. *ling.* 5, 98). Des d'antic, es manifesta una vacil·lació en la grafia de *v/b* del present mot; així, es troba *uerbex* en Plaute (*Merc.* 567), *berbex* en Petroni (57, 2) i encara, en les glosses, es testimonien també les formes *uerbix* i *berbix*.¹⁸³ De fet, les formes romàniques que del mot han pervingut provenen de *berbex*, *-icis*.

En els documents treballats, la representació testimonial de la veu *ueruex* és molt escassa, atès que, en lloc seu, s'empra el terme *multo* (més freqüentment, *molto*; uid. s.u. *multo*), aquest sí, amplament testimoniat en la documentació

¹⁸³ Vid. DELL s.u. *ueruex*.

llatina de la Catalunya altmedieval. Aquest fet revela que ja el substantiu *multo* havia desbancat, en el territori lingüístic esmentat, el llatí *ueruex*, que no tingué continuïtat en el català. Els tres testimonis recollits, doncs, no són reflex de la llengua parlada del territori, sinó una conservació de l'antic *ueruex* per part dels escribes.

Que la carn de moltó s'aprofitava per al consum alimentari ja s'ha vist en els testimonis de la veu *multo*, on apareixen moltons sacrificats i esquarterats i alguns, fins i tot, en salaó. Altrament, en els testimonis de *ueruex*, no sembla que els moltons esmentats facin referència a l'animal ja sacrificat.

En el terreny morfològic, tret del testimoni n. 2, que manté la forma clàssica *ueruec-*, els altres dos testimonis donen prova de la forma romànica *berbic-*—amb *b* i *i* tònica en lloc de *e-*, que acabà reemplaçant la forma antiga.

A la fi, les formes romàniques, com ja s'ha dit, provenen de *berbic-*, a excepció del romanès, que manté la *e* tònica. Sembla que la *i* tònica conservada en el grup gal·loromànic —d'on passà a l'italià— ha de tenir a veure amb el canvi de significat que es produí, ja al segle V, en el mot *ueruex*, que passà a designar l'‘ovella’ en general; per especificar, doncs, l'animal femella s'hagué de recórrer, segons apunta Meyer-Lübke, a un *ueruex nutritix*, que representaria l'origen de la forma *ueruix* (o *berbix*), que canviarà la vocal tònica *e* en *i* en el grup romànic mencionat.¹⁸⁴ Altrament, Wartburg també apunta la possibilitat, en aquest canvi fonètic, de la influència provocada per altres mots en *-ix*, com *perdix*, denominació d'un altre animal.¹⁸⁵ D'altra banda, el canvi semàntic de *ueruex* ‘moltó’ > ‘ovella’, palès en territori gal·loromànic, rau en el fet que, com a denominació del marrà, anà agafant relleu el terme *multo* (uid. s.u. *multo*). Així, doncs, tan sols la forma del romanès, *berbec*, conserva el sentit originari de ‘moltó’, mentre que el francès *brebis* i l'italià *berbice* són denominació de l'ovella.

¹⁸⁴ REW s.u. *ueruex*.

¹⁸⁵ FEW s.u. *ueruex*.

uitellus, uitella

VARIANTS I FORMES:

Del masc. uitellus: uedel; *pl.* uedels.

Del fem. uitella: uedel(1)a.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *uitellus*, *-ī* ‘vedell’, i fem. *uitella*, *-ae* ‘vedella’, dim. de *uitulus*, *-ī* ‘vedell’ i *uitula*, *-ae* ‘vedella’ respectivament.

SIGNIFICAT:

‘Vedell’, ‘vedella’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *vedell*, *vedella*, occ. *vedel*, *vedela*, fr. *veau*, esp. *vitela*, pg. *vitelo*, *vitela*, it. *vitello*, *vitella*, rom. *vițel*.

TESTIMONIS:

- (1) **989** DCBarcelona I 183, p. 390: et uaca I rubiana et I uitello mureno maiore.
- (2) **992** DCBarcelona I 229, p. 449: exada I, podadora I, uitello I moreno.
- (3) **1046** CSCugat II 587, p. 254: et ad Libro, bestia I; ad fiia sua Adalet, uedel I et trua I.
- (4) **1163** Baraut, *DocUrgell* 1571 (Urgellia 10, p. 96): de fructibus siquidem omnibus et lanificiis, pullis et uedels, porcis et gallinis et ouis, nabs, cols, donemus fideliter temporibus suis.

Fem. uitella:

- (5) **1002** CSCugat II 372, p. 19: de alia tercia parte donare fecissent ad Bonefilio porcho I et ad Morena, femina, trua I et uedella I.
- (6) **1080** DACBarcelona 1370, p. 2129: dimito ad Poncio, neto meo, uedela I.
- (7) **1081** CDipSGirona 377, p. 393: ad mulier Adals uedela I de II ans.

COMENTARI:

El substantiu *uitellus*, forma diminutiva de *uitulus* ‘vedell’, testimoniada ja en Plaute, presenta caràcter diminutiu durant la llatinitat arcaica i clàssica, mentre que, en el llatí tardà, la forma es lexicalitza, perdent la seva noció diminutiva, i es generalitza amb el sentit de ‘vedell’, com a sinònim de *uitulus*. De fet, la tendència de la llengua rústica a les formes diminutives comportà que el terme *uitellus* acabés substiuint gairebé del tot l’originari *uitulus* en

la llengua col·loquial, com ho manifesten les diverses llengües romàniques, on *uitellus*/*-a*, a diferència de *uitulus*/*-a*, hi té una gran representació.¹⁸⁶

En la documentació del nostre corpus, s'hi testimonia tant el masculí *uite-llus* com el femení *uitella*, paral·lelament a *uitulus*/*-a*, que designa la mateixa realitat (uid. s.u. *uitulus*, *uitula*). Generalment aquest animal és mencionat al costat d'altres bèsties domèstiques, que són entregades en testament, com a part d'una venda o d'una prestació. Quant a les atribucions que apareixen qualificant l'animal en qüestió, en dos testimonis (n. 1 i n. 2) apareix l'adjectiu *moreno* (o *mureno*) com a especificació de la raça del vedell esmentat, i en un altre document (n. 7) hom fa referència a l'edat de l'animal, en fer menció d'una vedella *de II ans*.

Des del punt de vista morfològic, cal posar en relleu les formes romanitzades del singular, tant masculí com femení, *vedel* i *vedel(l)a*, així com la del plural masculí, *vedels*, amb l'obertura de la vocal *i* a *e* i la sonorització de la dental intervocàlica, seguint l'evolució fonètica pròpia del català; i encara, la grafia *l* de *vedel*/*-a* i *vedels* s'ha d'entendre fonèticament amb so palatal. És igualment important remarcar que el testimoni n. 5, datat de l'any 1002, permet avançar molt considerablement la primera datació del mot català, que Coromines situa al s. XIII.¹⁸⁷

A la fi, el substantiu masculí *uitellus* (i, en menor grau, el femení *uitella*) és un terme panromànic que, com ja ha estat dit, en la llatinitat tardana, en patir un procés de lexicalització que comportà la pèrdua la seva noció diminutiva, desbancà el seu mot d'origen, *uitulus*, provocant que aquest últim tingui una representació pràcticament nul·la en les llengües romàniques.¹⁸⁸ Cal dir que l'espanyol *vitela* (< ll. *uitella*), si bé en origen significà 'vedella', fou desbancat, en aquest sentit, pel terme *ternera*, i acabà desplaçant el seu significat per a designar la pell de vaca o vedell adobada i polida, emprada sobretot per a pintar-hi o escriure-hi.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Vid. HAKAMIES (1951) 64.

¹⁸⁷ DECat s.u. *vedell*.

¹⁸⁸ Vid. REW i FEW s.u. *uitellus*.

¹⁸⁹ Vid. DRAE s.u. *vitela*.

uitulus, uitula

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *uitulus*, *-ī* 'vedell', i fem. *uitula*, *-ae* 'vedella'.

SIGNIFICAT:

'Vedell', 'vedella'

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **856** DipPallars 51, p. 311: in aderato et definito precio quod inter nos bone pacis placuit adque conuenit, uaca cum suo uitulo colore nigra.
- (2) **[864]** DipRosselló 55, p. 115: ego Protasius, archipresbyter, dono cauallo uno, et mulo, et asinos duos, et uakas quatuor cum suos uitulos, et oues C, et cabras XXX, et porcos XXVI.
- (3) **881** Junyent, *DipVic* 3, p. 3: bindo tibi uaca una cum suo uitulo, et bindo tibi asinam una, et uindo tibi porco uno.
- (4) **951** Baraut, *DocUrgell* ap. 8 (Urgellia 8, p. 123): equas XX, uaccas nouem cum illorum uitulos, et asinos sex.
- (5) **990** CSCugat I 258, p. 217: concedo ad nepoto meo Lobeto uitula I et concedo ad uxori mea, et a filio meo parilios III inter boues et uachas, et uitulo I.
- (6) **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, p. 57: cum medietate de suo pane et de uino et parilio I de boues et alio parilios de uitulos et asina I.
- (7) **1015-1018** Junyent-Ordeig, *DipVic* 791, p. 130: ad Elliards, sorore mea, ipsas meas [ua]cas cum uitulos eorum.
- (8) **1031** DACCBBarcelona 469, p. 874: ad ipsos monachos, parilio I de uachas obtimas cum illorum uitulos.
- (9) **1071** DACCBBarcelona 1206, p. 1888: ad sororem suam Ermengardis remansiset medietatem de uaca I cum medietate de uitulo I.

et alia.

Fem. uitula:

- (10) **1024** CSCugat II 493, p. 144: concedo ad filia de Audeghario de Chasteleto uitula I.
- (11) **1026** DACCBBarcelona 399, p. 786: concedo pro anima mea oues VI et kapras IIII et truia I et uaka I braua et uitula I roia, et sestarios VI de ordeo et sestario I de formento.
- (12) **1060** Chesé, *DipÀger* 43, p. 264: dimisit ad canonicam sancti Petri decem inter oues et capras, unam uacam cum sua uitula et terciam partem de suis porcis, et unum modium frumenti et alium uini.
- (13) **1089** DACCBBarcelona 1498, p. 2335: dimisit ad Guilermo Petro, filio suo, uacca una. Et dimisit ad Petro Bremundo et ad Reimundo Bremundo singulas uitulas.

COMENTARI:

El terme llatí *uitulus*, testimoniats des de Cató, i el femení *uitula*, documentat a partir d'època clàssica, designava la cria bovina, és a dir, el vedell o vedella, per bé que podia donar nom també a la cria d'un animal en general.¹⁹⁰ Sobre aquest mot s'hi formà el diminutiu *uitellus*, *-i* (i fem. *uitella*, *-ae*), que, amb caràcter de diminutiu durant la llatinitat arcaica i clàssica, tendí, en època tardana, a lexicalitzar-se i generalitzar-se amb el sentit de 'vedell/a', perdent la noció diminutiva, fins a substituir completament, en la llengua col·loquial, el mot originari *uitulus/-a*, tal i com revelen les formes romàniques que n'han pervingut (uid. s.u. *uitellus*, *uitella*).

Tant el masculí *uitulus* com el femení *uitula* es troben ben testimoniats en la documentació del corpus treballat, al costat de *uitellus/-a*, que designa la mateixa realitat. Els vedells apareixen esmentats gairebé sempre amb les vaques i al costat d'altres animals que conformen el bestiar domèstic, que és entregat en testaments, en donacions o com a preu d'una venda. D'altra banda, els vedells podien ser de diferents races i així es feia constar en els documents, com indiquen els testimonis n. 1 i n. 11, en fer menció d'un vedell *colore nigra* i una vedella *roia*, respectivament. Tan sols el testimoni n. 9 sembla que faci referència a un vedell ja sacrificat, en ser esmentada la seva meitat.

¹⁹⁰ Vid. DELL s.u. *uitulus*.

En el terreny morfològic, no es testimonia cap variant del terme, segurament pel fet que el mot quedà rellevat per la seva forma diminutiva *uitellus*/*-a* i, per tant, no estava sotmès als canvis fonètics operats per la pressió de la llengua vernacla, a diferència de *uitellus*/*-a*. La substitució al·ludida de *uitellus*/*-a* per *uitulus*/*-a*, motivada per la tendència de la llengua rústica a les formes diminutives, comportà l'extinció gairebé total de *uitulus*/*-a* en el territori lingüístic romànic.¹⁹¹

¹⁹¹ Vid. REW i FEW s.u. *uitulus*.

uolatilia

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *uolātīlia*, *-ium* 'aus, ocells', substantivació de l'adjectiu clàssic *uolātīlis*, *-e* 'volador', derivat del verb *uolāre* 'volar'.

SIGNIFICAT:

'Ocells', 'aviram'.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **981** Junyent, *Dip Vic* 479, p. 402: et ipsas uacas que remanent, et ipsos meos porcos XII, et ipsa uolatilia remaneant ad conuiuio meo.
- (2) **1024** Udina, *La successió testada* 134, p. 314: et pro anima sua de ipso pane et uino et bestias: porcos, oues, chapras et uolatilia, tam maiore quam minore, et uexella tam maiore quam minore uel de ipsa usubilia.
- (3) **1045** DACCB Barcelona 687, p. 1168: et ipsos meos boues et oues et porcos et pauones et oches et alia uolatilia.
- (4) **1063** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1231, p. 542: ex suis ouibus et kapris et porcis et uolatilibus cunctis et de uascula maiora uel minora terciam partem pro anima sua.
- (5) **1069** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1334, p. 632: dimisit ad uxorem suam Ermetruit bouem suum minorem et uacham minorem, cum suos apers, et oues et capras et porcos et annona cum uolatilia et cum uasculis maioribus et minoribus, solidum et liberum.
- (6) **1069** AComtalPerg III 747, p. 1290: baril I et cubeto I, et de uolatilia ipsa tercia parte pro anima mea.
- (7) **1083** CSCugat II 713, p. 376: dimisit de pane et uino, de oues et capras, boues et asinos, porcos siue uolatilia, siue drapos, ipsam terciam partem.

et alia.

COMENTARI:

En la llatinitat antiga, l'adjectiu *uolatilis* es testimonia, des de Catul, amb el sentit de 'volador, que vola, alat', clar derivat del verb *uolāre* 'volar'. Posteriorment, en època tardana, es documenta la substantivació d'aquest adjectiu, en neutre plural (*uolatilia*), amb el sentit col·lectiu d'aus, ocells', que apareix per primera vegada a l'*Ítala*.¹⁹²

En el corpus documental emprat en aquest treball, el present mot hi és testimoni en diverses ocasions, sempre com a substantiu neutre plural (*uolatilia*) amb el sentit genèric i col·lectiu d'ocells', però aplicat gairebé sempre a l'aviram, és a dir, al conjunt d'aus domèstiques, com les gallines, les oques, els ànecs, etc. (cf. n. 3). Aquests s'esmenten sovint al costat d'altres animals domèstics que formen el bestiar gros o menut i que són, conjuntament, una part integrant dels béns mobles, al costat del menjar, de la vaixela o altres estris de la llar (cf. n. 2, n. 4, n. 5 i n. 7).

Quant a la morfologia del mot, ja ha estat dit que apareix sempre com un mot de *pluralia tantum*, i no se'n testimonien variants.

La pervivència del present mot a les llengües romàniques com a designació del conjunt d'aus és nul·la, si bé hi han pervingut derivats d'aquest per a denominar el grup d'aus destinat a la gastronomia (cf. cat. *volateria* i fr. *volaille*). D'altra banda, sí que ha pervingut l'adjectiu clàssic *uolatilis* 'volador, que vola' en tot el territori romànic: cat. *volàtil*, fr., rom. *volatil*, esp., pg. *volátil* i it. *volatile*.

¹⁹² Vid. LEW s.u. *uolo*.

ursus

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *ursus*, *-ī* 'ós'.

SIGNIFICAT:

'Ós'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *ós*, occ. *ors*, fr. *ours*, esp. *oso*, pg. *urso*, it. *orso*, rom. *urs*.

TESTIMONIS:

- (1) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 18, l. 15; p. 19, l. 15: et exeunt de unoquoque urso quando ibi moritur cuxes ambe retro et IIII pedes suos ... Item exeunt de isto honore per cens[um] VII formatges et XII oua; et habet baiulus de unoquoque urso ancham.

COMENTARI:

El terme llatí *ursus* es testimonia des de Varró com a denominació de l'ós.

En el corpus estudiat, el present mot apareix en un document datat de l'any 1151, on sembla que la carn d'aquest animal de caça servia com a producte de consum alimentari.

Tot i les paraules de Balari, el qual apunta que “hay que advertir, respecto de los osos, que no consta que su carne sirviera de alimento”,¹⁹³ la menció feta de les cuixes posteriors, de les quatre potes i d'una anca d'aquest animal en censos integrats per diversos aliments (n. 1) condueix a pensar que, en efecte, la carn d'ós es deuria aprofitar per al consum alimentari. Així, doncs, el testimoni recollit dona coneixement que el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV es reservava les dues cuixes posteriors (*cuxes ambe retro*) i les quatre potes (*IIII pedes suos*) dels ossos caçats a Prats de Molló, i que el batlle rebia una anca de cada ós (*de unoquoque urso ancham*).

Carnevale afirma, a propòsit d'aquest animal, que era una de les preses més cobejades entre els caçadors durant l'Alta Edat Mitjana, per als quals consumir-ne la carn tenia un profund significat simbòlic. L'autor, a més a més, aporta

¹⁹³ BALARI (1899) 595.

testimonis que evidencien el consum de la carn ursina, entre els quals apareix una recepta, del segle XVI, que té com a ingredient principal la carn d'ós. Segons aquesta recepta, les parts de l'animal bones per a cuinar són les cuixes i les espatlles –coincidint amb el testimoni aportat–, que s'han de posar a rostir en un ast, condimentades amb diferents espècies.¹⁹⁴

El substantiu llatí *ursus*, mot que ha pervingut a tot el territori de la Romània, no presenta cap variant fonètica en el testimoni recollit, tot i tractar-se d'un document força romanitzat.

¹⁹⁴ CARNEVALE (2011) 456.

3.2 Productes d'origen animal

3.2.1 Carn i greixos

ancha

VARIANTS I FORMES:

anca.

ETIMOLOGIA:

Del germànic fràncic **hanka* 'os del maluc, maluc'.

SIGNIFICAT:

'Cuixa'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ., esp., pg., it. *anca*, fr. *hanche*.

TESTIMONIS:

- (1) **980** CEGirona, p. 71 (Marquès I 59, p. 148): oblias quoque in octabas Natalis Domini persoluant aut costolati<c>o unum cum ancha aut capones II et eminas singulas de ordeo et focatias duas triticeas et eminas singulas de uino per singulos annos.
- (2) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 19, l. 15: item exeunt de isto honore per cens[um] VII formatges et XII oua; et habet baiulus de unoquoque urso ancham.
- (3) **1177** Sangés, *DocGuissona* 220, p. 235: e B. una anca, si possed abere, et si non, uno agno et II fogaces et I quartera de ciuada inter II fratres.
- (4) s. **XII** Baraut, *DocUrgell* 51 (Urgellia 11, p. 112): item omnes homines de Aos tam franchi quam alii qui uacham ceciderint prebant domino suo ancham unam.

COMENTARI:

El mot germànic **hanka* fou introduït al llatí, al costat de *coxa*, com a denominació anatòmica de la cuixa, tot i que el seu sentit originari –com *coxa*– era 'òs del maluc' i, en sentit general, 'maluc'.¹⁹⁵ El motiu d'aquesta substitució es troba en una confusió de termes: en llatí clàssic el mot que designava pròpiament la cuixa era *femur*; ara bé, segons explica Wartburg, el substantiu *femur*,

¹⁹⁵ Vid. MLW s.u. **ancha*.

-*oris* esdevingué homònim de *firmus* ‘fems’, ja que, per influència de *stercus*, es transformà en *femus*, -*oris*; per tal d’evitar, doncs, la confusió de *femur* - *femus* (= *firmus*), s’agafà com a designació de la cuixa el terme *coxa*; i encara posteriorment, per tal com el mot *coxa* no era precís entès amb el seu significat primari de ‘maluc’, es llevà de l’argot militar el terme germànic **hanka* –probablement adaptat pel llatí vulgar sota la forma **anca*–, en substitució també de *femur*, per a designar la part des del maluc fins al genoll, és a dir, la cuixa.¹⁹⁶

En la documentació, el mot *ancha* apareix com a sinònim de *coxa*, per bé que aquell és més freqüent que aquest. Fins i tot s’usen indistintament en un mateix document, on primerament es fa menció de les *cuxes ambe retro* d’un ós i més tard es llegeix *de unoquoque urso ancham* (n. 2). Aquest terme sempre es troba referit als animals i entès com a part del cos destinada a ser menjada. El testimoni n. 2 especifica que les cuixes són d’ós, mentre que el n. 4 precisa que són de vaca.

Pel que fa a la pervivència del present terme en català, el mot *anca* experimentà una extensió de significat, ja des d’antic i fins avui, per passar a designar la part glútia tant dels animals com de les persones (cf. «pot tenir la camisa entorn de les anques e de les cuxes»¹⁹⁷); i s’especificà igualment com a nom de la part posterior de l’esquena de les bèsties de càrrega, especialment dels cavalls (cf. «pujé aquell escuder sobre les anques del cavall»¹⁹⁸).

Coromines dóna com a primera datació del terme català la fi del segle XIII;¹⁹⁹ ara bé, amb el testimoni n. 3, la datació del català *anca* s’avança més d’un segle.

¹⁹⁶ Vid. FEW s.u. **hanka* i *coxa*.

¹⁹⁷ Vid. DCVB s.u. *anca*.

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ DECat s.u. *anca*.

axungia

VARIANTS I FORMES:

ansuuina, ansuia, ansunna, enssunnam; *pl.* anxugias, ansunias, adsugias, ansuies, ensuges.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *axungia*, *-ae* 'greix del porc, llard', amb desplaçament semàntic en el mot medieval, que significa 'penca o tall de cansalada'.

SIGNIFICAT:

'Penca o tall de cansalada'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *ensunya*, cat. *xulla*, fr. *axonge*, esp. *enjundia*, pg. *enxulha*, *enxundia*, it. *sugna*, rom. *osânză*.

TESTIMONIS:

- (1) **1075** DACCB Barcelona 1277, p. 1985: ipsos tres bachons et III ansunias et V cafiz de uino et ipsum blad.
- (2) **1076** DACCB Barcelona 1301, p. 2020: ad cenobium Sancti Petri Puellarum, anxugias II de porco et asinam I maiorem.
- (3) **1078** CSCugat II 694, p. 356: concedo ... ad s. Cucuphatis cenobio baconem I meliorem et adsugias II optimas.
- (4) **1082** Baraut, *DocUrgell* 966 (*Urgellia* 7, p. 94): relinquo ad prephate canonicæ modios XII de formen et modios V de segal et tonna I de uino primo et porcos III salatos cum una ansuuina et ipsa mea meliore [...]a et padellas II.
- (5) **1089** DACCB Barcelona 1498, pp. 2333-2334: dimisit ad Sancte Laurencii cenobio de Monte et ad Sancte Benedicti cenobio mancosos VIII et ansuies VIII de porco.
- (6) **1097** Baraut, *DocUrgell* 1147 (*Urgellia* 8, p. 76): ad Maria soror mea relinquo I uelada et I gadinga et modios II de farina et I de plad (sic) et IIII guinalls de uino puro et III de ateserat et pernas II et ansunna I cum omni expleto quod habeo in Romaneda.
- (7) **s. XII ex.** Miret, *Pro Sermone*, p. 112: II parilium inter bouos et asinos, X porcos et unum bachonum et III ensuges, VI flazades ... et ad Miro una roua de lana et una ansuia et una podadora.

- (8) **1200** Marquès, *Dipl. Sant Daniel de Girona* 93, p. 157: et dantes pro censu singulis annis C oua et I enssunnam de sagimine Sancto Petro et totidem Sancto Danieli.

COMENTARI:

El llatí *axungia*, mot compost d'*axis* 'eix' i *ungere* 'untar, greixar', designava el greix d'animal, molt especialment del porc, i es testimonia ja en Plini (28, 145). En llatí tardà sembla que l'inici del mot *ax-* fou assimilat com a prefix, la qual cosa donà formes com *absungia* i *exungia*.²⁰⁰ El mot estengué posteriorment el significat per indicar pròpiament una penca o un tall d'aquest greix animal, accepció que no deuria originar-se fins a l'època medieval, ja que no hi ha testimonis de datació anterior amb aquest sentit.

Pel que fa a la nostra documentació, aquesta darrera noció és la que es troba en tots els testimonis recollits de la present veu, datats tots de finals de segle XI en endavant; no hi ha dubte que és així per raó que el terme sempre apareix determinat per un numeral. En efecte, com ja anota el GMLC,²⁰¹ mentre que en llatí clàssic el mot indicava tan sols matèria i, per tant, no admetia plural determinat per numerals, això canvia en època medieval en estendre el seu significat a 'tros o tall de cansalada', que passa a designar una realitat comptable. Segons el *Thesaurus* de Pou, l'*axungia* és el "sagí vell de porc".²⁰²

En alguns testimonis queda precisat que l'*axungia* és del porc (n. 2 i n. 5); en aquells casos en què no s'especifica, és fàcilment deduïble pel fet que o bé s'esmenta immediatament després del porc (n. 4 i n. 7) o bé apareix al costat d'altres parts càrnies extretes d'aquest animal (n. 1, n. 3 i n. 6). Tan sols dos documents (n. 7 i n. 8) no concreten de quin animal es tracta.

No obstant el que s'ha dit fins ara, el terme no perdé mai la seva accepció originària de 'greix animal', ja que en diferents formes romàniques s'ha mantingut aquest significat. És el cas, entre d'altres, del català antic *ensunya*, el qual, si bé es troba també amb el sentit de 'tros o penca de cansalada', generalment designa el greix de diferents animals (cf. «ensunya d'òrs»²⁰³ i «ensunya de co-

²⁰⁰ Vid. DELL s.u. *axis* 1.

²⁰¹ GMLC s.u. *axungia*.

²⁰² OPou 133.

²⁰³ Vid. DECat s.u. *xulla*.

nills»²⁰⁴), però amb predomini del porc. Això causà que la veu s'especialitzés com denominació del greix del porc i, per tant, amb el sentit de 'cansalada'. Posteriorment hom agregà al terme encara una nova accepció, motivada en territori valencià i encara vigent avui, que designa la carn de costella rostida o la pròpia costella rostida, no només del porc, sinó d'altres animals, com el cabrit, el moltó, etc.

Des d'un punt de vista morfològic, hom pot observar, en les diferents formes testimoniades, una clara vacil·lació en l'escriptura del mot. Així, s'hi registra una freqüent, si no sistemàtica, metàtesi de la *n* i la *x*, així com l'assimilació de la *g* en *n*. A més a més, s'observa ja una clara romanització del mot, sobretot en les formes *ansunia*, *ansunna* i, encara més, *enssunna*, que permeten entreveure la forma *ensunya*, pròpia del català antic. D'altra banda, la *g* de les formes *adsugia* i *ensuges* –i tal volta *anxugia*– sembla que cal interpretar-la com una grafia aproximada per *y*, fenomen freqüent en català antic, tal i com exposa Coromines.²⁰⁵

La forma primitiva catalana *ensunya* mutà a l'actual *xulla* per mitjà d'un procés de transformació fonètica, que, segons Coromines, troba l'origen en una hipotètica variant **enxunya*, que, per dissimilació, passà a **enxulla* (cf. pg. *enxulha*) i, posteriorment, perdé l'*en-* inicial entès erròniament com un prefix sobrer (cf. it. *sugna*), de manera que restà la forma *xulla*.²⁰⁶ Precisament del diminutiu valencià de *xulla*, ço és, *xulleta*, s'originà el castellà *chuleta*.²⁰⁷ Deixant a banda l'aplicació del mot a la costella rostida, circumscrita a territori valencià, el mot català *xulla* s'ha mantingut arreu amb el sentit originari de 'greix' i, sobretot, de 'cansalada' o, encara, de 'tros de cansalada'.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Vid. DECast s.u. *chuleta*.

baco

VARIANTS I FORMES:

bacc-, bach-, bacch-, bachonum, bachono (bac-, bacch-, bacu-), bacon; *pl.* bac(c)onos, bac(h)ons.

ETIMOLOGIA:

Del cat. *bacó*, provinent, al seu torn, del fràncic **bak/k/o* ‘pernil, cansalada’ o bé d’un mot preromà i pregermànic **bakkon* ‘porc’, llatinitzat sota la forma *baco*, *-onis*.

SIGNIFICAT:

1. ‘Penca salada de la canal del porc’, ‘cansalada’.
2. ‘Porc (engreixat)’, ‘bacó’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *bacó*, occ. med., fr. med. *bacon*, esp. *bacón*, pg. *bacon* ‘penca de porc salada’, *bácoro* ‘porcell’.

TESTIMONIS:

- (1) **1009**²⁰⁸ Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, p. 55: ipso suo asino spanesco meliore cum baccones II pro stabilitate predicto Guilelmo in seruitio iamdicto cenobio.
- (2) **1031** DACCBBarcelona 469, p. 875: dare faciatis pro anima mea copas III francas et bacono qui est in Pertegacio. Alio bacono qui ibidem est concedo ad uxor mea.
- (3) **1056** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1147, p. 456: dimitto ... uncias III de auro quod mihi debet Bernardo Isarni et bacchono I et porchos IIII.
- (4) **1058** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1163, p. 471: tres uncias auri quod ei Isarnus Bernardi debebat dimisit et bacchonem unum et quattuor porchos.
- (5) **1060** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1209, p. 518: dimisit ... duodecim oues et duos optimos baconos.
- (6) **1063** CSCugat II 663, p. 298: donetis per unumquemque annum I bacconem obtimum ad Natale Domini ad s. Cucufati.
- (7) **1065** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 419, p. 1209: concedo ad filia mea Neuia ... bachono I de porcho, ad Sancti Laurencii cenobii bachono I.

²⁰⁸ El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l’any 1063 (n. 6); GMLC s.u. *baco*.

- (8) **1065** DACCBBarcelona 1077, p. 1693: domno Berengario pontifici concessit tonnam I, que erat in ipsa turre, et bachonem I et estral I et cupum I.
- (9) **1069** CDipSGirona 336, p. 350: sestarios VI ex frumenti et alios VI ordeí et m<o>dio I uini et bacuno I.
- (10) **1075** DACCBBarcelona 1277, p. 1985: ipsos tres bachons et III ansunias et V cafiz de uino et ipsum blad.
- (11) **1078** CSCugat II 694, p. 356: ad s. Cucuphatis cenobio baconem I meliorem et adsugias II optimas, et alium quod remanet panem et uinum.
- (12) **1096** ACA Ramon Berenguer III, n. 39: dimisit ... ad ipsa confradria ad octobris VI bacons et II lads et I perna ... et ipsum bacon maior fuisset datum per moltons ad ipsa confradria.
- (13) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1192 (Urgellia 9, p. 22): ad Sancta Maria Solsona II lads de bacho et II de alia carne de porcho et I tina.
- (14) **1151** Constans, *DipBanyoles* 147, p. 149: habet Comes in monasterio Sancti Laurentii de Monte II bacons desdoblats in Natale Domini.
- (15) **1160** CSCugat III 1033, p. 202: in primis dimisit seniori suo comiti suum runcinum et sol. LX et bacconos V.
- (16) **s. XII ex.** Miret, *Pro Sermone*, p. 112: II parilium inter bouos et asinos, X porcós et unum bachonum et III ensuges, VI flazades ... et ad Miro una roua de lana et una ansuia et una podadora.

et alia.

COMENTARI:

El terme documentat *baco* ‘penca salada de la canal del porc’ i ‘porc’ és segurament la llatinització del català *baco*,²⁰⁹ l’etimologia del qual és dubtosa.

És extesa l’atribució d’un origen germànic a la forma llatina *baco*; així ho consideren Meyer-Lübke, Wartburg i Niermeyer, entre d’altres.²¹⁰ Els dos primers accepten una forma del fràncic **bak/kjo* ‘pernil, cansalada’, mentre que Niermeyer tan sols li dóna un origen germànic sense més especificacions. Wartburg assegura que, en el període antic de la llengua, aquest mot es testimonia molt escassament a França, gens a Itàlia i afegeix, erròniament, que en català no

²⁰⁹ Cf. JAIME (2015) 11.

²¹⁰ REW i FEW s.u. *bakko* i MLLM s.u. *baco*. També ho recull així mateix el MLW s.u. **baco*.

es testimonia fins al segle XV. Això el condueix a pensar que el préstec de l'antic fràncic avançà cap al sud probablement a través de les relacions comercials, atès que la carn salada del porc aviat fou un gènere mercantil.

També Stotz atribueix al mot *baco* un origen germànic fonamentant-se en testimonis germànics antics, com l'antic alt alemany *bahho* 'pernil, cansalada', i, d'acord amb Wartburg, considera que el mot s'estengué a les llengües gal·loromàniques, d'on penetrà posteriorment a l'anglès (cf. *bacon*).²¹¹

Altrament, Coromines²¹² proposa per al mot català *bacó*, que designa, des d'un inici, tant el porc com la penca salada del porc, dos orígens diversos per a cada accepció. El significat català de 'porc' –equivalent a *porcus* en la nostra documentació²¹³– tan sols és comú amb les llengües gal·loromàniques, així com amb les formes afins del gallec i portuguès *bácoro* i de l'asturià *bracu*, que designen un 'porc petit' o 'porcell'. L'autor rebutja un origen germànic d'aquest significat pel fet que les formes germàniques anàlogues (antic alt alemany *bahho*, antic baix alemany *baco* 'pernil, cansalada') no designaven, en cap cas, l'animal sencer, i considera com a única possibilitat que és la bèstia viva qui donà nom a la seva carn i no al revés. Aquestes observacions condueixen Coromines a suposar que el cat. *bacó* 'porc' provindria d'un mot preromà **bakkon* 'id.', reduït a l'àrea geogràfica lusitano-galaico-asturiana i catalano-gàl·lica.

D'altra banda, l'accepció 'penca salada del porc, cansalada' és comuna tant a les llengües gal·loromàniques com a les germàniques. Conforme afirma Coromines, la teoria de l'origen germànic del cat. *bacó* 'cansalada' es fundà en la identificació admesa entre l'antic alt alemany *bahho* 'pernil, cansalada' i l'alemany dialectal *backe* 'peça de l'esquena, natja', derivat del mot germànic general amb el sentit d'«esquena» (antic alt alemany *bak*, antic baix alemany *bak*, anglès *back* 'esquena'). És en aquesta accepció on Coromines podria acceptar –amb molts dubtes– que tal volta l'etimologia del mot provindria del germànic occidental *bak* 'dors, espatllam d'animal o persona', d'on s'hauria transmès a diverses llengües romàniques amb el sentit de 'penca o pernil de porc'. Amb tot, doncs, l'autor planteja dos orígens diversos per a cada accepció.

²¹¹ STOTZ (1996-2004) 1, 338 § 10.7.

²¹² DECat s.u. *bacó*.

²¹³ Cf. BALARI (1899) 593-594.

És difícil inclinar-se amb seguretat cap a una teoria o una altra, però, seguint la proposta de Coromines, és cert que crida l'atenció el fet que el català *bacó* tingués, ja en origen, un desplegament semàntic més gran que les pròpies formes germàniques antigues. D'altra banda, però, no sembla pertinent deslligar completament d'un origen germànic les variants freqüentment testimoniades *bacco*, *bacho*, fruit de la contaminació de dos termes d'origen diferent que conflueixen.

Si bé el GMLC atribueix al mot *baco* una única accepció, la de 'penca salada de la canal del porc',²¹⁴ en els testimonis recollits d'aquesta veu, s'hi perceben diverses aplicacions del terme, sigui per a designar el porc sencer, sigui per a fer referència a la cansalada. Tot i que el context no permet destriar amb certesa aquells testimonis en què *baco* equival a *porcus* d'aquells en què significa 'cansalada', els testimonis n. 1, n. 5, n. 6, n. 12 (*bacon maior*), n. 13 i n. 14²¹⁵ podrien fer referència a l'animal sencer. També Du Cange i el MLW aporten testimonis interessants del terme *baco* amb aquest significat, especialment referit al 'porc encebat'.²¹⁶ D'altra banda, el testimoni n. 7 designa probablement la cansalada del porc.

Des d'un punt de vista morfològic, cal destacar la forma *bachonum* (*bac-*, *bacch-*, *bacu-*), i el pl. *bac(c)onos*, que presenten una clara alteració de flexió seguint la forma llatinitzada **bacconus*. Sobresurt també el plural *bac(h)ons*, forma plenament romànica. Coromines dóna com a primera datació del mot català *baco* amb el sentit de 'porc mort' un document de l'any 1077.²¹⁷

²¹⁴ GMLC s.u. *baco*. També Gual dóna per al terme *bachó* tan sols el significat de "tocino o jamón"; tot i així cita un inventari gironí de 1397 on sembla clar que *baco* podia ser sinònim de *porcus* i, per tant, designar l'animal sencer: *baconos siue porcossalsos*; GUAL (1976) 224.

²¹⁵ Precisament, Balari aporta aquest testimoni com a exemple de l'equivalència semàntica de *baco* i *porcus*; BALARI (1899) 594.

²¹⁶ DuCange i MLW s.u. *baco*. Stotz afirma que *baco* significat 'porc encebat' és escàs; STOTZ (1996-2004) 1, 338 § 10.7.

²¹⁷ DECat s.u. *bacó*.

canalis

VARIANTS I FORMES:

canal.

ETIMOLOGIA:

Mot existent ja en llatí arcaic, *canalis*, *-is* ‘tub, canó, conducte d’aigua’, amb extensió semàntica en el mot medieval, que designa el cos d’un animal mort, obert en canal i sense la butza.

SIGNIFICAT:

‘Animal mort i obert, sense les tripes ni la resta de les despulles’, ‘canal’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., esp. *canal*.

TESTIMONIS:

- (1) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 O, p. 25, l. 6: habet ibi comes III quartas cibarie et II sextarios et ex alia parte II sextarios rasos et emina<m> I ordeï et I canal de ariete et omnia stachamenta.

COMENTARI:

El mot llatí *canalis*, derivat segurament de *canna* ‘canya’,²¹⁸ designava genèricament un tub o canó i especialment prengué el sentit de ‘conducció d’aigua’; a més, s’especialitzà en diferents termes tècnics, sobretot en el camp de l’arquitectura i la medicina, com és el cas de l’aplicació anatòmica del mot per a designar la tràquea respiratòria (cf. PLIN. 8, 29). No es troba, però, cap testimoni antic on el substantiu *canalis* faci referència a un animal sacrificat per al consum.

En els diplomes treballats, el present mot apareix a bastament, però gairebé sempre amb el sentit de ‘pas estret entre dues muntanyes’ o amb significats afins que es desprenen del seu ús en pretopònims o topònims.²¹⁹ Tanmateix, un document de mitjan segle XII presenta la veu *canalis* amb el sentit d’‘animal mort’; és, de fet, l’únic testimoni d’aquesta accepció en tota la documentació estudiada. No hi ha dubte del significat del mot, en la mesura que és esmentat

²¹⁸ Vid. DELL s.u. *canna*.

²¹⁹ Vid. GMLC s.u. *canalis*.

en una relació de productes destinats al consum alimentari i, sobretot, perquè s'especifica l'animal sacrificat, ço és, el boc. Amb aquest testimoni, doncs, s'observa una extensió semàntica del mot que segurament s'explica pel fet que l'animal és obert en canal, és a dir, de dalt a baix, formant una cavitat llarguera o, dit d'altra manera, formant un canal. Es tracta molt probablement d'una extensió semàntica produïda en el terme ja romànic *canal* i no pas provinent d'una accepció pròpia del mot llatí *canalis*.

En el camp morfològic, el mot presenta una forma plenament romanitzada per mitjà de la seva evolució patrimonial, és a dir, seguint les regles d'evolució fonètiques pròpies del català. Quant al gènere del mot, ambigu en tota la llatinitat,²²⁰ aquest testimoni no permet detectar si es tracta d'un femení o un masculí; tanmateix, potser cal pensar més aviat en un femení pel fet que així ha evolucionat en català.

De les llengües romàniques, tan sols el català i el castellà presenten la veu *canal* amb aquesta accepció. Això ajuda a corroborar el fet, esmentat abans, que es tracta d'una accepció incorporada en el mot romànic, i no pas en el seu ètim llatí, i restringida a un territori concret. Alcover-Moll –al contrari de Coromines, que no inclou aquesta accepció del mot– parla d'un ús del català *canal*, circumscrit al territori del Conflent, amb el sentit específic de 'porc mort, obert i sense la butza'.²²¹

²²⁰ Vid. ThLL s.u. *canalis*.

²²¹ DCVB s.u. *canal*.

caro

VARIANTS I FORMES:

ch-, k-, carn.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *caro*, *carnis* ‘carn’.

SIGNIFICAT:

‘Carn, tros de carn’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ. *carn*, fr. *chair*, esp., pg., it., rom. *carne*.

TESTIMONIS:

- (1) **1012**²²² Baraut, *DocUrgell* 323 (Urgellia 4, p. 38): in Ausona et in Bergedano de ipso pane et uino, quod Deus dederit et carne.
- (2) **1018** Puig i Ferreté, *Gerri* II 4, p. 4: per unumquemque annum donem XX fogasas et carnem I porcum et I molto ualentem inter ambos unum solidum.
- (3) **1035** Junyent-Ordeig, *DipVic* 940, p. 269: dimisit ad Mir Argemir ipso suo cauallo, qui ille habebat, et ipsa carne cum sagino.
- (4) **1047** Llorens, *DocSolsona* 99, p. 394: in tale conuentu ut bene nobis seruies de pane et uino et carne et cibaria et de tuis caballis et tuis mulis.
- (5) **1051** Baraut, *ActUrgell* 60, Urgellia 1, p. 138 (= Ordeig, *Dotalies* 192, p. 166): ad festa beati Iohanis Babbtiste I emina de frument de Sanauia et I sollades de carnisalada (carne salada, *Ordeig*) de porc et III gallines grosses.
- (6) **1071** Bach, *ACSolsona* 173, p. 51: ut faciant ipsum seruicium per unumquemquem annum, quod ad nos donatores debent facere de pane et karne, uino et cibaria.
- (7) **1076** Baraut, *DocUrgell* 907 (Urgellia 7, p. 39): ad iam dicta kanonica per unumquemque annum argencada una de carn. Post obitum autem meum donent filios meos per I quemque annum argencadas II de carn.
- (8) **1085** Marqués, *Elins* 56, p. 94: de nos iam dictos et successo[res] nostri in supra dictos omnes seruicio de pane et carne et ciuada.

²²² El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l'any 1076 (n. 7), ja que només inclou els testimonis que presenten el mot romànic *carn* (i les seves variants).

- (9) **1088** Baraut, *DocUrgell* 1048 (Urgellia 7, p. 169): pro censum a canonica prephate Sancte Marie kinalem unum de uino primo et quarta I forment et IIII argenciatas de carne.
- (10) **1093** DACCBBarcelona 1575, p. 2445: damus ... in festiuitate paschali quot annis migeram frumenti et duos sextarios uini ad mensuram Vici, et tres optimos arietes cum duabus pernis optimis carnis suille salse, et tres agnos et ducenta oua gallinarum.
- (11) **1095** Marquès, *Elins* 60, p. 98: per I quemque annum donent insimul a Sancta Cecilia sestarius II de froment et II sestarios d ordii et kannades IIII de uino obtimo et argencios [II in] charne pro recognicione et sensum.
- (12) s. **XI-XII** Baraut, *DocUrgell* 1355 (Urgellia 9, p. 178): Bernardo Iozfre argencios IIII in carne de porcho, et Guillem suo germano similiter. Et Guillem Isarno argencios II in cera et in carn de porcho.
- (13) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1192 (Urgellia 9, p. 22): ad episcopo dimisit modios II de ordeo et modio I de froment et modio I de ui, apud II lads de carn de porch ... Ad Sancta Maria Solsona II lads de bacho et II de alia carne de porcho et I tina.
- (14) **1139** Baraut, *DocUrgell* 1466 (Urgellia 9, p. 271): per unumquemque annum ad ipso preposito de Tuxen perna I de carne ad precium XII denarios.
- (15) **1143** CSCugat III 950, p. 133: simul cum tercia parte de ouibus et capris et porcis et tercia parte de carne salsa et cum ipsa pullina asina.
- (16) **1109-1146** Ordeig, *Dotalies* 365, p. 134: I octaneum tritici et alium siligini et I quarteria cibarie et II paria gallinarum et XX denarios pro carne salsa et VIII denarios pro uino.
- (17) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 P, p. 27, l. 14: tenent baiuli istius honoris ... septuaginta II espatlas de carne et cussuras totas de ordeo et de cibaria.
- (18) **1153** Alturo, *Sta. Anna* 285, p. 314: exirent iste sue predictae laxationes de suo pane et uino uetere et nouo et de carne sua salata et de ouibus et porcis et de debitis suis.
- (19) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 35, l. 21: feria II ad Sancti Celedoni III porcous et VI parilios gallinas et in carne salata VIII denarios et piper I denarium.
- (20) **1160** CSCugat III 1033, p. 203: in Apiera sol LX quos precepit soluere de ipsis suis ouibus et capris et porcis et de carne salata et de I tona et de ipso blad.

- (21) **1174** Chesé, *Dip Àger* 471, p. 808: die dominica, tercia feria et quinta, quibus licitum est carnibus uesci, carnes unius arietis XIII clericis administretur, quarta pars boni agni cum carne salsa, gallina una cum carne salsa duobus detur, de carne porcina et uachcina sufficientes porciones duobus, anserem cum carne salsa sufficienter quatuor dari statuimus... In natiuitate Domni ... duo genera carnum et pigmentum cum IIII nebulis ministrentur.
- (22) **[1183]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 45, p. 111, l. 9: compraui inter panem et carnem salatam et anseres et gallinas X solidos.
- (23) **[1175-1185]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 55, p. 128, l. 10: de censu pernas de carne porcina sunt XVII, de berbiz X, et de fromadges de presenta per unumquemque duobus.

et alia.

COMENTARI:

En llatí clàssic, el mot *caro* ‘carn, tros de carn’ presenta una noció partitiva, com ho mostra la seva relació amb l’arrel del grec *καίρω* ‘tallo’ i amb l’osc *carneis* ‘d’una part’ i l’ombre *karu* ‘part’ i *kartu* ‘divisió’.²²³ En efecte, una de les accepcions essencials del mot *caro* és la de ‘carn d’animal destinada per a aliment’, indicant la part d’un tot, és a dir, la porció d’un animal sacrificat. Aquest és el significat del mot que ens ocupa.

Els testimonis d’aquest terme abunden en la documentació treballada per raó que la carn era un producte molt abundant en època medieval, especialment la porcina i l’ovina. Molt sovint la carn es troba formant part d’un cens juntament amb el pa (o cereals) i el vi (n. 1, n. 4, n. 6, n. 8, n. 9 i n. 11). En alguns documents s’especifica a quin tros de carn hom fa referència, com pot ser el pernil (n. 10, n. 14 i n. 23), el llom (n. 13) o l’espatlla (n. 17). Poques vegades es precisa l’animal de procedència; dels testimonis recollits, només s’esmenta la carn de porc (n. 2, n. 5, n. 10, n. 12, n. 13, n. 21 i n. 23), però el testimoni n. 21 posa de manifest que es consumia també carn de boc, de xai, de gallina, de vaca i d’oca; i, de fet, encara es consumia la carn de molts altres animals (de moltó, de bou, de cabrit, de conill, d’ànec, de perdiu, etc.).²²⁴

²²³ Vid. DELL s.u. *caro*.

²²⁴ Vid. GUAL (1976) 258.

A la fi, mereix una menció especial l'expressió *carne salata* (també, *carne salada*, *carnisalada*), freqüent en la documentació (n. 5, n. 18, n. 19, n. 20 i n. 22), on troba el seu antecedent el català *cansalada* (ant. *carnsalada*) 'gras del porc, situat entre la pell i la carn, en salaó'.²²⁵ El participi de perfet *salatus* 'salat', enfront del clàssic *salsus*, es testimonia en llatí vulgar provinent d'una forma **salare*, resultat d'un canvi de conjugació de *salire* 'salar' (i, més antic, *sallire*), testimoniats en Columel·la (6, 32, 2, etc.).²²⁶ El testimoni n. 5 revela ja la lexicalització del sintagma i, per bé que en els altres testimonis el sintagma aparegui separat, es pot parlar ja d'una sola unitat lèxica.

En relació a la morfologia del mot, aviat s'hi testimonia la forma catalana *carn* (n. 7), provinent de l'acusatiu *carnem*, amb afebliment i pèrdua de la *m* i de la vocal final.

El llatí *caro* és un terme panromànic, conservat arreu.

²²⁵ Vid. DECat s.u. *carn* i DCVB s.u. *cansalada*.

²²⁶ Vid. FEW s.u. *sal*. De fet, en detriment de *salire*, el verb *salare* tindrà més èxit a tota la Romània (cf. cat. *salar*, fr. *saler*, esp., pg. *salar*, it. *salare* i rom. *săra*).

costa

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *costa*, *-ae* 'costella; costat, flanc'.

SIGNIFICAT:

'Costat d'un animal destinat a servir d'aliment'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med., pg., it. *costa*, fr. *côte*, esp. med. *cuesta*, rom. *coastă*.

TESTIMONIS:

- (1) **942** ACondal 121, p. 278: et faciamus exinde seruicium a domum sancti Iohannis per singulos annos tascha de iamdicto alode et oblias: costa et fogazas duas et pullos duos.
- (2) **1089-1090** Riu, *Sant Cristòfol de Salinoves* 3, p. 189: et debet facere usaticum Acinarius ... perna ab I costa et III fogaças de pa obtimes; et si non habet perna, parellio uno de gallinis, et una libra de cera ... et facere debet Pere Arnald ... perna I ab una costa et IIII fogaçes de pa obtimes, et si non habet perna, parellio I de gallinis.

COMENTARI:

El terme clàssic *costa* designa, en primer lloc, la costella i, per extensió, el costat o llom d'una persona o animal.²²⁷

En els pocs testimonis de *costa* que es troben en la nostra documentació, el mot apareix esmentat al costat d'altres aliments i presenta sempre la segona accepció esmentada, 'costat, llom', referint-se a la carn d'aquesta zona, segurament assaonada, d'un animal sacrificat. Paral·lelament, en el corpus documental, apareixen dos termes sinònims d'aquest: d'una banda, el seu derivat *costatus*, que es testimonia a partir de finals del segle XI o inicis del XII (uid. s.u. *costatus*); i, d'altra banda, el substantiu més antic *latus*, documentat més repetidament durant els segles XI i XII (uid. s.u. *latus*).

El mot llatí *costa* no acabà de perdre mai la seva accepció primària de 'costella', com manifesta la seva pervivència en diferents llengües romàniques. Així,

²²⁷ Vid. ThLL s.u. *costa*.

el català medieval *costa*, a part de significar ‘costat, llom’, conserva igualment el significat primari de ‘costella’, tal com testimonia ací i allà l’obra de Llull: «Déus creà Adam en paraís terrenal, e féu Eva, sa muller, d’una costa que li trasc» (LLULL *Bl.* 104).²²⁸ Tanmateix, el català *costa* amb aquesta accepció fou substituït aviat pel seu diminutiu *costella*, com revelen també els textos lul·lians. Així mateix succeí en altres llengües romàniques, en les quals romanagué el diminutiu de *costa* en detriment d’aquest (cf. esp. *costilla*, pg. *costella*, it. *costola*).

²²⁸ Vid. GGLul·lià s.u. *costa*.

costatus

VARIANTS I FORMES:

costad; *pl.* costads.

ETIMOLOGIA:

Substantivació de l'adjectiu clàssic *costatus*, *-a*, *-um* 'proveït de costelles', derivat de *costa*, *-ae* 'costella', que, en llatí medieval, tingué l'accepció de 'costat, llom'.

SIGNIFICAT:

'Costat d'un animal destinat a servir d'aliment'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., occ. *costat*, fr. *côté*, esp., pg. *costado*, it. *costato*.

TESTIMONIS:

- (1) s. **XI-XII** Baraut, *DocUrgell* 1189 (Urgellia 8, p. 114): et donant decima et tascha et pernes II et costads II.
- (2) s. **XII** Baraut, *DocUrgell* ap. 47 (Urgellia 11, pp. 107-108): insuper gallinas II et I costad de molto ... et perna I de argenciis II et costad I ... et pernes II, costads II et sestarium I de ui.
- (3) s. **XII** Baraut, *DocUrgell* ap. 56 (Urgellia 11, p. 115): cannadells II de uino et costad I mol.

COMENTARI:

L'adjectiu llatí *costatus*, *-a*, *-um* 'proveït de costelles', derivat del substantiu *costa* 'costella', es testimonia ja en època clàssica (uid. VARR. *rust.* 2, 5, 8). Sembla que, en època medieval, l'adjectiu es substantivà, en masculí (*costatus*), per a emprar-se com a designació del llom o costat d'un animal, aplicat especialment al tros de carn comestible d'aquesta regió, com bé s'aprecia en el següent testimoni del segle XIII adduït a la veu corresponent del MLW: *iamdicti homines dant in rota fogatias IIII, spatulas II, costados II, porcinos II (pro costados II porcinos?)*.²²⁹

Pel que fa a la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, el mot es testimonia a finals del segle XI o començaments del XII. Generalment fa

²²⁹ MLW s.u. *costatus*.

referència al costat de moltó (n. 2 i n. 3). D'altra banda, dins de la documentació, aquest terme és paral·lel a *costa* (uid. s.u. *costa*), amb el qual no sembla que s'estableixi cap diferència de significat.²³⁰ Igualment, com a sinònim de *costatus*, es testimonia el mot més antic *latus* (uid. s.u. *latus*).

En el terreny morfològic, cal assenyalar que el present mot apareix sempre sota la seva forma romànica, tant singular (*costad*) com plural (*costads*). De fet, el document datat d'entre els segles XI i XII (n. 1) conté la primera aparició del mot català, que Coromines no documenta abans de Llull.²³¹ El català *costat* ha mantingut l'accepció corporal, aplicada tant als animals com a les persones (cf. LLULL *Mer.* II 123 i *Mar.* 322²³²).

El present mot es manté igualment en els altres territoris romànics, tret del romanès.

²³⁰ El GMLC inclou les dues formes, *costa* i el plural *costads*, en una mateixa entrada; GMLC s.u. *costa*.

²³¹ Vid. DECat s.u. *costa*.

²³² Vid. GGLul·lià s.u. *costat*.

costolatum

VARIANTS I FORMES:

costolati[c]o.

ETIMOLOGIA:

Derivat probablement de *costula*, -ae, dim. de *costa*, -ae ‘costella’.

SIGNIFICAT:

‘Costat d’un animal destinat a servir d’aliment’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **980** DipGirona 460, p. 421 (= 980 VViage XIII, ap. 18, p. 251): oblias quoque in octabas Natalis Domini persoluant aut costolati[c]o (costolatio, VViage) unum cum ancha aut capones II, et eminas singulas de ordeo, et focatias duas triticeas, et eminas singulas de uino, per singulos annos.

COMENTARI:

La forma testimoniada *costolatio* (*costolati[c]o*, segons l’edició del DipGirona) es troba tan sols una vegada en tot el corpus documental. La seva formació és obscura, però molt probablement deriva del substantiu *costula*, diminutiu de *costa* ‘costella’. No hi ha dubte que el mot fa referència a la carn del flanc d’un animal (del porc, segons el GMLC²³³) i, per tant, ha de tenir el mateix significat que designen, en altres documents, els termes *costa*, *costatus* i *latus*, com ja s’anota al GMLC.

Pel que fa a la morfologia del mot, en l’obra de Villanueva es llegeix *costolatio*, mentre que l’edició del DipGirona proposa la lectura *costolati[c]o*. D’altra banda, el GMLC apunta que tal vegada s’hauria de llegir *costelatio*, que seria un derivat del català *costella*.²³⁴

²³³ GMLC s.u. *costolatum*.

²³⁴ Ibid.

coxa

VARIANTS I FORMES:

cuxa, coxia; *pl.* cuxes.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *coxa*, *-ae* ‘os del maluc, maluc; cuixa’.

SIGNIFICAT:

‘Cuixa d’un animal sacrificat destinada a servir d’aliment’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *cuxa*, cat. *cuixa*, occ. *cueisha*, fr. *cuisse*, pg. *coxa*, it. *coscia*, rom. *coapsă*.

TESTIMONIS:

- (1) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 18, l. 15: exeunt de unoquoque urso quando ibi moritur cuxes ambe retro et IIII pedes suos.
- (2) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 M, p. 22, l. 22: habet comes in omni honore de Conflente de urso I cuxa et IIII pedes et de omnibus aliis bestiis feris I quarter de unaquaque.
- (3) **1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): porcus uero sit VIII solidorum [...] precii, et diuidatur more solito preter quod spine dentur ubi III uel plures canonici fuerint; coxia cum timpore dent coquoio et pistori similiter. His autem qui medium cibum recipiunt si quandoque coxa datur non recusetur.

COMENTARI:

El sentit originari del llatí clàssic *coxa* era ‘os del maluc, maluc’ i, per extensió, apareix ja amb el sentit de ‘cuixa’ al segle I dC, en Celsus (4, 27 *coxas et poplites*; 4, 30 *coxis proxima genua sunt*) i també en algunes glosses.²³⁵ En realitat, *coxa* substituï el mot llatí *femur*, el qual denominava pròpiament la cuixa (cf. PL. *Mil.* 204). Com ja ha estat exposat anteriorment (uid. s.u. *ancha*), la substitució de *coxa* per *femur* es degué al fet que aquest últim esdevingué homònim del mot *fimus* ‘fems’, ja que, per influència de *stercus*, aquest es transformà en *femus*, *-oris*; així doncs, per tal que no es produís una confusió entre *femur* i *femus* (= *fimus*), s’agafà com a designació de la cuixa el terme *coxa*,

²³⁵ Vid. ThLL s.u. *coxa*.

sentit que persistí en les diferents formes romàniques derivades d'aquest ètim llatí. I encara, com que el substantiu *coxa*, pres amb la seva primera acceptió, no era una designació precisa de la cuixa, es manllevà de l'argot militar el terme germànic **hanka* 'maluc' –probablement adaptat pel llatí vulgar sota la forma **anca-* en substitució també de *femur* per a designar aquesta part del cos que s'estén des del maluc fins al genoll.²³⁶ Així, el mot *ancha* es troba en la documentació com a sinònim de *coxa* i sempre referit també als animals (uid. s.u. *ancha*).

El terme *coxa* 'cuixa' es testimonia escassament en la documentació treballada; de fet, el mot no apareix fins a la segona meitat del selge XII. Els pocs testimonis recollits fan referència sempre a la carn d'animals: en dos casos, de l'ós (n. 1 i n. 2) i en un cas, del porc (n. 3).

En els dos testimonis datats de l'any 1151, la forma *cuxa* i el seu plural *cuxes* són les grafies pròpies del mot català en època medieval. De fet, segons Coromines, el document n. 1, de 1151, constitueix el primer testimoni del mot català.²³⁷

El llatí *coxa* significat 'cuixa' tingué continuïtat en totes les llengües romàniques, excepte en espanyol; en aquest tan sols existeix una forma *cuxa*, testimoniada en textos medievals, manllevada del català.²³⁸ Altrament l'espanyol, per a designar aquesta realitat, desenvolupà per via popular una forma *muslo*, partint de l'ètim llatí *musculus* 'múscul' (literalment, 'petit ratolí'), que s'especialitzà en els músculs de les cuixes fins a designar pròpiament la cuixa.²³⁹

²³⁶ Vid. FEW s.uu. *coxa* i **hanka*.

²³⁷ DECat s.u. *cuxa*.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Vid. DCELC s.u. *mur*.

frixura

VARIANTS I FORMES:

Pl. frexuras.

ETIMOLOGIA:

Mot propi del llatí tardà, *frixura*, *-ae* ‘acció de fregir, freginat’, i després ‘conjunt d’entranyes d’un animal’, procedent del verb *frigēre* ‘coure, rostir, fregir’, i més concretament del participi *frixum*, aparegut tardanament al costat del més clàssic *frictum*.

SIGNIFICAT:

‘Entranyes d’animal que s’aprofiten per a l’alimentació’, ‘freixura’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *frexura*, cat. *freixura*, fr. med. *froissure*, fr. *fressure*, pg. *fressura*.

TESTIMONIS:

- (1) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 35, l. 3: costauit uino VII solidos et VIII denarios et II frexuras IIII denarios.

COMENTARI:

El mot llatí *frixura* apareix per primera vegada al segle IV, en Jeroni, amb el significat d’‘acció de fregir, freginat’. Es tracta d’un substantiu derivat del participi del verb *frigēre* ‘coure, rostir, fregir’, *frixum*, que s’originà tardanament al costat del més clàssic *frictum* i que produí de seguida molts derivats (cf. *frixor* ‘rostidor’, *frixorium* ‘paella, graella’). Posteriorment el substantiu *frixura* prengué, per mitjà de la metonímia, altres acepcions, com la de ‘menjar fregit, frit’ i, per influència de *frixorium*, la de ‘paella, graella’.²⁴⁰ L’extensió semàntica cap a ‘conjunt d’entranyes’ troba la seva explicació en el fet que aquestes s’aprofitaven per a ser cuinades –especialment fregides– i menjades. Un exemple paral·lel es troba en el castellà *asadura* i l’aragonès *freidura*, que designen tots dos el conjunt de les entranyes d’un animal.²⁴¹

En relació al nombre del mot, *frixura* de seguida va adoptar sentit col·lectiu per donar nom al conjunt d’entranyes; no obstant això, el plural continuà usant-se fins i tot en les llengües romàniques. Precisament en l’únic testimoni d’aquest

²⁴⁰ Vid. MLW s.u. *frixura*.

²⁴¹ Vid. DECat s.u. *freixura*. Wartburg fa esment d’un castellà *fresura*, que, com apunta Coromines, no ha existit mai; uid. FEW s.u. *frixura*.

substantiu que presenta la documentació treballada (n. 1), el mot es troba en plural i determinat per un numeral, la qual cosa posa de manifest que denominava igualment una realitat comptable.

Tot i que en la nostra documentació tan sols es troba una sola ocurrència del present mot, en documents medievals catalans es conserva una quantitat notable de testimonis primerencs del terme *frexura*, especialment en textos que contenen els comptes de la casa comtal, reial i disposicions de mercats.²⁴² Cal dir que el català *frexura*, i més tard *freixura*, anà concretant-se com a denominació dels pulmons, si bé mai ha perdut el significat genèric d'‘entranyes’.

En el terreny morfològic, el mot es testimonia en la seva forma ja romànica, *frexura*; es tracta, de fet, de la grafia pròpia del català medieval,²⁴³ que evolucionarà encara fins al modern *freixura*, d'acord amb la prosòdia catalana, mitjançant el desenvolupament d'una *i* per a marcar el so fricatiu de la *x*. El testimoni aportat, datat de 1156-1157, avança més d'un segle la primera datació del mot català aportada per Coromines, que no el documenta fins a l'any 1262.²⁴⁴

A banda del català, el mot ha romàs igualment en territori gal·loromànic i en el portuguès.

²⁴² Vid. DECat i DCVB s.u. *freixura*.

²⁴³ Vid. DCVB s.u. *frexura*.

²⁴⁴ DECat s.u. *freixura*.

iuncta

VARIANTS I FORMES:

iunta; *pl.* iuntes.

ETIMOLOGIA:

De *iunctus*, *-a*, *-um*, participi de perfet de *iungĕre* ‘unir, ajuntar’.

SIGNIFICAT:

‘Carn de certes parts del cos d’un animal sacrificat per al consum’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *junta*, fr. med. *jointe*, pg. *junta* (tots, amb el sentit d’‘articulació’).

TESTIMONIS:

- (1) **1150** Baraut, *CartAndorra* I 49, p. 167: preter hoc habet ibi XIII quarteras de ariete et III de porco et XVI fogazas de ublies et XVIII canatas de uino et II iuntes arietis.
- (2) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 N, p. 23, l. 27: exeunt ad comitem de honore Sancti Martini de Barida II porcos et II arietes et II paria de iuntes salatas et VIII foga[zas].
- (3) **post 1153** Puig i Ferreté, *Lavaix* 58, p. 103: XI sextarios bladi et VIII cextarios de ciuada et I cextarium panis, perna porci, carnale et I iuntas arietis et I spatula.
- (4) [**1184**] Bisson, *Fiscal Accounts* II 53, p. 125, l. 8: II solidos de porcs, I molto maienc ... una perna, alium unas iuntas de molto.

COMENTARI:

En llatí clàssic es testimonia el terme *iunctus*, *-us*, provinent del verb *iungĕre* ‘unir, ajuntar’, com a substantiu masculí sinònim de *iunctio* ‘unió’ o *iunctura* ‘juntura, unió’; el mot en qüestió es troba en Varró (*ling.* 5, 135 *iugum et iumentum ab iunctu*). En aquest cas, el terme no fa referència a la carn d’animal –ni tan sols s’aplica a cap ésser viu–, sinó que significa genèricament ‘unió’. No és fins a l’Edat Mitjana que apareixen testimonis del substantiu femení *iuncta* amb el sentit de ‘juntura’ i, aplicat als éssers vius, significant ‘articulació’.²⁴⁵

En la documentació catalana altmedieval, el mot que ens ocupa apareix fent referència, mitjançant un procés de metonímia, a la carn d’un animal sacrificat,

²⁴⁵ Vid. DuCange, MLLM i Blaise *Med.* s.u. *juncta*.

que sol ser el boc (n. 1 i n. 3) o bé el moltó (n. 4). Molt probablement, donat el seu significat etimològic, es tracta d'aquella carn que envolta les articulacions, com el garró.²⁴⁶ També en els diplomes estudiats, apareix la forma *iuntol(l)s*, diminutiu de la variant romànica *iunta*, fent referència segurament a la mateixa realitat (uid. s.u. *iuntol(l)s*).

Des del punt de vista morfològic, el mot es testimonia sota les formes romanitzades *iunta* i *iuntes*, on la *i* s'ha d'entendre fonèticament amb valor fricatiu; observi's, a més, el tractament del grup *-ct-*, assimilat a *-t-*, fenomen ja corrent en el llatí vulgar.

El llatí *iuncta* es mantingué en diverses zones del territori romànic, si bé sempre amb l'accepció originària d'«articulació».

²⁴⁶ Cf. DECat s.u. *junyir*.

iuntol(l)s

VARIANTS I FORMES:

Pl. iunctols, guntols, uintols.

ETIMOLOGIA:

Mot romànic, provinent del ll. med. *iuncta*, *-ae* 'articulació; carn de certes parts del cos d'un animal sacrificat', amb l'addició del sufix diminutiu català *-ol*.

SIGNIFICAT:

'Carn de certes parts del cos d'un animal sacrificat per al consum'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *juntols*.²⁴⁷

TESTIMONIS:

- (1) **1105** Baraut, *DocUrgell* 1222 (Urgellia 9, p. 53): Chacull cum suos heredes, perna I et iuntolls de molto, sester I de ciuada, fogaces II, migera I de ui ... Guillem Sinfre de Chera perna I et iuntolls de molto, sester I de ciuada ... Et sunt quarters XX et I et iuntolls IIII et espatulars V.
- (2) **1120** Baraut, *DocUrgell* 1321 (Urgellia 9, p. 148): donetis albergam, uidelicet VIII fogaces et pernam unam de III argencios et sester I de ui et iuntols unes et quartal I de ordeï et alium de auena.
- (3) **1147** DipADSolsona 315, p. 389: faciat censum ipso manso uintols unes de molto et IIII fogaces et canada I de ui et argencios IIII et agel I magenc et quarteles II de ciuada.
- (4) **1165** Baraut, *DocUrgell* 1596 (Urgellia 10, p. 119): in primis Sinfre de Caldeles pro se et pro suo herede Canniz media perna, modio I de tauerna, quarter I de ciuada, fogaces II et migera I de ui, iuntols I, medium tragi ... Carbonel et Baldrig media perna, iuntols I ... Carbonel pro manso de Cher, media perna, iuntols I ... Bernad de Chera et Bernad Guifre del Anglada

²⁴⁷ Tant Coromines com Alcover-Moll inclouen aquest terme plural antic en els diccionaris respectius, si bé el primer accentua el mot considerant-lo paroxíton (*júntols*), mentre que el segon no accentua el mot i, per tant, el considera oxíton (*juntols*). Nosaltres considerem el mot oxíton, seguint el procediment habitual català en la seva creació de mots diminutius amb el sufix *-ol* (cf. *estanyol*, *cabirol*).

- perna I, iuntols I ... Andreu pro manso de A. perna I, guntols I, modio I de tauerna.
- (5) **1165** Marquès, *Elins* 69 p. 106: facio inde scensum per unumquemque annum I iuntols de molto et I parel de galines et II fogaces et I emina de ciuada.
- (6) **1171** Marquès, *Elins* 77, p. 114: faciatis censum per unumquemque annum ecclesie Sancte Cecilie unam pernam, que bene ualeat duodecim denarios, et uns iuntols de molto et sex fogasas et alios usaticos.
- (7) **1175** Baraut, *DipTavèrnoles* 178, p. 241: per censum I iuntols de molto annuatim nobis et successoribus nostris usque ad festiuitatem sancti Michaelis donetis.
- (8) **1180** Bisson, *Fiscal Accounts* II 38, p. 100, l. 4: facit censum ... pernes II et iuntols unas et galines IIII ... En l'altre mas de Corts II quartal de ciuada mig ordi per alberga e VIII fogaces e una perna e unes iuntols e II chanades de ui.
- (9) s. **XII** Baraut, *DocUrgell* ap. 47 (Urgellia 11, p. 108): reddent censum per I quemque annum II moltos et pernes II de IIII argenciis et iuntols II de molto et fogazes X frumenti.
- (10) s. **XII** Baraut, *DocUrgell* ap. 52 (Urgellia 11, p. 113): item B. de Foix unes iuntols et I parel de bones galines propter terras de ponte de Estao et II solidos pro casalibus.

COMENTARI:

El terme *iuntol(l)s* (testimoniat tan sols en forma plural) és veu pròpia del català, provinent del llatí *iuncta* ‘articulació; carn de certes parts del cos d’un animal’, que, al seu torn, troba el seu origen en el verb llatí *iungĕre* ‘unir, ajuntar’. Com ja s’ha apuntat a propòsit d’aquest mot (uid. s.u. *iuncta*), el substantiu femení *iuncta* es forjà en època medieval com a designació genèrica de ‘juntura’ i també amb el sentit específic d’‘articulació’, aplicat a éssers vius. A més a més, en la documentació llatina treballada, el mot *iuncta* s’hi testimonia –sota les variants *iunta*, *iuntes*– fent referència a la carn de certes parts del cos d’un animal sacrificat, molt probablement la carn que envolta les articulacions, com el garró.

És en aquest últim sentit que trobem el terme *iuntol(l)s*, provinent de *iuncta* mitjançant l’addició del sufix diminutiu català *-ol* (< ll. *-olus*). Tots dos mots apareixen en la documentació com a sinònims, la qual cosa posa de manifest

la lexicalització del sufix esmentat. De fet, el terme *iuntol(l)s* abunda més en la documentació que no pas *iuncta* i hi apareix testimoniat molt abans. A més, *juntols* tindrà continuïtat en els textos medievals catalans fent referència a la carn d'animal (cf. un document de principis del segle XVI: «fa perna terçada e quarter, tès lo quarter, per lo terç de la perna, J. Malavilla ... fa, per uns júntols, setze drs.»²⁴⁸), mentre que el català *junta* no es testimonia amb aquesta accepció en documentació posterior.

Els *iuntol(l)s* apareixen en la documentació designant –quan s'especifica– la carn d'una part del moltó (n. 1, n. 3, n. 5, n. 6, n. 7 i n. 9), per bé que probablement també podien fer referència a la carn d'una part del boc –com s'ha vist amb el seu sinònim *iuncta*– i, molt segurament, d'altres animals sacrificats.

Pel que fa a les variants testimoniades, es pot parlar en general de formes catalanes, com posa de manifest la forma de plural en *-s*, pròpia del català, així com la freqüent fricatització de la *i* inicial (en aquest sentit, la variant *guntols* s'ha de llegir igual que *juntols*). De fet, la conservació de la *i* inicial en les variants *iuntols* i *iunctols*, i el manteniment del grup *-nct-* en aquesta última s'ha d'entendre com una forma mig llatinitzada. D'altra banda, com hom pot notar, el substantiu presenta repetidament en el document n. 1 la palatització de la *l*.

Hi ha una vacil·lació, en la documentació, en referència al gènere del mot: en uns quants testimonis és tractat com un substantiu femení (n. 2, n. 3, n. 8 i n. 10); en un, però, com a masculí (n. 6); i, en la resta de casos, no es pot determinar. Tanmateix, Alcover-Moll apunta que es tracta d'un mot masculí i transcriu, per a *iuntols unes* del text datat de l'any 1120 (n. 2), *iuntols uns*, amb canvi de gènere, seguint la transcripció de Miret i Sans.²⁴⁹ També Coromines segueix Miret i Sans en la transcripció del document de 1120, però no fa cap observació respecte al gènere del mot.²⁵⁰ Amb tot, no es pot obviar l'elevat nombre de testimonis en què el terme apareix en femení, si bé és cert que el sufix català *-ol*, provinent del sufix llatí *-olus*, marca també gènere masculí. Probablement, en el procés de fixació del mot, hi hagué, per influència de *iuncta*,

²⁴⁸ Vid. DECat s.u. *junyir*.

²⁴⁹ DCVB s.u. *juntols*.

²⁵⁰ DECat s.u. *junyir*.

una fluctuació inicial del gènere, que acabà establint-se com a masculí, tal com revelen els pocs testimonis catalans posteriors.

A la fi, i seguint en el terreny morfològic, una altra qüestió que cal esmentar, a part del gènere del mot, és el nombre. Com ja s'ha dit, el substantiu català *juntols* –amb totes les seves variants– només es troba testimoniats, tant en els documents llatins treballats com en documentació posterior, en nombre plural; per això, Alcover-Moll i Coromines introdueixen el lema en plural. Podria tractar-se o bé d'un *plurale tantum* (i així no sorprenen els testimonis on el mot és determinat pel numeral *I*: n. 4, n. 5 i n. 7) o bé es podria explicar aquest ús únic del plural pel fet que el mot sempre designa, com a mínim, dues peces de carn, en tant que les articulacions, com el garró, es troben en el cos de l'animal de manera simètrica. En aquest últim supòsit, els testimonis en què el mot és determinat pel numeral *I* s'han d'entendre com a equivalents a aquells en què és determinat mitjançant l'indefinit *uns, unes*.

latus

VARIANTS I FORMES:

lats; *pl.* latus, latos, lats, lads, lades.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *latus*, *-eris* 'costat, flanc'.

SIGNIFICAT:

'Costat d'un animal destinat a servir d'aliment'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *lats*, *lat*, esp., pg. *lado*, it. *lato*, rom. *latură*.

TESTIMONIS:

- (1) **1055** Baraut, *DocUrgell* 685 (Urgellia 6, p. 68): et quartera I de farina cum latus uno de porco, cum III chinades de ui remaneat per elemosina.
- (2) **1063** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1244, p. 552: et quatuor latos de carne qui sunt in domo mea in Vico cum quinque meieras frumenti quod abet Seniofredi Alsia dimitto ad Guifredo Requardo.
- (3) **1101** DipADSolsona 5, pp. 34-35: ad ipso (epischopo) dimitto modios II de ordeo et modio I forment et modio I de uino, apud II latus de carn de porc, et que illum cantet missa pro anima mea; ad Sancta Maria Solsona duas lades de baco et duas de altera carn de porc, et una tina.
- (4) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1192 (Urgellia 9, p. 22): ad episcopo dimisit modios II de ordeo et modio I de froment et modio I de ui, apud II lads de carn de porch, que illum cantet missa pro anima sua. Ad Sancta Maria Solsona II lads de bacho et II de alia carne de porcho et I tina.
- (5) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 A, p. 4, l. 9: exit de manso Valentini I pernam et I lats de carne, et de manso Arnalli de Munteils I lats de carne et I par gallinarum et I migeram uini et II fogazas ... et R. de Ledo I lats de carne ... Et est in grosso VI pernas et mediam et III lats de carne et quindecim paria gallinarum.
- (6) **1152** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 Q, p. 28, l. 6: habet ibi comes VII lats de carne et XII pernas et per census XVII arietes et medium et XII agnos et LX paria inter capones et gallinas.
- (7) **1176** DipPoblet 555, p. 408: et faciatis inde census, scilicet unum latus sufficientis porci.

COMENTARI:

El mot clàssic *latus*, aplicat a les persones o animals, designava cada una de les parts laterals del tronc, des de l'aixel·la fins a l'inici del fèmur.²⁵¹

Dins de la documentació estudiada, en el context alimentari, *latus* fa referència al costat assaonat d'un animal sacrificat, generalment del porc (n. 1, n. 3, n. 4 i n. 7), i es troba o bé en testaments en forma de donació (n. 1, n. 2, n. 3 i n. 4) o bé en altres documents en forma d'impost o cens (n. 5, n. 6 i n. 7).

El mot és paral·lel als també testimoniats *costa* i *costatus*, tot i que *latus* presenta més ocurrencies en els documents que aquells altres dos mots, molt més escassos (uid. s.uu. *costa* i *costatus*). No obstant això, en català el substantiu *costat* (< ll. *costatus*) amb aplicació anatòmica acabarà reemplaçant definitivament el català *lat* (< ll. *latus*).

Des del punt de vista morfològic, cal destacar la forma *latus* emprada com a forma de plural al testimoni n. 3 (*II latus de carn de porc*). D'altra banda, les formes catalanes *lats* i *lads* (n. 3, n. 4 i n. 6) s'usen tant en singular com en plural. En efecte, en català antic existí el masculí singular *lats* 'costat' i també *lat*;²⁵² molt segurament la forma originària catalana del singular fou *lats* –amb conservació de la *s*–, que s'acabà considerant plural per motiu de la *s* i, en conseqüència, es formà un singular analògic *lat*. Aquest patró evolutiu és el mateix que es troba en la forma singular antiga catalana *pits*, provinent del llatí *pectus*, *-oris* (també substantiu neutre de tema sibilant, com *latus*, *-eris*) i sobre la qual es formà la forma *pit* per una interpretació errònia de la *-s* com a desinència de plural.

Encara en l'àmbit morfològic, es pot observar en el testimoni n. 3 que existí un plural femení per al terme *latus* sota la forma *lades*. Així mateix, en alguns documents on *latus* designa cada un dels diferents costats o límits d'un terreny, el mot es testimonia com a forma femenina: *afrontat ipse predictus alaudes de una latus in montana que dicitur Cadino, et de alia latus in locum que nuncupatur Bauesse* (955 Baraut, *DocUrgell* 127, *Urgellia* 2, p. 92). Així, doncs, en el mot *latus* hi deuria conviure un gènere masculí al costat d'un de femení.

Finalment, el terme llatí *latus* ha perviscut en tot el territori romànic, tret del grup gal·loromànic.

²⁵¹ Vid. ThLL s.u. 3 *latus*.

²⁵² Vid. DCVB s.uu. *lat* i *lats*.

perna

VARIANTS I FORMES:

Pl. pernes.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *perna*, *-ae* 'cuixa, cama; pernil'.

SIGNIFICAT:

'Cuixa d'un animal quadrúpede, especialment del porc', 'pernil'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., pg. *perna*, esp. *pierna*.

TESTIMONIS:

- (1) **942** DipOsona 523, p. 419: ad iamdicto Sancto Matheo cera una de dinarios V et a Natale Domini perna una et fogazas duas.
- (2) **970** Baraut, *DipTavèrnoles* 21, p. 94: per unumquemque annum in natali Domini, unum quoque hominem pernam unam et foguaces duas et sestarium de ciuada et exeminam unam de uino.
- (3) **990** Baraut, *DocUrgell* 219 (Urgellia 3, p. 52): persoluere faciam per singulos annos ad domno episcopo pernas II et quarta I de ciuada et fanegas II de uino et fogacias VI.
- (4) **990** DipRosselló 597, p. 477: per unumquemque annum de ipsum alodem iam suprascriptum in seruitium donemus pernam unam ualentem denarios duos.
- (5) **1016** Junyent-Ordeig, *DipVic* 766, p. 109: donemus exinde ipsa tascha et per unumquemque anno perna I.
- (6) **1044** Baraut, *ActUrgell* 55 (Urgellia 1, p. 133): censum annuaem persolutur, idest modios VI de annona et XXX VI alnas de lencio et pernas III et chinal I de ui et focaces V.
- (7) **1047** Ordeig, *Dotalies* 184, p. 142: per singulos annos tribuissent pernes VI et ebdomada et modios VI de annona.
- (8) **1055** Baraut, *DocUrgell* 685 (Urgellia 6, p. 67): ad ipsa kanonica remanent pernas III optimas quem mihi debet Yozbert Esposad.
- (9) **1065** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1284, p. 585: donetis mihi exinde undecimam partem frugibus que exinde exierint que dicitur tascha per unumquemque annum et pernam I ad festum Natale Domini omni tempore.

- (10) **1069** AComtalPerg III 749, p. 1293: per unumquemque annum perna I de porcho.
- (11) **1076** DACCBBarcelona 1301, p. 2020: concedo quatuor cafitios uini ad prescriptam Canonicam de meliorem quod habeo in Promptiana, simul cum IIII pernas de porco salatas quod habeo ad Sanctam Eulaliam de Promptianam.
- (12) **1082** DACCBBarcelona 1407, p. 2182: dabitur ... per unumquemque annum, ad festiuitatem Sancti Andree aprili, unam bonam pernam de porc cum uno bono parilio de capons.
- (13) **1086** CDipSGirona 396, pp. 415-416: accepi ad Berengario archileuita semodio uno de ordeo obtimo et ... perna una optima et parilio uno de galines obtimes et quartera una de forment.
- (14) **1092** DACCBBarcelona 1548, p. 2405: de sepe dicto manso simul donetis nobis uel progenies nostre per unumquemque [annum], ad Natiuitatem Domini, unam pernam satis optimam.
- (15) **1093** DACCBBarcelona 1575, p. 2445: damus iniuctu canonicorum sepe dicte ecclesie in festiuitate paschali quot annis migeram frumenti et duos sextarios uini ad mensuram Vici, et tres optimos arietes cum duabus pernis optimis carnis suille salse, et tres agnos et ducenta oua gallinarum.
- (16) **1098** DACCBBarcelona 1716, p. 2651: et donetis indi perna I de porco et de ipsas mansiones parilio I de capons, et nutriatis ibi unum porcum.
- (17) **1100** DACCBBarcelona 1675, p. 2594: et propter duas modiatas terre ... dabitur nobis pernam unam porcinam annuatim, que ualeat mancusium unum.
- (18) **1100** Baraut, *DocUrgell* 1181 (*Urgellia* 8, p. 107): et mea parte de ipso blat quod habeo in Aristot et in Soueg et cuncto uino qui remanet, cum II obtimas pernas et formaticos VIII quem habet Bernardo Cardona comedant atque bibant ipsos clericos.
- (19) **1106** Baraut, *ActUrgell* 78 (*Urgellia* 1, p. 167): constituit itaque prenotatus episcopus ut prelibata ecclesia omni anno persoluat scensum pernes tres et modios dos de blat, unum de formenti et alium de ordei, et decem et VIII kannatlas uini.
- (20) **1113** CSCugat III 821, p. 23: et concedo prefatis uxori mee et filie mee IIII pernas suillas, quas teneo apud Riuum Rubeum.
- (21) **1120** Baraut, *DocUrgell* 1326 (*Urgellia* 9, p. 155): pernas II porci et medium molto, et per alberga perna I porci et unum quarter de molto et parilium unum gallinarum.

- (22) **1135** Chesé, *DipÀger* 279, p. 575: per unumquemque annum de uno porcho de duos solidos aud unum molto cum una perna, et sextarium unum farina tritico, et duos sextarios uini.
- (23) **1137** Constans, *DipBanyoles* 142, p. 141: Petri de Comba I tina et I uixel et meum conuiuium IIII pernas de porc et III quarteras frumenti et I sester de uini.
- (24) **1139** Baraut, *DocUrgell* 1466 (Urgellia 9, p. 271): per unumquemque annum ad ipso preposito de Tuxen perna I de carne ad precium XII denarios.
- (25) **1145** DipMontalegre 108, p. 144: dones annuatim pro censum pernam I XII denariorum ad festum Natalis Domini.
- (26) **1155** DipAmer 33, p. 71: donetis annuatim de censu Sancte Marie II mensuras frumenti pro duobus parilibus fogaciarum et II parilia gallinarum et pernam I censal et XX denarios et VI oua ad Pascha et alios VI ad Pentecosten.
- (27) **1162** CDipObarra 154, p. 138: facit nobis seruicium VII fogacas et uno quarter de molton et una perna de meliore porcho quod occidit, et si porcum non occiderit, una perna de molton, et emina et media de uino, et III eminas de ordio.
- (28) **1164** Baraut, *DocUrgell* 1586 (Urgellia 10, p. 110): dimitimus etiam tibi in uita tua quatuor uaccas de parada et XIII pernas de leuda.
- (29) **1183** Chesé, *DipÀger* 545, p. 887: per unumquemque annum unam pernam, si occideretis porchum, et si non occideretis III gallinas, et II almud farina aut III fogaçes, et una migera uino puro, et una faneqa ciuada migencha.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *perna* prové d'una veu indoeuropea **persnā-*, que designa el peu de l'home; partint d'aquest significat, la noció originària llatina s'estengué per a denominar la cama sencera –amb cuixa inclosa– d'un ésser viu, sobretot dels animals, i s'especialitzà per antonomàsia com a denominació de la cuixa del porc.²⁵³ En l'àmbit culinari, aquesta era sotmesa a un procés de salaó per tal d'obtenir-ne el pernil, procés que Cató descriu amb tot detall en el seu

²⁵³ Vid. ThLL s.u. *perna*.

tractat d'agricultura (CATO *agr.* 162); per aquest fet, el mot *perna* prengué també l'accepció de 'pernil' (cf. HOR. *sat.* 2, 2, 117 *fumosae cum pede pernae*). La profusa aplicació de *perna* als animals amb especialització porcina es troba també en llatí vulgar, com prova un passatge de Petroni: *allata est perna, supra quam acetabula erant posita* (PETRON. 56, 8); i d'aquí arrencaria fins a arribar al llatí medieval, si bé sense perdre mai l'aplicació a d'altres animals i també als humans, com donen testimoni diferents formes romàniques, com és el català *perna*.²⁵⁴

Així mateix, en la documentació examinada el terme *perna*, profusament testimoniada, fa referència quasi sempre a la cuixa del porc sacrificat (n. 10, n. 11, n. 12, n. 15, n. 16, n. 17, n. 20, n. 21, n. 23, n. 27 i n. 29). En aquells casos en què no s'especifica l'animal, molt segurament cal entendre igualment la cuixa del porc per tal com *perna* designava per antonomàsia la pota d'aquesta bèstia. D'altra banda, emperò, apareix també un testimoni on hom ha de fer entrega d'una cuixa de moltó a falta d'una cuixa de porc (n. 27). Tret d'aquests dos animals, no se n'especifica cap més en tota la documentació.

Molt segurament les *pernae* testimoniades en aquests textos han de tenir, en la major part dels casos, el significat de 'pernil', entès com la cuixa del porc processada per a ser menjada, pel fet que eren entregades com a part d'un cens o com a llegat d'un testament. En efecte, en un parell de testimonis (n. 11 i n. 15) es concreta que les cuixes són salades, és a dir que han estat sotmeses a un procés de saló per tal de conservar-se i servir d'aliment; és indubtable que en aquests dos casos es designa el que s'ha anomenat posteriorment 'pernil (salat)'. De fet, en testimonis antics catalans apareix també el mot *perna* amb aquest significat: «doní-li una copa de vi, doní-li blat, doní-li legum, doní-li una perna de cansalada».²⁵⁵

Generalment les *pernae* apareixen com a part integrant d'un cens anual (cf. n. 26 *perna censal* i n. 28 *pernas de leuda*) entregat sovint per les festes de Nadal (n. 1, n. 2, n. 9, n. 14 i n. 25), i eren acompanyades freqüentment per fogaces i vi. En efecte, Alcover-Moll assenyala que el terme català *perna*

²⁵⁴ Vid. DECat s.u. *perna*.

²⁵⁵ Vid. DCVB s.u. *perna*.

designava un tribut que pagava el vassall al senyor feudal consistent en una cuixa de porc o la seva equivalència en diners.²⁵⁶

Com afirma Coromines, la forma catalana *perna* tingué gran divulgació com a denominació de la cuixa porcina, si bé no perdé mai –ni encara avui– la seva aplicació a d'altres animals i als humans, tot i que *perna* aplicat a aquests últims queda circumscrit a l'ús del llenguatge afectiu. Posteriorment, s'originà la concurrència de *perna* amb *pernil*, mot introduït al català a través de l'aragonès i existent també en castellà, de la qual cosa en resultà la propagació del mot *pernil*, que substituï el terme *perna* en la seva accepció de 'pernil', ço és 'cuixa del porc salada i dessecada per a la seva conservació'; tanmateix, el mot *pernil* no es testimonia en documentació catalana fins al segle XVI.²⁵⁷

A banda del català, l'ètim llatí *perna* subsistí també en l'esp. *pierna* i el pg. *perna*, mots corrents per a denominar la cama tant de persones com d'animals. En diverses llengües romàniques, per a donar nom a aquesta realitat, tingué més èxit el llatí vulgar *camba*, que donà el català *cama* (mot substituït de l'antic *perna*), l'occità *camba*, el francès *jambe* i l'italià *gamba*. El mot llatí *camba*, d'etimologia incerta i discutida,²⁵⁸ es testimonia en textos de mitjan segle IV –també sota la variant *gamba*– com a terme tècnic aplicat als cavalls, i posteriorment s'extengué per designar igualment les cames d'altres animals i dels humans. En el cas de l'occità i el francès, en l'ús específic de *camba* i *jambe*, respectivament, com a designació de la cuixa del porc, se'n derivà l'occità *cambajon* i el francès *jambon* amb el sentit concret de 'pernil'.²⁵⁹

²⁵⁶ DCVB s.u. *perna*.

²⁵⁷ DECat s.u. *perna*.

²⁵⁸ Vid. DECat s.u. *cama*.

²⁵⁹ Vid. REW s.u. *camba*.

pes

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *pes*, *pedis* 'peu, pota'.

SIGNIFICAT:

'Peu, pota d'animal'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *peu*, occ. *pè*, fr. *pied*, esp. *pie*, pg. *pé*, it. *piede*.

TESTIMONIS:

- (1) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 18, l. 15: exeunt de unoquoque urso quando ibi moritur cuxes ambe retro et IIII pedes suos.
- (2) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 M, p. 22, l. 22: habet comes in omni honore de Conflente de urso I cuxa et IIII pedes et de omnibus aliis bestiis feris I quarter de unaquaque.

COMENTARI:

Des dels seus orígens, el substantiu llatí *pes*, *pedis* s'emprava per a designar tant el peu de l'home com el peu o pota d'un animal.²⁶⁰

En la documentació objecte d'estudi, apareixen només dos testimonis de mitjan segle XII, on el plural *pedes* fa referència als peus d'un animal, concretament de l'ós, i són inclosos en una llista de tributs i rendes juntament amb altres parts d'aquest animal que s'aprofitaven per a ser menjades. Pel que fa a la realitat concreta que designa el mot *pes* en els testimonis recollits, no queda clar si dóna nom estrictament al peu de l'animal o si, a més, inclou tota la pota, amb excepció de la cuixa, que s'esmenta per separat.

En el seu procés d'evolució romànica, el present mot es troba testimoniats en la nostra documentació, sota la forma singular *ped*, en un document on apareix amb l'accepció de mesura de longitud: *afrontad ... de uero circii in terra Sancti Felicis, a dextros XVII, a dextros de alnes VI et medio ped, ab uncias magores* (1066 DipCebrià 15, p. 212). Segons diu Coromines a propòsit d'aquesta antiga forma *ped* (i plural *pedes*), la dental s'ha d'entendre com una representació del

²⁶⁰ Vid. DELL s.u. *pes*.

fonema espirant que es va tornant *u* semiconsonant, de manera que aquesta forma es troba a mig procés evolutiu cap a la forma catalana resultant *peu*.

A banda del català, l'ètim llatí *pes* ha perdurat en totes les llengües romàniques, tret del romanès.

quartarius

VARIANTS I FORMES:

quarter; *pl.* quarters.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *quārtārius*, *-ii* ‘quarta part d’alguna cosa’, ‘quart’, aplicat especialment com a mesura de líquids i sòlids, derivat de *quartus*, *-a*, *-um* ‘quart’.

SIGNIFICAT:

‘Cadascuna de les quatre parts en què es considera dividit el cos d’un animal’, ‘quarter’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *quarter*, fr. *quartier*, it. *quartiere*.

TESTIMONIS:

- (1) **1053** DACCBBarcelona 823, p. 1331: dedissem receptum prefate Kannonice, unum scilicet porcum et quartarium unum de uacha et mig I frumenti farine et quartam I uini optimi.
- (2) **1085** Marquès, *Elins* 57, p. 95: unu parelos de focaces, sestarium I de ciua[da] et unu quarter de carn de molto.
- (3) **1094** DACCBBarcelona 1604, p. 2486: migram I de ui et II focaces et quarter I de molto.
- (4) **1098** Baraut, *DocUrgell* 1157 (Urgellia 8, p. 87): habeant inde ipsi canonici prenominato seruicio, id est quarter de ariete et II fogacas et cannatam uini et sester I de ciuada.
- (5) **1105** Chesé, *DipÀger* 194, p. 463: et est ipso seruicium parilio I de fogazas, et parilio I de gallinas aut quarter de molto aut uno agno aut uno porcello, et migera I uino.
- (6) **1105** Baraut, *DocUrgell* 1222 (Urgellia 9, p. 53): est census cum suos heredes, perna I et quarter V de molto et sesters V de ciuada et fogaces VIII et migeres IIII de ui ... perna I et quarters II de molto ... quarter I de molto, sester I de ciuada ... perna I et quarter I de molto ... Damus baiulo quarters XXX de molto et de ciuada modios III.
- (7) **1118** DipADSolsona 147, p. 205: et quarter I de molto et migera I de ui, et fogaces II et sesterios II de ciuada per alberga.

- (8) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 18, l. 15: et de isarn quarter deretro et espatla ad baiulum
- (9) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 M, p. 21, l. 37: IIII modios de uino censualiter et IIII canades et III quarters de moltone ... Et habet comes in omni honore de Conflente de urso I cuxa et IIII pedes et de omnibus aliis bestiis feris I quarter de unaquaque.
- (10) **1157** CPoblación I 106, p. 158: per unumquemque annum faciatis tale se-ruitium de uno quarter de ariete et duas fogaces et una migeria de uino.
- (11) **1135 (1164?)** Sangés, *DocGuissona* 139, p. 228: quarter I de ipso porc et sestarium I de for[menti] et alium de or[dei].
- (12) [**ca. 1163-1165**] Bisson, *Fiscal Accounts* II 17, p. 67, l. 3: in unoquoque mansso I quarter de molton.
- (13) **1165** Baraut, *DocUrgell* 1596 (Urgellia 10, p. 119): media perna, quarter I de molto.
- (14) **1169** 1169 Baraut, *DipTavèrnoles* 168, p. 232: annuatim tradatis nobis per censum I quar[ter] de multon obtimo cum III fogaces triticas et obtimas et I emina uini optimi et I sestarium ordi.
- (15) **1180** Bisson, *Fiscal Accounts* II 38, p. 100, l. 16: et quarter I de modto et galines II et emina una de ciuada.
- (16) [**1184**] Bisson, *Fiscal Accounts* II 53, p. 124, l. 9; p. 126, l. 6: e midia perna e I quarter de molto, sicut putamus ... una quarta de ciuada et I quarter de molto e II fogazas e II sesteradas de ui.
- (17) s. **XII** Baraut, *DocUrgell* 44 (Urgellia 11, p. 106): facit pro uxore sua VIII sestarios de ciuada et I quarter primer de molto, III fogaces, I sester de ciuada.

et alia.

COMENTARI:

El terme *quartarius* (*quartarium*, en Isidor²⁶¹), que presenta el significat originari de 'quarta part d'alguna cosa', s'emprà, en la llatinitat antiga, sobretot com a designació d'una mesura de líquids i sòlids, accepció que es mantingué encara a l'Edat Mitjana i que arribà també en algunes llengües romàniques.

²⁶¹ Vid. LEW s.u. *quartus*.

En època medieval es troba també com a mesura agrària, així com per a fer referència a la quarta part d'alguna cosa, com la quarta part d'un pa o la quarta part d'un animal sacrificat.²⁶²

En la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, el present mot apareix molt abundantment amb diferents accepcions. Generalment fa referència a la mesura de líquids, sobretot d'oli, però també de vi o mel: *per censum quartarium unum olei* (1138 CSCugat III 937, pp. 119-120); *singulos quarterios uini* (1181 DipTortosa 330, p. 410); *migeriam unam frumenti et quartarium mellis* (1004 CSCugat II 786, p. 444). I sovint es troba també com a denominació de la quarta part d'un animal sacrificat i –valgui la redundàcia– esquarterat, destinada al consum alimentari, accepció que ens interessa per a aquest treball. En els testimonis recollits, sempre es fa referència al quarter d'un animal quadrúpede i gairebé sempre es tracta del quarter d'un marrà o moltó (*aries* o *multo*), tal i com es pot llegir (n. 2, n. 3, n. 5, n. 6, n. 7, n. 9, etc.), si bé també es fa menció del quarter d'altres animals domèstics, com la vaca (n. 1) i el porc (n. 11), o d'animals de caça, com l'isard (n. 8) i l'ós (n. 9). D'altra banda, el mot *quarter* també podia fer referència a la quarta part d'una au destinada a ser cuinada i menjada; tot i que en els nostres documents no es testimonia amb aquesta aplicació, en donen prova documents catalans posteriors: «e mentre menjava, ell tenia en sa mà I quarter de galina» (LLULL *Mer.* IV, 53).²⁶³

Pel que fa a la morfologia del mot, molt freqüentment apareix sota la seva forma romànica, tant singular, *quarter*, com plural, *quarters*. El document de 1085 conté, de fet, el primer testimoni de la veu catalana *quarter*; Coromines no el documenta fins al segle XIII, i sota la forma llatinitzada *quarterios*: *illos quarterios de cabirol et de senclar quos in ipso honore accipiebamus*.²⁶⁴

Pel que fa a la seva pervivència en les llengües romàniques, tan sols el català *quarter* i el francès *quartier* han mantingut el sentit de 'quarta part d'un animal sacrificat', a banda de les múltiples accepcions d'aquets mots, en una i altra llengua, tenint en compte el seu sentit genèric de 'quarta part d'alguna cosa'. En relació a altres llengües romàniques, la quarta part d'un animal és expressada pel mot *cuarto*, en castellà, i *quarto*, en portuguès i en italià, provi-

²⁶² Vid. MLLM s.u. *quartarium*.

²⁶³ Vid. GGLul·lià s.u. *quarter*.

²⁶⁴ Vid. DECat s.u. *quatre*.

nents directament del llatí *quartus*. D'altra banda, el català *quartera*, l'espanyol *cuartera* i l'italià *quartaro* donen nom a la mesura de capacitat, sentit que ja tenia, com s'ha dit, en llatí. A la fi, el català *quarter* i *quartera* i el francès *quartier* designen també una mesura agrària o de terreny, d'on es prengué el sentit de 'part d'una ciutat o vila', és a dir, 'barri', sentit que també presenta l'italià *quartiere*.

saginum

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Forma vulgar del llatí clàssic *sagina*, *-ae* 'enceball; greix d'animal'.

SIGNIFICAT:

'Greix d'animal', 'sagí'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *sagí*, occ. *sa(g)í(n)*, fr. med. *saïn*, esp. *saín*.

TESTIMONIS:

- (1) **1035** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 940, p. 269: dimisit ad Mir Argemir ipso suo cauallo, qui ille habebat, et ipsa carne cum sagino.
- (2) **1072** Baraut, *Doc Urgell* 845 (Urgellia 6, pp. 202-203): ad Guitard et ad muliere sua Adalez ipso barrilo qui tenet duodecim quinals cum uino atesserato qui ibidem est et modios III de forment et unus paracingulos et I orreo et mea lancea cum scuto et cuncto meo sagino et una ampulla et canada I.

COMENTARI:

El terme *saginum* es considera una forma del llatí vulgar provinent del llatí clàssic *sagina*. Aquest últim designava pròpiament l'enceball (dels animals) i, per extensió, el 'greix d'animal (produït per mitjà de l'enceball)', especialment del porc. El mot, doncs, va sofrir un canvi de gènere marcat per un canvi de sufix (*-a > -um*), probablement per l'influx del mot *sebum* 'sèu, greix', terme sinònim. De fet, paral·lelament encara patí un altre canvi de sufix, ja que s'originà també el substantiu *sagimen*, *-inis*, amb l'addició del sufix col·lectiu *-imen*, paral·lel a *pinguamen* 'greix'.²⁶⁵ Aquesta segona forma, *sagimen*, es troba testimoniada igualment en la nostra documentació, però no abans del segle XIII: *dantes pro censu singulis annis C oua et I enssunnam de sagimine Sancto Petro et totidem Sancto Danieli* (1200 Marquès, *Dipl. Sant Daniel de Girona* 93, p. 157).

En el corpus documental treballat, tan sols es troben dos testimonis del mot *saginum*, tots dos del segle XI, i en cap dels dos casos s'indica de quin animal es tracta, si bé generalment era de porc. El sagí era el greix que s'emprava per

²⁶⁵ Vid. FEW s.u. *sagina*.

a cuinar, d'alt contingut calòric i molt més abundant que l'oli. S'emprava, a més, per a adobar el cuir i també en la indústria tèxtil.²⁶⁶

Quant a l'evolució del mot cap a les llengües romàniques, el doblet *saginum* – *sagimen* ocasionà que diverses formes romàniques derivessin d'una o altra forma amb el sentit de 'greix d'animal'. Així, sobre *saginum* s'originaren les formes indicades més amunt, que comprenen principalment part de la Península Ibèrica i del territori gal-loromànic; i sobre *sagimen* es basaren l'it. ant. *saime* i el català *saïm*. D'altra banda, les formes romàniques provinents de l'original *sagina* desplaçaren el significat a 'mill' o 'melca', pel fet que els cereals servien com a enceball per als animals (cf. it. *saggina*, campid. *saina* i piem. *sarzin*), o a 'rosada (de les plantes)' (cf. logud. *saina*).²⁶⁷

²⁶⁶ Vid. GUAL (1976) 413.

²⁶⁷ Vid. FEW i REW s.u. *sagina*.

spatula

VARIANTS I FORMES:

espatla, espalla; *pl.* espatlas.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *spat(h)ula*, *-ae* ‘espàtula; omòplat’, dim. de *spat-ha*, *-ae* ‘batedor, espàtula; espasa’.

SIGNIFICAT:

‘Part del cos d’un quadrúpede situada en el punt d’unió del tronc amb una de les cames de davant’, ‘espatlla’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *espatlla*, occ. med., occ. *espatla*, fr. med. *espalle*, fr. mod. *épaule*, esp. *espalda*, pg. *espádua*, it. *spalla*.

TESTIMONIS:

- (1) **1112** Baraut, *DipTavèrnoles* 121, p. 193: de ipsa uero uilla iam dicta similiter retinet sibi ipsum censum de ipsas spatulas, cum earum sextarios ordeï et ipsas fogacias et ipsas cannadas de uino ab integrum.
- (2) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 18, l. 15: et exeunt de unoquoque urso quando ibi moritur cuxes ambe retro et IIII pedes suos; et de [...] et de isarn quarter deretro et espatla ad baiulum.
- (3) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 P, p. 27, l. 14: tenent baiuli istius honoris ad feuum II mansos et mediam bordam et unam casam et septuaginta II espatlas de carne et cussuras totas de ordeo et de cibaria.
- (4) **post 1153** Puig i Ferreté, *Lavaix* 58, pp. 103-104: Pere Caldero, VII sextarios bladi et I quarta de ciuada, I cextarium panis, perna porci et I gallina carnale et I spatula arietis, I sextarium de segol ... A. Duran, XI sextarios bladi et VIII cextarios de ciuada et I cextarium panis, perna porci carnale et I iuntas arietis et I spatula ... Raimundus de Gueri, XI sextarios bladi, VIII sextarios de ciuada, I sextarium panis, I sextarium de segal, perna porci et una gallina, questa ad uoluntatem Domini et I spatula arietis.
- (5) **s. XII** Baraut, *DocUrgell* ap. 56 (Urgellia XI, p. 115): habet Sancta Maria in Crosells perna I et espalla I et molto I et quartal de ciuada ... Mas de Planes, que te Perona, perna et espalla et molto et sestarios IIII ordeï.

COMENTARI:

El mot llatí *spat(h)ula* emergí en època imperial, com a derivat diminutiu de *spatha*; aquest últim fou prestat del grec *σπάθη*, el qual designava, en primer lloc, una peça de teler en forma de barra emprada per a prémer el teixit, i, per analogia, passà a designar estris semblants, de fulla plana i ampla, com l'espàtula o l'espasa; a més, tingué també una aplicació anatòmica per a designar un tipus d'os, que sovint s'ha identificat amb l'omòplat. El terme llatí *spatha* recollí les mateixes accepcions del grec *σπάθη*, si bé no hi ha cap testimoni on *spatha* –o *spata*, en la seva forma vulgar– denomini un os, ni tampoc cap part del cos.

Altrament, el mot derivat *spat(h)ula*, a banda d'aplegar la majoria de significats de *spatha*, afegí també el sentit anatòmic d'omòplat'. Cal dir que, amb aquesta última accepció, els testimonis presenten sempre la variant *spatula* –sense *h*–, la qual cosa posa de manifest que seria una derivació diminutiva de la forma vulgar *spata*, i no de *spatha*. El mot es testimonia per primera vegada amb el sentit d'omòplat' en Apici, referit als animals, concretament al porc (APIC. 4, 174 *spatula porcina*), i posteriorment en Isidor, també amb aplicació animal (ISID. *orig.* 18, 6, 4 *spatula in pecoribus*); més endavant, el mot tingué aplicació humana, com revela el testimoni de Gregori de Tours (*Franc.* 4, 39 *in spadulam dorsi egressus est*).

És ben acceptat que el terme *spatula* significant 'omòplat' és una forma diminutiva de *spat(h)a*, ben al contrari del que proposà Leumann, que considerava el mot una regressió de *scapula* 'omòplat', mot sinònim més antic.²⁶⁸ L'autor afirmava que *spat(h)ula* significant 'espàtula, batedor' era diminutiu de *spat-ha*, però que *spatula* amb el sentit d'omòplat' no era una forma diminutiva, sinó una regressió del terme *scapula*. Aquesta tesi, però, aviat fou refutada pels estudiosos.²⁶⁹

García Hernández, partint d'un treball del romanista Coseriu, exposà en un article, de manera argumentada i concloent, l'origen i la trajectòria del mot llatí *spatula* amb significat anatòmic.²⁷⁰ Com afirma l'autor –i ja anteriorment,

²⁶⁸ Vid. LEUMANN (1937) 470-472.

²⁶⁹ Vid. DCELC s.u. *espalda*.

²⁷⁰ GARCÍA (2008) 279-292. García Hernández agafà de punt de partida el material recollit per Coseriu i un breu article publicat pel mateix autor a propòsit del terme *spatula*: Co-

Coseriu–, s’han de tenir en compte dos fets primordials per a identificar l’etimologia i l’evolució del mot llatí *spatula*: d’una banda, que el grec *σπάθη* ja denominava un os (probablement, l’omòplat; si no, un de pròxim) i, d’altra banda, que en romanès s’ha mantingut el mot *spata* (< ll. *spatha*) amb el sentit d’‘omòplat’ i el plural *spate* (literalment, ‘omòplats’) amb el sentit col·lectiu d’‘esquena’. El fet, doncs, que en grec ja tingués l’aplicació anatòmica i que en romanès s’hagi mantingut condueix a pensar que el préstec grec *spatha* s’introduí al llatí també amb el significat anatòmic que ja tenia *σπάθη*, tot i que tal accepció no es testimoniï en llatí. Aquestes consideracions s’oposen, en conseqüència, a la teoria que *spatula* hagués pres el sentit d’omòplat com a ús metafòric a partir del sentit primer d’‘espàtula, batedor’.

Ara bé, García Hernández no nega que el paper de *scapula* ‘omòplat’ deuria ser important en el desenvolupament del mot *spatula* amb designació anatòmica, com apuntava la tesi inexacta de Leumann. El terme *scapula* apareix en diverses ocasions al llarg de la llatinitat; encara a les Glosses de Reichenau (s. VIII) serveix per a glossar *humera* i *umerus* (438 I *humera: scapula*; 1721a I *umerus: scapula*). Això demostra que era un terme encara viu en la baixa llatinitat i l’Alta Edat Mitjana i, per tant, el mot *spatula* competí amb aquest en l’ús anatòmic, un ús que seria afavorit molt probablement per la similitud fonètica amb *scapula*. A la fi, el mot *spatula* desplaçà *scapula* i fou el que tingué continuïtat en les llengües romàniques, si bé algunes encara conserven el cultisme provinent de *scapula* (cf. cat. *escàpula* i cast. *escápula*, ‘omòplat’).

En les llengües romàniques, el mot *spatula* es desenvolupà de manera polisèmica, fent referència no només al primitiu ‘omòplat’, sinó extenent el seu significat, per aproximació, a ‘muscle’ o ‘espatlla’ i ‘esquena’. La traça d’aquesta polisèmia es troba ja en l’evolució del mot *scapula*, que apareix designant les espatlles –o pràcticament l’esquena– en Plaute (cf. *Asin.* 315 i 552) i, com ja s’ha vist anteriorment, a les Glosses de Reichenau.

Pel que fa als testimonis recollits de la documentació estudiada, el mot *spatula* amb aplicació animal es testimonia només a partir del segle XII. El terme fa referència sempre al quart anterior d’un animal quadrúpede sacrificat, i comprèn tant l’os com la carn que l’envolta, la qual era destinada al consum.

SERIU, E. (1977), “Graeca romanica”, a *Estudios de lingüística románica*. Madrid, Gredos, pp. 152-170.

L'animal en qüestió no sempre és el mateix: un document (n. 2) especifica que es tracta de l'espàtlla d'un isard, animal de caça, i un altre (n. 4) esmenta les espàtllles de moltó, animal domèstic.

D'altra banda, cal fer menció del mot *spatularis*, que apareix, en la nostra documentació, al costat de *spatula* per a designar la mateixa realitat. El terme *spatularis* s'originà en època medieval per a fer referència, en un inici, a la carn de caça (uid. s.u. *spatularis*).

Des del punt de vista morfològic, cal destacar les formes romàniques testimoniades *espatlla* (n. 2 i n. 3) i *espalla* (n. 5), que apareixen a mitjan segle XII. El testimoni n. 2 permet avançar la datació del mot català que aporta Coromines, segons el qual no es testimonia abans de finals de segle XIII.²⁷¹

Pel que fa a la difusió del present mot en el territori romànic, tret del romanès (que prengué el positiu *spat(h)a*), la resta de territoris han mantingut la forma diminutiva *spatula*.

²⁷¹ DECat s.u. *espatlla*.

spatularis

VARIANTS I FORMES:

espatular-, espadlar, espallar; *pl.* espatulars.

ETIMOLOGIA:

Mot propi del llatí medieval, derivat de *spatula*, *-ae* ‘espatlla’.

SIGNIFICAT:

‘Espatlla; carn comestible d’aquesta regió’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *espatllar*, esp. med. *espaldar*.

TESTIMONIS:

- (1) s. **XI-XII** Baraut, *DocUrgell* 1189 (Urgellia 8, p. 114): donant censum pernes II et espatulare I et sesters III ordei et sesters III de ciuada.
- (2) **1105** Baraut, *DocUrgell* 1222 (Urgellia 9, p. 53): Belshomini perna I et espallar, fogaces II, migera I de ui, sester I de ciuada ... Oromir Ramon de Chera perna I et espadlar, fogaces II, migera I de ui ... Et sunt quarters XX et I et iuntolls IIII et espatulars V et supra nominata ciuada modios IIII.
- (3) s. **XII** Baraut, *DocUrgell* ap. 47 (Urgellia 11, pp. 108-109): donet per I quemque annum pernas II et espadlar I de porc et sestarios III ordei.

COMENTARI:

El terme *spatularis* s’originà, a partir del substantiu *spatula* ‘omòplat, espatlla’, probablement com a adjectiu per a indicar allò relatiu a la regió de l’espatlla; aviat, però, deuria substantivar-se fent referència a la carn comestible que envolta l’espatlla d’un animal. En aquest sentit, doncs, el mot era equivalent a *spatula* (uid s.u. *spatula*).

Segons Blaise i Niermeyer, aquest vocable indicava l’espatlla d’un animal de caça,²⁷² però, segons es testimonia en la nostra documentació, tal accepció s’hagué d’ampliar aviat per a fer referència a altres animals, no només de caça, sinó també domèstics. Així en el testimoni n. 3, hom fa referència a una espatlla de porc.

²⁷² Vid. Blaise *Med.* i MLLM s.u. *spathularis*.

Tots tres testimonis que n'han pervingut presenten el terme en qüestió al costat de *perna*, ja que *spatularis* designa l'extremitat davantera de l'animal i *perna*, l'extremitat posterior.

Pel que fa a la morfologia del mot, destaquen les formes romàniques testimoniades *espadlar* (n. 2 i n. 3) i *espallar* (n. 2). De fet, en català antic existí el mot *espatllar* per a designar l'os de l'espatlla d'un animal: «alguns hòmens hi ha que quant lo cauall és enayguat... els fan un sedeny a la fi del coll a dos dits del espatllar».²⁷³ Coromines aporta un testimoni del mot, datat de l'any 1185, que ell considera probablement ja català i al qual li atribueix el sentit de 'pernil': *facitis baiulo Militie unum espatlar de uno palmo en ample, et alios usaticos*.²⁷⁴ En aquest cas, Coromines el considera sinònim de 'pernil' per tal com el mot català *pernil* acabà designant tant la cuixa com l'espatlla de l'animal; tanmateix, *espatllar* ha de fer referència a l'extremitat davantera de l'animal, ço és l'espatlla, però no a la *perna*. D'altra banda, el substantiu català antic *espatllar* s'emprà també per a denominar la peça de l'armadura que cobria les espatlles del guerrer o del cavall de guerra.²⁷⁵

En espanyol antic existí l'adjectiu *espaldar*, derivat d'*espalda* 'esquena' (> ll. *spatula*), el qual significava 'postrero, último'; com a substantiu, indica igualment una part de l'armadura, en aquest cas la que cobreix l'esquena. Aquestes dues accepcions resulten de l'influència del sentit que prengué *espalda* en espanyol, ço és 'esquena', i no 'espatlla' com en català. Ara bé, segons Coromines, el terme *espaldar* es troba també amb la mateixa aplicació que el llatí *spatularis*, ço és, designant una part del cos d'un animal comestible, sobretot en l'aragonès *espaldar*, que designa el pernil corresponent a les potes davanteres del porc.²⁷⁶

Tret del català i l'espanyol, aquest terme no es testimonia en cap altra llengua romànica.

²⁷³ Vid. DCVB s.u. *espatllar*.

²⁷⁴ DECat s.u. *espatlla*.

²⁷⁵ Vid. DCVB s.u. *espatllar*.

²⁷⁶ DECat s.u. *espatlla*.

3.2.2 Ous

ouum

VARIANTS I FORMES:

Pl. ouos, ous.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *ouum*, *-i* ‘ou’.

SIGNIFICAT:

‘Ou de gallina domèstica emprat com a aliment’, ‘ou’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., rom. *ou*, occ. med., occ. *uou*, fr. *oeuf*, esp. *huevo*, pg. *ovo*, it. *uovo*.

TESTIMONIS:

- (1) **950** DipGirona 288, p. 267: ipsa tertia parte de ouos (*pro oues?*) et porcos, ad domum Sanctae Mariae.
- (2) **1023** AComtalPerg I 165, p. 473: ad predictam ecclesiam pertinentem ... ouorum pasche et etiam lane ouium quarumque in hac predicta parrochia manebunt ad tercium.
- (3) **1093** DACCBBarcelona 1575, p. 2445: in festiuitate paschali quot annis migeram frumenti et duos sextarios uini ad mensuram Vici, et tres optimos arietes cum duabus pernis optimis carnis suille salse, et tres agnos et ducenta oua gallinarum.
- (4) **1095** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1630, p. 915: ad Poncius sacer, proli Eneg, dimisit oua I et barrila I per missas pro anima sua.
- (5) **s. XI-XII** Baraut, *DocUrgell* 1189 (Urgellia 8, p. 114): donant census pernes II et espatulare I et sesters III ordei et sesters III de ciuada et sester I de ui et fogaces V et gallinas IIII et ouos V.
- (6) **1136** CEGirona, p. 284 (Marquès I 266, p. 413): hoc est seruitium constitutum inter nos et uos, scilicet in Pascha uel in Quinquagesima tres ouos et caseum I.
- (7) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 O, p. 25, l. 29; p. 26, l. 10: habet comes in ista bajulia albergam ad CCXX caualllos et XXXVIII oua et stachamenta... Et habet comes Barchinonensis ... oua et formatge ... et exceptus hoc habet ibi chestes de ous et de formatge.
- (8) **1155** DipAmer 33, p. 71: donetis annuatim de censu Sancte Marie II mensuras frumenti pro duobus parilibus fogaciaram et II parilia gallinarum et

pernam I censal et XX denarios et VI oua ad Pascha et alios VI ad Pentecosten.

- (9) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 34, l. 12: uenres et sabbato dispensauit inter ouos et caseos et olei et lumen et sabrer et cebas VII solidos ... Et dispenderunt in pane et ouos et fromages et pexo ... et inter ouos et caseos et olei et piper et candelas VI solidos ... Et dispenderunt in pan XX solidos et inter ouos et caseos et olei et piper et candelas VI solidos dem.
- (10) **1161-1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): feria IIII, VI et sabbato dentur oua cum bonis caseis.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *ouum* està a bastament testimoniats des de ben antic. Ja en època romana, els ous eren part essencial dels entrants en els convits, com ho prova la cèlebre expressió d'Horaci *ab ouo usque ad mala* (HOR. *sat.* 1, 3, 6-7).

Com es pot veure en la documentació estudiada, els ous apareixen sovint com a part integrant d'un cens, juntament amb els formatges, i són entregats en molts casos per a la festivitat de Pasqua. Tan sols en un document s'especifica que els ous són de gallina (n. 3). Cal dir que els ous i el formatge, acompanyats de peix o d'alguna hortalissa, servien de menja per als dies de magre. Així, en el testimoni n. 9 es llegeix que el divendres i el dissabte –ambdós, dies de penitència– s'havia fet una despesa determinada en ous, formatge, peix i altres aliments de condiment (oli, cebes i pebre).

A l'Edat Mitjana, els ous constituïren un recurs alimentari fonamental a conseqüència de l'ampla difusió de la cria domèstica de diferents aus. Els més apreciats eren els de gallina, seguits dels de perdiu; en canvi, es consideraven de menys qualitat els ous d'oca i d'ànec i, encara menys, els d'estruç.²⁷⁷

En els testimonis aportats, s'hi troba una freqüent alteració del gènere neutre al masculí (n. 1, n. 5, n. 6 i n. 9) i ja s'hi llegeix també la forma catalana plural *ous* (n. 7).

²⁷⁷ Vid. CARNEVALE (2011) 686.

En el procés de romanització del present mot, es produí la caiguda de la *u* semiconsonant davant de la vocal *u* i, en conseqüència, s'originà l'obertura de la vocal *o*: *ouum* > **oum*. Sobre aquesta forma es basa el català i el romanès *ou* i l'occità *uou*, mentre que per a la resta de formes romàniques, que presenten *v* (*f*, en francès) tant al singular com al plural, sembla que es creà una forma **ouum* amb manteniment de la vocal *o* oberta.²⁷⁸

²⁷⁸ Vid. FEW s.u. *ouum*.

3.2.3 Làctics

caseus

VARIANTS I FORMES:

k-, ch-.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *cāseus*, *-ī* 'formatge'.

SIGNIFICAT:

'Formatge'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Esp. *queso*, pg. *queijo*, it. *cacio*, rom. *caș*.

TESTIMONIS:

- (1) **1055** Ordeig, *Dotalies* 197, p. 173: omnes namque parochiani dictae ecclesiae ... dabunt et prestabunt parroco ... decimas et primicias de omnibus fructibus, hoc est decimam mensuram et de primitia uigesimam et de nutrimentis animalium et de caseis et alias rebus.
- (2) **1000?** [**1041-1068, 1064?**] Bolòs, *St. Pere de la Portella* 3, p. 212: uindimus tibi ... omnem decimis de omni laboracione siue de lana uel de caseos siue de nutrimento que in iam dictis mansis facte sunt uel exire debent.
- (3) **1083** Baraut, *DipTavèrnoles* 92, p. 163: in tali uidelicet racione ut ... donem ad domum Sancte Saturnini ipsa tascha per unumquemque annum ad monachis Sancti Saturnini per unumquemque annum recepcionem unam, uidelicet semodium I de for[mento] ad mesuram Cerdanie et caseos IIII obtimos et centum ouas et truitas C.
- (4) **1105** Baraut, *DocUrgell* 1222 (Urgellia 9, p. 54): et de ipsas oues esternas que ibidem ueniunt donent kaseos V pro unoquemque annum.
- (5) **1123** Ordeig, *Dotalies* 331, p. 81: de lana et de caseis habeat ecclesia omnem decimam.
- (6) **1136** CEGirona, p. 284 (Marquès I 266, pp. 413-414): hoc est seruitium constitutum inter nos et uos, scilicet in Pascha uel in Quinquagesima tres ouos et caseum I talem qualis fiat in manso.
- (7) **1154** Alturo, *DipAlguaire* 7, p. 91: decimam carnis, caseorum et lane tocius uille de Monson habeant per medium.
- (8) **1155** CSCugat III 1002, p. 176: et in manso de Schludenches, decimam carnis et de caseis et de lana.

- (9) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 34, l. 12: et uenres et sabbato dispensauit inter ouos et caseos et olei et lumen et sabrer et cebas VII solidos.
- (10) **1153-1158** DipTortosa 35, p. 85: in ouibus sine fraude intelligimus lanam, denarios, caseos, de lino quoque et canabo quartam partem acciperemus.
- (11) **1161-1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): feria IIII, VI et sabbato dentur oua cum bonis caseis.
- (12) **1168** Baraut, *DipTavèrnoles* 167, p. 231: ego Dulcia urgellensis comitissa dono... totum decimum unius hominis nomine Guillem Ferruz in Menarges de ouibus, id est de agnis et lana et chaseis.
- (13) **1175** Baraut, *DocUrgell* 1694 (Urgellia 10, p. 219): omnem predictam decimam, scilicet panis, uini et carnis, lane, lini et caseorum et omnium rerum que ad eius decime spectant.
- (14) **1176** Baraut, *DocUrgell* 1711 (Urgellia 10, p. 232): caseos uero donemus, fideliter, ad festum sancti Ioannis Babtiste et sancti Michaelis.

et alia.

COMENTARI:

El llatí *caseus* ‘formatge’ –menys sovint en neutre, *caseum* (cf. CATO agr. 76, 2; 3; 4)– es testimonia ja des de Plaute.

En la documentació treballada, el terme *caseus* no apareix fins al segle XI, però és sobretot a partir del segle XII que es fa molt més abundant. En efecte, dels catorze testimonis aportats, només sis s'emmarquen estrictament en els límits cronològics d'aquest treball.

Segons mostren la major part dels testimonis (n. 1, n. 2, n. 5, n. 7, n. 8, n. 12 i n. 13), els formatges apareixen molt sovint com a part integrant de la *decima* o delme o d'altres impostos, juntament amb la carn i la llana, provinents ambdós de l'ovella. Això permet suposar que els formatges eren fets generalment a partir de la llet d'aquest animal, tal i com evidencien els testimonis n. 4 i n. 12, en què hom fa donació d'uns formatges d'ovella.

Carnevale afirma que, en època medieval, es troben formatges de molts tipus: frescos, vells, secs, etc.; i es podien fer amb llet d'ovella, de vaca o de cabra.²⁷⁹

²⁷⁹ CARNEVALE (2011) 239-243.

En el terreny morfològic, el mot es testimonia sempre sota la forma clàssica masculina, amb variació de la consonant inicial, que apareix representada també sota la grafia *k-* (n. 4) i *ch-* (n. 12).

El terme *caseus* (i el seu diminutiu *caseolus*) dominà en un principi tota la Romània. En territori gal·loromànic, emperò, aviat quedà desplaçat pel terme *formaticus*, mot que passà seguidament a territori català i, posteriorment, a d'altres territoris, com la península itàlica (uid. s.u. *formaticus*). De fet, en la nostra documentació apareixen indistintament tant *caseus* com *formaticus*. Tant és així, que en el testimoni n. 9, on apareixen esmentats uns *caseos*, són mencionats, una mica més endavant, uns *fromages*.

formaticus

VARIANTS I FORMES:

formatge; *pl.* fromaticos, formatges, fromages.

ETIMOLOGIA:

Mot propi del llatí medieval, provinent del llatí *forma*, *-ae* ‘motlle’.

SIGNIFICAT:

‘Formatge’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. *formatge*, occ. med. *fromatge*, fr. *fromage*, esp. *formaje*, it. *formaggio*.

TESTIMONIS:

- (1) **1042-1075** Baraut, *DocUrgell* 899 (Urgellia 7, p. 30): et habet episcopum in Sanauga per usaticum in mansiones legna et kols et almols et fromaticos et ouis.
- (2) **1100** Baraut, *DocUrgell* 1181 (Urgellia 8, p. 107): et mea parte de ipso blat quod habeo in Aristot et in Soueg et cuncto uino qui remanet, cum II obtimas pernas et formaticos VIII, quem habet Bernardo Cardona, comedant atque bibant ipsos clericos.
- (3) **1151** Bisson, *Fiscal accounts* II 1 L, p. 19, l. 15: item exeunt de isto honore per cens[um] VII formatges et XII oua.
- (4) **1151** Bisson, *Fiscal accounts* II 1 M, p. 20, l. 17: habet in isto honore puncturatges de formatge et XVI paria de ouis et XVIII pondera de palea. Et habet comes in honore de Pins VI modios cibarie et XXXII oua et punchiratges de formatges ... et puncturatges, qui bene ualet XX solidos, et C formatges.
- (5) **1151** Bisson, *Fiscal accounts* II 1 O, p. 24, l. 9: et donant omnes ipsi homines qui in isto honore faciunt formatges unusquisque homo X formatges ... et accipit comes in isto honore puncturatges de formatge per ipsas calms; et exceptus hoc habet ibi chestes de ous et de formatge.
- (6) **1156-1157** Bisson, *Fiscal accounts* II 4, p. 35, l. 15: et dispensauit X denarios in cebas et XI denarios in ouo et XXVII fromages et II denarios in piper.

COMENTARI:

El mot *formaticus* (o *formaticum*) s'originà molt probablement com a adjectiu de *caseus* (o *caseum*), creat sobre el substantiu llatí *forma* 'motlle',²⁸⁰ amb l'addició del sufix *-ticus/-ticum*, emprat ja en el llatí antic principalment per a la formació d'adjectius denominatius.²⁸¹ L'expressió **caseus formaticus* respondria a la denominació del producte a partir de la seva elaboració, ja que la massa s'afaïçona dins d'un motlle o formatgera. Aviat, el sintagma s'hauria simplificat, mitjançant un procés de braquilogia, en *formaticus*, fet que donà lloc a la substantivació de l'adjectiu.

Els primers testimonis del substantiu *formaticus* apareixen en documents pertanyents a territori gàl·lic datats d'entre els segles VIII i IX: *portionem de formatico et cibaria accipiant* (c. 715-766);²⁸² *uinum coctum, garum, sinape, formaticum, butirum, bracios, ceruisas* (s. VIII-IX, *Capitulare de uillis*, cap. 34); *tam de leguminibus quamque et de piscato, seu formatico* (ibid., cap. 44). Per aquest fet es considera que el terme s'originà segurament en el llatí de la Gàl·lia –primer com a adjectiu qualificatiu de *caseus* i, un cop substantivat, com a sinònim de *caseus*–, i d'aquí s'hauria estès com a manlleu a altres territoris de la Romània, on el mot hauria substituït totalment l'antic *caseus*.²⁸³ Oposant-se a aquesta hipòtesi, Coromines afirma que l'ús més antic d'aquest mot es troba en el domini català i que el terme pertanyia ja al vocabulari mossàrab dels sarraïns.²⁸⁴

Dins del corpus treballat, el mot *formaticus*, com *caseus*, apareix molt escassament en els documents d'entre els segles IX-XI, mentre que augmenta la seva aparició a partir del segle XII. Com *caseus*, el *formaticus* s'esmenta generalment formant part d'un tribut o servei pagat en espècie. Tot i que el terme *formaticus* anirà substituïnt poc a poc el mot *caseus*, en la documentació del nostre corpus encara es percep un major domini del mot clàssic *caseus*, que hi té una major presència.

²⁸⁰ Cf. COLVM. 7, 8, 7 *caseus uel manu figuratur, uel buxeis formis exprimitur*. També en català ha perviscut el mot *forma* amb el sentit de 'motlle' (uid. DCVB s.u. *forma*) i, en castellà, evolucionà a *horma* (uid. DCELC s.u. *forma*).

²⁸¹ Vid. STOTZ (1996-2004) VI § 70.1-3.

²⁸² Vid. DuCange s.u. *formaticum*.

²⁸³ Vid. FEW s.u. *formaticum*; MLLM s.u. *formaticus*; i STOTZ (1996-2004) III § 10.5.

²⁸⁴ Vid. DECat s.u. *forma*.

Pel que fa a la seva morfologia, el mot presenta metàtesi en la grafia *formaticos* (n. 1) i, romanitzada, *fromages* (n. 6), tret fonètic que dominarà en els continuadors romànics de territori gàl·lic (cf. occ. med. *fromatge* i fr. *fromage*). D'altra banda, el mot es testimonia també sota la forma ja catalana *formatge*, i plural *formatges*. La primera ocurrència d'aquesta forma es troba en diversos documents de l'any 1151 (n. 3, n. 4 i n. 5), recollits ja pel GMLC,²⁸⁵ que avancen considerablement la primera datació, de l'any 1271, que Coromines fa d'aquest mot.²⁸⁶

Quant a les formes romàniques, el mot *formaticus* perviu, a banda del català, en el grup gal·loromànic i italomànic. Si bé en territori iberoromànic dominà el llatí *caseus* (cf. esp. *queso* i pg. *queijo*), en textos espanyols antics d'època medieval i posteriors es testimonia també el mot *formaje*, que l'hauria rebut del català *formatge*.²⁸⁷

²⁸⁵ GMLC s.u. *formaticus*.

²⁸⁶ DECat s.u. *formatge*.

²⁸⁷ Vid. DCELC s.u. *forma*.

4 Espècies i condiments

Segons fa notar Garcia en el seu article a propòsit de la condimentació a la Catalunya medieval, “el concepte d’espècia que hom tenia durant l’Edat Mitjana era molt més ampli que el que hom admet, en general, avui dia. Per començar, aleshores eren considerats espècies gairebé tots els productes d’importació, és a dir, des del cotó, per exemple, passant per les pedres precioses, fins als productes que s’usaven a la cuina, o sia, l’espècia culinària que ens ha pervingut”.¹ Tot i aquest ampli sentit que el terme *espècia* presentava en època medieval, en aquest grup es fa referència tan sols a les substàncies aromàtiques emprades en l’àmbit alimentari, a les quals s’hi han afegit altres tipus de condiments que no són considerats pròpiament espècies.

El tràfic comercial d’espècies tingué, en època medieval, una importància cabdal, especialment a partir del segle XII, quan es difongueren multitud de productes provinents majoritàriament d’Orient. Per a la societat medieval, les espècies eren un article de luxe, molt apreciat per les classes senyorials, que, en no poder-ne obtenir dels seus dominis, les havien d’adquirir als mercats, sobretot urbans, en creixent difusió des de finals del segle XI.² Per contra, el seu alt cost no les feia accessibles a les classes més desfavorides de la societat.

Les espècies s’empraven especialment per a condimentar la carn, com a ingredient en l’elaboració de salses, i també com a condiment per als guisats. No només s’utilitzaven espècies provinents d’Orient, sinó també les anomenades “espècies locals”, és a dir, plantes aromàtiques que es podien cultivar també als horts, com farigola, marduix, etc.³ Gràcies a la seva capacitat de conservació,

¹ GARCIA (1988) 62.

² Vid. RIERA (1993) 12.

³ Vid. MONTANARI (1979) 409.

les espècies i els condiments en general representaven un “fons d’armari” i es tenien, per tant, emmagatzemats al rebost de la llar, on s’hi podia trobar també mel, oli, alls, figues, etc.⁴ Els condiments, a banda d’acompanyar els guisats o d’emprar-se per a les salses, es feien servir també per a aromatitzar l’aigua (amb mel, herbes, fruita o vinagre) i sobretot per a preparar el vi especiat, com l’anomenat *pigmentum*, elaborat amb diferents espècies i mel.⁵

Dins del corpus documental estudiat, són esmentades reiteradament, en els recomptes de despeses de Sant Pere de Vilamajor, les anomenades *menutias cuzine* (o simplement, *menucias*), és a dir, “menudeses de cuina”, que han de fer referència, sens dubte, a les espècies i condiments d’ús culinari: *dispensavit inter olei et cebas et piper et alias minutias cuzine II solidos ... dispenserunt inter panem et uini et olei et pexo et lumen et alias menucia cuzine XI solidos ... olei et lumen et piper et alias menucias cuzine LXXI solidos ... et pexo et cera et piper et alios menucias cuzine CVIII so[lidos] ... dispenserunt inter pane et pexo et alias menucias II solidos* (1156-1157 Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 34 i ss.). També aquest document inclou un capítol de *lumen et sabrer*, tal i com es llegeix a continuació: *dispensavit II porch et III parilios de gallinas et in lumen et sabrer IIII [denarios] ... et I auca et in lumen et sabrer III denarios ... mig porch et II parilios de gallinas et in lumen et sabrer II ... et caseos et olei et lumen et sabrer et cebas VII solidos* (ibid.). En testimonis catalans medievals el *sabrer* apareix com a designació d’una mena de salsa o brou que s’emprava com a condiment o acompanyant (uid. s.u. *sabrer*). D’altra banda, el capítol de *lumen et sabrer* i les *menutias cuzine* es poden posar en relació amb el capítol *reboast* de comptes posteriors, que incloïa pebre, canyella, safrà i altres espècies, fruita, diners entregats a l’ofertori de missa i també la despesa en cera per a la il·luminació. El *reboast* es troba testimoniats per primera vegada l’any 1265 i es mantindrà almenys durant dos segles en aquest tipus de documents.⁶ Amb tot, doncs, l’anomenat *lumen et sabrer* i les *menutias cuzine* semblen formar el concepte que posteriorment presentaria el capítol de *reboast*.⁷

⁴ Vid. VINYOLES (1994) 23-24.

⁵ Vid. MONTANARI 1988 pp. 88-89

⁶ Vid. CONDE (1988) 32.

⁷ Vid. PUIG-QUETGLAS (2013) 71-72.

De termes que designin espècies o condiments se'n registren molt pocs en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval. D'espècies, en realitat, tan sols se n'esmenta una, el pebre, denominat amb el terme ja clàssic *piper*. Pel que fa als condiments, s'hi testimonia la mel, l'oli i la sal, sota els termes també clàssics *mel*, *oleum* i *sal* respectivament; hi apareixen esmentats igualment alls, cebes i llard animal (inclosos en l'apartat de “vegetals” i “animals” respectivament), també emprats com a condiment culinari.

El pebre és sens dubte l'espècia més comuna en època medieval; el seu comerç tingué una extraordinària importància pels seus alts preus i pel seu consum en les classes elevades de la societat. En els comptes de la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor, el pebre ja es revela com el condiment més consumit entre els hostes que s'hi allotjaren, i, en menor grau, la mel, l'oli i la sal. La mesura d'una lliura de pebre és esmentada sovint com a part integrant d'un cens en espècie; en alguns casos, aquests cens eren entregats per Pasqua (uid. s.u. *piper*). En un document de mitjan segle XII, els clergues de la Seu d'Urgell estableixen que els prepòsits entregaran als canonges menjar condimentat amb oli i pebre en els àpats d'Advent i Quaresma: *in Aduentu quidem et Quadragesima cibi cum bono oleo et pipere* (1161-1162 Baraut, *DocUrgell* 1558, Urgellia 10, p. 79).

La mel era un recurs indispensable, que es recollia al bosc, on era fabricada per les abelles salvatges en les cavitats dels arbres, si bé també es practicava l'apicultura domèstica en les explotacions senyorials i en algunes explotacions pageses. La mel fou un condiment cabdal, tenint en compte que, fins al segle XII-XIII, fou l'únic edulcorant disponible, abans de la introducció del sucre, que arribà a terres catalanes des d'al-Àndalus.⁸ En els testimonis recollits, la mel apareix com a component de censos en espècie, molts d'ells entregats en festivitats assenyalades, com per exemple Nadal. La mel no només s'utilitzava per a condimentar el menjar, sinó també la beguda, tant l'aigua com el vi, i, fora de l'àmbit alimentari, s'emprava en la fabricació de fàrmacs i en la terapèutica en general.⁹ De les abelles, s'aprofitava també la cera, producte fonamental per a la societat medieval, ja que s'utilitzava per a la il·luminació.

⁸ Riera afirma que les capes altes de la societat, ja abans del 1200, van integrar el sucre en les seves dietes quotidianes; RIERA (2001) 801.

⁹ Vid. MONTANARI (1979) 303.

L'oli d'oliva era un condiment igualment molt preuat, i fou una mercaderia força costosa durant tota l'Edat Mitjana. Era reservat especialment a les classes altes, laiques o eclesiàstiques, on s'usava per a la preparació de menjars, com el peix, especialment en èpoques de magre. Monjos i eclesiàstics en general, ben fornits gràcies a la producció de les seves explotacions, no estaven mancats d'oli; en canvi, els més desfavorits havien d'optar generalment pels greixos animals, menys cars i més accessibles. Ara bé, la destinació principal de l'oli no era alimentària, sinó que constituïa, juntament amb la cera, un component bàsic per a la il·luminació, especialment en els espais eclesiàstics, tal i com es pot llegir en els testimonis aportats en l'article corresponent a aquesta veu. A més a més, a banda de l'ús culinari i d'enllumenat, l'oli s'utilitzà també en medicina, en cosmètica, en la litúrgia i, fins i tot, en la indústria del cuir i el tèxtil.¹⁰

Finalment, la sal gaudia d'una importància no pas menor respecte als productes fins ara esmentats. La salaó, com ja s'ha vist anteriorment, representava el principal sistema de conservació del menjar, molt especialment de la carn i el peix, però també de formatges, hortalisses, llegums, etc. Encara en l'àmbit alimentari, servia per a potenciar el sabor de molts aliments, com el pa. D'altra banda, la sal era igualment útil en la farmacologia, en l'adobament de pells i en les pràctiques litúrgiques.¹¹ En els documents estudiats, hi és esmentada la sal de Cardona, que ja constituïa aleshores un centre de producció salina.

En documents que van més enllà de la data límit establerta en aquest treball, s'hi testimonien algunes veus més referents a les espècies i condiments. Així, es troba, en diversos comptes de despeses, el terme *acetum* 'vinagre', que, malgrat no aparèixer en documents anteriors, constituïa també un producte important en època medieval. En aquests mateixos documents, hi apareix també la ruca, sota el terme llatí *eruca* (amb diferents variants), herba que era emprada també com a condiment alimentari, tal i com s'observa en els textos, on s'inclou al costat d'altres condiments: *in orucca et azeto III denarios. In oleo VI solidos. In mel II solidos* ([1181] Bisson, *Fiscal Accounts* II 39, p. 102, l. 9); *inter ligna et caulos et acetum et orugam et cepe IIII solidos ... Inter piper et acetum et cepas V denarios* ([1184] Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 120, l. 11); *in cera*

¹⁰ Vid. GUAL (1976) 371.

¹¹ Vid. MONTANARI (1979) 411-412.

IIII denarios; eruga et acetum II denarios ([1175-1185] Bisson, *Fiscal Accounts* II 56, p. 129, l. 8). Finalment, apareix una espècia més, el comí, denominat amb el terme llatí *cuminum* i molt empleat aleshores tant en cuina com en medicina i cosmètica: *III denarios in pipere et cepis et cominum* ([1184] Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 122, l. 77). Aquests tres termes, tanmateix, no s'han inclòs en el corpus de veus d'aquest treball per sobrepassar el límit cronològic establert.

mel

VARIANTS I FORMES:

mel.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *mel*, *mellis* 'mel'.

SIGNIFICAT:

'Mel'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ., pg. *mel*, fr., esp. *miel*, it. med. *mel(l)e*, it. *miele*, rom. *miere*.

TESTIMONIS:

- (1) **1067** Ordeig, *Dotalies* 223, p. 217: et per istam terciam partem decime quod donat prefatus episcopus et canonicis donet presbiter qui cantauerit ipsa ecclesia annuatim ad canonica Sancti Petri sede Vici per censu pro ueneras II mel, unam ad festiuitate sancti Petri et alia ad Natale Domini.
- (2) **1104** CSCugat II 786, p. 444: totum uobis concedimus, ea scilicet racione, ut per unumquemque annum donetis nobis et successoribus nostris migeriam unam frumenti et quartarium mellis ad festiuitatem s. Cucuphatis per censum.
- (3) **1120** DipADSolsona 167, p. 228: damus per unumquemque annum, in die Natalis Domini ... panes quinquaginta et porcos III et quarteras III de uacca et quartam unam uini et migeram unam mellis et libram piperis.
- (4) **1109-1137** Rocafiguera, *Aiguafreda* 21, p. 64: do[na]tis ad nos et ad posterita nostra per unumquimque anno puner[as] II triticum et quartan I et medium de mel.
- (5) **1151** Constans, *DipBanyoles* 147, p. 148: et habet Comes ad Merlan I migeram de melle de censo et media quartera frumenti et VI denarios et II enaps frumenti.
- (6) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 41, l. 27: dispensauit in cebas II solidos et III denarios et cirons XX denarios et I quarta de olei II solidos et <mel> ... Et alio die gouis dispenserunt in cebas II solidos c<iro>ns XVIII denarios, mel VI denarios, olei XVIII denarios.
- (7) **1171** Baraut, *DocUrgell* 1660 (Urgellia 10, p. 184): mansiones uero damus et facite I iusticiam mellis in kalendis iulli p[re]posito pro censu.

- (8) [1181] Bisson, *Fiscal Accounts* II 39, p. 102, l. 10: in oleo VI solidos. In mel II solidos. In cibas IIII denarios. In castanies II solidos.
- (9) [1175-1185] Bisson, *Fiscal Accounts* II 56, p. 129, l. 3: et expensauerunt in ligna III denarios; in mel IIII liures IIII denarios; in choch<in>es, scilicet in espinax et cepe XIII denarios.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *mel* ‘mel’ es testimonia en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval no abans de mitjan segle XI. Com revela l’escàs nombre de documents recollits, la mel era un condiment restringit a ocasions especials; així, es troba formant part de censos que s’havien d’entregar anualment en alguna festivitat determinada (n. 1, n. 2 i n. 3), i també apareix en diverses llistes de despeses fetes pels membres de la cort (n. 4, n. 5 i n. 6). Segons apunta Gual, la mel, a banda del seu ús alimentari, s’emprava també en farmacopea.¹²

En altres documents del corpus treballat, es fa donació directament dels ruscus de les abelles, anomenats *bugus/bugos* (> cat. *buc*): *et bugus VIII de apes, et parilio I de bouos* (983 DipManresa 162, p. 163); *concesit ad Sancti Petri de Biges bugos IIII de apes. Et concesit ad filia sua Bonadona bugao V de apes et alios qui remanent ad filios suos* (1039 DipCardona 32, p. 102). Aquests testimonis donen prova de l’existència de l’apicultura domèstica.

En el terreny morfològic, els testimonis n. 1 i n. 4, on el mot apareix mancat de flexió sota la forma *mel*, porten a suposar que es tracta de la forma ja romanitzada. Això mateix ocorre en els testimonis n. 6, n. 8 i n. 9 que, tot i sobrepassar la data límit d’aquest treball, menen a corroborar aquesta suposició.

El llatí *mel* és un terme panromànic. El gènere neutre original passà a masculí en una part del territori romànic (així fr. *miel*, pg. *mel* i it. *miele*), mentre que, en una altra part, passà a femení (així cat. *mel*, esp. *miel* i rom. *miere*).¹³

¹² GUAL (1976) 359.

¹³ Vid. FEW s.u. *mel*.

oleum

VARIANTS I FORMES:

oli-, olli-, oli.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *oleum*, *-ī* ‘oli (d’oliva)’.

SIGNIFICAT:

‘Oli’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. *oli*, fr. *huile*, esp. *óleo*, *olio*, pg. *óleo*, it. *olio*, rom. *ulei*.

TESTIMONIS:

- (1) **991** DipGirona 531, p. 472: et seruicium faciat ad domum Sancte Marie cenobii imina I de olio per singulos annos.
- (2) **1045** Baraut, *DocUrgell* 588 (Urgellia 5, p. 117): ipsi canonici pisces in quadragesima et oleum aut mittant in illorum usu in quo melius uiderint.
- (3) **1051** Baraut, *ActUrgell* 60 (Urgellia 1, p. 138): ad cena Domini ad suo presbitero in sua mansione I emina frument mensuram Sanauia et III migeras de uino puro et I libra de olei et I argenzada de piscium.
- (4) **1052** CDipSGirona 263, p. 273: interim uero donet annuatim per censum et tenedonem migeriam I legitimam olei ad capite iunii.
- (5) **1054** DACCBBarcelona 850, p. 1371: dare faciant per unumquemque annum eminas III de frumenti et sextarios VI de uino sano et migera una de oleo aut XV libres de cera ad Sancta Eulalia de Barchinona.
- (6) **1069** DACCBBarcelona 1190, p. 1862: ut detis per unumquemque annum nobis et nostre Canonice eminam unam olei [in initio Quadragesime] causa census siue tributi.
- (7) **1084** CSCugat II 718, p. 381: et donent filii mei quarta I de olei per unumquemque annum.
- (8) **1085** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1508, p. 792: et insuper quartera I segeilo et insuper dimisit ad Sancti Ipolitii pugneria I olei.
- (9) **1088** DACCBBarcelona 1497, p. 2332: et donent per unumquemque annum ad Sancta Maria I migera de oli.
- (10) **1089** DACCBBarcelona 1498, p. 2334: et dimisit ad Sancte Vincencii de Vila Alba sestario uno ordio ad nouo et migera I olei.

- (11) **1093** DACCBBarcelona 1570, p. 2438: et dimisit ad Sancti Andree apostoli annuatim, omni tempore, de suas oliuarias quartera I olei, ipso anno in quo leuent.
- (12) **1110** CSCCugat III 809, p. 12: et de oliuariis exeat quarter medium olei que exire solet.
- (13) **1119** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Pere i Sta. Maria d'Ègara* 113, p. 360: concedo ad Sancta Maria Egera mediam quarteram olei per unumquemque annum si fuerint oliue.
- (14) **1128** DipADSolsona 209, p. 273: per unum quoque annum faciatis esse sum uos Martel in posterita uestra, ad domum Sancti Stefani medaillal I de ollii ad mensuram Celsone.
- (15) **1134** CSCCugat III 927, p. 112: et donet s. Petro quartum et braciaticum quarta I de oleo per ipsam oliuariam annuatim.
- (16) **1149** CPoblación I 76, p. 127: XXX chintars de racemus et III chintars de oleo.
- (17) **1151** Papell, *DipSantesCreus* 48, p. 124: et colligunt racemos chintars XXX et ficus chintars XXV et oleum cantars X.
- (18) **1156** DipTortosa 61, p. 112: quadragesimam tres poths boni olei ad comedendum iuxta mensuram Oscensem.
- (19) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 34, l. 12: uenres et sabbato dispensauit inter ouos et caseos et olei et lumen et sabrer et cebas VII solidos ... Vigilia sancte Mariae mediante augusti uenit regina. Et dispensauit inter olei et cebas et piper et alias menutias cuzine II solidos et I denarium.
- (20) **1161-1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): in Adventu quidem et Quadragesima cibi cum bono oleo et pipere.
- (21) **1174** Chesé, *DipÀger* 471, p. 808: sexta uero feria et ieiuniis quatuor temporum et in omnibus uigiliis duo cibi quadragesimales cum olei sufficientia dentur.

et alia.

COMENTARI:

El llatí *oleum* ‘oli (d’oliva)’, testimonia des de Plaute, prové del grec ἔλαιον, -ου ‘id.’.

El present mot ofereix nombrosos testimonis en la documentació treballada. Extret de les olives (cf. n. 11, n. 13 i n. 15), l’oli era emprat a la cuina, tal i com

evidencien els testimonis n. 3, n. 18, n. 20, n. 19 i n. 21. L'ús de l'oli en l'àmbit culinari era menor enfront dels greixos animals, més abundants i econòmics.

D'altra banda, fora de l'àmbit culinari, l'oli servia també, i sobretot, com a combustible per a la il·luminació, com així revelen nombrosos documents del corpus estudiat. En aquest sentit, l'oli sovint s'esmenta al costat de la cera, materials tots dos que es cremaven degudament per a generar llum, el primer dins d'una llàntia i el segon, mitjançant un ble: *in initio quadragesime mediam eminam olei ad illuminandum altare predictae ecclesie aut XV libras cere* (1032 DACCB Barcelona 480, p. 890); *donetis per unumquemque annum domino Deo et Sancte Marie Sedis et Sancto Ermengaudo uel ad iamdicta canonica libras duas de cera aut argencios duos de oleo, ut ardeat in ipso dormitorio in quadraiesima* (1051 Baraut, *DocUrgell* 646, Urgellia 6, p. 32); *et donaret per quemque annum quarteram I de oleo in quadragesima ad lumen unius lampadis* (1064 CDipSGirona 299, pp. 306-307); *X argenzadas de oleo in omni anno per lumen in XL dum nos uixerimus* (1105 Puig i Ferreté, *Gerri* 92, p. 63).

Des del punt de vista morfològic, el mot apareix escrit generalment sota la forma *oli-*, amb tancament de la vocal posttònica. D'altra banda, ben aviat, en un document de 1088, es troba la forma ja catalana *oli*; aquest document, de fet, testimonia la primera aparició del mot català, que Coromines no documenta fins al segle XIII.¹⁴

El llatí *oleum* s'ha mantingut en tot el territori romànic, si bé l'espanyol i el portuguès han tendit a substituir-lo per *aceite* i *azeite* respectivament, mot d'origen àrab que ja apareix en documents espanyols de mitjan segle XIII.¹⁵

¹⁴ DECat s.u. *oliva*.

¹⁵ Vid. DECast s.u. *aceite*.

piper

VARIANTS I FORMES:

piperem, piperi.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *piper*, *-eris* ‘pebre’.

SIGNIFICAT:

‘Pebre’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. *pebre*, fr. *poivre*, it. med. *pevere*, it. *pepe*.

TESTIMONIS:

- (1) **1051** Baraut, *ActUrgell* 59 (Urgellia 1, p. 137): et persoluat ibi libram unam piperi.
- (2) **1057** Baraut, *ActUrgell* 64 (Urgellia 1, p. 142): et sic iubeo atque discerno ut, per singulos annos, omnis sacerdos qui ista ecclesia cum iam dicta parrochia tenuerint soluere faciant libra una de piper ad caput ieiunio in seruitio episcopi sancte Marie urgellitane sedis.
- (3) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 203): et ad tabula canonicis meo piper et fiat in potesta Arnallo Maioli et I anaper cum sex cifos.
- (4) **1076** Baraut, *DocUrgell* 902 (Urgellia 7, p. 33): in tali uidelicet pacto ut ego Raimundus teneam in uita mea et faciam inde censum cannonice per unumquemque annum libram unam piperi.
- (5) **1120** DipADSolsona 167, p. 228: et est ipsum receptum, scilicet panes quinquaginta et porcos III et quarteras III de uacca et quartam unam uini et migeram unam mellis et libram piperis.
- (6) **1145** DipPoblet 101, p. 100: et per censum predicti operatorii annuatim in Pascha tribuas mihi uel meis unam unciam piperis.
- (7) **1146** DipPoblet 104, p. 102: et per censum eiusdem predicti operatorii annuatim in festiuitate paschali tribuat barchinonensi comiti uel suis unciam unam piperis.
- (8) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 34, l. 28: uigilia sancte Mariae mediante augusti uenit regina. Et dispensauit inter olei et cebas et piper et alias menutias cuzine II solidos et I denarium ... et piper II denarios et alos et cebas II denarios et cera III denarios.

- (9) **1161-1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): in Aduentu quidem et Quadragesima cibi cum bono oleo et pipere, ita quod tercius cibus sit faba fracta uel siceres dentur.
- (10) **1166** Chesé, *DipÀger* 393, p. 718: annuatim, dum uixeritis, persoluatís eccliesie beati Petri libram unam piperis.
- (11) **[1181]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 39, p. 102, l. 10: in oleo VI solidos. In mel II solidos. In cibas IIII denarios. In castanies II solidos. In piper VIII denarios.
- (12) **[1183]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 45, p. 111, l. 20: in ligna et calles et carnem porci et montonos et ceram et gallinas et carnem salatam et panem et uinum et piperem et fruitam XXXIII solidos et X denarios.
- (13) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 122, l. 76: diuenres III solidos et IIII denarios in piscibus XX denarios uinum et III denarios in pipere et cepis et cominum V denarios fructus et I denarium panem.

COMENTARI:

El llatí *piper* i el paral·lel grec πέπερι es consideren manlleus provinents d'Orient, concretament de l'Índia, d'on fou importat aquest producte mitjançant intercanvis comercials (cf. el sànscrit *pippalī* 'gra de pebre'). En llatí, el terme *piper* no es testimonia abans de Varró.¹⁶

El corpus documental treballat ofereix un notable testimoniatge d'aquesta veu. En els testimonis recollits, el pebre s'esmenta gairebé sempre formant part d'un cens, en especial d'aquell entregat anualment a l'església. Molt sovint es tracta de la quantitat d'una lliura (*libra una*) de pebre. Altrament, apareix també en les relacions detallades de les despeses fetes per membres de la cort; en aquest cas, apareix *piper* al costat d'altres condiments com l'oli, la mel, el comí i, fins i tot, les cebes i les castanyes (n. 8, n. 11 i n. 13).

És interessant parar atenció al document n. 9, on els clergues de la Seu d'Urgell acorden, entre altres disposicions, els aliments que han de ser procurats als canonges els dies ordinaris i alguns dies festius: a l'Advent i a la Quaresma es servirà l'àpat amb oli "bo" (*cum bono oleo*) i pebre. Aquest testimoni, i també els esmentats anteriorment, evidencien que el pebre era un condiment excepcional, emprat per a festivitats o ocasions especials. En efecte, el pebre

¹⁶ Vid. ThLL s.u. *piper*.

fou una de les espècies més preuades en època medieval. El seu comerç tingué gran importància pel seus preus elevats i el seu consum en les classes socials més altes. Així, en els comptes de la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor, el pebre ja es revela com el condiment més consumit entre els hostes que s'hi allotjaren. En el seu ús culinari, s'emprava fonamentalment com a condiment, sobretot de la carn i el peix.¹⁷

Pel que fa a la morfologia del mot, si bé els diversos testimonis recollits conserven la forma clàssica *piper*, cal destacar les formes *piperem* (n. 12), que presenta una alteració de gènere respecte al mot original, i la forma de genitiu *piperi* (n. 1 i n. 4), amb alteració de flexió. Quant a la forma catalana *pebre*, aquesta no es testimonia fins a mitjan segle XIII, segons aporta Coromines.¹⁸

El llatí *piper* tingué continuïtat en les llengües romàniques occidentals com a nom de l'espècia, tot i que el castellà i el portuguès el substituïren per *pimienta* i *pimenta* (< ll. *pigmentum* 'matèria colorant') respectivament. El mot castellà ja el documenta Nortes en un document aragonès de finals del segle XI: *II potos de oleo et III libras de cera et VI libras de pimenta*.¹⁹ El mot *pebre* que roman en castellà és manlleu del català per a designar una salsa molt pebrada.²⁰ D'altra banda, existeix en romanès el mot *piper*, provinent, però, del grec modern πιπέρι.

¹⁷ Vid. GUAL (1976) 386.

¹⁸ DECat s.u. *pebre*.

¹⁹ NORTES (1979) 234.

²⁰ Vid. DECat s.u. *pebre*.

sal

VARIANTS I FORMES:

sal.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *sāl*, *sālis* 'sal'.

SIGNIFICAT:

'Sal'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ., esp., pg. *sal*, fr. *sel*, it. *sale*, rom. *sare*.

TESTIMONIS:

- (1) **988** Bolòs, *Serrateix* 28, p. 104: per unamquemque ebdomadam duas somatas de sale et sit acceptum hunc salem de feria V usque ad uesperum sabbati.
- (2) **1038** Ordeig, *Dotalies* 161, p. 85: et sancti Laurentii dedere onera duorum asinum de sale omnibus annis per unamquamquamque hebdomadam omni tempore.
- (3) **1040** Baraut, *ActUrgell* 52 (Urgellia 1, p. 130): condono domino Deo et sancto Vincentio Cardonensi et laudo decimam partem salis et per unamquemque ebdomadam VI sextarios salis per somadas et XVIII denarios per ligna.
- (4) **1108** DipCardona 132, p. 213: donamus prephato hospitali in Sale Cardonensi omni septimana qua [uendatur] sal, denarios XVIII uel sale ad precium de ipsos numos.
- (5) **ca. 1112?** Puig i Ferreté, *Gerri* II 106, p. 74: item domo predicte Sancte Mariae de Gerrensis cenobii, de illa tercia part qua mihi euenerit de pane et uino et sal.
- (6) **1125-1126** Baraut, *DocUrgell* 1374 (Urgellia 9, p. 194): per unumquemque annum XII somadas de sal, quatuor in mense madii et quatuor in mense augusti et quatuor in mense decembris.
- (7) **1142** Alturo, *Sta. Anna* 237, p. 265: dimito G. nepoti me ... canades et escudelas et bancos et tabula et cubellos de farina et de sal et cultros II.
- (8) **1145** Puig i Ferreté, *Gerri* II 132, p. 93: donetis nobis omnibusque successoribus nostris per unumquemque annum LX modios inter blad et sal, XXX de blad et XXX de sal.

- (9) **1151** DipPoblet 139, p. 126: somadam unam salis in unamquamque ebdomadam anni, quando ipsum sal cucurrerit in arenum Cardone.
- (10) **1156** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 35, l. 21: feria II ad Sancti Celedoni III porcos et VI parilios gallinas et in carne salata VIII denarios et piper I denarium et III medalas sal et cebas III denarios.
- (11) **1164** DipPoblet 268, p. 212: et totas setmanas in Cardona II somadas de sal quando currit.
- (12) **[1181]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 39, p. 102, l. 8: die sabbati. In espinax XVI denarios. In porris III solidos. In sale II denarios ... Die dominica. In espinax XVI denarios. In porris VII denarios. In sale II denarios.

COMENTARI:

El terme llatí *sal*, testimoniats des d'època arcaica, presenta gènere masculí i gènere neutre, si bé el primer sembla més antic que el segon i és únic en el plural (*sales*). D'altra banda, en autors arcaics i postclàssic, com Enni, Cató i Varró, es testimonia el doblat *sale*, forma creada sobre *salis*, seguint el model *mare, maris*.²¹ També les llengües romàniques han adoptat diversos gèneres, segons les diferents zones.

Els documents del corpus treballat ofereixen un testimoniatge notable del terme *sal*. En diferents casos, la sal s'esmenta al costat d'altres productes de consum alimentari, com pa, vi, farina, cereals, pebre, cebes, etc. (n. 5, n. 7, n. 8, n. 10 i n. 12). Aquest context permet establir que la sal tenia un ús culinari, no només de condimentació, sinó també de conservació dels aliments.

Des del punt de vista morfològic, cal destacar la forma ja romànica *sal*, mancada de flexió, que apareix ben aviat. De fet els testimonis n. 5, n. 6 i n. 7, que daten de la primera meitat del segle XII, permeten establir la primera datació del mot català *sal*, a diferència del que indica Coromines, que situa la primera documentació del mot al segle XIII i no ofereix cap testimoni anterior a l'any 1249.²²

El llatí *sal* és un mot panromànic. Com ja s'ha dit, aquest terme adoptà diferents gèneres en els diversos territoris de la Romània. El masculí es troba en l'italià *sale*, el francès *sel* i el portuguès *sal*, mentre que és femení en el català, occità i espanyol *sal* i el romanès *sare*.

²¹ Vid. DELL s.u. *sal*.

²² DECat s.u. *sal*.

5 Guisats

En aquest apartat s'inclouen les veus que designen algun tipus de guisat, entenent, amb aquest mot, tot aquell menjar que és cuinat, és a dir, que ha rebut la intervenció d'alguna o diferents tècniques culinàries per a la seva elaboració.

En un corpus constituït essencialment per documents notariais altmedievals, la probabilitat que hi apareguin esmentats guisats o plats típics d'aquella època és, comprensiblement, escassa. Aquesta documentació, doncs, no permet –almenys d'una manera directa– adquirir un coneixement de la gastronomia altmedieval, és a dir, de tot el que té a veure amb l'elaboració i la composició dels plats i les begudes d'aleshores. Per contra, més endavant, amb la consolidació del feudalisme en plena Baixa Edat Mitjana, un moment en què els plats prenen una gran sofisticació, es publicaran els primers receptaris medievals, com el *Llibre del Sent Soví* o el *Llibre del Coch*, la majoria del segle XIV en endavant, que donen coneixement de molt diversos guisats típics d'aquell moment. En realitat, des del *De re coquinaria* d'Apici fins als últims segles de l'Edat Mitjana, s'observa un gran buit documental que no permet caracteritzar la gastronomia de l'Europa occidental. Aquesta mancança de fonts impedeix comprovar fins a quin punt la cuina altmedieval era semblant a la dels segles XIV-XV, o fins a quin punt se'n distanciava.¹

Un dels trets més característics de la cuina medieval sembla ser el gust per les sopes, farinetes i minestres, molt difoses especialment entre les classes rurals, que aprofitaven els cereals de qualitat menor per a la seva elaboració; en aquest sentit, Vilaginés apunta que la pagesia menjava una barreja bullida feta de cereals, verdures, llegums i, només ocasionalment, trossos de carn o llard,

¹ Vid. MONTANARI (1979) 404.

semblant a la polenta o a l'escudella.² Paral·lelament, s'ha parlat també del gust per la mescla de sabors; així, les tècniques de cocció i preparació del menjar no estaven destinades a distingir els sabors, sinó a mesclar-los i amalgamar-los.³ Per a tal fi, era imprescindible l'ampli ventall d'espècies, salses i condiments.

En relació a aquests aspectes, els documents de la Catalunya altmedieval presenten dos termes que fan referència a algun tipus de guisat o salsa: el llatí *pulmentum* i el romànic *sabrer*.

Pel que fa al mot *pulmentum*, sembla ser que en època medieval designava qualsevol tipus de guisat. A jutjar per les paraules de Pou, que el qualifica de "vianda espessa",⁴ tal volta s'ha de pensar que s'aplicava especialment com a denominació de les minestres o plats semblants, fets sobretot de verdures i/o llegums (cf. *pulmenta in olere aut legumine*, en un testimoni aportat per Du Cange⁵). En els testimonis recollits d'aquesta veu, el *pulmentum* sempre va acompanyat de pa i vi, que, conjuntament, deuriem constituir els aliments d'un àpat.

D'altra banda, el terme *sabrer* –relacionat amb el mot *sabor*– no presenta tampoc un significat clar en la nostra documentació. Ja ha estat dit que, en els comptes de la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor, apareix reiteradament el capítol de *lumen et sabrer*, sense més especificacions, i que aquest podria estar relacionat amb el capítol de *rebot* de comptes posteriors, que incloïa principalment espècies, fruita i la cera per a la il·luminació (uid. l'apartat "Espècies i condiments"). En aquest cas, el *sabrer* potser s'hauria de prendre amb el sentit de 'condiment'. Ara bé, testimonis catalans d'època medieval presenten el terme *sabrer* com a denominació d'un tipus de brou o salsa, elaborats de manera distinta, ja que apareix *sabrer* de gallines, *sabrer* de pollastres o *sabrer* de lleties (uid. s.u. *sabrer*). Tenint en compte aquestes descripcions, cal pensar que segurament s'usava per a l'elaboració de salses i acompanyaments.

Dins dels límits temporals en què s'emmarca aquest treball, només es testimonien aquests dos termes, en relació als guisats. D'altra banda, però, en un document d'inicis del segle XIII, hi apareix el terme *sopa* –no inclosa, evident-

² VILAGINÉS (2000) 101.

³ Vid. MONTANARI (1979) 405-406.

⁴ OPou 130.

⁵ DuCange s.u. *pulmentum*.

ment, en el corpus de veus d'aquest treball per la raó cronològica-. Es tracta d'un document del cartulari de la Vall d'Andorra on l'abat Ramon agrega perpètuament totes les rendes, fruits i beneficis del mas de Tolse a la rebosteria del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles, amb l'obligació que el reboster contribueixi a la manutenció de la comunitat en la mesura establerta: *per totum annum in perpetuum in unaquaque ebdomada II et IIII feria det cuique fratrum IIII oua, in quadragesima uero et in aduentu Domini det cuique fratrum conuenientem scutellam ossarum et de sopes de pulcro pane et triticeo* (1215 Baraut, *CartAndorra* II 26, pp. 59-60). Aquest testimoni, a més, representa la primera aparició de la veu catalana *sopa*, no documentada per Coromines abans del segle XIV.⁶

⁶ DECat s.u. *sopa*.

pulmentum

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *pulmentum*, -ī 'guisat, salsa'.

SIGNIFICAT:

'Guisat, companatge'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *pulment*, occ. med. *polmen*, fr. med. *poument*.

TESTIMONIS:

- (1) **1096** CSCugat II 762, p. 421: donemus tibi in uita tua per singulos dies libram unam panis frumenti, et iusticiam I uini, et unam scutulatam de pulmento.
- (2) **1107** CSCugat II 791, pp. 447-448: propter hoc, ut dum uiuus fuero habeam de ipsam helemosinam s. Cucuphati, unam libram panem tritici et unam scutulam pulmentum, et iusticiam uinum, et alia beneficia que mihi faciant.
- (3) **1107** CSCugat II 793, p. 449: ut habeam in uita mea de ipsa iam dicta helemosinam libram I panis inter triticum et ordeum et quartanum I de uino et scutulam I pulmento.
- (4) **1109** CSCugat III 804, p. 6: ut ego habeam de ipsam helemosinam unam libram panis et unum scutulam pulmenti, et de uino secundum quod fieri potest, et per unumquemque annum donent mihi unam mundam de uestimento.
- (5) **1111** CSCugat III 815, p. 17: ita ut dum ego donator uiuus fuero habeam iam dicta helemosina libram I panem tritici, et scutulam unam pulmenti, et iusticiam I de uino, et alium beneficium qui mihi faciant.

COMENTARI:

El mot clàssic *pulmentum* es troba testimoniats ja en Plaute: *pulmentum pridem ei eripuit miluos* (PLAVT. *Aul.* 316).⁷ Tenia el sentit de 'companatge', ço és, tot allò que es menja amb el pa o amb sucedanis del pa, com era la *puls* 'farinetes, puré': *quod edebant cum pulte, ab eo pulmentum* (VARR. *ling.* 5,

⁷ ThLL s.u. *pulmentum*.

108). Posteriorment, per extensió, significà ‘tot allò que es menja’, a excepció del pa. Sembla que entre els antics aquest terme no fou gaire usat, mentre que posteriorment es recuperà, especialment en les regles monàstiques. En època medieval, sembla ser que el terme designava qualsevol tipus de guisat, com es desprèn dels següents testimonis aportats per Du Cange: *pulmentum dabimus salsum, assum, uel coctum*;⁸ *pulmentum vero ex medicæ qualitatis materia, ut ova, pultes, olera*.⁹

En la documentació del corpus treballat, el substantiu *pulmentum* apareix exclusivament en documents del Cartulari de Sant Cugat datats entre els segles XI i XII, i sempre sota el gir *scutulam unam de pulmento*, o semblant. Pel que fa a la tipologia d’aquests documents, són tots donacions que fan diversos personatges al monestir d’aquesta població; tots ells donen terrenys que posseeixen i, a canvi d’aquesta donació, reben diàriament pa, vi i *pulmentum* durant la resta de la seva vida. Aquests testimonis no presenten cap obstacle a l’hora d’interpretar el mot *pulmentum* amb el sentit de genèric de ‘guisat’, com proposa Du Cange, però el poc context no permet fer-ne una interpretació precisa. Segons Balari, el *pulmentum* és equivalent a la minestra (guisat fet de diferents verdures o llegums) o al potatge (vianda variada i preparada).¹⁰ D’altra banda, Pou, al *Thesaurus puerilis*, en una ocasió defineix el *pulmentum* com a “menjar delicat” i, més endavant, com a “vianda espessa”.¹¹ Amb tot, el *pulmentum* deuria tenir el significat genèric de ‘guisat’, i potser s’aplicava especialment a les minestres o plats semblants.

El terme llatí *pulmentum* tingué continuïtat en el territori català i la zona gal·loromànica durant l’Edat Mitjana. En català, donà com a resultat *pulment*, mot que apareix en l’obra de Jaume Roig, on sembla que presenta també el significat genèric de ‘guisat’: «allí’s parteix molt alt pulment» (*Spill* 12973).¹² Segons afirma Coromines, fou, tanmateix, un cultisme rarament utilitzat. D’altra banda, existeix en portuguès el substantiu *polme* ‘barrejat de farina, aigua o llet, ous i condiments emprat per a fregir’, que suposa una base **pulmen*, doblat de *pulmentum* no testimoniat.

⁸ DuCange s.u. *pulmentum*.

⁹ Ibid.

¹⁰ BALARI (1899) 571.

¹¹ OPou 129 i 130.

¹² Vid. DECAt s.u. *polpa* i DCVB s.u. *pulment*.

sabrer

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Mot romànic, possiblement síncope de *saborer*, provinent al seu torn de *sabor* (< ll. *sapor*, *-oris* ‘sabor, gust’).

SIGNIFICAT:

‘Condiment’, ‘salsa, brou’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *sabrer*, occ. med. *sabr(i)er*.

TESTIMONIS:

- (1) **1156-1157** Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, p. 33, l. 10: et inter totos dispen-saut II porch et III parilios de gallinas et in lumen et sabrer IIII [denarios] ... et in lumen et sabrer III denarios.

COMENTARI:

El mot *sabrer* és un terme romànic, concretament català, resultat possible-ment d’una síncope de *saborer*, derivat al seu torn de *sabor* (< ll. *sapor*, *-oris* ‘sabor, gust’), tal i com indica Coromines.¹³

Aquest terme es testimonia igualment, sota altres formes, en textos medievals de territori gàl·lic. Du Cange aporta un testimoni datat de l’any 1127 de la veu *sabrierium*, que l’autor defineix com a “condimentum acuti saporis”; el testimoni esmentat diu així: *in omnibus secundis feriis dent illis ova quatuor unicuique clerico pinguia cum bono sabrierio*.¹⁴ D’altra banda, Wartburg també aporta testimonis de territori gal·loromànic on les formes de l’occità medieval *sabrer* i *sabrier* denominen, segons l’autor, un ‘brou’ o un ‘bullit amb carn d’aviram’.¹⁵

Quant a la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, el present mot tan sols apareix en un document, si bé de manera repetida. Es tracta d’un document datat d’entre 1156 i 1157 que conté els comptes que el batlle de la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor presentà a Ramon Berenguer IV

¹³ DECat s.u. *saber*.

¹⁴ DuCange s.u. *sabrierium*.

¹⁵ Vid. FEW s.u. *sapor*.

de tot allò consumit per part dels hostes que s'hi allotjaren durant els anys esmentats. El terme *sabrer* s'hi menciona molt repetidament i sempre sota la fórmula *lumen et sabrer*. Com assenyalen Puig i Quetglas al seu article,¹⁶ el concepte de *lumen et sabrer* es pot posar en relació amb el capítol *rebot* de comptes catalans posteriors que incloïa pebre, canyella, safrà, fruita, així com els diners entregats a l'ofertori de missa i, normalment, també les despeses en cera per a la il·luminació.¹⁷ En aquest cas el terme *sabrer* faria referència, doncs, a l'amaniment' o 'condiment', com així ho defineix Coromines,¹⁸ i de manera semblant també Balari, que, amb dubtes, proposa el terme "acompañamiento" com a traducció de *sabrer*.¹⁹

A banda del testimoni de la nostra documentació, Coromines ofereix un altre testimoni d'aquest mot, que apareix en l'obra d'Arnau de Vilanova: «o let d'amel·les o sabrer de lenties mig cuytes e no escolades».²⁰ En aquest cas, s'especifica que el *sabrer* està fet de lenties, i podria ser, doncs, una mena de salsa. Per últim, aporta encara un altre testimoni de l'obra medicinal d'Ibn Wàfid (s. XI), on es defineix *sabrer* de la següent manera: «sabrer: caldo, salsa, brodio». Alcover-Moll encara aporta altres testimonis catalans d'època medieval del terme *sabrer*: «menuch coses grasses... axí com beuratge de farina d'ordi e de sabrer de pols (=polls) e de coloms novels»,²¹ i, també en l'obra d'Ibn Wàfid, «quan és picada la sement ab sabrer de galines alarga lo ventre».²² En aquests dos casos, *sabrer* fa referència a algun tipus de caldo o salsa fet a base de carn d'aviram, en consonància amb el que aporta Wartburg.

Amb tot, doncs, el *sabrer* ha de donar nom a un tipus de brou o salsa, fet de manera diversa i emprat com a acompanyament.

El present mot tan sols es troba, a banda del territori català, en territori gal·loromànic i no ha perviscut més enllà d'època medieval.

¹⁶ PUIG-QUETGLAS (2013) 71.

¹⁷ Cf. DECat s.u. *pondre*, on Coromines afirma, a propòsit del terme català *rebot*, que "el significat degué començar per ser més aviat 'virtualles, queviures que hom desa' (d'on es passà a la cambra on els guarden), com correspon al sentit etimològic de REPOS(I)TUM 'cosa desada'".

¹⁸ DECat s.u. *saber*.

¹⁹ BALARI (1899) 570.

²⁰ DECat s.u. *pondre*.

²¹ DCVB s.u. *sabrer*.

²² Ibid.

6 Begudes

El vi fou un producte d'extraordinària importància durant tota l'època medieval, un complement alimentari que es trobava a les taules de totes les classes de la societat. Fou, fins i tot, més important que l'aigua, des del punt de vista tant qualitatiu com quantitatiu. La seva importància es fa palesa sobradament en els censos i impostos, on ocupa un lloc predominant, tal i com revelen els testimonis recollits.

D'altra banda, l'ús del vi no només fou abundant en l'àmbit alimentari, sinó també litúrgic i terapèutic.¹ En el cristianisme, el vi esdevé un element indispensable per al culte litúrgic. Aquest pren un simbolisme fonamental, el de la sang de Crist, al qual se li afegeix aigua, representació del llinatge humà, que s'uneix a Déu en el sagrament. Però el valor sagrat del vi no era exclusiu de la tradició cristiana; també els cultes pagans, que romangueren arrelats a la cultura popular, en feien un ampli ús en les begudes rituals.² Pel que fa al seu ús en l'àmbit terapèutic, el vi servia de base per a la preparació de diferents fàrmacs, especialment en la medicina preventiva, i constituïa, per ell mateix, un antisèptic, gràcies al qual podia limitar-se la difusió de moltes epidèmies que en l'aigua haurien trobat, en canvi, un vehicle de propagació.³

Deixant a banda aquests dos aspectes, el valor del vi que interessa en aquest treball és l'alimentari, que es troba lligat íntimament al seu valor social. El vi era consumit per totes les classes socials, si bé les classes servils deuriem consumir un vi de qualitat inferior, amb una elaboració i conservació menys acurada, i barrejat amb aigua perquè durés tot l'any.⁴

¹ Vid. MONTANARI (1979) 373-374.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Vid. VALDEPEÑAS (1993) 272.

El cultiu de la vinya era molt abundant. Tots els monestirs posseïen camps de vinya, que, amb la seva posterior vinificació, els donava el vi per al consum quotidià, així com per als serveis litúrgics. Per a altres estaments de la societat, el vi es podia adquirir a les tavernes i als mercats. Nortès, referint-se als diplomes aragonesos d'època altmedieval, parla de la figura del vinater, encarregat de collir, elaborar i vendre el vi.⁵

Pel que fa a la seva elaboració, el procediment medieval deriva directament del de l'Antiguitat clàssica i poc se n'allunya: primerament, calia tenir cura de la vinya per tal que el fruit no es malmetés; la collita es netejava acuradament de fulles i s'eliminaven els grans no madurats, secs o marcescents; seguidament els trepitjadors feien el primer premsat, que podia ser a la mateixa vinya i posteriorment es transportava el most en recipients fins al cup, on es feia el segon premsat; finalment, el most obtingut es deixava reposar en bótes i tones per a la seva fermentació.⁶ La documentació dóna testimoni suficient de tots els utensilis que s'empraven per a la seva elaboració i conservació (uid. "Recipients d'emmagatzematge i transport").

Anàlogament al vi, la cervesa fou també una beguda molt estesa en època medieval, elaborada i consumida a l'Europa septentrional i a la qual se li donava el nom llatí de *ceruisia* o *ceruesia*. En realitat, com apunta Montanari, l'alternativa vi-cervesa distingia, aleshores, l'Europa meridional o mediterrània de la septentrional.⁷ En la nostra documentació no es fa menció de la cervesa en cap cas; trigarà a testimoniar-se encara un segle en territori català.⁸

Altres begudes que també es difongueren durant l'època medieval van ser les obtingudes per la fermentació de diferents fruits, sobretot salvatges (pomes, peres, prunes, etc.), a les quals se'ls donava el nom de *sicera*, mot ja existent en llatí tardà.⁹ Al costat d'aquestes, existí també l'aiguamel, una beguda de

⁵ Cf. *de ista carta sint testes: Arnaldo maiorale, Bernardo medico ... Guillelmo uinatero* (a. 1107), i altres testimonis a NORTES (1979) 126.

⁶ Vid. CARNEVALE (2011) 702-703.

⁷ MONTANARI (1979) 384-386.

⁸ Vid. DECat s.u. *cervesa*.

⁹ Vid. LEW s.u. *sicera*. En un passatge del *Capitulare de uillis*, es parla dels *siceratores: siceratores, id est qui ceruisam uel pomatium siue piratium uel aliud quodcumque liquamen ad bibendum aptum fuerit facere sciant* (*Capitulare de villis* 45); uid. MONTANARI (1979) 386.

mel i aigua tèbia anomenada mitjançant el terme llatí *medus*; també la mel es podia afegir al vi (*mulsum*) o a la cervesa (*mellita ceruisia*),¹⁰ pràctica molt relacionada amb el vi condimentat amb espècies, el *pigmentum*, que reeixí en el territori català d'època medieval.

L'aigua no constituïa la principal beguda de taula per la seva reduïda qualitat i salubritat, condicions que contribuïren a augmentar el consum de vi. En la nostra documentació, l'aigua no apareix mai en un context alimentari, per la qual cosa el terme *aqua* no s'ha inclòs en el corpus de veus que conforma aquest treball.

La preponderància del vi es fa palesa en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval: dels tres termes testimoniats que designen begudes, un és pròpiament el vi, i els altres dos fan referència a bevendes que tenen com a base el vi, el *merum* i el *pigmentum*.

El vi, testimoniatsota la veu *uinum*, té una presència molt abundant en els documents; és, de fet, la veu més documentada, juntament amb *panis*, pel que fa als termes relacionats amb el menjar. Com ja s'indica a l'article corresponent d'aquesta veu, s'hi testimonia tant vi blanc com vi negre, anomenat aleshores “vermell” (*uino albo*, *uini blanchi*, *rubicundo uino*, *uino uermiculo*). A més a més, pel que fa la seva composició, s'hi esmenta tant vi aigualit (*uinum moderatum*, *uino cum aqua*) com vi exempt de mescla (*uinum purum*, *uinum purissimum*).

El terme *merum*, que es testimonia una sola vegada en tota la documentació treballada, designa també el vi pur o sense mescla, si bé en el testimoni recollit sembla sinònim de *uinum*; en realitat *merum* ‘pur, sense mescla’ és un adjectiu substantivat, producte de la braquilogia *uinum merum*.

Finalment, el *pigmentum*, tot i presentar pocs testimonis en la documentació, fou una beguda molt estesa. Es preparava amb vi, mel i espècies i es consumia en les solemnitats més assenyalades, especialment per Nadal i acompanyat amb neules, com testimonia la documentació.

¹⁰ Vid. MONTANARI (1979) 387.

merum

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *merum*, *-i* 'vi pur'.

SIGNIFICAT:

'Vi (pur)'.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1086** Baraut, *DocUrgell* 1032 (Urgellia 7, p. 154): unde exiit censum canadam unam meri lymphatici.

COMENTARI:

El substantiu *merum* prové de la braquilogia de *uinum merum* 'vi pur' i es tracta, per tant, d'un adjectiu substantivat. Si bé l'expressió *uinum merum* es testimonia des d'antic, la forma el·líptica, *merum*, es documenta a partir de Virgili.¹¹ El sentit de 'vi pur' fa referència al vi no mesclat amb aigua ni amb cap altra substància.

En el corpus d'aquest treball, el mot *merum* presenta una sola ocurrència. Com bé es llegeix, el mot està complementat per l'adjectiu *limphaticum* (< ll. *lympa* 'aigua'), de manera que *merum limphaticum* –expressió força paradoxal, tenint en compte el significat originari de *merum*– designa un 'vi mesclat amb aigua'. En aquest cas, doncs, *merum* no s'ha de prendre amb el significat de 'vi pur', sinó simplement de 'vi', sinònim de *uinum*.

És més freqüent que, en la nostra documentació, la denominació del 'vi pur' aparegui sota l'expressió *uinum purum*, i no pas sota el substantiu clàssic *merum*. Així mateix, per a denominar el vi mesclat amb aigua es recorre a les expressions, així testimoniades, *uino atesserato* i *uino tercado* o, fins i tot, *uinum cum aqua* (uid. s.u. *uinum*). Amb tot, doncs, l'expressió *merum limphaticum* es tracta d'un gir culte no testimoniats en cap altre document.

¹¹ Vid. LEW s.u. *merus*.

Cal dir, en aquest punt, que el testimoni aportat d'aquesta veu es troba en un document que conté la publicació sacramental d'un testament. El testament pròpiament dit es conserva en un document anterior, també de 1086, on, en lloc de *cannadam unam meri limphatici*, s'hi llegeix *cannadam unam uini moderati* (Baraut, *DocUrgell* 1029, Urgellia 7, p. 149). Així, doncs, l'escrivà de l'adveració testamentària substituï *uini moderati* per *meri limphatici*, fet que permet concloure que una i altra expressions són sinònimes.

Segons Meyer-Lübke, del terme llatí *merum* amb el sentit de 'vi pur', se'n troben restes en territori itàlic i sard. Així, en napolità es testimonia *miere* i en el dialecte logudorès, l'expressió *uinu meru*.¹²

¹² REW s.u. *merus*.

pigmentum

VARIANTS I FORMES:

pimento.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *pigmentum*, *-ī* ‘colorant’, amb desplaçament semàntic, en llatí tardà, amb l’accepció de ‘condiment alimentari’ i encara, en època medieval, amb l’accepció de ‘beguda de vi i espècies’.

SIGNIFICAT:

‘Beguda feta de vi i condimentada amb espècies’, ‘piment’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med., cat., occ. med., fr. med. *piment*.

TESTIMONIS:

- (1) **1080** Baraut, *DocUrgell* 938 (Urgellia 7, p. 70): et faciat censum per unumquemque annum chanadas II de optimo pimento in refectorio prescripte chanonice statuto die initium quadragesime.
- (2) **1098** DACCBBarcelona 1654, p. 2559: et donet nobis prenomnatus Petrus Umberti anuatim, in sollempnitate Ascensionis Domini, refeccionem pigmenti atque nebularam.
- (3) **1100** Baraut, *DocUrgell* 1181 (Urgellia 8, p. 108): per I quemque annum donet predicto Raimundo ad iam dicte canonice ipso censu quod ego solitus sum donare, sextarium I de pigmento et nebulas ad initium XL.
- (4) **[1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, p. 120, l. 1: hec est dispensa comitis Prouence quando fuit apud Perpinianum ... Cauli VI denarios. Ligna II solidos. Piper VIII denarios ... Vinum X solidos. Porcum et uacca XLI solidos. Ciuada XXVIII solidos. In pigmento VII solidos. Palea et ferrar III solidos.

COMENTARI:

El mot llatí *pigmentum*, derivat del verb *pingo* ‘pintar’, tenia el significat genèric de ‘colorant’, que podia ser aplicat a la matèria emprada per a maquillar, fer medicaments, conservar el cos dels morts, etc.¹³ En la llatinitat tardana, el mot estengué el seu significat per a denominar un condiment alimentari:

¹³ Vid. ThLL s.u. *pigmentum*.

adiecto...condimento, seu peperis seu cuiuscumque pigmenti (PALLAD. 6, 9, 3). A partir d'aquesta accepció, en època medieval,¹⁴ se n'hauria desenvolupat una altra, mitjançant un fenomen de sinècdoque, per a designar una beguda feta a base de vi i condimentada amb espècies, com revela el següent testimoni d'Isidor: *uinum ... conditum uocatum, quod non sit simplex, et commixtione pigmentorum conpositum* (ISID. orig. 20, 3, 9).

En la documentació estudiada, el mot *pigmentum* es testimonia escassament i no abans de finals del segle XI. Tots els testimonis recollits d'aquest vocable responen a la denominació de la beguda esmentada, tot i que en el document n. 4, que conté les despeses del comte de Provença fetes a Perpinyà, pel fet de ser una relació de productes on manca un context clar, el mot podria designar aquesta beguda o bé podria tenir encara el sentit genèric de 'condiment'. D'altra banda, segons revelen els testimonis n. 1, n. 2 i n. 3, el *pigmentum* era una beguda que es prenia en festivitats o ocasions especials –sobretot per Nadal–, acompanyada de neules (uid. s.u. *nebula*).

Cap dels testimonis reunits no especifica la composició d'aquesta beguda, però sí que es transmet en altres fonts, com en el text dels estatuts de l'orde cluniacenc fets per Pere el Venerable, abat de Cluny a inicis del segle XII, on es llegeix que el *pigmentum* es tracta d'una preparació de vi, mel i espècies: *statutum est ut ab omni mellis et specierum cum uino confectione, quod uulgari nomine pigmentum uocatur, Coena Domini tantum excepta, qua die mel absque speciebus uino mistum antiquitas permisit, omnes Cluniacensis Ordinis Fratres abstineant*.¹⁵ Així mateix, temps més tard, Arnau de Vilanova transmeté, en els seus escrits, la recepta d'aquesta beguda: «e faça'l om tostemps de la pólvora següent: de bona caneyla, una unça; gíngebre blanc, mige unça; de roses vermeyles, de giroffle, de sàndel vermeyl, de cascun dues dracmes; de pèls d'espigua[nard], una dracme. De tot açò faça hom pólvora qui bast a XXX liures de vi, e meta-y hom mell o sucre, aytant con mester n'i age a encorporar les pólvores, e al més basta-y una quarta de mel escumada, ho miya liure de sucre dissolta ab I poc de vi; emperò més se conserva ab mel, e més de temps». I també es pot llegir al *Llibre de Sent Soví* (s. XIV): «el piment qui.s fa a Nadal e en les altres festes deu ésser bo e conuinent ... en lo qual es deu metre mel

¹⁴ Vid. Diez s.u. *pimiento, pimienta*.

¹⁵ Vid. DuCange s.u. *pigmentum*.

e espècies segons que el vi serà e segons que comunment trobaran escrit en los libres del majordom; e són les salses aquestes: pebre, gíngebre, canyella, espich e clavell».

En documentació del territori lingüístic català de datació posterior a la nostra, s'hi troba testimoniats el terme *pimentera* fent referència al recipient on es guardava el piment i que generalment es trobava al celler, al costat d'altres atuells relacionats amb el vi. Se'n desconeix la forma, si bé Beltrán de Heredia creu que podria respondre a una mena de gerra per raó de les «gerretes piamenters» esmentades en les ordinacions de 1517 que regulen el preu de de revenda de l'obra de terra a València.¹⁶

En el terreny morfològic, destaca la forma *pimento* (n. 1), amb caiguda de la gutural. De fet, en català, ha pervingut la forma *pigment* amb el sentit de 'colorant', mentre que la forma *piment* (variant de *pigment*) donà nom a la 'beguda de vi condimentada', i mantingué també el sentit de 'condiment', d'on es desenvolupà l'accepció de 'pebre'. Aquest últim sentit no es troba en cap dels testimonis recollits, ja que, si bé el terme *pimento* del document n. 4 es troba descontextualitzat enmig d'una llista de productes, és ben clar que no fa referència al 'pebre', ja que unes línies més amunt s'allista explícitament la despesa del pebre sota el terme *piper*.

El mot *pigmentum* denominant la beguda de vi condimentada es troba tan sols en català i en el territori gal·loromànic, i no perdurà més enllà de l'Edat Mitjana. Pel que fa a altres territoris romànics, el mot hi pervingué, llevat del seu sentit original 'colorant', amb el sentit de 'condiment' o 'pebre'. En el cas de l'espanyol, el terme llatí donà el mot *pimienta* 'pebre' i també *pimiento* 'pebrot';¹⁷ de fet, en documentació d'època medieval ja es testimonia el mot *pigmenta* amb el sentit de 'pebre': *de uino tres canadelas, de cera duas libras, pigmenta una libra, de ceuada duos estopos* (a. 1042).¹⁸

¹⁶ BELTRÁN DE HEREDIA (1994) 53.

¹⁷ DCELC s.u. *pimienta*.

¹⁸ Vid. LELMAL s.u. *pigmenta*.

uinum

VARIANTS I FORMES:

uinu, uinum, uinun, uin, ui.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *uīnum*, *-ī* ‘vi’, i, per metonímia, ‘raïm’, ‘vinya’.

SIGNIFICAT:

1. ‘Vi’.
2. ‘Raïm’, ‘collita de raïm’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *vi*, occ., fr., rom. *vin*, esp., it. *vin**o*, pg. *vinho*, rom. *vin*.

TESTIMONIS:

- (1) [864] DipRosselló 55, p. 115: dono in uilla Tauriniano kasas IIII et curte et ortos VI, et uineas XII, et uinum qui exinde exiet quinales CCC, et sunt tonnas VIII.
- (2) 873 Baraut, *DocUrgell* 27 (Urgellia 2, p. 39): in aderato et definito pretio modio I et sester de uino.
- (3) 889 DipGirona 68, p. 108: ea uidelicet ratione ut omni anno modios II inter uinum et annonam ad sedis matrem genitricis Dei Mariam persoluentes.
- (4) 907 Baraut, *ActUrgell* 21 (Urgellia 1, p. 78): census annuale persoluatur, idest modios VI inter panem et uinum et solidos III in parata et moltone I.
- (5) 947 DipPallars 155, p. 363: et tonnam unam uini tenentem metra VII.
- (6) 949 Baraut, *ActUrgell* 31 (Urgellia 1, p. 89): et de uasa uini cupas VIII, galletas que dicitur siue kannatas IIII, copas XIII, anapos X et alia uasa lignea, conchas XX.
- (7) 966 DipGirona 374, p. 336: et alium meum mobilem quidquid habuero quando migrauro de hoc seculo, siue in auro siue in argento, siue in pane et uino, siue in bestias maiores uel minores, siue in drapos.
- (8) 970 Udina, *La successió testada* 15, p. 163: et de omne rerum facultatum mearum, quicquic mobilis est: pane, uino, lana, lino, bestias maiores uel minores, uascula maiore uel minore.
- (9) [979] DipPallars 260, p. 422: ipsa tercia parte in pane et uino sic donabimus pro mea anima in Sancta Maria et Sancti Petri.
- (10) 980 DipManresa 147, p. 151: et de suum panem et uinum tam uetere quam nouum adprehendere fecissent ipsam terciam partem et donare fecissent.

- (11) **982** Baraut, *DocUrgell* 196 (Urgellia 3, p. 31): una perna et V migeres de uino atauernato.
- (12) **1000** Junyent, *DipVic* 635, p. 544: et iussit de ipso pane et uino quod Deus dederit in anno veniente de suo labore ipsa tertia parte.
- (13) **1002** CSCugat II 377, p. 24: tonnas II de ipsas iam dictas dono plenas de uino ad s. Cucufati, et kaficios III de frument, et de ordio kaficios XVII.
- (14) **1032** DACCBBarcelona 480, p. 890: eminas tres de frumento, et sextarios VI de uino sano, et porchos tres.
- (15) **1043** AComtalPerg II 304, p. 663: de meum pane et uinu, tam de uetere quam de nouo, concedo pro anima mea in misas ipsa tertia parte.
- (16) **1043** Ordeig, *Dotalies* 173, p. 123: censum annualem persoluatur, id est, modios VI de annona et XXXV [sti]lnos de lencio et [perna]s [IIII] et hinal I de ui et focaces [V].
- (17) **[1048]** AComtalPerg II 341, p. 710: in propter precium solidos VI de denarios et sester I de uin.
- (18) **1054** DACCBBarcelona 850, p. 1371: eminas III de frumenti et sextarios VI de uino sano et migera una de oleo.
- (19) **1057** Chesé, *DipÀger* 36, p. 254: et tonnas in omnibus locis in quibus uinum mitatur.
- (20) **1058** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1169, p. 478: et unam tonnam de suo uino meliori ad diem obitus sui.
- (21) **1064** CSCugat II 640, p. 307: et domum s. Laurenti libra panis et cupam uini.
- (22) **1069** Marquès, *Elins* 44, p. 77: et detis per unumquemque annum fogaces VI et perna I precium denarios XII et kanades III de uino tercado.
- (23) **1071** Bisson, *Fiscal Accounts* II 139, p. 255, l. 4: et modios II uini blanchi et alios II modios uino uermiculo ad mensuram Gerunde.
- (24) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, pp. 202-203): ad Guitard et ad muliere sua Adalez ipso barrilo qui tenet duodecim quinals cum uino atesserato qui ibidem est.
- (25) **1042-1075?** Baraut, *DocUrgell* 899 (Urgellia 7, p. 30): et L fogaces et VI sestarios de uinum optimum de I uexell.
- (26) **1076** DACCBBarcelona 1290, p. 2005: tona I, exceptus ipsum uinum et cubo I.

- (27) **1081** Puig i Ferreté, *Lavaix* 32, p. 83: in primis de quod nobis presentauerint hominee nostri panem (*sic*) et vinum et carnen et cibaria.
- (28) **1086** Baraut, *DocUrgell* 1029 (Urgellia 7, p. 149): unde exit censu cannadam unam uini moderati.
- (29) **1087** Baraut, *DocUrgell* 1038 (Urgellia 7, p. 161): et unoquoque anno faciat censum eidem canonice quinque cannadas purissimi uini.
- (30) **1089** DACCBBarcelona 1498, pp. 2334-2335: dimisit ad Petro, filio suo, tonna una de uino et parilio uno de bouos cum ipso aper et oues X et ochas IIII. Et dimisit ad Iohanno Petro barrilio uno cum ipso uino qui erat intus, et oues V et bouo uno.
- (31) **1091** Baraut, *DocUrgell* 1078 (Urgellia 7, p. 194): et donem per unumquemque annum recognicionem cannadas V uini puri et optimi ad cannonicam beate Marie.
- (32) **1094** Baraut, *DocUrgell* 1118 (Urgellia 8, p. 44): et relinquo ad muliere mea chinals VII de ui prim et IIII de atesserato.
- (33) **1095** DACCBBarcelona 1621, pp. 2511-2512: concedo domos meas, in quibus habito, Guilelmo Reimundi, nepoti meo, solide et delibere cum tonna una plena uini que est in angulo iuxta porticum ... Et dimito prefatibus Bernardo et Umberto barrilam unam nouam cum suo uino ... et tonnas duas plenas uino totidemque cubos et cubellum unum meliorem et barrilios duos de uino albo plenos cum alio de rubicundo uino, cum meo mulo et meliore asino. Et barrilium unum plenum de uino rubicundo, ad predictam Canonicam. Et ad opera Sancti Micahelis totum uinum quod est in tonna maiore.
- (34) **1099** CDipSGirona 478, p. 488: et tonnam maiorem de Celrano, cum uino quod in ea est ... Et dimitto Bernardo Mironis et Raimundo fratri eius meliorem uexellum que habeo in Celrano, cum uino quod in eo est. Et dimitto Hugoni Bernardo et uxori eius I uexellum in quo non habet uinum.
- (35) **1100** Baraut, *DocUrgell* 1180 (Urgellia 8, p. 107): donet per unumquemque annum canonice alme Marie semodiata I frumenti et sestarios V uini primi atque porcum I precio argencios VI.
- (36) **1060-1108** Baraut, *DocUrgell* 1182 (Urgellia 8, p. 109): donemus quinal I de uino primo ad prephate canonice.
- (37) **1113** Sangés, *DocGuissona* 101, p. 194: de fructibus autem uenturis relinco Sancte Marie Gissone inter ordeum et triticum et uinum duos modios ad kannonicam eius.

- (38) **1095-1122** Baraut, *DocUrgell* 1345 (Urgellia 9, p. 172): unum sextarium frumenti uel unam eminam cumulatam frumenti et aliam sigile et unam kannatam plenam puro uino daret.
- (39) **1176** Baraut, *DocUrgell* 1711 (Urgellia 10, p. 233): et IIII canadas boni uini et puri, ad nostram mensuram, et unum modium de bona ciuada ras.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *uinum* designava, en primer lloc, el suc obtingut per fermentació del most del raïm, és a dir, el ‘vi’. A partir d’aquest significat, mitjançant un procés de metonímia, prengué també l’accepció de ‘raïm’ i ‘vinya’.¹⁹

El corpus documental treballat ofereix un nombre ingent de testimonis de la veu *uinum*, en totes les èpoques i tots els territoris, donada la seva importància i presència habitual en la dieta de qualsevol estament social: el vi és un dels productes sobre el qual es fonamenta el règim alimentari de la civilització medieval.²⁰ En la nostra documentació, *uinum* apareix amb el sentit pròpiament de ‘vi’, però molt sovint també amb el sentit de ‘raïm’ o ‘collita de raïm’.

Pel que fa al significat primari de ‘vi’, és usual que el mot vagi determinat per algun adjectiu que n’indiqui diferents propietats, especialment la qualitat, així com el tipus de vi. En referència a la qualitat, el mot *uinum* és complementat sovint per l’adjectiu *bonum* (n. 39) i el seu grau comparatiu, *melius* (n. 20), i superlatiu, *optimum* (n. 25 i n. 31), o bé també per l’adjectiu *sanum* (n. 14 i n. 18). D’altra banda, el tipus concret de vi s’especifica mitjançant adjectius que determinen el color del vi, blanc (n. 33 *uino albo* i n. 23 *uini blanchi*) o vermell (n. 33 *rubicundo uino* i n. 23 *uino uermiculo*), o bé mitjançant l’adjectiu *purum* (i, en grau superlatiu, *purissimum*) per fer referència al vi exempt de mescla (n. 29, n. 31, n. 38 i n. 39). Altrament, existia també el vi mesclat amb alguna altra substància, generalment rebaixat amb aigua, que s’esmenta en els nostres documents: *uinum moderatum* (n. 28)²¹ o, directament, *uino cum*

¹⁹ Vid. DELL i Gaffiot s.u. *uinum*.

²⁰ Vid. CARNEVALE (2011) 700.

²¹ Aquest document de 1086 conté un testament, del qual se n’ha conservat també l’adveració (uid. Baraut, *DocUrgell* 1032, Urgellia 7, p. 154). Comparant ambdós documents, s’observa que l’expressió *uini moderati* del testament és substituïda, en l’adveració, per *meri limpha-*

aqua (1184 Bisson, *Fiscal Accounts* II 51, p. 119, l. 9). A la fi, l'expressió *uino atesserato* (n. 24 i n. 32) fa referència al 'vi tercenc', és a dir, el vi mesclat amb un terç d'altra cosa (cf., en un document català de 1470, «per ui ayguat o per ui terçench o tesserat»²²); i possiblement l'expressió *uino tercado* (n. 22) dóna nom a la mateixa realitat. El *uinum primum* (o *ui prim*) apareix en oposició al (*uino*) *atesserato* en el testimoni n. 32, per la qual cosa és possible que sigui sinònim de *uinum purum*.

A més a més, en la documentació estudiada abunden les referències als envasos en què s'emmagatzemava el vi. En aquest cas, se cita especialment *la tunna* (n. 5, n. 13, n. 19, n. 20, n. 30, n. 33 i n. 34), però també el *barrilus* i la *barrila* (n. 24, n. 30 i n. 33) i el *uascellum* (n. 25 *uexell* i n. 34 *uexellum*). Així mateix, el testimoni n. 6 esmenta diferents atuells per a vi (*uasa uini*), que inclouen la *cupa*, la *galleta* o *cannata*, la *cuppa* i l'*hanappus*.

Deixant a banda l'accepció de 'vi', el terme *uinum* també es testimonia, com ja s'ha dit, amb el sentit de 'raïm' o 'collita de raïm'. En aquest cas, el mot apareix gairebé sempre oposat a *panis*, que pren el significat genèric de 'cereals' o 'collita de cereals' (o, fins i tot, 'menjar'), i s'esmenten tots dos, d'una manera formulària (*panis et uinum*), com a part integrant dels béns mobles d'una casa, juntament amb la vaixela, els animals, els teixits i altres objectes valuosos (n. 7 i n. 8). Que el terme pot fer referència a la collita del raïm ho deixen clar els testimonis n. 12 i n. 37, i sovint s'especifica si es tracta de nova o vella collita mitjançant els adjectius *nouum*, *uetus* (n. 10 i n. 15).

Des del punt de vista morfològic, cal destacar especialment la forma romanitzada *ui*, que apareix ja en un document de l'any 1043. A més a més, es testimonia també una forma d'ablatiu *uinu*, amb alteració de flexió, la forma *uinnum*, amb geminació de la *n*, i la grafia *uinun*, en un text on els acusatius són sistemàticament acabats en *n* en lloc de *m*. Aquestes tres formes del mot només tenen una única ocurrència en tota la documentació, de manera que s'han de considerar confusió o errada de l'escrivà. Finalment, la forma *uin*, que apareix en diversos documents, és també una forma romanitzada que concorre amb *vi*. Es tracta d'una forma proclítica, freqüent en textos catalans medievals,

tici 'vi amb aigua', de manera que una i altra expressions són sinònimes (uid. s.u. *merum*).

Així, doncs, *uinum moderatum* s'ha d'entendre com a 'vi rebaixat (amb aigua)'.

²² Vid. DCVB s.uu. *tesserat* i *tercenc*.

originada a partir de combinacions freqüents del tipus *vin blanch*, *vin bo*, *vin ranci*, *vinagre*, etc.²³

El terme llatí *vinum* ha pervingut a tot el territori romànic.

²³ Vid. DECat s.u. *vi*.

Part II

ESTRIS

1 Denominacions genèriques

En la documentació llatina de la Catalunya altmedieval hi emergeixen aquí i allà diferents mots que, amb sentit col·lectiu, designen el conjunt d'estrís d'ús domèstic útils per a diversos usos. Dins d'aquest ampli sentit, tals mots sovint fan referència als instruments d'àmbit culinari o a objectes relacionats, d'alguna manera, amb els aliments. Aquests termes són els que s'han inclòs en el present apartat i que tot seguit exposem.

En primer lloc, cal fer menció del terme *utensilia*, conegut ja en la llatinitat clàssica, que apareix en la documentació englobant tots aquells estrís útils, per a un o altre fi, que es troben en un immoble. En moltes ocasions, els *utensilia* fan referència concretament als estrís per a cuinar i menjar i als recipients per a emmagatzemar aliments, tots ells de diferents mides, formes i material. Sinònim d'aquest és el mot *usibilia*, d'origen més recent, que designa la mateixa realitat; així, doncs, poden fer referència a estrís de dimensions diferents (*usabilia tam maiora quam minora*) o de materials diferents (*usibilia ligni et ferri*). Tots dos mots són, com es pot observar, adjectius substantivats en la seva forma de plural neutre, que els confereix el sentit col·lectiu esmentat. A més a més, ambdós estan relacionats amb el verb *uti* 'usar, fer servir', d'on prenen, evidentment, el seu sentit primari, ço és, 'allò que s'usa, que es fa servir, útil'.

Quan, a més, hom vol especificar el material, s'usen els mots, oposats entre si, *aeramenta* i *ferramenta*, fent referència al conjunt d'estrís de coure (o aliatges de coure) i al conjunt d'estrís de ferro, respectivament. Els *aeramenta* inclouen els estrís culinàries fets d'aquests material, sobretot calderes, olles i altres estrís de la bateria de cuina, però també altres utensilis culinàries, com plats, plates, copes, etc. D'altra banda, els *ferramenta* inclouen també peces de la bateria de cuina i, a més, estrís de la llar de foc, com clemàstecs, capfoguers, asts, etc.; i encara, fora del terreny d'estudi, poden fer referència també a les eines agrícoles, així com al conjunt de peces del molí fetes d'aquest material.

Un altre cas són els mots *uascula* i *uexella*, sinònims entre si, i ambdós procedents, en última instància, del terme *uas* ‘atuell, recipient’. El terme *uascula*, forma plural de *uasculum* –diminutiu de *uas*–, apareix en la documentació com una forma lexicalitzada, és a dir, sense noció diminutiva, i és usat amb sentit col·lectiu per a fer referència al conjunt d’estrís i atuell de la llar. S’estableix, a més, la distinció entre *uascula maiora* i *uascula minora*: els primers designen els recipients grans d’emmagatzematge (cup, tona, barril, etc.), mentre que els segons, de dimensions més petites i d’ús més manejable, fan referència als estrís de cuina, com olles, calderes, paelles, plats, bols, copes, etc. Amb tot, el mot *uascula* presenta, així mateix, el sentit de ‘vaixella’. Aquesta noció col·lectiva del mot afavorí que la forma neutra plural esdevingués un nou mot femení i singular, *uascula*, tal i com testimonia la nostra documentació.

El mateix es pot dir, pràcticament, del terme romànic *uexella*, provinent de *uexellum*, i aquest, variant romànica de *uascellum*. Aquest últim terme, *uascellum*, és forma de diminutiu de *uasculum*, tot i que no té, en la documentació, noció diminutiva, sinó que apareix lexicalitzat, com a sinònim de *uasculum*. De la mateixa manera, *uexella* apareix com a sinònim de *uascula* i té, per tant, sentit col·lectiu per a denominar també el conjunt d’estrís i atuell d’ús domèstic, que, com hem dit abans, es distingeixen també en *maiora* i *minora*. El terme *uexella* és, de fet, la forma més antiga del mot català *vaixella*. Com s’observa, doncs, el sentit col·lectiu de ‘vaixella’ que es troba en els documents és, en realitat, més ampli del que presenta avui el mateix mot, el qual inclou, d’una manera més restringida, els plats, plates, gots, tasses, etc., destinats al servei de la taula.

Els cinc mots que formen aquest apartat tenen la particularitat de ser tots ells, almenys en origen, mots de gènere neutre i nombre plural, amb els quals s’expressava la idea de col·lectivitat. Partint d’aquesta forma plural, alguns d’aquests mots acabaren esdevenint, en la seva evolució en diferents estadis de la llengua, formes femenines singulars (per la terminació en *-a* que els caracteritza) que mantingueren –o encara mantenen– la denotació de pluralitat i col·lectivitat. Aquest és el cas del mot *ferramenta*, que ja es troba en alguns testimonis de la documentació com a mot femení singular i ha perdurat com a tal en català, sota la mateixa forma. És també el cas dels termes *uascula*, que en els testimonis apareix sovint com a forma femenina singular, i el mot

romànic *uexella*, que es presenta ja com a femení singular per analogia amb *uacula*.

aeramenta

VARIANTS I FORMES:

eramenta, heramenta.

ETIMOLOGIA:

Forma plural del mot *aerāmentum*, *-ī* 'objecte de bronze, coure o aram', testimoniats en el llatí postclàssic, derivats d'*aes*, *aeris* 'bronze, coure, aram'.

SIGNIFICAT:

'Conjunt de peces o estris de coure (o aliatges de coure)'.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **807** DipPallars 1, p. 280: *utensilia domui, eramenta uel ferramenta, auro uel argento, animalia maiora uel minora.*
- (2) **940** Baraut, *ActUrgell* 29 (Urgellia 1, p. 87): *libros et de uasa et heramenta et ferramenta.*
- (3) **1016** DACCBBarcelona 245, p. 592: *tam de panem et uinum quam de aurum uel argentum uel omni possessione mobile, eramenta uel ferramenta, uascula tam maiora quam et minora.*
- (4) **1020** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 189, p. 880: *et de ipso suo blado, ordeo uel frumento, uascula maiora uel minora, eramenta uel ferramenta, quicquid dici uel nominari potest, iussit uindere et ipsum precium dari pro anima sua.*
- (5) **1036** DACCBBarcelona 529, p. 956: *de uascula, tam maiora quam minora, eramenta siue ferramenta, concedo ad Guinedelde cum filiis suis.*

et alia.

COMENTARI:

El llatí *aeramentum*, derivat d'*aes*, *aeris* 'bronze, coure, aram', es testimonia, en el llatí postclàssic, amb el sentit d' 'objecte de bronze, coure o aram' (cf. COLVM. 12, 3, 8).

Els diplomes estudiats ofereixen un testimoniatge més aviat escàs d'aquesta veu. Aquesta apareix sempre com a substantiu plural (*aeramenta*) amb el sentit col·lectiu de 'conjunt d'estrís de coure (o aliatges de coure)', sempre al costat

i en oposició de *ferramenta*, que designa el ‘conjunt d’estrís de ferro’ (uid. s.u. *ferramenta*). En aquest sentit, els *aeramenta* s’esmenten sovint entre els béns mobles, fent referència als utensilis del material esmentat d’ús domèstic, especialment utensilis culinaris, com olles, calderes, etc.

D’altra banda, sovint el present mot apareix, en els nostres documents, com a sinònim d’*aeramen* ‘coure, bronze, aram’, mot forjat en llatí tardà, equivalent a *aes*; en aquest cas, a diferència d’abans, el mot apareix sempre en singular:¹ *scutellas II de eramento ... caldaria I de eramento* (971 Junyent, *DipVic* 413, p. 347); *cum urceolis et concis ex eramento* (1040 Baraut, *DocUrgell* 527, Urgellia 5, p. 65).

Des del punt de vista morfològic, cal dir que el present mot apareix com un terme de *pluralia tantum* quan presenta l’accepció de ‘conjunt d’estrís de bronze’. Pel que fa a les formes, es testimonien les grafies monoftongades *eramenta* i, amb *h* inicial (fruit d’una hipercorrecció), *heramenta*.

El mot plural *aeramenta* no ha tingut continuïtat en les llengües romàniques. No obstant això, en català el mot *aram* (< ll. td. *aeramen* ‘coure, bronze, aram’), a part de designar aquest material, antigament tingué també l’accepció de ‘conjunt d’utensilis de coure’, com el terme *aeramenta* dels nostres documents.² Tanmateix, el mot català *aram* apareix en el corpus només com a designació del metall: *alchoncoms III de aram* (post 1068 Chesé, *DipÀger* 89, p. 334); *[o]lla I de aram* (1072 Baraut, *DocUrgell* 845, Urgellia 6, p. 203).

¹ Vid. LEW s.u. *aes*.

² Vid. DCVB s.u. *aram*.

ferramenta

VARIANTS I FORMES:

Pl. ferramentos.

ETIMOLOGIA:

Forma plural del terme *ferrāmentum*, *-ī* ‘estri de ferro’, testimoniats ja en llatí arcaic, derivats de *ferrum*, *-ī* ‘ferro’.

SIGNIFICAT:

‘Conjunt de peces o estris de ferro’, ‘ferramenta’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., pg., it. *ferramenta*, fr. *ferrement*, esp. *herramienta*.

TESTIMONIS:

- (1) **854** Abadal, *ECuixà*, ap. 9, p. 133: lectum meum uel ferramenta dono.
- (2) **940** Baraut, *ActUrgell* 20 (*Urgellia* 1, p. 87): quantum ibidem habeo ... et de uasa et heramenta et ferramenta.
- (3) **1002** CSCugat II 377, p. 25: et dono pro anima mea omnia quantum ego habeo, in omnia et in omnibus, in pane et uino in bestias maiores uel minores siue in ferramenta, in uascula maiora uel minora.
- (4) **1008 (1010)** Baraut, *DocUrgell* 307 (*Urgellia* 3, p. 138): mandauit donare de omnibus rebus suis quicquid uisus fuit habere, id est in pane et uino, drapos, ferramentos et in omnia sua usubila ipsam terciam partem.
- (5) **1020** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 189, p. 880: et de ipso suo blado, ordeo uel frumento, uascula maiora uel minora, eramenta uel ferramenta, quicquid dici uel nominari potest, iussit uindere et ipsum precium dari pro anima sua.
- (6) **1036** LAntiq. I 431, f. 163 (Mas 486): de uascula tam maiora quam minora, eramenta siue ferramenta, concedo ad Guinedilde.
- (7) **1042** CSCugat II 558, p. 220: omnia alia uascula que remansissent maiora et minora, et omnia alia ferramenta si[mul] et omnia utensilia concessit ad Bonam donam predictam.
- (8) **1045** CSCugat II 582, p. 247: hoc totum optimum, et ipsas scutulas et cannadas et gradales et candelabros et scifos et mapas et touallas et cum ipsos ferramentos.

- (9) **1053** AComtalPerg II 428, p. 815: ipsos meos cubos et tonnas, et omnia mea uascula maiora uel minora, et mea ferramenta, et caldarias, et padela concedo prefata uxor mea et filiis meis Bernardo et Bonifilio.
- (10) **1065** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 419, p. 1208: et concedo ad illa calleretes II cum illorum cramaselos et ipsa ferramenta.
- (11) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 202): et padellas II et I cabfog et I loza et parabsides XII et ferramentos VIII ad ipsa opera Sancte Marie.
- (12) **1075** Miret, *BRABL* VI, 121: uasa tota lignea, et erea, et ferramentos, et omnia usibilia de cunctum mobile.
- (13) **1077** LAntiq. I 272, f. 110 (Mas 960): domos ... concedo ... cum omni uascula maiora uel minora siue ferramenta cum chaldariis et padellas.
- (14) **1089** Bach, *ACSolsona* 298, p. 168: ipso alio mobile, uascula maiore uel minore, trapos lineos et laneos et de ipsa ferramenta et de ipsa bestias maiores uel minores.
- (15) **1090** Baraut, *DocUrgell* 1062 (Urgellia 7, p. 180): ad Iozleta cum filiis suis boue I et oches III, cum ipsa uexella et cum ipsa ferramenta qui est in ipsa mansione et cum ipso porc.
- (16) **1095** Alturo, *Sta. Anna* 145, p. 164: uasculla magorra uel minorra ... et ferramenta magorre et minore et oues et capras.
- (17) **1099** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1664, p. 947: et uno cubo et una barilla et una egua et VII oues et V porcos et duos cubos et tres tonas et ipsa ferramenta et uascula maiore et minore.
- (18) **1119** Baraut, *DocUrgell* 1313 (Urgellia 9, p. 141): uascula alia minore, scilicet ferramenta, callarias uel ollas siue sartagines, escutelas, sciphos et alia usibilia ad Raimundo nepote meo totum dimitto.

et alia.

COMENTARI:

El terme *ferramenta* és la forma plural del llatí *ferramentum*, mot derivat de *ferrum* 'ferro' i testimoniati, des d'època arcaica, amb el sentit d' 'estri de ferro'.

El corpus documental estudiat presenta un notable testimoniatge de la veu *ferramentum*, que apareix gairebé sempre en plural i amb sentit col·lectiu per a designar el conjunt d'estris de ferro, especialment d'ús domèstic. Així mateix es troba en el *Thesaurus* de Pou (125): «Qualsevol instrument de ferro. Ferramentum». En aquest sentit, s'esmenten com a part integrant dels béns mobles,

juntament amb altres utensilis, teixits, bestiar i menjar (n. 3, n. 4, n. 8, n. 14, etc.). En alguns documents, *ferramenta* es contraposa a *aeramenta*, fent referència al conjunt d'estrís de ferro i als estrís de bronze, respectivament (n. 2, n. 5 i n. 6).

El plural *ferramenta* acabà prenent forma singular femenina amb el sentit col·lectiu de 'conjunt d'estrís de ferro' o 'ferramenta'. En els documents s'observa aquesta transició, atès que apareix ja en algun testimoni com a forma femenina singular (n. 15 i n. 16). El sentit col·lectiu del mot faria referència a tots aquells utensilis de ferro d'ús domèstic, especialment els que s'empraven a la llar de foc, com els clemàstecs, els capfoguers, els asts, etc., així com els utensilis que conformaven la bateria de cuina, és a dir, olles, paelles i calderes (n. 9, n. 10, n. 11, n. 13 i n. 18).³

Altrament, els *ferramenta* també poden fer referència a determinades peces de molí, com demostren els següents testimonis: *ipso molinos cum suum caput aquis et suo superpositos et suas molas et sua ferramentas et sua estrumenta* (924 Junyent, *DipVic* 109, p. 97); *in ipso mulino cum ipsa ferramenta* (980 Junyent, *DipVic* 460, p. 385).⁴ I sovint també designen les eines agrícoles: *ad uxor sua sira I et exades II et rela I et exol I, triba I et alia ferramenta* (1039 DipCardona 32, p. 103).

Des del punt de vista morfològic, es testimonia la forma de plural *ferramentos*, amb alteració de gènere, i, tal com ja s'ha dit, la forma femenina singular *ferramenta*, que parteix del neutre plural.

Tret del romanès, el mot llatí *ferramentum* ha romàs en totes les llengües romàniques, si bé majoritàriament a través de la forma *ferramenta*, assimilada ja com a terme femení singular.

³ Cf. *caldarias II ereas et I ferrea, cremalios II* (940 Ordeig, *Dotalies* 56, p. 134).

⁴ Vid. GMLC s.u. *ferramenta* i GÓMEZ-SEGARRÉS (2013) 101.

uascula

VARIANTS I FORMES:

uaschula, uaskula, bascula, uasculla, uascola (basc-).

ETIMOLOGIA:

Forma plural de *uāsculum*, *-ī*, testimoniats ja en llatí arcaic, diminutiu de *uās*, *uāsis* ‘vas, recipient’.

SIGNIFICAT:

‘Conjunt de recipients i estris domèstics’, ‘vaixella’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **844** DipRosselló 35, p. 102: in auro et in argento uel in uascula argentea uel deaurata, quod tu emptor dedisti.
- (2) **946** DipOsona 580, pp. 457-458: quantum infra istas IIII afrontaciones rexonant sic dono uobis in casas cum solo et superpositos, curtes et ortos, terras et uineas, in pomipheris uel in arboribus, in uascula et in omnia ubique inuenire potueritis.
- (3) **964** DipManresa 57, p. 73: ipsa sua uascula de ipso suo domo iussit dare a fratre suo Isarno.
- (4) **970** Junyent, *DipVic* 403, p. 334: quicquid mobilis est, pane, uino, lana, lino, bestias maiores uel minores, uascula maiore uel minore, in omnia et in omnibus quicquid inuenire possitis, ipsa tercia parte propter remedium anime mee.
- (5) **985** CSCugat I 171, p. 143: omnem suam uasculam concessit ad ipsas iam dictas ecclesias.
- (6) **985** Junyent, *DipVic* 517o, p. 437: dono et trado in unumquoque locum omnia mea uascula uel omnem meum mobile, quantum inuenire potueritis, id sunt tonnas et cubos uel alium meum mobile ad ecclesias supranominatas.
- (7) **988** Junyent, *DipVic* 534, p. 455: de ipso uino tenet modios X et de ipsa uascula [...] barrilios II et cubo I.
- (8) **990** CSCugat I 259, p. 219: et casas, et tonnas et cubos, et alia uaschula quod superius resonat.

- (9) **1007** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 699, p. 46: a Guilielmo sacer cubello I et barilio I ... Et alios barilios II pro anima mea. Et archa I a Sancto Petro. Et alia archa a Lobeto leuita. Et alia uascula, pro anima mea.
- (10) **1012** DACCBBarcelona 185, p. 497: omnia utensilia seu cum uascula uinearria, id est, tres tonnas et quatuor cubos.
- (11) **1015** DACCBBarcelona 236, p. 561: ea omnia, totum ab integre, ad sede prelibata, cum uascula uinaria qui infra sunt, id est, cubos duos et tonnas traes ad uinum capescendum.
- (12) **1020** Junyent, *Oliba Dip.* 65, p. 101: uascula sua aurea et argentea quod ad ipso die habebat, donare faciant ad cenobium Sancta Maria Riopollenti.
- (13) **1031** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 895, p. 220: de omnia uaschula mea, maiore uel minore siue de argento, concedo ipsa medietate pro anima mea.
- (14) **1042** CSCugat II 558, p. 220: de ipsa uascula [que est in ipsa casa de Fexas concessit ad] Blanchetum predictum tonnam I, et cubum I.
- (15) **1044** AComtalPerg II 315, p. 678: ipsum suum alium aure (= habere) mobile, id est, pane et uino, lana et lino, bestias maiores uel minores, uaschulas maiores uel minores, uel omnia usubilia ubi iam inuenire potueritis.
- (16) **1045** CSCugat II 582, p. 247: ipsas duas tonnas maiores et ipsos duos cubos maiores cum alia uascula tam maiore quam minore.
- (17) **1047** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 339, p. 1091: ipsa archa qui est in ipsa ecclesia et ipsa uascula maiora uel minora quod remanet qui est in ipso sacrario et in ipso cellario et in ipsa chasa ubi sto simul cum ipsa ferramenta concedo a filio meo Gerbertus.
- (18) **1049** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 348, p. 1104: concedo ei ipsa tonna que modo condirex et cubo I in Orta qui est ad ipso cellario et uascula minora, id sunt scutulas et cannadas et siras et parilio I de portadoras.
- (19) **1055** DACCBBarcelona 881, p. 1415: dono eidem Canonice cupas duas et tonnas II et cetera uascula que in predictis habeo domibus iusta prefatam ecclesiam.
- (20) **1060** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1211, p. 521: omnia autem uascula mea lignea ita diuidantur ut habeat medietatem Bonifilius, frater meus, et Guilelmus Atonis alteram medietatem, excepto una archa plana et una lectica que est in domo mercatalis superiore et una cannata maiore que omnia dimitto fratri meo Suniario.

- (21) **1060** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 398, p. 1174: alia mea omnia que remanent, ubicumque inuenire potueritis quocumque modo in auro et argento, in uasis et uasculis, in pane et uino et pannis et bestiis.
- (22) **1064** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1265, p. 569: uascula maiore et minore, omnes uexelleis, qui mihi aduenit hoc totum per comparacione et per omnesque uoces.
- (23) **1064** CDipSGirona 306, p. 318: et ipsa sua uascula maiora, scilicet tonnas et tinas et archas illi dimisit cui predictos alodios dimisit.
- (24) **1065** DACCBBarcelona 1078, p. 1696: cum ipsa tonnam quam habebat in Gramened, et ipsis uasis siue uasculis que habebat in Riuro Rubeo.
- (25) **1066** CDipSGirona 322, p. 335: ad uxor mea Billiardis remaneat ipsa uaskula mago<re> uel minore et ipso pane et uino et ipsas bestias.
- (26) **1071** CDipSGirona 339, p. 355: atque dimito ei omnia mea uexella tam maiore quam minore siue cum omnia mea uascula et ipsas uineas que ego habeo in Aspirano.
- (27) **1077** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1388, p. 683: et alia mea uascula tam magore uel minore, exceptus ipsa tina que est in ipso sacrario, siat de Remun Lobato.
- (28) **1082** DACCBBarcelona 1410, pp. 2188-2189: cum ipsa uexella qui est in ipso castrum, cum de hoc totum qui ad eius castrum pertinent, et cum ipsa uascula minore qui est in Gisalmonn.
- (29) **1082** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1455, p. 746: omnia uascula erea et lignea que sunt in supradictis alodiis dimisit filiis suis.
- (30) **1085** Álvarez, *Òdena* 25, pp. 63-64: de alium nostrum mobilium quod habemus de annona et uino et de bestias et grossas et minutas et de uexela et grossa et minuta et de uascula maiora uel minora siue de nullum alium mobilium [ubi] res posseant inuenire mei manumissores.
- (31) **1091** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1576, p. 862: ex uasculis etiam maioribus et minoribus, precipio dari pro anima mea cubum que est ad ipsum aquarium cum ipsam barrilam que est posita in capite cellarii.
- (32) **1095** Alturo, *Sta. Anna* 145, p. 165: concedo ... cubos et tonas et saracinos et saracinas et uasculla magorra uel minorra totum ab integrum et bous et assinos et ferramenta magorre et minore.
- (33) **1110** CSCugat III 808, p. 10: dimitto ad Arsendis ... tota ipsa bascula de domo exceptus archa I et caldaria I.

- (34) **1119** Baraut, *DocUrgell* 1313 (Urgellia 9, p. 141): uascula alia minore, scilicet ferramenta, callarias uel ollas siue sartagine, escutelas, sciphos et alia usibilia ad Raimundo nepote meo totum dimitto.
- (35) **1127** CEGirona, p. 329 (Marquès I 235, p. 379): tota mea uexela et uascula maiora et minora dono tibi.
- (36) **1142** CSCugat III 945, p. 127: item dimisit mulieri sue predicte ipsum rucinum et parilium I de bouibus et asinam I et medietatem de ipsis suis drapis et tonnam maiorem et bascola maiora uel minora.
- (37) **1147** Baraut, *DocUrgell* 1497 (Urgellia 9, p. 301): de alium totum mobile pane et uino, uetere et nouo, bestias maximas et minimas et cuncta uascola et trapos.
- (38) **1170** CSCugat III 1072, p. 234: tona I maiore et bou I et mea bascula, exceptus ipsum mortar, quod dimitto per mises ad Bernardus de Mata, presbiter.

et alia.

COMENTARI:

El terme *uascula* és la forma plural de *uasculum*, diminutiu de *uas* i testimoniats ja en l'Antiguitat llatina amb el sentit, pròpiament diminutiu, de 'petit vas', 'petit recipient'.

En la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, el present mot es testimonia sempre sota la forma de plural *uascula* i, per bé que en alguns textos sembla que manté encara el seu sentit diminutiu respecte al positiu *uas*, en general es registra una lexicalització del sufix diminutiu del mot. D'aquesta manera, s'estableix una relació de sinonímia entre *uascula* i *uasa*, en què s'acabarà imposant la forma més plena *uascula*, testimoniada molt més abundantment que *uasa*.

Dóna prova de l'equivalència de *uasa* i *uascula* la confrontació de diversos testimonis d'una i altra veu; així, compari's, a tall d'exemple, els testimonis n. 10 (*cum uascula uinearua, id est, tres tonnas et quatuor cubos*) i n. 11 (*cum uascula uinaria qui infra sunt, id est, cubos duos et tonnas traes*) amb el següent testimoni: *uasa uinaria, id sunt, cubos et tonnas* (1068 CSCugat II 663, p. 327); o bé el n. 4 (*quicquid mobilis est, pane, uino, lana, lino, bestias maiores uel minores, uascula maiore uel minore*), amb aquest altre testimoni: *omne autem*

meum mobile quod remanet siue ex pane et uino et uasis maioribus et minoribus (1088 Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1530, p. 815).⁵

Únicament en uns pocs documents el sufix diminutiu del mot exerceix *stricto sensu* la seva funció semàntica; és el cas dels testimonis n. 21 i n. 24, on s'estableix una diferenciació entre *uasa* i *uascula*. És possible, d'altra banda, que, en els testimonis n. 1 i n. 12, els *uascula* esmentats també mantinguin la noció diminutiva, car fan referència a recipients d'or i plata, cosa que fa pensar que es tracta de petits recipients o vasos de valor.

Cal dir que, sobre el mot *uasculum*, es creà una altra forma de diminutiu, *uascellum* (amb variant *uexellum*: uid. s.u. *uascellum*). D'aquesta manera el binomi *uas-uasculum* passà a ser *uasculum-uascellum*, tal com transmeten els testimonis recollits (n. 26, n. 28, n. 30 i n. 35).

Pel que fa a la semàntica del present terme, essencialment recull les mateixes accepcions que *uasa*, sense oblidar que, en alguns casos, la marca de diminutiu exerceix la seva funció semàntica, especialment en el gir formulari *uasa et uascula* tan repetida en els documents.

En primer lloc, i recollint el seu sentit originari, dóna nom a qualsevol tipus de vas o recipient. De la mateixa manera que el plural *uasa*, els *uascula* sovint fan referència a grans recipients encarregats de guardar i conservar el vi o la collita que són anomenats sovint *uascula maiora*. Aquests contenidors inclouen el cup, la cuba i el cubell (n. 6, n. 9, n. 19, etc.), la tona i la tina (n. 6, n. 23, n. 27, etc.), el barril i la barrila (n. 7, n. 31, etc.) i l'arca (n. 9, n. 20, etc.). D'altra banda, els *uascula minora*, és a dir els 'recipients petits' (contraposats als *uascula maiora*), fan referència a utensilis d'ús domèstic, com la bateria de cuina (olles, calderes i paelles), així com plats, bols i copes, segons es desprèn dels testimonis n. 18 i n. 34. Amb tot, doncs, els *uascula maiora* inclouen els atuells de grans dimensions útils per a guardar i conservar certs líquids i també sòlids, mentre que els *uascula minora* designen el conjunt de recipients de cuina, de mides més reduïdes i més manejables.

⁵ Cf. etiam el testimoni n. 2 (*terras et uineas, in pomipheris uel in arboribus, in uascula et in omnia ubique inuenire potueritis*) amb 1055 DACCB Barcelona 888, p. 1427: *cum domibus, terris, uineis, garricis et cum uasis diuersis*; i el n. 3 (*ipsa sua uascula de ipso suo domo*) amb 1055 DACCB Barcelona 881, p. 1416: *cum omni genere uasorum ad seruiendum domui*.

Pel que fa al material, generalment els *uascula* eren de fusta o de metall (or, argent, coure o aliats de coure), segons deixen entreveure els documents. Els de fusta deuriem fer referència als contenidors més grans per a líquids i sòlids (n. 20 i n. 29), mentre que els de metall designarien els atuells que conformaven la bateria de cuina (n. 29). Els recipients fets de metalls més preuats, com l'or i l'argent, serien probablement recipients més petits i de valor, com copes o gerres (n. 1, n. 12 i n. 13).

També el plural *uascula* s'especialitzà amb el sentit de 'vaixel·la', en tant que tenia el mateix ús que *uasa*. En aquest cas, el mot engloba tot tipus de recipients de qualsevol matèria, grandària i forma, i correspon a una part dels béns mobles (= *habere mobile*), juntament amb el menjar, els animals, la roba i altres instruments útils (n. 2, n. 3, n. 4, n. 5, etc.). En aquest sentit, s'esmenta fins i tot un *morter* com a part de la *uascula* (n. 38).

L'ús iterat i quasi formulari del plural *uascula* donà lloc a una nova forma singular i femenina que assumí aquest sentit col·lectiu de 'vaixel·la'. La tendència a aquest canvi morfològic s'observa en l'expressió, gairebé formulària, *uascula maiore et minore* (o semblant), que s'insereix en les donacions de béns, especialment en testaments (n. 4, n. 13, n. 16, n. 17, n. 22, etc.). En alguns d'aquests casos, el gènere i el nombre del mot són força ambigus, tot i que es podria interpretar com un femení singular pel fet que el mot en qüestió està complementat pels adjectius *maiore et minore* (forma d'ablatiu singular) o bé pel fet que un verb hi concerta en singular (n. 8, n. 14, n. 17 i n. 28); ara bé, aquests no són motius prou sòlids, tenint en compte que es tracta d'una llengua en què les alteracions de flexió i altres usos irregulars són constants. En canvi, els testimonis n. 5 (*uasculam*) i el n. 15 (*uaschulas*) no ofereixen cap dubte de la nova forma femenina establerta *uascula*.

Deixant a banda aquests usos del mot, els *uascula* sovint fan referència als vasos sagrats continguts a les esglésies, tal i com s'ha vist també a propòsit del terme *uas*. El següent testimoni fa referència molt probablement a aquests vasos, vist que són entregats a una església juntament amb certa indumentària que s'emprava dins del recinte sagrat: *concedo ad domum iam dicte domne mee semper Virginis Marie genitricis domini mei Ihesu Xpisti pallios duos et tappites duos, uasculos argenteos duos* (839 Baraut, *ActUrgell* ap. 1, Urgellia 7, p. 526). Braun dóna testimoni d'aquest ús en documentació llatina medieval

conservada fora del nostre àmbit: *uasculum, argento paratum ad uinum*;⁶ *uascula duo, uinum et aquam in calicem fundentia*.⁷ Això no obstant, en la nostra documentació, és més freqüent trobar el plural *uasa* fent referència als vasos sagrats que no pas *uascula*.

En últim terme, de la mateixa manera que *uas*, el mot *uasculum* es troba també, en els documents examinats, designant un rusc d'abelles: *palomarios apud columbos, uasculis apuum, cum exiis et regressiis suis* (1091 Bach, *AC-Solsona* 311, p. 180).

Pel que fa a la morfologia del mot, s'observen diverses formes del mot, amb variació en la grafia del so gutural sord (-*ch*-, -*k*-) i del so bilabial sonor (*b*-).

El diminutiu llatí *uasculum* no tingué gaire continuïtat en les llengües romàniques, ja que acabà sent suplantat per la seva forma de diminutiu *uascellum* (uid. s.u. *uascellum*).

⁶ BRAUN (1932) 420-421.

⁷ Ibid.

uexella

VARIANTS I FORMES:

uexela, ueixella.

ETIMOLOGIA:

Forma plural o femenina de *uexellum* o *uexell*, variants de *uāscellum*, *-ī*, diminutiu de *uāsculum*, *-ī*, que és, al seu torn, diminutiu de *uās*, *uāsis* ‘vas, recipient’.

SIGNIFICAT:

‘Vaixella’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *vaixella*, fr. *vaisselle*, esp. *vajilla*, pg. *baixela*.

TESTIMONIS:

- (1) **952** Junyent, *DipVic* 275, p. 231: uindo uobis in cassis, in curtis, in ortis, in terris et in uineis, et ueixella, qui mihi auenit de genitores meos, et est et omnia in comitatum Barchinona uel in Ausona.
- (2) **1024** Udina, *La successió testada* 134, p. 314: de ipso pane et uino et bestias: porcos, oues, chapras et uolatilia, tam maiore quam minore, et uexella tam maiore quam minore uel de ipsa usubilia.
- (3) **1029** DACCBBarcelona 437, p. 835: et ipsis eguas et uacas et oues et porcos et pano et uino, tonnas, cubos, boues et asinos et someras et uexela de auro et de argento, id sunt, enapos V et gradals II et copes II et cuzlares VII, et isto auere uindere faciatis.
- (4) **1060** CDipSGirona 283, p. 292: de uexella remaneat ipsa medietate ad iam dicta uxor mea. A Bonifilio meo tutore tina I optima et tonna I in monte Bosinno.
- (5) **1061** Baraut, *DocUrgell* 734 (Urgellia 6, p. 106): ipsa uexella iussit dare a muliere sua, et post obitum suum ipsa tonna maiore cum ipso cubo maiore a Sancti Andree remaneat.
- (6) **1063** CDipSGirona 294, p. 302: ipsas meas plantes similiter, et ipso meo sacrario ab ipsa uexela si[m]liter fiat, exceptus tina I et tona I.
- (7) **1068** Chesé, *DipÀger* 87, p. 327: mea porcione que mihi adtingerit in uexella ex argento, et sellas et frenos de argento, siue in spatas atque alspergos precipio ex inde facere tres partes.

- (8) **1068** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 438, p. 1237: a Ermensendis et Eigina tona I mediana et cub I minor, et alia uexela maiora uel minora remanead ad filios meos masculos.
- (9) **1078** DACCBBarcelona 1330, p. 2072: dimisit ad fratres suos Petro et Odda predictos ipso suo sacrario de Sancti Atriani cum ipsa uexela de cubos et tonnas qui ibidem erant.
- (10) **1079** Baraut, *DocUrgell* 925 (Urgellia 7, p. 57): alium meum auere qui remanent de pane et uino et bestias maiores uel minores, uexela maiore uel minore ubi inuenire potueritis donetis pro anima mea in ecclesiis.
- (11) **1081** CDipSGirona 377, p. 392: ad Raimundum Mironem dimitto ipsam domum quam mihi dimisit Bonuc que est iusta scalam sancte Marie, cum ipsa mea uexela tota qui ibi est.
- (12) **1082** DACCBBarcelona 1410, pp. 2188-2189: siue cum ipsa uexella qui est in ipso castrum, cum de hoc totum qui ad eius castrum pertinent, et cum ipsa uascula minore qui est in Gisalmonn.
- (13) **1085** Álvarez, *Òdena* 25, pp. 63-64: de alium nostrum mobilium quod habemus de annona et uino et de bestias et grossas et minutas et de uexela et grossa et minuta et de uascula maiora uel minora siue de nullum alium mobilium [ubi] res posseant inuenire mei manumissores.
- (14) **1090** Baraut, *DocUrgell* 1062 (Urgellia 7, p. 180): ad Iozleta cum filiis suis boue I et oches III, cum ipsa uexella et cum ipsa ferramenta qui est in ipsa mansione et cum ipso porc.
- (15) **1093** DACCBBarcelona 1597, p. 2475: dimisit ad Arnallo, filio suo, ipsos suos alodios que abebat in Vallense cum ipsis casis et cum ipsa uexela et uascula.

et alia.

COMENTARI:

Sobre la forma diminutiva *uasculum*, es formà un altre diminutiu, *uascellum*, testimoniad en llatí tardà. Aquest últim mot es troba també documentat en el nostre corpus, sovint sota la variant romanitzant *uexellum* o romanitzada *uexell* (uid. s.u. *uascellum*). D'aquestes variants és d'on prové el terme *uexella*, que, per analogia a *uascula*, esdevingué un mot singular i femení amb l'accepció col·lectiva de 'vaixella' (uid. s.u. *uascula*).

En els documents treballats, el terme *uexella* s'hi testimonia freqüentment i tan sols conserva la seva noció diminutiva originària en uns pocs testimonis

per a diferenciar-se de *uascula* (n. 12, n. 13 i n. 15). Pel que fa a la resta de testimonis, el mot es troba lexicalitzat, ço és, sense la seva noció diminutiva originària i, per tant, com a sinònim de *uascula*.

Com s'observa en els testimonis, molt sovint la *uexella* indica el conjunt de bótes, tines, tones, bocois i altres recipients (n. 4, n. 5, n. 6, n. 8 i n. 9). Tanmateix, pot fer referència també al conjunt de recipients, plats copes i coberts que es trobaven en una casa, com es llegeix especialment al testimoni n. 3, i com sembla ser també el cas dels testimonis n. 11 i n. 14.

Quant a la morfologia del mot, es testimonien les grafies *uexela* i *ueixella*, formes equivalent fonèticament a *uexella*, que ja és mot català i que acabà reemplaçant la forma més antiga *uascula*.⁸ Amb el testimoni del 952 (n. 1) es pot avançar la primera datació del mot català, ja que Coromines no el documenta fins a l'any 1112.⁹

A banda del català, el present mot es troba en altres llengües romàniques, però restringit al grup gal·loromànic i iberoromànic, on també s'imposaren sobre la forma diminutiva més antiga *uascula*.

⁸ *Vid.* DECat *s.u. vas*.

⁹ *Ibid.*

usibilia

VARIANTS I FORMES:

usubilia, usuilia, usubila, usabilia.

ETIMOLOGIA:

Probablement terme propi del llatí medieval, *usibilis*, *-e* ‘útil, utilitzable’, n. pl. *usibilia* ‘estris, utensilis’, derivat d’*ūsus*, *-ūs* ‘ús’, provinent al seu torn del verb *ūtī* ‘usar, fer servir’.

SIGNIFICAT:

‘Estris, utensilis’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) [864] DipRosselló 55, p. 115: et uinum qui exinde exiet quinales CCC, et sunt tonnas VIII; et de annona modii XXX cum omnia usibilia ligni et ferri quod necesse abet homo in omnibus.
- (2) 975 DipOsona 1188, p. 859: in tonas, in cubis, in omnia usabilia, sic uindimus uobis.
- (3) 1008 (1010) Baraut, *DocUrgell* 307 (*Urgellia* 3, p. 138): mandauit donare de omnibus rebus suis quicquid uisus fuit habere, id est in pane et uino, drapos, ferramentos et in omnia sua usubila ipsam terciam partem.
- (4) 1010 Baraut, *DocUrgell* 314 (*Urgellia* 3, p. 146): et ipsa omnia usabilia tam maiora quam minora, in omnibus meis locis, remaneat ad sancta Maria Sedis Vicho siue de Sanauga.
- (5) 1024 Udina, *La successió testada* 134, p. 314: et pro anima sua de ipso pane et uino et bestias: porcos, oues, chapras et uolatilia, tam maiore quam minore, et uexella tam maiore quam minore uel de ipsa usubilia.
- (6) 1037 Baraut, *DocUrgell* 499 (*Urgellia* 5, p. 39): et suum mobile, pane et uino, bestias maiores uel minores uel sua usubilia iussit de ipsa sua medietate redimere suos debitos.
- (7) 1044 AComtalPerg II 315, p. 678: et ipsum suum alium aure mobile, id est, pane et uino, lana et lino, bestias maiores uel minores, uaschulas maiores uel minores, uel omnia usubilia ubi iam inuenire potueritis.

- (8) **1074** Baraut, *DocUrgell* 866 (Urgellia 6, p. 220): ipsas uachas que ibi habeo apud Fedancio et alias bestias ubique habeo et pane et uino et omnia usibilia ubicumque inuenire potuerint mei manumissores.
- (9) **1075** Sangés, *DocGuissona* 37, p. 255: et de ipssos auers mobiles, pane et uino, tam ueterem quam nouum, uascula maiora uel minora, omnia usibilia que ad usum hominis pertinent, sic date pro anima mea ipssam medietatem.
- (10) **1079** Bach, *ACSolsona* 235, p. 108: tam pane et uino, uascula maiore uel minore, quam bestias maiores uel minores, aurum et argentum uel omnia usibilia.
- (11) **1094** Bach, *ACSolsona* 344, p. 214: cetero qui remanet pane et uino, lana et lino, bestias magores uel minores, uascula magores uel minores, omnia usibilia que ad usum hominis pertinent, totum donate pro anima mea.
- (12) **1119** Baraut, *DocUrgell* 1313 (Urgellia 9, p. 141): uascula alia minore, scilicet ferramenta, callarias uel ollas siue sartagine, escutelas, sciphos et alia usibilia ad Raimundo nepote meo totum dimitto.
- (13) **1147** CSCugat III 974, p. 154: et cubum maiorem et omnia bascula et usuilia que in domo nostra sunt.

et alia.

COMENTARI:

Sobre el substantiu llatí *usus* ‘ús’, sembla que es formà l’adjectiu *usibilis*, -e ‘útil, utilitzable’, testimoniats en una glossa del segle XII (GLOSS. II 597, 63 *usibile: bonum*). La substantivació d’aquest adjectiu en neutre plural donà el mot *usibilia*, que té el sentit genèric i col·lectiu d’‘estris, utensilis’.¹⁰

El plural *usibilia* es testimonia a bastament en els documents treballats, com a sinònim del més antic *utensilia* (uid. s.u.). El present mot apareix gairebé sempre esmentat, en plural, entre els diferents béns mobles, fent referència als diversos utensilis d’una casa. En el testimoni n. 1 s’esmenten concretament els estris de fusta i de ferro (*usibilia ligni et ferri*) i en el n. 4, aquells estris tant petits com grans (*usabilia tam maiora quam minora*). En aquest sentit, el mot *usibilia* incloïa, sens dubte, els utensilis emprats per a cuinar, menjar i emmagatzemar els aliments, tal i com dóna prova el testimoni n. 12.

¹⁰ Vid. DELL i LEW s.u. *utor*.

Altrament, els *usibilia*, com també els *utensilia*, poden fer referència específicament a les diferents peces o eines d'un molí: *cum omnia sua usibilia quod ad molino contingit* (972 ACondal 173, p. 346); *molinos molentes, cum omnia illorum strumenta cum sua usibilia* (1022 Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 823, p. 158).¹¹ O bé també poden designar les eines agrícoles, com es desprèn del següent testimoni: *cubos II et tonnas II area I, exada I, cauazo I, portat[ores III, simul cum [omnia mea] usubilia ab integra cum capras XVI* (949 CSCugat I 30, p. 29).

En el terreny morfològic, cal destacar les variants *usubilia* (o *usuilia*, *usubilla*) i *usabilia*, ambdues amb canvi vocàlic. Les primeres formes reben influència del substantiu *usus* 'ús', mentre que la segona forma, *usabilia*, rep influència del verb **usare* 'utilitzar, usar', forma vulgar sincopada del verb *usitāre* (freqüentatiu d'*uti* 'usar, fer servir') que es difongué en les diferents llengües romàniques (cf. cat., esp., pg. *usar*, fr. *user*, it. *usare*).¹²

El terme *usibilia* tan sols s'ha mantingut en alguns parlars itàlics. Altrament, el seu sinònim *utensilia* ha romàs en tot el territori romànic.¹³

¹¹ Vid. GÓMEZ-SEGARRÉS (2013) 101.

¹² Vid. REW s.u. **usare*.

¹³ Vid. REW s.u. **usibilia*.

utensilia

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *utensilia*, *-ium* 'estris, utensilis; provisions', substantivació de l'adjectiu *ūtēnsilis*, *-e* 'útil', derivat del verb *ūtī* 'usar, fer servir'.

SIGNIFICAT:

'Estris, utensilis'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *utensili*, fr. *ustensile*, esp. *utensilio*, pg. *utensílio*, it. *utensile*, rom. *ustensilă*.

TESTIMONIS:

- (1) **807** DipPallars 1, p. 280: *utensilia domui, eramenta uel ferramenta, auro uel argento, animalia maiora uel minora.*
- (2) **868** DipPallars 63, p. 318: *cum domos, hortos, casales, casas, uineas, arbores, utensilia domui, cultum et incultum.*
- (3) **908** DipOsona 78, p. 125: *reliqua uero annonam, uinum, utensilia domus, sicut in inuentarium repperitur.*
- (4) **960** Junyent, *DipVic* 326, p. 274: *cum ipsas tonnas et cum ipsos cubos et cum omne illorum utensilia.*
- (5) **991** DipGirona 531, p. 473: *et ipsum meum panem et uinum aut boues aut oues aut uacas aut equas aut porcos aut drapos aut utensilia domus aut aurum uel argentum et omnium meum alium auere, ubicumque inuenire potueritis, donare faciatis in sacerdotis optimis.*
- (6) **1042** CSCugat II 558, p. 220: *omnia alia uascula que remansissent maiora et minora, et omnia alia ferramenta si[mul et omnia utensilia concessit ad] Bonam donam predictam.*
- (7) **1056** DACCB Barcelona 909, p. 1460: *et uascula maiora et minima, oues et porci et capre et uolatilia et drapi et aurum et argentum et omnia domus utensilia que ad possessionem hominis pertinent.*
- (8) **1061** Baraut, *DocUrgell* 732 (Urgellia 6, p. 103): *casas uel domos cum illorum superposita siue cum omnia utensilia que ad earumdem domibus pertinent.*

- (9) **1099** Bach, *ACSolsona* 391, p. 266: de pane et de uino siue de carne atque de omnibus utensilibus hominum que in hoc manso fuerint.
- (10) **1099** Baraut, *DipTavernoles* 106, p. 177: uascula maiora uel minora et omnia utensilia domorum.
- (11) **1134** CEGirona, p. 354 (Marquès I 260, p. 407): medietatem tocus mei mobilis, scilicet de pane et uino et carne et de omnibus domibus, utensilibus et bestiis omnibus.

et alia.

COMENTARI:

El mot plural *utensilia*, substantivació de l'adjectiu *utensilis* 'útil', es testimonia ja en època clàssica amb el sentit genèric de 'tot allò necessari, útil', fent referència sobretot a 'estris, utensilis', especialment aplicat al pertret d'un exèrcit: *exutusque omnibus utensilibus miles* (LIV. 3, 42, 5); *pernoctauere sine utensilibus, sine igni* (TAC. *ann.* 1, 70, 8); i també fent referència a les 'provisions' o 'mitjans de subsistència': *reliqua utensilia, quibus aut alitur hominum genus aut etiam excolitur* (COLVM. 12, *pr.* 3).¹⁴

En el corpus documental d'aquest treball, el plural *utensilia* s'hi testimonia freqüentment –paral·lelament al seu sinònim *usibilia*–, com a nom genèric de diversos instruments útils en l'àmbit domèstic, fent referència sovint als estris de cuina. En aquest sentit, apareixen esmentats sovint sota l'expressió *utensilia domus* o semblant (n. 2, n. 3, n. 5, n. 7, n. 8, n. 9 i n. 11).

D'altra banda, com també ocorre amb el mot sinònim *usibilia*, el terme *utensilia* molt sovint fa referència a les eines del molí: *molinum unum cum omni eius usilia et utensilia* (1012 DACCBBarcelona 176, p. 483); *molendinos cum omnibus utensilibus eorum* (1115 Alturo, *Sta. Anna* 174, p. 197).¹⁵

El present mot pervingué en tot el territori romànic amb el mateix significat original llatí.

¹⁴ Vid. Gaffiot s.u. *utensilis*.

¹⁵ Vid. GÓMEZ-SEGARRÉS (2013) 101.

2 Estris específics

El corpus documental estudiat presenta un nombre considerable de termes que designen estris i recipients per a coure, preparar, manipular, contenir o conservar el menjar. Aquests no manquen gairebé mai en els testaments ni, evidentment, en els inventaris de béns mobles, dels quals emana la importància que tenia la vaixel·la domèstica. El concepte de ‘vaixel·la’ es mostra en els documents amb un sentit més ampli que l’actual, ja que aquesta no només incloïa, en l’Edat Mitjana, la coberteria, els plats i les copes, sinó tots els estris i recipients domèstics, des de la coberteria, passant per la bateria de cuina, fins als grans recipients o contenidors de vi i cereals. És tan gran i tan divers el grup format per tots aquests utensilis, que es fa necessari dividir el present apartat en diferents subapartats segons l’ús dels estris testimoniats, a saber: “Bateria de cuina”, “Estris de la llar de foc”, “Plats i bols”, “Copes i gerres”, “Coberteria”, “Estris d’elaboració” i “Recipients d’emmagatzematge i transport”. Cal dir, abans d’entrar en matèria, que és constant la complexitat que representa vincular nom i objecte per la poca precisió dels testimonis recollits; també perquè un objecte podia ser anomenat de diverses maneres o perquè, a la inversa, un terme podia designar diferents realitats. Aquest fet comporta una dificultat afegida a l’hora de classificar els diversos termes en subapartats tancats. És per això que cal tenir en compte que alguns d’ells podrien ser inclosos en més d’un subapartat.

Bateria de cuina

L’element principal de la cuina era, sens dubte, la llar de foc, que era formada essencialment per un foc a terra, una xemeneia i tot un seguit d’utensilis per a cuinar, per a la combustió del foc i altres d’ús auxiliar. La bateria de cuina,

és a dir, el conjunt de recipients metàl·lics usats per a la cocció dels aliments, incloïa calderes, olles, cassoles i paelles.

La caldera apareix en la documentació sota la denominació *caldaria* (i també sota el diminutiu romànic *callereta*); designa un gran vas de metall, de forma més o menys semiesfèrica i amb dues anses a cada banda per on s'enganxaven els clemàstecs, que, penjats a la xemeneia, la sostenien sobre el foc. La caldera oferia múltiples usos: servia per a escalfar aigua, bullir la carn i tota mena de viandes, preparar les sopes, etc.

L'olla és anomenada en els documents amb el terme llatí *olla*. Aquesta podia ser de metall o de terrissa i, a diferència de la caldera, es col·locava al foc sobre un trespeus o bé, com afirma Riera, sobre una mena de fogons,¹ que no es testimonien en el corpus documental estudiat. Com la caldera, servia per a coure o bullir els aliments.

Finalment, la paella fou també, en època medieval, un estri molt usual de la llar de foc. Els termes llatins *sartago* i *patella* són les denominacions d'aquest utensili en el nostre corpus documental, si bé el mot *patella* hi és testimoniats molt més abundantment. Les paelles eren més amples que fondes i amb la base plana; podien assolir dimensions considerables i les més grans eren penjades també a la llar, sobre el foc, mitjançant cadenes; per això sovint s'esmenten conjuntament els dos estris (*ipsa padela cum cramasculos*).

Estris de la llar de foc

A banda de la bateria de cuina, també es trobaven a la llar de foc instruments d'ús auxiliar, no sempre emprats directament per a cuinar. Es tracta d'estrís generalment de ferro que exercien alguna funció determinada a la llar de foc, com ara els clemàstecs o els asts, entre altres. Els termes testimoniats que designen aquests instruments auxiliars són *astus*, *bufador*, *cabfog*, *cremasculus*, *ferros* (*de fog*) i *paracinguli*.

El terme *astus* hi és molt poc testimoniats. Com avui, designava una barra de ferro o de fusta amb la qual és traspasada longitudinalment una peça de carn per a rostir-la, fent-la voltar, damunt del foc. Segons afirma Riera, l'ast no faltava a cap casa senyorial,² on la carn rostida era molt apreciada.

¹ RIERA (1993) 13.

² Ibid.

El terme romànic *bufador* presenta un únic testimoni en tota la documentació, en el qual hi són esmentats dos bufadors entre altres estris de la llar i la cuina. El bufador designa un tub foradat a cada cap a través del qual es bufava per tal d'avivar el foc.

Un altre estri que es trobava a la llar de foc és el capfoguer, anomenat en la documentació *cabfog* i, amb forma llatinitzada, *caputfoco*. Aquest estri s'utilitzava per a sostenir els tions que es cremaven a la llar de foc per a cuinar.

El *cremasculus* i els *paracinguli* apareixen en els testimonis designant una realitat semblant, si no igual. El primer, que ha donat el català *clemàstecs*, dóna nom, sens dubte, a la cadena que s'emprava per a penjar les calderes, les olles o les paelles sobre la llar. Es tracta d'una cadena d'anelles amples, que tenen, a la part inferior, un ganxo per on es penja l'atuell. Els *paracinguli* poden fer referència també a aquesta cadena o potser designen, tal vegada, les lleves, és a dir, els ganxos units per la part superior amb un arc o barreta de ferro que serveixen per a penjar l'olla al foc, penjant-los dels clemàstecs. La nul·la informació que transmeten els testimonis aplegats d'aquesta veu no permeten aclarir quina realitat concreta designa, tot i que sembla segur que fan referència a aquestes cadenes o ganxos o a algun estri semblant que tingués la mateixa funció.

Finalment, apareix en els documents treballats el sintagma inconcret *ferros de fog*, o simplement *ferros*, que s'esmenten sempre al costat dels instruments de la llar. Pel que transmeten els testimonis, i d'acord amb el que es diu en l'article corresponent d'aquesta veu, designen probablement els trespeus de ferro que es posaven sobre el foc per a sostenir les olles i altres recipients.

Plats i bols

Si la llar de foc era l'element protagonista de la cuina, la taula era el centre del menjador, tot i que, en les cases humils, se situava a la cuina. La taula era constituïda per un tauló de fusta sostingut sobre uns cavallets i rodejada de bancs. Les taules més poderoses eren cobertes per tovalles, sobre les quals s'hi disposava la vaixel·la (entesa amb el sentit d'avui), els tovallons, el saler i, de nit, els canelobres amb les respectives espelmes. La vaixel·la estava formada per plats, escudelles, plàteres o safates, vasos vinaris, com copes i anaps, ampolles, gerres i coberts. La vaixel·la de les classes puixants solia ser de metalls preciosos, mentre que la de les classes més humils eren de manufactura senzilla, de fusta

o terrissa, que, pel seu poc valor, és escassament esmentada als diplomes estudiats. La vaixel·la de ceràmica vidriada, a jutjar pels testimonis documentals i arqueològics, sembla que no es va introduir fins al segle XIII.³

És molt habitual en els documents la presència de plats, plates, escudelles i bols. Aquests vénen denominats sota els termes *baccinus*, *concha*, *gradalis*, *paropsis*, *scutella* i *scutula*. És realment difícil la tasca d'identificar quin estri concret denominen aquests mots. Probablement, el *baccinus* i la *concha* denominaven alguna mena de palangana o de safata gran per a diversos usos. D'altra banda, sembla que designen plats o bols els termes *paropsis*, *scutella* i *scutula*, mentre que *gradalis* pot fer referència a un plat gran i profund, semblant potser a una font.⁴ Com apunta Beltrán de Heredia, l'escudella era un recipient de casquet esfèric, amb nanses o sense, útil per a menjar aliments líquids o semilíquids, com brou o llegums; mentre que el plat, recipient baix i poc fondo, s'utilitzava per a menjar els aliments sòlids.⁵ La seva funció principal era la d'estris de taula, si bé, com és obvi, servien també d'estris auxiliars per a barrejar aliments o condiments durant el procés culinari.

Copes i gerres

La copa és denominada en els documents mitjançant el terme llatí *cuppa*; d'altra banda, però, els termes *hanappus* i *scyphus* sembla que també fan referència a algun tipus de copa o vas per a beure. Altrament, l'*urceus*, i el seu diminutiu *urceolus*, designen una gerra. Mentre que les gerres eren generalment de metall, els anaps i les copes podien ser fetes de fusta, de metalls preciosos o, menys sovint, de vidre.⁶ Deixant a banda les copes, la beguda –principalment vi– es portava a taula, segons afirma Riera, en ampolles de vidre o gerres de metall. Així com les gerres hi són sovint esmentades, les ampolles apareixen amb poca freqüència, sota el mot llatí *ampulla*, i, en algun cas, es descriuen com a ampolles de metall.

³ Vid. RIERA (1993) 14.

⁴ Vid. BALARI (1899) 589 i 590.

⁵ BELTRÁN DE HEREDIA (1994) 49.

⁶ Ibid.

Coberteria

La coberteria, formada tan sols per culleres i ganivets, es troba també present en els documents llatins de la Catalunya altmedieval. Les culleres són denominades en algunes poques ocasions amb el terme *cochlea* i, la major part de vegades, amb el seu derivat *cochlear(e)* o *cochlearium*. Un altre tipus de cullera era la llossa, denominada en els textos sota les grafies *loca* (= *-ça*), *loza* i *locia*, que designa una cullera grossa o cullerot, emprada especialment per a remenar el menjar de les olles i calderes o per a escudellar. En aquest sentit, el cullerot era un estri de cuina, mentre que les culleres eren sobretot un estri de taula, si bé podien servir com a instrument auxiliar en el procés culinari. Tant les culleres com els cullerots eren fets d'argent o fusta. També el ganivet formava part de la coberteria i s'emprava tant a la cuina com a la taula, sobretot per a tallar carn. En els documents apareix denominat sota el terme llatí *culter* i, més sovint, pel seu diminutiu *cultellus*. La forquilla no formaria part de la coberteria catalana fins molts segles més tard (XVII-XVIII), encara que existí, ja al segle XIV, la broca, predecessora de la forquilla, que tenia dues o tres puntes i era útil per a diferents usos: cf. «broca d'argent per torrar pan» (s. XIV);⁷ «item un altre broca d'argent daurat que serveix per menjar ous» (s.XV).⁸

En la nostra documentació i en documentació d'Aragó del mateix moment, es testimonien diferents càrrecs, sobretot palatins, referents a la cura de la vaixel·la i la gestió dels aliments. Així, Nortes dona notícia del reboster (< ll. **repositarius*), encarregat de la vigilància i l'atenció de la taula.⁹ Existí també el *botellarius*, testimoniats en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval,¹⁰ i que designa el qui té cura del servei d'ampolles a la taula.¹¹ Semblantment, el coper i també l'abocador (*skanzanus*, *scançano*) s'encarregaven de servir la

⁷ Vid. DCVB s.u. *broca*.

⁸ Ibid.

⁹ Cf. *de te et de tuo companiero pronominato de Garcia meo repostero qui abet ipsa alia medietate de ista supra nominata ereditate accepi de uobis unum kauallo* (a. 1090); NORTES (1979) 123.

¹⁰ Cf. *in palatio de regi domno Sancio ... Enneco Galindiz, uotilgero* (1069 AComtalPerg III 748, p. 1292); uid. PRIETO (2014) 44.

¹¹ Cf. *Garsia Belaskiz, qui erat botellarius* (a. 1005); NORTES (1979) 34.

beguda a taula.¹² El tallador era l'encarregat de tallar la carn per a la taula de palau.¹³ I, a la fi, el *botecarius* s'encarregava de la bodega i els seus vins.¹⁴

Estris d'elaboració

A més a més dels instruments fins ara esmentats, els documents estudiats mencionen també estris útils per a l'elaboració de menjar. D'una banda, hi apareix el morter, esmentat sota la veu llatina *mortarium*, i també el seu diminutiu *mortariolum*, que sovint és esmentat amb la seva mà, anomenada mitjançant els termes *puso* i *manus*. El morter no faltava a cap cuina i s'emprava per a triturar pebre i condiments, cereals, fruits secs, per a picar alls o alguna verdura, per a elaborar salses, picades, etc. Fet de metall (coure o ferro), de pedra o de fusta, constituïa una peça robusta; n'hi havia de totes les mides i podien portar un abocador. La mà de morter, al seu torn, era generalment de fusta, però n'hi havia també de metall.

També han arribat, a través de la documentació, les referències als neulers, esmentats en comptades ocasions, sota la forma llatina *nebularii*, o ja romànica *neulers*. Es tracta d'un instrument de ferro destinat a l'elaboració de les neules, que, pel que es dedueix dels testimonis recollits, no deuria ser gens habitual a les llars.

Recipients d'emmagatzematge i transport

Si alguns estris abunden especialment en els documents, aquests són els recipients útils per a emmagatzemar els aliments, tant líquids com sòlids. Amb gran freqüència són esmentats els recipients emprats per a la producció i conservació del vi.

El procés de verema, producció i conservació del vi en aquesta època es troba exposat en l'estudi que feu Salrach a propòsit de la vinya i els viticultors a la

¹² Cf. *sunt oditores Garsia cupero et Lope cupero* (a. 1090-1094); NORTES (1979) 35-36; *in palatio de regi domno Sancio ... Pepini de Vieskasa, skanzano* (1069 AComtalPerg III 748, p. 1292); PRIETO (2014) 189.

¹³ Cf. *in palatio de ... regis filius ... senior Velasco Date taliatore* (a.1046); NORTES (1979) 37.

¹⁴ Cf. *senior Velasco Garçeic uotecarius testis* (a. 1063); NORTES (1979) 33-34.

Catalunya altmedieval.¹⁵ Segons l'autor, els petits viticultors devien extreure el most del raïm trepitjant-lo dins les portadores mateixes; la majoria ho devien fer en els cups, dipòsits de fermentació del most; i només uns pocs, els tècnicament més dotats, l'obtenien per premsatge. Un cop trepitjat o premsat el raïm, el most obtingut es deixava reposar per a la fermentació en els cups, dipòsits que podien ser fets d'obra, excavats a terra o bé fets amb dogues de fusta. Després de la fermentació, el vi s'emmagatzemava per tal de sotmetre'l a un procés més o menys llarg d'envelliment, cosa que es duia a terme al celler, guardant-lo en bótes o tones. En aquest últim aspecte, la documentació dóna prova suficient de tots els estris (*utensilia*, *usibilia*) propis dels viticultors i dels recipients necessaris per a l'elaboració i la conservació del vi (*uasa*, *uascula*, *uexella*), majoritàriament fets de fusta.

El conjunt de bótes i recipients reben, en el corpus documental treballat, la denominació de *uasa*, *uascula* o *uexella*, de sentit genèric i col·lectiu, i són definits generalment com a *maiora*, en contraposició als *minora*, que fan referència a altres utensilis de dimensions menors emprats a la llar, com olles, calderes, bols, escudelles, etc. El terme *uasa*, forma plural de *uas*, es testimonia en els documents fent referència sempre al conjunt de recipients i altres atuells domèstics relacionats amb els aliments. Sinònim d'aquest mot és *uascula*, forma plural de *uasculum*, diminutiu, al seu torn, de *uas*; en els testimonis recollits s'observa una lexicalització del seu sufix diminutiu i, per tant, el mot apareix com a sinònim de *uasa*; a més a més, el terme, usat sempre amb valor col·lectiu, acabà prenent forma femenina i singular. Aquest és el cas també de *uexella*, testimoniada en el nostre corpus com a substantiu femení singular i que és una variant romànica de la forma llatina *uascellum*, diminutiu de *uasculum*, que, com aquest, no manté la noció diminutiva.

Passant a les denominacions concretes, en els diplomes treballats, es troben diferents termes que designen contenidors grans per a vi, si bé no sempre és fàcil identificar a quin recipient concret fan referència o quina funció concreta tenia cadascun. D'entre els més testimoniats, hi ha sens dubte els termes *cupus* 'cup', *cupa* 'cuba', *tunna* 'tona', *tina* 'tina', *follador* 'cup on es trepitja el raïm', *portatoria* 'portadora', *barrilus* i *barrila* 'barril'.

¹⁵ SALRACH (1993) 139-141.

El mot *cupus*, forma masculina del clàssic *cupa*, designa el recipient on hom trepitjava el raïm i on el most es convertia en vi. Sovint el raïm es trepitjava en el *follador*, recipient destinat a tal fi, i després es traspassava al cup perquè fermentés; per això, en algunes ocasions, tots dos receptacles apareixen aparellats (*cupo I cum ipso folador*). No obstant això, els documents donen testimoni que també el *cupus* s'emprava per a aquesta funció (*uno cupo folador*), i sobretot el *cupellus*, diminutiu d'aquest, sovint qualificat també com a follador (*chubello I foladore, cubello uno folador*). Del terme *cupus* també n'apareixen els diminutius romànics *cubet* i, només una vegada, *cubelet*, que deuriem fer referència al mateix estri, però de dimensions més reduïdes.

La *cupa* hi és també notablement testimoniada, encara que molt menys que *cupus*. Segons revelen els testimonis recollits, el *cupus* i la *cupa* hi poden aparèixer com a sinònims, ja que, en alguns casos, semblen intercanviables (uid. s.u. *cupa*), si bé la *cupa* no s'esmenta mai qualificada com a folladora, com sí que ocorre amb el *cupus*. Tenint en compte aquest aspecte, la *cupa* seria un recipient de grans dimensions per a tenir vi. D'altra banda, el terme *cupella*, diminutiu de *cupa*, també es testimonia en els diplomes –només en dues ocasions– i, si bé el context no ajuda a aclarir-ho, segurament designa una *cupa* de mides més reduïdes.

Un recipient que apareix la majoria de vegades al costat del *cupus* és la *tunna* (més freqüentment, *tona*). Aquesta designa una bóta d'una grandària considerable emprada per a contenir-hi el vi, com deixen ben clar alguns testimonis recollits (*tonnas cum ipso uino qui ibidem est, tonnas III de uino sano, unam tonnam de melioribus plenam uino*). Tot i que les seves mides podien variar, Balari afirma que es tracta del recipient més gran de tot el botam.¹⁶ De la documentació es desprèn que la tona i el cup eren els recipients més abundants per a la vinificació i el fet que es trobin tan sovint esmentats un al costat de l'altre indica que eren dues peces que anaven juntes: una per a l'elaboració del vi (*cupus*) i l'altra per a guardar-hi el vi (*tunna*).¹⁷

La *tina*, de presència no tan abundant en els documents, sembla que és equiparable al cup. Segons les paraules de Ferrer, que estudià l'ús i les característiques d'aquest recipient a Catalunya, “la paraula *tina* ja havia substituït

¹⁶ BALARI (1899) 633.

¹⁷ FERRER (2003) 148.

la paraula *cup* al Bages en el segle XIV i el follador l'acompanyava a totes les cases".¹⁸ És molt probable que aquest fenomen de substitució lèxica s'intueixi ja en els nostres documents, atès que, en les llargues enumeracions dels recipients, mai no s'esmenten tines i cups alhora i, en les enumeracions més reduïdes, tines i tones s'esmenten gairebé sempre una al costat de l'altra, com ocorre amb el cup i la tona. Si *tina* és, doncs, sinònim de *cupus*, aquesta ha de designar un recipient, de dimensions diverses, destinat a trepitjar-hi el raïm i, especialment, a contenir el vi en fermentació.

Del *follador* (també documentat sota la forma femenina *folladora*), mot ja romànic testimoniats en el corpus, ja s'ha dit que era un recipient destinat a trepitjar-hi el raïm. Segons afirma Ferrer, "al costat de les bótes (dues per casa, de mitjana) hi havia tines i folladors gairebé en una quantitat idèntica". En la nostra documentació, el nombre d'uns i altres no sempre és equivalent, però sí que, en alguns casos, apareixen aparellats, com s'ha vist més amunt.

Com el *follador*, i en algunes ocasions el *cupus*, també la *portatoria* podia fer el paper de recipient per a trepitjar-hi el raïm, tot i que la seva funció principal és –com el seu nom indica– la de transportar la collita, especialment el raïm. Tal com la majoria dels contenidors fins ara esmentats, la *portatoria* era un recipient fet de dogues de fusta i tenia, a la part superior, dues anses per a poder ser transportada. En els testimonis recollits, s'esmenten sovint per parelles i no hi ha dubte que eren instruments indispensables per a la verema.

Pel que fa a la veu *barrilus*, els testimonis aplegats deixen clar que es tracta d'un recipient per a contenir vi (*barrilio I cum ipso uino, vinum quod est in barrilo*). Més petit deuria ser el *barrileto*, forma diminutiva romànica, que presenta una sola ocurrència en tot el corpus. D'altra banda, el femení *barrila* es diferencia, en la documentació, del masculí *barrilus*. Aquesta diferenciació, que els testimonis no permeten aclarir, deuria fer referència a les mides d'un i altre recipient, tenint en compte que la forma femenina sovint presentava sentit augmentatiu. No obstant això, en dos testimonis distints on són esmentats aquests objectes, se'ls atribueix la mateixa capacitat i de vegades, fins i tot, semblen intercanviables (uid. s.u. *barrila*). Sigui quina sigui la realitat expressada pel femení *barrila*, els testimonis no ofereixen dubte que es tracta també d'un con-

¹⁸ FERRER (2003) 149.

tenidor per al vi (*barrilam unam nouam cum suo uino, ipsas suas barrilas simul cum ipso uino*).

També apareixen altres mots denominant algun tipus de contenidor de líquids l'aspecte del qual és difícil de determinar. És el cas dels termes *barralo*, *barrico*, *bot*, *canna*, *cannadela*, *cannata*, *galleta* i *uascellum*.

Els termes romànics *barralo* i *barrico* semblen definir uns recipients petits o barrilets per a contenir vi. Pròxim a aquests pot ser el *bot*, també terme romànic, que sembla donar nom a un odre útil per a tragar vi o oli.

D'altra banda, la *canna* es testimonia només en dues ocasions i el context no permet extreure el significat concret del mot, si bé el fet que aparegui al costat d'altres recipients, com la *tina* o la *tunna*, porta a pensar que es tractaria d'un recipient semblant a aquests. És també citat en un inventari de béns mobles de l'església de Sant Pere de Vic, on sembla que ha de fer referència a un recipient més petit, ja que apareix al costat d'un *urceolus* i altres objectes petits. El seu derivat *cannata* es testimonia com a sinònim de *galleta*, recipients que s'utilitzaven, sens dubte, per a contenir vi. Més petites que aquestes havia de ser la *cannadela*, també citada en els diplomes.

El mot *uascellum*, forma diminutiva de *uasculum*, que és, al seu torn, diminutiu de *uas*, apareix amb dos sentits diferents en els nostres documents. Majoritàriament s'empra amb el sentit genèric de 'recipient, vas', però s'observa igualment l'especialització del seu sentit per a denominar un tipus de receptacle, amb entitat pròpia, emprat per a contenir vi. També el seu diminutiu *uexellet*, provinent de la variant *uexellum*, es presenta a la documentació fent referència a aquest recipient concret per a contenir vi.

Cal parlar, finalment, dels termes *arca*, *scrinium*, *uas* i *dolium*. Tant l'*arca* (i el seu diminutiu romànic *archeta*) com l'*scrinium*, testimoniats a bastament en els diplomes treballats, fan referència a una mena de caixa o cofre útils per a contenir diferents objectes, però l'aspecte que interessa d'aquests dos recipients és que s'utilitzaven també com a contenidors d'aliments sòlids, especialment de cereals (*ordeo que erat in alia archa, IIII modios de segel qui sunt in quadam archa*).

El *uas* es testimonia en la documentació amb el sentit genèric de 'recipient'. Ja s'ha vist més amunt que, en la seva forma plural (*uasa*), designava el conjunt d'atuell i recipients d'ús domèstic. En la seva forma singular, tan sols es

testimonia en un document on designa un contenidor de gra (*quartera una de forment quem fecit ipso uas*).

Finalment, el mot *dolium* es presenta en els diplomes amb el sentit genèric de ‘recipient, contenidor’, sentit que ja tenia en la llatinitat clàssica. En els testimonis recollits apareix com un contenidor tant de líquids com de sòlids (*doio I cum ipso milio, illum uini quod est in minori dolio*).

Fora de tots els estris fins ara esmentats, també era un recipient fonamental el gibrell, que constituïa, de fet, una estri multifuncional. Sembla que hi hagué el costum de rentar-se les mans abans i després dels àpats, per a la qual cosa se servien d’un gibrell i una gerra o aiguamans per a abocar l’aigua (potser l’*urceus* o *urceolus*).¹⁹ En l’àmbit culinari, el gibrell, de diferents mides però generalment gran, s’emprava per a la matança d’animals, per a pastar, per a refredar amb neu, per a rentar plats i escudelles, per a posar aliments en remull, etc.; i les gibrelles més petites podien servir també per a fer confitures.²⁰ No és clar quin dels termes recollits fa referència a aquesta realitat, però podria ser que el *baccinus* o la *concha*, abans esmentats, s’utilitzessin també amb alguna d’aquestes finalitats.²¹

Tots aquests recipients es deuriem trobar en diferents espais, com la cuina, el rebost, el celler, la sitja o el graner. No hi ha dubte que el rebost era un espai important en l’àmbit alimentari, encara que no se’n fa referència en els documents. Aquí s’hi guardaven tota mena de productes en recipients generalment de fusta o ceràmica, com olles, gerres, cànirs, pots, barralons, barrals, etc., que podien contenir productes bàsics o en conserva, sobretot fruita, farina, llegums, mel, vi, oli, etc.²²

D’altra banda, en una societat on el vi adquirí una importància cabdal, com ja s’ha vist anteriorment, també el celler constituí paral·lelament un espai de notable protagonisme. Aquest, anomenat en la documentació amb els mots *sacrarium* o *cellarium*, constituïa una edificació a part destinada a l’emmagatzematge de les collites i, sobretot, a la producció i conservació de vi. El

¹⁹ Vid. BALARI (1899) 569-570.

²⁰ Vid. BELTRÁN DE HEREDIA (2012) 252-253.

²¹ Vid. BALARI (1899) 570.

²² Vid. BELTRÁN DE HEREDIA (2012) 255-256.

sacrarium (o *cellarium*) es construïa a la *sacraria* (o *cellaria*), un terreny situat al voltant de les esglésies que era ocupat pels fidels, per tal que els seus béns estiguessin sota protecció de les esglésies.²³ En diversos documents es llegeix que aquests recipients es trobaven en aquests espais: *ipsa uascula maiora uel minora quod remanet qui est in ipso sacrario et in ipso cellarario* (1047 Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 339, p. 1091); *cubo I in Orta qui est ad ipso cellarario* (1049 Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 348, p. 1104); *ipsa tina que est in ipso sacrario* (1077 Junyent-Ordeig, *DipVic* 1388, p. 683); *ipsam barrilam que est posita in capite cellarii* (1091 Junyent-Ordeig, *DipVic* 1576, p. 862). D'altra banda, segons apunta Benet en el seu article sobre la vinya al Pla de Bages durant els segles X-XI, el celler podia estar tocant a les vinyes per estalviar feina de transport, o bé també entre la vinya i la casa o bé directament a la casa.²⁴

Finalment, la sitja i el graner eren espais destinats a guardar productes del camp, principalment cereals. La presència de sitges es testimonia en un diploma, on es fa menció d'una sitja plena d'ordi: *concedo illi ciga I plena de ordeo, quod abeo ad ipsa turre, et de ipso meo frumento ipsa medietate* (986 CSCugat I 188, p. 159).

²³ Vid. BALARI (1899) 633-634.

²⁴ BENET (1993) 245-246.

2.1 Bateria de cuina

caldaria

VARIANTS I FORMES:

chal-, kal-, caldera (ch-, k-), callaria (ch-, g-), cal(l)era (ch-, k-, -erra), kallari; *pl.* calderes, calleres (k-).

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *caldaria*, -ae ‘caldera’, mot derivat de l’adjectiu *cal(i)darius*, -a, -um ‘calent’, i aquest de *calidus*, -a, -um ‘calent’.

SIGNIFICAT:

‘Atuell de metall gran i rodó emprat per a escalfar o coure quelcom’, ‘caldera’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., esp. *caldera*, occ. med. *caudera*, occ. *caudiera*, fr. *chaudière*, pg. *caldeira*, it. *caldaia*, rom. *căldare*.

TESTIMONIS:

- (1) **940**²⁵ Baraut, *ActUrgell* 29 (Urgellia 1, p. 86): anapos IIII, scho[te]las XX, chaldarias II ereas et I ferrea, cremalios II.
- (2) **957** VViage VI, ap. 15, p. 274: urceolos III, chaldeira I eramentea, bacinus parilio I.
- (3) **960** Baraut, *ActUrgell* 34 (Urgellia 1, p. 95): anapos X, scutellas XXX, tonnas IIII, bacinus parilio I, caldera erea I.
- (4) **996** Junyent, *DipVic* 605, p. 516: et debet mihi Borrelus ... callera I et cremasclos II et bacinus parilio I et patela I.
- (5) **1007** Junyent-Ordeig, *DipVic* 699, p. 46: et kallari mea, a fratri meo. Et padella I, a Guilielmo sacer.
- (6) **1009 [1010?]** Udina, *La successió testada* 77, p. 232: cubos II et caldaria minore et sartagine una, iussit dare ad Chindeuerga ... Et ad Guifredus, elemosinario, callera I maiore et suos bacinus et cullario argentea.
- (7) **1012** Baraut, *DocUrgell* 319 (Urgellia 4, p. 34): ipsos boues et ipsas oues aut porchos aut asinos aut drapos uel calderes uel frenos.

²⁵ El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l’any 957 (n. 2); GMLC s.u. *caldaria*.

- (8) **1017** Baraut, *DocUrgell* 347 (Urgellia 4, p. 58): et kallera maiore cum ipsos cremascles et uellata I spanesca cum feltre remaneat ad Viuas sacer prescriptus. Alia kaldera cum koto I remaneat ad Seniofredo sacer ... Ad Arnallo meo seruiente kaldera minore et sartagine.
- (9) **[1015-1018]** Junyent-Ordeig, *DipVic* 791, p. 129: in primis a Domino Deo et ad Sancto Petro sede Vico et ad ipsa kannonica ipsa mea caldera cum suo cremasculo.
- (10) **1021 (1023)** Baraut, *DocUrgell* 370 (Urgellia 4, p. 81): ad Seniofredo prefato nepus meus modios XV annona et boues de Alasse et caldera meliore.
- (11) **1038** DACCBBarcelona 563, p. 995: et ad ipsum ospicium, ipsa callaria.
- (12) **1039** DipCardona 32, pp. 102-103: et per guardonno de espada I ... concessit callera I optima et pulina I asina ... Et ad Amalrigo, fratre suo, alia [recia] et calera I.
- (13) **1058** Alturo, *Sta. Anna* 70, p. 79: et concedo ad iamdicta uxori mea ... omnes meas oues et calleres II et padela I et escudeles.
- (14) **1059** Baraut, *DocUrgell* 712 (Urgellia 6, p. 88): et ad Arnulfo episcopo remaneat ipsa mea caldera maiore cum paracingles et cum ipso almofrex qui fuit de Guilelmo abate.
- (15) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 334: et bufadors II; et kalleres X; et ollas VI ereas.
- (16) **1070** DACCBBarcelona 1197, p. 1871: et bacinus duos et gallaria I, ad Arnal Gonter. Et alia callaria et ipsa padela cum cramasculos, ad mater mea.
- (17) **1077** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1388, p. 683: et ipsa challera magor cum ipsos charmaschelles ad Chocerandus et alia challerra cum aureo I ad Guielmus.
- (18) **1086** Baraut, *DocUrgell* 1029 (Urgellia 7, p. 149): et tres callarias, excepta mediocra quam dimitto huius testamenti scriptori Berengario.
- (19) **1088** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1538, p. 824: [... et omnia uascula maiora uel minora que habeo in casa noua cum] kaldaria et sartagine et clamascles, totum [dimitto Raim]undo prefato et uxori sue.
- (20) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1193 (Urgellia 9, p. 24): et dimitto ad Sancti Petri una cocca et I orcol et uns neulers et una chaldera et uns cremascles.
- (21) **1111** DipADSolsona 92, p. 145: mando de ipsa uexella maiore uel minora, siue challaria et padella, prendatis manumissores mei ipsa medietate.

et alia.

COMENTARI:

El substantiu *caldaria* amb el significat assenyalat apareix ja en llatí tardà: *mittebat eam* (sc. *fuscinulam*) *in lebetem uel in caldariam aut in ollam* (VVLG. I reg. 2, 14); *in hac caldaria cibos ... praeparauit ... caldariam flammis superpositam uilidissime feruere* (GREG. TVR. *glor. conf.* 96); *herbae radices in caldaria decoquere* (PS. APVL. *herb.* 60, 4).²⁶

La nostra documentació ofereix un ampli testimoniatge de la veu *caldaria*. Gairebé sempre les *caldariae* apareixen al costat d'altres instruments indispensables per a la llar de la cuina.²⁷ La seva abundant aparició en els nostres documents revela que era un estri quotidià molt usual i emprat per a diversos usos domèstics (per a la cuina, el bany, el tint, etc.²⁸).

Pel que fa als materials, s'esmenten calderes de ferro (n. 1) i de coure (n. 1, n. 2 i n. 3). Quant a les mides, els testimonis fan evident que les dimensions de les calderes eren ben diverses, tot i que només es defineixen com a grans (n. 6, n. 14 i n. 17), mitjanes (n. 18) o petites (n. 6 i n. 8);²⁹ a més, cal tenir en compte que l'existència d'un diminutiu *callereta* fa evident també la diferència de mides d'aquests atuells. D'altra banda, els adjectius qualificatius *melior* i *optima* (n. 10 i n. 12) possiblement també es poden prendre com a indicadors de la grandària, sinònims de *maior*.

Ara i adés les *caldariae* són esmentades juntament amb les cadenes o corretges (*cremasculi*, *paracinguli*) que les sostenien sobre el foc a la llar, tal com es llegeix en els testimonis n. 4, n. 8, n. 9, n. 14, n. 16, n. 19, n. 20 i n. 1 (uid. s.uu. *crema(s)culus* i *paracinguli*).

Les calderes apareixen també en l'àmbit litúrgic, on s'empraven sobretot per al crisma. Es troben esmentades en un parell d'inventaris, de diferent datació,

²⁶ Vid. ThLL s.u. *cal(i)darius*, -a, -um.

²⁷ Cf. WILH. HIRS. *const.* t. XV, cap. LX: *utensilia, quae numquam in coquina debent deesse: primum tria caldaria, unum ad fabas, alterum ad holera, tertium simul cum tripoda ferrea, ut si quis pannos suos lauare uoluerit, leuiam facere possit; uid.* MLW s.u. *caldarius*.

²⁸ Vid. GUAL (1976) 247.

²⁹ Cf. altres testimonis en aquest sentit: 1039 Junyent-Ordeig, *DipVic* 989, p. 313: *caldera maiore*; 1060 *ibid.* 1211, p. 521: *caldariam maiorem ... caldariam minorem*; 1067 CSCugat II 656, p. 321: *calleras II, una maiore et alia minore*; 1068 Baraut, *DocUrgell* 816 (Urgellia 6, p. 177): *II calderas maiores*; 1105 Baraut, *DocUrgell* 1218 (Urgellia 9, p. 49): *callera maiore*.

dels béns mobles de l'església de Sant Pere de Vic: *urceolos III, chaldeira I eramentea, bacinus parilio I et alio cum manico* (957 Junyent, *DipVic* 303, p. 256); *caldaria I de eramento, bacino I cum manicho, et de scrinios parilio I* (971 Junyent, *DipVic* 413, p. 347).

Ben lluny de l'ús culinari o litúrgic, sovint s'esmenta la caldera fent referència al *iudicium per examinationem caldariae*. Aquesta prova judicial obligava l'acusat a posar una mà dins d'una caldera plena d'aigua bullent; si la mà sortia cremada, l'acusat era considerat culpable:³⁰ *at ipse rennuuit profiteri, noluitque obedire uoci eius, sed simulando innocentem se ex ipso esse demonstrans. Et cum ita infestissime in nequitia sua semper persistens, Dei iudicium petens per examine caldaria et introiuit ad eum asserens se sanum euasurum ab eo per maleficias et diuersas suas incantaciones quem nouerat. Sed adueniente ultio diuina, incantaciones suas nichil ei prestiterunt, manu eius statim apparauit combusta* (988 CSCugat I 218, p. 184).³¹

En el terreny morfològic, a banda de l'original *caldaria*, les variants més abundants en la nostra documentació són, sens dubte, *callera* i *caldera*. Les diferents variants no presenten cap diferència cronològica ni de matís semàntic, fins al punt que dues formes diferents poden concórrer en un mateix document sense establir-s'hi cap distinció (uid. n. 6 i n. 8). *Caldera* és ja forma romànica, la qual patí paral·lelament una assimilació consonàntica (*callera*) que tingué gran extensió, tal com revelen els testimonis recollits. Fins i tot l'assimilació de *-lda* a *-ll-* encara evolucionà, en català antic, a la forma *-ul-* (*caulera*), segons dona testimoni un passatge de Llull on conflueixen indistintament les dues formes, *caulera* i *caldera*: «Denant lo rey més aquell hom Ia de aquelles bústies en la caulera hon fonia moltes dobles ... L'aur qui era en la bústie pesave M dobles, e el rey n'avia meses IIM en la caldera» (Llull, *Merav.* II, 82-83).³² Cal dir que el document n. 3, de l'any 960, citat també per Coromines i pel GMLC,³³ constitueix el primer testimoni del mot català *caldera*.

El llatí *caldaria* ha tingut continuïtat a tot el territori romànic.

³⁰ Vid. BALARI (1899) 381-383.

³¹ Vid. diversos testimonis a GMLC s.u. *caldaria*. També en documentació lleonesa coetània es troben testimonis d'aquest ús: *ubi innocens fuit et asertas conditiones iurauit et manum in kaldaria misit* (a. 953); uid. LELMAL s.u. *caldera*.

³² Vid. GGLul·lià s.uu. *caulera* i *caldera* i DECat s.u. *cald*.

³³ DECat s.u. *cald* i GMLC s.u. *caldaria*.

callereta

VARIANTS I FORMES:

Pl. calleretes.

ETIMOLOGIA:

Forma diminutiva de *callera*, variant romànica de *caldaria*, *-ae* ‘caldera’.

SIGNIFICAT:

‘Caldera petita’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1065**³⁴ Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 419, p. 1208: et concedo ad illa calleretes II cum illorum cramasclos et ipsa ferramenta.
- (2) **1067** CSCugat II 656, p. 321: et concedo ad Giskafre Belucio ipsa mea asina cum cubo I qui est in Riupullo uel cum ipsa barrila cum callereta I.

COMENTARI:

Sobre el mot *callera*, variant romànica del llatí *caldaria* ‘caldera’ es formà el diminutiu *callereta*, amb l’addició del sufix diminutiu romànic *-eta* (< ll. *-itta*).

Els documents treballats ofereixen tan sols dos testimonis del present mot, que designa una caldera de dimensions més petites que la caldera habitual. Per als usos i característiques d’aquest estri, remetem a l’article corresponent de la veu *caldaria*.

Des d’un punt de vista morfològic, cal dir que el terme *callereta* és un mot ja català –testimoniat també sota la forma plural *calleretes*– que presenta assimilació consonàntica respecte al mot llatí primitiu (*-ld-* > *-ll-*); no obstant això, s’acabarà imposant, en català, la forma diminutiva no assimilada, *caldereta*, provinent de *caldera*.

³⁴ El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l’any 1067 (n. 2); GMLC s.u. *caldaria*.

olla

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *ōlla*, *-ae* 'vas culinari, olla, marmita'.

SIGNIFICAT:

'Vas rodó de terrissa o de metall que serveix per a coure els aliments', 'olla'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., esp. *olla*, occ. *ola*, fr. med. *oule*, pg. *olha*, it. med. *oglia*, rom. *oală*.

TESTIMONIS:

- (1) **1034** Junyent-Ordeig, *DipVic* 927, p. 255: et tonna I et cubo I et olla I eramentia et copa I de argento et cudlars II.
- (2) **1048** Baraut, *DocUrgell* 618 (Urgellia 5, p. 141): et ad iam dicta Ota et ad Tedmar filio meo remaneat caldera I cum ipsos cremaleos et olla I erea et padella I.
- (3) **1059** Baraut, *DocUrgell* 712 (Urgellia 6, p. 88): ad Guitard de Artedono ipsos meos bacinus, et ipsa olla eramenica siue cum ipsa padela eramenica remaneant ad Guilelmo.
- (4) **1063** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1244, p. 551: et ipsa mea caldaria et olla cum urceolo et concha dimitto ad Petro iamdicto propter unciam unam auri quod illi debeo.
- (5) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 334: et kalleres X; et ollas VI ereas; et patellas V; et paracingulos VI.
- (6) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 203): ad Guitard et coniux sua [o]lla I de aram.
- (7) **1078** CSCugat II 694, p. 356: ad s. Marie Riuipullentis mapas et touaias bonas et callera I et padela et ollam et mortar I cum sua manu et conca et urceolum.
- (8) **1119** Baraut, *DocUrgell* 1313 (Urgellia 9, p. 141): uascula alia minore, scilicet ferramenta, callarias uel ollas siue sartagines, escutelas, sciphos et alia usibilia ad Raimundo nepote meo totum dimitto.
- (9) **(1183) 1184** DipAmer 40, pp. 78-79: in illis etiam que mercatis omnibus ibi uenduntur credo quod ab unoquoque ollario debet Ostoles I ollam habere non de maioribus neque de minoribus, sed de mediocribus.

COMENTARI:

El terme clàssic *olla* ‘vas culinari, olla, marmita’ prové de l’antiga forma *aul(l)a*, terme popular que aviat es monoftongà en *olla*, forma que apareix ja en època clàssica.³⁵

En la nostra documentació, el mot *olla* apareix esmentat quasi sempre en testaments, sovint al costat de substantius que denominen altres estris culinaris i que, junts, formaven la bateria habitual de la cuina. En l’àmbit domèstic, l’olla s’emprava especialment per a preparar menjars, per a bullir aigua, etc.³⁶ A banda del seu ús per a cuinar, també servia de recipient per a guardar-hi i conservar-hi diferents productes, com ara la mel, o també el lleixiu.³⁷

Tot i que el material d’aquest recipient variava, les olles eren fetes generalment de metall, si bé se’n feien també de terrissa. Els testimonis recollits que ho especifiquen només esmenten olles de coure (n. 1, n. 2, n. 3, n. 5 i n. 6). Evidentment també en deuriem variar les mides, com indica el testimoni n. 9, en fer menció d’olles grans, mitjanes i petites. Aquest mateix document, el n. 9, fa menció d’un *ollarius*, és a dir, un oller, que designava tot aquell que tenia per ofici la producció d’obra de terra, no només olles, sinó també cànirs, gerres, vasos, etc.³⁸

Segons revela un document del nostre corpus datat de l’any 1213, el terme *olla* s’especialitzà, amb el temps, com a mesura de capacitat de líquids: *I schilatam blati et I quarteriam uilanam et II solidos denariorum et III paria gallinarum et III placentas et II ollas vini* (Pons, *Sta. Maria de Roca Rossa* 23, p. 76). Du Cange també aporta testimonis amb aquest significat datats a partir del segle XIII.³⁹

El llatí *olla* ha pervingut a totes les llengües romàniques, si bé en francès fou suplantat pel terme més usual *marmite* i, en italià, pel terme *pentola*.

³⁵ ThLL s.u. 1 *aula*.

³⁶ Vid. GUAL (1976) 373.

³⁷ Vid. BELTRÁN DE HEREDIA (1994) 53.

³⁸ Vid. PADILLA-VILA (1994) 63 i GUAL (1976) 373.

³⁹ DuCange s.u. 2 *olla*.

patella

VARIANTS I FORMES:

patela, padel(l)a; *pl.* padellas, padeles.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *patella*, -ae ‘plat petit i fondo’, diminutiu de *patina*, -ae ‘plat, plata’ o *patera*, -ae ‘vas petit i ample’.

SIGNIFICAT:

‘Estri de metall en forma de vas rodó ample i de poca altura emprat per a coure aliments’, ‘paella’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med., occ. med. *padella*, cat. *paella*, occ. *padena*, fr. med. *paelle*, fr. *poêle*, esp. med. *padilla*, *paila*, *paella*, it. *padella*.

TESTIMONIS:

- (1) **996** Junyent, *DipVic* 605, p. 516: et debet mihi Borrelus aluum auere, id est, reliquias et uestimento de ecclesia ... et callera I et cremasclos II et bacinus parilio I et patela I et toualia I operata.
- (2) **1004** Junyent-Ordeig, *DipVic* 699, p. 46: et kallari mea, a fratri meo. Et padella I, a Guilielmo sacer.
- (3) **1015-1018** Junyent-Ordeig, *DipVic* 791, p. 130: et ipsos meos bacinus meliores ad ipsa canonica; et padela I similiter.
- (4) **1034** AComtalPerg II 234, p. 576: et ipso meo cauago et exada I et una padella ferria uindere et dare pro anima mea.
- (5) **1045** Baraut, *DocUrgell* 588 (Urgellia 5, p. 117): simul cum ipsas calderas et padellas et archas et catenatos que ibidem sunt.
- (6) **1048** Baraut, *DocUrgell* 618 (Urgellia 5, p. 141): et ad iam dicta Ota et ad Tedmar filio meo remaneat caldera I cum ipsos cremaleos et olla I erea et padella I.
- (7) **1053** AComtalPerg II 428, p. 815: et omnia mea uascula maiora uel minora, et mea ferramenta, et caldarias, et padela concedo prefata uxor mea.
- (8) **1054** Baraut, *DocUrgell* ap. 28 (Urgellia 8, p. 146): et ad Tedberga remaneat ipsa caldera cum ipsos cremascles et padella I eramenica et ipsa arpa (*pro* arca) cum escudelles X et ipsa ampulla meliore.

- (9) **1067** CSCugat II 656, p. 321: et item concedo ad Geral Odger equa I sua alba cum cubo I melior, uel cum ipsa tona de Riopullo cum calleras II, una maiore et alia minore, cum padela I de ferro cum baccinos II.
- (10) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 334: et kalleres X; et ollas VI ereas; et patellas V; et paracingulos VI.
- (11) **1070** DACCBBarcelona 1197, p. 1871: et alia callaria et ipsa padela cum cramasclos, ad mater mea.
- (12) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 202): padellas II et I cabfog et I loza et parabsides XII et ferramentos VIII ad ipsa opera Sancte Marie.
- (13) **1078** CSCugat II 694, p. 356: ad s. Marie Riuipullentis mapas et touaias bonas et callera I et padela et ollam et morter I cum sua manu et conca et urceolum.
- (14) **1108** ACA Ramon Berenguer III, n. 107 (Balari, *Orígenes*, p. 588): padela I de eramno.
- (15) **1134** ACA Ramon Berenguer IV, n. 29 (Balari, *Orígenes*, p. 588): padelam I minorem et paracingles.

et alia.

COMENTARI:

El mot clàssic *patella* –forma diminutiva de *patina*, -ae ‘plat, plata’ o *patera*, -ae ‘vas petit i ample’– designava un tipus de recipient semblant a una plata o una font, de diferents capacitats, formes i materials. Amb el temps, aquesta accepció s’amplià fins a tenir el sentit de ‘paella’, entès com l’estri de metall rodó, ample i de poca fondària usat per a fregir i coure aliments al foc. Així ho revelen ja alguns testimonis antics: *usus eius sinapis etiam pro pulmentario in patellis decocto* (PLIN. *nat.* 19, 171); *in cacabum uel in patellam compones haedum* (APIC. 8, 6, 11); *in patellis coquere cepe* (PRISC. *gramm.* II 204, 5); també Isidor apunta, a propòsit d’aquest mot: *patella quasi patula: olla est enim oris patentioribus* (ISID. *orig.* 20, 8, 2).⁴⁰

En el corpus documental treballat, el terme *patella* conviu amb el mot *sartago*, ja clàssic, per a designar aquesta realitat (uid. s.u. *sartago*). Ara bé, és notòria la freqüència molt més elevada del terme *patella*, que, en territori català,

⁴⁰ Vid. ThLL s.u. *patella*.

acabà imposant-se sobre *sartago*. En els diferents testimonis recollits, les paelles apareixen sempre en testaments –tret d'un inventari (n. 10)–, esmentades al costat d'altres utensilis, especialment aquells que formen part de la bateria de cuina, com les calderes i les olles, i que es trobaven a la llar de foc.

Pel que fa al material d'aquest estri, la paella era sempre de metall. Dels testimonis aportats, tan sols quatre n'especifiquen el material: en dos es menciona una paella de ferro (n. 4 i n. 9); i dos esmenten una paella de coure (n. 8 i n. 14). Sembla ser que les paelles, especialment les més grans, també eren suspeses, com les *caldariae*, sobre el foc, tal com permeten suposar els testimonis n. 11, en què es fa donació d'una *padela cum cramasculos*, i el n. 15, on s'entrega *padelam I minorem et paracingles*.

En el terreny morfològic, és més abundant la forma *padel(l)a*, amb sonorització de que la dental intervocàlica, que no pas l'original *patella*, cosa que reflecteix l'estesa romanització del mot; la forma *padelam* (n. 15) és, per tant, llatinització del mot català. *Padella* era la forma estrictament catalana, i es troba encara en documents catalans de finals d'època medieval: «una padela gran de fer» (a. 1380);⁴¹ «una olla ... una padella» (a. 1380).⁴² En aquest sentit, Coromines afirma haver sentit *padella* en territoris catalans del nord, on avui encara es conserva; i també Alcover-Moll l'aporta com a variant fonètica d'aquests territoris.⁴³ La primera datació que dona Coromines del mot català *padella* és de 1067, de manera que, amb el testimoni de 1004 referit més amunt (n. 2), avancem més de mig segle la datació d'aquest mot.

D'altra banda, la forma catalana més recent *paella* resulta de la influència del mot francès antic *pael(l)e* (*paële*, *paiele*, etc.⁴⁴), que patí la caiguda de la *-t*-original llatina, fenomen freqüent en francès, però no en català. Així mateix, la influència del francès sembla que també recaigué en el castellà *paila*, testimoniada al segle XVI, que fou abans *pael(l)a*. Documentació llatina de territori lleonès d'època altmedieval presenta, ja a inicis del segle XIII, la variant *paella*: *dos callariis maioribus et dos minoribus et paellis et dos scalleronis* (ca. 1220-1225).⁴⁵ Ara bé, com passa en català, la forma estrictament castellana era *padiella* i

⁴¹ Vid. DECat s.u. *paella*.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid. i DCVB s.u. *paella*.

⁴⁴ Vid. GlossArch. s.u. *paele*.

⁴⁵ LELMAL s.u. *patella*.

després *padilla* –amb manteniment de la dental–, per bé que el terme *sartén* (< ll. *sartago*) s'acabà imposant.⁴⁶

Pel que fa a la difusió del mot llatí en les diferents llengües romàniques, a banda del territori català, el llatí *patella* ha romàs també en el grup gal·loromànic i italomànic.

⁴⁶ Vid. DECat s.u. *paella*.

sartago

VARIANTS I FORMES:

Pl. sartagnes.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *sartāgō*, *-inis* ‘casserola, paella’.

SIGNIFICAT:

‘Estri de metall en forma de vas rodó ample i de poca altura emprat per a coure aliments’, ‘paella’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Occ. med. *sartan(ha)*, *sartana*, *sartan*, esp. *sartén*, pg. *sartã*, *sertã*.

TESTIMONIS:

- (1) **976** DipGirona 435, p. 388: et ipsa sua uascula, tam maiora quam minora, et mapas et tualia et sartagine iussit donare propter remedium anime sue.
- (2) **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, p. 56: et tonna I de pino et cubos II et caldaria minore et sartagine una iussit dare ad Chindeuerga femina et ad filia sua Ermengardis.
- (3) **1017** Baraut, *DocUrgell* 347 (Urgellia 4, p. 58): ad Arnallo meo seruiente kaldera minore et sartagine et boue I.
- (4) **1038** DACCBBarcelona 563, p. 995: scudellas VI et enapos II et mapas II et taula(s) I et lectos et archas II et sartagine I.
- (5) **1038** Junyent-Ordeig, *DipVic* 966, p. 290: et reliqui[t ad] Petrone sacer sartagine I.
- (6) **1039** Junyent-Ordeig, *DipVic* 994, p. 317: ad ipsa channonicha, ipso meo asino et ipsa mea sartaginem.
- (7) **1040** Junyent-Ordeig, *DipVic* 998, p. 321: et ad Isarnum sacerdotem relinquo unam sartaginem et unum barrilum qui est in Buadda.
- (8) **1044** CSCugat II 572, p. 237: et concessit ipsa sua kallera et sartagine pro anima sua.
- (9) **1084** DACCBBarcelona 1438, p. 2231: scutellas VI, et sciphos II, et mapas unas, et duos lectos, caldariamque unam cum sartagine.
- (10) **1088** Junyent, *DipVic* 1538, p. 824: et omnia uascula maiora uel minora que habeo in casa noua cum] kaldaria et sartagine et clamascles, totum [dimito Raim]undo prefato et uxori sue.

- (11) **[1092]** DACCBBarcelona 1558, p. 2421: ut nullus episcopus neque clericus de consecratione ecclesiarum aliquid accipiat sartaginem neque pannum aliquem, nisi solummodo cibum uel potum.
- (12) **1114** Baraut, *DocUrgell* 1283 (Urgellia 9, p. 112): et tonnam unam et uasellum I et cuba I et orreum I et archam I et II sartagines et II callaria et cultellos et cremals et II cabfogs et mapils I et medietatem de ipsis scutellis.
- (13) **1119** Baraut, *DocUrgell* 1313 (Urgellia 9, p. 141): uascula alia minore, scilicet ferramenta, callarias uel ollas siue sartagines, escutelas, sciphos et alia usibilia ad Raimundo nepote meo totum dimitto.
- (14) **1149** Bisson, *FiscalAccounts* II 144, p. 264, l. 14: dimitto Guilelmo de Torredellas I ex bacularis meis sarracenis meos cubos et tonnas et sartagnes et caldarias remaneat fratribus meis totum.

COMENTARI:

El llatí *sartago* es testimonia, ja des d'època arcaica, designant una paella o una casseroles plana.

Els documents llatins de la Catalunya altmedieval ofereix un testimoniatge notable del mot *sartago*, encara que, com ja s'ha dit a anteriorment, conviu, en aquests textos, amb el terme *patella*, que designa la mateixa realitat i que acabà suplantant, en territori català, el llatí *sartago* (uid. s.u. *sartago*).

El present mot, tot i no ser tan abundant com *patella* en documentació d'àmbit català, es troba en textos d'arreu del territori i durant tot el període cronològic d'aquest estudi. Es tracta majorment de testaments on les paelles apareixen esmentades juntament amb altres estris que componien la bateria de cuina, com ara les calderes, les olles, etc.

Quant a la morfologia del mot, tan sols es troba la forma *sartagnes* (n. 14), que possiblement es tracta d'un error de transcripció per *sartagines*, on la *i* estaria sobreescrita. Pel que fa a la resta de testimonis, s'observa una conservació total de la forma llatina per la poca pressió que exercia, en el mot, la llengua vernacle, que adoptà, com a denominació d'aquest objecte, el terme *patella* i no pas *sartago*.

En documentació de territori espanyol convisqueren ambdós mots, *patella* i *sartago*, sense distinció semàntica, i tots dos tingueren continuïtat durant l'època medieval, sota les formes *padilla* –després, *paella*– i *sartán* –després, *sar-*

tén-.⁴⁷ En documentació antiga aragonesa, especialment en inventaris, es troba la variant romanitzada *sartan* (cf. occ. med. *sartan*): «una sartán quebrada» (a. 1362);⁴⁸ «sartán» (a. 1402);⁴⁹ i, en la seva forma diminutiva, «sartaneta» (a. 1330).⁵⁰ De la variant *sartan* es generalitzà la forma *sartén*, de gènere femení –com en llatí–, tret dels territoris hispans d'Amèrica, on *sartén* presenta gènere masculí.⁵¹ També mantingueren el femení els mots que en van derivar en portuguès, occità i les llengües meridionals d'Itàlia. Pel que fa a la resta de territoris romànics, el mot *sartago* quedà totalment substituït pel seu concurrent *patella*.

⁴⁷ Vid. DCELC s.uu. *paella* i *sartén*.

⁴⁸ Vid. DCELC s.u. *sartén*.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

2.2 Estris de la llar de foc

astus

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Llatinització del mot català *ast* ‘tija emprada per a rostir carn’, provinent, al seu torn, del ll. *hasta* ‘tija, pica, pal de pica, llança’, amb influència del fràncic *harst* ‘rostidor’ i del ll. *assare* ‘fer rostir’ i els seus derivats.

SIGNIFICAT:

1. ‘Ast, rostidor’.
2. ‘Carn torrada a l’ast’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *ast*, occ. med. *ast(e)*, fr. med. *haste*, fr. *hâte*.

TESTIMONIS:

- (1) **1097**⁵² Marca, ap. 313, col. 1197: dono deinceps unicuique clericorum, uice sua ebdomadam tenenti missam canendi, unam peciam carnis et unum panem et mitgeriam unam uini et unum astum, dum hic ero et stabo.
- (2) **[1183-1184]** Bisson, *Fiscal Accounts* II 50, p. 118, l. 7 (= 1183 ACA Alfons I, n. 535, citat per Balari, *Orígenes*, p. 570): transierunt per Tarregam et dispensauerunt in pane et uino et carne de astis (carne in astis *Balari*) mane in prandium, VII solidos et VI denarios.

COMENTARI:

Com ja apunta Jaime en la seva tesi doctoral,⁵³ el mot *astus* és segurament la llatinització del català *ast*; tanmateix, l’etimologia d’aquest terme català no és del tot clara. Sembla molt probable que derivi del llatí *hasta* ‘tija, pica, pal de pica, llança’ i que, en la seva formació, hagi rebut l’influx d’altres mots, com el verb llatí *assare* ‘rostir’ i els seus derivats, i el fràncic *harst* ‘rostidor’.

⁵² El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l’any 1183-1184 (n. 2); GMLC s.u. *astus*.

⁵³ JAIME (2015) 143.

No sembla desenraonat el que defensa Coromines,⁵⁴ el qual s'oposa a l'origen principalment germànic del català *ast*,⁵⁵ sostenint que és poc versemblant que el mot fràncic *harst* 'rostidor, graella' hagi donat el català *ast*, tenint en compte que aquest últim designa una sola tija llarga; a banda que *ast* ha tingut també el sentit de 'pica', la qual cosa el fa inseparable d'*asta* (< ll. *hasta* 'llança, pica, asta') i derivats seus que no han tingut mai la noció de 'rostir' ni cap accepció culinària. Coromines encara segueix relacionant estretament el català *ast* amb el llatí *assus* 'rostit', amb el suport de textos lul·lians en què l'autor considera que *ast* té tant el valor de participi o adjectiu 'rostit, torrat',⁵⁶ com el de substantiu 'carn rostida'.⁵⁷ Segons Coromines, *assus* hauria pogut esdevenir *ast*, tal com *uisus* esdevingué *vist* i *responsus* es tornà *respost* enlloc de *respòs*.

Sigui com sigui, sembla evident que *ast* deriva del llatí *hasta* i que la influència en l'accepció culinària la prengué del verb llatí *assare*⁵⁸ i, d'altra banda, del fràncic *harst* 'rostidor'. Igualment ajuda a sostenir aquesta hipòtesi el fet que en occità medieval es testimonia el terme masculí *aste* amb el sentit de 'broqueta'.⁵⁹

Amb això, doncs, el mot *astus*, testimoniats tan sols en dos passatges de la nostra documentació, s'ha d'entendre com un mot català amb forma llatinitzada.

Cal dir, a més, que la realitat que designa *astus* en cada text és diferent. En el testimoni n. 2, el terme apareix amb l'accepció pròpiament d'ast, broqueta per a rostir la carn' o, anant més enllà, amb el sentit de 'forma de rostir la carn per mitjà d'un ast' (en aquest cas, *in astis* / *de astis* seria equivalent al català *a l'ast*); d'altra banda, en el n. 1, designa directament la 'carn rostida a l'ast', sentit que prengué per extensió, mitjançant sinècdope, i que, com anota el

⁵⁴ DECat s.u. *ast*.

⁵⁵ Vid., en aquest sentit, FEW s.u. *hasta* i REW s.u. *harst*.

⁵⁶ Cf. «Dementra que los infants són poch e hom los acostuma a menjar sovín pa untat e ast e les altres coses, s'acustumen los infants a ésser laminers» (LLULL *Doc.* 105); uid. GGLul·lià s.u. *ast*.

⁵⁷ Cf. «E no li.n deu hom donar a maytí ne a berenar sinó pa si.n demana; car per ast e per fruyta e per les altres coses no poden menjar» (LLULL *Doc.* 176); ibid.

⁵⁸ Molt semblantment ocorregué en castellà, en què el mot per a designar aquesta broqueta per a rostir la carn és *asador*, clar derivat del participi llatí *assatus*, així com el substantiu *asado*, que designa la carn torrada a l'ast.

⁵⁹ Cf. «Icellui de la Ronce prist un haste ou broche de fer»; uid. DuCange s.u. 2 *hasta*.

GMLC,⁶⁰ es troba també en un document de 1182 del cartulari de Sant Víctor de Marsella: *et quicumque habuerit porcum, debet dare duos astos: id est duo crura de porco quem nutriuit; et unum astum uel unum crus habebunt milites, et monachi habebunt aliud.*⁶¹ Du Cange, que recull també el testimoni de la *Marca Hispanica* referit a l'apartat de testimonis (n. 1), proposa, en referència a *astum*, el sentit específic de 'llom de porc', però no addueix cap justificació a tal interpretació.⁶² El doble significat que apareix en els dos testimonis llatins aportats es troba igualment en alguns passatges de Llull, en què el terme *ast* significa pròpiament 'ast, broqueta'⁶³ i també, com ja s'ha dit anteriorment, 'carn rostida a l'ast'.

Pel que fa a la seva pervivència en territori romànic, a banda de l'àmbit català, el mot es troba també en el grup gal·loromànic. Cal dir que la forma del francès medieval *haste* presenta el sentit de 'carn torrada a l'ast'.

⁶⁰ GMLC s.u. *astus adn.* 1.

⁶¹ Vid. DuCange s.u. *astus*.

⁶² Ibid.

⁶³ Cf. «Blanquerna aucís la volp e escorxà aquella, sal la coa, e mès-la en ast» (LLULL *Bl.* 176); uid. GGLul·lià s.u. *ast*.

bufador

VARIANTS I FORMES:

Pl. bufadors.

ETIMOLOGIA:

Mot català, provinent del verb *bufar*, amb addició del sufix *-dor* (< ll. *-tor*), marcador d'agent.

SIGNIFICAT:

‘Tub foradat a cada cap, a través del qual hom bufa per avivar el foc’, ‘bufador’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *bufador*.

TESTIMONIS:

- (1) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 334: morters III apud illorum et pisones alchoncoms, et III de aram (*pro* morters III apud illorum pisones; et alchoncoms III de aram);⁶⁴ et bufadors II; et kalleres X; et ollas VI ereas; et patellas V; et paracingulos VI.

COMENTARI:

En la documentació del nostre corpus, només es troba un sol testimoni d'aquest mot. Com bé s'aprecia, es tracta d'un mot ja català, derivat del verb *bufar* –verb d'origen onomatopeic i de creació genuïnament catalana⁶⁵–, amb l'addició del sufix *-dor*, provinent del llatí *-tor*, marcador d'agent. El GMLC inclou aquest mot atorgant-li el possible significat d'‘instrument per avivar el foc’.⁶⁶

En estar inserit enmig d'un llistat d'estrís, sembla encertat pensar que es tracta d'un instrument emprat a l'lar de la cuina, pel fet de ser esmentat al costat d'altres utensilis que es trobaven en aquest espai, com les calderes, les olles, les paelles i les corretges de penjar (*paracingulos*).

⁶⁴ La consulta que vàrem fer del pergami que conté aquest document (AP_0773) a l'Arxiu Capitular de Lleida ens va permetre detectar diverses lectures inexactes de l'edició de Chesé. Per això, quan recollim aquest testimoni en diferents veus, a voltes s'hi troben correccions com la que es pot llegir aquí.

⁶⁵ Vid. DECat s.u. *bufar*.

⁶⁶ GMLC s.u. *bufador*.

Diversos estudiosos han parat esment en aquest document d'Àger i han intentat esbrinar el significat de cada objecte inventariat. Pel que fa al mot que ens ocupa, tant Bonassie⁶⁷ com Riera,⁶⁸ l'identifiquen amb una manxa útil per a activar la combustió de la llar. D'altra banda, Fité⁶⁹, sense haver de recórrer a un altre mot, dóna com a traducció d'aquests *bufadors* la mateixa paraula.

Deixant a banda el testimoni aportat, segons Amades, el bufador és un “canó de fusta d'uns tres pams de llargada, i de forma un xic cònica, usat per a bufar el foc en la barraca”.⁷⁰ Sembla probable que els *bufadors* testimoniats designnin, més que unes manxes, com s'ha apuntat abans, aquests tubs foradats a cada cap, a través dels quals hom bufa per avivar el foc. Ajuda a sostenir aquesta hipòtesi un passatge d'una versió catalana, de l'any 1429, del *Decameró* de Boccaccio, on una canya és utilitzada per a construir un *bufador* (*soffione*,⁷¹ en l'original italià): «fes de aquesta canya al vespre un buffador a la tua serventa, ab lo qual ella encena lo foch». ⁷² Coromines fa referència a aquest text versionat del *Decameró* com a primera documentació del mot català *bufador*. Així, doncs, amb el testimoni aportat –ja inclòs en el GMLC⁷³–, es pot avançar molt considerablement la primera datació del present mot, que encara avui existeix designant aquest estri en forma de canó.⁷⁴

⁶⁷ BONASSIE (1975-76) 796.

⁶⁸ RIERA (1993) 13 i adn. 43.

⁶⁹ FITÉ (1985) 140.

⁷⁰ AMADES (1932) 102.

⁷¹ Definit com a “canna di metallo per soffiare nel fuoco e attizzarlo o ravvivarlo” a Treccani s.u. *soffione*.

⁷² Vid. DCVB s.u. 2 *bufador*. Cf. l'original italià: «fara'ne questa sera un soffione alla tua servente, col quale ella raccenda il fuoco» (BOCCACCIO, *Decam.*, giorn. 4a, nov. I).

⁷³ GMLC s.u. *bufador*.

⁷⁴ Vid. DCVB s.u. 2 *bufador*.

cabfog

VARIANTS I FORMES:

cabfoc, caput foger, caputfoco; *pl.* cabfogs.

ETIMOLOGIA:

Mot propi del català medieval, compost de *cap* (< ll. *caput*) i *foc* (< ll. *focus*), avui *capfoguier*.

SIGNIFICAT:

‘Peça de ferro que sosté els tions a la llar de foc’, ‘capfoguier’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *capfoc*, *capfoguier*, cat. *capfoguier*, occ. med. *capfoc*, *capafoc*.

TESTIMONIS:

- (1) **1035** Baraut, *DocUrgell* 477 (Urgellia 4, p. 176): et ad sancto Saturnino cenobii I cabfog de ferro obtimo.
- (2) **1036** Baraut, *DocUrgell* 495 (Urgellia 5, p. 36): et ipsa sua callera mandauit ut remaneat a Wilauert per solidos V quem ei debebat, et ipso caputfoco simul cum ipsas mapas meliores mandauit ut remanerent ad ipsa canonica.
- (3) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 202): iterum relinquo ad prephate canonice ... padellas II et I cabfog et I loza.
- (4) **1082** Baraut, *DocUrgell* 966 (Urgellia 7, p. 94): iterum relinquo ad prephate canonice ... padellas II et I cabfoc et I loza.
- (5) **1114** Baraut, *DocUrgell* 1283 (Urgellia 9, p.112): et II sartagines et II callaria et cultellos et cremals et II cabfogs et mapils I et medietatem de ipsis scutellis.
- (6) **1134** ACA Ramón Berenguer IV, núm. 29: dimitto ad filiam meam ... chaldarias III et padelam I minorem et paracingles et caput foger.

COMENTARI:

La grafia *cabfog* respon al català *capfoc*; és la grafia majoritària en els documents recollits d'aquest mot. Es tracta d'un mot compost de *cap* (< ll. *caput*) i *foc* (< ll. *focus*), paral·lel al terme, també d'època medieval, *capfoguier*, format amb l'addició del sufix *-er* (< ll. *-arius*), testimoniats també en el corpus estudiat, si bé sota la forma composta i parcialment llatinitzada *caput foger* (n. 6).

El *capfoc* o *capfoguier* designa una peça de ferro útil per a sostenir els tions a la llar de foc. Des del punt de vista semàntic, la primera part d'aquest mot

compost, ço és *caput*, es deu al fet que els capfoguers antics –i encara avui-tenien esculpit a la punta un cap d’home o d’animal.⁷⁵ Com bé es llegeix als testimonis, el capfoguer, tot i que no s’emprava directament per a cuinar, apareix sempre citat entre els estris culinaris i d’altra ferramenta que es trobava a la llar de la cuina, com les *caldariae*, les *patellae*, les *sartagine*s, els *cremasculi* o els *paracinguli*.

Contràriament a l’exposat fins ara, Balari entén el mot com a sinònim de *llar* ‘llar’, ço és l’espai de la cuina on s’encenia el foc.⁷⁶ Si bé és cert que el terme *llar* designa, en la documentació antiga, aquest espai, el fet que els capfoguers estiguin determinats per numerals en diferents documents evidencia que els dos termes designen dues realitats diferents i, per tant, aquests últims no farien referència a la llar, sinó a les peces de ferro situades en aquest espai, sobre les quals s’encenia el foc.

Quant a la seva morfologia, la forma testimoniada *caputfoco* (n. 2) és una llatinització del mot català *capfoc*, més predominant en els nostres documents –sota les grafies *cabfog* i *cabfoc*– i coincident amb el mateix terme de l’occità medieval. Pel que fa a la grafia semillatinitzada *caput foger*, cal dir que en testimonis del segle XIII apareix la forma *caputfocarium*, que torna a ser, molt segurament, llatinització del terme català: «tres ferres ignis et un caputfocarium ... et quatre asts ferri» (a. 1243);⁷⁷ «in coquina ... unum caputfocarium» (a. 1243).⁷⁸ Encara en l’àmbit morfològic del mot, el present terme apareix gairebé sempre en singular, tot i que posteriorment es generalitzà l’ús del plural,⁷⁹ ja que generalment són dues les peces que sostenen la llenya de la llar. Només en un document hom n’esmenta un parell (n. 5).

Finalment, cal dir que, en la documentació estudiada, sovint apareixen també, entre els estris culinaris que configuraven la ferramenta de la llar de foc, els

⁷⁵ Seguint amb aquesta tradició, sembla que els termes *cavall de ferro* i *cavall foguer* que apareixen en documents catalans del segle XV i XVI respondrien a uns capfoguers amb el cap de cavall esculpit a la punta: «un cavall de ferro antich de dos caps» (a. 1410); «item un cauall foguer» (a. 1444); «un cauall de ferro per lo foch» (a. 1533); uid. DCVB s.u. *cavall*.

⁷⁶ BALARI (1899) 618.

⁷⁷ Vid. DECat *foc*.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Vid. DECat s.uu. *cap* i *foc*.

anomenats *ferros* (*de fog*), els quals, d'acord amb el que s'exposa en l'article de la veu corresponent, no sembla que s'hagin d'identificar amb el *capfoc* o *capfoguer* (uid. s.u. *ferros* [*de fog*]).

crema(s)culus

VARIANTS I FORMES:

De cremasculus: pl. cremasclos (cram-, cresp-), cremascles (clam-), charmaschelles.

De cremaculus: pl. cremaleos (-ios), cremal(1)os, cremal(1)s, cremalds, cemarls.

ETIMOLOGIA:

Mot propi del llatí tardà o medieval, provinent del gr. κρεμαστήρ, ‘penjador, suspensor’, del part. κρεμαστός, de κρεμάννυμι, ‘penjar, suspendre’.

SIGNIFICAT:

‘Conjunt articulat de ferros destinat a suspendre les calderes, les olles, etc., sobre el foc’, ‘clemàstecs’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *clemàstecs*,⁸⁰ occ. *cremascle*, *cumascle*, fr. med. *cramail*, fr. *crémailière*, esp. *caramilleras*.

TESTIMONIS:

- (1) **940** Baraut, *ActUrgell* 29 (Urgellia 1, p. 86): scho[te]las XX, chaldarias II ereas et I ferrea, cremalios II.
- (2) **996** Junyent, *DipVic* 605, p. 516: callera I et cremasclos II et bacinos parilio I et patela I.
- (3) **1017** Baraut, *DocUrgell* 347 (Urgellia 4, p. 58): et kallera maiore cum ipsos cremascles.
- (4) **[1015-1018]** Junyent-Ordeig, *DipVic* 791, p. 129: in primis a Domino Deo et ad Sancto Petro sede Vico et ad ipsa kannonica ipsa mea caldera cum suo cremasculo et ipsa mea tonna maiore.
- (5) **1018** Bolòs-Pagès, *St. Llorenç prop Bagà* 65, p. 204: et ipsa caldera cum cemarls ad Eldemaris presbiter.
- (6) **1037** Baraut, *DocUrgell* 502 (Urgellia 5, p. 44): ad Viuas sacer qoto I et plumaz I et caldera I et mapas meliores et ipsos cremasculos de ipsa caldera et tualias obtimas.

⁸⁰ Per a les nombroses variants dialectals del català, veu DCVB s.u. *clemàstecs*.

- (7) **1048** Baraut, *DocUrgell* 618 (Urgellia 5, p. 141): et ad iam dicta Ota et ad Tedmar filio meo remaneat caldera I cum ipsos cremaleos et olla I erea et padella I.
- (8) **1051** Baraut, *DocUrgell* 642 (Urgellia 6, p. 27): et a Salla sacer nepoto meo remaneant archas duas ... et caldera una cum ipsos cremallos et padella una.
- (9) **1065** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 419, p. 1208: et concedo ad illa calleretes II cum illorum cramasculos et ipsa ferramenta.
- (10) **1068** Baraut, *DocUrgell* 816 (Urgellia 6, p. 177): et ad ipsa canonica iam dicta dimisit ipsas II calderas maiores cum cresmasculos meliores ... Et ipsas mapes meliores et tonnas II que habebat in ipsa Sede et alia caldera magna cum cremalos.
- (11) **1070** DACCBBarcelona 1197, p. 1871: et alia callaria et ipsa padela cum cramasculos, ad mater mea.
- (12) **1077** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1388, p. 683: et ipsa challera magor cum ipsos charmaschelles ad Chocerandus et alia challerra cum aureo I ad Guielmus Raimundus.
- (13) **1088** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1538, p. 824: [... et omnia uascula maiora uel minora que habeo in casa noua cum] kaldaria et sartagine et clamascles.
- (14) **1097** Baraut, *DocUrgell* 1147 (Urgellia 8, p. 76) (= 1097 ACUrgell, *Cart.* I 234, f. 84, col. 2): et ad Berengario ... relinco obtimos cremalls (cremallds ACUrgell) et I loza optima et I caldera et I ampulla.
- (15) **1101** DipADSolsona 5, p. 34: et relinco ad Sancta Maria ... I callera meliore, et unos cremals apud una locia ... apud unos ferros de fog meliores.
- (16) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1192 (Urgellia 9, p. 22): et relinquit ad Sancte Marie Solsona ... I challera meliore et unos cremascles, apud I loca ... apud unos ferros meliores de fog.
- (17) **1114** Baraut, *DocUrgell* 1283 (Urgellia 9, p. 112): II sartagine et II callaria et cultellos et cremals et II cabfogs et mapils I et medietatem de ipsis scutellis.

et alia.

COMENTARI:

El substantiu grec *κρεμαστήρ* tenia el significat genèric de ‘suspensor’ i s’aplicava a certs músculs, però en cap cas designava un sostenidor d’atuell per a la llar de foc. Tanmateix, el significat originari grec, *ζο* és ‘penjador’, es traslla-

dà a aquest objecte útil per a la llar de foc. Com és evident, el terme patí una alteració en *cremasculus*, alterat al seu torn en *cremaculus*, que s'explica per una dissimilació de les dues ρ-ρ gregues i un canvi de *-tl-* en *-cl-* característic del llatí vulgar. Les formes *cremasculus* i *cremaculus* van provocar que la llengua seguís dues vies d'evolució paral·leles, encara visibles en les diferents variants catalanes del mot.⁸¹ No obstant això, no s'establí cap diferència de significat entre les dues formes, tal com indica el fet que apareguin variants de totes dues en un mateix document (n. 10).

El terme *cremasculus* amb aquest sentit no és testimoniats en llatí clàssic, de manera que probablement es desenvolupà en el llatí tardà o en el baix llatí, com afirma Balari.⁸² Les primeres ocurrences del mot es troben a GLOSS. II 145, 32 (χρέματα *pendet, unde cremaculus*)⁸³ i al *Capitulare de uillis* (cap. 42), datat del segle VIII-IX (*catenas, cramaculos, dolaturas*).

La documentació del corpus treballat ofereix un abundant testimoniatge de la veu *cremasculus* i *cremaculus*, que apareixen gairebé sempre en plural; probablement, doncs, actuava com un mot de *pluralia tantum*, com el català *clemàstecs*, la qual cosa s'explica pel fet que l'objecte es componia de dues cadenes paral·leles unides per un ferro per la part superior. No obstant això, en un testimoni (n. 4), ocasionalment i com a fet excepcional, el mot apareix en singular (*cremasculo*).⁸⁴

En un parell de documents, els *cremasculi* apareixen qualificats per dos adjectius, *meliores* (n. 10) i *optimos* (n. 14), que farien referència, més que a la qualitat, a la mida de l'objecte, com deixa entreveure el document n. 10, on unes *calderas maiores* han de ser suspeses per uns *cremasculos meliores*.

Des del punt de vista morfològic, es testimonien molt diferents variants, tant de la forma *cremasculus* com de la forma *cremaculus*. Pel que fa a la primera forma, s'observa la síncope de la vocal *u* (*-cl-*) en gairebé totes les formes, mentre que, respecte a la segona forma, *cremaculus*, s'observa l'assimilació del grup *-cl-*

⁸¹ A tall d'exemple, cf. *clemascles* (s. XIV), *clamasques* (s. XV), *clamastres* (s. XV) i *clemàstecs*, provinents de la forma llatina *cremasculus*; i *clamalls*, *cremall*s, provinents de la forma *cremaculus*; uid. DCVB s.u. *clemàstecs*.

⁸² BALARI (1899) 619.

⁸³ Vid. ThLL s.u. *cremaculus*.

⁸⁴ Aquest testimoni impedeix introduir el lema en plural, *crema(s)culi*, com fa el GMLC, el qual no recull aquest testimoni; GMLC s.u. *cremasculi*, *cremaculi*.

a *-ll-* (*cremallos*). Cal destacar, a més a més, les formes romanitzades procedents de totes dues variants: d'una banda, *cremascles* i *clamascles* (aquesta última, amb assimilació de *-r-* en *-l-*), i, d'altra banda, *cremal(l)s*, amb les variants *cremalds* i *cemarls* (pro *cremarls*?).

Pel que fa a les llengües romàniques, a banda del català *clemàstecs*, el mot es testimonia també en territori gal·loromànic i iberoromànic.⁸⁵

⁸⁵ Vid. REW s.u. *cremaster*.

ferros (de fog)

VARIANTS I FORMES:

Pl. fers.

ETIMOLOGIA:

Terme català, provinent del llatí *ferrum*, *-i* ‘ferro’, acompanyat sovint del complement especificatiu *de foc*, amb el qual forma un sintagma lexicalitzat, és a dir, una sola unitat lèxica.

SIGNIFICAT:

‘Trespeus per a sostenir la caldera, l’olla, etc. damunt del foc’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. ferros.

TESTIMONIS:

- (1) **1054** Baraut, *DocUrgell* ap. 28 (Urgellia 8, p. 146): et ad ipsa canonica escudelles X et scifos II obtimos et ipsos meos fers maiors. Et ad Tedberga remaneat ipsa caldera cum ipsos cremascles et padella I eramenica.
- (2) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 202): et ad Guilelmo Guitardi modio I de forment et modio I de segel et modio I de orde et I ferros de fog.
- (3) **1101** DipADSolsona 5, p. 34: et relinco ad Sancta Maria ... I callera meliore, et unos cremals apud una locia ... apud unos ferros de fog meliores.
- (4) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1192 (Urgellia 9, p. 22): et relinquit ad Sancte Marie Solsona ... I challera meliore et unos cremascles, apud I loca ... apud unos ferros meliores de fog.

COMENTARI:

En el corpus treballat, s’hi testimonia, en uns pocs documents, el sintagma lexicalitzat *ferros de fog* (o simplement, *fers*). Apareix sempre al costat de mots que denominen altres utensilis de la llar de foc, com calderes, paelles, llosses i clemàstecs. Tal com s’exposa a continuació, sembla que aquesta unitat lèxica dóna nom als trespeus que sostenen les olles, les calderes, etc. sobre el foc.

En documentació catalana antiga apareixen els *ferros leuadors d’olla*, que responen a les barres de ferro acabades en ganxo que servien per a sostenir l’olla o la caldera damunt la llar: «uns ferres léuens» (a. 1414);⁸⁶ «huns ferros leuadors

⁸⁶ Vid. DCVB s.u. *ferro*.

d'olla» (a. 1478).⁸⁷ I hi apareixen també els anomenats *ferros de cuynar* o *ferres de tres peus*, que seria el trípede de ferro que es posava sobre el foc per aguantar les olles i calderes: «mes ferros de cuynar per tres tumens» (a. 1388);⁸⁸ «uns ferres de tres peus» (a. 1420);⁸⁹ «huns ferros de tres peus de ferre per star l'olla» (a. 1461).⁹⁰

El primer significat, el de 'ferros llevadors', que seria l'equivalent de 'clemàstecs', no sembla que sigui, en aquest cas, el que presenten els *ferros de fog* de la nostra documentació, ja que, per a aquesta realitat, hi apareix repetidament el mot *cremasculus* o *paracinguli* (uid. s.uu.). A més a més, en els documents n. 3 i n. 4,⁹¹ apareixen, poc abans dels *ferros de fog*, uns *cremascles* (*cremals*, al document de l'Arxiu Diocesà de Solsona), de manera que tots dos termes han de respondre a dues realitats diferents, tot i tenir una funció ben semblant. També en un document català antic s'esmenten els clemàstecs i els ferros de foc conjuntament: «uns ferros de foch e uns clamastes» (a. 1486).⁹²

Amb tot, doncs, sembla més adequat considerar els *ferros de fog* els trespeus de ferro posats sobre el foc, ja que no apareix cap terme específic per a tal eina en tota la documentació i perquè encara avui en català existeixen els *ferros de cuinar*, o simplement *ferros*, amb aquest sentit.⁹³

El testimoni n. 1, tot i referir només uns *fers* sense concretar-ne l'ús, fa pensar que es tracta igualment d'uns ferros per a les olles o calderes pel fet que es troba esmentat al costat d'aquests estris culinaris.

Pel que fa a la seva morfologia, es tracta d'un sintagma lexicalitzat, plenament català. La forma *fers* (n. 1) respon al plural de la variant catalana *fer(r)*, present en textos medievals.⁹⁴

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ El document n. 4 és l'adverció del testament que conté el n. 3.

⁹² Vid. DCVB s.u. *clemàstecs*.

⁹³ Cf. «Los ferros de tenir les olles ... assentar los ferros en lo foc y posar-hi la olla» (s. XVI); uid. DECat s.u. *ferro*.

⁹⁴ Vid. DCVB s.u. *ferro*.

paracinguli

VARIANTS I FORMES:

parasingulos, paracinglos, paracinglis, paracingles, parcingles.

ETIMOLOGIA:

D'origen desconegut; potser compost llatí, format per l'adjectiu substantivat *par*, *paris* 'parell, dos' i el substantiu *cingulum* (-us), -i 'corretja, cinturó'.

SIGNIFICAT:

'Corretges destinades a suspendre les calderes, les olles, etc., sobre el foc'.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1026 (1030)** Baraut, *DocUrgell* 405 (Urgellia 4, p. 113): et ipsa caldera qui est in Eueio remaneat ad Bernard cum ipsos parasingulos simul cum ipsas bolzas.
- (2) **1030** Baraut, *DocUrgell* 434 (Urgellia 4, p. 140): et concessit ad Bernard filio suo ipsa challa[ria], que abebat in Eueg, cum ipsos paracingles uel cum ipsas bolzas.
- (3) **1059** Baraut, *DocUrgell* 712 (Urgellia 6, p. 88): et ad Arnulfo episcopo remaneat ipsa mea caldera maiore cum paracingles et cum ipso almofrex qui fuit de Guilelmo abate.
- (4) **1060** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1211, p. 521: caldariam meam maiorem cum paracinglis Suniario, fratri meo, dari iubeo; caldariam minorem, Arnaldo sellario.
- (5) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 334: et bufadors II; et kalleres X; et ollas VI ereas; et patellas V; et paracingulos VI; et mapas III de castola et [tou]alas III.
- (6) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, pp. 202-203): et ad Guitard et ad muliere sua Adalez ipso barrilo qui tenet duodecim quinals cum uino atesserato qui ibidem est et modios III de forment et unus paracingulos et I orreo et mea lancea cum scuto.
- (7) **1081** Baraut, *DocUrgell* 959 (Urgellia 7, p. 88): et illos paracinglos precepit remanere filio suo Guadallo.
- (8) **1082** DACCBBarcelona 1408, p. 2185: dimisit ad Canonica Sancte Crucis callaria I cum parcingles, et coclea I ferra, et patella I, et nebularios.

- (9) **1092** Baraut, *DocUrgell* 1089 (Urgellia 7, p. 207): et ipsa callera meliore cum paracingles et una loza obtima concessit Berengario seniori suo.
- (10) **1134** ACA Ramon Berenguer IV, n. 29 (Balari, *Orígenes*, p. 588): padelam I minorem et paracingles.

COMENTARI:

El terme *paracinguli* està ben testimoniats en la nostra documentació a partir del segle XI. El fitxer del GMLC dóna com a possible origen del mot un compost llatí, format per l'adjectiu substantivat *par*, *paris* 'parell, dos' i el substantiu *cingulum* (-us) 'corretja, cinturó'. Seguint aquesta hipòtesi, l'adjectiu *paria* (en neutre plural, potser pel plural *cingula*) hauria esdevingut *para*, tal vegada per un encreuament erroni amb la preposició grega $\pi\alpha\rho\acute{\alpha}$. La segona part del substantiu, *cinguli*, no presenta problemes d'interpretació.

Tret d'un inventari (n. 5), el mot *paracinguli* es troba sempre en documents testamentaris, majoritàriament d'Urgell, i apareix sempre en plural, la qual cosa permet concloure que actuaria com un substantiu de *pluralia tantum*, fet que s'explica per raó que l'objecte es componia de dues corretges segurament unides per la part superior, semblant als clemàstecs (uid. s.u. *crema(s)culus*). Els *paracinguli* s'esmenten freqüentment aparellats amb la caldera (n. 1, n. 2, n. 3, n. 4, n. 8 i n. 9) i, en algun cas, apareix al costat de l'olla o la paella (n. 5 i n. 10). Així, doncs, aquest 'parell de corretges' designarien una eina emprada per a penjar les calderes, olles i altres atuells sobre el foc de la llar, de manera que serien uns estris equivalents al *crema(s)culus*.⁹⁵

Pel que fa al significat del present mot, la comparació amb altres documents no dóna lloc al dubte; així, observi's la semblança del document n. 4, on es fa donació d'una *caldariam maiorem cum paracinglis*, amb el següent document: *kallera maiore cum ipsos cremascles* (1017 Baraut, *DocUrgell* 347, Urgellia 4, p. 58); compari's igualment el document n. 9, on hom fa entrega d'una *callera meliore cum paracingles et una loza obtima*, amb els següents testimonis: *I challera meliore et unos cremascles, apud I loca* (1101 Baraut, *DocUrgell* 1192, Urgellia 9, p. 22); *obtimos cremalls et I loza obtima et I caldera* (1097 Baraut, *DocUrgell* 1147, Urgellia 8, p. 76). Aquests exemples posen de manifest

⁹⁵ Vid. BALARI (1899) 587-588.

que en alguns documents se citen els *paracinguli* en lloc dels *cremasculi*, estris que deuriem ser molt semblants, si no iguals, i emprats amb una mateixa funció.

Des del punt de vista morfològic, destaquen les formes romanitzants *paracingles* i, amb síncopa, *parcingles*, que s'allunyen de la forma més llatina *paracinguli*.

Fora del domini lingüístic català, no es troben testimonis coetanis del terme *paracinguli*. Probablement en el territori esmentat el mot fou reemplaçat pel més comú *cremasculi*, de manera que hauria anat desapareixent, sense deixar rastre en el català. D'aquesta manera, mentre que *cremasculi* sí que tingué continuïtat en el català i en altres llengües romàniques, el mot *paracinguli* no tingué la mateixa sort.

2.3 Plats i bols

baccinus

VARIANTS I FORMES:

basin-; *pl.* bacins.

ETIMOLOGIA:

Derivat del llatí tardà *bacca*/**baccus* ‘recipient destinat a contenir aigua’, d’origen desconegut, possiblement gal.

SIGNIFICAT:

‘Plat de gran diàmetre i poca profunditat’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med. *bací*, occ. *basin*, fr. med. *bac(h)in*, fr. *bassin*, esp. *bacín*, pg. *bacio*, it. *bacino*.

TESTIMONIS:

- (1) **960**⁹⁶ Baraut, *ActUrgell* 34 (Urgellia 1, p. 95): tualias II, cannatas II, anapos X, scutellas XXX, tonnas IIII, bacinus parilio I, caldera erea I.
- (2) **997** DipOsona 1775, p. 1260: debet mihi Borrelus ... callera I et cremasclos II et bacinus parilio I et patela I.
- (3) **1008** Junyent, *Oliba* Dip. 37, p. 44: unum parilium de bacinus de argento. Concas hereas V, urceos aereos II, et acitulos aereos II, unum maiorem et alium minorem.
- (4) **1009** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 711, p. 57: ad Guifredus elemosinario, callera I maiore et suos bacinus et cullario argentea et ampulla harachia et pinteia eburnea.
- (5) **1015-1018** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 791, p. 130: ipsos meos bacinus meliores ad ipsa canonica; et padela I similiter. Et ipsos bacinus alios cum alia [pade]la ad Oliba.

⁹⁶ Aquest no és el testimoni més antic del corpus treballat; hi ha un document de 957 que conté el mot *bacinus*, però fent referència a l'estri litúrgic, per la qual cosa no ha estat inclòs a l'apartat de testimonis: *scrinio iuorio I, chandelabros VI, scutellas de erame II, urcaeolus III, channadas cum chopertorios de stagno III, chaldeira I eramentea, bacinus parilio I, et alio cum manicho de botaricho I de stagno* (957 Junyent, *Dip Vic* 303, p. 256).

- (6) **1054** Baraut, *DocUrgell* ap. 28 (Urgellia 8, p. 147): ad Adalbert sacer bacins uns.
- (7) **1059** Miret, *Aplech*, p. 384: ad Guitart de Artedono ipsos meos bacinus et ipsa olla eramenica remaneat ad Guillelmo.
- (8) **1065** Baraut, *DocUrgell* 778 (Urgellia 6, p. 147): ipsa caldera qui est in Pinnes teneat Gersen in uita sua ... et ipsos meos bacinus relinquo ad filio meo Stephano.
- (9) **1067** CSCugat II 656, p. 321: concedo ad Geral Odger equa I sua alba cum cubo I melior, uel cum ipsa tona de Riopullo cum calleras II, una maiore et alia minore, cum padela I de ferro cum baccinos II.
- (10) **1068** Baraut, *DocUrgell* 816 (Urgellia 6, p. 177): ad ipsa canonica iam dicta dimisit ipsas II calderas maiores cum cresmasclos meliores simul cum II bacinus et cum XX scudelas et mortar uno.
- (11) **1084** DACCBBarcelona 1447, p. 2245: concedo quoque prelocute Canonice ipsum meum maiorem cupum, et unam tonnam maiorem, et caldarias II, atque II bacinus, et eschutellas XX optimas, atque II urceos.

et alia.

COMENTARI:

El mot *bac(c)inus* es relaciona amb el substantiu *bacchion*, testimoniats en Gregori de Tours (*Franc.* 9, 28 *clipeum ... cum duabus pateris ligneis, quas uulgo bacchion uocant ... regi mittit*) i que, com bé es llegeix, és identificat com a terme popular per a designar una pàtera, és a dir, un plat de poca fondària. Al costat de *bacchion*, es troben altres formes com *bac(c)inum* o *bac(c)inus* i *bacacarium*, *bacar*, entre altres,⁹⁷ que provenen segurament del llatí tardà *bacca*/**baccus* ‘mena de recipient per a aigua’.⁹⁸ Aquesta família de mots és d’origen desconegut, si bé la hipòtesi més comuna entre els estudiosos proposa un origen gal.⁹⁹ Altrament, s’ha suggerit també un origen cèltic, que relacionaria aquesta família de mots amb l’arrel *bakkos* ‘corbat, arquejat’ o *bac*

⁹⁷ Vid. DuCange s.u. 2 *bacca*.

⁹⁸ Vid. FEW s.u. *bacca*, **baccus*.

⁹⁹ Així LEW s.u. *baccinum*, DELL s.u. **baccinon*, REW s.u. **bacca*, MLW s.u. *bacinum*, GMLC s.u. *baccinus* i LELMAL s.u. *bacinum*.

‘conca’.¹⁰⁰ A la fi, tant Diez com Du Cange relacionen igualment aquests mots amb el germànic *biegen* ‘torçar, corbar’, així com el neerlandès *bak* ‘vas’ i l’alemany *Becken* ‘vas, conca’.

En la nostra documentació, el mot es testimonia força aviat i sovint es troba en un context litúrgic, ja que era emprat sobretot per a les ablucions. És per això que en alguns casos apareix en inventaris d’esglésies al costat d’altres objectes litúrgics, com es llegeix en els següents testimonis: *scrinio iuorio I, chandelabros VI, scutellas de erame II, urcaelolus III, channadas cum chopertorios de stagno III, chaldeira I eramentea, bacinis parilio I, et alio cum manicho de (pro et?) botaricho I de stagno* (957 Junyent, *DipVic* 303, p. 256);¹⁰¹ *candelabros III de stagno, et IIII cum argento, scutellas II de eramento, urceolos II, cannadas III de stagno, caldaria I de eramento, bacino I cum manicho, et de scrinios parilio I* (971 *DipOsona* 1106, p. 803); *I conca et duo uasa stagnea ad sacrificandum et I bazi de lauton et due columbe lignee* (ca. 1096 *Ordeig, Dotalies* 226 C, p. 226). A més a més, en aquest mateix context, sovint se citen aquests utensilis per parelles, la qual cosa indicaria que probablement un d’ells, proveït de coll, s’emprava per a abocar l’aigua a l’altre, com ja apuntava Gay i recull també el GMLC;¹⁰² en aquest sentit, Gay l’identifica amb l’aiguamans: «comme l’aigüère, le bassin est le vase des ablutions par excellence. Il est très fréquemment cité, puis parce que souvent il remplace l’aigüère pour une pratique plus singulière que commode adoptée dans le service de la table aussi bien que dans les rites de l’église». Encara en l’àmbit litúrgic, Gay esmenta altres usos dels bacins, com ara el bací per a l’ofrena, el bací per a recollir almoïna o el bací de làmpada, un plat lleugerament còncau situat sota una làmpada d’església per recollir les restes; aquests usos són testimoniats amb documents dels segles XIV-XVI aportats per l’autor. La nostra documentació, tanmateix, no permet identificar els usos precisos que tenia el *bac(c)inus* en l’àmbit litúrgic, però molt segurament també s’utilitzava amb alguna de les funcions indicades per Gay.

¹⁰⁰ Vid. FEW s.u. **baccinum*.

¹⁰¹ Aquest document de l’any 957 i el següent, de l’any 971, contenen un inventari dels béns mobles de l’església de Sant Pere de Vic.

¹⁰² GlossArch. s.u. *bacin* i GMLC s.u. *baccinus*.

A banda l'ús litúrgic, el *bac(c)inus* tenia també diferents usos en l'àmbit domèstic. Gairebé sempre es troba, en els documents treballats, juntament amb altres utensilis de la vaixel·la o al costat d'altres tipus de recipients. Es tractaria, doncs, d'un estri genèric que, segons les seves dimensions, podria fer el paper de safata, de rentamans, etc.

Pel que fa a la descripció d'aquest atuell, s'esmenten *bac(c)ini* d'argent (n. 3). En l'àmbit litúrgic, a més, n'apareixen de llautó (ca. 1096 Ordeig, *Dotalies* 226 C, p. 226: *I bazi de lauton*) i proveïts d'un mànec (957 Junyent, *Dip Vic* 303, p. 256: *bacinos parilio I, et alio cum manicho*; i 971 DipOsona 1106, p. 803: *bacino I cum manicho*).

Des del punt de vista morfològic, gairebé la totalitat dels testimonis recollits segueixen la forma *bacin-*, amb simplificació de la gutural geminada. Cal destacar el testimoni n. 6, datat de l'any 1054, que presenta la forma ja catalana *bacins*. A més a més, també en la nostra documentació, es testimonia el mot català en la seva forma singular, *bazi* (uid. ca. 1096 Ordeig, *Dotalies* 226 C, p. 226: *I bazi de lauton*), testimoni no inclòs en l'apartat corresponent per raó que designa, en aquest cas, un utensili d'ús litúrgic i no pas culinari. Amb aquests testimonis, ja aportats pel GMLC,¹⁰³ s'avança molt considerablement la primera datació del mot català que aporta Coromines, el qual no el documenta abans de Llull.¹⁰⁴

D'altra banda, en català s'originà, sobre *bací*, el femení *bacina*, testimoniada des de 1370, segons Coromines. La *bacina* designava la mateixa realitat que el bací, però s'especialitzà sobretot per donar nom a la safata de metall emprada per a demanar almoïna a les esglésies.¹⁰⁵ També es testimonia, en italià, la veu *bacile*,¹⁰⁶ originada probablement sobre *bacino* amb canvi de sufix, que designa una safata de metall destinada a diferents usos. El diccionari *Sacralia Antiqua* inclou també la veu *bacile* com a denominació de la "grial que serveix per a recollir l'aigua en la qual el sacerdot s'ha rentat les mans".¹⁰⁷

¹⁰³ GMLC s.u. *baccinus*.

¹⁰⁴ DECat s.u. *bací*.

¹⁰⁵ Cf. SacrAntiq. s.u. *bacina*.

¹⁰⁶ Vid. REW s.u. *baccinum*.

¹⁰⁷ SacrAntiq. s.u. *bacile*.

concha

VARIANTS I FORMES:

conca, choncam, coca, cocca.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *concha*, -ae ‘petxina, closca; vas’, préstec del grec *κόγχη* ‘id’.

SIGNIFICAT:

‘Atuell de forma arrodonida, d'ampla obertura i poc profund’, ‘escudella, bol’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., pg., it. *conca*, esp. *cuenca*.

TESTIMONIS:

- (1) **948**¹⁰⁸ Udina, *La successió testada* 7, p. 152: ipso bancale meliore remaneat ad Atone, consanguineo meo, cum ipsa conca enea (*pro* erea) et cum urceolo.
- (2) **949** Baraut, *ActUrgell* 31 (Urgellia 1, p. 89): et de uasa uini cupas VIII, galletas que dicitur siue kannatas IIII, copas XIII, anapos X et alia uasa lignea, conchas XX.
- (3) **1035** Baraut, *DocUrgell* 477 (Urgellia 4, p. 176): ad sancto Saturnino cenobii I cabfog de ferro obtimo. Et ad sancta Cecilia caldera I et ad sancto Michahel de Chuxa coca I.
- (4) **1040** Junyent-Ordeig, *DipVic* 997, p. 320: ad Sancte <Marie> Mausleo equas II ad ipsa opera et ... urceum cum concha I de lato.
- (5) **1040** Baraut, *DocUrgell* 527 (Urgellia 5, p. 65): et caldere quas habeo in Sanauia seu in predicta Sede cum urceolis et concis ex eramento remaneant ipsius Sedis canonice.
- (6) **1047-1060** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1202, p. 511: et cannonice Sancti Iohannis de Riuopullo dimitto choncam meam cum urceolo et annonam et uinum ... et mortarium meum cum pisono desuper.

¹⁰⁸ Aquest no és el testimoni recollit més antic del mot *concha*; n'hi ha un datat de l'any 915 on s'esmenten unes *concas* fent referència a l'utensili litúrgic, per la qual cosa no ha estat inclòs a l'apartat de testimonis: *dono ... concas aureas II ad crisma conficere* (915 H Languedoc V, pr. 42, col. 135).

- (7) **1062** DACCB Barcelona 1038, p. 1638: concessit ad iam dictam Canonicam ipsa sua conca simul cum ipso suo urceo et ipsas calleras et padellas et cupas et tonnas et omnia sua uascula et mapas et toualas.
- (8) **1063** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1244, p. 551: ipsa mea caldaria et olla cum urceolo et concha dimitto ad Petro iamdicto propter unciam unam auri quod illi debeo.
- (9) **post 1068** Chesé, *Dip Àger* 89, pp. 333-334: concha I et ercol (*pro* orcol) I; et candelers V argenteos; et cocleareas XL argenteas ... ampullas VII arachias; et concas VI de loto; et arcols (*pro* orcols) VI; et morters III.
- (10) **1078** CSCugat II 694, p. 356: ad s. Marie Riuipullentis mapas et touaias bonas et callera I et padela et ollam et mortar I cum sua manu et conca et urceolum.
- (11) **1101** Baraut, *Doc Urgell* 1193 (Urgellia 9, p. 24): dimitto ad Sancti Petri una cocca et I orcol et uns neulers et una chaldera et uns cremasles.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *concha* és un préstec del grec κόγχη, el qual designava originàriament una petxina o closca i, partint d'aquest significat primari, donà nom a objectes amb una forma anàloga. El terme *concha* recollí les mateixes accepcions que el substantiu grec, i ja des de temps antic s'utilitzava per fer referència a vasos de diverses classes, des d'un recipient d'oli (CATO *agr.* 66, 1 *capulator concha oleum ... tollat*) o d'aigua (PAVL. *sent.* 3, 6, 56 *pelues, conchae, aquimania*) fins a un vas per a beure (IVV. 6, 304 *cum bibitur concha*). A partir de la seva aplicació als recipients, extengué el seu significat per donar nom també a una mesura de capacitat (CATO *agr.* 156, 4 *sumito farinae minutae concas duas*).¹⁰⁹

En l'àmbit litúrgic, la *concha* passà a designar l'atuell que recollia l'aigua de les ablucions.¹¹⁰ Aquesta és precisament l'accepció que predomina en la documentació corpus del treball, com ja anota el GMLC.¹¹¹ Així, la major part dels testimonis recollits d'aquesta veu fan referència a aquest recipient, que anava

¹⁰⁹ Vid. ThLL s.u. *conc(h)a*.

¹¹⁰ Vid. BRAUN (1932) 539.

¹¹¹ GMLC s.u. *concha*.

associat amb l'*urceus* 'gerra' (o *urceolus* 'gerra petita'), amb el qual se servia l'aigua; és per això que generalment apareixen aparellats, com es llegeix a continuació: *dono . . . concas aureas II ad crisma conficere* (915 HLLanguedoc V, pr. 42, col. 135). Sovint es troben exemples d'aquest ús en inventaris d'esglésies: *capsule argenteae II, et coclear ex argento I, candelabra argentea III, concas hereas III, urceolos III, calicem stagneum I et cannetas stagneas III* (979 DipOsona 1288, p. 928); *ornamenta altaris: tabula I de argento et crucem I . . . manipulos II, giramphanos II, conchas II, orciolos II* (1040 Baraut, *ActUrgell* 48, Urgellia 1, p. 119); *et ornamenta Sancti Sepuclri sunt . . . una choncha cum uno orzol et insensoro et corporales IIII* (1057 Baraut, *DocUrgell* 696, Urgellia 6, p. 76).¹¹²

Altrament, llevat d'aquesta especialització del mot, el substantiu *concha* no deixà mai de designar un recipient genèric que podia donar nom a atuell de diferents mides i materials i de diversos usos domèstics, com un gibrell per a rentar, un bol per a menjar o una tassa per a beure.¹¹³ En aquest sentit, Amades defineix la *conca* com un "atuell culinari de terrissa, semblant a una grossa cassola, usat per a fer-se el menjar els pastors i els rabadans quan mengen en comú a muntanya".¹¹⁴ D'altra banda, Balari afirma que la *conca*, una espècie de palangana, servia per a rentar-s'hi les mans abans de seure a taula, juntament amb un aiguamans, que identifica amb l'*urceus* o *urceolus* (uid. s.u.).¹¹⁵ Probablement cal buscar totes aquestes accepcions en aquells testimonis en què el mot apareix inserit entre altres béns mobles d'ús domèstic (n. 1, n. 2, n. 8 i n. 9).

Sovint els testimonis especifiquen de quin material estava feta la *concha*, la qual cosa permet saber que podien ser d'aram (n. 1 i n. 5), de fusta (n. 2) o de llautó (n. 4 i n. 9).

Des del punt de vista morfològic, les variants *coca* i *cocca* s'han d'entendre segurament com un error de còpia, com ja apunta el GMLC,¹¹⁶ fàcilment ex-

¹¹² Per a més exemples on la veu *concha* fa referència a l'objecte litúrgic, uid. GMLC s.u. *concha*.

¹¹³ Vid. MLW s.u. *concha*.

¹¹⁴ AMADES (1932) 118.

¹¹⁵ BALARI (1899) 570.

¹¹⁶ GMLC s.u. *concha*.

plicabé si en els diplomes originals la *n* es troba interlineada en abreviatura, com ocorre freqüentment.

En les llengües romàniques, l'ètim llatí *concha* ha romàs amb significats diversos, amb predomini de la seva aplicació per a designar recipients. En aquest sentit, el català *conca* fa referència a un recipient gran, equivalent a un gibrell o cossi, destinat a tenir aigua per a rentar plats, roba, etc.;¹¹⁷ tanmateix, el seu significat genèric de 'concavitat' donà lloc també a l'accepció topogràfica per a denominar una vall circular o un territori envoltat de muntanyes, accepció que ja es troba testimoniada en la documentació llatina de la Catalunya alt-medieval.¹¹⁸ Pel que fa a les altres llengües romàniques, l'accepció genèrica de 'recipient' del llatí *concha* es troba en l'espanyol *cuena* 'escudella de fusta' i el masculí *cuenco* 'bol', en el portuguès *conca* 'tassa, escudella' –d'ús popular– i en l'italià *conca* 'gibrell, cossi'.¹¹⁹

¹¹⁷ Vid. DECat i DCVB s.u. *conca*.

¹¹⁸ Vid. GMLC s.u. *concha*.

¹¹⁹ Vid. REW s.u. *concha*.

gradalis

VARIANTS I FORMES:

gradal; *pl.* gradales, gradals.

ETIMOLOGIA:

Mot d'origen incert, potser català o occità, a partir del rar adjectiu llatí *cretea* 'd'argila' (< ll. *creta*, *-ae* 'argila sorrenca'), que presenta en català les formes *greda* o *gresa*, incrementat amb el sufix *-ale*.

SIGNIFICAT:

'Plat gran i profund, escudella'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *gradal*, *grasal*, cat. *greal*,¹²⁰ occ. med. *grazal*, fr. med. *graal*, esp. med. *greal*, esp. *grial*, pg. *gral*.

TESTIMONIS:

- (1) **1007 (1009)** Baraut, DocUrgell 300 (Urgellia 3, p. 131): ad sancta Fide cenobio gradales II de argento, ad sancto Vincencio de Castres anapos II de argento.
- (2) **1029** DACCBBarcelona 437, p. 835: uexela de auro et de argento, id sunt, enapos V et gradals II et copes II et cuzlars VII.
- (3) **1034** CSCugat II 531, p. 190: iussit ducere suum corpus ad s. Cucuphatem ad sepeliendum et cum eo parilios II de anaps argenteis, et gradal I obtimo, et cuzlars X ex argento.
- (4) **1045** CSCugat II 582, p. 247: ipsas scutulas et cannadas et gradales et candelabros et scifos et mapas et touallas, et cum ipsos ferramentos.
- (5) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 333: eschudelas IIII grandes et VIII pauchas; et gradil uno salomone (*pro* gradal uno salomonenc), et alios XI argenteos.
- (6) **s. XI ex.** R. Subirana, *Arrahona* 2a. èp. (17 des. 1985), p. 16 (facsimil): arca I cum seraia I optima et cantars II et gurgins III nouos, et podal I ... et cantar I plen de uinagre et culers III et gradal I.
- (7) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 18, l. 18: donant ... CCCCL scutellas et XXIII gradals et XXIII enaps.

¹²⁰ Per a les nombroses variants del català, uid. DCVB s.u. *greal*.

COMENTARI:

El terme *gradalis* significant ‘plat gran, escudella’ troba el seu origen en textos d’època medieval. Ja un substantiu llatí més antic *gradalis* (també, *gradualis*) es testimonia, com a derivat de *gradus* ‘pas, grau’, denominant un cant responsorial de la litúrgia.¹²¹ Tanmateix, un i altre mot no provenen d’un mateix origen, per bé que, al segle XIII, Helinandus de Froidmont defineix el mot *gradalis* ‘plat gran’ intentant demostrar la seva etimologia a partir de *gradus*: *gradalis autem siue gradale gallice dicitur scutella lata, et aliquantulum profunda; in qua pretiosae dapes cum suo iure diuitibus solent apponi gradatim, unus morsellus post alium in diuersis ordinibus; et dicitur uulgari nomine graalz.*¹²²

L’origen del mot *gradalis* significant ‘plat gran, escudella’ no és clar. Seguint el testimoni d’Helinandus, alguns han donat crèdit a la teoria que un mot llatí *gradalis* ‘plat gran’ trobaria el seu origen en el mot clàssic *gradus*; aquest és el cas de Meyer-Lübke,¹²³ Vising i Rohlfes,¹²⁴ els quals veurien en el substantiu *gradalis* la denominació d’un plat gran en què se servien menges, gradualment, l’una rere l’altra. Altres estudiosos proposen un ètim **cratale*, com a alteració del greco-llatí *crater*, *-eris* ‘copa gran’ o bé com a derivat en *-ale* d’una forma tardana *cratus*, variant de *crater*, *-eris*.¹²⁵

Coromines, en una extensa dissertació a propòsit de l’etimologia del català *greal* –i el femení *greala*–, proposa un origen català o occità del mot.¹²⁶ Segons l’autor, el català *gradal*, i les seves variants *gresal*, *greal*, *grial*, etc., provindrien del rar adjectiu llatí *cretea* ‘d’argila’ (< ll. *creta*, *-ae* ‘argila sorrenca’), que presenta en català les formes *greda* o *gresa*, incrementat amb el sufix romànic *-al*, en tant que podien ser atuells fets de terrissa, és a dir, de greda treballada. Coromines basteix la seva teoria sobre el fet que els testimonis més antics del mot provenen de Catalunya, de principis del segle XI, i del fet que es tracta d’un terme popular durant l’Edat Mitjana a Catalunya i Occitània. A partir de

¹²¹ Vid. FEW i MLW s.u. *gradalis*.

¹²² Vid. Blaise *Med.* s.u. *gradalis* i GlossArch. s.u. *grasal*.

¹²³ Meyer-Lübke assenyala que *gradalis* es testimonia ja al segle VIII, però, segons anota Coromines, és una errada de l’autor, ja que ha de fer referència al testimoni d’Helinandus del segle XIII; REW s.u. *gradalis*.

¹²⁴ Vid. DECat s.u. *greda*.

¹²⁵ Vid. DCVB s.u. *greal*.

¹²⁶ Ibid.

totes les formes testimoniades en territori català i francès, Coromines conclou: «la comparació de les diverses formes, si fossin autòctones absolutament totes, conduiria a un prototipus **gredale* o **gradale* fem., més aviat el primer ... puix que l'assimilació de la *e* pretònica a la *a* següent és un fenomen corrent, i una dissimilació en sentit oposat (almenys en romànic) no es dona en absolut». A la fi, segons aquesta teoria, com ja afirma el mateix autor, les formes del francès medieval *graal* i de l'espanyol *greal* i *grial* només es podrien entendre com a manlleus del català o de l'occità, atès que la *-t-* del mot originari *cretea* no hauria de desaparèixer en cap de les dues llengües d'acord amb l'evolució normal del mot.

La proposta de Coromines d'un origen català o occità del mot no sembla errònia, en tant que els testimonis més antics d'aquest substantiu es limiten gairebé només en territori gal·lico-català. Que procedeixi de l'adjectiu *cretea* 'd'argila', a través de les formes catalanes *greda* o *gresa*, si bé encaixi morfològicament, no és tan segur que ho faci semànticament si hom llegeix els testimonis aportats del present mot, on gairebé la totalitat esmenta *gradals* o *gradales* fets d'argent, i també els testimonis primerencs en català parlen de materials metàl·lics (cf. «sis gresals d'argent daurats», en un document del segle XV, i «dos gresals d'estany», en un document de 1493¹²⁷) i, en pocs casos, de terrissa (cf. «dos gresals de terra», en un text de 1380¹²⁸). Amb tot, Du Cange ja apunta la varietat de materials amb què estaven fets aquests plats i també la diversitat de les seves formes i usos: “uasis genus, ex ligno, terra metalloue, non unius notionis; occurrit enim pro uase rotundo largiori ac minus profundo ... et pro lancis seu catini specie ad mensæ usum”.¹²⁹

En el corpus treballat, el *gradalis* és considerat un objecte més de la vaixel·la (n. 2) i apareix sovint al costat d'altres estris, especialment l'*hanappus*, la *scutella* o *scutula* i les culleres.

Pel que fa a les variants testimoniades, els textos presenten, per al singular, tan sols la forma catalana, ço és, *gradal*, que apareix com un substantiu masculí –pel que revelen els adjectius que el complementen (n. 3 i n. 5)– i no pas com

¹²⁷ Vid. DCVB s.u. *greal*.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ DuCange s.u. *grasala*.

un mot femení, com afirma Coromines.¹³⁰ Així doncs, el plural *gradales* s'ha d'entendre més aviat com un plural llatinitzat del mot català *gradal* i no com una forma catalana de plural femení. Sí que és cert, tanmateix, que en català derivà, del terme *greal*, una forma femenina, *greala* –amb les variants *gresala*, *graala*, *griala*–, que, segons Alcover-Moll, té valor augmentatiu. Aquesta equivaldria al *greal* en tant que ‘plat gran i profund’ i donaria nom també a altres realitats anàlogues, com una gibrella o una cassola.¹³¹

El terme *gradalis* ha perviscut en les llengües del territori gal-loromànic i iberoromànic. Finalment, cal dir que el portuguès *gral* presenta l'accepció de ‘morter’.

¹³⁰ Alcover-Moll, en canvi, apunta correctament el gènere del mot; DCVB s.u. *gradal*.

¹³¹ DCVB s.u. *greala*.

paropsis

VARIANTS I FORMES:

parapsis, parabsis.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *pāropsis*, *-idis* ‘plat, plàtera’, del grec παροψίς ‘llaminadura; plat on es serveixen llaminadures o dolços; plat, plàtera’.

SIGNIFICAT:

‘Plat, plàtera’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 334: speculo I Indium coperto argent; et parapsides sal II (*pro* parapsides II) de fust oltramari; et sauanas II de seda.
- (2) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, pp. 202-203): padellas II et I cabfog et I loza et parabsides XII et ferramentos VIII ad ipsa opera Sancte Marie ... Ad Bernard Arnall [...]uro et bragas et co[...] et parabsides II.
- (3) **1100** Baraut, *DocUrgell* 1181 (Urgellia 8, p. 107): ad Raimundo Sallani I tonna qui est minore et mea archa minore et parapsides VII.
- (4) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1193 (Urgellia 9, p. 24): dimitto ad Sancti Petri ... una cannada et duos coltellos et quindecim parapsides et inter exadas et exadons V.

COMENTARI:

El mot llatí *paropsis* ‘plat, plàtera’, préstec del grec παροψίς ‘llaminadura; plat on es serveixen llaminadures; plat, plàtera’, es testimonia per primera vegada en Petroni (34, 2; 50, 6). El mot grec, compost del preverbi πάρ- ‘al costat, a prop’ i el substantiu ὄψον ‘menjar que acompanya el pa, condiment’, ja designava igualment un plat o safata per a servir-hi menjar, generalment dolços però també entremesos o viandes lleugeres.¹³²

¹³² Vid. Chantraine s.u. ὄψον i Bailly s.u. παροψίς.

En llatí vulgar es desenvolupà la variant *parapsis* (també, *parabsis*), que és la més abundant en els còdexs medievals¹³³ i l'única que es testimonia en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval.

D'acord amb el ThLL, el terme *parapsis* designava un recipient en el qual s'hi servia menjar, és a dir, una plàtera o font, i podia ser feta de diferents materials, com la ceràmica o l'argent. A més a més, en el llenguatge dels cristians, el substantiu esdevingué sinònim de la patena emprada en la litúrgia.¹³⁴

Generalment els testimonis recollits del corpus del treball inclouen les *parapsides* entre estris de cuina, la qual cosa revela que el mot mantingué l'accepció de 'plat' o 'plàtera' que ja tenia en llatí clàssic. D'altra banda, el fet que se citin unes *parapsides* de fusta al costat d'un mirall d'argent i uns llençols de seda (n. 1) o set *parapsides* juntament amb una tona i una arca petita (n. 3) pot fer pensar que aquest estri servia igualment com a recipient genèric, o fins i tot com a adorn, atès que l'adjectiu *ultramari* del testimoni n. 1, complement de *fust*, el converteix en un objecte singular o exòtic –juntament amb el mirall indi d'argent i els llençols de seda–, tant si s'entén com a 'blau ultramarí' o com a 'prodecent d'ultramar'.¹³⁵

El substantiu *parapsis* no tingué continuïtat en les llengües romàniques, per raó que deuria ser un mot d'ús poc corrent en el llenguatge popular.

¹³³ Vid. ThLL s.u. *parapsis*.

¹³⁴ Vid. Blaise *Med.* i DuCange s.u. *parapsis*.

¹³⁵ Cf., per a la interpretació d'aquest adjectiu, BONNASSIE (1975-1976) 796 i DCVB s.u. *ultramari*.

scutella

VARIANTS I FORMES:

esc(h)utel(1)a, esc(h)udel(1)a; *pl.* schotelas, scudel(1)as, escudel(1)es.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *scūtella*, *-ae* ‘plat, escudella’, diminutiu de *scutra*, *-ae* ‘plàtera, plat; tupí’.

SIGNIFICAT:

‘Recipient ample i hemisfèric’, ‘plat, escudella’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Procedents de *scūtella*: it. *scodella*.

Procedents de *scūtella* (per influència del ll. *scūtum*): cat., occ. med. *escudella*, fr. *écuelle*, esp. *escudilla*, pg. *escudela*, it. med. *scudella*.

TESTIMONIS:

- (1) **940** Baraut, *ActUrgell* 29 (Urgellia 1, p. 86): anapos IIII, scho[te]llas XX, chaldarias II ereas et I ferrea, cremalios II.
- (2) **957** Junyent, *DipVic* 303, p. 256: chandelabros VI, scutellas de erame II, urcaeolus III, channadas cum chopertorios de stagno III, chaldeira I eramentea.
- (3) **960** Baraut, *ActUrgell* 34 (Urgellia 1, p. 95): mapas parilios II, tualias II, cannatas II, anapos X, scutellas XXX, tonnas IIII, bacinos parilio I, caldera erea I.
- (4) **971** DipOsona 1106, p. 803: candelabros III de stagno, et IIII cum argento, scutellas II de eramento, urceolos II, cannadas III de stagno, caldaria I de eramento.
- (5) **986** CSCugat I 188, p. 158: concedo ibi ipso meo uino de Barchinona, cum ipsas tonnas III et cubos II et cubello I et parilio I de portadoras, et cannada I et enapo I et escudella I.
- (6) **1022** CSCugat II 485, p. 133: luminario I ferreo, nauacula I, tonsuras I, scutellas III, enaps II, canata I, cultro I lignario.
- (7) **1036** Baraut, *DocUrgell* 495 (Urgellia 5, p. 36): ad Aianricho sacer mancusadas II simul cum ipsa cannada et ipsa scudellas (*sic*) que habebat in Subtus Terras.

- (8) **1038** DACCBBarcelona 563, p. 995: drapos II de lecto et cannadas II et scudellas VI et enapos II et mapas II et taula I et lectos et archas II et sartagine I.
- (9) **1050** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 351, p. 1109: a Ricardis neta sua concessit illi pellicia et boriacio I et oue I et porcello I et capcialo I et templeres I et escudela I et pugnera I de linoso.
- (10) **1051** Baraut, *DocUrgell* 642 (Urgellia 6, p. 27): a Salla sacer nepoto meo remaneant archas duas in ipsa Sede simulque cum uexellos duos et caldera una cum ipsos cremallos et padella una et mapas unas et eschudellas X et cannadas II et anapos II.
- (11) **1054** Baraut, *DocUrgell* ap. 28 (Urgellia 8, p. 164): ad ipsa canonica esculles X et scifos II optimos et ipsos meos fers maiors. Et ad Tedberga remaneat ipsa caldera cum ipsos cremascles et padella I eramenica et ipsa arpa cum esculles X et ipsa ampulla meliore.
- (12) **1058** Alturo, *Sta. Anna* 70, p. 79: concedo ad iamdicta uxori mea ... calleres II et padela I et escudeles et canades de draps de lecto et asino I.
- (13) **1068** Baraut, *DocUrgell* 816 (Urgellia 6, p. 177): ad ipsa canonica iam dicta dimisit ipsas II calderas maiores cum cresmasclos meliores simul cum II bacinis et cum XX scudelas et morter uno.
- (14) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 333: eschudelas IIII grandes et VIII pauchas; et gradil uno salomone (*pro* gradal uno salomonenc), et alios XI argenteos.
- (15) **1084** DACCBBarcelona 1447, p. 2245: concedo quoque prelocute Canonice ipsum meum maiorem cupum, et unam tonnam maiorem, et caldarias II, atque II bacinis, et escutellas XX optimas, atque II urceos.
- (16) **1114** Baraut, *DocUrgell* 1283 (Urgellia 9, p. 112): archam I et II sartagine et II callaria et cultellos et cremals et II cabfogs et mapils I et medietatem de ipsis scutellis.
- (17) **1119** Baraut, *DocUrgell* 1313 (Urgellia 9, p. 141): uascula alia minore, scilicet ferramenta, callarias uel ollas siue sartagine, escutelas, sciphos et alia usibilia ad Raimundo nepote meo totum dimitto.
- (18) **1142** Alturo, *Sta. Anna* 237, p. 265: I archa minore et II escudeles et I mapas minores ... Et dimitto G. nepoti me ... I archa et ipsa roba de bascula, canades et escudelas et bancos et tabula et cubellos de farina et de sal et cultros II.

- (19) **1151** Bisson, *Fiscal accounts* II 1 K, pp. 16-17, l. 34: habet comes in parrochia de Uillarig XX denarios comitales et I emina ordeï et [I] scutellas et I enap de amenoles aut de frumento.
- (20) **1172** Alturo, *Sta. Anna* 433, p. 449: donamus atque concedimus tibi et tuis quandam fogacam de meliore pane et unam scutellam de cibo omni tempore dum curia sit in ipso castello.

et alia.

COMENTARI:

El mot clàssic *scutella* és una forma diminutiva creada sobre el substantiu *scutra*, -ae que es troba testimoniada ja en Plaute (*Pers.* 88) i Cató (*Agr.* 157,11) i designa una plàtera o un plat de fusta, o bé també una mena d'olla o tupí, tal com explica Servi: *uasa, ubi calda solet fieri, scutrae appellantur* (*SERV. gram.* 1, 110).¹³⁶ El diminutiu *scutella*, al seu torn, denomina una mena de tassa o plat segurament més petit que la *scutra*, per bé que amb el temps és possible que acabessin donant nom a una mateixa realitat, de manera que el sufix diminutiu s'hauria lexicalitzat. El terme *scutella* es troba ja en Ciceró (*Tusc.* 3, 46 *scutellam dulciculae potionis*), on s'ha d'entendre com una copa o bol petit i, per tant, encara conservaria el significat diminutiu.

En un procés invers, a partir del diminutiu *scutella* es reconstruí el substantiu *scuta* 'escudella' –testimoniada en Lucili *sat.* 223–¹³⁷, la qual cosa explica que la relació entre *scutra* i *scutella* aviat s'ignorà.¹³⁸ D'altra banda, novament a partir de *scutella* es feu la reconstrucció del terme *scutula*,¹³⁹ com si hom suposés que el diminutiu *scutella* hagués derivat d'una forma originària *scutula*, seguint el model de *tabula*–*tabella*.¹⁴⁰

En la documentació corpus del treball es testimonia tant la veu *scutella* com *scutula* sense cap distinció semàntica (uid. s.u. *scutula*). Ara bé, el terme *scutula* es troba en tan sols quatre testimonis d'un territori molt limitat, mentre

¹³⁶ Vid. DELL i LEW s.u. *scutra*.

¹³⁷ Gaffiot, erròniament, fa derivar *scutella* de *scuta*, i no al revés; Gaffiot s.u. *scutella*

¹³⁸ DELL s.u. *scutra*.

¹³⁹ De nou Gaffiot dóna com a origen de *scutula* el substantiu *scuta*; Gaffiot s.u. *scutula*.

¹⁴⁰ DELL s.u. *scutra*.

que el mot *scutella* apareix molt freqüentment entre altres estris de cuina i en documentació de tot el domini lingüístic català.

El testimoni n. 17 fa evident que les *scutellae* eren considerades part de la *uascula* ‘vaixella’, més concretament de la *uascula minor*, juntament amb altres utensilis com les calderes, les olles, les paelles o els *scyphi*. Per bé que es trobin mencionades, en aquest cas i en d’altres, al costat d’utensilis que conformen la bateria de cuina, l’escudella servia principalment com a atuell o plat de taula. No obstant això, aquest no era l’únic ús que se’n feia, ja que, com apunta Beltrán de Heredia, també s’emprava a la cuina per a barrejar-hi els aliments durant el procés d’elaboració dels menjars.¹⁴¹ Gay, en el seu glossari, identifica l’escudella d’època medieval amb un tipus de plat o bol destinat a diferents usos i explica que aquelles més planes eren reservades per al servei de la taula, i aquelles més fondes, per als fruits.¹⁴²

Altrament, el mot *scutella* es troba testimoniats en documents d’altres territoris, dins d’un context eclesiàstic, on el mot *scutella* denomina un recipient d’encens per al culte litúrgic. Així ho transmet Braun, al seu estudi sobre els utensilis de l’altar de les esglésies, on aporta totes les denominacions que rebia l’encenser, una de les quals és *scutella* i es troba en una donació de principis del segle XII.¹⁴³ En cap dels testimonis recollits d’aquesta veu no s’especifica que l’ús de la *scutella* sigui aquest, tot i que podria ser que les *scutellae* del testimoni n. 1 (una consagració de l’església de Sant Miquel de Ponts) i del testimoni n. 2 (un inventari de béns mobles de l’església de Sant Pere de Vic), pel fet de mencionar-se juntament amb altres utensilis de l’altar, fessin referència a aquests recipients descrits per Braun, tot i que sembla poc probable, ja que s’esmenten també amb altres estris culinaris.

En relació al material de les escudelles, tan sols un parell de testimonis parlen d’unes escudelles de coure (n. 2 i n. 4); tanmateix, sovint eren fetes de terrissa o fusta. Així, Gay parla d’escudelles del segle XIII fetes de fusta i d’altres del segle XIV que figuraven en l’argenteria de taula.¹⁴⁴ Quant a les dimensions d’aquest estri, el testimoni n. 13 fa menció d’unes escudelles grans i petites i el n. 15

¹⁴¹ BELTRÁN DE HEREDIA (1994) 52.

¹⁴² GlossArch s.u. *écuelle*.

¹⁴³ BRAUN (1932) 633.

¹⁴⁴ GlossArch s.u. *écuelle*.

esmenta unes *eschutellas XX optimas*, que molt probablement fan referència a les escudelles “més grans”.

Amb el temps, el present mot s’especificà per a indicar una unitat de mesura. Així es troba ja en la documentació, on el terme *scutella* fa referència a una mesura de gra: *sic tibi soluere faciam iamdictos sextarios V et media emina de ordeo et scudellas II tercanas ad tua mensura* (1038 Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 270, p. 987); *debitrices sumus tibi ... migeres III de forment et escuf...]la I quartana* (1049 DACCBBarcelona 752, p. 1247). En el testimoni n. 20, és possible que el sintagma *scutellam de cibo* estigui en un estadi intermig d’aquesta especificació semàntica, de manera que caldria entendre’l com “un plat de menjar”, expressió que no deixa d’indicar una mesura (cf. 1215 Baraut, *CartAndorra* II 26, p. 60: *det cuique fratrum conuenientem scutellam ossarum et de sopes de pulcro pane et triticeo*). També en català *escudella* es testimonia al segle XV com a unitat de mesura.¹⁴⁵

Des d’un punt de vista morfològic, en els testimonis aportats, el mot *scutella* presenta majoritàriament formes romanitzants o bé del tot romanitzades. Així s’hi troben formes que han desenvolupat una *e* protètica (n. 15 i n. 17), d’altres que han patit la sonorització de la consonant dental (n. 7, n. 8 i n. 13) i, a la fi, altres que presenten tots dos fenòmens fonètics i que ja es trobaven en l’últim estadi d’evolució (n. 5, n. 9, n. 10, n. 11, n. 12, n. 13 i n. 18). És gràcies al document n. 5, datat de l’any 986, que es pot avançar molt considerablement la primera datació del mot català *escudella*, que Coromines situa a l’any 1271.¹⁴⁶

L’accepció del mot català *escudella* s’amplià, ja des d’antic, mitjançant un procés metonímic, per a fer referència a la sopa cuinada amb fideus o arròs, verdures i llegums;¹⁴⁷ tanmateix, no es troba encara en la documentació estudiada cap testimoni d’aquest significat en què el terme faci referència al contingut a partir del continent.

A la fi, quant a l’evolució del mot a les diverses llengües romàniques, tot i que en el mot clàssic la *u* era breu (*scūtella*), s’estengué en el llatí vulgar una forma *scūtella*, que es troba reflectida en la major part de les formes romàniques que n’han resultat. Aquest allargament de la vocal es produí molt segurament

¹⁴⁵ Cf. DCVB s.u. *escudella*.

¹⁴⁶ DECat s.u. *escudella*.

¹⁴⁷ Vid. DCVB s.u. *escudella*.

per influència del substantiu *scūtum* ‘escut’, com testimonia Isidor (*orig.* 20, 4, 11 *scutella ab scuto per diminutionem; est enim eiusdem similis*). És per això que tots els mots romànics derivats de *scūtella* han mantingut la *u*, mentre que, en aquells provinents de *scütella*, la *u* s’ha obert a *o* (cf. it. *scodella*, i també eng. *scodella*).¹⁴⁸

¹⁴⁸ Vid. FEW i REW s.u. *scutella*.

scutula

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí postclàssic, *scūtŭla*, *-ae* 'plat, escudella', reconstruït a partir de *scutella*, *-ae* 'recipient, escudella', mitjançant el tipus *tabula-tabella*.

SIGNIFICAT:

'Recipient ample i hemisfèric', 'escudella'.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1045** DACCB Barcelona 687, p. 1167: *ipsas scutulas et cannadas et gradales et candelabros et scifos et mapas et touallas et cum ipsos ferramentos, hoc totum in iam dictam turrem uel in eius domos est.*
- (2) **1107** CSCugat II 793, p. 449: *ut habeam in uita mea de ipsa iam dicta helemosinam libram I panis inter triticum et ordeum et quartanum I de uino et scutulam I pulmento.*
- (3) **1109** CSCugat III 804, p. 6: *ut ego habeam de ipsam helemosinam unam libram panis et unum scutulam pulmenti, et de uino secundum quod fieri potest.*
- (4) **1111** CSCugat III 815, p. 17: *ita ut dum ego donator uiuus fuero habeam iam dicta helemosina libram I panem tritici, et scutulam unam pulmenti, et iusticiam I de uino, et alium beneficii qui mihi faciant.*

COMENTARI:

Com ja ha estat exposat anteriorment (uid. s.u. *scutella*), el terme *scutula* es reconstruï a partir del substantiu *scutella*, com si hom suposés que el diminutiu *scutella* hagués derivat d'una forma originària *scutula*, seguint el model de *tabula-tabella*.¹⁴⁹ El substantiu *scutula*, que designava també un plat o una safata, es troba testimoniats per primera vegada en Marcial (11, 31, 19 *leues scutulas*) i es llegeix també en Tàcit (*agr.* 10 *oblongae scutulae*). Sembla que

¹⁴⁹ Vid. DELL s.u. *scutra*. Gaffiot dóna, erròniament, com a origen de *scutula* el substantiu *scuta*; Gaffiot s.u. *scutula*.

en un inici designava concretament un recipient en forma romboide, pel fet que el terme s'especialitzà en el llenguatge tècnic per a denominar els objectes amb una forma semblant, com ara les incrustacions en marbre (cf. VITR. 7, 1, 4 *in scutulis aut trigonis aut quadratis*) o les guarnicions de roba (cf. PL. *Mil.* 1178 *scutulam laneam*). De fet, d'aquí es generà l'adjectiu *scutulatus* 'amb forma de rombe' i el substantiu *scutularius* 'mosaicista'.¹⁵⁰ Du Cange testimonia la veu *scutula* com a designació d'un 'collar fet d'or' i *scutulata*, com un tipus de vestimentes; però en cap cas dóna testimoni de *scutula* com a designació d'un recipient o plat.¹⁵¹

Quant a la documentació estudiada, tres dels quatre testimonis aplegats (n. 2, n. 3 i n. 4), tots ells procedents del Cartulari de Sant Cugat i de datació molt pròxima, són donacions de diferents béns fetes a l'almoïneria del monestir de Sant Cugat a canvi que els donants rebin anualment aliments que els subministrarà el monestir. Entre aquests aliments s'esmenta sempre una *scutulam pulmenti* (o *pulmento*), al costat de pa i vi. En aquest cas, *scutula* fa referència més aviat a una unitat de mesura, per bé que inconcreta, que no pas al recipient pròpiament dit; aquesta accepció metrològica també la va anar prenent el mot *scutella* i la mantingué el cat. med. *escudella*, com ja s'ha vist. Així, doncs, el gir *scutula pulmenti* equivaldria a "un plat de *pulmentum*", és a dir, "aquella porció de *pulmentum* que càpiga en un plat".

Un cas diferent es troba al testimoni n. 1. Es tracta d'un testament en què es fa entrega, entre altres coses, dels estris que conformen la vaixela, entre els quals se citen unes *scutulas*. Cal dir en aquest punt que aquest pergamí fou transcrit en els anomenats *Libri Antiquitatum* (I n. 1022) i, mentre que al pergamí hi consta el sintagma *ipsas scutulas*, a la còpia hi consta el sintagma *ipsas scutellas*. Aquest fet posa de manifest que els dos mots deuriem ser sinònims. De fet, aquí les *scutulae* apareixen al costat de les *cannatae*, com passa sovint amb les *scutellae*: cf. *cannatas II*, *anapos X*, *scutellas XXX* (960 Baraut, *ActUrgell* 34, Urgellia 1, p. 95); *scutellas II de eramento*, *urceolos II*, *cannadas III de stagno* (971 DipOsona 1106, p. 803); *cannada I et enapo I et escudella I* (986 CSCugat I 188, p. 158). En aquest cas, doncs, és ben clar que s'està parlant de plats o

¹⁵⁰ Vid. DELL s.u. *scutra*.

¹⁵¹ DuCange s.u. *scutula* i *scutulata*.

recipients pròpiament dits –equivalents a les *scutellae*– i no d'una mesura com ocorre en els altres tres testimonis.

Pel que s'ha vist, no sembla que hi hagués cap diferència entre el terme *scutula* i *scutella*. El que és clar és que, mentre que *scutula* apareix rarament (només en quatre testimonis), *scutella* es testimonia ací i allà en tota la documentació, per raó que fou aquest últim el mot que tingué continuïtat en el català (cf. *escudella*) i, de fet, en totes les llengües romàniques, tret del romanès (uid. s.u. *scutella*).

2.4 Copes i gerres

ampulla

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *ampulla*, *-ae* ‘flascó’, diminutiu d’*ampōra*, variant fonètica d’*amphōra*, *-ae* ‘àmfora’ (< gr. ἀμφορεύς, -έως ‘id.’).

SIGNIFICAT:

‘Ampolla’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., esp., it. *ampolla*, occ. med. *ampola*, fr. *ampoule*, pg. *ampola*, *empola*.

TESTIMONIS:

- (1) **1009**¹⁵² Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, p. 57: ad Guifredus elemosinario, callera I maiore et suos bacinus et cullario argentea et ampulla harachia et pinteae eburnea.
- (2) **1054** Baraut, *DocUrgell* ap. 28 (Urgellia 8, p. 164): ad Tedberga remaneat ipsa caldera cum ipsos cremascales et padella I eramenica et ipsa arpa (*pro* arca?) cum escudelles X et ipsa ampulla meliore.
- (3) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 334: et ampullas VII arachias; et concas VI de loto; et arcols (*pro* orcols) VI.
- (4) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, pp. 202-203): ad Guitard et ad muliere sua Adalez ipso barrilo qui tenet duodecim quinals cum uino atesserato qui ibidem est et modios III de forment et unus paracingulos et I orreo et mea lancea cum scuto et cuncto meo sagino et una ampulla et canada I.
- (5) **1075** Baraut, *DocUrgell* 873 (Urgellia 6, p. 225): ipsa ampulla ad Giscafred.
- (6) **1097** Baraut, *DocUrgell* (Urgellia 8, 76): ad Berengario arciachono (sic) seniori meo relinco optimos cremalls et I loza optima et I caldera et I ampulla.

et alia.

¹⁵² Hi ha encara un testimoni més antic, on el mot, però, designa un estri litúrgic, per la qual cosa no s’ha inclòs en l’apartat de testimonis: *urceoleum cum aquamanile, et manutergeum, candelabra stagna II ... ampullam stagna I* (908 DipOsona 78, p. 125).

COMENTARI:

El terme *ampulla* ‘flascó’ es testimonia ja de ben antic com a forma diminutiva del substantiu *amphora* ‘àmfora’ (uid. PLAVT. *Merc.* 927), si bé partint de la variant fonètica *ampora*, que sembla que adoptà la llengua popular segons el que permet deduir l’*Appendix Probi* (IV 199, 17 *amfora, non ampora*); així: *amphora* > *ampora* > **amporla* > *ampulla*. Si bé la forma *ampora* no es testimonia en llatí arcaic –ni tan sols clàssic–, el fet que el diminutiu *ampulla* es formés sense l’aspiració grega juntament amb el testimoni posterior de l’*Appendix Probi* permeten concloure que la variant fonètica *ampora* existí des de ben antic.

En la documentació examinada, l’*ampulla* es troba sovint en contextos litúrgics fent referència a un recipient de diferents usos. Segons explica Braun, amb el terme *ampulla* hom designava al recipient que contenia el vi o l’aigua per a la missa, i també el recipient destinat a contenir els sants olis per a les uncions.¹⁵³ Igualment, el MLW indica aquests dos usos del mot en l’àmbit litúrgic, i afegeix encara el seu ús com a receptacle de sang santa i també com a làmpada per a il·luminar l’altar.¹⁵⁴ Finalment, Gual apunta encara que, en la seva àmplia accepció de recipient de tot tipus i ús, l’*ampulla* s’emprava també com a reliquiari.¹⁵⁵

El testimoni més antic del mot *ampulla*, dins la documentació treballada, fa referència precisament a l’objecte litúrgic; es tracta del testament d’Idalguer, bisbe d’Osona, que llega diversos objectes litúrgics, entre els quals una *ampullam stagnea*, l’ús de la qual no queda definit: *urceoleum cum aquamanile, et manutergeum, candelabra stagnea II ... ampullam stagnea I* (908 DipOsona 78, p. 125). D’altra banda, altres testimonis de la nostra documentació deixen clar que l’*ampulla*, en el seu ús litúrgic, podia servir com a recipient per a contenir els olis sants emprats en les uncions: *ampulla I cum balsamo* (957 DipOsona 789, p. 602); *ampulla cum balsamo I* (971 Junyent, *DipVic* 413, p. 347); *ampullas crismales VII* (1047 Junyent, *Oliba Not.* 8, p. 397). A la fi, en un altre testimoni no queda definit l’ús de dues ampolles esmentades, si bé s’especifica

¹⁵³ BRAUN (1932) 416-418; cf. *SacrAntiq.* s.u. *ampullae*.

¹⁵⁴ MLW s.u. *ampulla*.

¹⁵⁵ GUAL (1976) 205.

que són per al servei de l'altar: *et hoc quod superat de istos C solidos emant inde duas ampullas ad opus seruiicium altaris* (1184 Marquès, *Elins* 89, pp. 127-128).

D'altra banda, el terme *ampulla* es troba també testimoniats en contextos de caire domèstic, de manera que no es redueix tan sols al seu ús litúrgic. Així, es troba en quatre testaments (n. 2, n. 4, n. 5 i n. 6), en una adverció testamentària (n. 1) i en un inventari de béns mobles (n. 3). En cap d'aquests documents s'especifica l'ús de les *ampullae* esmentades, però el fet que, en alguns casos, apareguin al costat d'altres utensilis de cuina corrobora que servien com a recipients de tot tipus de líquids, ús que ja tenien en l'Antiguitat clàssica. Així ho afirma també Gual, el qual apunta que les ampolles eren útils per a contenir vi, oli, aigua d'arròs, licors, bàlsam, perfums i, fins i tot, fàrmacs.¹⁵⁶

Pel que fa al material de l'ampolla, en aquells casos en què s'especifica, s'esmenten sempre ampolles metàl·liques: d'estany (en el cas de l'estri litúrgic) i de bronze (n. 1 i n. 3). Tanmateix, podien ser fetes d'altre materials, com el vidre, la plata o la terra cuita.

El terme *ampulla*, a diferència del primitiu *amp(h)ora* –conservat tan sols com a cultisme–, tingué continuïtat en les llengües romàniques, tret del romanès. Ernout-Meillet dóna com a raó d'aquesta sort dels dos mots el fet que en època clàssica ja no se sentia la relació d'un mot amb l'altre.¹⁵⁷ Tot i aquest distanciament que es produí entre el mot diminutiu *ampulla* i el seu corresponent primitiu *amp(h)ora* –segurament induït per la diferenciació fonètica–, el terme *ampulla* ha conservat, en les llengües romàniques, el sentit diminutiu llatí, com ja indica Hakamies en el seu estudi dels mots diminutius llatins.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ DELL s.u. *amphora*.

¹⁵⁸ HAKAMIES (1951) 91.

cuppa

VARIANTS I FORMES:

cupa (ch-), copa (ch-); *pl.* copes.

ETIMOLOGIA:

Probablement mot propi del llatí vulgar, relacionat amb el llatí clàssic *cūpa*, -*ae* ‘bóta’, escrit de vegades *cuppa* (uid. s.u. *cupa*).

SIGNIFICAT:

‘Vas amb peu per a beure’, ‘copa’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ., esp., pg. *copa*, fr. *coupe*, it. *coppa*, rom. *cupă*.

TESTIMONIS:

- (1) **949** Baraut, *ActUrgell* 31 (Urgellia 1, p. 89): et de uasa uini cupas VIII, galletas que dicitur siue kannatas IIII, copas XIII, anapos X et alia uasa lignea, conchas XX.
- (2) **ante 1010** CSCugat II 441, pp. 87-88: redimere faciatis ipsas meas chopas argintias ... et concedo ... ad Wilielmus clericus copa I de argento ... et ad Boueto alia chopa argintia.
- (3) **1010** Baraut, *DocUrgell* 314 (Urgellia 3, pp. 145-146): iusit dare ad ipsa chanonicha sancta Maria Sedis Orgellensis pro anima sua ipsas suas chupas III de argento et anapo I argenteo ... Et concessit ad sancta Maria Sedis Orgellis ipsa chupa eraclia et alia de mazer.
- (4) **1011** Junyent-Ordeig, *DipVic* 730, p. 78: ipsa cupa argentea ad matre mea.
- (5) **1014** Junyent-Ordeig, *DipVic* 751, p. 97: ipsa copa argentea a matre sua.¹⁵⁹
- (6) **1025** Baraut, *DocUrgell* 401 (Urgellia 4, p. 108): ad filio meo karissimo nomine Ermengaudo episcopo remaneat ipsa mula et copas II de argenti.
- (7) **1029** DACCBBarcelona 437, p. 835: uexela de auro et de argento, id sunt, enapos V et gradals II et copes II et cuzlares VII.

¹⁵⁹ Aquest document és l'adveració del testament de 1011, inclòs també entre els testimonis aportats (n. 4). Com s'observa, la *cupa* esmentada al testament és recollida en l'adveració sota la forma *copa*, de manera que no hi ha dubte que la primera es tracta d'una copa i no d'una cuba.

- (8) **1034** Junyent-Ordeig, *DipVic* 927, p. 255: tonna I et cubo I et olla I eramentia et copa I de argento et cudlars II et ipsa somera spanescha cum suo pullo.
- (9) **1040** Junyent-Ordeig, *DipVic* 997, p. 320: ad presbiteros Sancti Petri suprascripto ipsa sua copa argentea per missas.
- (10) **1051** Baraut, *DocUrgell* 644 (Urgellia 6, p. 30): ad ipsa tabula Sancte Marie remaneat ipsa copa simul cum ipso meo scifo argenteo.
- (11) **1058** AComtalPerg II 518, pp. 944-945: dimisit ... episcopo Elnensi, et uxori eius duas copas de argento et unam pelliciam de alfanec.
- (12) **1060** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 398, p. 1174: ad Sancti Laurentii cenobii de ipso Monte copam unam ad textum euangelii.
- (13) **1062** DACCBBarcelona 1038, p. 1639: ad Remundum Seniofredi, fratrem eius, suas copas argenteas.
- (14) **1064** CDipSGirona 306, p. 315: item dimisit iam dicte canonicae duas copas argenteas cum quinque cocleis argenteis.
- (15) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 333: copasal cobertrados (*pro* copas II cobertradas) ... inter cope (*pro* copes) et anaps X de madre.
- (16) **1082** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1455, p. 747: suam copam argenteam quam etiam sibi retinebat, cum alio cippo argenteo kanonice Sancti Petri de Vico dimisit.
- (17) **1085** Álvarez, *Òdena* 25, p. 63: ad Sancta Maria de Monte Meneizo dimito ipsa mea chopas ex argento et faciant calicem.
- (18) **1094** 1094 LFeud. II 694, p. 205: dimitto ... ad tabulam Sancti Martini meas copas et cifos.
- (19) **1162** Baraut, *DocUrgell* 1565 (Urgellia 10, p. 90): concessit et relinquit thesauro beate Marie Sedis capellam suam et omnia episcopalia indumenta que ipse nouiter fecerat et copam suam argenteam ac cifum similiter necnon et choclearia.

et alia.

COMENTARI:

Les llengües romàniques demostren que en llatí existien els mots *cūpa* ‘bóta’ i *cūppa* ‘copa’, amb consonant geminada; tanmateix, en el període pròpiament llatí només es troba *cupa* ‘bóta’, que de vegades apareix escrit *cuppa* (uid. s.u. *cupa*). Sembla probable, doncs, que el mot *cuppa* significant ‘copa’ –diferent de

cupa ‘bóta’– es desenvolupés en el llatí vulgar, d’on provindrien totes les formes romàniques. És interessant, en aquest sentit, la següent glossa, que ja fa notar la diferència entre un i altre mot: *copa uas uinarium, quod uolgo per u et duo pp proferunt, sed melius o per unum p dicunt copam, copon siquidem Graeci dicunt profundum, a quo copam dicimus; uas uero balnearium non copa per o, sed cupa per u, eo quod nos intra se capiat* (GLOSS. V 584, 1).¹⁶⁰ Per explicar la relació entre un i altre mot, Ernout-Meillet proposa la hipòtesi d’un encreuament entre *cupa* i *cappa*, mentre que Walde-Hofmann apunta a un possible préstec semàntic del grec κύπελλον, -ου ‘copa’.¹⁶¹

El terme *cuppa* designa, en els nostres textos, un vas amb peu per a beure i apareix freqüentment al costat d’altres tipus de vasos, especialment l’*hanappus* i l’*scyphus* (uid. s.uu.). Molt sovint es troba en un context religiós, ja que era també una denominació del calze.¹⁶² Com es pot observar en els testimonis, la copa era feta majoritàriament de metall, sobretot d’argent, però també de bronze (n. 3) i or (n. 7), i es fa menció igualment de copes de fusta (n. 3 i n. 15); a més a més, n’existien també de cristall, de vidre, d’estany, pintades, proveïes de tres peus, etc.¹⁶³ Les *copas cobertradas* del testimoni n. 15 fan referència a unes copes proveïdes de tapadora.

Aquest terme es testimonia en diferents ocasions en el corpus documental treballat, de vegades escrit sota la forma *cupa* –amb simplificació de la geminada–, forma que no s’ha de confondre amb el mot *cupa* (també, *cuba*) ‘cuba’. Així mateix, s’hi troba ja la forma romanitzada *copa*, amb obertura de la vocal tònica segons la prosòdia natural del català. Coromines dóna com a primer testimoni de la forma catalana el document de 1029, però gràcies al document n. 2, datat d’abans de 1010 i ja inclòs en el GMLC,¹⁶⁴ se’n pot avançar uns anys la primera datació.

El llatí *cuppa* ‘copa’ és un mot panromànic, mantingut arreu.

¹⁶⁰ Vid. DELL s.u. *cuppa*.

¹⁶¹ DELL i LEW s.u. *cuppa*.

¹⁶² Vid. SacrAntiq. s.u. *cuppa*.

¹⁶³ Vid. GUAL (1976) 278.

¹⁶⁴ GMLC s.u. *cuppa*.

hanappus

VARIANTS I FORMES:

anappus, anap(h)um, enapo, anap(h), enap; *pl.* anapos, enapos, anaps, enaps.

ETIMOLOGIA:

Del fràncic *hnapp* ‘menjadora’.

SIGNIFICAT:

‘Vas per a beure, espècie de copa’, ‘anap’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med. *anap*, *enap*, occ. med. *enap*, fr. med. *henap*, fr. *hanap*, it. *(a)nappo*.

TESTIMONIS:

- (1) **940** Baraut, *ActUrgell* 29 (Urgellia 1, p. 86): tonnas VI, chanaxtras III, anapos IIII, scho[tel]as XX, chaldarias II ereas et I ferrea, cremalios II.
- (2) **949** Baraut, *ActUrgell* 31 (Urgellia 1, p. 89): et de uasa uini cupas VIIII, galletas que dicitur siue kannatas IIII, copas XIII, anapos X et alia uasa lignea, conchas XX.
- (3) **960** Baraut, *ActUrgell* 34 (Urgellia 1, p. 95): cannatas II, anapos X, scutellas XXX, tonnas IIII, bacinos parilio I, caldera erea I.
- (4) **ca. 960** DipPallars 183, p. 381: et de super dederunt uno anappo de auro et erat in precio VC solidos ad argenteis.
- (5) **986** CSCugat I 188, p. 158: concedo ibi ipso meo uino de Barchinona, cum ipsas tonnas III et cubos II et cubello I et parilio I de portadoras, et cannada I et enapo I et escudella I.
- (6) **1003 (1005)** Baraut, *DocUrgell* 288 (Urgellia 3, p. 121): et anapos II de argento mando uobis ... ut opera faciatis ad sancta Maria.
- (7) **1007 (1009)** Baraut, *DocUrgell* 300 (Urgellia 3, p. 131): ad sancta Fide cenobio gradales II de argento, ad sancto Vincencio de Castres anapos II de argento, et ad sancto Gerallo cenobio de Orliago anapos IIII de argento.
- (8) **1010** CSCugat II 431, p. 75: concessit ad mater sua prefata Geriberga, parilio I de boues, et enapo I de argento.
- (9) **1011** Junyent-Ordeig, *DipVic* 730, p. 78: ipsum meum cauallum et ipso alsebergo meliore et parilio I de enapos argenteos Adalberto.

- (10) **1022** CSCugat II 485, p. 133: nauacula I, tonsuras I, scutellas III, enaps II, canata I, cultro I lignario, serradura I, asino I.
- (11) **1029** DACCBBarcelona 437, p. 835: uexela de auro et de argento, id sunt, enapos V et gradals II et copes II et cuzlares VII.
- (12) **1034** CSCugat II 531, p. 190: iussit ducere suum corpus ad s. Cucuphatem ad sepeliendum et cum eo parilios II de anaps argenteis, et gradal I optimo, et cuzlars X ex argento.
- (13) **1038** DACCBBarcelona 563, p. 995: cannadas II et scudellas VI et enapos II et mapas II et taula(s) I et lectos et archas II et sartagine I.
- (14) **1051** Baraut, *DocUrgell* 642 (*Urgellia* 6, p. 27): a Salla sacer nepoto meo remaneant archas duas in ipsa Sede simulque cum uexellos duos et caldera una cum ipsos cremallos et padella una et mapas unas et eschudellas X et cannadas II et anapos II.
- (15) **1057** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1157, p. 466: concedo ad meos elemosinarios ... ipsas meas decem equas et mediam de unam equam simul cum duos pullinos cauallinos et cum duos enapos argenteos. Et concedo ad domnum Guilielmum, pontificem sancte sedis Vicho, mancusos centum auri cocti Barchinonae simul cum uno enapo argenteo.
- (16) **1061** Alturo, *Sta. Anna* 78, p. 89: iussit uendere ipsam suam mulam et anapum argentum, et de precio eius terciam partem predicte uxori sue concessit.
- (17) **1063** AComtalPerg III 607, p. 1107: Cu[p]lam quoque argenteam dimisit Guilelmo, sacristano predicto. Anaphum suum argenteum uxori suae Albae.
- (18) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 333: abebat autem parilios VII de anapos planos, et alios V anapos paucos ... et inter cope (*pro* copes) et anaps X de madre.
- (19) **1074** DipMontalegre 55, p. 84: post modum Sancte Cruci Sancteque Eulalie Barchinonensi concessit fadilium I et plumacium I de brose et superlettum I de pallo et anapum de argento per missas.
- (20) **1080** DACCBBarcelona 1361, p. 2117: concedo ad filium meum Guilabert ipsum meum anap de argent et cubos et tonnas que habeo in Banols.
- (21) **1103** DipADSolsona 28, p. 71: ille Berengariusprehendit ipsos suos anaps de argenteos, qui fuerint sui dominicis, prenomiatos duos ante caput.
- (22) **1151** Constans, *DipBanyoles* 147, pp. 147-148: et habet ad Martins I gallina et II enaps frumenti ... Et habet Comes in parrochia de Villaarig XX

denarios comitales et I eminam ordeï et ... scutellas et I enap de amenoles aut de frumento.

- (23) **1165** Sangés, *DocGuissona* 181, p. 264: in primis mandauit Bertrandus ut aprendissent manimessores sui pro anima sua uno anaph de argent et uno kauallo.

et alia.

COMENTARI:

El mot *hanappus* prové del germànic fràncic *hnapp* ‘menjadora’ (cf. l’al. *Napp* ‘escudella’) i és considerat un terme forjat en el llatí vulgar.¹⁶⁵

El mot es troba en una glossa del segle IX que tracta sobre la seva escriptura: *anaphus uas uinariū quod rustici appellant hanappum per duo pp rectius autem scribitur per unum p et h anaphus sicut triumphus greci enim dicunt illud anaphos ed ymnoforos*¹⁶⁶ (GLOSS. V 583, 8);¹⁶⁷ i torna a aparèixer en una glossa del segle X on s’indiquen mots equivalents al terme en qüestió: *cratera uas uinaria quod et galleta anappum sclalam* (GLOSS. V 564, 48).¹⁶⁸ Tot i que en la primera glossa citada l’escrivà dona com a correcta la forma *anaphus*, és ben sabut que la forma llatinitzada és *hanappus*.¹⁶⁹ Thomson considera, en el seu article a propòsit d’aquest mot, que la forma *anaphus* seria un error procedent de la teoria que el mot era un compost grec format per *ανὰ* ‘amunt’ i *φός* ‘llum’, entenent-se que, si era un anap d’or o daurat, brillava per la part de dalt o per la superfície.¹⁷⁰ Aquesta etimologia errònia, conclou l’autor, potser seria rastre d’una creença ja antiga que hauria conduït l’escrivà de la glossa del segle IX a condemnar la forma genuïna *hanappus*. Sigui com sigui, la raó de ser de la forma *anaphus* es troba en la conservació de l’africada *-pf* de l’antic

¹⁶⁵ Vid. STOTZ (1996-2004) 1 III § 14.9 i KLUGE (1922) 233-234.

¹⁶⁶ La lectura *ymnoforos* que presenta el còdex s’ha d’entendre en lloc d’*οινοφόρος*; uid. ThLL s.u. *anaphus*.

¹⁶⁷ Vid. KLUGE (1922) 233-234.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Vid. ThLL s.u. (*h*)*anap(p)us*.

¹⁷⁰ THOMSON (1920) 32-33. Thomson afirma que així s’explica en el *Breuiloquus*, que fou compilat posteriorment a partir de glossaris ja existents i que recull aquesta falsa teoria: *anaphus cyphus deauratus, ab “ana” sursum, et “phos” id est lux, quasi in superiore parte uel superficie lucens.*

alt alemany; com explica Jaime a propòsit del mot que ens ocupa, el pas del germànic /p/ a l'antic alt alemany /pf/ (també grafiat *-ph-*) era regular.¹⁷¹

Du Cange, així com Gay en el seu glossari, aporten testimonis llatins de territori gàl·lic encara més antics que els nostres, datats del segle IX, en els quals els anaps hi són ben descrits: *hanappi argentei superaurati XIII*;¹⁷² *hanappus ad bibendum argenteus unus*;¹⁷³ *hannapi pendentes argentei tres*;¹⁷⁴ *hanapum argenteum optimo opere factum habentem limaces auros 4 in fundo exterius sibi annexos*.¹⁷⁵ L'anap era, doncs, un tipus de copa per a beure, tot i que s'establia alguna diferència entre la copa i l'anap per raó que en el testimoni n. 2 apareixen tots dos ben diferenciats (*copas XIII, anapos X*), i així mateix també en un passatge de Lull: «del qual vidre fa ampolles, e copes, e enaps, e gots e d'altres vexells» (LLULL *Cont.* III 127).¹⁷⁶ A més, en el *Thesaurus* de Pou, el terme català *anap* apareix glossat pel llatí *crater* 'vas ample, mena de copa'.¹⁷⁷ No hi ha dubte, doncs, que l'*hanappus* era un vas per a beure (cf. LLULL *Cont.* VI 272 «lo plaer d'un présec a menjar o d'un anap de vi a boure»¹⁷⁸); tanmateix, és possible que, amb el temps, tingués també altres utilitats. Aquest podria ser el cas dels anaps referits al testimoni n. 22, on s'esmenten *II enaps frumenti* i *I enap de amenoles aut de frumento*, ço és, uns recipients o contenidors de gra i ametlles. Altrament, podria ser que en aquest document, on s'allisten els usatges i lleudes que havia de percebre el comte, l'anap indiqui, ja no un recipient, sinó una unitat de mesura de gra o de sòlids en general (així ocorregué també amb els termes *scutella* i *scutula*; uid. s.uu.).

Pel que fa al material d'aquest objecte, la majoria de testimonis mencionen anaps d'argent (n. 6, n. 7, n. 8, n. 9, n. 12, n. 15, etc.), el testimoni n. 4 esmenta un anap d'or i el n. 18 parla d'uns *anaps de madre*, que molt probablement fa referència a uns anaps de fusta d'auró.¹⁷⁹ Cal pensar que l'especificació del

¹⁷¹ JAIME (2015) 153-154.

¹⁷² DuCange s.u. *hanapus*.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ GlossArch. s.u. *hanap*.

¹⁷⁶ Vid. GGLul-lià s.u. *enap*.

¹⁷⁷ OPou 127.

¹⁷⁸ Vid. GGLul-lià s.u. *anap*.

¹⁷⁹ La forma *madre* que es llegeix en aquest testimoni és equivalent a *mazer*, testimoni en la nostra documentació i aplicat també a un vas: *ipsa cupa eraclia et alia de mazer* (1008

material en aquests testimonis respon al fet que són materials més preuats i que, per tant, donen més valor a l'objecte esmentat; això no obstant, sembla ser que els anaps més corrents eren de fusta, i també n'existien de vidre o coure.¹⁸⁰ A més a més, en referència encara al seu aspecte, els anaps més sofisticats podien portar gravats o adornaments, tal i com testimonien Gual.¹⁸¹

Quant a les mides d'aquest vas, tan sols un únic text (n. 18) dóna testimoni de la seva forma i mida en parlar d'*anapos planos* i *anapos paucos*, la qual cosa condueix a afirmar que tant la fondària com la grandària dels anaps eren evidentment diverses. Gay ja dóna notícia a propòsit de la diversitat de formes, indicant que existien anaps en forma aplanada, com una bombonera o un plat, i anaps en forma més profunda, com un calze o un vas.¹⁸²

Des del punt de vista morfològic, la romanització del substantiu germànic comportà una gran varietat de formes per raó de la dificultat d'adaptació d'una llengua a l'altra. Quant a les formes testimoniades en la nostra documentació, d'entrada totes presenten una *a* epentètica, intercal·lada entre la *h* i la *n*, per obra de la pronúncia romànica, així com l'emmudiment de la *h* inicial (conservada tan sols en les formes franceses) i la simplificació de la *p* geminada (a excepció del testimoni n. 4). Cal fer esment també de les formes pròpiament catalanes *anap* (n. 20) i *enap* (n. 22) i els respectius plurals, *anaps* (n. 12) i *enaps* (n. 10), on la *a* i la *e* inicials reproduïxen la neutra /ə/, ja que es troben en posició àtona. Aquestes formes catalanes, tot i que avui han quedat obsoletes, antigament tingueren un gran ús, especialment la variant *enap*; es testimonia a bastament en l'obra de Llull¹⁸³ i en molta altra documentació catalana.¹⁸⁴

ACUrgell, cart. I 25, fol. 18, col. 2). Niermeyer aporta un testimoni del segle IX on aquest mot, sota la forma *masar-*, s'aplica també a un anap: *anapo corneo majore cum illo de masaro*; uid. MLLM s.u. *mazer*. També Gay refereix molts testimonis d'aquest mot, datats dels segles XII-XVIII i en llengua francesa: «et m'escuelle, monb hanap mazelin»; «et puis prent un hanap de mazre»; uid. GlossArch. s.u. *madre*. Per al terme *mazer/madre*, uid. JAIME (2015) 201-202.

¹⁸⁰ Vid. DECat s.u. *anap* i GlossArch. s.u. *hanap*.

¹⁸¹ GUAL (1976) 205. Gual, a més a més, aporta un testimoni, també medieval, on es parla d'anaps elaborats amb torn: «anaps e tota altra obra de torn ... de fusta».

¹⁸² GlossArch. s.u. *hanap*.

¹⁸³ Vid. GGLul·lià s.uu. *anap* i *enap*.

¹⁸⁴ Vid. DECat i DCVB s.u. *anap*.

Alcover-Moll, a més, recull les variants *nap*, *naf* i *anaf*, aquestes dues últimes com a designació també d'un motlle semiesfèric emprat pels terrissaires.¹⁸⁵

Per últim, cal fer menció del mot *anaper*, terme romànic derivat d'*anap*, del qual se'n recull tan sols un únic testimoni en tota la documentació examinada: *ad tabula canonicis meo piper et fiat in potesta Arnallo Maioli et I anaper cum sex cifos* (1072 Baraut, *DocUrgell* 845, Urgellia 6, p. 203). Segons sembla, l'*anaper* podria designar una mena de cofre o d'armari útil per a desar-hi les copes (*cifos*). Com a recipient ho testimonia ja Niermeyer, el qual recull la veu *hanaperium* amb el significat general de 'caixa, cofre' i, més específicament, designant la caixa de despeses de la cancelleria reial anglesa.¹⁸⁶ També Stotz dona notícia que el mot *hanaparium/hanaperium*, sota la variant *hanaper*, es testimonia en documentació anglesa denominant la caixa de la cancelleria reial.¹⁸⁷ D'altra banda, en la documentació catalana posterior, es troba la forma *enaperius* en un document vigatà de 1286: «Uguetus burguyo enaperius».¹⁸⁸ En aquest cas, es tracta d'una llatinització del català *anaper* i clarament té el significat gremial de 'fabricant o venedor d'anaps', i no pas de 'recipient'. Finalment, cal dir que el mot pervisqué en el francès medieval sota les formes *hanapier* i *hanepier*, que, com asseguren Kluge i Gay, eren denominació del crani humà, vist com a "recipient del cervell".¹⁸⁹

¹⁸⁵ DCVB s.uu. 3 *nap*, *naf* i *anaf*.

¹⁸⁶ MLLM s.u. *hanaperium*.

¹⁸⁷ STOTZ (1996-2004) 1 III § 14.9.

¹⁸⁸ Vid. DCVB s.u. *anaper*

¹⁸⁹ KLUGE (1922) 234 i GlossArch. s.u. *hanap*.

scyphus

VARIANTS I FORMES:

cifo, ciphfo; *pl.* sciphos, scifos, ciphos, cifos.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *scyphus*, *-i* ‘vas per a beure, copa’, manllevat del grec σκύφος, -ου ‘id.’.

SIGNIFICAT:

‘Vas per a beure, copa’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Fr. med. *sciphe*, *sciple*, *cifte*, it. *scifo*.

TESTIMONIS:

- (1) **1045**¹⁹⁰ Baraut, *DocUrgell* 588 (Urgellia 5, p. 117): ipsas II tonnas maiores, cum ipsos duos cubos maiores, cum alia uascula tam maiora quam minora ... et ipsas scutulas et cannadas et gadales et candelabros et ciphos et mapas et toualles et cum ipsos ferramentos, hoc totum in iam dictam turrem uel in eius domos est.
- (2) **1054** Baraut, *DocUrgell* ap. 28 (Urgellia 8, p. 164): ad ipsa canonica escudelles X et scifos II obtimos et ipsos meos fers maiores.
- (3) **1057** AComtalPerg II 495, p. 914: extra hoc totum mitto tibi in pignore septem sciphos argenteos.
- (4) **1058** AComtalPerg II 518, p. 944: dimissit domino Pape suos sciphos ligneos ornatos auro ... dimisit suos sciphos argenteos quos aput se habebat et ipsos quos habebat in Vico.
- (5) **1062** DACCBBarcelona 1038, p. 1638: concessit ad Canonicam Sancte Crucis suos ciphos meliores argenteos.
- (6) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 333: ciphfo I salamoneo (*pro* salamonenc); et molto I argenteo; ... et cifo I aureo; et candelers XVIII de ferro coberts de argent.
- (7) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 203): ad tabula canonicis meo piper et fiat in potesta Arnallo Maioli et I anaper cum sex cifos.

¹⁹⁰ Hi ha encara un testimoni més antic, de 1039, on el mot *scyphus* fa referència a l'objecte litúrgic, motiu pel qual no s'ha inclòs en l'apartat de testimonis: *ipsos meos II sciphos argenteos ad faciendum crucem Sancti Petri* (1039 DipCardona 30, p. 98).

- (8) **1084** DACCBBarcelona 1438, p. 2231: concedo prefato hospitali tonnam unam cum duos cubs, et barril unum, et cubellos duos, et portadores IIII, et cauags II, et pannos duos de lecto, et duas canadas, et scutellas VI, et sciphos II, et mapas unas, et duos lectos, caldariamque unam cum sartagine.
- (9) **1119** Baraut, *DocUrgell* 1313 (Urgellia 9, p. 141): uascula alia minore, scilicet ferramenta, callarias uel ollas siue sartagine, escutelas, sciphos et alia usibilia ad Raimundo nepote meo totum dimitto.
- (10) **1122** ACA Ramon Berenguer III, n. 247: in unoquoque manso migera I de ciuada ad mensuram Riuidradi et V garbas de ciuada et singulos ciphos plenos fabis.
- (11) **1145** CSCugat III 961, p. 142: concessit matri sue sciphum I argenti.

et alia.

COMENTARI:

El mot grec *σχύφος*, que apareix ja a l'*Odíssea* (XIV, 112), designava una copa o vas per a beure; Bailly el defineix com un vas alt i sense peu i Balari afegeix que era generalment de fusta i propi dels camperols.¹⁹¹ El llatí *scyphus* és un préstec d'aquest mot grec i es troba testimoniats per primera vegada en Ciceró; com en grec, el substantiu llatí designa també un vas o copa per a beure.

Aquest terme no és escàs en el corpus documental treballat. Cal dir que l'*scyphus* sovint es testimonia com a objecte litúrgic, però podia tenir igualment un ús domèstic en el servei de taula (n. 1, n. 6, n. 7, n. 8 i n. 9). En aquest últim sentit, Pou, en l'apartat "De diversa vaxella" del seu *Thesaurus*, dona el llatí *scyphus* com a equivalent del català *copa*, mentre que, unes línies més endavant, el català *taça de anses* equival al llatí *scyphus ansulatus*.¹⁹² Quant a la utilització d'aquest objecte, si bé s'ha de pensar que s'emprava generalment per a beure, un testimoni de la nostra documentació revela que també s'utilitzava com a contenidor de sòlids, en mencionar uns *ciphos* plens de fabes (n. 10).

En l'àmbit litúrgic, l'*scyphus* era equiparat al calze de missa;¹⁹³ en aquest sentit, Balari –seguint Du Cange¹⁹⁴– aclareix que l'*scyphus* era el vas en el

¹⁹¹ Bailly s.u. *σχύφος* i BALARI (1899) 591.

¹⁹² OPou 127.

¹⁹³ Vid. BRAUN (1932) 20-22 i Blaise *Chr.* s.u. *scyphus*.

¹⁹⁴ DuCange s.u. *scyphus*.

qual es vessava, d'un calze major, el vi que s'oferia al sacrifici de la missa.¹⁹⁵ Així mateix, el diccionari *Sacralia Antiqua* diu, a propòsit de l'*scyphus*: “calze gran que en els primers temps del cristianisme servia per recollir el vi de les oblacions i per distribuir, als fidels i sacerdots que combregaven, la sang preciosa.”¹⁹⁶ En la nostra documentació, hi ha diversos testimonis que han de fer referència, pel context, a un objecte litúrgic: *ipsos meos II sciphos argenteos ad faciendum crucem Sancti Petri* (1039 DipCardona 30, p. 98); *ipsos suos scifos argenteos dimisit domno Guilelmo, episcopo, cum ipso suo psalterio* (1053 Junyent-Ordeig, *DipVic* 1122, p. 431); *omnia episcopalìa indumenta que ipse noviter fecerat et copam suam argenteam ac cifum similiter* (1162 Baraut, *DocUrgell* 1565, Urgellia 10, p. 90).

Pel que fa a l'aspecte d'aquest recipient, s'esmenten generalment *scyphi* de metall, especialment d'argent i també d'or (n. 6), així com de fusta (n. 4). El *ciphfo salamonenc* citat en el testimoni n. 6 s'ha d'entendre probablement com un vas d'orfebreria de gran valor. Pel que fa a l'adjectiu *salamonenc*,¹⁹⁷ Du Cange inclou la veu *salomon*, que defineix com a “uasis species, operis pretiosioris, forte cuiusmodi fuere uasa Salomonis in Templo ab eo ædificato”;¹⁹⁸ així, l'adjectiu s'ha de relacionar directament amb aquest mot i ha de fer referència, per tant, al material preuat i exòtic de l'objecte. De fet, també Du Cange recull l'adjectiu *salomoniacus*, present en un testimoni, del qual apunta, de manera semblant a l'anterior substantiu, que “dicitur de opere pretioso, cuiusmodi fuere quæ ad Salomonis templum pertinebant”.¹⁹⁹

A la fi, cal destacar la diversa morfologia del mot present en la documentació medieval de territori català, que sovint posa de manifest la palatització de la síl·laba inicial en la forma *ciphus* (o l'equivalent *cifus*), que reemplaça,

¹⁹⁵ BALARI (1899) 591.

¹⁹⁶ *SacrAntiq.* s.u. *scyphus*.

¹⁹⁷ Aquest adjectiu apareix dues vegades més –sota diferents formes–, qualificant a altres recipients, en el mateix document d'Àger: *naues II salamonenches, gradal uno salomonenc*. A més a més, en un document de territori hispànic, es testimonia sota la forma *salomoniegos*, referit a uns vasos; es tracta d'un document del segle VIII o IX i és recollit pel LELMAL (s.u. *vas*) i el CODOLGA: *quatuor tapetes et tres uassos salomoniegos et duodecim culiars argenteas*.

¹⁹⁸ DuCange s.u. *salomon*.

¹⁹⁹ DuCange s.u. *salomoniacus*.

amb notable freqüència, la forma originària amb *s-* inicial. Si bé s'observa una romanització en aquestes formes, sembla que el mot no tingué continuïtat en les llengües romàniques, tret de l'italià *scifo* i el francès medieval, en què es testimonien algunes formes heredades del llatí *scyphus*, com són *sciphe*, *sciple* i *cifle*, de les quals dóna notícia Wartburg.²⁰⁰ Finalment, encara que el mot italià *schifo* –i els paral·lels català *esquif*, espanyol *esquife* i romanès *schif*– es considera provinent del longobard *skif* ‘vaixell’, Meyer-Lübke, seguit per Wartburg, no es mostra del tot segur respecte a aquest origen del mot i el relaciona més aviat amb el llatí *scyphus*.²⁰¹

²⁰⁰ FEW s.u. *scyphus*.

²⁰¹ REW i FEW s.u. *scyphus*.

urceolus

VARIANTS I FORMES:

orcol; *pl.* orcols.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí postclàssic, *urceolus*, *-ī*, diminutiu *urceus* (*-um*), *-ī* ‘gerra, càntir’.

SIGNIFICAT:

‘Gerra (petita)’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *orçol*, occ. med. *orsol*, fr. med. *orçue*, it. *orciuolo*, rom. *ulcior*.

TESTIMONIS:

- (1) **948**²⁰² Udina, *La successió testada* 7, p. 152: ipso bancale meliore remaneat ad Atone, consanguineo meo, cum ipsa conca enea (*pro* erea) et cum urceolo.
- (2) **1040** Baraut, *DocUrgell* 527 (Urgellia 5, p. 65): et caldere quas habeo in Sanauia seu in predicta Sede cum urceolis et concis ex eramento remaneant ipsius Sedis canonice.
- (3) **1058** Junyent, *DipVic* 1169, p. 480: et suas mapas et concam et urceolum et mortariolum dimisit ad predictam canonicam.
- (4) **1047-1060** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1202, p. 511: et cannonice Sancti Iohannis de Riuopullo dimitto choncam meam cum urceolo et annonam et uinum ... et mortarium meum cum pisono desuper.
- (5) **1063** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1244, p. 551: ipsa mea caldaria et olla cum urceolo et concha dimitto ad Petro iamdicto propter unciam unam auri.
- (6) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, pp. 333-334: concha I et ercol (*pro* orcol) I; et candelers V argenteos; et cocleareas XL argenteas ... ampullas VII arachias; et concas VI de loto; et arcols (*pro* orcols) VI; et morters III.

et alia.

²⁰² Aquest no és el testimoni recollit més antic del diminutiu *urceolus*; en un altre document, de l'any 908, ja hi apareix aquest terme, però fent referència a l'estri litúrgic, per la qual cosa no s'ha inclòs en l'apartat de testimonis: *calicem stagneum cum patenam, turibulum argenteum I, aliud aereum, sandalia quattuor, urceoleum cum aquamanile, et manutergeum, candelabra stagnea II* (908 DipOsona 78, p. 125).

COMENTARI:

Sobre el terme clàssic *urceus* ‘gerra’, es formà el diminutiu *urcelous*, mot testimoniati en llatí postclàssic i que es troba esmentat juntament amb altres denominacions de recipients o utensilis de cuina: *fiunt urceoli*, *pelues*, *sartago*, *matellae* (JUV. 10, 64).

Els documents treballats presenten una gran quantitat de testimonis del diminutiu *urceolus*, més que no pas del terme positiu *urceus*. En aquest sentit, és probable que *urceolus* no presenti noció diminutiva, sinó que sigui una forma lexicalitzada i ampliada, sinònim d'*urceus*, ja que l'ús d'un o altre mot en el corpus treballat es mostra indistint. Com ja s'exposa en l'article corresponent de la veu *urceus*, tots dos mots apareixen al costat d'altres utensilis de cuina, com calderes, paelles, olles, plats, morters, i també recipients grans, com tines i cubes (n. 3, n. 5 i n. 6). D'altra banda, sovint es mencionen aparellats amb la *concha* (n. 1, n. 2, n. 3, etc.), casos en què sembla que el mot fa referència a un aigumans. Com a recipient, aquest estri deuria tenir diversos usos en l'àmbit domèstic; així, en el *Theusarus* de Pou apareix el llatí *urceolus* com a equivalent del català *porró*, *setra* i *pitxer*²⁰³ i, per tant, designaria un tipus de gerra o recipient per a vi, aigua o altre líquid.

Pel que fa a les característiques d'aquest atuell i al seu ús en l'àmbit litúrgic, remetem a la veu *urceus*.

Des del punt de vista morfològic, es testimonien les variants romanitzades *orcol*, i plural *orcols*, amb obertura de la vocal inicial i síncope de la *e* originària. En aquestes dues formes, la *c* respon a la grafia *ç*. Es pot parlar, doncs, del mot pròpiament català.

El terme diminutiu *urceolus* ha tingut continuïtat en diferents llengües romàniques, a excepció de l'espanyol i el portuguès.

²⁰³ OPou 13 i 127.

urceus

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *urceus* (-um), -ī 'gerra, càntir'.

SIGNIFICAT:

'Gerra'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Fr. *urso*, esp. med. *orço*, it. *orcio*.

TESTIMONIS:

- (1) **1040**²⁰⁴ Junyent-Ordeig, *DipVic* 997, p. 320: ad Sancte <Marie> Mausleo equas II ad ipsa opera et ... urceum cum concha I de lato.
- (2) **1062** DACCBBarcelona 1038, p. 1638: concessit ad iam dictam Canonicam ipsa sua conca simul cum ipso suo urceo et ipsas calleras et padellas et cupas et tonnas et omnia sua uascula et mapas et toualas.
- (3) **1082** DACCBBarcelona 1408, p. 2184: dimisit namque ad Sanctum Laurentium concha I cum urceo minore.
- (4) **1084** DACCBBarcelona 1447, p. 2245: item concedo predicto Poncio sacricustodi ipsum meum berreganum optimum cum uno urceo de laton, et mortario I cum eius manu, et III uncias auri.

et alia.

COMENTARI:

Ja en llatí arcaic i clàssic es testimonien el mot *urceus*, i el neutre *urceum*, designant un recipient de terrissa per a líquids, especialment per a oli o aigua: *in cellam oleariam haec opus sunt ... amphoras olearias II, urceum aquarium unum ... urceos fictiles II* (CATO agr. 13, 7); *urcei, quibus oleum progeritur*

²⁰⁴ Hi ha encara un testimoni més antic del mot *urceus*, que es troba en un document on el terme en concret fa referència a l'estri litúrgic, per la qual cosa no s'ha inclòs en l'apartat de testimonis: *concas hercas V, urceos aereos II, et acitulos aereos II, unum maiorem et alium minorem* (1008 Junyent, *Oliba* Dip. 37, p. 44).

(COLVM. 12, 52, 8). Es tracta d'un mot propi del llenguatge tècnic, emparentat estretament amb el grec ὕρχη, -ης 'gerra o urna per a salaons o vi'.²⁰⁵

El corpus documental estudiat ofereix un extens testimoniatge de la veu *urceus* i, sobretot, del seu diminutiu *urceolus*, que sembla sinònim del primer (uid. s.u. *urceolus*). Sovint s'esmenten al costat d'altres utensilis de cuina, com calderes, paelles, olles, plats, morters, i també recipients grans, com tines i cubes (n. 2 i n. 4). D'altra banda, tant l'*urceus* com l'*urceolus* gairebé sempre es mencionen aparellats amb la *concha* (n. 1, n. 2 i n. 3); en aquest sentit, Balari afirma que la *concha* era una palangana que servia per a rentar-se les mans, mentre que l'*urceus* o l'*urceolus* servia d'aiguamans per abocar l'aigua sobre la *concha*.²⁰⁶ No obstant això, com a recipient, aquest estri deuria tenir més usos en l'àmbit domèstic, tal com es troba en el *Theusarus* de Pou, on apareix el llatí *urceolus* com a equivalent del català *porró*, *setra* i *pitxer*²⁰⁷ i, per tant, designaria un tipus de gerra o recipient per a vi, aigua o altre líquid.

Pel que fa al material d'aquest utensili, tan sols s'esmenta el llautó (n. 1 i n. 4) i el coure o aliatges de coure (*urceolis et concis ex eramento*: 1040 Baraut, *DocUrgell* 527, Urgellia 5, p. 65).

Fora de l'àmbit domèstic, l'*urceus* i l'*urceolus* es troben inventariats molt freqüentment entre els diversos objectes litúrgics, tal com es llegeix a continuació: *calicem stagnum cum patenam, turibulum argenteum I, aliud aereum, sandalia quattuor, urceolum cum aquamanile, et manutergeum, candelabra stagnea II* (908 DipOsona 78, p. 125); *urceolum argenteum, et canna argentea ... Concas hereas V, urceos aereos II, et acitulos aereos II, unum maiorem et alium minorem* (1008 Junyent, *Oliba* Dip. 37, p. 44). Du Cange aporta un testimoni de l'ús d'aquest estri, que, com apuntava Balari, tenia la funció d'aiguamans: *urceolus quid sit, liquido patet, est enim vas superius, unde lauandis manibus aqua infunditur*.²⁰⁸ D'altra banda, Blaise ofereix, per al mot *urceus*, tres accepcions diferents: 1) 'canadella', 2) 'recipient per a l'aigua beneïta' i 3) 'tomba,

²⁰⁵ Vid. DELL s.u. *urceus* i Bailly s.u. ὕρχη, -ης.

²⁰⁶ BALARI (1899) 570.

²⁰⁷ OPou 13 i 127.

²⁰⁸ DuCange s.u. *urceolus*.

reliquiari'; i identifica l'*urceolus* amb la canadella de missa.²⁰⁹ A la fi, Gay aporta diferents testimonis medievals del mot francès *orcel* (< ll. *urceolus*), datats del segle XIV, on designa tan sols un recipient per a l'aigua beneïta.²¹⁰

En territori romànic, ha romàs més extensament la forma diminutiva *urceolus* que no pas *urceus*, que presenta una escassa continuïtat. En català i espanyol es manté una forma femenina provinent d'*urceus*, *orça* i *orza* respectivament (cf. etiam fr. med. *orce* i occ. *orsa*), que designa un 'atuell o recipient per a tenir líquids, confitures, etc.'. La forma femenina probablement s'hauria creat amb valor augmentatiu respecte al masculí corresponent, tal i com apunta Coromines;²¹¹ altrament, Wartburg proposa una possible influència del mot *urna*.²¹²

²⁰⁹ Vid. Blaise *Chr.* i Blaise *Med.* s.uu. *urceus* i *urceolus*. Cf. *SacrAntiq.* s.u. *urceolus*: "nom molt antic de les canadelles de la missa que ja apareix als *Statuta ecclesiae antiquae* (s. V)".

²¹⁰ *GlossArch.* s.u. *orcel*.

²¹¹ *DCELC* s.u. *orza*.

²¹² *FEW* s.u. *urceus*.

2.5 Coberteria

cochlea

VARIANTS I FORMES:

coclea; *pl.* chocleas.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *cochlea*, *-ae* ‘caragol; closca de caragol o tortuga’, amb contaminació semàntica del terme postclàssic *coc(h)lear(e)*, *-is* ‘cullera’.

SIGNIFICAT:

‘Cullera’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1064** CDipSGirona 306, p. 315: duas copas argenteas cum quinque cocleis argenteis.
- (2) **1078** Rius, *S. Martí Sacosta* 15, p. 368: quatuor cifos argenteos et chocleas decem optimas ... hoc totum dimitto ad canonicam Sancte Marie predicte.
- (3) **1082** LAntiq. III 17, f. 9 (Mas 1017): dimisit ad canonica Sancte Crucis callaria I cum paracingles et coclea I ferra et patella I et nebularios.

COMENTARI:

El terme clàssic *cochlea* (calc del grec *κοχλίας*, *-ου* ‘petxina, closca, cargol’) donava nom al cargol i també a la closca de cargol i de tortuga, i a objectes de forma similar.²¹³ A partir d’aquest mot, es formà el terme *cochlear(e)*, i també *cochlearium*, com a denominació de la ‘cullera’, mots que es testimonien per primera vegada en el llatí postclàssic (uid. *s.u.* *cochlear(e)*, *cochlearium*).

En la documentació estudiada, el terme *cochlea* apareix com a equivalent de *cochlear(e)* i *cochlearium* per contaminació semàntica d’aquests. Tot i que el GMLC no dóna l’accepció de ‘cullera’ per al mot *cochlea*,²¹⁴ un testimoni del nostre corpus no ofereix dubtes a l’hora de considerar la *coclea* esmentada com una ‘cullera’: *capsa incensi cohopena argento, cum cocleari argento; alia*

²¹³ Vid. DELL *s.u.* *coc(h)lea*.

²¹⁴ GMLC *s.u.* *cochlea*, on es considera un ‘tipus de vas’.

eburnea cum coclea eburnea (1066 Junyent, *Oliba* Not. 14, p. 415). En efecte, el paral·lelisme que s'estableix en aquest testimoni evidencia que tant *cocleari* com *coclea* es refereixen a una mateixa realitat. D'altra banda, un altre fet que dóna prova que *cochlea* podia significar 'cullera' és que, en l'edició equivalent de Villanueva del document n. 1, l'editor transcriu *coleras* en lloc de *cocleis*: *duas copas argenteas cum quinque coleras argenteas* (1064 (Girona) VViage XII, ap. 28, p. 302).

Partint d'això, es pot considerar que també en altres testimonis la *cochlea* pren el sentit de 'cullera'. Així, al document n. 3, on es fa entrega de diversos utensilis de cuina, hi apareix entremig una *coclea ferra*, que molt probablement designa un cullerot de ferro per a cuinar, ja que s'esmenta juntament amb la caldera, els clemàstecs i la paella. D'altra banda, en els testimonis n. 1 i n. 2, tot i que el context no ho permet assegurar, les *quinque cocleis argenteis* i les *chocleas decem optimas* es podrien interpretar també com a culleres, si es comparen amb els següents testimonis de la veu *coclear(e)*, on també s'esmenten al costat de l'*scyphus* i la *cuppa* (o *copa*): *sciphum cum cuiera argenti* (1149 LAntiq. IV 228, f. 89); *et copam suam argenteam ac cifum similiter necnon et choclearia* (1162 Baraut, *DocUrgell* 1565, Urgellia 10, p. 90).

Fora de l'àmbit domèstic, la *cochlea* apareix també, en el nostre corpus, en context litúrgic. És el cas del testimoni de Vic citat més amunt (1066 Junyent, *Oliba* Not. 14, p. 415), així com del següent testimoni: *dimitto Sancto Cucuphati ... unam cocleam argenteam ad incensum dandum* (1169 LAntiq. I 115, f. 53). En aquest últim cas, es pot entendre *cocleam argenteam* com una 'cullera d'argent', destinada, com bé es llegeix, a dipositar l'encens a l'encenser.²¹⁵ D'aquest ús en tenim també testimonis de la veu *coclear(e)*.

El llatí *cochlea* no ha pervingut a les llengües romàniques amb el sentit de 'cullera', ja que ho feu el seu derivat *coclear(e)* i *coclearium*.

²¹⁵ El GMLC, entenent el mot *cochlea* com un tipus de vas, proposa que l'expressió *dare incensum* sigui l'equivalent d'encensar' i no de 'servir l'encens'. Així la *cocleam argenteam* s'entendria com el recipient que conté l'encens i amb el qual s'espargeix el fum que treu en cremar-se. Tanmateix, tenint en compte que existien les culleretes de l'encens, sembla més oportú considerar *cocleam argenteam* una cullera d'aquest tipus i entendre literalment l'expressió *dare incensum*.

cochlear(e), cochlearium

VARIANTS I FORMES:

De cochlear(e) (*masc. cochlearis*): coclear; *pl. m. cudlars, cuzlars, f. quocleares*.

De cochlearium (*pl. n. cochlearia*): ch-, cullario (*pro cullaria?*), *sg. f. cloche-aria* (*pro cochlearia*), cuzlaria, cuiera; *pl. m. coclearios, f. coclearias, cocleareas, cullieras, culgeres, cuieres*.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí postclàssic, *coc(h)leār(e)*, *-is* i *coc(h)leārium*, *-iī* ‘cullera’, derivat de *coc(h)lea*, *-ae* ‘caragol; closca de caragol o tortuga’.

SIGNIFICAT:

‘Cullera’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *culler, cullera*, occ. med. *culher*, occ. *culhier*, fr. *cuillier*, esp. med. *cuchar*, esp. *cuchara*, pg. med. *colhara*, pg. *colhar*, it. *cucchiaio*.

TESTIMONIS:

- (1) **1003**²¹⁶ ACUrgell, *Cart.* I 798, f. 235, col. 1: ad Sancta Maria cuzlars IV de argento et ipsum meum zaalbaal.
- (2) **1009** [1010?] Udina, *La successió testada* 77, p. 234: ad Guifredus, elemosinario, callera I maiore et suos bacinis et cullario (*pro cullaria?*) argentea et ampulla harachia et pinteia eburnea.
- (3) **1025** Baraut, *DocUrgell* 399 (Urgellia 4, p. 106): recuperavit precium per sua propria uoluntate, idest cupa una argentea et quocleares septem argenteas et espada una obtima et solidos XV de dinarios.
- (4) **1030** LAntiq. IV 375, f. 160, Mas 449: uexela de auro et de argento, id sunt, enapos V, et gradals II et copes II, et cuzlars VII.
- (5) **1034** Junyent-Ordeig, *DipVic* 927, p. 255: tonna I et cubo I et olla I eramentia et copa I de argento et cudlars II et ipsa somera spanescha cum suo pullo.

²¹⁶ Hi ha encara un testimoni més antic, on el present mot designa una cullera d'ús litúrgic, per a la qual cosa no s'ha inclòs en l'apartat dels testimonis: *capsule argenteae II, et coclear ex argento I, candelabra argentea IIII* (979 Junyent, *Oliba* Dip. 3, p. 7).

- (6) **1034** CSCugat II 531, p. 531: iussit ducere suum corpus ad s. Cucuphatem ad sepeliendum et cum eo parillos II de anaps argenteis, et gradal I optimo, et cuzlars X ex argento.
- (7) **1039** Junyent, *Oliba* Dip. 137, pp. 233-234: ipsa sua asina cum suas cullieras argenteas et caldera maiore reliquid ad canonicam sedis Sancti Petri.
- (8) **1049** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1071, p. 384: relinco ad Sanctam Mariam Nauarculas XI coclearias argenteas ad ornandam crucem.
- (9) **1064** (Girona) VViage XII, ap. 28, p. 302: duas copas argenteas cum quinque coleras argenteas.
- (10) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, pp. 333 i 335: concha I et ercol I; et candelers V argenteos; et cocleareas XL argenteas, et alia maxima ... et postea abuit domno Arnald de Guitard Guilelmo culgeres X et IIII argento.
- (11) **1108** ACUrgell, *Cart.* I 25, f. 18, col. 2: cuzlaria argentea I.
- (12) **1147** LAntiq. III 205, f. 76: XII scutellas et totidem cuieres cum cuiererio.
- (13) **1149** LAntiq. IV 228, f. 89: sciphum cum cuiera argenti.
- (14) **1162** Baraut, *DocUrgell* 1565 (Urgellia 10, p. 90): et copam suam argenteam ac cifum similiter necnon et choclearia.
- (15) **1167** Baraut, *DocUrgell* 1615 (Urgellia 10, p. 136): dimitto etiam Guillemo sacriste XIII coclearios argenteos et ipse redimat eos.
- (16) **1186** Baraut, *DocUrgell* 1796 (Urgellia 10, p. 303): dimisit IX clochearia (*pro cochlearia*) argentea dictis archidiaconis per medium.

et alia.

COMENTARI:

Ja en llatí postclàssic es testimonien els termes *cochlear(e)* i *cochlearium* com a denominació de la ‘cullera’, mots derivats del substantiu *cochlea*, ‘caragol; closca de caragol o tortuga’, per la semblança de l’utensili amb aquests.²¹⁷

En el corpus documental estudiat, apareixen indistintament les formes *cochlear(e)* i *cochlearium* i llurs variants, sense presentar, cap d’aquestes formes, un clar domini sobre les altres, si bé el grup de variants procedents de *cochlearium* és més ampli que el de *cochlear(e)*. D’altra banda, el context dels testimonis recollits no permet saber si totes les variants responen a una mateixa realitat o si

²¹⁷ Vid. ThLL s.u. *coc(h)lear(e)*.

bé determinades variants (especialment de gènere) fan referència a una cullera de dimensions més grans, emprada per a remenar el menjar dins d'olles o calderes, i d'altres fan referència a les culleres emprades estrictament per a menjar i, per tant, de dimensions més petites. Tan sols un document (n. 10) fa la distinció entre aquests dos tipus de culleres esmentant-les per separat: *coclearas XL argenteas, et alia maxima*, on les quaranta primeres culleres es referirien a les culleres per a menjar i l'altra, més gran, designaria molt probablement un cullerot per a remenar o escudellar.

Quant al material d'aquestes peces, tret dels testimonis en què no s'especifica, sempre s'esmenten culleres d'argent. D'altra banda, el testimoni n. 4 fa menció d'unes culleres incloses dins d'una vaixela d'or i argent;²¹⁸ però les culleres més comunes eren de ferro o fusta.²¹⁹

Fora del context culinari, les culleres també apareixen en l'àmbit litúrgic. Així, tres inventaris del monestir de Ripoll de diferent datació en donen testimoni: *capsule argenteae II, et coclear ex argento I, candelabra argentea IIII* (979 Junyent, *Oliba* Dip. 3, p. 7); *et II capsas argenteas de incensum cum cocleariis argenteis* (1008 Junyent, *Oliba* Dip 37, p. 44); *capsa incensi cohoperta argento, cum cocleari argento; alia eburnea cum coclea eburnea; capsula cum odores* (1066 Junyent, *Oliba* Not. 14, p. 415). Com es llegeix en aquests documents, la cullera també podia ser feta d'ivori (*coclea eburnea*) i sovint s'esmenta acompanyant la capseta on es desava l'encens, és a dir, l'encenser. Amb aquesta cullereta es treia encens de la capsula i s'escampava per sobre del carbó, dins de l'encenser, tal i com explica Braun.²²⁰ A banda d'aquesta utilitat, també en l'àmbit litúrgic, la cullera acompanyava sovint el calze i s'usava per a treure una mica d'aigua de la canadella i abocar-la al calze per tal de mesclar-la amb el vi abans de consagrar-lo.²²¹ Tot i que cap dels testimonis recollits especifica aquest ús de l'estri, en documentació posterior de Vic sí que s'hi fa referència: *item una culereta argenti, cum qua datur mixtum* (en un inventari de 1342 de

²¹⁸ També els testimonis d'aquest mot aportats pel LELMAL fan referència gairebé sempre a culleres de metall, especialment d'argent; uid. LELMAL s.u. *culiar(e)*.

²¹⁹ Vid. GUAL (1976) 289.

²²⁰ BRAUN (1932) 632 ss.; uid. etiam SacraAntiq. s.u. *cullereta*.

²²¹ Vid. BRAUN (1932) 444 ss.; uid. etiam SacraAntiq. s.u. *cullereta*.

la catedral de Vic); «item una cuylereta d'argent ab que digueren que meten aygua en lo calzer» (en un inventari de 1368 de la mateixa catedral).²²²

Sense abandonar l'àmbit litúrgic, el terme *cochlear* també es troba testimoni, en documentació d'altres territoris, designant un petit colador que usava el sacerdot durant la litúrgia per abocar al calze el vi que havia de ser consagrat; aquest estri evitava que hi caiguessin trossos d'altres matèries.²²³ Pel que fa a la nostra documentació, no es pot determinar en absolut si alguna menció de les culleres fa referència a aquest estri perforat.

Des del punt de vista morfològic, pel que fa a les variants *cuzlaria* (n. 11) i *cuzlars* (n. 1, n. 4 i n. 6) –i potser també *cudlars* (n. 5)–, tant Coromines com el GMLC proposen que el grup *-zl-* s'escrigui amb el valor de *-yl-* o bé de *l* palatal. Segons el GMLC, aquesta grafia representaria una etapa arcaica respecte al resultat final de l'evolució del grup *-chly-*, que en català fou *l* mediopalatal. Partint d'això, doncs, les variants *cullario*, *cullieras*, i també *cuiera* i *cuieres*, estarien ja en una etapa més avançada d'aquest procés fonètic. A la fi, cal dir que la forma romànica *coleras* del testimoni n. 9 apareix com a *cocleis* en l'edició del mateix document feta per Martí, dins de la *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona: duas copas argenteas cum quinque cocleis argenteis* (1064 CDipSGirona 306, p. 315; uid. s.u. *cochlea*).

D'altra banda, com ja s'ha dit més amunt, abunden més les variants procedents de *cochlearium* que les de *cochlear(e)*, per bé que la diferència sigui lleu. Aquest fet explica que en català pervisquessin tan sols les formes procedents de *cochlearium*, el masculí *culler* i el femení *cullera*, procedent aquest últim de *cochlearia* –plural de *cochlearium*– que acabà prenent gènere femení. Altrament, el castellà antic *cuchar* i modern *cuchara*, així com l'aragonès *cullar*, provenen de *cochlear(e)*.²²⁴ Probablement el català *culler* fou en un inici femení, com el castellà antic *cuchar*, el portuguès *colher* i el francès *cuillier*, i s'explicaria tal volta, com proposa Coromines, per un compromís entre *cullera* i la forma, segurament femenina, *cuylar* dels documents antics.²²⁵

²²² Vid. DECat s.u. *cullera*.

²²³ Vid. BRAUN (1932) 448 ss.

²²⁴ Vid. GMLC s.u. *cochlear(e)*, *cochlearium*.

²²⁵ DECat s.u. *cullera*.

Finalment, cal dir que, sobre la variant romànica *cuiera*, es creà el substantiu *cuierer*, mitjançant l'addició del sufix *-er*, provinent del llatí *-arius/-arium*, que presenta una gran productivitat en tota la Romània com a formador de *nomina agentis*, noms d'instruments i noms de recipients,²²⁶ com és aquest cas (cf. el català *cedrer*, *saler*, etc.). El mot, doncs, faria referència a un recipient per a tenir-hi culleres, és a dir, un cullerer. En la nostra documentació, el present terme tan sols apareix en un sol document de mitjan segle XII (n. 12) sota la forma *cuiererio*, que s'ha de prendre com una llatinització del mot català, ja que la base de la qual deriva és ja catalana.²²⁷ En altres diccionaris de llatí medieval, es recull la veu *coclearius* amb el sentit de 'fabricant o venedor de culleres', però mai amb l'accepció de 'recipient per a tenir-hi culleres'.²²⁸ L'escassa manifestació del mot en el nostre corpus no en permet establir una cronologia clara. De fet, la primera ocurrència del mot català *cullerer* no es documenta, segons Coromines, fins a finals del segle XVII, concretament l'any 1690, tot i que l'autor cita també, com a llatinització del mot, el nostre testimoni de 1147.²²⁹ Aquest document del segle XII, doncs, posa en evidència que el mot català existia ja aleshores, malgrat no es documenti en la seva forma pròpiament catalana fins al segle XVII.

²²⁶ Vid. ARIAS (2002) 161-162.

²²⁷ Vid. GMLC s.u. *cochlear(e)*, *cochlearium*, adn. 5.

²²⁸ LELMAL s.u. *coclearius* i MLW s.u. *coclearius*; també el ThLL inclou la veu *cochlearius* amb l'accepció de "qui cochleas uendit". Altrament, Du Cange, i Blaise seguint-lo, defineixen aquest mot com un 'tipus de bruixot o fetiller'; uid. DuCange i Blaise *Med.* s.u. *coclearius*.

²²⁹ DECat s.u. *cullera*.

cultellus

VARIANTS I FORMES:

pl. cutellos, coltellos, coltels.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *cultellus*, *-ī*, diminutiu de *culter*, *-trī* ‘ganivet’.

SIGNIFICAT:

‘Ganivet’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *coltell*, occ. med. *coltel*, fr. *couteau*, esp. *cuchillo*, pg. *cutelo*, it. *coltello*.

TESTIMONIS:

- (1) **1001** ACUrgell, Cart. I 313, f. 104, col. 1, ed. Miret, *Aplech*, p. 389: et unas manustergeas et una cannada et duos coltellos.
- (2) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 203): relinquo ad canonicè Sancte Marie mea uascula de Ventennags et meas to[nna]s III qui sunt in Sede et mapilos I et IIII coltellos.
- (3) **1097** ACUrgell, Cart. I 234, f. 84, col. 2: et II cutellos et I rasor et I tonsores.
- (4) **1100** Baraut, *DocUrgell* 1181 (Urgellia 8, p. 107): ad Tedballo Mironi unius mapilos et cultellos II.
- (5) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1193 (Urgellia 9, p. 24): et unas manus tergeas et una cannada et duos coltellos et quindecim parapsides et inter exadas et exadons V.
- (6) **1114** Baraut, *DocUrgell* 1283 (Urgellia 9, p. 112): et II sartagines et II callaria et cultellos et cremals et II cabfogs et mapils I et medietatem de ipsis scutellis.
- (7) **s. XII in.** Russell-Gebbett, *MCLT* 17: et caseos VIII optimos, et quartera I, et sedaços II optimos, et escudeles IIII, et duos coltels, et dues goneles de fembra obtimes et una de omine, et I plomaç.

COMENTARI:

Sobre el terme *culter*, es formà el diminutiu *cultellus*, testimonià en època clàssica. Mentre que el primer s’especialitzà com a designació de la rella de l’arada, la forma diminutiva prengué tan sols el sentit comú de ‘ganivet’.

El corpus documental ofereix alguns testimonis del terme *cultellus*, que apareix més freqüentment que el seu primitiu *culter*. Pel que fa als seus usos i característiques, remetem a l’article corresponent de la veu *culter*.

Des del punt de vista morfològic, es documenta ja la grafia romanitzant *col-*, amb obertura de la vocal *-u-* originària, seguint l'evolució natural del català. I cal destacar, especialment, la forma ja catalana *coltels* que apareix en un document de la primera meitat del segle XII (n. 7) –ja citat en el GMLC²³⁰– i que avança considerablement la primera datació aportada per Coromines, el qual documenta el mot català al segle XIII.²³¹ A la fi, la variant *cutellos* del testimoni n. 3, com ja anota el GMLC,²³² és un reflex de la forma *cotell* (cf. occ. med. *cotel* i ross. *cotell*), o menys probablement de *coutell*, ambdues formes ben documentades en català antic, juntament amb la forma més conservadora *coltell*.²³³

La forma diminutiva *cultellus* ha perviscut en la major part de les llengües romàniques, on s'imposà sobre la forma positiva *culter*.

²³⁰ GMLC s.u. *cultellus*.

²³¹ DECat s.u. *coltell*.

²³² GMLC s.u. *cultellus*.

²³³ Vid. DECat s.u. *coltell*.

culter

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *culter*, *-tri* ‘ganivet’.

SIGNIFICAT:

‘Ganivet’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Occ. med. *coltre*, fr. *coutre*, it. *coltro*.

TESTIMONIS:

- (1) **1022** CSCugat II 485, p. 133: cubo I, et cubello I, et tonna I de caficios VIII, cum barrile, archas II cum illorum catenatos, portadores parilio I, relia cum suo aperespidi ferreo, exadas II, podadara I (*pro* podadora I), tribano I, exol I, luminario I ferreo, nauacula I, tonsuras I, scutellas III, enaps II, canata I, cultro I lignario, serradura I, asino I.
- (2) **1142** Alturo, *Sta. Anna* 237, p. 265: et I archa et ipsa roba de bascula, canades et escudelas et bancos et tabula et cubellos de farina et de sal et cultros II.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *culter* ‘ganivet’ es testimonia ja des de Plaute. *Culter* és la denominació genèrica de ‘ganivet’, però s’especialitzà sobretot com a ‘rella de l’arada’ (cf. PLIN. 18, 171), significat que es difongué per tota la Romània. En canvi, el seu diminutiu *cultellus*, testimoniats en època clàssica, apartant-se de l’accepció ‘rella de l’arada’, prengué tan sols el significat comú de ‘ganivet’ en les diferents llengües romàniques (uid. s.u. *cultellus*).²³⁴

El substantiu *culter* apareix testimoniats en el corpus estudiat, encara que no gaire profusament i mai abans del s. XI, i generalment en un context agrícola. Els ganivets no només s’usaven a la cuina i a taula, sinó que també servien per a adobar pells i segar la collita.²³⁵ És per això que, en alguns casos, són esmentats

²³⁴ Vid. FEW s.uu. *culter* i *cultellus*.

²³⁵ Vid. GUAL (1976) 275.

entre els estris de camp. D'altra banda, en l'àmbit culinari, eren emprats per a tallar carn i altres productes i formaven part del parament de taula. Tot i que en la nostra documentació no s'especifica el seu ús en cap testimoni, en un document lleonès coetani als nostres s'hi llegeix un *cultello de mesa* (a. ca. 1090).²³⁶

Pel que fa al material d'aquests utensilis, eren generalment de metall, tot i que el testimoni n. 2 parla d'un ganivet de fusta.

Pel que fa a les llengües romàniques, en la major part d'aquestes ha perviscut la forma diminutiva *cultellus*, que s'imposà sobre la forma positiva *culter*.

²³⁶ LELMAL s.u. *cultello*.

loza

VARIANTS I FORMES:

locia, loca (= -ça).

ETIMOLOGIA:

Mot català, d'origen incert.

SIGNIFICAT:

‘Culler, cullera grossa’, ‘llossa’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *llossa*, occ. *lossa*, fr. *louche*.

TESTIMONIS:

- (1) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 202): padellas II et I cabfog et I loza et parabesides XII et ferramentos VIII ad ipsa opera Sancte Marie.
- (2) **1092** Baraut, *DocUrgell* 1089 (Urgellia 7, p. 207): et ipsa callera meliore cum paracingles et una loza obtima concessit Berengario seniori suo.
- (3) **1097** Baraut, *DocUrgell* 1147 (Urgellia 8, p. 76): relinco obtimos cremalls et I loza obtima et I caldera et I ampulla.
- (4) **1101** DipADSolsona 5, p. 34: et relinco ad Sancta Maria ... I callera meliore, et unos cremals apud una locia ... apud unos ferros de fog meliores.
- (5) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1192 (Urgellia 9, p. 22): et relinquit ad Sancte Marie Solsona ... I challera meliore et unos cremascles, apud I loca ... apud unos ferros meliores de fog.

COMENTARI:

El mot català *llossa* (testimoniats sota les formes *loza*, *locia* i *loca*) ‘culler, cullera grossa’ és mot germà de l'aragonès *loza*, l'occità *lossa* i el francès *louche*. Tots aquests mots es troben testimoniats des d'època medieval i presenten una etimologia incerta. A grans trets, s'han assenyalat dos orígens possibles del mot: d'una banda, s'ha suposat que provingui del llatí *cochia* (variant de *coc(h)lea*, d'on deriva el mot *coc(h)leare* i *coc(h)learium* ‘cullera’), a través de la forma *clocia*, amb metàtesi de la *l* (forma testimoniada en GLOSS. V 543, 22 i amb continuïtat romànica), la qual hauria patit un debilitament de la *c* inicial i hauria donat lloc a la forma **locia*. D'altra banda, s'ha proposat, com a origen del mot, un derivat fràncic **lotja* partint de mots com el neerlandès mitjà *loete*

‘estri de llarg mànec per poar un líquid’ i el baix alemany mitjà *lote* ‘rasclat, rampí’.²³⁷

El mot català *llossa* apareix en documentació medieval de fins al segle XV, esmentat generalment en un context culinari com a estri de cuina: «tres loces et un morterium» (a. 1243);²³⁸ «2 calderes e una lossa» (a. 1276); «uns feres de foc et una loça» (a. 1299). Pel que es desprèn d’aquests documents, deuria ser generalment un estri de ferro o metall: «unam concham d’aram, tres losses ferri» (a. 1307); «tota ferramenta de ferro ho acer ... com és bromadores, lumaners, giradores, loces» (a. 1481). Si bé generalment designava una cullera grossa per a remenar o escudellar el menjar, també podia denominar una escumadora: «en la cuyna ... una loça, e una esbromadora, una grailla» (a. 1373); «in coquina ... duas lossas quarum unam est perforatam» (a. 1397); «dos loces, la una tranquada e l’altra sancera» (a. 1410).²³⁹ A banda l’ús culinari, aquest estri tenia també altres funcions, com prova el següent testimoni: «una loça de coure per fondre lo plom e l’estany» (a. 1386).²⁴⁰

Pel que fa al corpus documental treballat, el present mot es troba testimoniats en cinc documents diversos, tots ells d’Urgell, territori on sembla que el mot hi arrelà de ben antic, tal i com afirma Coromines.²⁴¹ Com s’observa en tots els testimonis recollits, el terme s’esmenta sempre amb estris que conformen la bateria de cuina, com són olles, paelles i calderes, o bé amb altres utensilis de la llar de foc, com ara els clemàstecs o els capfoguers. En aquest cas, doncs, deuria tractar-se d’una cullera gran per a remenar i escudellar el menjar o, fins i tot, d’un cassó petit amb mànec.

En el terreny morfològic, el so sibilant del mot es testimonia sota diverses grafies: *loca* (= *loça*), *loza* i *locia*. *Locia* deu respondre també a *loça*; de fet, el testimoni n. 5 (*locia*) és l’adveració del testament que conté el n. 4 (*loca*). Segons Coromines, la grafia més freqüent en els textos catalans antics és *-ça* (pl. *-ces*), *-sa* i *-ssa*. Cal dir, finalment, que el testimoni de 1072 permet avançar considerablement la primera datació del mot català, que Coromines situa a mitjan segle XIII.

²³⁷ Vid. DECat s.u. *llossa*.

²³⁸ Per a aquest testimoni i els que segueixen, vid. DECat s.u. *llossa*.

²³⁹ Vid. DCVB s.u. *llossa*.

²⁴⁰ Vid. DECat s.u. *llossa*.

²⁴¹ Ibid.

2.6 Estris d'elaboració

manus

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic *manus*, *-ūs* 'mà', amb aplicació semàntica específica, en època medieval, per a designar la 'mà de morter'.

SIGNIFICAT:

'Mà de morter', 'piló'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *mà (de morter)*, esp. *mano (de mortero)*, pg. *mão (de almofariz)*.

TESTIMONIS:

- (1) **1078** CSCugat II 694, p. 356: concedo ... ad s. Marie Riuipullentis mapas et touaias bonas et callera I et padela et ollam et mortar I cum sua manu et conca et urceolum et mantel I de ciclato optimum.
- (2) **1084** DACBarcelona 1447, p. 2245: item concedo predicto Poncio sacricus-todi ipsum meum berreganum optimum cum uno urceo de laton, et mortario I cum eius manu, et III uncias auri.

COMENTARI:

En llatí clàssic, el terme per a referir-se a la mà de morter era *pilum* (cf. cat. *piló*, fr. *pilon*) i el seu diminutiu *pistillus* i *pistillum* (cf. it. *pestello*), derivats del verb *pinsere* 'picar, matxucar'.²⁴² El terme *manus* no es testimonia mai, abans d'època medieval, amb el sentit de 'mà de morter'.

Pel que fa al corpus documental d'aquest treball, els mots *pilum* i *pistillum* no es testimonien en cap text, i apareixen, en canvi, dos termes diferents per a designar la mà de morter: *piso*, que en llatí clàssic feia referència al propi morter (uid. s.u. *piso*),²⁴³ i *manus*. Aquest últim sembla que prengué el sentit de 'mà de morter' ja en època medieval, seguint la pràctica de designar, amb el

²⁴² Vid. ThLL s.uu. *pilum* i *pistillum*.

²⁴³ Vid. ThLL s.u. *piso*.

mot *manus* (o el seu continuador romànic), un instrument destinat a agafar-se amb la mà per a fer quelcom.²⁴⁴

Tant *piso* com *manus* –ambdós, amb el sentit de ‘mà de morter’– apareixen rares vegades en la documentació (el primer es testimonia en 3 documents i el segon, en 2) i sempre citats amb el corresponent morter. És possible que, en aquells documents on es fa donació d’un morter sense esmentar la seva mà, ja es donés per suposat que tots dos estris anaven aparellats o simplement que hom utilitzava en lloc de la mà qualsevol eina amb més o menys forma de piló.

També en la documentació de territori lleonès es troben testimonis de la veu *manus* designant la mà de morter; així, en un document romanitzant de principis del segle XIII es llegeix: *quator menssas, unum ciphum argenteum de marcha, unum mortarium de cubre con sua manu, duos carros de herba*.²⁴⁵

El llatí *manus* per a designar la ‘mà de morter’ ha pervingut tan sols a les llengües romàniques de la Península Ibèrica.

²⁴⁴ Vid. DECat s.u. *mà*.

²⁴⁵ Vid. LELMAL s.u. *manus*.

mortariolum

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *mortāriolum*, *-ī*, diminutiu de *mortārium*, *-ī* ‘morter’.

SIGNIFICAT:

‘Morter petit’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *morterol*, esp. *morteruelo*.

TESTIMONIS:

- (1) **1054** Junyent, *DipVic* 1130, p. 438: in primis iubeo mulam meam maiorem uendere et emat eam Guilelmus iudex per septem uncias auri Barchinone et ex illis dimitto ... unam domino Iozberto, amico meo, et aliam domno Guilelmo iudici cum mortariolo meo hereo.
- (2) **1058** Junyent, *DipVic* 1169, p. 480: et suas mapas et concam et urceolum et mortariolum dimisit ad predictam canonicam.

COMENTARI:

Sobre el clàssic *mortarium*, es formà el diminutiu *mortariolum*, testimoniat per primera vegada en llatí tardà, concretament a la *Vulgata* i en Jeroni.²⁴⁶

Els documents treballats tan sols ofereixen dos testimonis del present mot, que sembla fer referència a un morter de dimensions més petites que l'habitual. Pel que fa als usos i característiques d'aquest utensili, remetem a l'article corresponent de la veu *mortarium*.

El diminutiu *mortariolum* pervingué al català sota la forma *morterol* i a l'espanyol, sota la forma *morteruelo*, que designen, mitjançant un desplaçament semàntic per sinècdope, un tipus de guisat de carn que es triturava en un morter. En la nostra documentació no apareix cap testimoni del terme amb aquesta accepció. Coromines aporta com a primer testimoni del terme *morterol* un document de l'any 1262 on es gasta tot un moltó per a aquesta vianda: «al

²⁴⁶ Vid. ThLL s.uu. *mortarium* i *mortariolum*.

morterol, un moltó». ²⁴⁷ I, més tard, al *Llibre de Sent Soví* (s. XIV in.) es troba el mètode de preparació d'aquest guisat. ²⁴⁸ Pel que fa a l'espanyol *morteruelo*, Coromines no el documenta fins als volts de l'any 1400. ²⁴⁹

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ DCVB s.u. *morterol*.

²⁴⁹ DCELC s.u. *mortero*.

mortarium

VARIANTS I FORMES:

morter; *pl.* morters.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *mortārium*, *-ī* ‘morter’.

SIGNIFICAT:

‘Morter’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *morter*, occ. med., fr. *mortier*, esp. *mortero*, pg. *morteiro*, it. *mortaio*, rom. *mortar*.

TESTIMONIS:

- (1) **1027** CSCugat IIa 505, p. 158: ad s. Maria Riupollo, caldaria I et mapa I et mortar I et bancal I et cremasclos unos.
- (2) **1037** Baraut, *DocUrgell* 502 (Urgellia 5, p. 44): ad Oriol leuita mortario I cum ipso piso qui est in ipsa Sede et bacinus uno.
- (3) **1047-1060** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1202, p. 511: et cannonice Sancti Iohannis de Riuopullo dimitto choncam meam cum urceolo ... et mortarium meum cum pisono desuper.
- (4) **1068** Baraut, *DocUrgell* 816 (Urgellia 6, p. 177): et ad ipsa canonica iam dicta dimisit ipsas II calderas maiores cum cresmasclos meliores silm cum II bacinus et cum XX scudelas et mortar uno.
- (5) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 334: morters III apud illorum et pisones alchoncoms, et III de aram (*pro* morters III apud illorum pisones; et alchoncoms III de aram); et bufadors II; et kalleres X; et ollas VI ereas; et patellas V; et paracingulos VI.
- (6) **1078** CSCugat II 694, p. 356: ad s. Marie Riuipullentis mapas et touaias bonas et callera I et padela et ollam et mortar I cum sua manu.
- (7) **1082** DACCBBarcelona 1408, p. 2185: dimisit namque Arberto Berengarii mortario I.
- (8) **1084** DACCBBarcelona 1447, p. 2245: item concedo predicto Poncio sacricustodi ipsum meum berreganum optimum cum uno urceo de laton, et mortario I cum eius manu, et III uncias auri.
- (9) **1092** Baraut, *DocUrgell* 1089 (Urgellia 7, p. 207): ad Ysarnum Seniofredi dimisit unum mortar, et ad Sanctum Petrum suos bacinus.

- (10) **1094** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1623, p. 909: et concedo ad Sancta Maria Stagno sella I cum sotsellas et frenum, simul cum meo mortario de loton.
- (11) **1095** Baraut, *DocUrgell* 1135 (Urgellia 8, p. 60): et meo mortario maiore et nebularios meliores ad predicte canonice.
- (12) **1097** Baraut, *DocUrgell* 1147 (Urgellia 8, p. 76): et relinquo Sancte Marie eiusque kanonice pernas V et IIII guinalls de uino puro et III quartes de farina formen et una quarta de segel per elemosina et mortario I.
- (13) **1170** CSCugat IIIb 1072, p. 234: et tona I maiore et bou I et mea bascula, exceptus ipsum mortar, quod dimito per mises ad Bernardus de Mata, presbiter.

COMENTARI:

El terme llatí *mortarium* designa un atuell emprat per a triturar aliments o altres substàncies i es testimonia ja des de Plaute.

El mot *mortarium* apareix ben testimoniats en els documents estudiats. La pràctica totalitat dels testimonis reunits són testaments en què l'autor fa donació d'un morter, juntament amb altres utensilis culinaris. A banda d'aquests documents testamentaris, el terme apareix citat també en un inventari de béns mobles (n. 5); en aquest cas, s'inventarien tres morters amb les respectives mans. Com en aquest últim, en d'altres documents (n. 2, n. 3, n. 6 i n. 8), els morters s'esmenten aparellats amb la corresponent mà, que es designa mitjançant el mot *manus* o *piso* (uid. s.uu.).

Quant a les característiques d'aquest utensili, semblant o igual a l'actual, el morter era un recipient de forma troncocònica amb les parets molt gruixudes, i alguns podien tenir vessador. Només dos dels testimonis recollits n'especifiquen el material: en el n. 10 es fa donació d'un morter de llautó, mentre que en un altre testimoni s'entrega un *mortariolo hereo*, un "morter petit de coure" (uid. s.u. *mortariolum*). També se'n feien de ceràmica, de coure, de pedra, ferro, fusta i, fins i tot, de vidre, aquests últims segurament reservats per al món de la farmàcia.²⁵⁰ Pel que fa a les dimensions del morter, n'hi havia, naturalment, de diferents mides, tal com permet concloure el testimoni n. 11, en especificar la grandària de l'atuell amb l'adjectiu *maiore*, així com l'existència del diminutiu *mortariolum*, que designava un morter de dimensions petites.

²⁵⁰ Vid. BELTRÁN DE HEREDIA (1994) 53.

El terme *mortarium* es troba igualment testimoniats en documents llatins de territori lleonès, de datació anterior als nostres. En aquest cas, la majoria de morters esmentats són de metall, generalment de bronze o llautó: *concos ereos III, mortario ereo I* (a. 917);²⁵¹ *I mortalio de alatone cum suo pestello* (a. 1025);²⁵² però també se n'esmenta un de fusta de xiprer juntament amb un altre de pedra: *uno mortario de cupre et una lapidis et una crates ferrere* (a. 1227).²⁵³ I encara a la Península Ibèrica, en territori gallec, es troba un document on es fa menció d'un morter de pedra: *unum mortarium de petra, unam archam* (a. 1263).²⁵⁴

Des del punt de vista morfològic, alguns dels testimonis recollits presenten ja la forma romanitzada *morter*, i plural *morters*, amb l'evolució natural del sufix llatí *-arium* al català *-er*. Amb el document de 1027 s'avança uns quants anys la primera datació, de 1069, aportada per Coromines.²⁵⁵

El llatí *mortarium* és un mot panromànic.

²⁵¹ LELMAL s.u. *mortarium*.

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ DURO PEÑA, E. (1996), *Documentos da catedral de Ourense*. Santiago de Compostela, 2 vols., doc. 5544, pp. 292-293, extret de CODOLGA.

²⁵⁵ DECat s.u. *morter*.

nebularii

VARIANTS I FORMES:

neolarios, neulers.

ETIMOLOGIA:

Mot propi del llatí medieval, format sobre el llatí *nebula* ‘boira, vapor’, ‘substància fina’, que, en època medieval, prengué l’accepció de ‘full prim de pasta de farina cuita’, ‘neula, oblia’.

SIGNIFICAT:

‘Estri o motlle de fer neules’, ‘neuler’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *neuler*.

TESTIMONIS:

- (1) **1082** DACCBBarcelona 1408, p. 2185: dimisit ad Canonica Sancte Crucis callaria I cum parcingles, et coclea I ferra, et patella I, et nebularios.
- (2) **1091** Baraut, *DocUrgell* 1076 (Urgellia 7, p. 192): ipsos meos neolarios dimitto Bertrando Guadalli.
- (3) **1095** Baraut, *DocUrgell* 1135 (Urgellia 8, p. 60): et meo mortario maiore et nebularios meliores ad predicte canonice.
- (4) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1193 (Urgellia 9, p. 24): et dimitto ad Sancti Petri una cocca et I orcol et uns neulers et una chaldera et uns cremascles.

COMENTARI:

Com ja ha estat exposat anteriorment, en època medieval, el terme llatí *nebula*, a partir de la seva accepció secundària de ‘substància fina’, passà a designar un full prim de pasta de farina cuita, és a dir, una ‘neula’ o ‘oblia’ (uid. s.u. *nebula*). Paral·lelament, per a designar l’estri amb el qual eren fetes les neules, es formà el terme *nebularius*, creat sobre el substantiu *nebula*, amb l’addició del sufix *-arius*, sufix molt productiu en el llatí medieval, que s’emprà generalment per a crear *nomina agentis*, com en aquest cas.²⁵⁶ Du Cange recull la veu *nebularius* amb una única accepció, la de “pistor qui nebulas conficit”, la primera ocurrència de la qual data de 1320;²⁵⁷ també Niermeyer presenta

²⁵⁶ Vid. ARIAS (2002) 161.

²⁵⁷ DuCange s.u. *nebularius*.

aquesta única accepció.²⁵⁸ Aquest sentit, però, no apareix en la documentació objecte d'estudi, on, lluny de referir-se a cap persona, designa sempre un utensili.

Dins del corpus documental, el mot *nebularius* apareix tan sols en quatre documents, que daten de finals del segle XI i principis del XII. El *nebularius* era un motlle per a fer neules, consistent en una mena de tenalles proveïdes de dues planxes rodones dins de les quals es col·locava la pasta de farina, on prenia forma de cercle, i es posaven sobre el foc, una estona per cada banda, per coure la pasta.²⁵⁹

Pel que fa a la seva morfologia, en els testimonis recollits, el mot apareix sempre en plural, però fent referència a un sol estri; en aquest sentit, s'ha de prendre, doncs, com un mot de *pluralia tantum*.²⁶⁰ D'altra banda, en el testimoni n. 4, el terme en qüestió apareix ja sota la seva forma romanitzada, *neulers*, amb la pèrdua de la bilabial sonora i el plural en *-s*. La forma *neolarios* del testimoni n. 2 cal considerar-la una llatinització del català *neuler*. Coromines addueix el testimoni n. 4, de 1101, com a primer testimoni del mot català *neulers*.²⁶¹

El fet que en aquests documents emergeixi el mot ja catalanitzat *neulers* posa de manifest que, en aquest moment, existiria igualment la forma catalana *neula*, malgrat que en la nostra documentació aparegui sempre sota la forma llatina *nebula* (uid. s.u.).

²⁵⁸ MLLM s.u. *nebularius*.

²⁵⁹ Vid. DCVB s.u. *neuler*.

²⁶⁰ També en català el mot s'usa més freqüentment en plural (*neulers*) per a designar aquest estri; uid. GDLC i DCVB s.u. *neuler*.

²⁶¹ DECat s.u. *neuler*.

pisò

VARIANTS I FORMES:

pisòno, pisò.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *pīso*, *-ōnis* ‘morter’, amb desplaçament semàntic, en època medieval, per a designar la ‘mà de morter’.

SIGNIFICAT:

‘Mà de morter’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1037** Baraut, *DocUrgell* 502 (Urgellia 5, p. 44): ad Oriol leuita mortario I cum ipso piso qui est in ipsa Sede et bacinos uno.
- (2) **1047-1060** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1202, p. 511: et cannonice Sancti Iohannis de Riuopullo dimitto choncam meam cum urceolo et annonam et uinum quam abuero in ualle Fagonna quando obiero et mortarium meum cum pisòno desuper.
- (3) **post 1068** Chesé, *DipÀger* 89, p. 334: et arcòls VI; et morters III apud illorum et pisones alchoncoms, et III de aram (*pro* morters III apud illorum pisones; et alchoncoms III de aram).

COMENTARI:

El llatí tardà *piso* ‘morter’, derivat de *pinserè* ‘picar, matxucar’, es testimonia per primera vegada en l’obra de Marcel Empíric (s. IV): *radicem quandam tundes in pisone marmoreo* (MARCELL. med. 8, 32).²⁶² No és fins a l’època medieval que aquest terme es testimonia amb el sentit de ‘mà de morter’, mentre que l’accepció de ‘morter’ quedà reservada únicament el terme *mortarium*, ja existent en llatí clàssic (uid. s.u. *mortarium*).

La documentació llatina de la Catalunya altmedieval tan sols ofereix tres testimonis d’aquest mot, datats del segle XI. Tots tres presenten el sentit de ‘mà de morter’ i apareixen sempre aparellats amb els corresponents morters. D’altra banda, en el nostre corpus documental, juntament amb al mot *piso*, hi

²⁶² Vid. ThLL s.u. 3 *piso* i DELL s.u. *pinso*.

conviu el substantiu *manus*, terme de creació més recent que prengué el sentit de ‘mà de morter’ (uid. s.u. *manus*). No obstant això, ni *piso* ni *manus* són mots gaire freqüents en els documents, segurament pel fet que, en mencionar-se el morter, se sobreentenia que anava aparellat amb la seva mà.

També en documentació medieval del territori lleonès es testimonia aquest mot amb el sentit de ‘mà de morter’: *mortero uno cum suo pisone ereo* (a. 1090).²⁶³ I també Du Cange, que defineix *piso* com a “instrumentum quo pinsitur”, dóna un testimoni amb aquesta accepció: *tertio olei adiciēs sextarium: ea ratione spatha commouebis, tunc alii iuuenes succedant cum pisonibus ligneis, et id efficiant pisando, ut concalefiat, ita ut non dissimilis sit farinæ subactae*.²⁶⁴

Des d’un punt de vista morfològic, cal destacar les formes d’ablatiu *piso* i *pisono*, que presenten una alteració de flexió respecte al mot original.

El llatí *piso* no pervingué a les diferents llengües romàniques. En lloc seu, com a denominació d’aquest estri, pervingué el llatí *pistillum* (> it. *pestello*), i, en el territori de la Península Ibèrica, es generalitzà el terme *manus* (> cat. *mà* [de morter], esp. *mano* [de mortero], pg. *mão* [de almofariz]). D’altra banda, la denominació francesa *pilon* ‘mà de morter’ deriva del verb *piler* ‘picar, matxucar’.

²⁶³ Vid. LELMAL s.u. *piso*

²⁶⁴ DuCange s.u. *pisare*.

2.7 Recipients d'emmagatzematge i transport

arca

VARIANTS I FORMES:

archa, arcca.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *arca*, *-ae* 'caixa, cofre'.

SIGNIFICAT:

'Caixa, cofre'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ., esp., pg., it. *arca*, fr. *arche*.

TESTIMONIS:

- (1) **965**²⁶⁵ CSCugat I 78, p. 65: tonnas duas optimas, et cubos III, parilios III de portadoras, cauagos II, exada I, parilios II de boues cum suos aperios, archa I, litiga I, podadora I.
- (2) **981** DCBarcelona I 131, p. 332: dono tibi ... kauago I et exada I et uelada I et cubo I et tonna I maiore et arcca I et lito I escandale.
- (3) **997** Junyent, *DipVic* 614, p. 524: alium meum abere mobile, id sunt bestias, pane et uino, drapos, armas, scamnos, aurum et argentum, tonnas et cubos, archas, portadoras homniaque inuenire potueritis.
- (4) **1002** Udina, *La successió testada* 57, p. 209: cum cubo I et tonnas II et cubellos II et portadoras VIII, archa I et scrinii et cannadas II et sartellos VIII et setacios II, pastera I, kauago III, exada I, destrales II, tribanos II et potataras II, estaldos II et emina et quarta de ordeo.
- (5) **1007** Udina, *La successió testada* 72, p. 225: a Guilielmo, sacer cubello I et barilio I ... Et alios barilios II pro anima mea. Et archa I a Sancto Petro. Et alia archa a Lobeto, levita. Et alia uascula, pro anima mea.
- (6) **1017** Baraut, *DocUrgell* 348 (Urgellia 4, p. 60): in ipsas mansiones prescriptas omnia que ibi habebat orreos, tonnas, cubos et archas sic iussit donare propter remedium anime sue.

²⁶⁵ Hi ha encara un testimoni més antic on apareix el terme *arca*, si bé fent referència a l'estri litúrgic, per la qual cosa no ha estat inclòs a l'apartat de testimonis: *uno calice de stanno et una ara et una archa et uno incensario* (901 Baraut, *ActUrgell* 14, Urgellia 1, p. 71).

- (7) **1038** DACCBBarcelona 563, p. 995: in Ciresano modiatia I de uinea, et cubos II et tonna I et barrilos II et portadoras IIII et cubelios II solladors et canagos (*pro* folladors et cauagos) II et drapos II de lecto et cannadas II et scudellas VI et enapos II et mapas II et taula(s) I et lectos et archas II et sartagine I.
- (8) **1045** DACCBBarcelona 687, pp. 1168-1169: ipso blad et ipso uino que abeo in iam dicta parrochia Betulona, remaneat ad iam dicta Kannonica Sancte Marie Sedis Urgelli, simul cum ipsas calleras et padellas et arcas et catenatos qui ibidem sunt ... Et alium quod remanet de pane et uino et ipsas archas et ipsa tonna cum ipsos draps, remaneant ad sacerdotes cannonici Sancte Marie Sedis.
- (9) **1051** Baraut, *DocUrgell* 642 (Urgellia 6, p. 27): a Salla sacer nepoto meo remaneant archas duas in ipsa Sede simulque cum uexellos duos et caldera una cum ipsos cremallos et padella una et mapas unas et eschudellas X et cannadas II et anapos II.
- (10) **1060** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1211, p. 521: omnia autem uascula mea lignea ... excepto una arca plana et una lectica que est in domo mercatalis superiore et una cannata maiore.
- (11) **1068** Baraut, *DocUrgell* 816 (Urgellia 6, p. 177): ad Stephano dimisit ipsa sua almocelia meliore que abebat in Sede cum lencol et plumaz cuberto de tirez et archa I cum ferradura. Et alia archa maiore dimisit ad Arnall Remon.
- (12) **1082** CSCCugat II 708, p. 371: dimisit ad iam dicta Neuia oues XX et suum asinum et suum ataud, et archas, et scrinios, et cannades, et escudeles, et guadengas II.
- (13) **1091** Baraut, *DocUrgell* 1076 (Urgellia 7, p. 192): archam uero maior quem emi de Miro uice comite remaneat ad prefata cannonica, alia archa petita et II barrils remaneat ad Mir Sendred.
- (14) **1093** DACCBBarcelona 1590, p. 2464: dimito Guilelmo Arnallo, presbiter, domos quas habeo intra muros ciuitatis Barchinone ... et tona I et duos cubos et arca I.
- (15) **1094** CSCCugat II 756, p. 415: cum I cub et tonna I; et concessit a Guascha, femina, archa I, et guadenga I, escudeles IIII.
- (16) **1100** Baraut, *DocUrgell* 1181 (Urgellia 8, p. 107): ad Raimundo Sallani I tonna qui est minore et mea archa minore et parapsides VII.

- (17) **1110** CSCugat III 808, p. 10: dimitto ad Arsendis, femina, barrilio I et cubellum I et sextarium unum ordeum et guadenga I et todualias I et sacum I et tota ipsa bascula de domo exceptus archa I et caldaria I.
- (18) **1114** Baraut, *DocUrgell* 1283 (Urgellia 9, p. 112): omnes meos plumacios et tonnam unam et uasellum I et cuba I et orreum I et archam I et II sartagine et II callaria et cultellos et cremals et II cabfogs et mapils I et medietatem de ipsis scutellis.
- (19) **1134** CSCugat III 927, p. 112: dimitto Deo et s. Petro de Gelida tonas III et cub I et cubel I et paria II de portadoras et archas II de fexias II de alodo cum medietate de ipsa oliuaria.
- (20) **1175** DipPoblet 527, p. 389: relinquo ... omnia uasa que ibi habeo, scilicet VI tonas et II chubs et una archa et VI portadores et alia que cellario sunt necessaria.
- (21) **1187** Baraut, *DocUrgell* 1824 (Urgellia 10, p. 328): recipiat Raimundus nepos meus hos fructus capellanie Sancti Michaelis, scilicet IIII modios de segel qui sunt in quadam archa que est in operatorio P. de Estren. Et ipsam archam in qua est illum blad, cum tonna et tina que sunt ibidem et illum uini quod est in minori dolio in domibus meis.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *arca*, testimoniats des d'època arcaica, designava genèricament una caixa o cofre, útil per a desar-hi diverses coses, especialment roba i diners. A partir d'aquesta accepció, el mot s'especialitzà per denominar diferents realitats que són, en essència, receptacles, com un sarcòfag, una cel·la, una cisterna, etc. Posteriorment, en època medieval, s'emprà, en territori gèl·lic, itàlic i hispànic, com a designació del contenidor emprat per a emmagatzemar-hi la farina i els cereals.

En el corpus documental treballat, el substantiu *arca* també dona nom a diferents realitats, entre les quals apareix molt freqüentment la de recipient útil per a emmagatzemar aliments, accepció especialment interessant per al tema d'aquest treball. Sovint es troba esmentada al costat d'altres recipients, com el *cupus* o el *cubellus*, la *tunna*, la *portatoria* (n. 1, n. 2, n. 3, n. 4, etc.). L'*arca*, però, no estaria destinada –com la majoria d'aquests recipients– a contenir líquids, sinó sòlids, especialment la farina i el gra, com ja ha estat apuntat més

amunt. Du Cange, en aquest sentit, menciona l'*arca granaria* i l'*arca annonae* partint de documents que així l'esmenten.²⁶⁶ En la nostra documentació, el testimoni n. 21 dona prova d'aquesta aplicació del mot, en mencionar arques que contenen sègol i blat; i textos catalans posteriors corroboren aquest ús: «una archa de tenir farina», en un document de 1478.²⁶⁷

D'altra banda, també és molt habitual l'aparició de l'*arca* entre el mobiliari litúrgic: *uno calice de stanno et una ara et una archa et uno incensario* (901 Baraut, *ActUrgell* 14, Urgellia 1, p. 71); i es troba també en un parell d'inventaris, de diferent datació, dels béns mobles de l'església de Sant Pere de Vic: *archa I, et capsas V, chalicem aureum I et argenteis III* (957 Junyent, *DipVic* 303, p. 256); *cruces III de argento et una de aurum, testum I, archa I, capsas III, et una sine argento, calicem aureum I sine patena* (971 Junyent, *DipVic* 413, p. 346). En aquest cas, l'*arca* podia fer referència a un cofre petit per a relíquies sagrades,²⁶⁸ o bé a un contenidor genèric per a guardar-hi els ornaments de l'església, com demostra el següent testimoni recollit: *archa que erat in prephata ecclesia que continebatur cuncta ecclesie ornamenta* (1090 Baraut, *ActUrgell* 74, Urgellia 1, p. 159).

En el seu sentit genèric, l'*arca* també podia servir com a contenidor de llibres, roba, diners, joies o objectes preuats.²⁶⁹ De l'ús de l'*arca* com a contenidor de roba en dona prova el següent testimoni del corpus treballat: *archa I ubi ipsos drapos recondant* (1011 DACCBARCELONA 161, p. 465). D'aquesta aplicació del terme ja en parla Balari, el qual descriu l'*arca* com una caixa que es tancava amb candaus i n'aporta alguns testimonis més.²⁷⁰

A la fi, el mot *arca* es testimonia també, en els documents treballats, amb l'accepció de 'senyal divisor de termes', ja documentada en llatí tardà.²⁷¹

En l'àmbit morfològic, cal ressaltar l'ús molt més freqüent de la forma *archa*, ja testimoniada en inscripcions antigues, que no *arca*.

²⁶⁶ DuCange s.u. 6 *arca*.

²⁶⁷ Vid. DCVB s.u. *arca*.

²⁶⁸ Vid. LELMAL s.u. *archa*.

²⁶⁹ Vid. MLW s.u. *arca*.

²⁷⁰ BALARI (1899) 606.

²⁷¹ Vid. GMLC s.u. *arca*.

Sobre el terme *arca* es formà antigament el diminutiu *arcella*, si bé en la nostra documentació apareix la forma diminutiva romànica *archeta* (creat sobre la variant *archa*), que és ja el català *arqueta* (uid. s.u. *archeta*).

archeta

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Forma romànica diminutiva del llatí *arca*, *-ae* 'caixa, cofre'.

SIGNIFICAT:

'Caixa petita, cofre petit'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., esp., pg. *arqueta*.

TESTIMONIS:

- (1) **1051**²⁷² Baraut, *DocUrgell* 645 (Urgellia 6, p. 31): ipsa mea archeta simul cum ipsa tina remaneat ad Isarno Guizta et ipso barril simul cum ipsa archa remaneant ad Sancto Petro et ipso scrinio remaneat ad Guillelmo leuita.
- (2) **1054** Baraut, *DocUrgell* ap. 28 (Urgellia 8, p. 146): a Reimundo Cerda uexel I. Ad ipsum cobertim Sancti Petri ipsa archa qui est in ipsa Sede. Ad Giscafred ipsa mea archeta cum ipsa mea letiga.
- (3) **1057** Baraut, *DocUrgell* 697 (Urgellia 6, p. 77): ad Sendret sacer cubo I maiore et uno barril et archeta I.

COMENTARI:

Sobre la forma *archa*, més habitual que no pas *arca*, es formà el diminutiu romànic *archeta*, que es troba en tres documents distints del corpus treballat; en tots ells, fa referència al recipient d'emmagatzematge, segurament de dimensions més petites que l'*arca*. Les funcions d'un i altre recipient, de l'*arca* i l'*archeta*, deurien ser les mateixes, per la qual cosa, en relació a l'ús i característiques d'aquest atuell, remetem a l'article corresponent a la veu *arca*.

A banda del terme diminutiu *archeta*, que és ja el mot català *arqueta*, sobre el terme *arca* es formà antigament el diminutiu *arcella*, tot i que no té presència en la nostra documentació. Coromines dóna com a primer testimoni del mot català *arqueta* un document de 1181,²⁷³ però amb els testimonis aportats podem

²⁷² El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l'any 1054 (n. 2), tot i que hi consta com a datat del 1055, ja que cita el testimoni transmès per Miret; GMLC s.u. *archeta*.

²⁷³ Vid. DECat s.u. *arca*.

avançar la primera datació fins a mitjan segle XI, si bé la forma és encara mig llatinitzada (*archeta*). D'altra banda, Coromines considera que probablement del català fou manllevat el castellà *arqueta*, que es troba ja en textos de finals del segle XIII; i, viceversa, del diminutiu castellà fou manllevat posteriorment el català *arquilla*, que es troba testimoniats a mitjan segle XVI.²⁷⁴

²⁷⁴ Ibid.

barralo

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

D'origen incert; potser format sobre una arrel *barr-*, com el cat. *barril* (uid. s.u. *barrilus*) i el gal·loromànic *barrique*, d'origen possiblement gal.

SIGNIFICAT:

‘Recipient per a contenir líquids’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *barral*, *barraló*, fr. med. *baral*.

TESTIMONIS:

- (1) **1066** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 432, p. 1229: ad uxori mea Bonucia cubo I nouo et barralo I nouo qui sunt in Sauinnana.

COMENTARI:

El present mot, *barralo*, es testimonia tan sols en una ocasió en la documentació estudiada. Aquesta forma, en què és difícil establir quina és la síl·laba tònica, porta a considerar dos possibles camins: d'una banda, es pot tractar d'una llatinització del mot català *barral*, seguint la forma **barralus*; d'altra banda, si hom pren com a accent tònic l'última síl·laba, es tractaria d'un testimoni de la veu catalana *barraló*, existent des d'època medieval.

Pel que fa al primer supòsit, el mot català *barral*, relacionat amb *barril* morfològicament i semàntica, es documenta en textos catalans ja des de l'Edat Mitjana. Segons Coromines, la primera ocurrència del mot es troba en un document de 1249 de Cotlliure.²⁷⁵ Si bé la seva etimologia és incerta, Coromines descarta, per la seva antiguitat, que es formés sobre *barril*, amb canvi de sufix, i recolza la hipòtesi que es remunti més aviat sobre un mot **barrale*, format directament sobre una arrel *barr-* –d'origen possiblement gal–, com el català *barril* i el gal·loromànic *barrique* (per a la qüestió etimològica d'aquest grup de mots, uid. s.u. *barrilus*).

També Gual aporta testimonis medievals del terme *barral*, al qual li atribueix el sentit extens de “garrafa, botijo, barral o damajuana”. L'autor afirma que els

²⁷⁵ DECat s.u. *barral*.

barrals degueren servir per a envasar líquids, especialment oli i vi, i que es feien de diversos materials, sobretot fusta, però també vidre i coure.²⁷⁶ Encara avui, el substantiu *barral* designa un recipient per a contenir líquids, generalment vi, oli o aigua, que, segons les diverses zones del nostre territori, pot fer referència a recipients de diferents formes i materials.²⁷⁷ Alcover-Moll cita un testimoni antic, datat de 1431, on el barral s'identifica amb un recipient de cuir per a contenir líquids: «intravimus en lo celler dels cups e fonch atrobat un barral de cuyro»;²⁷⁸ i un altre, del mateix any, on fa referència a un recipient per a transportar líquids: «un parell de barralls de portadora»;²⁷⁹ i majoritàriament parla d'atuells amb ansa i brocs per a beure. Finalment, Amades, en el seu estudi del vocabulari pastoral català, aporta dues definicions diverses per a aquest terme: a) “Recipient de fusta destinat a guardar el vi en la cabanya, mentre els pastors són a muntanya. És obra de boter, i consisteix en una portadora tapada per la seva part superior com si fos una bóta, i com les portadores, té dues cornaleres als costats per a transportar-la amb l'ajuda de samalers”; i b) “Càntir de fusta de forma molt semblant al tipus anteriorment descrit, però força més petit. De la tapa surt un broc per a omplir-lo, un galet per a beure i una ansa per a agafar-lo, totes tres coses de ferro. És també obra de boter. S'usa per a tenir-hi l'aigua per a beure quan la cabana està situada en un lloc molt separat d'on n'hi ha”.²⁸⁰

Amb tot, i prenent el mot que ens ocupa com una llatinització del català *barral*, és difícil establir amb quin de tots aquests atuells s'identifica el *barralo* citat en el testimoni recollit de 1066, però no hi ha dubte que es tracta, en efecte, d'un recipient per a líquids, segurament per a vi, ja que s'esmenta al costat d'un *cupus*.

Altrament, considerant el segon supòsit apuntat a l'inici, si prenem la forma *barralo* com un mot d'accentuació oxítone, ens trobem davant d'una forma diminutiva del català *barral*. Es tractaria, així, de la primera aparició de la veu *barraló*, que, en un diccionari del segle XVII, és equiparada a l'*amphora*²⁸¹

²⁷⁶ GUAL (1976) 228.

²⁷⁷ Vid. DECat i DCVB s.u. *barral*.

²⁷⁸ DCVB s.u. *barral*.

²⁷⁹ Ibid.

²⁸⁰ AMADES (1932) 89.

²⁸¹ Vid. DECat s.u. *barral*.

i que, tant Coromines com Alcover-Moll, defineixen com una bóta petita per a tragar vi. Aquest significat també escauria amb el *barralo* que apareix al testimoni aportat, tenint en compte, de nou, que és mencionat al costat d'un *cupus*.

A la fi, tant si *barralo* es considera una llatinització del català *barral*, com si es considera un testimoni del diminutiu català *barraló*, podem parlar, en ambdós casos, de la primera ocurrència d'un i altre mot en la documentació de territori lingüístic català.

barrico

VARIANTS I FORMES:

Pl. barricons.

ETIMOLOGIA:

Mot català d'origen incert; emparentat amb el cat., esp. i pg. *barrica* i el gascò *barrique*, de la mateixa família que el cat. *barril*, *barral* i el cat. med. *barrila* (uid. s.u. *barrilus*).

SIGNIFICAT:

‘Mena de recipient’, ‘barrilet’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Occ. med. *barrico*.

TESTIMONIS:

- (1) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 203): ad tabula canonicis meo piper et fiat in potesta Arnallo Maioli et I anaper cum sex cifos. A[d E]rmengards barrico I.
- (2) **1097** Baraut, *DocUrgell* 1147 (Urgellia 8, p. 76): relinquo Bernardo procuratori meo modio I de farina et guinells III de uino puro et II de ateserat et II barricons. Et ad soror mea II barricons.

COMENTARI:

El mot *barrico* (pl. *barricons*), testimoniats en dos textos de la nostra documentació, es tracta d'un terme pròpiament català i cal considerar-lo mot oxíton. Coromines creu que aquest terme és un reflex, en forma diminutiva, del gascò *barrique* ‘barraló, barrilet’, que es remuntaria a **barrica*, format sobre el radical *barr-*, base d'altres mots com el cat. *barril*, *barral*, el cat. med. *barrila*, el cat., l'esp. i pg. *barrica*, etc. (uid. s.u. *barrilus*). Segons Coromines, el terme gascò *barrique* s'hauria estès des de Bordeus cap a altres territoris mitjançant el comerç del vi.²⁸² Tanmateix, en aquesta suposició hi ha un desajustament cronològic, ja que el primer testimoni del terme gascò *barrique* data de mitjan s. XV i, en canvi, el mot català *barrico* ja es troba en la documentació a finals del segle XI. Així, doncs, el mot català no pot haver derivat del gascò. No obstant això, és innegable que el mot forma part de la mateixa família que

²⁸² DECat s.u. *barricada*.

barril o *barral* i que és germà del mot *barrica*. De fet, Alcover-Moll considera el mot *barricó* un derivat de *barrica* ‘espècie de bóta’, existent en provençal i que deuria ser el fr. *barrique*.²⁸³

Tot i que en els testimonis no s’especifica, el *barrico* deuria ser un recipient semblant al barril, de dimensions més petites, i útil per a contenir vi. Alcover-Moll l’identifica amb un barrilet i aporta dos testimonis catalans d’època medieval, citats també per Coromines: «un barrico de qualque II sesters» (en un document de Vic de 1423);²⁸⁴ «un carretell o barrico de fusta» (en un inventari datat de 1489).²⁸⁵ Com s’observa en aquest últim testimoni, el *barricó* és equiparat amb un carretell, que no és altra cosa que un barril petit que serveix principalment per a tenir vi.²⁸⁶ Amb tot, doncs, els barricons testimoniats en el corpus treballat han de fer referència a aquesta realitat.

Els dos testimonis recollits en la nostra documentació avancen molt considerablement la primera datació d’aquest mot català, ja que Coromines i Alcover-Moll aporten tan sols els dos testimonis citats més amunt, no anteriors al segle XV.

Amb tot, el terme *barrico* és un mot que apareix en llengua catalana tan sols en època medieval i que no tingué continuïtat. Wartburg dóna constància igualment de l’existència de les formes *barrica* i *barrico* en provençal com a denominació d’un recipient semblant a la bóta i que, per tant, seria el mateix mot que el terme que ens ocupa.²⁸⁷

²⁸³ DCVB s.u. *barricó*.

²⁸⁴ DCVB s.u. *barricó* i DECat s.u. *barricada*.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Vid. DCVB s.u. *carretell*.

²⁸⁷ FEW s.u. *bera*.

barrila

VARIANTS I FORMES:

barrilia, baril(l)a; *pl.* bariles.

ETIMOLOGIA:

Femení de *barrilus* ‘barril’ (uid. s.u. *barrilus*).

SIGNIFICAT:

‘Espècie de barril’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. med., occ. med. *barrila*.

TESTIMONIS:

- (1) **992**²⁸⁸ DCBarcelona I 229, p. 449: concessit ad filiis suis ipsa alia medietate, cubos II, exada I, cauago I, podadora I, dextrale I, tribanos II, sira I, scrinio I, parilios II de portaduras, bariles II, uaca I, asino I.
- (2) **1034** AComtalPerg II 234, p. 575: ipsa mea barrila minore concedo ad fratri meo Mirone ... Et de ipsos uexellos quod habeo in Miralles, barrila maiore concedo ad filia mea, et alia minore quod remanet, uindere et dare pro anima mea.
- (3) **1054** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1130, p. 439: aliam tonnam dimitto ad canonicam. Et aliam barriliam que [...] quod emi de Guilelmo Abbonis dimitto Guilabe[rto Guib]erti.
- (4) **1057** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1157, p. 466: ad Ioclen femina barrilia I de sex chaficios et chubo I. Et item concedo ad Bellita femina et ad eius filia Maria barrilia I de sex kaficios et chubo I.
- (5) **1067** CSCugat II 656, p. 321: concedo ad Giskafre Belucio ipsa mea asina cum cubo I qui est in Riupullo uel cum ipsa barrila cum callereta I.
- (6) **1069** DACBarcelona 1188, p. 1859: ipsas suas barrilas simul cum ipso uino, qui erant in prescripta domo, concessit ad Guilelm Marceso.
- (7) **1081** DACBarcelona 1385, pp. 2150-2151: concedo ad uxor mea ipsa mea barrilia maiore quam abeo in Terrers ... Et concedo ad filia mea ipso cubo quod sedit in ipso torcular[i]o, et barrilia que tenet cafiz III.

²⁸⁸ El testimoni més antic que aporta el GMLC és el que data de l'any 1067 (n. 5); GMLC s.u. *barrila*.

- (8) **1082** CSCugat II 708, p. 371: alios II cubos minores qui remansissent cum barrila et barrilios qui erant in domo sua cum II partes de suo lino et lana, totum remansisset ad supradicta Neuia nepota sua.
- (9) **1082** DACCBBarcelona 1399, p. 2169: dimisit Garsendi, sponse sue, barrilam I, qui tenuisset caficios III, et infra oues et capras V, et porc I, et caficios II uini, et guadenga I, et sextarium I ordei.
- (10) **1091** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1576, p. 862: ex uasculis etiam maioribus et minoribus, precipio dari pro anima mea cubum que est ad ipsum aquarium cum ipsam barrilam que est posita in capite cellarii.
- (11) **1095** DACCBBarcelona 1621, p. 2511: dimito pefatibus Bernardo et Umberto barrilam unam nouam cum suo uino.
- (12) **1097** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1649, p. 930: ad Sancta Cecilie dimisit emina I ordei cum sextario I expelte et sextario I uini et barila I que fuit de Guilabertus Isarni.
- (13) **1099** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1664, p. 947: uno cubo et una barilla et una egua et VII oues et V porcos et duos cubos et tres tonas et ipsa ferramenta et uascula maiore et minore.
- (14) **1110** CSCugat III 809, p. 12: ad filiam meam maiorem quartera I de uinea, et I guadingia, et barilam I.

et alia.

COMENTARI:

El terme *barrila* es testimonia com a forma femenina de *barrilus*, entre els quals s'hi deuria establir alguna diferència, ja que en el testimoni n. 8 es contraposen ambdós mots (uid. s.u. *barrilus*). Si bé el substantiu *barrilus* es troba en la documentació ja a partir de mitjan segle X, el femení *barrila* no apareix fins gairebé un segle més tard, i ho fa menys abundantment i reduït a un territori concret: Barcelona, Sant Cugat i Vic. Com ja anota el GMLC, en aquests casos el femení sol tenir un valor augmentatiu,²⁸⁹ tanmateix, en els testimonis n. 7 i n. 9 s'esmenta una *barrila* de tres cafissos, que és la mateixa capacitat atribuïda a un *barrilus* citat en un document de 1081 i en un altre de 1115 (uid. l'apartat de testimonis de la veu *barrilus*). A més a més, en el testimoni n. 9, l'adverció

²⁸⁹ GMLC s.u. *barrila*; cf. LÖFSTEDT (1959) 14-29.

del testament de Pere Geribert, hi consta una *barrilam*, mentre que en el document que conté pròpiament aquest testament, aquest atuell hi consta com a *barrilium* (uid. s.u. *barrilus*). Així, doncs, la diferenciació establerta entre un i altre recipient no és clara.

Tant Coromines com Alcover-Moll presenten el mot català *barrila* com a sinònim de *barril* i aporten com a primera datació del terme un document valencià de l'any 1329 («una barrila e un cavall trencat»)²⁹⁰. Amb els testimonis aportats, doncs, podem avançar la primera aparició del mot gairebé tres segles.

En la documentació treballada, la *barrila* apareix al costat d'altres béns mobles, especialment d'aquells que constituïen els *vascula maiora*, o 'recipient més grans', com ara el *cupus* (o el *cubellus*) i la *tunna*. D'altra banda, segons la informació que es pot extreure dels testimonis recollits, la *barrila* era, com el *barrilus*, un recipient per a emmagatzemar vi, com ho proven els testimonis n. 6 i n. 11. Podia ser de diferents mides, per raó que existia la *barrila maiore* i la *minore* (n. 2 i n. 7) i, per tant, de diversa capacitat (cf. n. 4, n. 7 i n. 8).

Des d'un punt de vista morfològic, en paral·lel amb el duet *barrilus-barrilius*, en la documentació es testimonia també l'alternança *barrila-barrilia*, així com la grafia simple de *-r-* per *-rr-*.

En les llengües romàniques, aquest mot tan sols es testimonia en català medieval i en provençal i no ha sobreviscut fins a dia d'avui amb aquest significat, ja que, si bé existeix el català actual *barrila*, significa 'gresca, tabola' mitjançant una extensió semàntica del mot.

²⁹⁰ DECat s.u. *barril* i DCVB s.u. *barrila*.

barrileto

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Mot romànic llatinitzat, diminutiu de *barril*, provinent, al seu torn, de *barrilus*.

SIGNIFICAT:

‘Barril petit’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se'n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1054** CSCugat II 602, p. 269: concessit ad Ermetruit ... oues V, et barril I, et truga I ... et concessit ad s. Saluatori barrileto I et ad ipso uino que cantetur missas.

COMENTARI:

El mot *barrileto* es testimonia en la nostra documentació com a diminutiu de *barrilus*, terme molt freqüent en els diplomes estudiats. El mot designa, segons l'únic testimoni recollit, un recipient o barril, de dimensions més petites que l'habitual, útil per a guardar vi. Pel que fa a les característiques d'aquest atuell, remetem a la veu *barrilus*.

Des del punt de vista morfològic, cal entendre el terme *barrileto* com una llatinització del català *barrilet*, diminutiu de *barril*.

barrilus

VARIANTS I FORMES:

bar(r)ilius, barrile, barrili, bar(r)il(l); *pl.* barrils.

ETIMOLOGIA:

D'origen incert; potser format sobre una arrel *barr-* (cf. cat. *barral*, *barricada*, fr. *barrique*), d'origen possiblement gal.

SIGNIFICAT:

‘Recipient de fusta, de forma cilíndrica, destinat a contenir líquids, especialment vi’, ‘barril’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ., esp., pg. *barril*, fr. *baril*, it. *barile*.

TESTIMONIS:

- (1) **955** Junyent, *DipVic* 285, p. 241: remaneat ad predictum Sancti Petri, et ipsos meos domos qui sunt in Artesse, cum ipsa curte et orto et torculario et cubos III et tonnas II et barrile I.
- (2) **983** DipManresa 162, p. 163: dono ... tona I, et barrilios II, et cubos [II], et bugus VIII de apes, et parilio I de bouos, et inter oues et kabras VII, kauagos II, et exada I, et rela I, et p[o]da[do]ra I, et falce I.
- (3) **988** Junyent, *DipVic* 534, p. 455: de ipsa uascula [...] barrilios II et cubo I.
- (4) **990** CSCugat I 258, p. 217: tonnas III maiores, et barrilos III et chubos III et chubellos V et siras III.
- (5) **1004** Junyent-Ordeig, *DipVic* 699, p. 46: a Guilielmo sacer cubello I et barilio I, quod abeo [in uilla Sancti Petri], in sede Vico. Et alios barilios II pro anima mea.
- (6) **1022** CSCugat II 485, p. 133: et casas, et curtes cum solarario, solos et superpositos, foueas, cocleas, cubo I, et cubello I, et tonna I de caficios VIII, cum barrile, archas II cum illorum catenatos, portadores parilio I.
- (7) **1034** Junyent-Ordeig, *DipVic* 927, p. 255: cum ipsos alaudes ab integrum et ipso barril qui est in ipso sacrario tenente quartas VIII et cubo I.
- (8) **1034** DACCBarcelona 517, p. 938: concessit ad Ermetruitem femina barrils III et cupam I.
- (9) **1038** DACCBarcelona 563, p. 995: ad Ermemir sacrista, barrilio I cum ipso uino. Et ad Seniofredus gramatico, tonna I qui fuit de Umberto, et cubo I que uocant Oriol. Et ad Trasuer presbiter, kaficio de uino et barrilio I ... Et

- ipso cubo I maiore de Molled uindere faciatis et dare per missas simul cum ipso barril et ipso cubello.
- (10) **1040** Junyent-Ordeig, *DipVic* 998, p. 321: ad Isarnum sacerdotem relinquo unam sartaginem et unum barrilum qui est in Buadda. Et iterum barrilum ad Guinazo.
- (11) **1043** Miret, *Terrassa* 116, p. 496: concedo ei oue I, kapra I, porcellas et baril I.
- (12) **1043** Baraut, *DocUrgell* 568 (Urgellia 5, p. 99): ipso barrill maiore remaneat ad Onofredo sacer, et ad Isarn Ellemar ipso meo uexello minore.
- (13) **1054** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1130, p. 439: uinum quod est [in bar]rilio quod fuit de Boueto dimitto inter ipsam meam mesnadam ad dispensandum et ipsum barrilium ad Bonefilium ... [E]t uinum quod est in barrilo de Bonariga dimitto inter Isarnum Guiberti et Goltredum presbiterum.
- (14) **1056** DACCBBarcelona 904, p. 1450: iterum concessit predictae Canonice tonnam suam maiorem et cupam maiorem et cubello uno et barrilio uno.
- (15) **1057** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1157, p. 466: ad Beneaies femina concedo chubello I follatore et barrilio I de modio I.
- (16) **1059** DACCBBarcelona 993, p. 1577: iterum concedo ei tonnam meliore cum barrilios maiore et minore.
- (17) **1068** Baraut, *DocUrgell* 816 (Urgellia 6, p. 177): ad ipsa canonica iam dicta dimisit ipsas II calderas maiores cum cresmasclos meliores simul cum II bacinis et cum XX scudelas et morter uno. Et ipsas mapes meliores et tonnas II que habebat in ipsa Sede et alia caldera magna cum cremalos et simul cum alias mapas et unum barril de X kinals.
- (18) **1069** AComtalPerg III 747, p. 1290: pro anima mea baril I et cubeto I, et de uolatilia ipsa tercia parte pro anima mea.
- (19) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, pp. 202-203): ad Guitard et ad muliere sua Adalez ipso barrilo qui tenet duodecim quinals cum uino atesserato qui ibidem est et modios III de forment et unus paracingulos.
- (20) **1079** DipMontalegre 57, p. 87: barril I de genebro et podadora I.
- (21) **1081** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1439, p. 729: concedo ad uxori mea ipsa mea barrilia maiore que abeo in Terrers. Alios meos duos barrilios et duobus chubel[s que] ibi sunt concedo ad uxori mea et filio meo.

- (22) **1081** DACCBBarcelona 1387, p. 2153: concedo Garsendi, sponse mee, barrilium I que teneat tribus caficios et infra oues et capras V, et porc I, et kaficios II uini, et guadenga I, et sextarium I ordeï.
- (23) **1082** CSCugat II 708, p. 371: alios II cubos minores qui remansissent cum barrila et barrilios qui erant in domo sua cum II partes de suo lino et lana, totum remansisset ad supradicta Neuia nepota sua.
- (24) **1084** DACCBBarcelona 1447, p. 2245: ad Petrum, meum nutritum, unum cubum et tonnam unam medianam cum uno barrili et uno cubello et cauago uno.
- (25) **1094** DipMontalegre 74, p. 106: dimisit pro anima sua b(arrilus) III uinum.
- (26) **1095** DACCBBarcelona 1621, p. 2512: tonnas duas plenas uino totidemque cubos et cubellum unum meliorem et barrilios duos de uino albo plenos cum alio de rubicundo uino, cum meo mulo et meliore asino. Et barrilium unum plenum de uino rubicundo, ad predictam Canonicam.
- (27) **1110** Chesé, *DipÀger* 207, p. 479: unum barrilum de uinum qui ibi est, et ipsas domos superiores cum tonna maiore qui ibi est dimito sancte Marie iam diete.
- (28) **1115** LAntiq. II 322, f. 105v (Balari, *Orígenes*, p. 633): barrilio I qui tenet tribus cafitios.
- (29) **1130** Baraut, *DocUrgell* 1409 (Urgellia 9, p. 223): similiter relinquo eidem canonice ipsum mansum de Villag cum ipsis uasculis qui ibidem sunt, excepto baril I quod abeat Guilla et filia sua.

et alia.

COMENTARI:

L'origen del mot *barrilus*, mot que ha tingut continuïtat en la major part de les llengües romàniques, no és gens clar. Meyer-Lübke considera que prové d'un mot longobard *bara* 'llitera, fètre', relacionat amb el fràncic *bera* i l'alt alemany mitjà *bare*, de mateix significat. D'aquí hauria sorgit l'italià *bara* 'llitera per al fètre, fètre', del qual en derivaria *barile* 'barril'; i aquest hauria arribat a les llengües gal-loromàniques, on s'hauria transformat en el francès *baril*, l'occità i el català *barril*. Finalment, les formes iberoromàniques (esp. i pg. *barril*) l'haurien rebut per conducte del català o el grup gal-loromànic. També Wartburg relaciona aquestes formes romàniques (i d'altres, com el fr. med. *baral*, el cat. *barral* i l'esp. i el pg. *barrica*) amb el fràncic *bera* 'llitera, fè-

tre', justificant-ho semànticament ('fèretre' > 'recipient' > 'barril'), però sense aportar més explicació sobre l'origen i l'evolució de les formes romàniques del mot.²⁹¹

D'altra banda, Guiraud, a propòsit del mot francès *baril*, nega el seu origen fràncic i distingeix dues bases que haurien patit un encreuament: d'una banda, *bar-* (> fr. *baril*, *barillet*, *baral*, it. *barile*) i, d'altra banda, *barr-* (> ll. td. *barriclos*, cat. i esp. *barril*, *barral*). L'arrel *bar-* la remunta a l'ètim **barus* 'divergent, arquejat', que designaria les característiques d'aquests atuells. Així, per a les formes del francès *baril*, *baral* i l'italià *barile* reconstrueix un adjectiu llatí **barilis* 'arquejat, bombat' i **baralis* 'id.', que hauria estat aplicat a aquest tipus de recipients.²⁹²

A la fi, Coromines aporta una altra hipòtesi. Segons l'autor, el mot català *barril* està format sobre una arrel *barr-*, d'origen possiblement gal, que constitueix també la base del gal·loromanc *barrique*. Si bé els testimonis de *barrilus* en la documentació de territori català són força antics, ja en el capítol 68 del *Capitulare de Villis* carolingi (s. IX in.) s'hi troben esmentats uns *barriclos ferro ligatos*. Coromines creu que aquesta forma *barriclos* podria porvenir d'un llatí **barriculum*, diminutiu de **barrica* (format sobre l'arrel *barr-*), que hauria donat el fr. med. *barril*. A més, al costat de **barriculum* hauria existit una altra forma diminutiva, **barricellum*, d'on provindria el fr. med. *barisel*, de mateix significat.²⁹³ Així considera probable que totes les formes romàniques del mot trobin el seu origen en territori gal. No obstant això, l'autor observa que en català es podria pensar igualment en una formació directa damunt la base *barr-*, donada l'existència ja antiga del mot català *barral*, format sobre la mateixa arrel, i a causa també de l'aparició tan primerenca i abundosa del terme *barril(us)* en la documentació del nostre territori.

Com s'ha dit, el mot *barrilus* apareix ben aviat en la documentació treballada i de manera abundosa en tot el territori de domini català. D'acord amb el que hom pot llegir en els testimonis, el *barrilus* s'esmenta generalment al costat d'altres recipients grans destinats a contenir líquids o sòlids i que, conjuntament,

²⁹¹ FEW s.u. *bera* i REW s.u. *bara*.

²⁹² Guiraud s.u. *baril*.

²⁹³ Du Cange aporta un testimoni en llatí d'aquest mot datat de l'any 1321: *item duos barisellos de cypressso, pretii quadraginta solidorum*; DuCange s.u. *barisellus*.

formaven els *uascula maiora*, és a dir, els ‘recipients més grans’, com la *tunna*, la *cupa*, el *cupus* (o el *cubellus*), la *portatoria* o l’*arca*; igualment es poden trobar relacionats al costat dels *uascula minora* (n. 17), així com d’eines agrícoles (n. 2), ja que tot el conjunt formava part dels béns mobles d’una casa.

No hi ha dubte que el *barrilus* era un atuell destinat a emmagatzemar el vi, tal i com permeten entendre els diferents testimonis (n. 9, n. 13, n. 19, n. 25, n. 26 i n. 27); a més, el testimoni n. 26 indica que podia contenir tant vi blanc (*uino albo*) com vi negre (*uino rubicundo*).

Segons la descripció que hom pot extreure dels textos treballats, les dimensions del *barrilus* podien variar –i per tant també la seva capacitat–, atès que s’estableix una diferència entre el barril *maiore* i el *minore* (n. 12 i n. 16) i que se n’originà una forma diminutiva, *barrileto* (uid. s.u.). A més, és freqüent que s’especifiqui la capacitat del *barrilus*, que pot variar d’un document a l’altre.

Pel que fa al material del *barrilus*, Balari ja apunta que, en l’Edat Mitjana, el botam es feia generalment de fusta.²⁹⁴ No és habitual que en els textos s’especifiqui el tipus de fusta o el material de què estaven fets aquests recipients, tot i que el document n. 20 esmenta un barril *de ginebro*, és a dir, de fusta de ginebre o ginebró, preuada per la seva resistència. Un exemple paral·lel es troba en un document del segle XV aportat per Alcover-Moll, on es citen dues portadores d’aquesta fusta: «dos parels de portadores unes de ginebre».²⁹⁵

Sobre el mot *barrilus* es formà posteriorment el femení *barrila* (uid. s.u.), entre els quals s’hi deuria establir alguna diferència, ja que en el testimoni n. 23 es contraposen ambdós mots. Com ja anota el GMLC, en aquests casos el femení sol tenir un valor augmentatiu;²⁹⁶ tanmateix, tant en el testimoni n. 22 com en el n. 28 s’esmenta un barril de tres cafissos, que és la mateixa capacitat atribuïda a una *barrila* citada en un document del DACCB Barcelona de l’any 1081 i en un altre del 1082 (uid. l’apartat de testimonis de la veu *barrila*). Cal dir, en aquest punt, que en el testimoni n. 22, el testament de Pere Geribert, hi consta un *barrilium*, mentre que a l’adveració d’aquest mateix testament (de l’any 1082), aquest atuell hi consta com a *barrilam* (uid. s.u. *barrila*). Així, doncs, la diferenciació establerta entre un i altre recipient no és clara.

²⁹⁴ BALARI (1899) 645.

²⁹⁵ DCVB s.u. *ginebre*.

²⁹⁶ GMLC s.u. *barrila*; cf. LÖFSTEDT (1959) 14-29.

En el terreny morfològic, és freqüent l'alternança de les formes *barrilus* i *barrilius* en la documentació, així com la grafia simple de *-r-* per *-rr-*. A banda, ben aviat es testimonien també les formes ja catalanes *barril*, i el plural corresponent *barrils*, aparegudes en documents que Coromines ja aporta com a primera datació del mot català.

Quant a l'extensió dels mots en les diverses llengües romàniques, si bé el consonantisme *-rr-* es troba en el català i el grup iberoromànic, l'italià i el francès presenten només *-r-*, per bé que Coromines afirma que *-rr-* es troba també en francès antic i en dialectes italians. Meyer-Lübke se sorprèn de la *-rr-* constatada en diferents formes romàniques i ho atribueix al possible fet que provinguin del francès antic *barril*.²⁹⁷

²⁹⁷ REW s.u. *bara*.

bot

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Mot romànic, provinent del llatí tardà *buttis*, *-is* ‘odre, barril’.

SIGNIFICAT:

‘Recipient de cuir per a líquids’, ‘odre’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *bot*, occ. med. *bot*, *buto*, fr. med. *bout*.

TESTIMONIS:

- (1) **1115** LAntiq. II 322, f. 105v (Balari, *Orígenes*, p. 606): et scrinium unum in quo teneo ipsa farina et cadenad qui habet duas rexas et bot I maior.

COMENTARI:

El terme llatí *buttis* ‘odre, barril’ apareix per primera vegada en glosses del segle VI, al mateix temps que el grec βούττις i πυτίνη ‘id.’, ambdós d’origen obscur.²⁹⁸

D’aquest substantiu propi del llatí tardà, *buttis*, *-is*, s’originaren, en català, dues formes: una de masculina, *bot*, i una de femenina, *bóta*. Aquesta segona forma fou originàriament un duplicat de *bot*, però aviat van prendre designacions diferents per la influència que exercí el sinònim *uter*, *utris* ‘odre’ en el primer i *tunna* ‘tona, bóta’, en el segon. Tots dos mots romànics, *bot* i *bota*, es testimonien en la documentació de la Catalunya altmedieval, si bé el femení no apareix fins a finals del segle XII (1174 DipTortosa 254, p. 318 *dimisit Guillelmo Correger I bota*; 1178 DipTortosa 298, p. 370 *una bota de CXL quarters*),²⁹⁹ mentre que el masculí es documenta ja a inicis del mateix segle (n. 1).

L’únic testimoni trobat en la documentació treballada tan sols esmenta un *bot maior* i apareix al costat d’un altre recipient, l’*scrinius*. Se sap per documents més o menys pròxims, que el bot s’utilitzava per a emmagatzemar líquids, especialment l’oli i el vi; així ho revelen dos documents catalans de 1249 («hodre

²⁹⁸ DECat s.u. *bot* II.

²⁹⁹ Coromines dona com a primera datació del mot català *bóta* l’any 1246, que, gràcies als testimonis citats de Tortosa, es pot endarrerir més de mig segle; uid. DECat s.u. *bot*.

d'oli, bot o barral») i de 1288 («càrrega d'oli de 3 botz, 6 diners»), i encara un altre més tardà, de 1529 («tres bots per dur oli nous»), recollits per Coromines i Alcover-Moll.³⁰⁰ De fet, Coromines considera que el document de l'any 1249 conté la primera aparició del català *bot*; així, doncs, el testimoni recollit de 1115 permet avançar considerablement la primera datació del mot.

També Gual, en el seu estudi del vocabulari del comerç medieval, registra el mot *bot* i el femení *bóta*, als quals atribueix els significats de “cuba, tonel, pellejo, pipa u odre” i dels quals afirma que servien per a envasar i transportar vi, farina, vinagre o altres productes, i que podien ser fets de cuir, fusta o coure.³⁰¹ Semblantment, Amades dóna per al català *bot* el significat de “cuiro cosit i empegat que fan servir els pastors per a guardar llur vi”.³⁰²

Des del punt de vista morfològic, l'oscil·lació de gènere, que ja presentava el llatí *buttis*, es pot observar en les diferents llengües romàniques, que, per influència de mots semànticament parents, com *uter* (masc.) i *tunna* (fem.), en alguns casos han donat formes masculines i, en d'altres, femenines.

³⁰⁰ DECat i DCVB s.u. *bot*.

³⁰¹ GUAL (1976) 237.

³⁰² AMADES (1932) 98.

canna

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *canna*, *-ae* ‘canya’, amb desplaçament semàntic per a definir un recipient per a líquids; o potser provinent d’un mot germànic (cf. antic alt alemany *channa*, alemany *Kanne*, anglès *can*).

SIGNIFICAT:

‘Recipient per a líquids.’

FORMES ROMÀNIQUES:

Occ. med. *cana*, fr. med. *c(h)an(n)e*.

TESTIMONIS:

- (1) **996** Baraut, *DocUrgell* 247 (Urgellia 3, p. 80): ipsa sua casa cum ipsa curtina, qui est in uilla Arcegal, et tinas II et tonna I et canna I et ipsas uineas qui sunt in ipso obago.

COMENTARI:

El mot llatí clàssic *canna* –préstec del grec *κάννα* ‘id.’– designava una ‘canya’ en la seva accepció primària. El mot anà desenvolupant altres accepcions per a objectes similars a la canya, tals com ‘tub’, ‘flauta’, etc.³⁰³ Sembla que una d’aquestes derivacions lèxiques fou la de *canna* denominant una gerra o vas per a líquids, ja sigui per la forma tubular de l’atuell o per la canella que tenia per a abocar el líquid. Aquesta accepció apareix per primera vegada en inscripcions del segle I o II i, posteriorment, es troba també en Venanci Fortunat (s. VI).³⁰⁴

Tot i que sembla segur l’origen llatí del mot amb aquest sentit,³⁰⁵ s’ha considerat igualment que tingui un origen germànic pel fet que ha romàs sobretot en aquestes llengües i ben poc en les llengües romàniques; de fet el ThLL i Ernout-Meillet diferencien la veu *canna* ‘canya’ de *canna* ‘recipient’, apuntant que el segon mot pot tractar-se d’un germanisme.³⁰⁶ Kluge afirma que certament aviat el mot es difongué amplament sobre el món germànic, però que, no obstant

³⁰³ Vid. ThLL s.u. 1 *canna*.

³⁰⁴ Vid. DELL s.u. 2 *canna*.

³⁰⁵ Vid. FEW i MLW s.u. *canna* i EWA s.u. *kanna*.

³⁰⁶ Vid. ThLL i DELL s.uu. 1 *canna* i 2 *canna*.

això, fou en efecte prestat del llatí *canna*.³⁰⁷ Segons citen Kluge i Wartburg, ja Theodor Frings, en la seva *Germania Romana*, assenyalava nombrosos vasos proveïts de petits galets en forma de canya trobats al sud i nord dels Alps, però sobretot abundants a la Gàl·lia i a la Renània. Això el portà a suposar que el mot hauria arribat aviat a les llengües germàniques des de la Gàl·lia amb la terrisseria romànica, i no a la inversa.³⁰⁸

En el corpus treballat, el mot *canna* amb el sentit de ‘recipient per a líquids’ hi té una presència molt escassa. El testimoni aportat és la publicació d’un testament en què es fa entrega d’una *casa cum sua curtina*, juntament amb alguns estris i unes vinyes. El terme *curtina* designa un terreny tancat, generalment annex a l’edifici principal, on s’alçaven els estables o altres dependències destinades a serveis agrícoles o ramaders.³⁰⁹ La *curtina* esmentada en aquest testament, doncs, fa referència a la dependència annexa on s’hi guardaven diferents eines o atuells, en aquest cas, concretament, dues *tinas*, una *tonna* i una *canna*. Això condueix a pensar que la *canna* seria, en aquest cas, un tipus de contenidor semblant a la tina o a la tona, útil per a guardar-hi el vi (cf. s.u. *tina* i *tunna*).

D’altra banda, la *canna* es testimonia també en el corpus treballat fent referència a un estri d’ús litúrgic. Així, es troba en un inventari del tresor del culte del monestir de Ripoll, en el qual s’hi troben esmentats objectes del mobiliari litúrgic: *urceolum argenteum, et canna argentea, et mordacem argenteam* (1008 Junyent, *Oliba* Dip. 37, p. 44). Com es llegeix, entre aquests objectes, apareix una *canna argentea*, al costat d’un *urceolum argenteum* i una *mordacem argenteam*. Deixant a banda aquesta última peça, que respon a la designació d’un fermall per a la indumentària, l’*urceolum* citat és també un recipient o vas per a líquids, com la *canna*. Sovint l’*urceolus* s’emprava per a tenir-hi l’aigua beneïta,³¹⁰ la qual cosa ens pot fer pensar que en aquest cas, la *canna* seria el vas que contenia el vi per a la missa.

A més a més, en un altre inventari, es troba la forma diminutiva *canneta*, que designa també un estri litúrgic: *capsule argenteae II, et coclear ex argento*

³⁰⁷ Kluge s.u. *Kanne*.

³⁰⁸ FEW s.u. *canna* i Kluge s.u. *Kanne*.

³⁰⁹ Vid. GMLC s.u. *curtina*.

³¹⁰ Vid. Blaise *Med.* s.u. *urceus*.

I, candelabra argentea IIII, concas hereas III, urceolos IIII, calicem stagneum I et cannetas stagneas III, operturium altaris palleum I, cortina ex serico I (979 DipOsona 1288, p. 928). Braun, dins la relació que fa dels vasos per a la missa, esmenta la *canna* (i els diminutius *caneta* i *canula*),³¹¹ que identifica amb un recipient per a l'aigua i el vi, i aporta testimonis de territori gàl·lic, un dels quals, datat de 1420 i escrit ja en francès, especifica a què estaven destinats aquests estris: «deux canettes d'étain pour le service commun de l'église». Així mateix, el diccionari *Sacralia Antiqua* inclou la veu *canna* com a denominació del “vas de contenir el vi que serveix per a l'ofertori de la missa, anomenat també *canadella*”.³¹² Aquest sentit és el que es troba en les *cannetas stagneas* esmentades al document de l'any 979; sens dubte, aquestes han de fer referència pròpiament a les canadelles de missa.

D'altra banda, Gay, tot i afirmar que els substantius francesos *can(n)ette* i *cane* sovint apareixen com a sinònims de ‘canadella de missa’, descriu aquest utensili com un tipus de cànir domèstic, de la mida d'un vas, proveït d'una ansa, una tapa i de vegades una brida.³¹³

Amb tot, el substantiu *canna* podia fer referència a diferents realitats, com passa també amb el seu derivat *cannata* (uid. s.u.). Pel que fa als testimonis recollits, es pot afirmar sens dubte que era un recipient per a líquids, destinat normalment al vi.

Deixant a banda aquesta accepció del mot, la *canna* també apareix en la nostra documentació com a mesura de longitud: *una centura de seda et duas canas e miga de panno linei tint in blau et unum superlectum bonum* (1178 DipTortosa 298, p. 370). I es troba també en textos catalans antics sota la forma *cana*; segons Coromines, aquesta mida era equivalent a uns 160 centímetres.³¹⁴ Altrament, en català no es registra la forma *cana*, ni tampoc *canya*, fent referència al recipient per a líquids.

Sobre el mot *canna*, es formà, a banda del diminutiu romànic *canneta*, el terme *cannata*, que designava un recipient proveït d'una canella o petit canó

³¹¹ BRAUN (1932) 418; Braun afirma que els termes diminutius *caneta* i *canula* són emprats particularment en testimonis del sud i centre de França. De fet, *caneta* donà lloc al francès *can(n)ette*.

³¹² SacrAntiq. s.u. *canna*.

³¹³ GlossArch. s.u. *canette*, *cane*.

³¹⁴ DECat s.u. *canya*.

pel qual s'abocava el líquid, de manera que el mot s'entendria literalment com a 'proveït d'una canella'. Kluge explica el gènere femení del mot mitjançant la braquilogia (*olla*) *cannata* '(olla) proveïda de canella' (uid. s.u. *cannata*).³¹⁵

³¹⁵ Kluge s.u. *Kanne*.

cannadela

VARIANTS I FORMES:

Pl. canadeles.

ETIMOLOGIA:

Forma diminutiva de *cannada*, variant romànica de *cannata*, *-ae* ‘recipient per a líquids’.

SIGNIFICAT:

‘Recipient petit per a líquids’

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *canadella*, esp. *canadiella*, pg. *canadela*.

TESTIMONIS:

- (1) **1151** Bisson, *Fiscal Accounts* II 1 L, p. 18, l. 18: donant ... CCCCL scutellas et XXIII gradals et XXIII enaps et XXIII ca[n]adeles.

COMENTARI:

La forma diminutiva *cannadela* s’originà sobre la variant romànica *cannada*, provinent del llatí *cannata*, que designa un tipus de recipient per a líquids (uid. s.u. *cannata*).

El corpus diplomàtic estudiat tan sols ofereix dos testimonis de la present veu, un dels quals es troba fent referència a un estri d’àmbit litúrgic, molt segurament les canadelles de missa: *tres capsas reliquiarum et unum calicem de stagno ... et duas cannadelas stagni et III candelabra ferrea* (1156 ACA Ramon Berenguer IV, n. 291). Pel que fa als usos i característiques d’aquest utensili, remetem a l’article corresponent de la veu *cannata*.

En el terreny morfològic, cal dir que el terme *cannadela* es tracta d’una forma del mot pròpiament català, si bé testimoniada amb una grafia mig llatina pel manteniment de la geminació de la *n*, però sobretot romanitzada, com revela la sonorització de la dental intervocàlica.

Com el terme *cannata*, el diminutiu *cannadela* ha romàs en les llengües de la Península Ibèrica. Pel que fa a l’espanyol *canadiella* i portuguès *canadela*, ambdós donen nom a una antiga mesura de capacitat.

cannata

VARIANTS I FORMES:

canata, c(h)annada, canada; *pl.* kannatas, can(n)ades.

ETIMOLOGIA:

Derivat del llatí *canna*, *-ae* ‘canya’.

SIGNIFICAT:

‘Recipient per a líquids’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., pg. *canada*, esp. *cañada*.

TESTIMONIS:

- (1) **949** Baraut, *ActUrgell* 31 (Urgellia 1, p. 89): et de uasa uini cupas VIII, galletas que dicitur siue kannatas IIII, copas XIII, anapos X et alia uasa lignea, conchas XX.
- (2) **960** Baraut, *ActUrgell* 34 (Urgellia 1, p. 95): mapas parilios II, tualias II, cannatas II, anapos X, scutellas XXX, tonnas IIII, bacinos parilio I, caldera area I.
- (3) **974** CSCugat I 104, p. 85: tonna I, tenente kasiuos XX, et cubo I, et parilio I de boues, et ipsa arada apud ipsa semente et canadas II.
- (4) **986** CSCugat I 188, p. 158: concedo ibi ipso meo uino de Barchinona, cum ipsas tonnas III et cubos II et cubello I et parilio I de portadoras, et cannada I et enapo I et escudella I.
- (5) **1002** Udina, *La successió testada* 57, p. 209: tonnas II et cubellos II et portadoras VIII, archa I et scrinii et cannadas II et sartellos VIII et setacios II, pastera I, kauago IIII, exada I, destrales II.
- (6) **1022** CSCugat II 485, p. 133: luminario I ferreo, nauacula I, tonsuras I, scutellas III, enaps II, canata I, cultro I lignario.
- (7) **1038** DACCBBarcelona 563, p. 995: drapos II de lecto et cannadas II et scudellas VI et enapos II et mapas II et taula I et lectos et archas II et sartagine I.
- (8) **1043** Baraut, *DocUrgell* 568 (Urgellia 5, p. 99): ipsas meas casas ... simul cum ipsas cannadas et alios uexellos et ipsas mapas et touallas.
- (9) **1045** DACCBBarcelona 687, p. 1167: ipsas scutulas et cannadas et gradales et candelabros et scifos et mapas et touallas et cum ipsos ferramentos, hoc totum in iam dictam turrem uel in eius domos est.

- (10) **1051** Baraut, *DocUrgell* 642 (Urgellia 6, pp. 26-27): donet per unumquemque annum per elemosina pro anima mea sestertis V de blado et cannadas V de uino ... Et a Salla sacer nepoto meo remaneant archas duas in ipsa Sede simulque cum uexellos duos et caldera una cum ipsos cremallos et padella una et mapas unas et eschudellas X et cannadas II et anapos II.
- (11) **1060** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1211, p. 521: omnia autem uascula mea lignea ita diuidantur ut habeat medietatem Bonifilius, frater meus, et Guilelmus Atonis alteram medietatem, excepto una arca plana et una lectica que est in domo mercatalis superiore et una cannata maiore que omnia dimitto fratri meo Suniario.
- (12) **1061** Alturo, *Sta. Anna* 78, p. 89: concessit iamdicte uxori sue ... calleres II et patella I et escudeles ssanc (*sic*) et canades et trapos de lecto et asinum unum.
- (13) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, pp. 202-203): ad Guitard et ad muliere sua Adalez ipso barrilo qui tenet duodecim quinals cum uino atesse-rato qui ibidem est et modios III de forment et unus paracingulos et I orreo et mea lancea cum scuto et cuncto meo sagino et una ampulla et canada I.
- (14) **1082** CSCugat II 708, p. 371: dimisit ad iam dicta Neuia ... archas, et scrinios, et cannades, et escudeles, et guadengas II.
- (15) **1084** DACCBBarcelona 1438, p. 2231: concedo prefato hospitali tonnam unam cum duos cubs, et barril unum, et cubellos duos, et portadores IIII, et cauags II, et pannos duos de lecto, et duas canadas, et scutellas VI, et sciphos II, et mapas unas, et duos lectos, caldariamque unam cum sartagine.
- (16) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1193 (Urgellia 9, p. 24): duos superlitos, unum de palii et alio de castania, et unas manus tergeas et una cannada et duos coltellos et quindecim parapsides et inter exadas et exadons V et uno ferrol.
- (17) **1142** Alturo, *Sta. Anna* 237, p. 265: dimito G. nepoti me ... I archa et ipsa roba de bascula, canades et escudelas et bancos et tabula et cubellos de farina et de sal et cultros II.

et alia.

COMENTARI:

El terme *cannata* prové del llatí *canna* ‘canya’. L’etimologia s’explica pel fet que la *cannata* designava un atuell proveït d’una canella o petit canó, semblant a una canya, pel qual s’abocava el líquid, de manera que el mot s’entendria

literalment com a ‘proveït d’una canella’. Kluge explica el femení del mot mitjançant la braquilogia d’(olla) *cannata* ‘(olla) proveïda de canella’.³¹⁶ Gràcies a un testimoni germànic del segle XI, no hi ha dubte que es tractava d’un tipus de recipient: *uasis, quod uolgo cannata dicitur*.³¹⁷ Igualment, el testimoni n. 1 de la nostra documentació considera sinònim de *cannata* el terme *galleta*, que designava també un tipus de recipient (uid. s.u. *galleta*).

No és clar quin era l’aspecte d’aquest recipient. Alguns testimonis fan pensar que la *cannata* podria designar un contenidor més gros per a líquids, semblant a la tina o la tona, ja que es troba enmig d’una relació de recipients grans. Aquest és el cas dels testimonis n. 3, n. 5, n. 11 i n. 16; noti’s, a més, que el testimoni n. 11 especifica les dimensions de la *cannata* amb l’adjectiu *maiore*. Per últim, cal fer menció igualment de dos testimonis més: el n. 8, que identifica les *cannadas* citades amb els *uexellos*, els quals designen qualsevol tipus de vas o atuell; i el n. 13, que esmenta una *canada* juntament amb un altre tipus de recipient, l’*ampulla*. No aporta gaire més informació Gual, el qual afirma que “debió ser un recipiente, por lo general de madera, para contener líquidos”.³¹⁸

Seguint en aquesta línia, cal dir que el mot català *canada*, provinent clarament del llatí *cannata*, existeix, segons Alcover-Moll, a les comarques del Pallars i l’Alta Ribagorça denominant un “recipient de fusta encerclat de ferro, que té forma de tronc de con invertit i té el damunt pla amb dos brocs de diferent amplària, i serveix per beure al galet”.³¹⁹

Tot i que no es pugui identificar amb exactitud la forma o l’aspecte de la *cannata*, no queda dubte que, com a estri, feia referència a un tipus de recipient –més gran o més petit– per a líquids, especialment per al vi.

En aquells documents on es citen les *cannatae* com a part del mobiliari eclesiàstic, sembla que el mot designaria un estri semblant a una gerra. De fet, el diminutiu català *canadella* acabà designant cadascuna de les setrillers de missa, tal com aporta el diccionari *Sacralia Antiqua*, que defineix les canadelles com a “petites ampolles que contenen el vi i l’aigua destinats a la celebració eucarística”.³²⁰ Així, dos inventaris de diferent datació de l’església de Sant Pere

³¹⁶ Kluge s.u. *Kanne*.

³¹⁷ Vid. MLW s.u. **cannata*

³¹⁸ GUAL (1976) 249.

³¹⁹ DCVB s.u. *canada*.

³²⁰ SacrAntiq. s.u. *canadelles*.

de Vic, citen unes *cannatae* que podrien fer referència a aquestes setrilleres per a la missa: *chandelabros VI, scutellas de erame II, urcaeolus III, channadas cum chopertorios de stagno III* (957 Junyent, *DipVic* 303, p. 256); *candelabros III de stagno, et IIII cum argento, scutellas II de eramento, urceolos II, cannadas III de stagno* (971 DipOsona 1106, p. 803). Com bé es pot llegir, es descriuen com unes *cannatae* d'argent i proveïdes d'uns *chopertorios* o tapes, cosa que casaria amb la descripció d'unes canadelles.

Deixant a banda l'accepció original de 'recipient', el mot *cannata* desenvolupà, amb el temps, una altra accepció, especialitzant-se per a designar una mesura de capacitat per a líquids. Dins del corpus documental treballat, els testimonis recollits amb aquest sentit són sempre posteriors a 1050 i fan referència a una mesura per al vi, que podia variar segons els diferents territoris: *fogaces VI et perna I et kanades III de uino optimo* (1068 Marquès, *Elins* 43, p. 76); *VI sesters de forment et canades V de uino optimo* (1095, Baraut, *DocUrgell* 1132, Urgellia 8, p. 57); *XXX fogaces panem frumenti et X canades de ui* (1095 Baraut, *DocUrgell* 1339, Urgellia 9, p. 168); *cannada I de ui, et fogaces III* (1118 DipADSolsona 147, p. 205).³²¹ Només un document cita la *cannata* com a mesura de l'oli: *cannadam unam olei ad mensuram de predicta uilla* (1140 Baraut, *DocUrgell* 1474, Urgellia 9, p. 279).³²² També l'esp. *cañada* (< ll. *cannata*) designa, en territori asturià i leonès, una mesura de capacitat per al vi.³²³

Fins i tot en un mateix document conflueixen les dues accepcions, ço és, la de recipient i la de mesura de capacitat; és el cas del n. 10, on es mencionen *cannadas V de uino*, enteses com a mesura de vi formant part d'una almoïna llegada en testament, i més endavant apareixen *cannadas II*, enteses pròpiament com a estris, juntament amb *eschudellas X* i *anapos II*.

³²¹ Per a més exemples, uid. 1069 Marquès, *Elins* 44, p. 77; 1120 Baraut, *DocUrgell* 1326 (Urgellia 9, p. 155); 1147 DipADSolsona 315, p. 389; 1168 Baraut, *DocUrgell* 1622 (Urgellia 10, p. 146).

³²² Coromines afirma que es troben diferents testimonis rossellonesos on el terme es fa servir com a mesura d'oli, tot i que només en cita un: *trium canatarum confluentarum boni olei*; uid. DECat s.u. *canya*.

³²³ Vid. DRAE s.u. *cañada*. El LELMAL no recull la veu *cannata*, però sí *cannato* (cf. gall. *canado* i *canada*) com a 'mesura de capacitat per a líquids, generalment per a vins'; LELMAL s.u. *cannato*.

Deixant a banda l'aspecte semàntic del mot, en el terreny morfològic, el llatí *cannata* evolucionà cap a una forma romànica mitjançant la simplificació de la *n* geminada, així com la sonorització de la dental (ll. *cannata* > cat. *canada*).

A la fi, sobre el present terme es formaren dos diminutius, un de femení, *canadella*, i un de masculí, *canadell*, ambdós testimoniats a partir del segle XI. Pel que revela la nostra documentació, no només s'estableix una diferenciació de gènere entre aquests dos mots, sinó també semàntica. Així, el femení *cannadella* es registra pròpiament amb el significat d'una *cannata* petita (uid. s.u. *cannadela*). D'altra banda, el masculí *canadell* tan sols es testimonia com a mesura de capacitat per al vi: *I porco de I mancos, et XII fogaces, et canadell III de uino* (1094 Chesé, *DipÀger* 157, p. 417); *quartera I de ciuada ad mensuram Riudauri et gallinam unam et canadel de uino* (1123 ACA Ramon Berenguer III, n. 246); *emina I de forment et canadas II de uino et parilio I galimes* (s. XII Baraut, *DocUrgell* 56, Urgellia 11 p. 115). No obstant el que s'ha dit, en documentació de territori gàl·lic de principis del segle XI, el diminutiu femení es testimonia també denominant una mesura per al vi: *decem panes frumenti et mediam cannatellam uini*.³²⁴ L'evolució d'aquests mots diminutius en català donà l'antic masculí *canadell*, designant tant una mesura de capacitat per al vi com un recipient petit per a líquids, i paral·lelament el femení *canadella*, amb el sentit de 'setrill'.³²⁵

El mot *cannata* ha romàs en les llengües de la Península Ibèrica. Cal dir que es conserva en gallec un femení *canada* i un masculí *canado*, que designen un atuell metàl·lic emprat per a munyir les vaques, així com una mesura de capacitat per a líquids, especialment vi.³²⁶

³²⁴ Vid. DuCange s.u. 4 *canna*.

³²⁵ Vid. DCVB s.u. *canadell* i *canadella*. La primera accepció que aporta Alcover-Moll en la veu *canadell* és "recipient per tenir líquids; canada petita" i en dóna com a exemple un testimoni del segle XIII («mig canadel de vi»); nosaltres, tanmateix, creiem que aquest testimoni s'ha de considerar com un exemple de l'accepció metrològica i no pas amb el significat de 'recipient'.

³²⁶ Vid. DRAG s.uu. *canada* i *canado*.

cubelet

VARIANTS I FORMES:

Pl. cubeletos.

ETIMOLOGIA:

Forma diminutiva del mot romànic *cupell*, diminutiu al seu torn de *cupus* ‘cup’.

SIGNIFICAT:

‘Cup petit’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1095** Alturo, *Sta. Anna* 145, p. 165: ipso cub I obtimo et tona I que fuit de Mirages et cubelet I et baril I a Ucoceran.
- (2) **1101** ACA Ramon Berenguer III, n. 70: archas, lectos, cubeletos, barrilios, cannades, ataudetos.

COMENTARI:

El mot diminutiu *cubelet* es formà sobre la forma romànica *cubel(l)*, diminutiu, al seu torn, de *cupus* (uid. s.u. *cupellus*).

El corpus documental ofereix tan sols dos testimonis de la present veu. En el testimoni n. 1, el *cubelet* esmentat es contraposa al *cub* citat anteriorment, motiu pel qual han de fer referència a realitats diverses. Segurament, doncs, el *cubelet* designava una mena de cup de dimensions més petites.

En el terreny morfològic, cal fer menció de la forma *cubeletos*, que és una llatinització del terme romànic *cubelet*, variant gràfica de *cubellet*.

cubellus

VARIANTS I FORMES:

c(h)-, cubilo, cubel(l); *pl.* cubelios, c(h)ubels.

ETIMOLOGIA:

Forma romànica diminutiva del mot *cupus* ‘cup’, llatinitzada seguint la forma *cubellus*, *-i*.

SIGNIFICAT:

‘Cup (petit)’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *cubell*, pg. *cubelo*.

TESTIMONIS:

- (1) **986** CSCugat I 188, p. 158: concedo ibi ipso meo uino de Barchinona, cum ipsas tonnas III et cubos II et cubello I et parilio I de portadoras, et cannada I et enapo I et escudella I.
- (2) **990** CSCugat I 258, p. 217: tonnas III maiores, et barrilos III et chubos III et chubellos V et siras III.
- (3) **1018** CSCugat II 468, p. 117: concessit ad nepota sua Olserga I barrilio I et cubel I.
- (4) **1024** CSCugat II 493, p. 143: concedo ad Arlouino parilio I de chubos et chubello I foladore et parilio I de portadores.
- (5) **1038** Miret, *Terrassa* 107, p. 493: cubo I et cubel I.
- (6) **1038** DACCBBarcelona 563, p. 995: in Ciresano modiatia I de uinea, et cubos II et tonna I et barrilos II et portadoras IIII et cubelios II solladors (*pro* folladors) et canagos II et drapos II de lecto et cannadas II et scudellas VI et enapos II et mapas II et taula(s) I et lectos et archas II et sartagine I.
- (7) **1046** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 335, p. 1085: in Sobarbar truaia una quod abeo apud Chixol et tonna una et cub uno et cubell uno et parilio uno de portadores et gallina una.
- (8) **1056** DACCBBarcelona 904, p. 1451: tonnas II et cupum I quas emit de Seniofredo Petri, et cauags II et podadores II et parilios II de portadores et cubello uno folador et torcular cum omni sua utensilia.
- (9) **1066** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 432, p. 1228: concedo ad Sancti Laurentii cenobii ... cubo I maniore et tonna I de kaficios VI quos ibi sunt et cubello I folladoro et parilio I de portadores.

- (10) **1081** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1439, p. 729: alios meos duos barrilios et duobus chubel[s que] ibi sunt concedo ad uxori mea et filio meo.
- (11) **1082** CSCugat II 708, p. 371: dimisit ad Stefanus Adalberti tired I et medium et cubels II maiores.
- (12) **1142** Alturo, *Sta. Anna* 237, p. 265: dimito G. nepoti me ... I archa et ipsa roba de bascula, canades et escudelas et bancos et tabula et cubellos de farina et de sal et cultros II.
- (13) **1146** CSCugat III 969, p. 150: dimito ad Petro, ieneri meo, I cubilo nouo.

et alia.

COMENTARI:

Sobre la forma *cubus* es creà el diminutiu *cubellus*.

El present terme es testimonia molt abundantment en el corpus documental estudiat. Probablement en un inici designava un recipient anàleg al *cupus* però de mida més petita; tanmateix, acabà perdent la noció diminutiva, tal i com ho demostra el fet que *cupus* i *cubellus* s'utilitzin, en alguns casos, com a sinònims. Np obstant això, en altres casos, han de ser objectes diferents, ja que molt sovint apareixen l'un al costat de l'altre (n. 6, n. 26, n. 4, n. 5, n. 6, n. 7, n. 8 i n. 9). Tanmateix, el *cubellus* era també un atuell de grans dimensions i, com el *cupus*, es degué destinar a diferents usos. És notable sobretot la menció del *cubellus follador*, és a dir, el cup (o cubell) emprat per a trepitjar-hi el raïm (n. 4, n. 6, n. 8 i n. 9).

L'ús del *cubellus* no estava sempre relacionat amb l'elaboració del vi, ja que en el testimoni n. 12 s'esmenten igualment cubells destinats a contenir sòlid, concretament farina i sal. Per a altres característiques d'aquest recipient, uid. s.u. *cupus*.

Des d'un punt de vista morfològic, els testimonis d'aquest mot presenten sovint la forma romànica *cubel(l)* i el plural corresponent, *cubels*. De fet, Coromines aporta com a primera datació del mot català *cubell* el testimoni datat de 1018 (n. 3) i fa menció també de la forma llatina que es troba al testimoni n. 1 com a primera aparició del mot en la documentació de territori català.

cubet

VARIANTS I FORMES:

cubeto.

ETIMOLOGIA:

Mot romànic, diminutiu del mot *cupus* ‘cup’, en la seva variant romànica *cup*.

SIGNIFICAT:

‘Cup petit’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1032** CSCugat II 526, p. 179: ad s. Seueri ... tonna I cum ipso uino, et cubeto I qui est ad ipso plano.
- (2) **1053** AComtalPerg II 420, p. 803: sic uindo uobis ipsa tera ... in propter precium cubeto I et dinario I.
- (3) **1081** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1439, p. 729: concedo ad filia mea ipso cubeto que sedet in ipso torchulario et barrilia que tenet chaficos III.
- (4) **1084** DACCBBarcelona 1442, p. 2236: ad Maiasendem ... I cubet ... barrilem I et kafcium I de uino cum uno cubeto, et unum scrinium maiorem et mapes I et II scutellas.
- (5) **1095** Junyent-Ordeig, *Dip Vic* 1630, p. 915: ad filio suo Arnallo relinquit ipso [...] et uinea que abebat ad pug de Sanc et barrila I de tres modios et cubet I qui est in uilla de Mirambel.
- (6) **1160** CSCugat III 1033, p. 203: habet senior suus comes blad in Apiera II cigas et in Alfori et in uno cubet et in Bedorch et in Caprera.

COMENTARI:

El mot diminutiu *cubet* es formà sobre el terme ja romànic *cup*, variant de *cup*, resultat, al seu torn, del llatí *cupus* (uid. s.u.).

Els documents treballats ofereixen un escàs testimoniatge del present mot. No queda clar, en els testimonis recollits, si el terme *cubet* (o *cubeto*) mantingué noció diminutiva o si, al contrari, es tracta d’una forma lexicalitzada i ampliada, sinònima de *cupus*. En qualsevol cas, és clar que el terme designa un recipient, que tant podia servir de contenidor de vi (n. 4) com de gra (n. 6). Per a altres

característiques d'aquest utensili, remetem a l'article corresponent de la veu *cupus*.

En el terreny morfològic, cal fer menció de la forma llatinitzada *cubeto*, repetida en diversos documents (n. 1, n. 2 n. 3 i n. 4).

De la forma *cubo*, resultat de *cupus* en espanyol, n'ha pervingut el diminutiu *cubeto*, que designa un recipient petit de fusta.³²⁷

³²⁷ Vid. DRAE s.u. *cubeto*.

cupa

VARIANTS I FORMES:

cuba, cumpa.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *cūpa*, *-ae* ‘bóta, barril’.

SIGNIFICAT:

‘Vas gran de fusta de boca més ampla que el fons’, ‘cuba, bóta’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med., esp., pg. *cuba*, fr. *cuve*.

TESTIMONIS:

- (1) **949** Baraut, *ActUrgell* 31 (Urgellia 1, p. 89): et de uasa uini cupas VIII, galletas que dicitur siue kannatas IIII, copas XIII, anapos X et alia uasa lignea, conchas XX.
- (2) **1034** DACCBBarcelona 517, p. 938: concessit ad Ermetruitem femina barrils III et cupam I; et ad Eroigium, reliam I; et ad Gaucfredum presbiterum, uaccam I et cupum I.
- (3) **1037** Baraut, *DocUrgell* 502 (Urgellia 5, p. 44): remaneant solidos quinquaginta inter uinum et tonnas et orreos et cubas et uelladas et chotos et plumazos et archas.
- (4) **1056** DACCBBarcelona 904, p. 1450: concessit Domino Deo et supra dicto cenobii Sancti Laurentii ipsam terram quam emit de Bonutio Viuas et Bonefilio, utrique fratris, et tonnam unam continentem caficios VIII et cupam I continentem XIII sumadas ... Et iterum concessit predictae Canonice tonnam suam maiorem et cupam maiorem et cubello uno et barrilio uno.
- (5) **1062** DACCBBarcelona 1038, p. 1638: concessit ad iam dictam Canonicam ipsa sua conca simul cum ipso suo urceo et ipsas calleras et padellas et cupas et tonnas et omnia sua uascula et mapas et toualas.
- (6) **1074** Alturo, *Sta. Anna* 103, p. 120: exceptus cubos II et tonnas II quod concedo ad Gillem filio meo et cupam unam et parilio I de bouos et medietatem de ipsis porcis et oues quinquaginta et ipsa uolatilia.
- (7) **1078** CSCugat II 694, p. 356: ad cenobio s. Petri ipsam cupam et tonnam quam abbatissa michi dedit et ad s. Mariam Riuipullentis ipsam cumpam et tonnam de arens ... et cupam de Bernard Marcuz.

- (8) **1080** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1430, p. 721: ad Amatam, nepotem suum, uncias II et duos pannos laneos et cuba I et tonna dimisit.
- (9) **1091** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1577, p. 863: ex uasculis quoque maioribus et minoribus precepit accipere pro anima sua cubam que est ad ipsum aquarium et barriliam que est posita in capite cellarii.
- (10) **1114** Baraut, *DocUrgell* 1283 (Urgellia 9, p. 112): omnes meos plumacios et tonnam unam et uasellum I et cuba I et orreum I et archam I et II sartagines et II callaria et cultellos et cremals et II cabfogs et mapils I et medietatem de ipsis scutellis.
- (11) **1150** DipADSolsona 331, p. 331: dimitto etiam ad Guilelmo meo directo de cubas uel de tonas uel toto bascula minore uel de equa maiore siue de uno boui uel de uno asino.
- (12) **1174** DipTortosa 254, p. 318: dimisit ad Guilot I cuba uel I aucaceria qualem magna uoluisset. Dimisit Guillelmo Correger I bota.

et alia.

COMENTARI:

Segons demostren les llengües romàniques, en llatí existien els mots *cupa* ‘bóta’ i *cuppa* ‘copa’, amb consonant geminada (uid. s.u. *cuppa*); tanmateix, en el període pròpiament llatí només es troba *cupa* ‘bóta’, que de vegades apareix escrit *cuppa*. En efecte, el mot *cupa* es testimonia des de Varró designant un recipient gran de fusta emprat sobretot per a contenir líquids, però també sòlids, i, segons mostren inscripcions de Roma i Àfrica, extengué el seu significat també a ‘sarcòfag’. L’accepció originària del mot es mantingué en el grup gal·loromànic i iberoromànic.³²⁸

En la documentació treballada, el mot femení *cupa* apareix al costat del masculí *cupus*, de creació posterior. Löfstedt tractà, en el seu article sobre lexicografia de documents medievals hispànics, l’expressió esterotipada *cubas et cubos* que s’observa en els textos de la documentació esmentada. Segons l’autor, aquest doblet és un exemple de l’extesa tendència romànica de crear sobre una forma existent una altra forma secundària, de gènere oposat, per a indicar un sentit augmentatiu o diminutiu: el femení indicava generalment sentit

³²⁸ Vid. LEW, DELL i FEW s.u. *cupa* i *cuppa*.

augmentatiu, mentre que el masculí presentava un sentit diminutiu. En alguns casos, unes formes substitueixen les antigues, però, en altres casos, sobreviuen, com a doblat, les dues formes, masculí i femení, generalment amb significats diferents. Així, doncs, el masculí *cupus* s'hauria format a partir del femení *cupa* 'bóta' per a designar una realitat semblant però més petita (uid. s.u. *cupus*).

Els documents llatins de la Catalunya altmedieval mostren un ús molt més freqüent del masculí *cupus* que no pas del femení *cupa*, testimoniats més escassament. De fet, com ja apunta el GMLC,³²⁹ hom podria afirmar que un i altre mot apareixen com a sinònims en la nostra documentació. Prova d'això seria el fet que els dos mots s'intercanvien en un parell d'ocasions en un testament i l'adveració testamentària corresponent. És el cas d'un testament de 1034, que esmenta *barrilios III et cubo I* (DACCB Barcelona 516, p. 936) i un altre de 1091 que fa donació d'un *cubum que est ad ipsum aquarium cum ipsam barrilam* (Junyent-Ordeig, *DipVic* 1576, p. 862); i, en canvi, en l'adveració d'aquests mateixos testaments es llegeix, respectivament, *concessit ... barrils III et cupam I* (n. 2) i *cubam que est ad ipsum aquarium* (n. 9). A més a més, si hom pren en consideració el document n. 4, que esmenta una *cuba de XIII sumadas*, i un altre document de 1167, que cita un *cup de duodecim somades*, no sembla pas que es tracti de recipients gaire diferents, tenint en compte que les capacitats d'aquests atuells podien variar. Aquesta dada, doncs, ajudaria a sostenir la hipòtesi que tots dos mots, tot i la diferència de gènere, es testimonien en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval fent referència a la mateixa realitat.

La *cupa*, doncs, designava un atuell gran de fusta, i el fet que la seva capacitat s'indiqui en càrregues o *sumadas* (n. 4) segurament és determinat pel fet que era emprada per a contenir el raïm o el most en fermentació.³³⁰ Com el *cupus*, podia ser de diferents mides, més gran o més petita (n. 4).

En el terreny morfològic, el mot *cupa* es troba, en alguns casos, romanitzat sota la forma *cuba*, seguint el procés fonètic natural del català, amb sonorització de l'oclusiva sorda intervocàlica. Sobre la forma catalana *cuba* –testimoniada ja a la primera meitat del segle XI (n. 3)–, Coromines apunta que possiblement fou presa del castellà, tot i que no rebutja la hipòtesi que provinguí directament

³²⁹ GMLC s.u. *cupa*, adn. 1.

³³⁰ *Ibid.*

del llatí *cupa*.³³¹ Tot i que els testimonis del mot siguin escassos en la nostra documentació, els pocs que se'n recullen fan més admissible la segona hipòtesi de Coromines.

Cal fer menció també de la forma diminutiva *cupella*, ja testimoniada en llatí tardà, que apareix igualment en els nostres documents (uid. s.u. *cupella*).

El llatí *cupa* tan sols ha perviscut, a banda del català, en territori iberoromànic i gal-loromànic.

³³¹ DECat s.u. *cup*.

cupella

VARIANTS I FORMES:

cubella.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *cupella*, -ae, diminutiu de *cūpa*, -ae ‘bóta, barril’.

SIGNIFICAT:

‘Bóta petita’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *cubella*.

TESTIMONIS:

- (1) **996** DipPallars 316, p. 451: ego Adolfus dono una cupella.
- (2) **1106** Baraut, *DocUrgell* 1226 (Urgellia 9, p. 56): donamus ad domum Sancte Marie ipsa casa de ipso cellario usque ad ipsa cambra, et donamus ipso cellario qui fuit de Senter, et ipso trulgo qui est prope casa de filiis de Vidian, et duas cubellas maiores et unum barril, et ipsa uinea de ipso serrado.

COMENTARI:

Sobre el mot *cupa*, es creà el diminutiu *cupella*, testimoniats per primera vegada en Pal·ladi (s. IV-V).

El present mot té tan sols un parell d'ocurrències en el corpus documental treballat. No es troba, doncs, testimoniats tantes vegades com ocorre amb el masculí corresponent, *cubellus*, i no sembla que designin la mateixa realitat (uid. s.u. *cubellus*). La *cupella* designaria segurament una *cupa* de dimensions més petites i s'utilitzaria igualment com a recipient per a l'elaboració o conservació del vi. Per a més informació sobre l'ús i les característiques d'aquest atuell, remetem a la veu *cupa*.

En el terreny morfològic, es testimonia ja la forma romànica *cubella*, amb sonorització de l'oclusiva intervocàlica.

cupus

VARIANTS I FORMES:

c(h)ubus (k-), cub, cumbo; *pl.* cuppos, cubs, cubbs, kups.

ETIMOLOGIA:

Masculí del substantiu clàssic *cūpa*, *-ae* 'bóta' (uid. s.u. *cupa*).

SIGNIFICAT:

'Recipient destinat a contenir vi i altres líquids', 'cup'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med. *cup*, esp., pg. *cubo*.

TESTIMONIS:

- (1) **949** CSCugat I 30, p. 29: dono ... et adfirmo cubos II et tonnas II, arca I, exada I, cauago I, portatores III simul cum omnia mea usubilia.
- (2) **955** Junyent, *DipVic* 285, p. 241: ipsos meos domos qui sunt in Artesse, cum ipsa curte et orto et torculario et cubos III et tonnas II et barrile I, simul cum ipsas uinas quem ibidem abeo.
- (3) **957** Junyent, *DipVic* 304, p. 257: dono tona I et cumbo I.
- (4) **978** DipOsona 1263, p. 911: et ipsa uinea magore et tonnes IIII et qubos III et portadores parilios II ab integrum.
- (5) **985** DipOsona 1491, p. 1067: donamus ibidem a predicto cenobio modiatas V de uineas et tonnas II et chubo I.
- (6) **990** CSCugat I 258, p. 217: tonnas III maiores, et barrilos III et chubos III et chubellos V et siras III.
- (7) **997** Junyent, *DipVic* 614, p. 524: alium meum abere mobile, id sunt bestias, pane et uino, drapos, armas, scamnos, aurum et argentum, tonnas et cubos, archas, portadoras homniaque inuenire potueritis.
- (8) **997** Udina, *La successió testada* 48, p. 199: de ipso suo uino concessit ipsa medietate pro anima sua; alia medietate concessit a predicta Adeuora, femina, cum cubo I meliore. Et iussit uindere ipsa sua tonna et cubos II.
- (9) **1016** Llorens, *DocSolsona* 46, p. 353: de ipsa uascula remanea I ad me Bernardo et cubos II bonos, et ad me Azalez tona I et cubos II bonos.
- (10) **1020** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 189, p. 880: concessit ad filiam suam bouem I foxum et tonnam I nouam et cupum I de ipsis ueteribus.
- (11) **1032** DACCBBarcelona 477, p. 885: panem et uinum, cuppos et tonnas, boues et asinum et bestias.

- (12) **1037** Junyent-Ordeig, *DipVic* 958, p. 282: ad domum Sancti Benedicti cenobii iussit dare modiatas II de uineas et sacrario I qui est prope Sancti Fructuosi et tonna I et cub I.
- (13) **1038** DACCBBarcelona 563, p. 995: ad Marcutio, cubo I minore et tonna I minore. Et ipso cubo I maiore de Molled uindere faciatis et dare per missas simul cum ipso barril et ipso cubello.
- (14) **1045** CSCugat II 581, p. 246: ad s. Cucufati pro sua sepultura somer I et tonna I obtima magor et cub I de rouer.
- (15) **1045** DACCBBarcelona 687, p. 1168: ut teneat ad opus suum ipsas tonnas et cubs et aliud totum donet pro anima mea in sacerdotibus propter missas et in elemosinis.
- (16) **1047** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 339, p. 1090: infra oues et capras XXX et trugia I et porchastros III et somarium unum et ipsa tonna de Agello et cubo I nouo.
- (17) **1055** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1134, p. 444: predictum alodium de Congusto cum duobus minoribus cubis et cum una tonna maiore tali modo reliquit Sancto Petro ut Guilelmus Olibe hoc totum teneat et inde uinum tribuat ad sacrificium.
- (18) **1063** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1244, p. 551: ipsas meas domos qui sunt ad Sanctam Mariam de Olost cum tonnas et cubbs remaneant ad fratri meo Berengario.
- (19) **1065** Baraut, *DocUrgell* 773 (Urgellia 6, p. 141): ad presbiteros de Gorba kubo I et tona I per mises pro anima sua. Et alias tonas uel kups qui sunt in Iorba cum uascula minore remaneat ad Poncio filio suo.
- (20) **1066** CSCugat II 650, p. 317: cum cubs II et tonna I et sextarios XIII de blad qui ibi sunt.
- (21) **1075** DACCBBarcelona 1285, p. 1996: casas et sacrarios et tonnas et cubos simul cum ipso uino qui ibidem est et ipso horto.
- (22) **1080** DACCBBarcelona 1369, p. 2128: cum ipsa tonna et cubo maiore et alium minorem.
- (23) **1086** Baraut, *DocUrgell* 1029 (Urgellia 7, p. 149): ex uasis autem ligneis uidelicet tonnis necnon cubis que habeo in Sede uel in Sacto Petro.
- (24) **1089** DACCBBarcelona 1498, p. 2335: dimisit ... exada una et relia I et uno cubo folador.

- (25) **1093** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1607, p. 891: dimitto iamdicte canonice cubum optimum et tonam op[timam quod] habeo.
- (26) **1095** DACCBBarcelona 1621, p. 2512: kaficium unum ordeï, et tonnas duas plenas uino totidemque cubos et cubellum unum meliorem et barrilios duos de uino albo plenos cum alio de rubicundo uino.
- (27) **1112** CSCugat III 817, p. 19: concedo ad Guillelmo Bernard de Rubio tona I et cubo I cum ipso folador.
- (28) **1143** LAntiq. II 130, f. 49: damus tibi ipsum antuxar in quo ponas ac teneas tuos cubos.
- (29) **1167** ACVich, c. 6, n. 33: unum cub de duodecim somades.
- (30) **1175** DipPoblet 527, p. 389: omnia uasa que ibi habeo, scilicet VI tonas et II chubs et una archa et VI portadores et alia que cellario sunt necessaria.

et alia.

COMENTARI:

Sobre el substantiu femení *cupa* ‘bóta’ es creà el masculí *cupus*, forma que ja es troba en Isidor (*orig.* 20, 6, 7 *cupos et cupas a capiendo, id est accipiendo, aquas uel uinum uocatas*). Löfstedt, en el seu article sobre lexicografia de documents medievals hispànics, tracta l’expressió estereotipada *cupas et cubos* testimoniada en els textos de la documentació esmentada.³³² Segons l’autor, aquest doblat és un exemple de l’extesa tendència romànica de crear sobre una forma existent una altra forma secundària, de gènere oposat, per a indicar un sentit augmentatiu o diminutiu. Així, sobre un mot femení es creava un substantiu masculí amb sentit diminutiu respecte a l’originari o, vicerversa, sobre un mot masculí ja existent es creava un terme femení amb sentit augmentatiu. En alguns casos, unes formes substitueixen les antigues, però, en altres casos, sobreviuen, com a doblat, les dues formes, masculí i femení, generalment amb significats diferents. En el cas que ens ocupa, el masculí *cupus* s’hauria format a partir del femení *cupa* ‘bóta’ per a designar una realitat semblant però més petita.

Cal dir que, en la documentació estudiada de territori català, no es testimonia en cap cas el sintagma estereotipat *cupas et cubos* observat per Löfstedt

³³² LÖFSTEDT (1959) 14-29.

en d'altres documents de territori espanyol; en canvi, sí que és freqüent que el *cupus* (i també la *cupa*) aparegui aparellat amb la *tunna*. Cal dir, a més, com ja s'ha fet notar més amunt (s.u. *cupa*), que és molt més elevada la freqüència del terme masculí *cupus* que no pas del femení *cupa* –escassament testimoniats–; i, anant encara més enllà, hom podria afirmar que un i altre mot apareixen com a sinònims en la nostra documentació, com ja anota el GMLC.³³³ Prova d'això seria el fet que els dos mots s'intercanvien en un parell d'ocasions en un testament i l'adveració testamentària corresponent. Així, en un testament datat de 1034 s'hi llegeix: *concedo ... barrilios III et cubo I* (DACCBarcelona 516, p. 936); mentre que en l'adveració d'aquest mateix testament es troba: *concessit ... barrils III et cupam I* (DACCBarcelona 517, p. 938). De la mateixa manera, en un testament de 1091 hom llegeix: *precipio dari pro anima mea cubum que est ad ipsum aquarium cum ipsam barrilam* (Junyent-Ordeig, *Dip-Vic* 1576, p. 862); i en la corresponent adveració: *precepit accipere pro anima sua cubam que est ad ipsum aquarium et barriliam* (Junyent-Ordeig, *Dip-Vic* 1576, p. 863). Hom observa, doncs, que, en tots dos casos, el mot *cubum* ha estat substituït per *cubam*, de manera que ambdós mots, tot i la diferència de gènere, deuriem ser sinònims. Això a banda, dos textos ajuden a comparar la capacitat d'un i altre recipient: en un document de 1056 es llegeix *cupam I continentem XIII sumadas* (LAntiq. II 413, f. 140, Mas 706) i en el testimoni n. 29 es cita un *cub de duodecim somadas*; tenint en compte que les mides d'aquests recipients podien variar, no sembla, per les mesures indicades, que el que diferenciés el *cupum* de la *cupa*, en la nostra documentació, sigui precisament la seva capacitat. Aquesta dada, doncs, ajudaria a sostenir la hipòtesi que tots dos mots es testimonien en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval fent referència a la mateixa realitat.

La realitat que designa el *cupus* és la d'un gran recipient circular de fusta (cf. n. 14 i n. 23), compost de dogues, amb la boca més ampla que el fons. Aquest atuell, que apareix generalment al costat de la *tunna* 'bóta', estava destinat sobretot a contenir el most en fermentació, però també a trepitjar-hi el raïm. D'aquest segon ús en dóna constància l'adjectiu *fol(l)ador* (< ll. *fullo*, *-onis* 'bataner') 'que trepitja el raïm', que, de vegades, complementa el substantiu *cupus* (n. 24 i n. 27), tot i que per a tal operació s'utilitzava preferentment

³³³ GMLC s.u. *cupa*, adn. 1.

el *cupellus*. Aquest adjectiu, de fet, es substantivà i es troba testimoniats en la documentació fent referència al cup emprat especialment per a trepitjar-hi el raïm (uid. s.u. *follador*, *folladora*).

El *cupus* apareix en la documentació al costat d'altres atuells útils per a la collita i l'elaboració i conservació del vi, com la *tunna*, el *barrilus*, la *portatora*, l'*arca*, etc. Segons els testimonis, podien ser de diferents mides, més petits o més grans (n. 13 i n. 22) i eren fets de fusta, com indica el testimoni n. 23, que inclou la *tunna* i el *cupus* dins dels vasos d'aquest material.

Des del punt de vista morfològic, el mot es troba escrit generalment *cupus*, amb la sonorització de la *p* originària. A més a més, es testimonien des de ben aviat les formes romàniques *cup* (12) i el plural corresponent, *cups* (15). Posteriorment, la *-b* s'ensordirà; de fet, el testimoni n. 19, datat de 1065, ja presenta aquest ensordiment. Amb aquests testimonis de 1037 (*cup*) i 1065 (*kups*), doncs, podem avançar cronològicament la primera aparició del mot català, establerta per Coromines l'any 1129 per a la forma *cup* i 1373 per a la forma *cup*.

Cal fer menció de les formes diminutives que del present mot han derivat i que es testimonien en la nostra documentació, a saber: *cupellus*, *cubelet* i *cupetus* (uid. s.u.).

A banda d'aquesta forma diminutiva, se'n testimonien dues més: una, agafant també *cupus* com a base, *cupetus*; i una altra, formada sobre la forma romànica *cupel*, *cubelet*. *Cupetus* és, en realitat, una llatinització del terme romànic *cupet*; totes dues formes es troben testimoniades indistintament. I el mot *cubelet* és ja un terme romànic, que, de fet, pren com a base una altra forma romànica. Tots dos mots, *cupetus* i *cubelet*, que apareixen sempre al costat d'altres recipients, deuriem designar un receptacle de dimensions més petites que el *cupellus*.

dolium

VARIANTS I FORMES:

doium; *pl.* doleis, dollos.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *dōlīum*, *-ii* ‘càntir o vas gran’.

SIGNIFICAT:

‘Atuell destinat a contenir líquids o sòlids’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *doll*, occ. med. *dolh*, fr. med. *doille*, fr. *douil*, it. med. *doglio*.

TESTIMONIS:

- (1) **1040** AComtalPerg II 288, p. 645: iubeo dari a Sancta Maria archa I ... Ad Amalricus ipsa mea patella. A Bonafos rastello I. A predicto Amalricus pint[ens] unes. [Ad Ermen]garda dollos II et megiminal I. A predicto Bernardo sestario I de uino.
- (2) **1041** AComtalPerg II 295, p. 654: a Sancta Maria archa I ... Ad Amalricus patella I. A Bonafos rastello I. Ad Amalricus pintens unes. Ad Ermengarda dollos dos et megiminal I. A Bernardus sestario I de uino.
- (3) **1078** Alturo, *Sta. Anna* 113, p. 133: dimisit ad ipsa sua femina nomine Oruca mancosos III et sestercios III ordeï et porco I que tenebat Oliba et portadora I noua et ipsas suas gallinas et doio I cum ipso milio.
- (4) **1160** DipTortosa 117, p. 169: cellarium autem quod iuxta domos P. Bernardi cum dolio et tonna et plantum totum quam habeo a bladi excepto quintam partem fructi quem abet dominus terre.
- (5) **1179** Sarobe, *DipTGardeny* 342, p. 502: dimito ... unum cauallum cum armis meis et meum cellarium de Roffea, cum uaissellis et doleis que ibi sunt, et cum uineis que sunt ibi de cellario ensus.
- (6) **1187** Baraut, *DocUrgell* 1824 (Urgellia 10, p. 328): ipsam archam in qua est illum blad, cum tonna et tina que sunt ibidem et illum uini quod est in minori dolio in domibus meis, et hec uasa semper sint Sancti Micahel et eius capellani.

COMENTARI:

El mot llatí *dolium*, testimonia ja des de Cató, designava un atuell de grans dimensions destinat a contenir líquids, com vi, most, oli, aigua, i també sòlids,

especialment cereals i fruits, i estava fet generalment de terrissa, però podia ser també de vidre, metall o pedra.³³⁴

En la documentació corpus del treball, aquest mot no té una representació testimonial gaire gran. Així, apareix en poques ocasions, però sempre amb el mateix sentit que presentava ja el mot llatí. Es troba en un document com a designació genèrica de ‘vas’ o ‘atuell’ (n. 5); i en un parell de testimonis hom especifica el seu contingut: en un cas es tracta de gra, concretament mill (n. 3); i en l’altre, de vi (n. 6). En aquest últim sentit, el *Thesaurus* de Pou dóna el llatí *dolium* com l’equivalent del català *bóta*.³³⁵

En l’àmbit morfològic, es registren diferents formes, la més destacable de les quals és el plural *dollos* (n. 1 i n. 2). Apareix en dos documents, un testament i l’adveració corresponent; precisament l’adveració, que recull també la forma *dollos*, permet confirmar la lectura del mateix mot del testament de 1040 i, per tant, esvaeix la sospita que pogués tractar-se d’un error. El GMLC, que tan sols comptava amb el testimoni n. 1,³³⁶ mostra dubtes a l’hora d’identificar aquesta forma com a representació del *dolium* llatí; en canvi, nosaltres no trobem cap objecció a considerar-ho així, pel fet que el terme està inserit en una enumeració de donacions de béns mobles, alguns dels quals són també estris o atuell relacionats amb els aliments (*archa*, *patella*) i perquè no és un mot estrany a la nostra documentació, si bé hi estigui poc testimoniada. Possiblement hom podria parlar, en relació a la forma *dollos*, d’una llatinització del mot català *doll*.

La variant *doium* no estaria gaire allunyada de la forma *dollos*, ja que la *i* representa molt segurament una iodització de la *ll*, fenomen freqüent en el català. Així mateix, posteriorment, en un document de mitjan segle XV aportat per Alcover-Moll, es troba el mateix fenomen en aquest mot: «un doy de terra qui pot tenir una bota de vi».³³⁷ A la fi, la forma plural *doleis*, corresponent al singular *doleum*, presenta una obertura de la *i* ja testimoniada des de ben antic en el llatí arcaic.³³⁸

A banda del català, el present es mantingué en territori gal·loromànic i en italià medieval.

³³⁴ Vid. ThLL s.u. 1 *dolium*.

³³⁵ OPou 13.

³³⁶ GMLC s.u. *dollus*.

³³⁷ Vid. DCVB s.u. *doll*.

³³⁸ Vid. ThLL s.u. 1 *dolium*.

follador, folladora

VARIANTS I FORMES:

Del masc. follador: folador, folladoro, foladorum; *pl.* foladors.

Del fem. folladora: foladoram.

ETIMOLOGIA:

Mot propi del català medieval, derivat probablement del llatí vulgar **fūllare* ‘batanar, batre’, provinent al seu torn del llatí *fullo*, *-ōnis* ‘bataner’.

SIGNIFICAT:

‘Cup per a trepitjar raïm’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *follador, folladora*.

TESTIMONIS:

- (1) **1065** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 418, p. 1204: simul cum cubo uno obtimo et follador et tonna una obtima qui tenet kafcios VI et sextarios III.
- (2) **1065** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 419, p. 1207: concedo ad filia mea Neuia ... cubo I minori et cub I guifredins et folladoro et tonna I gelisenda et tonna borella et barrilios IIII et ... portadores et chauagos II in Terracia.
- (3) **1082** DACCBBarcelona 1410, p. 2188: ad Pere Arnallus dimitto tonas II qui sunt in Gisalmonn, et cum ipso cubo nouo, et barril I, et alio cub maiore, et folador I, et exades II, et cauagos II, et rellas II, et bouos III, et cum eques II, et cum una spata.
- (4) **1089** CSCugat II 733, p. 396: concedo ad filios meos Barnardus et Petrus ipsos meos alodios ... cum solis et superpositis, cubos et tonnes, foladors et portadores.
- (5) **1093** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 487, p. 1306: portadores III foladorum, et de ipsa cabra similiter pensauit de ipso drap.
- (6) **1095** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 492, pp. 1312-1313: concedo ad filios meos Iohannem et Andream ipsum mansum de ipso Pug cum suis pertinenciis et tonna I magor et cubs ... et folador I.
- (7) **1112** CSCugat III 817, p. 19: concedo ad Guillelmo Bernard de Rubio tona I et cubo I cum ipso folador.

- (8) **1119** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Pere i Sta. Maria d'Ègara* 113, p. 360: concedo ipso meo cubo qui est ad Sancti Christofori et baril I et folador I, ut uendant et de ipso precio uestiant corpus meum et faciant meo conuiuio cum emina I ordeï.
- (9) **1122** LAntiq. I 156, f. 70 (Mas 1316): concedo Bernardi Petri et uxori sue Sancier ... meo cupo meliorem et tonna longa cum uno folador.
- (10) **1168** Alturo, *Sta. Anna* 401, p. 415: dimitto ad Gerallo et ad Bernardo tonam uetula. Dimitto ad Raimundum filium meum I barilium et I folador.
- (11) **1172** Papell, *DipSantesCreus* 156, p. 248: concedo domino Deo et cenobio Sancte Crucis de Gaia ... I cub et I tona et I folador, quod est totum ad mansum de Podio.

Fem. folladora:

- (12) **1154** DipCardona 193, p. 272: dimito prefixe ecclesie Sancti Uinentii ... unum cub et unam tonnam et unum barril et unam foladoram que habeo in Espinalb, et totum espletum omnium uinearum mearum de Espinalb.

COMENTARI:

Del llatí *fullo*, *-onis* 'bataner' sembla que es creà, en llatí vulgar, un verb **fullo* 'batanar, batre'; així ho revelen el participi *fullatum*, testimoniats en gloses, i les diferents formes romàniques que n'han resultat (cat. *follar*, occ. *folar*, fr. *fouler*, esp. *hollar*, it. *follare*, etc.).³³⁹ Del verb català *follar* 'batre, copejar' en derivà l'adjectiu *follador*, amb l'addició del sufix *-dor* (< ll. *-tor*), que expressa agent, i ben aviat se substantivà.

Del mot com a adjectiu no en manquen exemples en la documentació treballada, on sempre complementa el substantiu *cupus* i, sobretot, el seu diminutiu *cubellus* (uid. s.u. *cupus* i *cubellus*), per fer referència al cup emprat especialment per a trepitjar-hi el raïm: *parilio I de chubos et chubello I foladore* (1024 CSCugat II 493, p. 143); *uno cubo folador* (1089 DACCBBarcelona 1498, p. 2335). Aquest adjectiu se substantivà aviat mitjançant un procés de braquilogia. És força notable el testimoniatge del terme *follador* com a substantiu en el corpus documental treballat. Apareix sempre al costat d'altres atuells emprats

³³⁹ Vid. DELL s.u. *fullo*, FEW i REW s.u. *fullare*.

per a elaborar o emmagatzemar el vi i, com ja s'ha dit, fa referència al cup que s'emprava especialment per a trepitjar el raïm.

Del substantiu masculí *follador*, s'originà el femení *folladora*, que apareix testimoniats tan sols en un document del corpus estudiat, tot i que se'n conserven altres testimonis posteriors a la data límit d'aquest treball; així Alcover-Moll, que considera aquest mot una forma femenina antiga i sinònim del masculí *follador*, n'aporta dos testimonis catalans, també d'època medieval: «una folladora de cinch somades» (a. 1375); «dues folladores de fust» (a. 1410).³⁴⁰ No creiem que aquesta derivació sigui un exemple de la tendència romànica, ja exposada anteriorment (uid. s.uu. *cupa* i *cupus*), de crear un femení amb sentit augmentatiu sobre un masculí ja existent. Més aviat, cal pensar en una influència dels femenins *tunna*, *tina*, *cupa*, *portatoria*, etc., semànticament propers. Així, doncs, tant el masculí *follador* com el femení *folladora* donarien nom a una mateixa realitat.

En el terreny morfològic, no hi ha dubte que el terme *follador* (de vegades, *folador*) i el plural corresponent, *folladors*, són formes plenament catalanes, que deriven d'un verb ja català, *follar*, el qual presenta una obertura de la vocal breu pretònica originària (ll. vg. **füllare*), d'acord amb la prosòdia catalana. D'altra banda, però, es registren alguns casos de llatinització del mot, com demostren les formes *folladoro* (n. 2) i *foladorum* (n. 5), que presenten una clara alteració de flexió seguint la forma llatinitzada *folladorus*. El mateix passa amb la forma femenina *foladoram*, que revela una llatinització del mot català mitjançant la desinència pròpia de l'acusatiu de la primera declinació. Finalment, la grafia simple de *-l-*, s'ha d'entendre amb el mateix valor fonètic palatal que *-ll-*.

³⁴⁰ DCVB s.u. *folladora*.

galleta

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

D'origen desconegut.

SIGNIFICAT:

‘Recipient destinat a contenir líquids, especialment vi’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *galleda*, fr. med. *jalaie*, esp. *galleta*, pg. *galheta*, it. merid. *gaddetta*, rom. *găleată*.

TESTIMONIS:

- (1) **949** Baraut, *ActUrgell* 31 (Urgellia 1, p. 89): et de uasa uini cupas VIII, galletas que dicitur siue kannatas IIII, copas XIII, anapos X et alia uasa lignea, conchas XX.
- (2) **1160** VViage XVIII, ap. 5, p. 294: quidquid exinde ibi fuerit opus de cubis, de uassis, de galletis, de mandilis, de caldariis.

COMENTARI:

El terme llatí *galleta* ‘mena de recipient’ es testimonia per primer cop en una glossa del segle X (GLOSS. 5, 364, 48 *cratera: uas uinaria, quod et galleta, anappum, scalam*), tot i que la seva àmplia difusió en les diverses llengües romàniques evidencia que el mot ha de ser anterior a aquesta font. Aquestes formes romàniques suposen una base romànica antiga *galleta*, d'origen desconegut. Niermeyer i Du Cange consideren com a origen del mot el terme *galo*, que designa una mesura de capacitat de líquids, accepció que també tingué el mot *galleta*. En canvi, Brüch relaciona el mot amb el terme llatí *galĕa* ‘casc’, que prengué també el sentit de ‘recipient’. Altrament, Coromines, que rebutja les dues hipòtesis esmentades, fa veure la semblança del mot *galleta* amb el grec γαλίς (Ac. γαλίδα) ‘càntir, gerra’, origen que ell mateix considera incert per la *-t-* postulada per la majoria de les formes romàniques posteriors.³⁴¹ Amb tot, la procedència del terme *galleta*, si bé l'aspecte apunta a un origen romànic, roman encara desconeguda.

³⁴¹ Vid. MLLM s.u. *galeta*, Du Cange s.u. *galo*, FEW s.u. *galleta* i DECat s.u. *galleda*.

En la documentació de la Catalunya altmedieval, el substantiu *galleta* és un terme molt poc freqüent i, gràcies al testimoni n. 1, es pot saber que era sinònim del substantiu *cannata* (uid. s.u. *cannata*); no hi ha dubte, doncs, que denominava un recipient per a líquids. A més, en aquest mateix testimoni, les *galletas* s'inclouen dins dels *uasa uini*, la qual cosa testimonia l'ús freqüent d'aquest atuell com a recipient de vi, corroborat també per testimonis d'altres territoris: *uinit unus aut duo uel tres de ministris ... portantes galletam cum uino in manibus et infundit unicuique seniori in sciphum* (s. XI);³⁴² *gallidam uini* (s. XI?).³⁴³

D'altra banda, el terme *galleta* s'especialitzà com a designació d'una mesura de capacitat per a líquids. En la documentació de territori català, però, no apareix cap exemple d'aquesta aplicació metrològica, mentre que sí que es troba en altres testimonis forans: *24 galetas musti* (a. 1039-1055);³⁴⁴ *in uno galletae uase mensuratae potiones*.³⁴⁵ I, fins i tot, Du Cange menciona l'ús del mot com a mesura frumentària: *ad duarum galetarum sementem in allodium* (a. 1166).³⁴⁶

El mot resultant català, *galleda* –amb sonorització de la dental intervocàlica–, no es testimonia, segons Coromines, fins a mitjan segle XIII, concretament en un document vigatà de 1255.

³⁴² Vid. MLLM s.u. *galeta*.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ Ibid.

³⁴⁵ DuCange s.u. *galo*.

³⁴⁶ DuCange s.u. 2 *galeta*.

portatoria

VARIANTS I FORMES:

portadora; *pl.* portadoras, portatores, portaduras, portadures, portadores.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *portātōria*, *-ae* 'llitera', substantivació femenina de l'adjectiu *portatorius*, *-a*, *-um* 'apte per portar, portador', derivat del verb *portāre* 'portar', amb desplaçament semàntic, en època medieval, per a designar un recipient útil per a transportar diversos productes.

SIGNIFICAT:

'Recipient que serveix per a transportar principalment raïm o vi', 'portadora'.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *portadora*.

TESTIMONIS:

- (1) **949** CSCugat I 30, p. 29: *adfirmo cubos II et tonnas II area I, exada I, cauazo I, portat[ores III, simul cum [omnia mea] usubilia ab integra cum capras XVI].*
- (2) **960** Junyent, *DipVic* 326, p. 274: *ipsa tonna qui ibi est et ipso cubo et ipsa portadora.*
- (3) **965** CSCugat I 84, p. 70: *donare fecissem alicuit de terra mea, et uinea, et tonna, et cubo I, et parilio uno de portatorias, sicuti et facio.*
- (4) **978** DipOsona 1263, p. 911: *et ipsa uinea magore et tonnes IIII et cubos III et portadures parilios II ab integrum.*
- (5) **983** DipOsona 1428, p. 1022: *cum ipsas II modiatas de uineas duos cubos et duas tonnas et uno parilio de portadores.*
- (6) **992** DCBarcelona 229, p. 449: *cubos II, exada I, cauago I, podadora I, dextrale I, tribanos II, sira I, scrinio I, parilios II de portaduras, bariles II.*
- (7) **992** Udina, *La successió testada* 47, p. 197: *et alium meum abere mobili, id sunt bestias, pane et uino, drapos, armas, aurum, argentum, tonnas et cubos, archas, portadoras, homniaque inuenire potueritis.*
- (8) **1002** Udina, *La successió testada* 7, p. 209: *iubeo de casa cum terra et uineas, quas dimito ad patrem et matrem meam, cum cubo I et tonnas II et cubellos II et portadoras VIII, archa I et scrinii et cannadas II et sartellos VIII et setacios II, pastera I, kauago IIII, exada I, destrales II.*

- (9) **1022** CSCugat II 485, p. 133: cubo I, et cubello I, et tonna I de caficios VIII, cum barrile, archas II cum illorum catenatos, portadores parilio I, relia cum suo aperespidi ferreo, exadas II.
- (10) **1078** Alturo, *Sta. Anna* 113, p. 133: dimisit ad ipsa sua femina nomine Oruca mancosos III et sestercios III ordeï et porco I que tenebat Oliba et portadora I noua et ipsas suas gallinas et doio I cum ipso milio. Et dimisit a fratre suo Petro cubos II et portadores II et baril I et exada I.
- (11) **1080** DACCBBarcelona 1370, p. 2130: et dimito a Dalmatio portadora I et alia uascula, maiore uel minore.
- (12) **1089** CSCugat II 733, p. 396: cum solis et superpositis, cubos et tonnes, foladors et portadores, et tabula.
- (13) **1134** CSCugat III 927, p. 112: dimito Deo et s. Petro de Gelida tonas III et cub I et cubel I et paria II de portadoras et archas II de fexias II de alodo cum medietate de ipsa oliuaria.

et alia.

COMENTARI:

El terme llatí *portatoria*, com a substantiu femení, es testimonia en llatí tardà amb el sentit de 'llitera'; la substanciï en femení de l'adjectiu original (*portatorius*, -a, -um) s'explica per un fenomen de braquil·logia en el sintagma *sella portatoria*. Pel que fa a l'accepciï d'atuell' del mot, aquesta es troba testimoniada per primera vegada en una glossa anterior al segle VII,³⁴⁷ de manera que el terme amb aquesta accepciï deuria existir ja des d'època tardana.

Els documents treballats ofereixen un gran nombre de testimonis de la present veu. La *portatoria* gairebé sempre està esmentada entre altres recipients, especialment el cup (*cupus*) i la tona (*tunna*), i altres eines agrícoles; sovint s'esmenten per parelles (n. 3, n. 4, n. 5, n. 6, n. 9, etc.). Aquest recipient emprat al camp estava format per dogues de fusta subjectades amb cèrcols i proveït de dos agafadors laterals a la part superior, i era més ample de la boca que del cul; la seva funciï principal era transportar principalment el raïm (acabat de veremar) o vi, però també altres fruits, aigua, terra, etc. La portadora es podia transportar entre dues persones mitjançant els semalers, dues barres de fusta

³⁴⁷ Vid. ThLL s.u. *portatorius*, -a, -um.

que, fent-les passar per sota les nanses, una persona les agafava per davant i l'altra per darrere.

Pou, en el seu *Thesaurus puerilis*, inclou la *portadora* (sinònim del català *semal*) en el capítol anomenat “De la bodega o celler”, on l’equipara amb el llatí *solium* ‘atuell’: «Semal o portadora: solium, ii».³⁴⁸

Quant a la morfologia del mot, es testimonien diferents formes en els documents; en general, s’observa una tendència a la forma *portatora*, que desencadenarà a la forma romànica *portadora* –amb sonorització de la dental intervocàlica–, testimoniada ja l’any 960 i, en plural (*portadores*) l’any 983. Aquests dos testimonis, precisament, ofereixen les primeres aparicions del mot en català. La forma ja romànica és la que més abunda, sens dubte, en els diplomes estudiats. Coromines també aporta, com a primers testimonis, documents del segle X, però cap sota la seva forma pròpiament catalana *portadora*.³⁴⁹

Quant a la pervivència del mot en les formes romàniques, tan sols el substantiu català *portadora*, circumscrit en l’àmbit agrícola, és continuador del significat antic per a designar l’atuell útil per a transportar raïm, vi, o altres fruites i matèries, com aigua, terra, etc.

³⁴⁸ OPou 14.

³⁴⁹ DECat s.u. *portar*.

scrinium

VARIANTS I FORMES:

scrign-; *pl. masc.* scrinii, scrinios, *fem.* scrinias.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *scrīnium*, -ii ‘caixa, cofre’

SIGNIFICAT:

‘Caixa, cofre, recipient’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *escriny*, occ. med. *escrinh*, fr. *écrin*, esp. *escríño*, pg. *escrínio*, it. *scrigno*, rom. *sicriu*.

TESTIMONIS:

- (1) **992**³⁵⁰ DCBarcelona I 229, p. 449: concessit ad filiis suis ipsa alia medietate, cubos II, exada I, cauago I, podadora I, dextrale I, tribanos II, sira I, scrinio I, parilios II de portaduras, bariles II.
- (2) **1002** Udina, *La successió testada* 7, p. 209: iubeo de casa cum terra et uineas, quas dimito ad patrem et matrem meam, cum cubo I et tonnas II et cubellos II et portadoras VIII, archa I et scrinii et cannadas II et sartellos VIII et setacios II, pastera I, kauago III, exada I, destrales II, tribanos II et potataras II, estaldos II et emiria et quarta de ordeo.
- (3) **1024** CSCugat II 491, p. 142: concessit ad domum s. Cucuphati parilio I de bouos, et scrinios II ferratos.
- (4) **1031** DACBarcelona 469, pp. 875-876: ipsos cubos et tonnas qui ibidem sunt, exceptus tonna I, quod superius resonat, et ipsa mea alcuba et caldaria I meliore ... et archa I que est in Sancti Aciscli, et scrinio I cum unum pedicum fisum et exadas III, parilio I de portadoras ... concedo ad uxor mea Ermetruite ipso meo aulode ... totum ab integre, id sunt, casas cum curtes et ipsa turre et terras et uineas, cultum uel eremum, cum tonnas et cubos, que ibidem sunt, et uascula maiore uel minore, et pollino I baio, et scrinios II copertos, et archa I adalberta et alio scrinio et exadas V.

³⁵⁰ Aquest no és el testimoni més antic de la veu *scrinium*. N'hi ha un altre de datació anterior, però on el terme fa referència a un estri litúrgic, per la qual cosa no s'ha inclòs a l'apartat de testimonis: *scrinio iuorio I, chandelabros VI, scutellas de erame II, urcaeolus III* (957 DipOsona 789, p. 602).

- (5) **1051** Baraut, *DocUrgell* 645 (Urgellia 6, p. 31): ipsa mea archeta simul cum ipsa tina remaneat ad Isarno Guizta et ipso barril simul cum ipsa archa remaneant ad Sancto Petro et ipso scrinio remaneat ad Guillelmo leuita.
- (6) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 203): ad Cropafort pellibus meis et scrigno I.
- (7) **1082** CSCugat II 708, p. 371: dimisit ad iam dicta Neuia oues XX et suum asinum et suum ataud, et archas, et scrinios, et cannades, et escudeles, et guadengas II.
- (8) **1084** DACCBBarcelona 1442, p. 2236: barrilem I et kaficium I de uino cum uno cubeto, et unum scrinium maiorem et mapes I et II scutellas.
- (9) **1092** Baraut, *DocUrgell* 1093 (Urgellia 7, p. 213): ipsum alium quotum remaneat ad Geribert, et alio uexel a Guillem, et I archa a Carboner, et I scrinium obtimum a Ramon Pere, et alius ad Miro Guilelmi.
- (10) **1184** DipAmer 41, p. 80: tinas et uexellos et scrinias et guadengam et capsal et II lancols.

et alia.

COMENTARI:

El mot clàssic *scrinium* designava un cofre o capseta de forma circular útil per a desar-hi diferents objectes, com llibres, papers, cartes, etc.³⁵¹

En la documentació treballada, el mot apareix esmentat sovint entre diferents objectes litúrgics. En aquest cas, designa una caixeta o armari per a desar-hi diferents objectes, especialment objectes valuosos. Braun, a partir d'un inventari de la catedral de Nevers datat del segle XI, identifica el mot amb una capseta per a l'encens,³⁵² i el diccionari *Sacralia Antiqua*, fent-lo sinònim d'*armarium* (i *armariolum*), el descriu com un moble útil per a desar-hi els atuells o ornaments litúrgics³⁵³ i també com un reliquiari,³⁵⁴ accepció que recull igualment Blaise.³⁵⁵ Alguns testimonis recollits del nostre corpus han de

³⁵¹ Vid. DELL s.u. *scrinium*.

³⁵² Braun (1932) 633.

³⁵³ Cf. BALARI (1899) 606.

³⁵⁴ SacrAntiq. s.u. *armarium*.

³⁵⁵ Blaise *Med.* s.u. *scrinium*.

fer referència a aquest objecte litúrgic pel fet que es mencionen en inventaris d'esglésies; apareix fet de diferents materials (ivori, ferro), però en cap d'ells s'especifica el seu ús: *scrinio iuorio I, chandelabros VI, scutellas de erame II, urcaeolus III* (957 DipOsona 789, p. 602); *scrinio I ferato et candelabro I et catenato I et plumaco I* (996 Junyent, *DipVic* 605, p. 516); *IIII tintinabula erea et turibula ... et scrinia hispanici operis VI et christallum et corporalia IIII* (c. 1096 Ordeig, *Dotalies* 226C, p. 226).

D'altra banda, Gay, en el seu glossari, apunta que el significat d'*scrinium* en l'Edat Mitjana era més ampli, ja que comprenia mobles de tota mena i de qualsevol mida, aplicat especialment a reliquiaris, joiers i, fins i tot, taüts.³⁵⁶ En efecte, el mot no es redueix tan sols a un objecte d'ús litúrgic, sinó que apareix també en l'àmbit domèstic. En aquest cas, podia fer referència igualment a una capsa per a desar-hi diferents objectes, com llibres, roba, ornaments, etc., però molt sovint es testimonia també en relacions d'objectes agrícoles i recipients de celler (n. 1, n. 2, n. 4, n. 5, etc.). Possiblement, doncs, per bé que no s'especifica en cap document, podria fer referència a un contenidor per a guardar-hi la farina, el gra o diferents fruits, com l'*arca* (uid. s.u. *arca*). Fora de la documentació de territori català, la relació de l'*scrinium* amb els aliments queda ben palesa en les *Constitutiones Hirsaugienses* (s. XI), on l'*scrinium* apareix com un objecte indispensable per a la cuina: *utensilia, quae numquam in coquina debent deesse: ... una pixis, in qua sal recondatur, et unum scrinium, in quo minora queque recondantur.*³⁵⁷

Quant a la descripció d'aquest objecte, pel que es pot extreure dels testimonis recollits, l'*scrinium* podia ser de diferents materials, encara que segurament el material més comú era la fusta. En la documentació es troba un *scrinium* d'ivori (com a objecte litúrgic) i de ferro (n. 3), que segurament fa referència al revestiment de l'objecte fet d'aquest material. Tenien tapa i, fins i tot, podien estar proveïts d'un peu (n. 4). Les formes i mides d'aquest objecte eren diverses: en l'Antiguitat sembla que designava gairebé sempre una caixa de forma circular (on s'hi guardaven sobretot volums), mentre que en època medieval eren més freqüents els de forma rectangular, semblant a un bagul o un armari.

³⁵⁶ GlossArch. s.u. *écrin, écrinier*.

³⁵⁷ Vid. WILH. HIRS. *const.* t. XV, cap. LX.

Finalment, en el terreny morfològic, cal destacar les formes *scrinii* (N.) i *scrinios*, que revelen una alteració del gènere originari, seguint la forma **scrinius*. A més, la forma *scrign-*, amb palatització de la nasal, manifesta un procés de romanització del mot cap a la forma catalana resultant *escriny*. D'altra banda, cal ressaltar igualment el femení plural *scrinias*, testimoniats només en una ocasió; aquest canvi de gènere pot respondre o bé a un error de lectura o del copista o bé a la influència de mots semànticament semblants, com *arca*, *tunna*, *cupa* o *portatoria*.

tina

VARIANTS I FORMES:

pl. tines.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí clàssic, *tīna*, *-ae* ‘mena de recipient de coll llarg i amb tapa’.

SIGNIFICAT:

‘Recipient destinat a contenir líquids, especialment vi’, ‘tina’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ., esp., pg., it. med. *tina*, fr. *tine*.

TESTIMONIS:

- (1) **996** Baraut, *DocUrgell* 247 (Urgellia 3, p. 80): tinas II et tonna I et canna I et ipsas uineas qui sunt in ipso obago.
- (2) **1049** Junyent, *DipVic* 1071, p. 384: de tonnīs ergo et tinis quas abeo in cunctis locis ... Et ipsa mea archeta simul cum ipsa tina remaneat ad Isarno Guizta et ipso barril simul cum ipsa archa remaneant ad Sancto Petro et ipso scrinio remaneat ad Guillelmo leuita.
- (3) **1060** CDipSGirona 283, p. 292: a Bonifilio meo tutore tina I optima et tonna I in monte Bosinno.
- (4) **1063** CDipSGirona 294, p. 302: ipso meo sacrario ab ipsa uexela si[mi]liter fiat, exceptus tina I et tona I. A Gila et [Ada]let filias meas tona I qui fuit de Bramabucs [et] tina I.
- (5) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 203): ad Ramon Oliua barrilo I et tina I.
- (6) **s. XI-XII** Baraut, *DocUrgell* 1352 (Urgellia 9, p. 176): sortes II orts et casa I et archa I et barrils II et tines II.
- (7) **1101** Sangés, *DocGuissona* 89, p. 181: remaneat in ipsa domo parilium I de bestias grossas et barrill I et archa I et tina I.
- (8) **1101** DipADSolsona 14, p. 51: reliquo ad Erouis et ad Ermengardis in Ioual una tonna et una arca et dues tines et una arca que est in Petramola.
- (9) **1105** DipADSolsona 48, p. 96: adiungo ad hoc donum I trulum ligneum et I tonna et I cub et I tina.

- (10) **1113** CEGirona, p. 197 (Marquès I 211, p. 350): *dimitto canonice iam dicte arcas et uexels et tinas et omnia uascula maiora et minora que sunt in predictis alodiis.*
- (11) **1137** Constans, *DipBanyoles* 142, p. 141: *Petri de Comba I tina et I uixel et meum conuiuium IIII pernas de porc et III quarteras frumenti et I sester de uini.*
- (12) **1159** Sangés, *DocGuissona* 178, p. 261: *relinquo de meo mobile ... uno cauall cum ipsas armas et una archa et uno cub et una tina.*

et alia.

COMENTARI:

El terme *tina* apareix per primer cop en Varró –testimoni que ens ha arribat a través de Noni (544, 5)–, on es descriu com un objecte *oris longi cum operculo*, i torna a aparèixer posteriorment, sota la forma *tinia*, en Paul. Fest. 501,1: *tinia, uasa uinaria*. Aquest substantiu, doncs, donava nom a un tipus de recipient útil per al vi.³⁵⁸

En el corpus documental estudiat, no manquen testimonis d'aquest mot, que apareix sempre al costat d'altres designacions de recipients, com la *tunna*, el *barrilus*, l'*arca*, etc. Del seu aspecte, no se'n pot deduir res a partir dels testimonis recollits, però Du Cange el descriu com un recipient gran de fusta que s'emprava com a dipòsit de vi o com a cubell per a rentar.³⁵⁹ També Alcover-Moll parla d'un “recipient de fusta amb dogues, amb la boca més ampla que el sòl, que serveix per a tenir vi” i d'un “recipient de poca alçada, fet de fusta ... que serveix per a tenir aigua, per a fer bugada, per a rentar, per a banyar-se, etc.”.³⁶⁰ En aquest cas, sembla que la descripció feta per Varró hauria variat lleugerament, i la *tina* seria força semblant a la *tunna* o la *cupa* (uid. s.uu. *tunna* i *cupa*). De fet, Coromines aporta un testimoni del *Thesaurus Puerilis*, on la *tina* s'equipara a la *cupa* (escrit, *cuppa*): «la tina o cup per fer vi: cuppa, tina».³⁶¹

³⁵⁸ Vid. DELL s.u. *tina*.

³⁵⁹ DuCange s.u. 2 *tina*.

³⁶⁰ DCVB s.u. *tina*.

³⁶¹ DECat s.u. *tina*.

Quant a la morfologia del mot, cal esmentar el plural *tines*, forma ja catalanitzada. De fet, amb els testimonis aportats podem avançar notablement la primera datació del mot català *tina*, que Coromines situa a l'any 1239.

tunna

VARIANTS I FORMES:

tonna, thonna, tona; *pl.* tonnes.

ETIMOLOGIA:

Mot propi del llatí medieval, *tūnna*, *-ae* ‘tona, bóta’, pres del cèltic *tunna* ‘pell, cotna’, ‘bot; barril’.

SIGNIFICAT:

‘Recipient gran per a tenir vi’, ‘tona, bóta’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ. med. *tona*, fr. *tonne*.

TESTIMONIS:

- (1) **864** DipRosselló 55, p. 115: uineas XII, et uinum qui exinde exiet quinales CCC, et sunt tonnas VIII.
- (2) **940** Baraut, *ActUrgell* 29 (Urgellia 1, p. 86): tonnas VI, chanaxtras III, anapos IIII, scho[te]las XX, chaldarias II ereas et I ferrea, cremalios II.
- (3) **955** Junyent, *DipVic* 285, p. 241: modios X de ordio, de forment modios III et de uino tonnas II et annona.
- (4) **957** Junyent, *DipVic* 304, p. 257: dono tona I et cumbo I.
- (5) **965** CSCugat I 78, p. 65: tonnas duas optimas, et cubos III, parilios III de portadoras, cauagos II, exada I, parilios II de boues cum suos aperios, archa I, litiga I, podadora I.
- (6) **967** DipRosselló 448, p. 386: omnes tonnas que sunt in uico Elna, maiores uel minores, donare faciatis ad filio meo Ardmagno et ad matre sua.
- (7) **974** CSCugat I 104, p. 85: tonna I, tenente kasiuos XX, et cubo I, et parilio I de boues, et ipsa arada apud ipsa semente et canadas II.
- (8) **981** Junyent, *DipVic* 480, p. 404: concedo item a Suniario ipso uino de ipsa tonna maiore in Conangulo.
- (9) **986** CSCugat I 188, p. 158: concedo ibi ipso meo uino de Barchinona, cum ipsas tonnas III et cubos II et cubello I et parilio I de portadoras, et cannada I et enapo I et escudella I.
- (10) **996** Udina, *La successió testada* 47, p. 197: alium meum abere mobili, id sunt bestias, pane et uino, drapos, armas, aurum, argentum, tonnas et cubos, archas, portadoras.

- (11) **998** DCBarcelona I 323, p. 558: concedo ad Sanctam Crucem et ad Sancta Eulalia ipsas meas tonnas cum ipso uino qui ibidem est et cubos quod ego habeo in ipso maso de Castello.
- (12) **1004** Junyent-Ordeig, *DipVic* 685, p. 32: ipsos cubos et tonas qui sunt in Artesse remaneat ad Galigno.
- (13) **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, p. 56: drapos et tonna I de pino et cubos II et caldaria minore et sartagine una iussit dare ad Chindeuerga.
- (14) **1020** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 189, p. 880: concessit ad filiam suam bouem I foxum et tonnam I nouam et cupum I de ipsis ueteribus.
- (15) **1022** CSCugat II 485, p. 133: cubo I, et cubello I, et tonna I de kaficios VIII, cum barrile, archas II cum illorum catenatos, portadores parilio I.
- (16) **1037** CSCugat II 547, p. 207: tonna I de kaficios IIII.
- (17) **1051** Baraut, *DocUrgell* 642 (Urgellia 6, p. 26): ad ipsos missa cantanos Sancte Marie Sedis remaneant tonnas III de uino sano.
- (18) **1058** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1169, p. 478: dimisit ad eandem canonicam ... unam tonnam de suo uino meliori ad diem obitus sui.
- (19) **1064** CDipSGirona 306, p. 319: dimisit canonice sanctae Mariae unam tonnam de melioribus plenam uino et tinam de ipsis de sancto Saturnino.
- (20) **1066** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 432, p. 1228: concedo ad Sancti Laurentii cenobii ... cubo I maniore et tonna I de kaficios VI quos ibi sunt et cubello I folladoro et parilio I de portadores.
- (21) **1071** Bach, *ACSolsona* 176, p. 54: ad Bilissen, nepta mea, modiatia I de uinea in ipsa Melgosa ... cum chubo I et thonna I.
- (22) **1072** Baraut, *DocUrgell* 845 (Urgellia 6, p. 202): relinquo ad prephate canonice modios XII de forment et modios V de segel et tonna I de uino primo et porcos III salatos.
- (23) **1074** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1361, p. 659: de omne mobile quod hodie habeo tam de nouo quam de uetere concedo medietatem ad Mirone, filio meo, de pane et uino et cubs et tonnes.
- (24) **1078** DACBarcelona 1330, p. 2072: dimisit ad fratres suos Petro et Odda predictos ipso suo sacrario de Sancti Atriani cum ipsa uexela de cubos et tonnas qui ibidem erant.
- (25) **1080** DACBarcelona 1370, p. 2129: concedo ad domum Sancti Cucuphatis uaca una et sestario I de ordeo, et emina I de formento, et tonna I qui habet palmos VIII, et kaficio I de uino ad noue ueniente.

- (26) **1084** DACCBBarcelona 1447, p. 2245: concedo quoque prelocute Canonice ipsum meum maiorem cupum, et unam tonnam maiorem, et caldarias II, atque II bacinos, et eschutellas XX optimas, atque II urceos. Et ad Sesinandum predictum, cubum I et tonnam I minorem cum duobus cubellis, et cauags II cum uno lectulo de draps. Et ad Petrum, meum nutritum, unum cubum et tonnam unam medianam cum uno barrili et uno cubello et cauago uno.
- (27) **1086** Baraut, *DocUrgell* 1029 (Urgellia 7, p. 149): ex uasis autem ligneis uidelicet tonnis necnon cubis que habeo in Sede uel in Sacto Petro.
- (28) **1090** Bach, *ACSolsona* 308, p. 177: dimito ad Sancti Iacobi tonna I [r]edonna et cubel I.
- (29) **1095** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 492, p. 1312: concedo ad Sancti Laurenti cenobii de mea tercia parte uacha I laura et tonna I noua de kaficios IIII et oues II et kapras III et porcho I.
- (30) **1097** Baraut, *DocUrgell* 1147 (Urgellia 8, p. 76): relinquo ad Sanctum Petrum de ipsa Sede ipsa mea mula et XV guinalls de uino puro cum ipsa tonna in qua est ipso uino et quartes VI de farina segel.
- (31) **1135-1136** Baraut, *DocUrgell* 1450 (Urgellia 9, p. 259): iussit prenomatus testator suam mulam et unam tonnam uini puri dare ad operam auri uel argenti sancte Marie altaris.
- (32) **1155** Alturo, *Sta. Anna* 302, p. 332: damus tibi duas tonnas meliores quas habemus in nostro cellarario.
- (33) **1160** CSCCugat III 1033, p. 203: in Apiera IIII tonnas et sunt II tonnes plenas de uermei et tonnam I de uino albo et cubum I et cubels II et barrilios II et ipse habebat in Cellario de Apiera tonna I de ui uermei qui fuit de suis uineis.
- (34) **1175** DipPoblet 527, p. 389: omnia uasa que ibi habeo, scilicet VI tonas et II chubs et una archa et VI portadores et alia que cellarario sunt necessaria.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *tunna* ‘tona, bóta’ es testimonia des de finals del segle VIII en Alcuí, en diverses vides de sants i en glosses de l’antic alt alemany, i apareix ben aviat sota la forma *tonna*. Es tracta d’un mot comú al gal·loromànic i al

germànic i és ben acceptat el seu origen cèltic.³⁶² Segons Coromines, el cèltic *tunna* ‘pell, cotna’ degué passar al gàl·lic amb el sentit de ‘bot, odre (per al vi)’, d’on posteriorment hauria pres el significat de ‘bóta, barril’; d’aquí va passar al romànic i es va propagar al germànic.³⁶³

El terme *tunna* es testimonia molt copiosament en el corpus documental treballat, gairebé sempre al costat d’altres recipients útils per a elaborar o emmagatzemar el vi, especialment el *cupus* (n. 4, n. 5, n. 7, n. 9, etc.). No hi ha dubte que es tractava d’un recipient per al vi, tal i com permeten veure diferents testimonis (n. 11, n. 17, n. 19, n. 22, n. 30, n. 31 i n. 33), i que, com els altres recipients, era fet de fusta (n. 13 i n. 27). D’acord amb Balari, de tot el conjunt de bótes per al vi, la *tunna* era el recipient més gran,³⁶⁴ si bé n’existien de més grans o més petites (n. 6, n. 8 i n. 26) i, per tant, la seva capacitat era variable, com bé especifiquen alguns textos (n. 7, n. 15, n. 16, n. 20 i n. 25).

Quant a la morfologia del mot, gairebé sempre es testimonia sota la forma *tonna*, que, com s’ha dit més amunt, aparegué ben aviat en documents d’altres territoris. Cal fer menció també de les formes romanitzades *tona*, amb simplificació de la *n* geminada, i el plural corresponent *tones*.

Dins de les llengües romàniques, el terme *tunna* només perviu en el català i en el grup gal·loromànic, si bé existeixen derivats d’aquest mot en altres llengües que signifiquen també ‘tona, bóta’, com l’esp. i el pg. *tonel* o l’it. *tonnello* (cf. cat. *tonell*); també el francès va desenvolupar el derivat *tonneau*.

³⁶² Vid. FEW s.u. *tunna*.

³⁶³ DECat s.u. *tona*.

³⁶⁴ BALARI (1899) 633

uas

VARIANTS I FORMES:

No se'n testimonien.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí arcaic, *uās, uāsis* (i *uāsum, -ī*) ‘vas, recipient’, pl. ‘equipatge; utensilis, instruments’.

SIGNIFICAT:

1. ‘Vas, recipient’.
2. Pl. ‘conjunt de recipients, vaixella’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat., occ., it. med., rom. *vas*, fr. *vase*, esp., pg., it. *vaso*.

TESTIMONIS:

- (1) **949** Baraut, *ActUrgell* 31 (Urgellia 1, p. 89): et de uasa uini cupas VIII, galletas que dicitur siue kannatas IIII, copas XIII, anapos X et alia uasa lignea, conchas XX.
- (2) **1026** DipCardona 19, p. 85: omne meum hauere quantumcumque inuenire poteritis in omnibus locis in auro et argento, pane et uino, et bestiariis omnis generis, uel stratis, palleis, laneis et lineis diuersis generis, et omnibus uasis quod a sanctis, uel hominibus, nobis ordinatis persoluere faciatis omnes debitos meos.
- (3) **1055** DACCBBarcelona 881, p. 1416: dono Domino Deo et Canonice predictae domos ... cum omni genere uasorum ad seruiendum domui huic deditorum, et cum omnibus illarum pertinentiis.
- (4) **1060** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 398, p. 1174: alia mea omnia que remanent, ubicumque inuenire potueritis quocumque modo in auro et argento, in uasis et uasculis, in pane et uino et pannis et bestiis.
- (5) **1065** DACCBBarcelona 1078, p. 1696: ipsum (*sc.* uinum) ... simul cum ipso blado quod tenebat Guifredo Seniofredi, dimisit prenominate Canonice, cum ipsa tonnam quam habebat in Gramened, et ipsis uasis siue uasculis que habebat in Riou Rubeo, et ipsa tonna quam habebat in Urgello.
- (6) **1068** CSCugat II 663, p. 327: et cum omni sua utensilia, que ad molinum pertinet, et uasa uinaria, id sunt, cubos et tonnas.
- (7) **1072** Chesé, *DipÀger* 99, p. 347: anonam quoque et uinum et uasa lignea remaneant in meo honore ad meos infantes et nepotes.

- (8) **1086** Baraut, *DocUrgell* 1029 (Urgellia 7, p. 149): ex uasis autem ligneis uidelicet tonnis necnon cubis que habeo in Sede uel in Sacto Petro hoc precipio ut optimum quoddam ex melioribus que sunt in Sede donetur Guilelmo Seniofredi.
- (9) **1088** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1530, p. 815: omne autem meum mobile quod remanet siue ex pane et uino et uasis maioribus et minoribus ad nouo ueniente terciam partem dimitto pro anima mea.
- (10) **1092** DipMontalegre 65, p. 96: hec omnia superius dictas casas cum omnibus que ibi inuenti fuerint, uasis, superlectilia que ibi inuenta fuerint, solide ad Sanctum Paulum remaneat.
- (11) **1093** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 487, p. 1306: concedo ad Sancti Laurencii cenobii uaca una, uitulo un ad nouo ueniente, sextarios III de uino ad meo corpus, quartera una de forment quem fecit ipso uas.
- (12) **1093** DACCBARCELONA 1594, p. 2471: concedo ... ipsum mansum ... cum terris et uineis eidem manso pertinentibus et cum omnibus que dici uel nominari possunt, et cum uasis uinariis siue cum ceteris rebus aliquam utilitatem tenentibus.
- (13) **1094** Chesé, *DipÀger* 158, p. 419: dimisit sancte Marie Riuipollensis cenobii medietatem quam habebat in fortitudine de Bellarano com omni alodio quod ibi abebat siue cum omnibus uasis ligneis que ibi reliquid.
- (14) **1100** Baraut, *DocUrgell* 1175 (Urgellia 8, p. 102): donamus etiam ei partem nostram de uineis quam ibi habemus et habendo tenemus et tenendo possidemus, necnon omnia uasa que in supradicta domo continentur.
- (15) **1100** LFeud. I 142, p. 138: et est meum mobile auro et argento et trapos et pane et uino et uasa ferrea, erea et ignea.
- (16) **1109** Chesé, *DipÀger* 206, p. 478: dimitto in ipso domo et ad Ermengardis et filiis suis uasa quoque et lignea et erea et ferea cum parilio I de bestias et cum medietate de ouis et capras et porcis et gallinas et pane et uino.
- (17) **1116** Baraut, *DocUrgell* 1297 (Urgellia 9, p. 125): dimitto ... illas meliores mansiones ... simul et ipsos ortos cum ipsis orreis et ipsa uasa et tabulas et escons et lectulos.
- (18) **1175** DipPoblet 527, p. 389: relinquo Deo et Beatissime Marie Populeti omnem honorem ... et omnia uasa que ibi habeo, scilicet VI tonas et II chubs et una archa et VI portadores et alia que cellario sunt necessaria.

- (19) **1179** Sarobe, *DipTGardeny* 341, p. 501: cellarium meum quod habeo ad Ruphea, cum uasis que intus sunt, siue cum honore qui continet de cellario usque ad serram.
- (20) **1187** Baraut, *DocUrgell* 1824 (Urgellia 10, p. 328): recipiat Raimundus ... ipsam archam in qua est illum blad, cum tonna et tina que sunt ibidem et illum uini quod est in minori dolio in domibus meis, et hec uasa semper sint Sancti Micahel et eius capellani. Data quarta episcopo, de ligneis uasis relinquo cannonice meliorem tonnam que est in meo cellario et unam tineam.

et alia.

COMENTARI:

El mot llatí *uas* (o *uasum*) designava genèricament un recipient per a líquids. En plural tenia sentit col·lectiu i podia fer referència a la vaixel·la d'una casa, al conjunt d'eines agrícoles o de caça i, en el llenguatge militar, a l'equipatge dels soldats. A més a més, s'especialitzà amb el sentit de 'rusc d'abelles' (cf. COLVM. 9, 6, 1), i s'emprà també, en sentit obscè i metafòricament, com a sinònim de 'testicles' (cf. PL. *Poen.* 732).³⁶⁵

En el corpus treballat, el present mot s'hi testimonia a bastament amb el sentit genèric de 'recipient', tot i que no sempre fa referència a una mateixa realitat. Pou, en el seu *Thesaurus*, defineix *uas* i *uasa* com a «qualsevol vaxell».³⁶⁶

La totalitat dels testimonis aportats, excepte un (n. 11), presenten el mot en plural, *uasa*, amb què hom fa referència a tot un conjunt de vasos o atuells emprats per a emmagatzemar-hi líquids (especialment vi) o sòlids.

Pel que fa als contenidors de vi (*uasa vini*, *uasa uinaria*), tal com es llegeix en alguns documents (n. 6, n. 8, n. 18, n. 20, etc.), generalment s'identifiquen amb grans recipients, com els cubs, les cubes, les tones, les tines, a banda de les *galletas* (o *kannatas*), les *copas* i els *anapos* citats al testimoni n. 1, que fan referència a recipients més petits. Aquests grans contenidors de vi eren fets de fusta (*uasa lignea*) tal com indiquen alguns testimonis (n. 1, n. 8, n. 7 i n. 13), i no hi ha dubte que se solien trobar al celler, espai reservat per a guardar el vi de la collita, com bé es pot llegir als testimonis n. 18, n. 19 i n. 20.

³⁶⁵ Vid. DELL s.u. *uas*.

³⁶⁶ OPou 125.

Cal dir que, en la seva accepció de ‘recipient per a líquid’, no s’ha registrat cap testimoni on el *uas* faci referència al recipient relativament petit, de forma cilíndrica o cònica, usat per a beure, significat que prengué posteriorment (cf. cat. *vas*, en desús enfront l’expansió de *got*, provinent del ll. *guttus* ‘gerro, pitxer’). Gual aporta un testimoni de territori hispànic, datat de 1389, on el mot designa ja aquest estri: «quatro vasos de plata para beuer, los dos dorados et los dos blancos».³⁶⁷

Pel que fa a contenidors de sòlid, destinats generalment a la collita (sobretot de gra), cal fixar-se en el testimoni n. 18, que, a més d’esmentar *tonas* i *chubs*, amplia la llista de *uasa* amb l’*arca* i les *portadores*, utilitzats per a guardar i transportar la collita (uid. s.uu. *arca* i *portatoria*). De manera semblant ocorre en el n. 20, on el sintagma *hec uasa* recull els vasos esmentats immediatament abans: *ipsam archam ... cum tonna et tina*, el primer entès com a contenidor de blat i els altres dos, com a contenidors de vi. A la fi, el *uas* del testimoni n. 11 –l’únic que presenta el mot en singular– fa referència a un receptacle de gra, el qual és pres quasi com una mesura de capacitat (*quartera una de forment quem fecit ipso uas*).

D’altra banda, hi ha una sèrie de documents on els *uasa* són esmentats com a part integrant dels béns mobles d’una casa, especialment en testaments. El terme *mobile* és el que comprèn tots aquests béns mobles que, quasi com una fórmula lexicalitzada, inclou generalment el menjar, la roba, el bestiar i la vaixel·la. En aquest cas, el terme *uasa* s’ha d’entendre amb el sentit de ‘vaixel·la’³⁶⁸ (accepció ja testimoniada en llatí clàssic), designant els diversos atuells útils per a la llar (*ad seruiendum domui*, com s’indica al testimoni n. 3). Aquest és el sentit que semblen tenir els testimonis n. 2, n. 3, n. 4, n. 5, n. 9, n. 10, n. 15 i n. 16. D’entre aquests, tres fan menció tant dels vasos petits com grans (mitjançant l’oposició *uasis et uasculis* o bé *uasis maioris et minoris*), segurament fent referència als atuells de cuina, més petits, i als utilitzats per a la collita i el vi, de dimensions més grans (n. 4, n. 5 i n. 9). Tant el testimoni n. 15 com el n. 16 especifiquen el material d’aquests utensilis, ço és ferro, aram i fusta, amb la qual cosa es dedueix que s’hi inclouen olles, paelles, calderes

³⁶⁷ GUAL (1976) 228.

³⁶⁸ Cf., en el *Thesaurus* de Pou, «Vaxella de or. Vasa aurea», «Vaxella daurada. Vasa aurata» i «Vaxella de fust. Vasa lignea»; OPou 125.

i altres recipients fets de metall, així com les bótes, tines, tones i contenidors grans varis fets de fusta.

S'ha vist, fins aquí, com el terme *uas* designa, en sentit molt ampli, un recipient, i com el plural *uasa* es va anar especialitzant amb el sentit de 'vaixella' per a denominar el conjunt d'aquests recipients de totes mides, formes i materials. Tanmateix aquestes accepcions de *uas* no són les úniques que es testimonien en la nostra documentació, tal com s'exposa a continuació.

El mot que ens ocupa apareix freqüentment en diversos documents sota la fórmula *uasa sacra*, fent referència als vasos sagrats destinats a l'administració del culte. En una consagració de diferents esglésies s'especifica quins són aquests vasos: *uasis sacris, scilicet calice argenteo cum patena et turibulo argenteo* (1009 Ordeig, *Dotalies* 125, p. 11); en aquest cas, s'identifiquen amb el calze, la patena i l'encenser, però molt segurament els *uasa sacra* també inclourien els recipients per a l'aigua.³⁶⁹ En un inventari de l'església de santa Maria del Castell de Mur es fa menció de dos vasos per al sacrifici: *duo uasa stagna ad sacrificandum* (1009 Ordeig, *Dotalies* 226c, p. 226); i se sap, per diferents testimonis, que hi havia encarregats que custodiaven aquests vasos: *custodes uasorum* (857 Ordeig, *Dotalies* 5, p. 21), *Witardus custos sacrorum uasorum* (1007 Junyent-Ordeig, *DipVic* 697, p. 44).

D'altra banda, el mot *uas* també apareix en la documentació estudiada denominant el rusc de les abelles, com ja es troba en Col·lumela (uid. supra): *migera I de ordeo et sextario I de uino et uaso I cum illorum apes* (1050 Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 351, p. 1109).³⁷⁰

Finalment, el terme *uas* es testimonia també amb l'accepció de 'sepulcre' com sembla el cas d'un testament en què el testamentari dona cinquanta mancusos per a pagar el seu sepulcre i la missa funerària: *et alios L ad ipso episcopo, qui ibi erit in ipsa sedis, propter soluimentum meo uaso et missa* (1098 DACC-Barcelona 1659, p. 2567). En Llull també es testimonia el mot *vas* amb aquesta

³⁶⁹ Vid. BRAUN (1932) 420-421.

³⁷⁰ Coromines dona testimoni del terme català *baso*, variant de *vas*, com a sinònim de 'rusc d'abelles', conservat, segons afirma l'autor, al nord del País Valencià; uid. DECat s.u. *vas*.

accepció, no gens estranya durant l'Edat Mitjana:³⁷¹ «si tu, amat, muries, jo iria plorar a ton vas» (LLULL *Bl.* 300).³⁷²

En l'aspecte morfològic del mot, cal dir que, en llatí vulgar, es desenvolupà la forma *uasum*,³⁷³ d'on provenen totes les formes romàniques del mot (tret de l'it. med. *vas*).³⁷⁴ És per això que, en aquells documents en què es testimonia la forma *uas* (n. 11), pensem que respon més aviat a la ja romanització del mot que no pas a la conservació del mot clàssic. En aquest sentit, doncs, el document n. 11, de l'any 1093, permet avançar la datació del mot català *vas*, que Coromines fixa a finals del segle XIII.³⁷⁵

La forma diminutiva *uasculum* també apareix en el corpus documental estudiat, com a forma lexicalitzada i ampliada, és a dir, sense noció diminutiva (uid. s.u. *uasculum*).

³⁷¹ Vid. Blaise *Chr.* s.u. *uas*.

³⁷² GGLul·lià s.u. *vas*.

³⁷³ En Petroni es testimonia, fins i tot, la forma masculina *uasus* (PETR. 57, 8).

³⁷⁴ Vid. REW s.u. *uas*.

³⁷⁵ DECat s.u. *vas*.

uascellum

VARIANTS I FORMES:

uascelum, uascellum?, uexel(l)-, uexill-, uexel(l), ueixel, uixellum; *pl.* uexel(l)s.

ETIMOLOGIA:

Ja existent en llatí tardà, *uāscellum*, *-ī*, diminutiu format sobre *uāsculum*, *-ī*, diminutiu, al seu torn, de *uās*, *uāsis* ‘vas, recipient’.

SIGNIFICAT:

1. ‘Vas, recipient’.
2. ‘Tipus de recipient concret per al vi’.

FORMES ROMÀNIQUES:

Cat. *vaixell*, fr. *vaisseau*.

TESTIMONIS:

- (1) **932** DipOsona 386, p. 324: curtes et ortos et terras culltas uel incultas et uinea cum ipsos pomiferos et suos uexellos nostros propios, qui nobis auenit per comparacione.
- (2) **1034** AComtalPerg II 234, p. 575: de ipsos uexellos quod habeo in Miralles, barrila maiore concedo ad filia mea, et alia minore quod remanet, uindere et dare pro anima mea.
- (3) **1044** Baraut, *DocUrgell* ap. 27 (Urgellia 8, p. 145): et ipsos suos chases de ipsa Sede iussit dare a Raimundo nepoto suo ut teneat eas in seruitio Sancte Marie, cum ipsas cannadas et alios uexells cum mapas et touallas.
- (4) **1051** Baraut, *DocUrgell* 642 (Urgellia 6, pp. 26-27): a Wifred Andries remaneat ipso uexello qui fuit de Viues de Bar simulque cum ipso uino ... Et a Salla sacer nepoto meo remaneant archas duas in ipsa Sede simulque cum uexellos duos et caldera una cum ipsos cremallos et padella una et mapas unas et eschudellas X et cannadas II et anapos II.
- (5) **1042-1075** Baraut, *DocUrgell* 899 (Urgellia 7, p. 30): debet habere episcopus receptum de Mascho duobus porci de precium de VI solidos de moneta obtima et V quartes de bona ciuada et L fogaces et VI sestarios de uinum obtimum de I uexell. Et de ipsa ual de Murries porc I de tribus solidis de moneta obtima, XX fogaces et sestarios III de uino obtimo de I uexellum et dimidio modio de bona ciuada ... De Wilelmus Guifre et sestarios III de uino obtimo de I uexel.

- (6) **1075** Baraut, *DocUrgell* 876 (Urgellia 6, p. 227): ad Oliba sacer uexel I, et ad Guiscafred sacer alium. Et a Remon Duran archa I.
- (7) **1082** CDipSGirona 382, p. 400: et insuper sic retinemus ibi locum <ubi> teneamus una archa et una letiga et una tina et uno uexello.
- (8) **1082** CEGirona, p. 249 (Marquès I 151, p. 281): ad filiis meis remaneat ipsa mea uascula tam minora quam maiora et boues et oues et porcos et gallinas et ocas et uexels.
- (9) **1089** CEGirona, p. 276 (Marquès I 160, p. 294): et dimisit Petro Bernardi tinam unam et uexel cum ipso uino, dimisitque Petro Soniarii pelles suas.
- (10) **1092** Baraut, *DocUrgell* 1093 (Urgellia 7, p. 213): ipsa mea archa meliore remaneat Miro Eromiro cum ipso uexel. Et alia archa cum alio uexel obtimo et I quoto remaneat ad Geribergera.
- (11) **1094** Baraut, *DocUrgell* 1118 (Urgellia 8, p. 44): relinquo ad Ramon Arnal escud I et I lanca et I espada et I cappa et I drap de lit et I destral et III chinals de ui atesserad et uexel I de IIII chinals.
- (12) **1097** Baraut, *DocUrgell* 1153 (Urgellia 8, p. 83): exiis uel regressiis earum cum illorum suprapositis, cum ipsos uexilos et ipsa archa qui in eius mansiones sunt.
- (13) **1099** CDipSGirona 478, p. 488: dimitto Bernardo Mironis et Raimundo fratri eius meliorem uexellum que habeo in Celrano, cum uino quod in eo est. Et dimitto Hugoni Bernardo et uxori eius I uexellum in quo non habet uinum.
- (14) **1112** CEGirona, p. 123 (Marquès I 210, p. 348): insuper concedo ad meos manumissores ipsam meam terciam partem de uexels et de tinas et de uaccas et de porcis ut diuidant sicut superius insertum est.
- (15) **1114** Baraut, *DocUrgell* 1283 (Urgellia 9, p. 112): dimitto etiam eidem ospitio ... omnes meos plumacios et tonnam unam et uasellum I et cuba I et orreum I et archam I et II sartagines et II callarias et cultellos et cremals et II cabfogs et mapils I et medietatem de ipsis scutellis.
- (16) **1120** DipPoblet 63, p. 69: item dimitto predicto Arnal ipso aloudio que abeo in Sadao, terris et uineis et casas et ortos cum ipsos uexells qui ibidem sunt.
- (17) **1137** Constans, *DipBanyoles* 142, p. 140: ad capellano uius ecclesie I uixellum et I arcam et I scriiam... Et Petrus, nepotx meus, I uexillum plenum uini propter suum debitum.

- (18) **1164** DipCervià 68, p. 266: et adhuc dimitto ei maiorem meam tinam et mauis (*sic*) uexellum que sunt in cellario. Et ad opera Sancti Genesii dimitto maiorem uexellum et aliud uexellum quod fuit Miri Guillelmi cum migeriis XI de frumento.
- (19) **1171** DipTortosa 214, p. 274: et similiter mando persoluere de precio mei honoris et de uexellis uini id est duas tonnas omnibus meis debitis integriter quas debeo.
- (20) **1172** Papell, *DipSantesCreus* 154, p. 244: et dompno abbati et omni conuentui omnes domos meas integriter cum cellario et uexellis similiter et uinum quod interius est, similiter et alcazerias olei.
- (21) **1184** DipAmer 41, p. 80: dimitto abbati Ameriensi I uexellum uini quod habeo ad Pinetam ... et tinas et uexellos et scrinias et guadengam et capsal et II lancols et saclit ubi magister iacuit quod habeo in Amer, et mea uasculam et XIII solidos quos Raimundus Sancti Romani debe[bat].

et alia.

COMENTARI:

El terme *uascellum* es testimonia en llatí tardà com a forma diminutiva de *uasculum*, que és, al seu torn, diminutiu de *uas* ‘vas, recipient’.³⁷⁶ La forma *uascellum* s’originà en el moment en què *uasculum* es deixà d’entendre com una forma diminutiva i, per tant, el seu sufix diminutiu quedà lexicalitzat.

El corpus documental d’aquest treball ofereix un ampli testimoniatge de la veu *uascellum* –amb predomini de la variant *uexellum*–, que, en un inici, denominaria un vas o recipient petit, si més no més petit que el *uas* o el *uasculum*. Com ja s’ha vist anteriorment, el mot *uasculum* assumí, sense cap distinció, les mateixes accepcions que *uas* i només en uns pocs documents el sufix diminutiu diferencia semànticament *uasculum* de *uas* (uid. s.u. *uascula*). Així doncs, donada l’equivalència de *uas* i *uasculum*, s’hagué de formar un nou diminutiu sobre *uasculum*, ço és, *uascellum*. Ara bé, el mateix procés que experimentà el duet *uas-uasculum* es repetí en *uasculum-uascellum*, és a dir que també *uascellum* perdé la seva noció diminutiva i cobrí les mateixes accepcions que *uasculum* i, en conseqüència, que *uas*. Dóna prova d’aquesta pèrdua de noció

³⁷⁶ Vid. DELL i LEW s.u. *uas*.

diminutiva el fet que es creà sobre *uascellum*, o, millor dit, sobre la seva variant romànica *uexell*, el diminutiu *uexellet*, testimoniats en dues ocasions en la nostra documentació (uid. s.u. *uexellet*).

La trajectòria semàntica del mot *uascellum* es manifesta d'una manera molt clara en la documentació estudiada. D'entrada el terme faria referència a qualsevol recipient, tal i com es desprèn d'aquells testimonis en què equival a la *barrila* (tant *maior* com *minor*), a la *cannata* o a la *tunna* (n. 2, n. 3 i n. 19). Partint d'aquest significat, pel fet de designar un recipient genèric que gairebé sempre fa referència a un contenidor de vi, el terme s'especialitzà per a denominar un tipus d'atuell concret per a l'emmagatzematge del vi, amb una identitat pròpia que el diferenciava dels altres (*tina*, *archa*, *barrilus*, etc.) ja fos per la forma, pel material o per les dimensions. Donen mostra d'això els testimonis n. 4, n. 5, n. 7, n. 9, n. 11, n. 13, n. 14, n. 17, n. 18 i n. 21.

Aquestes accepcions de *uascellum* són les que fan adient incloure aquesta veu en el present treball, però no són les úniques que ofereix la documentació treballada. Així, apareix també com a designació d'un rusc d'abelles, com ja ocorre amb els mots *uas* i *uasculum*: *ad Compan sacer uexel I de abellas, ad Iozfret similiter et ad Simfret Ricolf similiter* (1058 Baraut, *DocUrgell* 703, *Urgellia* 6, p. 80).

Com és ben perceptible, el mot *uascellum* és el que acabà donant la veu catalana *vaizell*, que antigament indicava qualsevol receptacle destinat a una gran varietat de coses, en particular barrils i bótes de vi: *del uexell ple de vi o d'aigua ix tota la licor qui és en ell* (LLULL *Cont.* IV, 435).³⁷⁷ I de la seva noció de 'gran receptacle' acabà designant també una embarcació: *nós veem, Sènyer, que les naus ni.ls lenys ni.ls altres vexells qui van per mar no han totes vegades tempestats ni mal temps* (LLULL *Cont.* III, 93).³⁷⁸

Pel que fa a les formes del mot *uascellum*, aquest deuria experimentar ben aviat un canvi fonètic romanitzant, per raó que en gairebé la totalitat dels testimonis apareix amb la fricatització de *-sc-* (> *-x-*) i amb el tancament de la vocal *a* a *e*. Igualment participen d'aquest procés romanitzant el singular acabat en *-ll* o *-l*, tots dos responent al so palatal (*uexell*, *uexel*), així com el plural en *-s* (*uexells*, *uexels*).

³⁷⁷ Vid. GGLul·lià s.uu. *uexel* i *uaxel*.

³⁷⁸ Ibid.

A la fi, cal fer esment de la forma femenina *uexella*, procedent de *uexellum* o *uexell* i que es troba testimoniada a bastament en la nostra documentació (uid. s.u. *uexella*). Aquest mot, paral·lel a *uascula*, recull el sentit col·lectiu de ‘vaixel·la’, designant tots els recipients i utensilis d’una casa, d’un celler, etc.

uexellet

VARIANTS I FORMES:

Pl. uexelets.

ETIMOLOGIA:

Mot diminutiu romànic, format sobre *uexell*, variant romànica del llatí *uascellum*, *-i* ‘recipient (petit), recipient per a vi’.

SIGNIFICAT:

‘Recipient petit per a vi’.

FORMES ROMÀNIQUES:

No se’n testimonien.

TESTIMONIS:

- (1) **1051** Baraut, *DocUrgell* 644 (*Urgellia* 6, p. 30): ad Bernardum Seniofredi modios X frumenti in Alass et tonnas II uini et in ipso soler uexelets II de uino puro. Et alias duas tonnas simul cum ipso uexel de uino puro qui sunt in Alass et tonnas II uini cum ipso ueixel ad ipsa kannonica, et alia remanet ad Sanctum Mikahelem Coxiani.
- (2) **1059** Baraut, *DocUrgell* 712 (*Urgellia* 6, p. 88): et a Guiscafredo sacer ipso uexello qui sedet ad ipsa cebiza siue cum quinals II de ui. Et alio uexellet qui sedet prope ipso remaneat ad Seniofredo scriba cum quinals II de uino puro.

COMENTARI:

El diminutiu romànic *uexellet*, format sobre la variant, també romànica, *uexell* (< ll. *uascellum* ‘recipient (petit)’), es formà en el moment en què *uexell* deixà de sentir-se amb sentit diminutiu.

Dins del corpus documental treballat, el terme *uexellet* tan sols es testimonia en un parell de documents testamentaris del mateix territori, la qual cosa indica que no seria una forma usual i que, en aquests dos casos, es fa un ús ocasional del diminutiu per tal de fer la distinció entre el *uexell* i el *uexellet*, com ho prova el fet que s’esmentin tots dos de manera seguida. Així, doncs, en els dos testimonis *uexellet* manté la seva noció diminutiva, designant un atuell específic per al vi de dimensions més petites que el *uexell*. Per a aquest significat i les característiques del recipient, remetem a l’article corresponent de la veu *uascellum*.

En el terreny morfològic, cal dir que aquest mot romànic es testimonia tant en singular (*uexellet*) com en plural (*uexelets*), aquesta última forma amb simplificació de la geminada, però amb el mateix valor fonètic palatal que *-ll*.

Conclusions

La recerca que hem dut a terme a propòsit del lèxic de l'alimentació en documentació llatina del domini lingüístic del català dels segles IX-XII ens ha conduït a una sèrie de resultats i conclusions. En primer lloc, s'ha pogut establir un corpus lèxic de vora 200 mots, els quals apareixen especialment en uns tipus concrets de documents, dins de la variada tipologia que presenta la documentació estudiada. Alhora, els testimonis recollits dels termes permeten intuir diversos aspectes de *realia* de la Catalunya altmedieval dins del camp de l'alimentació. És, però, en l'àmbit lingüístic on els diplomes es mostren particularment rics. En aquest sentit, dins del vocabulari aplegat, s'hi troben diversos exemples d'innovacions lèxiques, així com d'innovacions semàntiques que caracteritzen la llengua amb què estan redactats aquests textos. Els mots mostren, a més, una morfologia canviant cap a una llengua romànica incipient, el català. Trobar el testimoni més antic de tots aquests mots ens ha permès avançar primeres datacions aportades pel GMLC (en el cas dels mots llatins) i per Coromines (en el cas dels mots catalans). Paral·lelament, la consulta als pergamins originals ens ha portat a esmenar, en alguns casos, lectures inexactes que es troben en les edicions. Tots aquests punts s'exposen, de manera detallada i concloent, en els capítols que segueixen.

Corpus lèxic

Un dels principals objectius d'aquest treball era, com ja s'ha dit en un inici, l'establiment d'un corpus del lèxic de l'alimentació que presenta la documentació llatina de la Catalunya altmedieval. El total d'aquests documents (més de 22.000) ofereix un nombre notable de termes, concretament 194, referits als aliments i als estris relacionats amb aquests. Com es pot observar en les pàgines precedents, el gruix del lèxic referent a aliments és més ampli, car

comprèn un total de 126 substantius; mentre que el lèxic referit a estris culinaris alberga els 68 mots restants.

En desglossar els 126 termes referits a aliments segons els diferents camps temàtics establerts, resulten 5 mots que són denominacions genèriques del concepte d'*aliment* o *beguda*; 37 termes que designen productes d'origen vegetal, que es poden dividir en cereals (12), farina (1), pans (3), dolços (1), hortalisses (8), llegums (4) i fruits i fruites (8); 53 mots que designen animals, la carn dels quals servia d'aliment i 22 mots que donen nom als productes obtinguts d'aquests, que són carn i greixos (19), ous (1) i làctics (2); 4 termes referents a les espècies i condiments; 2 mots que donen nom a un tipus de guisat o plat cuinat; i 3 que denominen begudes.

Pel que fa als 68 termes del camp lèxic dels estris relacionats amb el menjar, 6 són denominacions genèriques per a referir-se a un conjunt determinat d'estris; i 62 mots designen estris específics, que es poden dividir en estris de la bateria de cuina (5), estris de la llar de foc (6), plats i bols (6), copes i gerres (6), coberts (6), estris diversos d'elaboració (5) i recipients d'emmagatzematge i transport (28).

Tipologia documental

Aquest corpus lèxic que hem elaborat sorgeix, com s'ha dit abans, d'un corpus documental que és la font del nostre treball. Ja hem fet constar a les pàgines introductòries que una de les principals característiques d'aquesta font és l'àmplia i variada tipologia que presenta. Després del buidatge fet sobre tot el corpus treballat, s'ha verificat quins tipus de documents són lèxicament més rics i, per tant, més interessants per al propòsit d'aquest treball, corroborant, en termes generals, el que ja exposà Riera en els seus articles "Una aproximación a las fuentes medievales para el estudio de los «productos de la tierra» en Cataluña" (1996) i "Documentació notarial i història de l'alimentació" (2000).

Són d'especial interès els testaments i les adveracions sacramentals, escriptures de tipus privat que es multiplicaran i es generalitzaran en l'època feudal. En aquests s'hi troben sovint detallats els béns mobles del testador, que inclouen objectes de la vaixel·la (estris de cuina, de taula, de celler, etc.), les reserves d'aliments i el bestiar domèstic, entre altres. A més a més, molts testaments contenen llegats caritatius, entregats generalment a les institucions eclesiàsti-

ques, que tant poden ser en metàl·lic com en espècie, cas, aquest últim, en què s'hi inclou sovint algun tipus de menjar. La confrontació dels testaments amb les respectives adveracions sacramentals –en els casos en què s'han conservat tots dos documents– ha estat cabdal per a fer una millor interpretació dels mots estudiats o bé per a corroborar o descartar lectures i suposicions. Com ja explicaren Puig i Quetglas, “segons establia la llei goda vigent als comtats catalans, un testament, per tal que tingués força legal, en el decurs dels sis mesos posteriors a la mort del testador, havia de ser presentat davant d'un jutge, qui n'havia de verificar l'autenticitat i assegurar-ne la publicació sota la forma de document escrit, document que anomenem publicació o adveració sacramental”.³⁷⁹ A tall d'exemple, s'ha pogut constatar que els termes *cupus* i *cupa* podien ser sinònims gràcies al fet que en un testament es fa entrega d'un *cubum* (uid. 1091 Junyent-Ordeig, *DipVic* 1576, p. 862) i, en l'adveració corresponent, aquest atuell hi consta com a *cubam* (uid. 1091 Junyent-Ordeig, *DipVic* 1577, p. 863); semblantment, *barrilus* i *barrila* degueren arribar a ser sinònims també, ja que en un testament es fa donació d'un *barrilium* (uid. 1081 DACCB Barcelona 1387, p. 2153), mentre que, en el mateix lloc de l'adveració corresponent, hi figura una *barrilam* (1082 DACCB Barcelona 1399, p. 2169).

També són de gran ajut tots aquells documents que, d'una manera o altra, relacionen censos en espècie, sobretot contractes agraris, que inclouen el lliurament de censos en espècie per part del camperol al senyor. Aquests censos donen mostra dels aliments de més qualitat que obtenia el pagès, integrats sovint per cereals, vi i pernils o, directament, caps de bestiar sencers. És igualment important destacar, en aquest punt, el paper dels políptics, com per exemple el de Sant Pere de Vilamajor, editat per Mundó,³⁸⁰ que relaciona els censos en espècie (pagats en ordi, blat, forment, mill, faves, pèsols i vi) que havien de satisfer els habitants d'aquesta població a l'església de Sant Pere. Cal tenir en compte que els censos en espècie –i, en general, qualsevol tipus de lliurament d'aliments que apareix als documents– estan formats normalment per productes perdurables, la qual cosa impedeix registrar lèxic d'aliments fàcilment peribles, com verdures i fruites, i percebre quin paper tenien aquests aliments a les taules d'aquell temps.

³⁷⁹ PUIG–QUETGLAS (2014) 86.

³⁸⁰ Vid. MUNDÓ (1961) 48-67.

CONCLUSIONS

Relacionat amb els censos, no s'ha d'oblidar el paper cabdal que tenen, per a la nostra recerca, les actes de consagració d'esglésies, on s'estableixen els pagaments en espècie que hauran d'efectuar regularment els seus feligresos i que consisteixen fonamentalment en aliments.

D'entre les fonts normatives eclesiàstiques, són d'especial rellevància les regles monàstiques i canòniques. Les regles a què eren sotmesos els monestirs regulaven amb precisió la dieta ordinària, i extraordinària (en les festivitats del calendari litúrgic), dels monjos, ja que l'alimentació jugava també un paper important en l'ascetisme. D'altra banda, les canòniques catalanes altmedievals, no tan frugals en l'alimentació com les institucions monàstiques, incloïen, en la redacció de les seves normes, un apartat dedicat a la dieta dels canonges. Un exemple d'aquest ús es troba representat en dos documents del corpus: un document d'Àger, en el qual l'abat de Sant Pere d'Àger dicta les normes de distribució del menjar per als canonges (uid. 1174 Chesé, *DipÀger* 471, pp. 808-809) i un document d'Urgell, on els clergues de la Seu d'Urgell estableixen els aliments que s'han de procurar als canonges els dies ordinaris, a l'Advent, la Quaresma i a les principals festivitats de l'any (uid. 1161-1162 Baraut, *DocUrgell* 1558, Urgellia 10, pp. 78-80). Si bé són documents de datació posterior als límits establerts, han estat de gran ajuda com a recolzament de les dades aportades.

Però si alguns documents abunden en el lèxic dels aliments, aquests són els comptes de despeses de funcionaris locals i de viatges. A mitjan segle XII, els batlles o castlans començaren a anotar, en documents específics, totes les despeses originades per l'estança d'algun membre de la família reial o de l'alta noblesa en la seva circumscripció. Un exemple el trobem en el pergami que conté els comptes que el batlle de la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor anotà en referència a tot allò consumit durant els anys 1156-1157 pels hostes que s'hi allotjaren; aquest document fou editat per Bisson (uid. 1156-1157 Bisson, *Fiscal Accounts* II 4, pp. 33-43) i estudiat ja per Puig i Quetglas.³⁸¹ També són d'interès, com ja s'ha apuntat, els comptes de despeses fetes, durant un viatge o una missió diplomàtica, per personatges d'alt rang social, com són els comptes d'un comte de Provença, el nom del qual no se cita en el document (uid. [1184] Bisson, *Fiscal Accounts* II 52, pp. 120-123). Aquests documents, a part de proporcionar una llista lèxica ben extensa i una valuosa informació sobre el

³⁸¹ Vid. PUIG-QUETGLAS (2013).

menjar, també han conservat el preu, d'aquell temps, d'una gran quantitat de productes.

Paral·lelament, pel que fa al lèxic referent als estris per a cuinar, servir, menjar o emmagatzemar aliments, els documents més rics són, sense cap dubte, els inventaris de béns mobles, que especifiquen, amb gran detall, tots els estris de la casa, entre els quals es troben, és clar, els de cuina i els de taula. Un magnífic exemple el constitueix l'extens inventari de béns mobles d'Arnau Mir de Tost, que féu abans de partir en pelegrinatge a Sant Jaume de Galícia i en el qual apareixen tota mena d'objectes (uid. post 1068 Chesé, *Dip.Àger* 89, pp. 333-335).

Tots els tipus de documents fins ara esmentats han permès rastrejar, d'una manera o altra, els mecanismes d'aprovisionament, les tècniques culinàries, l'instrumental culinari i els costums alimentaris de la societat d'aquest moment –especialment, és clar, de les capes més altes–. Naturalment, han estat eminentment els diferents passatges d'aquests documents els que ens han permès il·lustrar les diferents veus recollides.

Aspectes de *realia*

Amb el recolzament de fonts històriques i arqueològiques, s'ha pogut dur a terme una contextualització sociocultural de l'època estudiada, per tal d'entendre millor la realitat que designa cada veu i obtenir una visió global del lèxic estudiat. Ja el mateix GMLC, tenint en compte aquest interès extralingüístic, reflecteix, en els articles, molts dels diferents aspectes de l'Alta Edat Mitjana: la cultura material (estris, instruments, mobiliari, teles, armes, ornaments, objectes sagrats), les estructures socials, el feudalisme, els costums jurídics, la repoblació, el conreu de la terra, la tècnica, les relacions comercials, la guerra i la violència, el culte, la vida monàstica, la cultura artística i literària, etc.³⁸²

En l'àmbit alimentari, cal destacar la importància dels cereals, tan sovint esmentats en els documents, especialment el blat (*annona*, *bladum*, *frumentum*, *tritium*), que era el cereal més preuat, l'ordi (*hordeum*) i la civada (*avena*, *cibaria*, *cibata*). Amb la farina obtinguda d'aquests, es feien diferents tipus de pans (*focacia*, *panis*, *placenta*) i dolços (*nebula*). A banda dels cereals, els termes

³⁸² Vid. GMLC (Introducció).

CONCLUSIONS

referents a aliments d'origen vegetal són poc testimoniats en els documents; tanmateix, és ben sabut que els llegums i les verdures constituïen productes essencials en les dietes d'aquest moment, especialment les faves (*faba*) i els cigrons (*cirons*), en relació als llegums, i els porros (*porrum*), les cebes (*cepa*) i les cols (*caulis*), pel que fa a les verdures; amb la barreja d'aquests guisaven l'anomenat *pulmentum*. També la fruita fresca i la fruita seca hi són escassament testimoniades, però, a través de diverses descripcions de terrenys que inclouen arbres fruiters, emana la importància de les castanyes (*castanea*) i les ametlles, quant a la fruita seca, i de les figues (*ficus, fica*), el raïm (*racemus*, emprat sobretot per a fer vi), les pomes, les peres i les cireres, quant a la fruita fresca.

Igualment, la carn animal apareix esmentada repetidament en els documents; destaquen sobretot els animals porcins (*porcus, porca, troia, porcaster, porcastra, porcellus, porcella*), que proporcionaven una gran quantitat de carn, i els animals ovins (*agnus, agnellus, aries, cordarius, magenc, multo, ovis, ouicula, uerueux*), dels quals se n'extreia llet i carn, a part de llana. Els animals, un cop sacrificats, sovint eren entregats per parts (*ancha, costa, costatus, coxa, perna, quartarius*, etc.). També l'aviram (*uolatilia*) és inclòs freqüentment entre el bestiar domèstic, on sobresurten la gallines (*gallina*) i els pollastres (*pullus*) i, en menys mesura, les oques (*anser, auca*), els ànecs (*anas*) i els paons (*pa-uo*). El bestiar gros no era tan comú, però també es consumia carn de vaca i vedella (*uacca, uitellus, uitella, uitulus, uitula*); els bous (*bos*) i alguns equins (*asinus, asina, caballus, equus, equa, mulus, mula*) eren essencialment animals de tir i tan sols se sacrificaven per al consum alimentari a la fi del cicle laboral, ja vells, o bé si presentaven alguna tara física que els feia inservibles. Pel que fa als peixos, eren comuns els d'aigua dolça, dels quals només s'esmenta la truita (*tructa*). I quant als animals de caça, pràctica habitual en aquella època, s'hi testimonien el cérvol (*ceruus*), un dels animals de caça més preuats, l'isard (*isarn*), l'ós (*ursus*), els conills (*cuniculus*) i els galls salvatges (*gallus saluaticus*).

Les espècies tingueren també molta rellevància, especialment a partir del segle XII, i s'utilitzaven sovint per a condimentar la carn; en la documentació hi apareix repetidament el pebre (*piper*), producte molt preuat i a l'abast només de les altes esferes de la societat. Quant als condiments, la mel (*mel*) i l'oli (*oleum*) apareixen també com a articles preuats; el primer era, de fet, l'únic edulcorant del moment fins a l'arribada del sucre el segle XII-XIII, i el segon

s'emprava poc a la cuina, on el principal greix per a cuinar era de procedència animal (*axungia*, *baco*, *saginum*). Finalment, pel que fa a les begudes, és indiscutible el protagonisme del vi (*uinum*), que tant podia ser consumit pur, aigualit o barrejat amb espècies, obtenint, en aquest últim cas, el *pigmentum*, que constituï una beguda d'ocasió durant tota l'Edat Mitjana.

En l'esfera dels estris relacionats amb els aliments, a la llar de foc no hi faltaven la caldera (*caldaria*), la paella (*patella*, *sartago*), i els clemàstecs (*cremasculus*) per a suspendre-les. Un altre estri de cuina molt repetit en la documentació és el morter (*mortarium*) i la seva mà (*manus*, *pisio*). A la taula pren importància la vaixel·la, detallada en els inventaris de béns mobles i formada per plats, escudelles i plàteres (*baccinus*, *concha*, *paropsis*, *scutella*), vasos vinaris, com copes (*cuppa*) i anaps (*hanappus*), ampolles o gerres (*ampulla*, *urceolus*, *urceus*) i els coberts, essencialment culleres (*cochlea*, *cochlear(e)*, *cochlearium*) i ganivets (*cultellus*, *culter*). Per a guardar tota mena de productes, com fruita, farina, llegums, mel, vi o oli, s'usaven recipients generalment de fusta o ceràmica, com olles, gerres, càntirs, pots, barralons, barrals, etc. (*barralo*, *barrico*, *bot*, *cannata*, *galleta*). A la fi, no mancaven tampoc els recipients destinats a l'emmagatzematge de les collites i, sobretot, a la producció i conservació de vi; s'hi esmenten, doncs, recipients per a líquids, especialment vi (*cupus*, *cupa*, *tunna*, *tina*, *barrilus*, *barrila*, etc.) i per a sòlids (*arca*, *dolium*, *scrinium*).

En aquest sentit, doncs, la documentació llatina de la Catalunya altmedieval és també un reflex dels usos alimentaris i culinaris d'aquest moment, ja que permeten rastrejar, d'una manera o altra, els mecanismes d'aprovisionament, les tècniques culinàries, l'instrumental culinari i els costums alimentaris de la societat d'aquest moment, especialment, és clar, de les capes més altes.

Característiques lingüístiques

Examinant el corpus obtingut del lèxic de l'alimentació, es pot concloure aviat que el gran gruix de termes recollits són mots llatins heretats de les diferents etapes de la llatinitat antiga (llatí arcaic, clàssic, postclàssic i tardà), que han mantingut el significat originari. En són exemple els substantius *alimentum*, *ampulla*, *caldaria*, *capra*, *caro*, *cepa*, *cochlearium*, *cultellus*, *cupa*, *farina*, *mel*, *mortarium*, *ouum*, *piper*, *porcellus*, *porrum*, *sartago*, *uinum*, per citar-ne només alguns.

Al costat d'aquests mots, però, se'n troben d'altres que tenen el seu origen en una època molt avançada del llatí tardà o ja en època medieval i que conformen innovacions lèxiques. Aquests mots poden ser de nova creació o bé manllevats d'altres llengües. Pel que fa als primers, els processos de creació són sobretot la derivació i la composició. Exemples de mots derivats en trobem, entre altres, en el terme *formaticus*, derivat de *forma* 'motlle', *hortalitia*, derivat d'*hortale* 'hort gran', i *nebulariü*, derivat de *nebula* 'neula, oblia'. Un exemple de mot compost, el trobem en el substantiu *caputfoco* 'capfoguer', compost de *caput* 'cap' i *focus* 'llar, foc', si bé respon a una llatinització del romànic *cabfog*.

Un altre procés molt productiu és l'ampliació de mots per mitjà dels sufixos diminutius, ús heretat ja del llatí vulgar i del llatí tècnic, en la seva tendència a ampliar els mots primitius per tal de donar-los més cos fònic. Aquests mots sovint són ja heretats de la llatinitat antiga i, en alguns casos, es mostren simplement com a formes ampliades, sense canvi de significat respecte al mot d'origen. En els documents, s'hi troben tant formes diminutives llatines com romàniques. Pel que fa a les primeres, apareixen sobretot els sufixos *-lo-* o *-la-* i *-ello/-illo-* o *-ella-/-illa-* (propis dels mots de la primera i segona declinació): *agnellus*, *cultellus*, *cupella* (format, al seu torn, sobre el diminutiu *cupula*), *mortariolum*, *porcellus/-a* (format, al seu torn, sobre el diminutiu *porculus*), *uascellum* (format, al seu torn, sobre el diminutiu *uasculum*), *uitellus/-a* i *urceolus*; el sufix *-co-lo-* o *-co-la-* per als mots de la resta de declinacions: *ovicula* i *uascula*; i, a la fi, el sufix *-aster*, que es troba tan sols en *porcaster/-tra*. Pel que fa als diminutius romànics, generalment presenten els sufixos *-et/-eta*: *archeta*, *barrileto* (forma romànica llatinitzada), *callereta*, *cubelet*, *cubet* i *uexellet*; però també alguns romanen amb el sufix llatí originari: *cannadela* (mot mig llatinitzat, que respon al romànic *canadella*), *uexella* (variant romànica de *uascella*); o són diminutius romànics llatinitzats: *cubellus* (format sobre el mot romànic *cub*, variant de *cup*). En alguns d'aquests casos, el mot primitiu i el seu diminutiu s'usen sense distinció semàntica, com *agnus* i *agnellus*, *ovis* i *ovicula* o *uasa* i *uascula*; en altres casos, la forma diminutiva adquireix un sentit especial respecte al mot d'origen, com *cannadela*, *cultellus* o *uascellum*; a la fi, d'altres diminutius mantenen el seu sentit de disminució respecte a l'accepció primitiva, com *archeta*, *mortariolum* o *porcellus*.

Pel que fa la innovació lèxica mitjançant préstecs o manlleus d'altres llengües, dins del lèxic recollit s'hi troba un nombre molt notable de catalanismes,

que poden aparèixer adaptats mitjançant la llatinització del mot o bé directament manllevats. Així, apareixen vocables romanitzants o ja romànics, cosa esperada en uns documents on, cada vegada més, hi aflora un romànic incipient. D'aquesta manera, els termes llatins conviuen amb llatinitzacions de les formes romàniques i amb les freqüents aparicions de les formes pròpiament romàniques. Cal dir, en aquest punt, que el lèxic dels aliments es mostra més conservador que no pas el dels estris, on les formes romanitzants o ja pròpiament catalanes són més constants. Exemples de catalanismes en trobem en els substantius *almols* (forma medieval, que encara evolucionarà a *armolls*), *bufador*, *cabfog* (i llatinitzat, *caputfoco*), *cubelet* (i llatinitzat, *cubeletos*), *cubet* (i llatinitzat, *cubeto*), *follador* (i llatinitzat, *folladoro*, *foladorum*), *magenc*, *sabrer*, *uexella*, *uexellet*, entre altres.

Encara en relació als manlleus, trobem préstecs d'altres llengües, més o menys llatinitzats, com ara alguns germanismes (*ancha*, *baco*, *hanappus*, *spelta* i potser *astus* i *canna*), mots provinents del celta (*bladum*, *multo* i *troia*) i un terme d'origen preromà (*isarn*). Pel que fa als arabismes referents als aliments, no apareixen en la documentació medieval fins a les darreries del segle XII (cf., per exemple, la forma *espinax* a [1181] Bisson, *Fiscal Accounts* II 39, p. 102, l. 8) i, per tant, queden fora dels límits cronològics establerts en aquest treball.

Al costat de la innovació lèxica, destaca també la innovació semàntica, canvis en el significat de mots ja existents que es produeixen respecte al llatí dels períodes anteriors per tal de definir noves realitats. En alguns mots llatins registrats s'hi s'observa un desplaçament semàntic en relació al sentit original; així *cibaria* 'menjar, aliment' passa a designar genèricament 'cereal'; *cochlea* 'cargol, petxina' significa 'cullera' per contaminació amb els mots *cochleare* i *cochlearium*; *patella* 'plat' pren el sentit de 'paella', sinònim de *sartago*; *pigmentum* 'color, tint', que passà a designar el 'pebre', acabà per fer referència, mitjançant metonímia, al 'piment', beguda feta de vi i espècies; *piso* 'morter' desplaça el seu significat per a denominar la 'mà de morter'; *portatoria* 'llitera' passa a designar la 'portadora', recipient per a transportar la collita; i *siligo* 'blat, forment' esdevé sinònim de l'antic *secale* 'sègol', morfològicament afins.

Paral·lelament, es registren altres mots llatins que apareixen amb el significat antic i amb un altre de nou, incorporat en època medieval; és el cas de *canalis* 'tub, canó, conducte d'aigua', que afegeix el sentit d'animal sacrificat i obert,

sense les tripes ni la resta de les despulles'; *costatus* 'proveït de costelles', que adopta també l'accepció corporal de 'costat' i, més específicament, la de 'costat d'un animal destinat a servir d'aliment'; *herba* 'herba, planta', que es testimonia també amb el sentit de 'verdura, hortalissa'; *iuncta* (participi perfet de *iungere*), que agafa el sentit de 'carn de certes parts del cos d'un animal sacrificat per al consum'; *manus* 'mà', que afegeix, per metonímia, el sentit de 'mà de morter'; i *nebula* 'boira, broma; substància fina', que incorpora el sentit de 'neula, oblia'.

Encara en el terreny semàntic, cal posar en relleu la dificultat d'establir una definició acurada i unívoca d'alguns termes, especialment en el camp dels estris, ja que els documents de què partim poques vegades ofereixen descripcions dels objectes esmentats. En aquests casos, han estat de gran ajuda documents coetanis d'altres territoris o bé documents romànics de datació posterior, especialment de territori català. A més a més, alguns dels mots que denominen estris poden fer referència a un estri d'ús domèstic o un estri d'ús litúrgic, ja que sovint un sol mot s'empra en dos àmbits ben diferents; és el cas dels termes *ampulla*, *arca*, *baccinus*, *cochlear(e)*, *concha*, *scrinium*, *scyphus*, *urceolus* i *urceus*. En aquest sentit, no sempre ha estat fàcil destriar, d'entre els testimonis recollits, l'objecte vinculat al culte de l'objecte d'ús domèstic, ja que el context no sempre ho permet.

Passant ara a l'àmbit morfològic, s'ha procurat recollir totes les variants i formes que presenta cada mot. En una escriptura no sistematitzada com és la dels documents examinats, aquestes revelen sovint l'evolució fonètica dels mots llatins cap a la llengua romànica incipient, bo i mostrant algunes grafies corresponents ja a la pronunciació de la llengua catalana.

Finalment, en relació a la pervivència en territori romànic dels mots recollits, són molt pocs els que no presenten continuació en alguna de les llengües d'aquest territori. Com és d'esperar, en tot el corpus lèxic dut a terme s'hi troben mots panromànics (*caro*, *caldaria*, *cuppa*, *farina*, *mel*, *milium*, *panis*, *piscis*, *porcus*, *sal*, etc.), d'altres que només han sobreviscut en una part de les llengües romàniques, amb el mateix sentit que en llatí o amb un altre sentit (*cibata*, *cibus*, *placenta*, *sartago*, *triticum*, etc.) i altres, molt escassos, que no hi han tingut continuació (*paracinguli*, *paropsis*, *potus*, *scutula*, etc.). Cal fer esment també d'algunes paraules testimoniades que pertanyen al lèxic romànic, però que caigueren en l'oblit sense deixar rastre en èpoques posteriors; són mots, doncs, que només visqueren en època medieval (*iuntol(l)s* i *sabrer*).

Primers testimonis

En la línia del que es proposa el GMLC, s'ha tractat de trobar els primers testimonis documentats de cadascun dels termes del nostre corpus. El buidatge del lèxic de l'alimentació dels diplomes objecte d'estudi ens ha permès registrar noves datacions d'alguns mots que avancen la datació aportada pel GMLC –en algun cas, per pocs anys–, sobretot pel que fa als mots de les lletres A-D. Això es deu al fet que la publicació d'aquestes lletres es produí entre els anys 1960 i 1985 i, des d'aleshores ençà, el corpus documental s'ha engrandit notablement amb la publicació de nombrosos cartularis editats. Tot i que es tracta d'escassos mots, concretament 10, són dades rellevants i per això les incloem a continuació en una taula comparativa, on es mostra la primera datació que presenta el GMLC i l'avançament que n'hem pogut fer amb la recerca realitzada. Al costat de l'any s'inclou la forma amb què es troba el mot al testimoni.

VEUS	GMLC	AVANÇAMENT
<i>archeta</i>	1054 <i>archeta</i>	1051 <i>archeta</i>
<i>astus</i>	1183 <i>astis</i>	1097 <i>astum</i>
<i>baco</i>	1063 <i>bacconem</i>	1009 <i>baccones</i>
<i>barrila</i>	1067 <i>barrila</i>	992 <i>bariles</i>
<i>bestia</i>	1017 <i>bestias</i>	966 <i>bestias</i>
<i>caballus</i>	951 <i>cauallo</i>	[864] <i>cauallo</i>
<i>caldaria</i>	957 <i>chaldeira</i>	940 <i>chaldarias</i>
<i>callereta</i>	1067 <i>callereta</i>	1065 <i>calleretes</i>
<i>focacia</i>	942 <i>fogazas</i>	913 <i>fogaces</i>
<i>frumentum</i>	948 <i>forment</i>	907 <i>formentu</i>

Ja hem esmentat anteriorment que algunes denominacions d'estris que apareixen en els diplomes poden fer referència tant a un estri domèstic com a un estri litúrgic, pel que fet que s'empra un mateix mot per a les dues realitats. Aquest fet ens ha permès obtenir la primera datació d'un i altre significat. Cal fer notar, com mostra la següent taula comparativa, que la primera datació dels mots és sempre fent referència a l'ús litúrgic, conseqüència segurament del fet que l'escriptura i la cultura, en aquesta època, està molt lligada a l'Església.

CONCLUSIONS

VEUS	ESTRI DOMÈSTIC	ESTRI LITÚRGIC
<i>ampulla</i>	1009 <i>ampulla</i>	908 <i>ampullam</i>
<i>arca</i>	965 <i>archa</i>	901 <i>archa</i>
<i>baccinus</i>	960 <i>bacinos</i>	957 <i>bacinos</i>
<i>cochlear(e)</i>	1003 <i>cuzlars</i>	979 <i>coclear</i>
<i>concha</i>	948 <i>conca</i>	915 <i>concas</i>
<i>scrinium</i>	992 <i>scrinio</i>	957 <i>scrinio</i>
<i>scyphus</i>	1045 <i>ciphos</i>	1039 <i>sciphos</i>
<i>urceolus</i>	948 <i>urceolo</i>	908 <i>urceoleum</i>
<i>urceus</i>	1040 <i>urceum</i>	1008 <i>urceos</i>

Finalment, hem pogut avançar la datació de nombrosos termes romànics (41 termes, en total) respecte a la datació que recollí Joan Coromines, en el seu moment, en els deu volums del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. També aquesta informació s'inclou en la taula comparativa que segueix, on es mostra la primera datació de Coromines, la del GMLC (per als mots de la A-D, F i G) i l'avançament que n'hem pogut fer (en alguns casos, la primera datació del GMLC i la que oferim aquí és la mateixa). En aquest sentit, el corpus documental treballat es manifesta com una font primordial per al coneixement del català en el seu període preliterari, oferint, en múltiples ocasions, la primera datació de veus que conformen el cabal lèxic d'aquesta llengua, tal i com es pot observar a continuació.

VEUS	DECat	GMLC	AVANÇAMENT
<i>ancha</i>	s. XIII ex. <i>anques</i>	—	1177 <i>anca</i>
<i>archeta</i>	1181 <i>arqueta</i>	1051 <i>archeta</i>	
<i>auca</i>	1045 <i>oches</i>	998 <i>occas</i>	
<i>asinus</i>	s. XIII ex. <i>àsens</i>	1099 <i>asens</i>	
<i>barralo</i>	1249 <i>barral</i> s. XVII <i>barraló</i>	—	1066 <i>barralo</i>
<i>barrico</i>	s. XV	—	1072 <i>barrico</i>
<i>barrila</i>	1329 <i>barrila</i>	—	992 <i>barriles</i>
<i>bestia</i>	1242	(cap forma romànica)	1038 <i>besties</i>

VEUS	DECat	GMLC	AVANÇAMENT
<i>bot</i>	1249 <i>bot</i>	---	1115 <i>bot</i>
<i>canalis</i>	(no inclou l'accepció d'animal mort i obert')	1151 <i>canal</i>	
<i>castanea</i>	s. XIII ex.	---	1181 <i>castanies</i>
<i>costatus</i>	s. XIII (Llull)	---	s. IX-XI <i>costad</i>
<i>cultellus</i>	s. XIII <i>coltell</i>	---	s. XII <i>coltels</i>
<i>cupus</i>	1129 <i>cup</i> 1373 <i>cup</i>	1045 <i>cup</i>	1037 <i>cup</i> 1065 <i>kups</i>
<i>equa</i>	s. XI	981 <i>equa</i>	
<i>faba</i>	s. XIII	ca. 1060 <i>faues</i>	
<i>fica</i>	1249	---	1159 <i>figes</i>
<i>focacia</i>	980 <i>fogaça, fogassa</i>	942 <i>fogazas</i>	913 <i>fogaces</i>
<i>formaticus</i>	1271 <i>fortmages</i>	1151 <i>formatge</i>	
<i>frixura</i>	1262 <i>frexures</i>	---	1156-1157 <i>frexuras</i>
<i>frumentum</i>	s. XI <i>froment</i> ca. 1200 <i>forment</i>	948 <i>forment</i>	
<i>hordeum</i>	ca. 1182	---	973 <i>ordi</i>
<i>llossa</i>	1243 <i>loces</i>	---	1072 <i>loza</i>
<i>milium</i>	1249 <i>mil</i>	---	1182 <i>mill</i>
<i>mortarium</i>	1069 <i>morterium</i>	---	1027 <i>morter</i>
<i>multo</i>	907 <i>moltone</i> 1157 <i>multó</i>	---	1018 <i>molto</i>
<i>nutrimentum</i>	s. XV <i>nodriment</i>	---	s. XI-XII <i>nodriment</i>
<i>oleum</i>	s. XIII ex. <i>oli</i>	---	1088 <i>oli</i>
<i>panis</i>	s. XII <i>pa</i>	---	1042-1075 <i>pa</i>
<i>patella</i>	1067 <i>padel<l>a</i> 1254 <i>paella</i>	---	1002 <i>padella</i>
<i>pauo</i>	s. XIII (Llull) <i>pahó</i>	---	1066 <i>paos</i>
<i>porcellus</i>	1242 <i>porcels</i>	---	1034 <i>porcels</i>
<i>sal</i>	1249 <i>sal</i>	---	ca. 1112 <i>sal</i>
<i>scutella</i>	1271	---	986 <i>escudella</i>
<i>secale</i>	878-879 <i>segale</i> 1168 <i>segle</i>	---	1118 <i>segle</i>

VEUS	DECat	GMLC	AVANÇAMENT
<i>spatula</i>	s. XIII ex.	---	1151 <i>espatla</i>
<i>spelta</i>	1113	---	1073 <i>espelta</i>
<i>tina</i>	1239 <i>tina</i>	---	s. XI-XII <i>tines</i>
<i>tructa</i>	1180	---	1083 <i>truitas</i>
<i>uas</i>	s. XIII ex. (Llull)	---	1093 <i>vas</i>
<i>uitellus</i>	1249 <i>vedel</i>	---	1002 <i>uedel</i> 1046 <i>uedella</i>

Correccions de lectures

La base de dades digital del GMLC, amb més de 22.000 documents digitalitzats, ha estat essencial per dur a terme la tasca de recerca del lèxic estudiat. Cal fer menció, tanmateix, del risc que de vegades suposa treballar amb fonts ja editades, subjectes a possibles lectures inexactes per part dels editors, que són difícils d'esmenar sense el contacte directe amb la documentació original. Així, en els casos de lectures dubtoses, hem acudit als manuscrits originals quan ha estat necessari.

En aquest sentit fou molt profitosa la lectura que férem d'un document d'Àger que es troba a l'Arxiu Capitular de Lleida, sota la signatura AP_0773,³⁸³ i que conté l'extens inventari de béns mobles pertanyents a Arnau Mir de Tost, senyor de l'insigne castell, vila i territori d'Àger. Aquest pergami fou editat per Sanahuja³⁸⁴ i per Chesé³⁸⁵ i inclou un nombre elevat de mots dubtosos i d'altres que només es testimonien aquí. Comparant el pergami amb les edicions citades, vam poder constatar i esmenar algunes lectures en referència als termes que

³⁸³ La consulta d'aquest pergami ens permeté establir-ne una nova edició amb lectures esmenades, que hom trobarà en el següent article: TEROL, A., "Revisió del document ACL, AP_0773: inventari de béns mobles d'Arnau Mir de Tost. (Nova proposta d'edició)", a BORRELL, E.; CRUZ, O. DE LA (edd.), *Omnia mutantur: canvi, transformació i pervivència en la cultura clàssica, en les seves llengües i en el seu llegat*. Barcelona, SEEC-UB (format digital) (en premsa). Ja Gómez treballà anteriorment sobre aquest pergami, en l'anàlisi que féu dels documents editats per Sanahuja a *Historia de la villa de Áger*; vid. GÓMEZ (2011).

³⁸⁴ Vid. 1071 Sanahula, *Áger*, ap. 28.

³⁸⁵ Vid. post 1068 Chesé, *Dip Àger* 89, 333-335.

formen part del lèxic d'estudi, com *gradal* (Sanahuja *gradail*, Chesé *gradil*), *orcol* (Chesé *ercol*), *cope*s (Sanahuja *copas*, Chesé *cope*) i *orc*ols (Sanahuja *orcoli*, Chesé *arc*ols). A més, la lectura minuciosa del pergami ens permeté esclarir un terme que romania en el fitxer del GMLC com a “mot fantasma”, és a dir, un terme que es testimonia en un únic lloc i presenta un significat desconegut. Així, tant l'edició de Sanahuja com la de Chesé presentaven el mot *copasal*,³⁸⁶ que el GMLC recollí, en una fitxa única, com lectura dubtosa. Consultant el pergami original, doncs, veiérem que, en lloc de *copasal*, el text diu *copas II* i, per tant, poguérem descartar definitivament la fitxa de *copasal*.³⁸⁷

Aquest és només un exemple de la importància que té recórrer, en la mesura del possible, al document original, quan ens trobem davant d'edicions de documents llatins medievals que contenen mots de difícil interpretació. No obstant això, les edicions d'aquests documents es mostren del tot imprescindibles, ja que, sense elles, no hauria estat factible un treball d'investigació com aquest.

En definitiva, cal esperar que la recerca feta en el present treball, *El lèxic de l'alimentació en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval*, enriqueixi l'estudi del lèxic llatí de la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, alhora que contribueixi a la conformació del GMLC i forneixi, en general, una eina útil per a estudiosos de diferents àmbits del saber, en especial, filòlegs (llatinistes, romanistes, historiadors de la llengua catalana, etc.), però també historiadors i arqueòlegs, i tots aquells interessats en el món medieval.

³⁸⁶ 1071 Sanahuja, *Àger*, ap. 28: *abebat autem parilios VII de anapos planos et alios V anapos paucos cum opera de copasal cobertradas*; i post 1068 Chesé, *DipÀger* 89, 333: *abebat autem parilios VII [...] de anapos planos, et alios V anapos2 paucos ouem opera et copasal cobertrados*.

³⁸⁷ El passatge reeditat, doncs, quedà així: *abebat autem parilios VII de anapos planos; et alios V anapos paucos cum opera; et copas II cobertradas*.

Abreviatures

a.	any	logud.	logudorès
adn.	adnotatione	masc.	masculí
al.	alemany	med.	medieval
ant.	antic	n.	número
ap.	apèndix	occ.	occità
c.	circiter	p.	pàgina
ca.	circa	pg.	portuguès
campid.	campidanès	piem.	piemontès
cat.	català	pl.	plural
cf.	confer	pp.	pàgines
cl.	clàssic	rom.	romanès
dim.	diminutiu	s.	segle
esp.	espanyol	s.u.	sub uoce
fem.	femení	s.uu.	sub uocibus
fr.	francès	sc.	scilicet
ibid.	ibidem	sg.	singular
it.	italià	td.	tardà
l.	línia	uid.	uide
ll.	llatí		

Bibliografia

Fonts documentals

(Arxius, cartularis, col·leccions diplomàtiques i obres que contenen documents en apèndix)

Abadal, *ECuixà* = R. d'Abadal i de Vinyals, *Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà*, Abadia de Montserrat 1954 (extret de *Analecta Montserratensia*, vol. VIII, 1954-1955).

ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó.

ACBarcelona = Arxiu Capitular de la Catedral Basílica de Barcelona.

ACMedinaceli = Archivo de la Casa de Medinaceli, Sevilla.

AComtalPerg = G. Feliu, J.M. Salrach (dirs.); M. J. Arnall, I. J. Baiges (co-ords.); P. Benito, R. Conde, V. Fariás, Ll. To, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, vol. I-III, Barcelona, Fundació Noguera, 1999.

ACondal = F. Udina Martorell, *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, Barcelona 1951.

ACUrgell, *Cart.* = Arxiu Capitular d'Urgell: *Liber dotaliorum ecclesiae Vrgellensis* (cartulari de la Seu d'Urgell).

ACUrgell = Arxiu Capitular d'Urgell.

ACVic = Arxiu Capitular de Vic.

ACVic, *LDot.* = Arxiu Capitular de Vic: *Liber Dotationum*, de la Catedral de Vic.

ADBarcelona = Arxiu Diocesà de Barcelona.

AHN = Archivo Histórico Nacional.

AHTerrassa = Arxiu Històric de Terrassa.

- Alart, *CRouss.* = B. Alart, *Cartulaire roussillonnais*, Perpignan 1880.
- Alart, *Documents* = B. Alart, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, Paris 1881. Reproducció dels treballs publicats a: *Revue des Langues Romanes* III (1872), pp. 265-291; IV (1873), pp. 44-61, 244-256, 353-385, 504-514; V (1874), pp. 80-102, 305-329; VII (1875), pp. 42-61; VIII (1875), pp. 48-70; X (1876), pp. 57-69, 241-253; XI (1877), pp. 173-177.
- Alturo, *DipAlguaire* = J. Alturo i Perucho, *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista, de 1076 a 1244*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999.
- Alturo, *Polinyà* = J. Alturo i Perucho, *Diplomatari de Polinyà del Vallès. Aproximació a la història d'un poble del segle X al XII*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985.
- Alturo, *Sta. Anna* = J. Alturo i Perucho, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (Aproximació històrico-lingüística)*, vol. I-III, Barcelona, Fundació Noguera, 1985. (Se cita pel número del document i la pàgina del volum II).
- Álvarez, *Òdena* = Ma. C. Álvarez Márquez, *La baronia de la Conca d'Òdena*, Barcelona, Fundació Noguera, 1990.
- AMontserrat = Arxiu de l'Abadia de Montserrat.
- Bach, *ACSolsona* = A. Bach, "Els documents, del s. XI, de l'Arxiu Capitular de Solsona", *Urgellia* 13 (1996-1997), pp. 37-334. (Continuació de: Llorens, *DocSolsona*).
- Bach, *Sta. Maria de Gualter* = A. Bach, "Els documents del priorat de Santa Maria de Gualter de l'Arxiu Episcopal de Solsona (segles XI-XIII)", *Urgellia* 8 (1986-1987), pp. 211-269.
- Bach, *Sta. Maria de Solsona* = A. Bach, *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1987.
- Badia, *Sant Joan Abadesses* = A. M. Badia Margarit, "L'acte de reconnaissance de propriété au monastère de Sant Joan de les Abadesses (an. 913) et son importance pour l'ononastique catalane", a *Actes et mémoires du Ve Congrès international de sciences onomastiques* I, Salamanca 1958, pp. 357-375.

- Baraut, *ActUrgell* = C. Baraut, “Les actes de consagracions d’esglésies del bisbat d’Urgell (segles IX-XII)”, *Urgellia* 1 (1978), pp. 11-182 (doc. 1-90) i *Urgellia* 2 (1979), pp. 481-488 (doc. ap. 1-7). “La data de l’acta de consagració de la catedral carolíngia de la Seu d’Urgell”, *Urgellia* 7 (1984-1985), pp. 515-529 (doc. ap. 1-3).
- Baraut, *CartAndorra* = C. Baraut, *Cartulari de la Vall d’Andorra*, vol. I, *segles IX-XIII* (1988), vol. II, *segles X-XIII* (1990), Lleida, Conselleria d’Educació i Cultura del Govern d’Andorra.
- Baraut, *Codinet* = C. Baraut, “Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segles IX-XI)”, *Studia Monastica* 24 (1982), pp. 147-201.
- Baraut, *DipTavèrnoles* = C. Baraut, “Diplomatari de Tavèrnoles, segles IX-XIII”, *Urgellia* 12 (1994-1995), pp. 7-414.
- Baraut, *DocUrgell* = C. Baraut, “Els documents, dels segles IX i X, conservats a l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia* 2 (1979), pp. 7-145 (doc. 1-187); “Els documents, dels anys 981-1010, de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia* 3 (1980), pp. 7-146 (doc. 188-314); “Els documents, dels anys 1010-1035, de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia* 4 (1981), pp. 7-186 (doc. 315-489); “Els documents, dels anys 1036-1050, de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia* 5 (1982), pp. 7-158 (doc. 490-637); “Els documents, dels anys 1051-1075, de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia* 6 (1983), pp. 7-243 (doc. 638-897); “Els documents, dels anys 1076-1092, de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia* 7 (1984-1985), pp. 7-218 (doc. 898-1100); “Els documents, dels anys 1093-1100, de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell” (doc. 1101-1189 i ap. 1-28), *Urgellia* 8 (1986-1987), pp. 7-149; “Els documents, dels anys 1101-1150, de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia* 9 (1988-1989), pp. 7-312 (doc. 1190-1508); “Els documents, dels anys 1151-1190, de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia* 10 (1990-1991), pp. 7-349 (doc. 1509-1848); “Els documents, dels anys 1191-1200, de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia* 11 (1992-1993), pp. 7- 125 (doc. 1849-1906 i ap. 1-74). *Índex onomàstic*, pp. 126-160.
- Baraut, *Tresponts* = C. Baraut, “El monestir de Sant Andreu de Tresponts (segles IX-XVI)”, *Studia Monastica* 26 (1984), pp. 241-271.
- BCatalunya = Biblioteca de Catalunya. Arxiu.

- Bisson, *Fiscal accounts* = T. N. Bisson, *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, vol. I-II, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1984.
- Bofarull, *Aramprunyá* = F. de Bofarull y Sans, *El castillo y la baronía de Aramprunyá*, Barcelona 1911.
- Bofarull, *Colección de documentos* = P. de Bofarull, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, publicada ... bajo la dirección de D. Próspero de Bofarull y Mascaró, vol. I-LII, Barcelona [1847]-1912.
- Bofarull, *Condes* = P. de Bofarull y Mascaró, *Los condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los reyes de España*, t. I-II, Barcelona 1836.
- Bofarull, *Provencals* = F. de Bofarull y Sans, *Orígenes del Pueblo de San Martín de Provencals*, Barcelona 1889.
- Bolòs, *Serrateix* = J. Bolòs, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006.
- Bolòs, *St. Pere de la Portella* = J. Bolòs, *Diplomatari del monestir de Sant Pere de la Portella*, Barcelona, Fundació Noguera, 2009.
- Bolòs-Pagès, *St. Llorenç prop Bagà* = J. Bolòs, M. Pagès, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*, Barcelona, Proa, 1986.
- Bonnassie, *Contrat* = P. Bonnassie, "Un contrat agraire inéditi au monastère de Sant Cugat (28 août 1040)", *Anuario de Estudios Medievales* 3 (1966), pp. 441-450.
- Bonnassie, *Conventions* = P. Bonnassie, "Les conventions féodales dans la Catalogne du XIe siècle", a *Les Structures sociales*, pp. 187-219 (= *Annales du Midi* 80, 1968, pp. 529-550).
- Botet, *Condes beneficiarios* = J. Botet y Sisó, *Condado de Gerona. Los Condes beneficiarios*, Gerona 1890.
- Botet, *Les monedes I* = J. Botet i Sisó, *Les monedes catalanes. Estudi y descripció de les monedes carolíngies, comtals, senyoriales, reyals y locals, pròpies de Catalunya*, vol. I, Barcelona 1908.
- Carreras Candi, *Lo Montjuich* = F. Carreras y Candi, "Lo Montjuich de Barcelona", *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras* VIII (1901-1905), pp. 195-450.

- CDipObarra = A. J. Martín Duque, *Colección diplomática de Obarra*, Zaragoza, CSIC–Universidad de Navarra, 1965.
- CDipSGirona = R. Martí, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997.
- CEGirona (Botet) = Cartulari de la Catedral de Girona dit «Cartoral de Carlemany». Arxiu Episcopal de Girona. (Es dóna entre parèntesis el número de l'índex de J. Botet i Sisó: *Cartoral de Carles Many. Índex cronològich del Cartoral de la Cúria eclesiàstica de Gerona, anomenat de «Carlo Magno»*, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* III (1905-1906), pp. 92-99, 166-172, 249-254, 324-329, 407-410, 479-483, 550-557; IV (1907-1908), pp. 41-46, 122-126, 180-191, 241-247, 320-329, 416-424, 469-487 et 503-517).
- CEGirona (Marquès) = Cartulari de la Catedral de Girona dit «Cartoral de Carlemany». Arxiu Episcopal de Girona. (Es dóna entre parèntesi la referència del document segons l'edició de J. M. Marquès: *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, vol. I-II, Barcelona, Fundació Noguera, 1993).
- Chesé, *DipÀger* = R. Chesé, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*, vol. I-II, Barcelona, Fundació Noguera, 2011.
- Constans, *DipBanyoles* = Ll. G. Constans i Serrats, *Diplomatari de Banyoles (822-1299)*, vol. I-II, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1985-1987.
- Corral, *Alaón* = J. L. Corral Lafuente, *Cartulario de Alaón (Huesca)*, Zaragoza, Anubar, 1984 (Textos Medievales, 65).
- CPoblación = J. M. Font Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I (1-2): *Estudio, Diplomatario*; vol. II: *Estudio, Apéndice*, Madrid–Barcelona, CSIC, 1969-1983.
- CPoblet = *Cartulari de Poblet*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1938.
- CSCreus = F. Udina Martorell, *El «Llibre Blanch» de Santas Creus (Cartulario del siglo XII)*, Barcelona, CSIC, 1947.
- CSCugat = J. Rius Serra, *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, vol. I-III, Barcelona, CSIC, 1945-1947; *Índices*, vol. IV, Madrid, Ministerio de Cultura, 1981.
- CTavèrnoles (Soler) = Cartulari de Sant Serní de Tavèrnoles (Urgell). (Entre parèntesis es dóna el número del document en l'edició de J. Soler García:

- El Cartulario de Tavèrnoles*, Castellón de la Plana, Sociedad Castellonense de Cultura, 1961).
- DACCBarcelona = J. Baucells i Reig, À. Fàbrega i Grau, M. Riu i Riu, J. Hernando i Delgado, C. Batlle i Gallart, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, vol. I-V, Barcelona, Fundació Noguera, 2006.
- DCBarcelona = A. Fàbrega i Grau, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, vol. I: *Documents dels anys 844-1000*, Barcelona, Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, 1995. Vid. etiam LAntiq. = *Libri Antiquitatum*.
- DipADSolsona = A. Bach Riu, amb la col·laboració de Ramon Sarobe i Huesca, *Diplomatari de l'Arxiu Diocesà de Solsona (1101-1200)*, vol. I-II, Barcelona, Fundació Noguera, 2002.
- DipAmer = E. Pruença i Bayona (ed. J. M. Marquès), *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995.
- DipCardona = A. Galera i Pedrosa, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998.
- DipCarol. = R. d'Abadal i de Vinyals, *Els diplomes carolingis a Catalunya. Catalunya Carolíngia*, vol. II/1-2, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1926-1950 i 1952.
- DipCervià = Ll. To Figueras, *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia: una anàlisi local del canvi feudal*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajoana, 1991.
- DipGirona = S. Sobrequés i Vidal, S. Riera, M. Rovira, revisat i completat per R. Ordeig i Mata, *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada. Catalunya Carolíngia*, vol. V/1-2, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003.
- DipManresa = A. Benet i Clarà, *Diplomatari de la ciutat de Manresa (segles IX-X)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994.
- DipMontalegre = X. Pérez i Gómez, *Diplomatari de la cartoixa de Montalegre (segles X-XII)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998.
- DipMontserrat = F. X. Altés i Aguiló, "El diplomatarí del monestir de Santa Cecília de Montserrat. I: Anys 900-999", *Studia Monastica* 36/2 (1994), pp. 223-302; "El diplomatarí del monestir de Santa Cecília de Montserrat. II:

- Anys 1000-1077", *Studia Monastica* 37/2 (1995), pp. 301-394; "El diplomatarí del monestir de Santa Cecília de Montserrat. III: Anys 1079-1200. Índex", *Studia Monastica* 38/2 (1996), pp. 291-400.
- DipOsona = R. Ordeig i Mata, *Els comtats d'Osona i Manresa. Catalunya Carolíngia*, vol. IV/1-3, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999.
- DipPallars = R. d'Abadal i de Vinyals, *Els comtats de Pallars i Ribagorça. Catalunya Carolíngia*, vol. III/1-2, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1955.
- DipPoblet = A. Altisent, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, vol. I (960-1177), Barcelona, Abadia de Poblet, 1993.
- DipRosselló = P. Ponsich, revisat i completat per R. Ordeig i Mata, prefaci per A. M. Mundó, *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet. Catalunya Carolíngia*, vol. VI/1-2, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006.
- DipTortosa = A. Virgili, *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997.
- Epistola uel potius sermo Garsiae monachi Cuxanensis*, script. 1040-1046 (publicat a: Marca, ap. 222, col. 1072-1082. Vid. infra).
- Fita-Oliver, *Cortes* = F. Fita, B. Oliver, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, vol. I-XXII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896-1916.
- Flórez, *España Sagrada* = E. Flórez, *España Sagrada. Theatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, t. I-LII (*Tarragona*, XXIV-XXV; *Vich*, XXVIII; *Barcelona* XXIX; *Gerona*, XLIII-XLV; *Lérida-Roda*, XLVI-XLVII), Madrid 1746-1918.
- Gonzalvo, *Pau i treva* = G. Gonzalvo i Bou, *Les constitucions de pau i treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1994.
- HLanguedoc = *Histoire générale de Languedoc avec des notes et les pièces justificatives* par Dom Cl. Devic et Dom J. Vaissette. Édition publiée sous la direction de M. E. Dulaurier, anotée par M. E. Mabille et M. E. Bary, Toulouse, Édition Privat, 1872 (vol. I, III, IV) et 1875 (vol. II, V); ed. facs. Otto Zeller, Verlag-Osnabrück, 1973. (Se cita pel número del volum, el número del diploma que correspon a l'apèndix documental -*Preuves*- i la columna).

- HMonserrat = B. Ribas i Calaf, *Història de Montserrat (888-1258)*, F. X. Altés i Aguiló (ed.), amb la col·laboració de J. Galobart i Soler, [Montserrat], Curial Edicions Catalanes–Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- Inventari Arraona = Inventari de béns que es troben a la casa del castell d'Arraona (s. XI ex.) editat per R. Subirana i Ollé: "Algunes anotacions històriques de Sabadell", *Arrahona. Publicació del Museu d'Història de Sabadell (II època)* 17 (1985), p. 16.
- Junyent, *DipVic* = E. Junyent i Subirà, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, fasc. 1-4, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs, 1980-1987. Vid. etiam Junyent-Ordeig, *DipVic*.
- Junyent, *Oliba Dip.* (uel Junyent, *Oliba Tex.* uel Junyent, *Oliba Not.*) = E. Junyent i Subirà, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba* (a cura d'A. M. Mundó), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1992.
- Junyent-Ordeig, *DipVic* = E. Junyent i Subirà, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, fasc. 1-4, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs, 1980-1987; R. Ordeig i Mata, *Diplomatari de la catedral de Vic (s. XI)*, fasc. 1-2, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs–Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, 2000-2003.
- LAntiq. (Mas) = *Libri Antiquitatum* de la Catedral de Barcelona. Arxiu de la Catedral de Barcelona. (Es dona entre parèntesi el número de l'índex de J. Mas: *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. IX-XII: *Rúbrica dels «Libri Antiquitatum» de la Seu de Barcelona*, Barcelona 1909-1914).
- LAntiq. (DCBarcelona) = *Libri Antiquitatum* de la Catedral de Barcelona. Arxiu de la Catedral de Barcelona. (Entre parèntesis es dona la referència del document segons l'edició d'À. Fàbrega i Grau: *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, vol. I: *Documents dels anys 844-1000*, Barcelona, Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona, 1995).
- Lex Visigothorum (Zeumer) = K. Zeumer (ed.), *Lex Visigothorum. Monumenta Germaniae Historica*, Legum sectio, vol. I, t. 1, Hannoverae–Lipsiae 1973 (= 1902).
- LFeud. = F. Miquel Rosell, *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*. Reconstitución y edición por ..., vol. I-II, Barcelona, CSIC, 1945.

- Llorens, *DocSolsona* = A. Llorens, “Els documents dels segles X i XI de l’Arxiu Capítular de Solsona”, *Urgellia* 11 (1992-1993), pp. 301-486. Vid. etiam Bach, *ACSolsona*.
- Lupitus, *Prologus* = Lupitus Archidiaconus, *Prologus in libellum de astrolabio*, ca. 980 (cod. s. XI), ed. J. M. Millàs Vallicrosa, *Assaig d’història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*, Barcelona 1931, pp. 271-275.
- Marca = Petrus de Marca, *Marca Hispanica siue limes Hispanicus, hoc est geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis et circumjacentium populorum ab anno 817 ad annum 1258*, ed. Stephanus Baluzius, Parisiis 1688.
- Marquès, vid. CEGirona, p. 95 (Marquès I 44, p. 127).
- Marquès, *Dipl. Sant Daniel de Girona* = J. M. Marquès, *Collecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997.
- Marquès, *Sta. Maria de Roses* = J. M. Marquès i Planagumà, *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 1986.
- Marqués, *Judíos de Gerona* = J. Marqués Casanovas, “Sobre los antiguos judíos de Gerona”, *Sefarad* 23 (1963), pp. 22-35.
- Marquès, *Elins* = B. Marquès, “Els documents de Santa Cecília d’Elins (881-1198)”, *Urgellia* 15 (2002-2005), pp. 9-163.
- MEBarcelona = M. Pardo i Sabartés, *Mensa episcopal de Barcelona (878-1299)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994.
- Miret, *ADOCUMENTS* = J. Miret i Sans, *Antics documents de llengua catalana i reimpressió de les Homilies d’Organyà*, Barcelona 1915.
- Miret, *Antig text* = J. Miret i Sans, “El més antig text literari escrit en català, precedit per una colecció de documents dels segles XIe, XIIe i XIIIe”, *Revista de Bibliografia Catalana* 7 (1904), pp. 5-47.
- Miret, *Aplech* = J. Miret y Sans, “Aplech de documents dels segles XIe i XIIe per a l’estudi de la llengua catalana”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* VI (1911-1912), pp. 348-357 et 381-395.
- Miret, *Castellbó* = J. Miret y Sans, *Investigaciones sobre el vizcondado de Castellbó, con datos inéditos de los condes de Urgell y de los vizcondes de Áger*, Barcelona 1899.

- Miret, *Mur* = J. Miret y Sans, “La fundació del monastir de Mur”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* VI (1911-1912), pp. 112-123.
- Miret, *Organyà* = J. Miret y Sans, “Los noms personals y geogràfichs de la encontrada d’Organyà en los segles X^e y XIe”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* VIII (1915-1916), pp. 414-444 et 522-546.
- Miret, *Pro Sermone* = J. Miret y Sans, “Pro Sermone Plebeico”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* VII (1913-1914), pp. 101-115 et 163-185.
- Miret, *Segre* = J. Miret y Sans, “Documents en langue catalane (haute vallée du Sègre, XIe-XIIe siècles)”, *Revue Hispanique* 19 (1908), pp. 6-19.
- Miret, *Terrassa* = J. Miret y Sans, “Los noms personals y geogràfichs de la encontrada de Terrassa en los segles X^e y XIe”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* VII (1913-1914), pp. 385-407 et 485-509.
- Miscel·lània Baraut = *Miscel·lània a Dom Cebrià Baraut i Obiols*, Ministeri de Turisme i Cultura del Govern d’Andorra, 2001.
- MNHistóricas = F. Monsalvatje y Fossas, *Noticias históricas*, vol. I-XXVI, Olot 1899-1919.
- Moreu-Rey, *Document s. XI* = E. Moreu-Rey, “Un document insòlit del segle XI”, *Quaderns d’Arqueologia i Història de la Ciutat* 18 (1980), pp. 99-108.
- Mundó, *Obres* = A. M. Mundó, *Obres completes*, vol. I/1, Catalunya, *De la romanitat a la sobirania*, Barcelona, Curial–Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1998.
- Mundó, *St. Pere de Vilamajor* = A. M. Mundó, “Domains and rights of Sant Pere de Vilamajor (Catalonia): A polyptych of c. 950 and c. 1060”, *Speculum* XLIX (1974), pp. 238-257. (Reproduït a: Mundó, *Obres* I/1, pp. 101-127).
- Negre, *Ponç d’Empúries* = P. Negre Pastell, “Dos importantes documentos del conde de Ampurias, Poncio I”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* XIV (1960), pp. 229-261.
- Nicolau d’Olwer, *Ripoll* = L. Nicolau d’Olwer, “L’escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII”, *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans* VI (1915-1920), pp. 3-84.
- Omont, *Diplômes carolingiens* = H. Omont, “Diplômes carolingiens. Bulle du pape Benoît VIII sur papyrus et autres documents concernant les abbayes

- d'Amer et de Camprodon, en Catalogne (843-1017)", *Bibliothèque de l'École des Chartes* LXV (1904), pp. 364-389.
- Ordeig, *Ató bisbe* = R. Ordeig i Mata, "Ató, bisbe i arquebisbe de Vic (957-971)", *Studia Vicensia* 1 (1989), pp. 61-97.
- Ordeig, *Dotalies* = R. Ordeig i Mata, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic, vol. I/1 (1993), I/2 (1994); II/1 (1996), II/2 (1997); III/1 (2001).
- Papell, *DipSantesCreus* = J. Papell i Tardiu, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 2005.
- Pasqual, *SACat* = J. Pasqual, *Sacrae antiquitatis Cataloniae monumenta*, vol. I-XII. Biblioteca de Catalunya, ms. 729 (s. XVIII).
- Pons, *Sta. Maria de Roca Rossa* = J. M. Pons i Guri, *El cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, Barcelona, Fundació Noguera, 1984.
- Pons, *Canònica agustiniana* = J. M. Pons i Guri, H. Palou i Miquel, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria del castell del Besalú (segles X-XV)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2002.
- PrivTàrrega = G. Gonzalvo i Bou, J. Hernando i Delgado, F. Sabaté i Curull, M. Turull i Rubinat, P. Verdés i Pijuan, *Els llibres de privilegis de Tàrrega (1058-1473)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997.
- Puig i Ferreté, *Gerri* = I. M. Puig i Ferreté, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV)*, vol. I-II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991.
- Puig i Ferreté, *Lavaix* = I. M. Puig i Ferreté, *El Cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII*, La Seu d'Urgell, Societat Cultural Urgel·litana, 1984.
- Puig i Ustrell, *Dipl. St. Pere i Sta. Maria d'Ègara* = P. Puig i Ustrell, V. Ruiz i Gómez, J. Soler i Giménez, *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara Terrassa (anys 958-1207)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001.
- Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* = P. Puig i Ustrell, *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa, Diplomatari dels segles X i XI*, vol. I-III, Barcelona, Fundació Noguera, 1995.
- Puig i Ustrell, *Sta. Maria de Terrassa* = P. Puig i Ustrell, *Pergamins del Priorat de Santa Maria de Terrassa (anys 977-1633)*, Terrassa, Fundació Abat Marcet, 1979.

- Pujol, *Documents* = P. Pujol i Tubau, *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1913 (Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana, I).
- Pujol, *Testaments* = P. Pujol i Tubau, "Els testaments de tres bisbes d'Urgell", *Butlletí del Centre Excursionista de Vich* 2 (1915-1917), pp. 196-200; 3 (1918-1920), pp. 20-25.
- Pujol, *Urgell* = P. Pujol i Tubau, "L'acte de consagració i dotació de la catedral d'Urgell, de l'any 819 o 839", *Estudis Romànics (Llengua i Literatura)* 2 (1917), pp. 92-115 (Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana, IX).
- Rasico, *El capbreu* = Ph. D. Rasico, "El capbreu de l'alou de l'arxiprevere de la Seu d'Urgell (s. XI)", *A sol post, Estudis de Llengua i Literatura* 1 (Alcoi 1990), pp. 181-191. També editat a: Baraut, *DocUrgell* 1189 (Urgellia 8, p. 114).
- Rasico, *El català preliterari* = Ph. D. Rasico, "El català preliterari en documents procedents de l'antic bisbat d'Urgell (segles XI-XII)", *Urgellia* 7 (1984 - 1985), pp. 281-334.
- Rasico, *Fontanet* = Ph. D. Rasico, "Joaquim Miret i Sans i la filologia catalana", a *Actes del sisè col·loqui d'estudis catalans a Nord-Amèrica* (Vancouver 1990), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, pp. 101-117. (Les pàgines 111-114 contenen la retranscripció del capbreu de Fontanet, segle XI).
- Ravina, *DocPallars* = M. Ravina Martín, "Documentos de Pallars en el Archivo Ducal de Medinaceli (Sevilla)", a *Miscelánea de estudios dedicados al profesor Antonio Marín Ocete*, II, Granada, Universidad de Granada, 1974, pp. 913-920.
- Regulae de astrolabio* = Anonymus, *Regulae de astrolabio*, s. X (cod. s. XI), ed. J. M. Millàs Vallicrosa, *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*, Barcelona 1931, pp. 304-305.
- Ricard Guillem = J.-E. Ruiz-Domènec, *Ricard Guillem, un sogno per Barcellona. L'archivio di Ricard Guillem, corpus documentario* (a cura di R. Conde), Napoli, Athena, 1999.

- Riu, *Sant Cristòfol de Salinoves* = M. Riu i Riu, “El monestir de Sant Cristòfol de Salinoves”, *Analecta Montserratensia* 10 (1964), pp. 177-189.
- Riu, *Sant Llorenç de Morunys* = M. Riu i Riu, “Diplomatari de Sant Llorenç de Morunys (971-1613)”, *Urgellia* 4 (1981), pp. 187-259.
- Rius, *S. Martí Sacosta* = J. Rius, “Cartes antigues de Sant Martí Sacosta”, *Analecta Sacra Tarraconensia* IV (1928), pp. 343-394.
- Rocafiguera, *Aiguafreda* = F. de Rocafiguera, *La documentació dels segles IX-XII sobre Aiguafreda*, Aiguafreda, Ajuntament d’Aiguafreda, 1985.
- Rovira, *Radulf* = M. Rovira, “Un bisbe d’Urgell del segle X: Radulf”, *Urgellia* 3 (1980), pp. 167-184.
- Rubio García, *Documentos* = L. Rubio García, *Documentos lingüísticos catalanes (s. X-XII)*, Murcia, Universidad de Murcia, 1979.
- Russell-Gebbett, *MCLT* = P. Russell-Gebbett, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, Oxford, The Dolphin Book, 1965.
- Russell-Gebbett, *Pujol’s Documents* = P. Russell-Gebbett, “Mossèn Pere Pujol’s ‘Documents en vulgar dels segles XI-XII-XIII’ (Barcelona 1913): a partial retranscription and commentary”, a *Studies in mediaeval Literature and Language in Memory of F. Whitehead*, Manchester, Manchester University Press, 1973, pp. 257-277.
- Sanahuja, *Àger* = P. Sanahuja, *Historia de la villa de Àger*, Barcelona, Seráfica, 1961.
- Sangés, *DocGuissona* = D. Sangés, “Recull de documents del segle XI referents a Guissona i la seva plana”, *Urgellia* 3 (1980), pp. 195-305 (doc. 1-87); “Els documents del segle XII (1101-1175), del fons de Guissona, conservats a l’Arxiu Diocesà d’Urgell”, *Urgellia* 14 (1998-2001), pp. 167-313 (doc. 88-208); “Els documents del segle XII (1176-2001), del fons de Guissona, conservats a l’Arxiu Diocesà d’Urgell”, *Urgellia* 15 (2002-2005), pp. 211-336 (doc. 209-299).
- Sans Travé, *DipTBarberà* = J. M. Sans i Travé, *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Barberà (945-1212)*, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1997.
- Sarobe, *DipTGardeny* = R. Sarobe i Huesca, *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, vol. I-II, Barcelona, Fundació Noguerà, 1998.

- Sententie astrolabii = Sententie astrolabii*, traducció d'un original àrab feta en el s. X, deguda potser a l'ardiaca Lupitus de Barcelona, ed. J. M. Mil·làs Vallicrosa, *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*, Barcelona 1931, pp. 275-293.
- Serra, *Pinós* = J. Serra Vilaró, *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius I-III*, Barcelona 1930, 1947 i 1950.
- Serra, *Portell* = J. Serra Vilaró, "Los señores de Portell, patria de S. Ramón, descendientes de los vizcondes de Cardona", *Analecta Sacra Tarraconensia* XXIX (1956), pp. 209-272; XXX (1957), pp. 97-152.
- Serrano y Sanz, *Noticias* = M. Serrano y Sanz, *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III (año 1035)*, Madrid, Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, 1912.
- Simó, *DocCatalana* = M. I. Simó Rodríguez, "Aportación a la documentación condal catalana (siglo X)", *Miscelánea de estudios dedicados al profesor Antonio Marín Ocete*, II, Granada, Universidad de Granada, 1974, pp. 1011-1036.
- Terrassa, Br.Mus.Libr.Ms.Add.Ch. (ed. Martí) = J. M. Martí Bonet, "Els pergamins («Additional Charters») núm. 62.604-62.681 de la British Library de Londres", a *L'Evangelari de Terrassa «Text d'argent» de la Seu de Manresa i els pergamins («Additional Charters») núm. 62.604-62.681 de la British Library de Londres*, Terrassa, Patronat Soler i Palet, 1980, pp. 15-76.
- Torrent, *Manlleu* = D. Torrent y Garriga, *Manlleu, croquis para su historia*, Vich 1893.
- Traggia, *Reyno pirenaico* = J. Traggia, "Discurso histórico sobre el origen y sucesión del reyno pirenaico hasta Don Sancho el Mayor", *Memorias de la Real Academia de la Historia* IV (1805), pp. 1 ss.
- Udina, *Comtes i reis* = A. Udina i Abelló, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II, Barcelona*, Fundació Noguera, 2001.
- Udina, *La successió testada* A. M. Udina i Abelló, *La successió testada a la Catalunya Altomedieval*, Barcelona, Fundació Noguera, 1984.

- Usat. = *Usatges de Barcelona editats amb una introducció per R. d'Abadal i de Vinyals i F. Valls Taberner*, Barcelona 1913 (Textos de Dret Català I). (Se cita pel número de l'«usatge» i la pàgina.)
- Usat. (ed. 1984) = *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*. Establiment del text llatí i edició de la versió catalana del manuscrit del s. XIII a cura de J. Bastardas, Barcelona, Fundació Noguera, 1984 (21991). (Se cita pel número tradicional de l'usatge i, entre parèntesi, pel capítol de l'edició.)
- Valls Taberner, *Notes* = F. Valls Taberner, “Notes per a la història de la família comtal de Barcelona”, *Recull de Documents i Estudis (Arxiu Municipal Històric)*, vol. I, fasc. III, maig 1923, pp. 193-216. (Se cita pel número de l'apèndix documental i la pàgina.)
- Valls Taberner, *Pallars i Ribagorça* = F. Valls i Taberner, “Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça”, *Estudis Universitaris Catalans IX* (1915-1916), pp. 1-104.
- Vayreda, *Lladó* = P. Vayreda Olivas, *El Priorat de Lladó i les seves filials*, Barcelona 1930.
- Vita Petri Vrs.* = *Vita Beati Petri Vrseoli* (escrita, segons sembla, per un monjo de Cuixà o Ripoll al final del s. XI). J. Mabillon, *Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti in saeculorum classes distributa (saeculum V)*, vol. VII, Venetiae 1737, pp. 851-860. (Se cita pel paràgraf i la pàgina.)
- VViage = J. Villanueva, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. I-XXII, Madrid–Valencia, 1803-1852.

Estudis i obres lexicogràfiques

- AEBISCHER, P. (1953), “Les dénominations des «céréales», du «blé» et du «froment» d’après les données du latin médiéval. Étude de stratigraphie linguistique”, a *Essais de Philologie Moderne*, Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l’Université de Liège 129, pp. 77-94.
- AEBISCHER, P. (1953), “Le ‘seigle’ dans le latin médiéval”, *Zeitschrift für Romanische Philologie* 69, pp. 392-402.
- ALCOVER, A.M.; MOLL, F. DE B. (1930-1962), *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vols. Palma de Mallorca, Moll. (Servei de consulta en línia: <http://dcvb.iecat.net>)
- Alimentació i societat a la Catalunya medieval*. CSIC-IMF, Barcelona, 1988, Anejos del *Anuario de Estudios Medievales* 20.
- AMADES, J. (1932), *Vocabulari dels pastors*. Extret del Butlletí de Dialectologia Catalana XIX. Barcelona, Impremta de la Casa de Caritat.
- ARIAS, C. (2002), “Les dérivés latins en -ārius”, a KIRCHER-DURAND, C. (2002, ed.).
- ARNALDI, F. (1939-1964, ed.), *Latinitatis Italicae Medii Aevi inde ab a. CDLXXVI usque ad a. MXXII Lexicon Imperfectum*. Bruxelles, Secrétariat administratif de l’Union académique internationale.
- BADIA I MARGARIT, A. (1984²), *Gramàtica històrica catalana*. València, Tres i Quatre.
- BALARI, J. (1899), *Orígenes històrics de Catalunya*. Barcelona, Hijos de J. Jesús.
- BASTARDAS, J. (1953), *Particularidades sintácticas del latín medieval (Cartularios españoles de los siglos VIII al XI)*. Barcelona, CSIC.
- BASTARDAS, J. (1959), “El latín medieval”, a *Enciclopedia Lingüística Hispánica*. Vol. 2. Madrid, CSIC, pp. 251-290.
- BASTARDAS, J. (1966), “Mots fantasmés en el llatí medieval de Catalunya”, *Estudis Romànics* VIII, pp. 1-8.
- BASTARDAS, J. (1995), *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona, Curial.
- BATTISTI, C.; ALESSIO, G. (1968), *Dizionario etimologico italiano*. 5 vols. Firenze, Barbera Editore.

- BAUTIER, A.M. (1984), "Pain et pâtisserie dans les textes médiévaux latins antérieurs au XIIIe siècle", a *Manger et boire au Moyen Âge*. Actes du Colloque de Nice (15-17 octobre 1982). Paris, Belles Lettres, pp. 33-65.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (1994), "Terminologia i ús dels atuells ceràmics de cuina a la Baixa Edat Mitjana", a *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, pp. 46-58.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2012), "Les llars barcelonines a través de l'arqueologia", a GARCIA, A. ET AL. (2012), *Interiors domèstics: Barcelona 1700*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona–Institut de Cultura, pp. 243 i ss.
- BENET, A. (1993), "El conreu de la vinya al Pla de Bages als segles X-XI", a GIRALT, E. (1993, coord.), pp. 240-264.
- BERTRAN, P. (1989), "L'alimentació a l'edat mitjana", *Dovella* 33, pp. 33-37.
- Blaise *Chr.* = BLAISE, A. (1954-1967), *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*. Turnhout, Brepols.
- Blaise *Med.* = BLAISE, A. (1975), *Lexicon Latinitatis Medii Aevi*. Turnhout, Brepols.
- BONNASSIE, P. (1976), *La Catalogne du milieu du Xe a la fin du XIe siècle. Croissance et mutations d'une société*. 2 vols. Toulouse, Publications de l'Université de Toulouse–Le Mirail.
- BONNASSIE, P. (1981), *Catalunya mil anys enrere, creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X a final del segle XI*. Barcelona, Edicions 62.
- BOURCIEZ, E. (1967⁵), *Éléments de linguistique romane*, Paris, Klincksieck.
- BRAUN, J. (1924), *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung*. Vol. 1. München, K. Widmann.
- CARNEVALE, E. (2011), *La cucina medievale. Lessico, storia, preparazioni*. Firenze, Leo S. Olschki Editore.
- Chantraine = CHANTRAINE, P. (1968-1980), *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Paris, Klincksieck.
- Cibi e libri = Menjar i llibres*. Exposició bibliogràfica: Barcelona, 7-31 de març de 1990. Roma, Biblioteca Casanatense–Barcelona, Biblioteca de Catalunya.

- CONDE, R. (1982), “Alimentación y sociedad: las cuentas de Guillema de Montcada (a.D. 1189)”, *Medievalia* 3, pp. 7-21.
- CONDE, R. (1988), “Fonts per a l'estudi del consum alimentari”, a *Alimentació i Societat a la Catalunya Medieval*, pp. 27-50.
- COROMINES, J.; PASCUAL, J.A. (1980-1991), *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. 4 vols. Madrid, Gredos.
- CODOLCAT = QUETGLAS, P.J. (dir.); GÓMEZ, A. (coord. ed.); SEGARRÉS, M.; PUNSOLA, M. (edd.), *Corpus Documentale Latinum Catalonia*. v.1 (2012), v.2 (2013), v.3 (2014), v.4 (2015). ISSN 2255-0615. Barcelona, Institució Milà i Fontanals, CSIC–Universitat de Barcelona. (Servei de consulta en línia: <http://gmlc.imf.csic.es/codolcat>)
- CODOLGA = LÓPEZ, J.E. (dir.), *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae*. v.12 (2015). ISSN 1887-5602. (Servei de consulta en línia: <http://corpus.cirp.es/codolga>)
- DCELC = COROMINAS, J. (1954-1957), *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. 4 vols. Madrid, Gredos.
- DECat = COROMINES, J. (1983-1991), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 10 vols. Barcelona, Curial–“La Caixa”.
- Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*. Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, 15 de setembre de 1994–15 de gener de 1995. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, Electa, 1994.
- DELAMARRE, X. (2003), *Dictionnaire de la langue gauloise. Une approche linguistique du vieux-celtique continental*. Paris, Editions Errance.
- DELHAY, C. (1999), “«Diminutifs» et niveaux de catégorisation”, *Faits de Langues* 14, pp. 79-87.
- DELL = ERNOUT, A.; MEILLET, A. (1985⁴), *Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots*. Paris, Klincksieck.
- Diccionari general occitan a partir dels parlars lengadocians*, Cantalansa, Cunac (Tarn), Cultura d'Oc, 2003.
- Dictionary of Medieval Latin from British Sources*. Oxford, 1975–.
- DIEC = *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007. (Servei de consulta en línia: <http://dlc.iec.cat>)

- DIEZ, F. (1887), *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*. Bonn, Adolph Marcus.
- DRAE = *Diccionario de la lengua española*. Madrid, Real Academia Española, Espasa, 2001. (Servei de consulta en línia: <http://dle.rae.es>)
- DRAG = *Dicionario da Real Academia Galega*. Coruña, Real Academia Galega-Vigo, Xerais-Galaxia, 1998. (Servei de consulta en línia: <http://academia.gal/dicionario#inicio.do>)
- DuCange = *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, conditum a Carolo du Fresne, domino Du Cange; ed. nova a L. Favre. 10 vols. Niort, 1883-1887. (Servei de consulta en línia: <http://ducange.enc.sorbonne.fr>)
- EWA = LLOYD, A.L.; LÜHR, R.; SPRINGER, O. (1988-2014), *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*. 5 vols. Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht.
- FERRER, L. (2003), “Tines a casa, tines al mas, tines enmig de les vinyes a la Catalunya central”, a *Els Paisatges de la Vinya* (2003). Manresa, Centre d’Estudis del Bages, pp. 147-155.
- FERRER, M.T.; MUTGÉ, J.; RIU, M. (2001, edd.), *El mas català durant l’Edat Mitjana i la Moderna*. Barcelona, CSIC-IMF, Anejos del *Anuario de Estudios Medievales*.
- FEW = WARTBURG, W. VON (1922-2002), *Französisches etymologisches Wörterbuch*. 25 vols. Tübingen-Basel, R. G. Zbinden.
- FORCELLINUS, A. (1965), *Lexicon Totius Latinitatis*. Bologna, Arnaldo Forni.
- Gaffiot = GAFFIOT, F. (2000³), *Dictionnaire latin-français. Troisième édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert*. Paris, Hachette.
- GARCIA, J. (1988), “La condimentació a la Catalunya medieval. Aportacions per al seu estudi”, a *Alimentació i Societat a la Catalunya Medieval*, pp. 51-69.
- GARCÍA, B. (2008), “Notas y correspondencia de Coseriu sobre *spatula* ‘omóplato’: un préstamo griego también de contenido”, a VAN ACKER, M.; VAN DEYCK, R.; VAN UYTFANGHE, M. (2008, edd.), *Latin écrit - latin oral? De la dichotomisation à la continuité*. Turnhout, Brepols, pp. 279-292.
- GDEC = *Gran diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2007. (Servei de consulta en línia: <http://www.diccionari.cat>)

- GGLul-lià = COLOM, M. (1982-1985), *Glossari General Lul-lià*. 4 vols. Palma de Mallorca, Moll.
- GIMENO, L. (2005), *Aproximació lingüística als inicis de la llengua catalana (segles VIII-XIII)*. Castelló de la Plana, Publicacions Universitat Jaume I.
- GIRALT, E. (1993, coord.), *Vinyes i vins: mil anys d'història*. Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona.
- GLARE, P.G.W. (1984), *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, Clarendon Press.
- GlossArch. = GAY, V. (1887-1928), *Glossaire archéologique du Moyen Âge et de la Renaissance*. 2 vols. Paris, Librairie de la Société Bibliographique.
- GMLC = BASSOLS, M.; BASTARDAS, J. (1960-1985, dir.), *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae. Voces latinas y romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100*, vol. 1 (A-D). Barcelona, Universitat de Barcelona—CSIC, i Bastardas, J. (2001, 2006, dir.), *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae. Mots llatins i romànics documentats en fonts catalanes de l'any 800 al 1100*. Fasc. 11 (F) i fasc. 12 (G). Barcelona, CSIC.
- GÓMEZ, A. (2008), “En torno a las ediciones de la documentación latina catalana altomedieval”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 66, pp. 355-366.
- GÓMEZ, A. (2010), “Léxico y cronología: la primera datación de las voces catalanas. De Coromines al *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*”, *Zeitschrift für Romanische Philologie* 126/1, pp. 98-114.
- GÓMEZ, A. (2011), “Latinización constatada. Dudas y dificultades en el *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*”, a PÉREZ, M.; PÉREZ, E. (2011, coord.), pp. 49-63.
- GÓMEZ, A.; SEGARRÉS, M. (2013), “Vocabulario técnico del agua en el *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 71, pp. 95-105.
- GRÀCIA, T.; QUETGLAS, P.J. (2005), “Interferències del llatí en la formació del lèxic romànic”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 63, pp. 207-214.
- GUAL, M. (1976), *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (s. XIII-XIV)*. Barcelona, El Albir.
- GUDIOL, J. (1910), *La varella de fusta durant lo segle XIII*. Barcelona, Estampa de Francisco X. Altés.
- GUIRAUD, P. (1982), *Dictionnaire des étymologies obscures*. Paris, Payot.

- HAKAMIES, R. (1951), *Étude sur l'origine et l'évolution du diminutif latin et sa survie dans les langues romanes*. Helsinki, Pekka Katara.
- IMBS, P. (1971-1994, dir.), *Trésor de la langue française: dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle: 1789-1960*, Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- JAIME, J.M. (2015), *El lèxic d'origen germànic en el llatí medieval de Catalunya*. Universitat de Barcelona, tesi doctoral inèdita.
- KIRCHER-DURAND, C. (2002, ed.), *Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale. (Grammaire fondamentale du latin, tome IX)*. Louvain-Paris-Dudley, MA, Éditions Peeters.
- Kluge = KLUGE, F. (1904), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Strassburg, Karl J. Trübner.
- REY-DEBOVE, J.; REY, A. (2000, dirs.) *Le Nouveau Petit Robert: dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Text modificat i ampliat. Paris, Dictionnaires le Robert.
- LELMAL = PÉREZ, M. (2010, ed.), *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Legionis (s. VIII-1230)*. Turnhout, Brepols (Corpus Christianorum).
- LEW = WALDE, A.; HOFMANN, J.B. (1965-1982), *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, Carl Winters Univesitätsverlag.
- LEUMANN, M. (1937), “*Spatula* ‘Schulter’”, *Vox Romanica* 2, pp. 470-472.
- LEWIS, C.T.; SHORT, C. (1993), *A Latin Dictionary: founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary*. Ed. revisada i ampliada a partir de la primera de 1879. Oxford, Clarendon Press.
- LÖFSTEDT, B. (1959), “Zur lexikographie der mittellateinischen Urkunden Spaniens”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 29, pp. 5-89.
- LOPE, E. (2008), *El desenvolupament del vocabulari feudal en els documents de l'Arxiu Comtal de Barcelona*. Universitat de Barcelona, tesi doctoral inèdita.
- LÓPEZ, M. DEL R. (2005), “El uso del diminutivo en el lenguaje técnico latino”, *Revista de Estudios Latinos* 5, pp. 75-96.
- Mittellateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert*. München, Bayerische Akademie der Wissenschaften-Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1959-.

- MLLM = NIERMEYER, J.F.; VAN DE KIEFT, C. (2002), *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, ed. remaniée par J.W.J. Burgers. 2 vols. Leiden, E.J. Brill.
- MONTANARI, M. (1979), *L'alimentazione contadina nell'alto Medioevo*. Napoli, Liguori.
- MONTANARI, M. (1988), *Alimentazione e cultura nel Medioevo*. Roma–Bari, Laterza.
- MONTANARI, M. (1995), *La faim et l'abondance. Histoire de l'alimentation en Europe*. Traduit de l'italià per M. Aymard. Paris, Seuil.
- MUNDÓ, A.M. (1961), “El políptic dels béns i censos de Sant Pere de Vilamajor”, *Archivo Histórico y Museo Fidel Fita*, circular n. 9, pp. 48-67.
- NOLASCO, N. (1994) “Els atuells de fusta i metall als segles XIV i XV. Notes per al seu estudi”, a *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, pp. 67-70.
- NORTES, O. (1979), *Estudio del léxico latino medieval en diplomas aragoneses anteriores a 1157. (Términos referentes a la composición de la sociedad y a la vida rural)*. Separata de *Archivo de Filología Aragonesa XXIV-XXV*. Zaragoza, CSIC–Institución Fernando el Católico.
- Opera del Vocabolario Italiano*. Istituto del Consiglio Nazionale delle Ricerche. (Servei de consulta en línia: <http://www.ovi.cnr.it>)
- OPou = *Thesaurus Puerilis*. Authore Onophrio Povio Gerundensi Artium Doctore. Barcinone: apud Ioannem Paulum Menescal (1580). Facsímil de la 2a edició. València, Librerías Paris-Valencia.
- PADILLA, J.I.; VILA, J.M. (1994), “Els oficis terrissers a la Barcelona de l'Edat Mitjana”, a *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, pp. 63-66.
- PÉREZ, M. (2008), “El latín medieval diplomático”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 66, pp. 47-101.
- PÉREZ, M.; PÉREZ, E. (2011, coord.), *Influencias léxicas de otras lenguas en el latín medieval*. León–Valladolid, Universidad de León–Universidad de Valladolid.
- PISANI, V. (1948), *Grammatica latina storica e comparativa*. Torino, Rosenberg & Sellier.

- PRIETO, C. (2014), *El lèxic dels oficis, càrrecs i funcions a la Catalunya alt-medieval (segles IX-XII) a partir de la documentació llatina*. Universitat de Barcelona, treball final de màster inèdit.
- PUIG, M. (2013), *Innovacions lèxiques i semàntiques en la documentació llatina medieval*. Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- PUIG, M.; QUETGLAS, P.J. (2013), “El léxico alimentario en la documentación de la Cataluña medieval”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi*. Bulletin Du Cange 71, pp. 67-80.
- PUIG, M.; QUETGLAS, P.J. (2014), “L’edició de documents medievals: problemes, recursos i solucions. El cas de les dobles edicions”, *Anuari de Filologia. Antiqua et Mediaevalia* 4, pp. 85-101.
- PUÑAL, T. (1994), “La producción y el comercio de vino en el Madrid medieval”, *En la España Medieval* 17, pp. 185-212.
- REW = MEYER-LÜBKE, W. (1911), *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- RIERA, A. (1988), “Sistemes alimentaris i estructura social a la Catalunya de l’Alta Edat Mitjana”, a *Alimentació i Societat a la Catalunya Medieval*, pp. 1-26.
- RIERA, A. (1993), “Alimentació i poder a Catalunya al segle XII. Aproximació al comportament alimentari de la noblesa”, *Revista d’Etnologia de Catalunya* 2, pp. 8-21.
- RIERA, A. (1993-1994), “Estructura social y sistemas alimentarios en la Cataluña bajomedieval”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* 14/15, pp. 193-217.
- RIERA, A. (1996), “Una aproximación a las fuentes medievales para el estudio de los «productos de la tierra» en Cataluña”, *Agricultura y Sociedad* 80/81, pp. 119-150.
- RIERA, A. (2000), “Documentació notarial i història de l’alimentació”, *Estudis d’Història Agrària* 13, pp. 17-43.
- RIERA, A. (2001), “Las plantas que llegaron de Levante. Acerca del legado alimentario islámico en la Cataluña Medieval”, a *Producción y comercio en la Edad Media: el sector de la alimentación. Anuario de Estudios Medievales* 31/2, 2001, pp. 787-841.

- RIERA, A. (2004), “La ramaderia pagesa als comtats catalans (segles IX-XI)”, *Estudis d’Història Agrària* 17, pp. 751-764.
- RIU, M. (1989), *L’arqueologia medieval a Catalunya*. Barcelona, Els llibres de la frontera.
- RODÓN, E. (1957), *El lenguaje técnico del Feudalismo en el siglo XI en Cataluña (contribución al estudio del latín medieval)*. Barcelona, CSIC.
- SacrAntiq. = MARTÍ, J.M. (2013), *Sacralia Antiqua. Diccionari del catalogador del patrimoni cultural de l’Església*. Barcelona, Arxiu Diocesà de Barcelona.
- SALRACH, J.M. (1993), “La vinya i els viticultors a la Catalunya de l’Alta Edat Mitjana”, a GIRALT, E. (1993, coord.), pp. 117-146.
- STOTZ, P. (1996-2004), *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters*. 5 vols. München, Beck.
- TEROL, A., “Revisió del document ACL, AP_0773: inventari de béns mobles d’Arnau Mir de Tost. (Nova proposta d’edició)”, a BORRELL, E.; CRUZ, O. DE LA (edd.), *Omnia mutantur: canvi, transformació i pervivència en la cultura clàssica, en les seves llengües i en el seu llegat*. Barcelona, SEEC-UB (format digital) (en premsa).
- ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae*. München, Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1900-.
- TRIAS, L. (2008), *Índex lèxic i conceptual dels “Orígenes històrics de Catalunya” de Josep Balari i Jovany*. Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- TRIAS, L. (2012), *La terminologia tèxtil a la documentació llatina de la Catalunya altmedieval*. Universitat de Barcelona, tesi doctoral inèdita.
- VALDEPEÑAS, M. DEL P. (1993), “La vinya a Sant Serni de Tavèrnoles (s. IX-XI)”, a GIRALT, E. (1993, coord.), pp. 265-275.
- VILAGINÉS, J. (2000), “Societat i alimentació a l’època medieval. El Vallès Oriental (segles X-XI)”, *Ponències*. Granollers, Centre d’Estudis de Granollers, pp. 97-113.
- VINYOLES, T.-M. (1994), “El menjar a la Barcelona gòtica: necessitat primària i ritu social”, a *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, pp. 19-29.
- ZIMMERMANN, M. (2003), *Écrire et lire en Catalogne (IXe-XIIe siècle)*. 2 vols. Madrid, Casa de Velázquez.

Índex de veus

I ALIMENTS

1 Denominacions genèriques

alimentum, 31

cibus, 33

nutrimentum, 36

potus, 39

uictus, 41

2 Vegetals

2.1 Cereals i productes derivats de cereals

2.1.1 Cereals

annona, 60

auena, 64

bladum, 67

cibaria, 72

cibata, 75

frumentum, 79

hordeum, 84

milium, 88

secale, 91

siligo, 95

spelta, 98

triticum, 100

2.1.2 Productes derivats de cereals

2.1.2.1 Farina

farina, 103

2.1.2.2 Pans

focacia, 106
panis, 110
placenta, 115

2.1.2.3 Dolços

nebula, 118

2.2 Hortalisses

alium, 121
almols, 123
caulis, 125
cepa, 127
herba, 130
holus, 132
hortalitia, 134
porrum, 136

2.3 Llegums

cirons, 138
faba, 140
legumen, 142
pisum, 145

2.4 Fruits i fruites

amenoles, 147
castanea, 149
ficus, fica, 151
fructa, 154
fructus, 156
oliua, 158
racemus, 160

3 Animals i productes d'origen animal

3.1 Animals

agnellus, 175
agnus, 177
anas, 180
animal, 182
anser, 184

aries, 186
asinus, asina, 189
auca, 193
baco, 294
bestia, 198
bos, 201
caballus, 204
capo, 207
capra, 211
caprinus, 214
capritus, caprita, 216
ceruus, 218
cordarius, 220
cuniculus, 222
equus, equa, 225
gallus, gallina, 228
hircus, 232
isarn, 234
magenc, 237
multo, 239
mulus, mula, 243
ouicula, 246
ouis, 248
pauo, 251
perdix, 253
piscis, 255
porcaster, porcastra, 258
porcellus, porcella, 260
porcus, porca, 262
pullus, 267
troia, 269
truca, 272
uacca, 275
ueruex, 278
uitellus, uitella, 280

uitulus, uitula, 282

uolatilia, 285

ursus, 287

3.2 Productes d'origen animal

3.2.1 Carn i greixos

ancha, 289

axungia, 291

baco, 294

canalis, 298

caro, 300

costa, 304

costatus, 306

costolatum, 308

coxa, 309

frixura, 311

iuncta, 313

iuntol(1)s, 315

latus, 319

perna, 321

pes, 326

quartarius, 328

saginum, 332

spatula, 334

spatularis, 338

3.2.2 Ous

ouum, 340

3.2.3 Làctics

caseus, 343

formaticus, 346

4 Espècies i condiments

mel, 354

oleum, 356

piper, 359

sal, 362

5 Guisats

pulmentum, 368

sabrer, 370

6 Begudes

merum, 376

pigmentum, 378

uinum, 381

II ESTRIS

1 Denominacions genèriques

aeramenta, 392

ferramenta, 394

uascula, 397

uexella, 404

usibilia, 407

utensilia, 410

2 Estris específics

2.1 Bateria de cuina

caldaria, 425

callereta, 429

olla, 430

patella, 432

sartago, 436

2.2 Estris de la llar de foc

astus, 439

bufador, 442

cabfog, 444

crema(s)culus, 447

ferros (de fog), 451

paracinguli, 453

2.3 Plats i bols

baccinus, 456

concha, 460

gradalis, 464

paropsis, 468

scutella, 470

scutula, 476

2.4 Copes i gerres

ampulla, 479

cuppa, 482

hanappus, 485

scyphus, 491

urceolus, 495

urceus, 497

2.5 Coberteria

cochlea, 500

cochlear(e), cochlearium, 502

cultellus, 507

culter, 509

loza, 511

2.6 Estris d'elaboració

manus, 513

mortariolum, 515

mortarium, 517

nebularii, 520

pisó, 522

2.7 Recipients d'emmagatzematge i transport

arca, 524

archeta, 529

barralo, 531

barrico, 534

barrila, 536

barrileto, 539

barrilus, 540

bot, 546

canna, 548

cannadela, 552

cannata, 553

cubelet, 558

cubellus, 559
cubet, 561
cupa, 563
cupella, 567
cupus, 568
dolium, 573
follador, folladora, 575
galleta, 578
portatoria, 580
scrinium, 583
tina, 587
tunna, 590
uas, 594
uascellum, 600
uexellet, 605

Index uerborum et locutionum

- adsugias*, uid. *axungia*
aeramenta, 389, 392, **392**, 393, 396
agel, uid. *agnellus*
agnel, uid. *agnellus*
agnellus, 18, 166, 175, **175**, 176, 178, 179, 220, 238, 612, 614
agnus, 166, 175–177, **177**, 178, 179, 202, 220, 238, 612, 614
aliment, 11–15, 29, 31, 32, 40, 43, 45, 47, 52, 58, 123, 136, 140, 163, 166, 168, 179, 187, 191, 195, 205, 213, 214, 218, 219, 223, 226, 230, 236, 241, 245, 265, 268, 287, 304, 341, 352, 360, 363, 366, 389, 408, 414, 416–419, 423, 433, 473, 477, 518, 526, 574, 585, 607–613, 615
alimentum, 29–31, **31**, 32, 38, 40, 42, 226, 613
alium, 46, 54, 61, 62, 64, 68, 69, 76, 79–81, 85, 92, 95, 98, 107, 110, 121, **121**, 122, 130, 149, 189, 194, 198, 200, 207, 214, 229, 251, 260, 263, 276, 283, 295, 301, 313, 315, 322, 329, 368, 381, 397–400, 405, 407, 410, 456, 465, 476, 497, 498, 524, 525, 568, 569, 580, 584, 590, 601
all, 55, 121, 122, 136, 350, 351, 418
almols, 54, 123, **123**, 124, 125, 346, 615
amenoles, 18, 56, 147, **147**, 148, 472, 487, 488
ametlla, 147, 148, 488, 612
ampolla, 415, 416, 479–481, 488, 555, 613
ampulla, 332, 416, 432, 448, 456, 471, 479, **479**, 480, 481, 502, 511, 554, 555, 613, 616, 618
anades, uid. *anas*
anads, uid. *anas*
anap, 415, 416, 464, 483, 485–490, 503, 613
anaphum, uid. *hanappus*
anas, 169, 180, **180**, 181, 612
anca, uid. *ancha*
ancha, 106, 171, 207, 289, **289**, 290, 308–310, 612, 615, 618
ànec, 164, 168, 180, 181, 195, 286, 612
àngel (peix), 170
animal, 15, 30, 34, 35, 38, 43, 51, 65, 71, 77, 86, 114, 131, 163–167, 169–172, 182, 183, 187, 191, 195, 198, 200, 203, 210, 212, 214, 219, 220, 223, 226, 230, 238, 241, 244, 249, 253, 271, 277, 283, 286, 290, 292, 293, 302, 307, 310, 317, 320, 323–325, 330, 333, 335, 338, 352, 358, 385, 402, 608, 612
animal, 18, 29, 164, 166, 171–173, 179, 182, **182**, 183, 187, 191, 198, 199, 202, 205, 218, 219, 223, 231, 235, 236, 253, 265, 267, 268, 273, 277, 279, 281, 283, 287, 292, 298, 302, 304, 306, 308, 309, 311, 313, 315, 316, 319–321, 326, 330, 332, 335–339, 344, 351, 612, 613, 616
annas, uid. *anas*
annona, 37, 47, 48, 50, 60, **60**, 61–63, 70, 79, 84, 107, 111, 113, 142, 177, 182, 186, 230, 285, 321, 382, 399, 405, 407, 426, 590, 611
anona, uid. *annona*
anos, uid. *agnus*
anser, 169, **184**, 185, 195, 612
ansuia, uid. *axungia*
ansunias, uid. *axungia*
ansunna, uid. *axungia*
ansuina, uid. *axungia*
anxugias, uid. *axungia*
anyell, 128, 163, 175, 176, 178, 220, 249
arca, 21, 398, 422, 464, 469, 524, **524**, 525–529, 544, 554, 568, 572, 585–588, 597, 613, 616, 618
archeta, 422, 528, 529, **529**, 530, 584, 587, 614, 617, 618
aries, 166, **186**, 187, 188, 249, 330, 612
arieta, uid. *aries*
armoll, 55, 123, 124, 126, 615

- ase, 164, 167, 189, 191, 192, 219
asens, uid. asinus
asina, 167, 189, **189**, 190–192, 201, 264, 268, 269,
276, 282, 301, 426, 429, 503, 536, 612
asinus, 18, 167, 189, **189**, 191, 192, 612, 618
ast, 288, 389, 396, 414, 439–441, 445
astus, 414, 439, **439**, 440, 441, 615, 617
atuell, 380, 385, 390, 401, 402, 419, 427, 454, 459,
462, 465, 473, 496, 518, 529, 532, 538,
539, 543, 544, 549, 554, 555, 557, 560,
565, 567, 571–574, 576, 579, 584, 596,
597, 605, 609
auca, 169, 185, 193, **193**, 194–196, 350, 612, 618
auccas, uid. auca
auchas, uid. auca
auena, 48–50, 64, **64**, 65, 66, 68–70, 73, 75, 80,
81, 85, 86, 92, 93, 101, 102, 222, 229,
253, 315, 611
avena, 48, 49, 64–66, 86, 94
axungia, 173, 265, 291, **291**, 292, 613
- bóta, 374, 406, 419–421, 532, 533, 535, 546, 547,
574, 593, 598, 603
bèstia, 166, 171, 183, 191, 198, 200, 230, 232, 241,
249, 268, 281, 290, 296, 324
bacó, 294–297
baccas, uid. uacca
baccinus, 21, 416, 423, **456**, 457–459, 613, 616,
618
bacco, uid. baco
bacha, uid. uacca
bachonum, uid. baco
bacinós, uid. baccinus
bacins, uid. baccinus
baco, 18, 165, 173, 197, 265, 294, **294**, 295–297,
319, 613, 615, 617
bacon, uid. baco
bariles, uid. barrila
barraló, 423, 531–533, 613, 618
barralo, 18, 422, 531, **531**, 532, 533, 613, 618
barrico, 422, 534, **534**, 535, 613, 618
barril, 101, 269, 390, 401, 492, 525, 529, 531, 534,
535, 538–545, 554, 563, 565, 567, 569,
571, 575, 576, 584, 587, 603
barrila, 18, 340, 385, 401, 419, 421, 429, 534, 536,
536, 537, 538, 542, 544, 561, 600, 603,
609, 613, 617, 618
barrile, uid. barrilus
barrilet, 422, 535, 539
barrileto, 421, 539, **539**, 544, 614
- barrilus**, 18, 385, 419, 421, 531, 534, 536–539,
540, 542–545, 572, 588, 603, 609, 613
bascola, uid. uascula
bascula, uid. uascula
bateria de cuina, 16, 389, 396, 401, 402, 413, 414,
434, 437, 473, 512, 608
beguda, 15, 29, 30, 34, 40, 119, 351, 365, 373–375,
379, 380, 416, 418, 608, 613, 615
berbices, uid. ueruex
bestia, 103, 164, 183, 198, **198**, 199, 200, 280,
617, 618
bladum, 47, 48, 50, 63, 65, 67, **67**, 70, 77, 81, 82,
89, 102, 142, 611, 615
blat, 48–52, 54, 60, 65–71, 81, 82, 85, 87, 90, 93,
95–97, 99, 102, 104, 109, 113, 322, 324,
346, 527, 597, 609, 611
boc, 213, 214, 232, 233, 299, 302, 314, 317
bol, 16, 390, 401, 416, 419, 462, 472, 473, 608
bos, 166, 201, **201**, 202, 203, 276, 612
bot, 18, 422, 546, **546**, 547, 613, 619
bou, 163, 164, 166, 168, 170, 190, 201–203, 269,
276, 302, 399, 400, 518, 612
bouo, uid. bos
brou, 172, 350, 366, 371, 416
bubos, uid. bos
bubus, uid. bos
bufador, 414, 415, 426, 442, 443, 453, 517, 615
bufador, 414, 415, 442, **442**, 443, 615
- cérvol, 167, 168, 218, 219, 612
caballus, 26, 167, 204, **204**, 205, 206, 226, 227,
612, 617
cabfoc, uid. cabfog
cabfog, 17, 395, 414, 415, 433, 444, **444**, 445, 460,
468, 511, 614, 615
cabró, 233
cabra, 116, 166–168, 170, 174, 200, 211, 213–217,
219, 232, 233, 249, 344, 575
cabrida, 212, 216, 217
cabrit, 170, 172, 216, 293, 302
caepa, uid. cepa
caixa, 422, 490, 526, 527, 585
caldaria, 211, 393, 399, 414, 425, **425**, 427–430,
436, 458, 461, 470, 495, 517, 526, 583,
591, 613, 616, 617
caldera, 389, 390, 393, 396, 401, 414, 415, 417,
419, 425–430, 432, 434, 437, 442, 447,
448, 451–454, 456, 457, 460, 470, 471,
473, 479, 485, 486, 496, 498, 501, 503,
504, 511, 512, 525, 541, 553, 554, 597,
600, 613

- calera*, uid. *caldaria*
calina, uid. *gallina*
callaria, uid. *caldaria*
callera, uid. *caldaria*
callereta, 414, 427, 429, **429**, 536, 614, 617
callina, uid. *gallina*
canada, uid. *cannata*
canal, 169, 187, 294, 295, 297–299, 619
canalis, 172, 187, 298, **298**, 299, 615, 619
canna, 298, 422, 498, 548, **548**, 549, 550, 553, 554, 557, 587, 615
cannadela, 422, 552, **552**, 557, 614
cannata, 385, 398, 422, 525, 550–552, **553**, 554–557, 579, 603, 613
cansalada, 297, 303
capó, 169, 178, 195, 207–210, 230, 264, 322
capfoguer, 389, 396, 415, 444–446, 512
capo, 169, 207, **207**, 208–210, 230
cappons, uid. *capo*
capra, 145, 166, 177, 211, **211**, 212–214, 216, 232, 258, 260, 269, 613
capres, uid. *capra*
caprinus, 166, 213, 214, **214**, 215
caprita, 166, 213, **216**, 217
capritus, 18, 166, 213, 214, 216, **216**, 217
capun, uid. *capo*
caput foger, uid. *cabfog*
caputfoco, uid. *cabfog*
carn, 15, 38, 54, 56, 74, 77, 92, 108, 112, 116, 122, 128, 138, 163, 165, 168–174, 176, 178, 179, 181, 185, 187, 195, 203, 205, 209, 212, 214, 216, 218, 219, 226, 230, 232, 236, 241, 245, 247, 249, 252, 256, 265, 271, 277, 279, 287, 288, 293, 296, 300–304, 306, 308, 310, 313–320, 328, 336–338, 344, 349, 352, 361, 365, 370, 371, 414, 417, 418, 440, 510, 515, 608, 612
carne salada, uid. *caro*
carne salata, uid. *caro*
carnisalada, uid. *caro*
caro, 31, 172, 252, 265, 300, **300**, 302, 303, 613, 616
caseus, 174, **343**, 344, 345, 347, 348
castanea, 56, 149, **149**, 150, 612, 619
castanies, uid. *castanea*
castanya, 47, 51, 52, 58, 128, 149, 150, 360, 612
caual, uid. *caballus*
cauallo, uid. *caballus*
caulis, 54, 125, **125**, 126, 612
cavall, 65, 74, 78, 163, 164, 167, 204–206, 226, 244, 290, 325, 339, 445, 538
ceba, 55, 121, 125–129, 136–138, 154, 155, 341, 351, 360, 363, 612
cemarls, uid. *crema(s)culus*
cepa, 54, **127**, 128, 129, 136, 612, 613
cereal, 15, 34, 45, 47–52, 54–56, 58, 65, 66, 70, 71, 73, 74, 77, 78, 81, 82, 86, 89, 90, 93, 94, 96, 99, 102, 104, 108, 109, 113, 114, 116, 140, 143, 144, 146, 150, 157, 179, 210, 220, 333, 363, 365, 413, 418, 422, 424, 526, 574, 608, 609, 611
ceruus, 168, 218, **218**, 219, 612
chabras, uid. *capra*
chabres, uid. *capra*
chaldarias, uid. *caldaria*
challaria, uid. *caldaria*
chaponos, uid. *capo*
chapra, uid. *capra*
charmaschelles, uid. *crema(s)culus*
charne, uid. *caro*
chocleas, uid. *cochlea*
chonilibus, uid. *cuniculus*
chonils, uid. *cuniculus*
chupa, uid. *cuppa*
cibaria, 30, 34, 39, 48–50, 65, 72, **72**, 73, 74, 77, 78, 89, 96, 101, 107, 111, 228, 272, 300, 301, 334, 347, 383, 611, 615
cibas, uid. *cepa*
cibata, 43, 48–50, 66, 73, 74, **75**, 77, 78, 87, 611, 616
cibus, 29, 30, 32, 33, **33**, 34, 35, 38, 40, 42, 73, 119, 140, 360, 616
cifo, uid. *scyphus*
cigró, 51, 55, 56, 138, 139, 144, 612
ciphfo, uid. *scyphus*
cirons, 18, 55, 138, **138**, 354, 612
ciuaria, uid. *cibaria*
ciuata, uid. *cibata*
civada, 48, 51, 52, 65, 66, 74, 75, 77, 78, 131, 223, 611
clemàstecs, 389, 396, 414, 415, 447, 449–452, 454, 501, 512, 613
coberteria, 16, 413, 417
coca, 51, 53, 108, 116, 460, 462
coca, uid. *concha*
cocca, uid. *concha*
cochlea, 417, 500, **500**, 501, 503, 505, 613, 615
cochlear(e), 502, **502**, 505

- cochlearium**, 18, 417, 500–502, **502**, 503, 505, 506, 613, 615
cochlea, uid. cochlea
cofre, 422, 490, 526, 527, 529, 583, 584
col, 55, 59, 75, 123, 125, 126, 128, 136, 150, 155, 280, 439, 443, 448, 460, 462, 489, 502, 503, 507, 612
coltels, uid. cultellus
companatge, 174
conca, uid. concha
concha, 416, 423, 430, 460, **460**, 461–463, 495–498, 503, 613, 616, 618
condiment, 122, 128, 136, 171, 341, 349–352, 355, 360, 361, 366, 369, 378, 416, 418, 608, 612
conil, uid. cuniculus
conill, 168, 171, 222–224, 253, 302, 612
copa, 16, 324, 389, 390, 401, 402, 404, 406, 413, 415, 416, 430, 464, 472, 482–484, 486, 488, 490, 492, 501, 502, 608, 613, 621
cordarius, 166, 176, 179, 220, **220**, 221, 612
corder, 220, 221
costa, 106, 171, 256, 267, 304, **304**, 305–308, 320, 612
costatus, 171, 241, 304, 306, **306**, 307, 308, 320, 612, 616, 619
costolatium, 171, 308, **308**
coxa, 171, 289, 290, 309, **309**, 310, 612
coxia, uid. coxa
crema(s)culus, **447**
cremalds, uid. crema(s)culus
cremaleos, uid. crema(s)culus
cremalios, uid. crema(s)culus
cremallis, uid. crema(s)culus
cremals, uid. crema(s)culus
cremascles, uid. crema(s)culus
cup, uid. cupus
cuba, 401, 437, 482, 484, 496, 498, 526, 563–565, 596, 601
cuba, uid. cupa
cubelet, 420, 558, **558**, 572, 614, 615
cubeletos, uid. cubelet
cupella, uid. cupella
cupellus, 420, 526, 538, 544, 558, 559, **559**, 560, 567, 572, 576, 614
cupet, 420, 561, **561**, 572, 614, 615
cubeto, uid. cubet
cubilo, uid. cubellus
cuclars, uid. cochlear(e)
cuiera, uid. cochlearium
cuixa, 287–290, 309, 310, 323–326, 339
culgeres, uid. cochlearium
cullario, uid. cochlearium
culler, 502, 505
cullera, 417, 466, 501, 502, 504–506, 511, 512, 613
cullerot, 417, 501, 504
cultellus, 417, 507, **507**, 508–510, 613, 614, 619
culter, 417, 507–509, **509**, 510, 613
cumbo, uid. cupus
cumpa, uid. cupa
cuniculus, 65, 101, 168, 222, **222**, 223, 229, 253, 612
cup, 374, 401, 419–421, 532, 558, 560, 561, 565, 566, 568, 572, 576, 577, 581, 588, 614, 619
cupa, 18, 385, 419, 420, 482–484, 488, 502, 544, **563**, 564–568, 570, 571, 577, 586, 588, 609, 613
cupa, uid. cuppa
cupella, 420, 566, 567, **567**, 614
cuppa, 385, 416, 482, **482**, 483, 484, 501, 564, 588, 613, 616
cupus, 18, 419–421, 526, 532, 533, 538, 544, 558–562, 564, 565, **568**, 570–572, 576, 577, 581, 593, 609, 613, 619
cuxa, uid. coxa
cuxes, uid. coxa
cuzlaria, uid. cochlearium
cuzlars, uid. cochlear(e)

doium, uid. dolium
doleis, uid. dolium
dolium, 90, 422, 423, 573, **573**, 574, 613
dollos, uid. dolium

egua, 201, 225–227, 395, 537, 619
enap, uid. hanappus
enapo, uid. hanappus
enssunnam, uid. axungia
ensuges, uid. axungia
equa, 167, 193, 225, **225**, 226, 227, 244, 263, 433, 457, 564, 612, 619
equus, 18, 167, 205, 206, 219, 225, **225**, 226, 227, 270, 612
eramenta, uid. aeramenta
erba, uid. herba
eschudellas, uid. scutella
eschutellas, uid. scutella
escudella, 415, 416, 419, 423, 432, 451, 470, 471, 473, 474, 477–479, 485, 491, 553, 559, 590, 613, 619

- espècia, 23, 54, 57, 70, 71, 169, 171, 172, 288, 349–353, 361, 366, 375, 379, 380, 608, 612, 613, 615
- espadllar*, uid. spatularis
- espalla*, uid. spatula
- espallar*, uid. spatularis
- espatla*, uid. spatula
- espatlla*, 288, 334, 336–339
- espatulare*, uid. spatularis
- espelta*, 51, 52, 80, 94, 98–100, 620
- estri*, 11–14, 16, 21, 164, 191, 286, 335, 389, 390, 392, 394, 396, 397, 408, 411, 413–420, 423, 427, 429, 431, 434, 437, 443, 445, 452, 454, 455, 459, 466, 469, 473, 477, 479, 496, 498, 505, 510, 512, 514, 521, 523, 549, 550, 552, 555, 556, 574, 583, 597, 607, 608, 611, 613, 615–617
- euga*, 164, 200, 225–227
- faba**, 34, 55, 140, **140**, 141, 143, 360, 612, 619
- farina**, 51, 52, 54, 56, 58, 66, 76, 82, 90, 101–103, **103**, 104, 105, 108, 109, 113, 116, 118, 119, 144, 150, 222, 263, 291, 319, 323, 362, 363, 369, 371, 423, 471, 509, 518, 520, 521, 526, 534, 546, 547, 554, 560, 585, 592, 608, 611, 613, 616
- fava*, 35, 55, 56, 140, 141, 144, 609, 612
- ferramenta*, 389, 390, 393–396
- ferramenta**, 68, 194, 198, 269, 389, 390, 392–394, **394**, 395, 396, 398–400, 405, 408, 410, 429, 430, 432, 437, 445, 448, 471, 492, 512, 537
- ferros*, uid. ferros (de fog)
- ferros (de fog)**, **451**
- fers*, uid. ferros (de fog)
- fica**, 56, 151, **151**, 152, 153, 612, 619
- ficus**, 18, 56, 57, 151, **151**, 152, 153, 160, 357, 612
- figa*, 47, 58, 151–153, 161, 350, 612
- focacia**, 51, 53, 54, 106, **106**, 108, 109, 116, 117, 611, 617, 619
- focatias*, uid. focacia
- fochacias*, uid. focacia
- fogaces*, uid. focacia
- fogasas*, uid. focacia
- fogassa*, 49, 51, 53, 54, 102, 106, 108, 109, 619
- follador**, 18, 419–421, 572, 575, **575**, 576, 577, 615
- folladora**, 420, 421, 575, **575**, 576, 577
- formatge*, 54, 56, 116, 123, 171, 173, 174, 213, 215, 287, 289, 340, 341, 344, 346, 348, 352, 619
- formaticus**, 174, 345, **346**, 347, 348, 614, 619
- forment*, uid. frumentum
- freixura*, 311, 312
- freixuras*, uid. frixura
- frixura**, 171, 311, **311**, 619
- fromages*, uid. formaticus
- fromaticos*, uid. formaticus
- fructa**, 56, 154, **154**, 155, 157
- fructus**, 31, 32, 56, 59, 111, 114, 128, 131, 143, 154–156, **156**, 157, 360, 526
- fruit*, 15, 23, 38, 45–47, 54–56, 58, 59, 62, 65, 74, 131, 133, 144, 147, 148, 150, 152, 154–159, 161, 162, 297, 367, 374, 418, 473, 574, 581, 585, 608
- fruita*, 15, 45, 56, 58, 59, 125, 127, 136, 137, 154, 155, 256, 350, 366, 371, 423, 582, 608, 609, 612, 613
- frumentum**, 47, 49, 50, 63, 70, 74, 75, 77, 79, **79**, 81–84, 86, 89, 93, 95–97, 99, 102, 113, 132, 134, 143, 146, 611, 617, 619
- gadlinas*, uid. gallina
- galinia*, uid. gallina
- gall*, 42, 164, 168, 169, 171, 195, 209, 228, 230, 231, 268, 556, 612
- gallaria*, uid. caldaria
- galleta**, 385, 422, 487, 555, 578, **578**, 579, 613
- gallina*, 163, 164, 168–170, 181, 195, 222, 223, 228–231, 262, 286, 300, 366, 612
- gallina**, 168, 169, 173, 178, 184, 187, 228, **228**, 230, 231, 260, 265, 267, 302, 334, 340, 341, 486, 559, 612
- gallus**, 18, 169, 228, **228**, 230, 231, 268, 612
- ganivet*, 417, 509, 510, 613
- gerra*, 16, 380, 402, 415, 416, 423, 431, 496, 498, 548, 555, 608, 613
- gradal*, uid. gradalis
- gradales*, uid. gradalis
- gradalis**, 416, **464**, 465–467
- greix*, 15, 35, 165, 171, 173, 261, 265, 292, 293, 332, 352, 358, 608, 613
- guisat*, 349, 350, 365, 366, 369, 515, 516, 608
- guntols*, uid. iuntol(l)s
- hanappus**, 147, 385, 416, 466, 484, **485**, 487, 488, 613, 615
- heramenta*, uid. aeramenta
- herba*, 54, 55, 130, 131, 165, 172, 350, 616
- herba**, 54, 65, 130, **130**, 131, 352, 616
- hircus**, 166, 212, 214, 232, **232**, 233
- hoccas*, uid. auca

- holus**, 54, 123, 124, 132, **132**, 133, 135, 143, 144
hordeum, 12, 48–50, 63, 66, 70, 73, 74, 77, 81, 84, **84**, 86, 87, 89, 93, 96, 99, 102, 113, 146, 611, 619
hortalissa, 15, 38, 45–47, 54, 55, 58, 59, 125, 126, 128, 131–134, 136, 144, 341, 352, 608
hortalitia, 54, 133, **134**, 135, 614
houes, uid. ouis
- irchos*, uid. hircus
irco, uid. hircus
isard, 168, 234–236, 337
isarn, 18, 168, 234, **234**, 235, 329, 334, 541, 612, 615
iuncta, 171, 187, 313, **313**, 314–317, 616
iunctols, uid. iuntol(l)s
iunta, uid. iuncta
iuntol(l)s, **315**
- kabras*, uid. capra
kaponos, uid. capo
karne, uid. caro
kaual, uid. caballus
kauallo, uid. caballus
kols, uid. caulis
- lades*, uid. latus
lads, uid. latus
lats, uid. latus
latus, 57, 76, 103, 171, 263, 265, 304, 307, 308, 319, **319**, 320
legumen, 55, 87, 133, 140, 142, **142**, 143, 144, 146
llar de foc, 16, 389, 396, 413–415, 434, 444, 445, 448, 449, 451, 512, 608, 613
llegum, 15, 45–47, 51, 52, 54–56, 58, 59, 63, 128, 138, 140–144, 146, 169, 173, 352, 365, 366, 416, 423, 474, 608, 612, 613
lleves, 415
llossa, 417, 451, 511, 512, 619
loca, uid. loza
locia, uid. loza
loza, 18, 395, 417, 433, 444, 448, 454, 468, 479, 511, **511**, 512, 619
- mà de morter, 418, 513, 514
magenc, 18, 166, 170, 175, 176, 202, 221, 237, **237**, 238, 240, 241, 315, 612, 615
maienchs, uid. magenc
maiencs, uid. magenc
- manus**, 418, 507, 513, **513**, 514, 518, 523, 554, 613, 616
marrà, 165, 187, 239, 279, 330
mel, 16, 351, 354, 355, 612, 613, 616
mel, 16, 54, 101, 116, 127, 128, 138, 149, 255, 330, 350–352, 354, **354**, 355, 360, 375, 379, 423, 431, 612, 613, 616
menjar, 12, 16, 21, 24, 26, 29, 30, 33–35, 40, 43, 58, 72, 73, 77, 90, 116, 119, 128, 137, 153, 164, 169, 171, 173, 178, 195, 286, 351, 352, 365, 366, 375, 389, 396, 402, 408, 413, 416–418, 431, 440, 462, 468, 469, 473, 488, 504, 512, 597, 608–611
menut, 164, 168, 171, 173, 183, 200, 286
merum, 375, 376, **376**, 377, 385
milium, 48–50, 67, 69, 70, 81, 85–88, **88**, 89, 90, 98, 99, 142, 143, 146, 616, 619
mill, 48, 52, 88–90, 574, 609, 619
moltó, 34, 91, 166, 170, 176, 178, 187, 223, 237–242, 279, 293, 295, 302, 307, 314, 316, 317, 324, 330, 337, 515
- molto*, uid. multo
moltono, uid. multo
molts, uid. multo
mortariolum, 418, 495, 515, **515**, 518, 614
mortarium, 418, 460, 495, 514, 515, 517, **517**, 518, 519, 522, 613, 619
morter, 400, 402, 418, 430, 433, 442, 457, 461, 471, 495, 496, 498, 513–515, 517–519, 522, 523, 541, 613, 619
mul, 74, 167, 204, 205, 227, 243–245
mula, 167, 200, 243–245, 612
mula, 111, 167, 243, **243**, 244, 245, 482, 592, 612
multo, 166, 172, 176, 187, 238, 239, **239**, 241, 278, 279, 330, 612, 615, 619
- multon*, uid. multo
multuno, uid. multo
mulus, 18, 167, **243**, 244, 245, 612
- nebula**, 51, 54, 118, **118**, 119, 120, 379, 520, 521, 611, 614, 616
nebularii, 120, 418, **520**, 614
neolarios, uid. nebularii
neula, 51, 54, 118–120, 375, 379, 418, 520, 521
neuler, 120, 418, 426, 461, 520, 521
nodriment, 36, 38, 619
nutrimentum, 29, 30, 32, 36, **36**, 37, 38, 42, 203, 619
- obellas*, uid. ouicula
oca, 164, 168, 169, 181, 193, 195, 196, 286, 612

- occas*, uid. auca
occes, uid. auca
oces, uid. auca
ochas, uid. auca
oches, uid. auca
 ordre, 422, 593
oleum, 59, 133, 151, 160, 255, 351, 356, **356**, 357, 358, 461, 497, 612, 619
oli, 51, 53, 116, 137, 148, 152, 161, 350, 351, 356, 358, 360, 422, 423, 480, 481, 497, 532, 547, 573, 613, 619
oliua, 56, 158, **158**, 159, 587
oliva, 152, 158, 161, 357, 358
olla, 389, 390, 393, 396, 414, 415, 417, 419, 423, 430, 431, 434, 437, 442, 447, 451–454, 473, 496, 498, 512, 597, 613
olla, 414, 430, **430**, 431–434, 448, 457, 461, 483, 495, 502
olus, uid. holus
orcol, uid. urceolus
ordeum, uid. hordeum
ordi, 42, 48, 51, 52, 69, 76, 81, 84, 85, 87, 99, 107, 208, 237, 246, 316, 329, 609, 619
ortalicia, uid. hortaltia
ós, 168, 287, 290
ou, 15, 56, 123, 168, 169, 171, 173, 181, 185, 195, 230, 340–342, 346, 369, 440, 608
ouas, uid. ouis
ouchas, uid. auca
ouela, uid. ouicula
ouelgas, uid. ouicula
ouellias, uid. ouicula
ouicula, 18, 165, 246, **246**, 247, 249, 250, 612, 614
ouis, 59, 123, 125, 165, 202, 246–248, **248**, 249, 250, 280, 346, 595, 612, 614
ouos, uid. ouum
ouue, uid. ouis
ouueles, uid. ouicula
ouum, 173, 340, **340**, 341, 342, 613
ouella, 163, 164, 166, 195, 246, 247, 249, 250

pèsol, 55, 56, 144, 146, 609
pa, 47, 49, 51–53, 58, 66, 74, 77, 81, 82, 86, 90, 92, 93, 96, 99, 102, 107–114, 116, 150, 154, 210, 230, 264, 265, 302, 304, 330, 352, 363, 366, 368, 369, 440, 468, 477, 608, 611, 619
paó, 168, 195, 251, 252, 612
padela, uid. patella
padella, uid. patella
paella, 53, 390, 396, 414, 415, 432, 434, 435, 437, 438, 442, 451, 454, 473, 496, 498, 501, 512, 597, 613, 619
panis, 51, 52, 70, 96, 100, 108, **110**, 111–114, 134, 136, 157, 158, 229, 313, 334, 344, 368, 375, 382, 385, 476, 611, 616, 619
paones, uid. pauo
paos, uid. pauo
parabsis, uid. paropsis
paracinguli, 414, 415, 427, 445, 452, **453**, 454, 455, 616
parapsis, uid. paropsis
parasingulos, uid. paracinguli
parcingles, uid. paracinguli
paropsis, 416, 468, **468**, 469, 613, 616
patella, 414, 432, **432**, 433–435, 437, 438, 453, 500, 520, 554, 573, 574, 613, 615, 619
pauo, 169, 251, **251**, 252, 612, 619
pebre, 35, 121, 128, 350, 351, 359–361, 363, 371, 380, 418, 612
peix, 56, 164, 169, 170, 173, 174, 255–257, 272–274, 341, 352, 361, 612
perdiu, 171, 173, 253, 302, 341
perdix, 169, 253, **253**, 254, 279
perdiz, uid. perdix
perna, 64, 72, 81, 101, 103, 106, 107, 171, 175, 194, 228, 229, 237, 240, 241, 264, 265, 267, 295, 301, 304, 306, 313, 315–317, 321, **321**, 322–325, 328, 329, 334, 338, 339, 382, 556, 612
pernes, uid. perna
pernil, 34, 296, 302, 323, 325, 339, 609
pes, 145, 171, 326, **326**, 327
pesos, uid. pismus
peu, 21, 323, 326, 327, 452, 482, 484, 492, 585
pex, uid. piscis
pexo, uid. piscis
pigmentum, 54, 118, 119, 302, 350, 361, 375, 378, **378**, 379, 380, 613, 615
piló, 513, 514
piment, 54, 119, 378–380
pimento, uid. pigmentum
pipper, 34, 59, 121, 125, 127, 136, 149, 154, 173, 255, 256, 301, 341, 346, 350–352, 357, 359, **359**, 360, 361, 363, 378, 380, 490, 491, 534, 612, 613
piscis, 169, 253, 255, **255**, 256, 257, 273, 616
piso, 146, 418, 513, 514, 517, 518, 522, **522**, 523, 613, 615
pisono, uid. piso

- pisum**, 55, **145**, 146, 257
plàtera, 415, 469, 472, 613
placenta, 51, 53, 108, 115, **115**, 116, 117, 611, 616
plat, 16, 35, 56, 173, 365, 366, 369, 389, 390, 401, 406, 413, 415, 416, 423, 457, 458, 463, 465, 466, 468, 470, 472–474, 476, 477, 489, 496, 498, 608, 613
pol, uid. pullus
pollastre, 164, 168, 169, 172, 230, 267, 268, 366, 612
pols, uid. pullus
porc, 76, 111, 128, 163–165, 168, 170–172, 180, 187, 194, 195, 208, 222, 223, 229, 230, 237, 249, 251, 253, 259–265, 270, 271, 274, 291–294, 296, 297, 300, 302, 303, 308, 310, 313, 319, 320, 322–325, 329, 330, 332, 335, 338, 339, 395, 405, 537, 542, 588, 600
porca, 165, 258, 260, 262, **262**, 264–266, 271, 612
porcaster, 18, 165, 258, **258**, 259, 612
porcastra, 165, 258, **258**, 259, 612
porcel, uid. porcellus
porcell, 260, 261
porcella, 165, 229, 260, **260**, 261, 612
porcellus, 18, 165, 258, 260, **260**, 261, 612–614, 619
porch, uid. porcus
porcha, uid. porca
porchastro, uid. porcaster
porcho, uid. porcus
porcus, 18, 165, 222, 253, 258–262, **262**, 264–266, 270, 271, 296, 297, 309, 612, 616
porres, uid. porrum
porro, 55, 122, 126, 128, 136, 137, 155, 612
porrum, 54, 136, **136**, 137, 612, 613
portadora, 88, 419, 492, 509, 526, 532, 540, 544, 554, 559, 570, 573, 575, 580–582, 591, 592, 595, 597
portaduras, uid. portatoria
portatoria, 419, 421, 526, 544, 577, **580**, 581, 586, 597, 615
pota, 171, 287, 324, 326, 339
potus, 29, 30, 34, 39, **39**, 40, 616
pullus, 169, 230, 231, 267, **267**, 268, 612
pulmentum, 47, 56, 366, 368, **368**, 369, 477, 612
purcastro, uid. porcaster
quarter, 81, 115, 187, 218, 219, 229, 234, 235, 240, 241, 264, 265, 309, 315, 317, 322, 323, 326, 328–331, 334, 338, 357
quocleares, uid. cochlear(e)
racemus, 56, 160, **160**, 161, 357, 612
raim, 152, 160–162, 384, 385, 419–421, 560, 565, 571, 572, 576, 577, 580–582, 612
recipient, 16, 90, 147, 374, 380, 389, 390, 397, 401, 402, 406, 413–416, 418–424, 431, 433, 457, 459, 461–463, 469, 473, 477, 478, 480, 481, 488, 490, 493, 496–499, 501, 506, 518, 526, 529, 532, 535, 538, 539, 543, 544, 546, 548–550, 552, 555–557, 560–562, 564, 565, 567, 571, 572, 579–581, 585, 587, 588, 593, 594, 596–598, 600, 602–605, 608, 613, 615
sègol, 49, 51, 65, 71, 91–94, 96, 97, 113, 527
sabrer, 18, 112, 255, 341, 344, 350, 357, 366, 370, **370**, 371, 615, 616
sagi, 332
saginum, 173, 332, **332**, 333, 613
sal, 303, 351, 362, 363, 616, 619
sal, 69, 104, 128, 172, 303, 351, 352, 362, **362**, 363, 441, 468, 471, 509, 554, 560, 585, 616, 619
salsa, 95, 122, 171, 178, 184, 187, 195, 301, 302, 349, 350, 361, 366, 371, 380, 418
sartagnes, uid. sartago
sartago, 414, 433–435, **436**, 437, 438, 496, 613, 615, 616
schatos, uid. squatus
schotelas, uid. scutella
scrigno, uid. scrinium
scrinium, 422, 546, 561, 583, **583**, 584, 585, 613, 616, 618
scutella, 416, 465, 466, **470**, 472–478, 488, 613, 619
scutula, 416, 466, 472, 476, **476**, 477, 478, 488, 616
scyphus, 416, 484, 491, **491**, 492–494, 501, 616, 618
secale, 48–50, 70, 81, 86, **91**, 92–94, 96, 97, 102, 615, 619
segale, uid. secale
segel, uid. secale
sigal, uid. secale
siligo, 48–50, 70, 95, **95**, 96, 97, 615
somera, 164, 167, 177, 191, 192, 244, 269, 483, 502
spatula, 171, 313, 334, **334**, 335–339, 620

- spatularis*, 171, 337, 338, **338**, 339
spelta, 48, 50, 63, 70, 76, 85, 86, 89, 95, 96, 98,
98, 99, 102, 132, 134, 143, 615, 620
- tina, 406, 419–422, 496, 498, 549, 577, 587–589,
596, 598, 603, 613, 620
- tina**, 69, 199, 295, 301, 319, 323, 399, 401, 404,
419–422, 424, 526, 529, 549, 555, 573,
577, 584, 587, **587**, 588, 589, 596, 601,
603, 613, 620
- tona, 301, 374, 382, 390, 400, 401, 404–406, 419–
421, 433, 457, 469, 518, 525, 540, 549,
555, 558, 568–570, 575, 576, 581, 587,
590, 593, 596, 598
- tona, uid. tunna
tonna, uid. tunna
- trespeus, 414, 415, 451, 452
- triticum**, 12, 47, 49, 50, 52, 63, 70, 71, 74, 81,
82, 93, 95–97, 100, **100**, 101, 102, 112,
113, 354, 368, 383, 476, 611, 616
- troga, uid. troia
troia, 165, 177, 265, 269, **269**, 270, 271, 612, 615
- tructa**, 155, 169, 256, 272, **272**, 273, 612, 620
- truga, uid. troia
trugia, uid. troia
truia, uid. troia
truiias, uid. troia
- truita (peix), 155, 169, 256, 267, 272–274, 612
- truja, 165, 259, 264, 269–271
- truytas, uid. tructa
- tunna**, 419, 420, 422, 526, 538, 544, 546, 547, 549,
571, 572, 577, 581, 586, 588, 590, **590**,
592, 593, 603, 613
- uaca, uid. uacca
uacca, 112, 166, 200, 202, 225, 264, 275, **275**,
276, 277, 283, 354, 359, 378, 612
- uaccha, uid. uacca
uaces, uid. uacca
uacha, uid. uacca
uaches, uid. uacca
uaka, uid. uacca
uakes, uid. uacca
- uas**, 390, 400–403, 419, 422, 484, 487, 578, **594**,
595–599, 602, 603, 620
- uascellum**, 385, 390, 401, 403, 405, 419, 422,
600, 602, 603, 605, 614
- uaschula, uid. uascula
uascola, uid. uascula
- uascula**, 62, 68, 69, 111, 164, 180, 182, 184, 190,
194, 198, 199, 201, 202, 208, 212, 285,
381, 390–392, 394, 395, 397, **397**, 398–
403, 405, 406, 408, 410, 411, 419, 424,
426, 430, 432, 436, 437, 448, 461, 471,
473, 491, 492, 497, 507, 524, 525, 537,
538, 540, 544, 554, 563, 568, 569, 581,
583, 588, 601, 602, 604, 614
- uedel, uid. uitellus
uedela, uid. uitella
ueixel, uid. uascellum
- ueruex**, 166, 247, 249, 250, 278, **278**, 279, 612
- uexella**, 18, 194, 285, 390, 391, 395, 399, 404,
404, 405–407, 419, 426, 604, 614, 615
- uexellet**, 18, 422, 603, 605, **605**, 606, 614, 615
- uexellum, uid. uascellum
- uictus**, 29, 30, 32, 38, 40, **41**, 42, 43
- uin, uid. uinum
uinnum, uid. uinum
- uintols, uid. iuntol(l)s
- uinum**, 41, 51, 60, 63, 64, 76, 100, 110, 113, 128,
136, 154, 186, 194, 198, 199, 202, 204,
212, 239, 243, 249, 276, 295, 347, 360,
368, 375, 376, 379, 381, **381**, 382–386,
392, 398, 403, 407, 410, 421, 460, 495,
522, 541, 542, 563, 568–570, 590, 594,
600–602, 613
- uitella**, 167, 280, **280**, 281, 283, 612
- uitellus**, 18, 167, 280, **280**, 281, 283, 612, 620
- uitula**, 167, 248, 275, 277, 280, 282, **282**, 283,
612
- uitulus**, 18, 167, 277, 280–282, **282**, 283, 284, 612
- uolatilia**, 164, 168, 194, 251, 252, 262, 285, **285**,
286, 404, 407, 410, 541, 563, 612
- urceolus**, 21, 416, 422, 423, 462, 495, **495**, 496,
498, 499, 549, 613, 614, 616, 618
- urceus**, 416, 423, 462, 495–497, **497**, 498, 499,
549, 613, 616, 618
- ursus**, 168, 287, **287**, 288, 612
- usabilia, uid. usibilia
- usibilia**, 389, 395, 400, 407, **407**, 408, 409, 411,
419, 430, 437, 471, 492
- usubilia, uid. usibilia
- utensili, 120, 374, 389, 393, 396, 401, 408, 410,
411, 413, 414, 419, 434, 442, 451, 458,
459, 473, 481, 496, 498, 501, 510, 512,
515, 518, 521, 550, 552, 562, 594, 597,
604
- utensilia**, 389, 392, 394, 398, 408–410, **410**, 411,
419, 427, 559, 585, 594
- vaca, 164, 166, 170, 174, 275–277, 281, 283, 290,
302, 330, 344, 557, 612

- vaixella, 114, 164, 183, 286, 385, 390, 404, 413,
415-417, 459, 466, 477, 504, 596, 597,
608, 613
- vas, 401-403, 414-416, 431, 432, 436, 461, 484,
488, 489, 492, 493, 498, 501, 548-550,
555, 572, 573, 594, 596-599, 602, 613,
620
- vedell, 164, 277, 280, 281, 283
- vedella, 280, 281, 283, 612
- vegetal, 47, 58, 608, 612
- verdura, 45, 58, 131, 133, 143, 144, 365, 366, 369,
418, 474, 609, 612
- vi, 34, 40, 54, 55, 70, 74, 77, 108, 161, 179, 210,
223, 302, 324, 330, 350, 351, 363, 366,
369, 373-376, 378-381, 384-386, 401,
413, 418-423, 477, 480, 481, 488, 493,
496, 498, 504, 505, 532-535, 538, 539,
544, 546, 547, 549, 550, 555-557, 560,
561, 567, 568, 572-574, 577, 579, 581,
582, 588, 593, 596, 597, 603, 605, 609,
613, 615
- xai, 178, 302